

ISSN 2078-4481

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ВІСНИК

**ХЕРСОНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

1(92)

Частина 2

Рекомендовано до друку Вченою радою
Херсонського національного технічного університету
(протокол № 7 від 25.02.2025 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» за економічними науками, спец. – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 242
(Наказ МОН України від 17.03.2020 № 409),
281 (Наказ МОН України від 29.06.2021 № 735);
та за технічними науками, спец. – 121, 122, 123, 125, 126, 131, 132, 133, 151, 274, 275
(Наказ МОН України від 02.07.2020 № 886)
та спец. 141, 161, 182 (Наказ МОН України від 24.09.2020 № 1188)

Журнал включено до наукометричних баз, електронних бібліотек та репозитаріїв:
GoogleScholar, Crossref, National Library of Ukraine (Vernadsky)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Редакційна колегія

Головний редактор

Литвиненко В. І.

д.т.н., професор, завідувач кафедри інформатики і комп'ютерних наук,
заслужений діяч науки і техніки України

Заступник головного редактора

Сарібєкова Ю. Г.

д.т.н., професор

Шерстюк В. Г.

д.т.н., професор, проректор з навчальної роботи

Відповідальний секретар

Лур'є І. А.

к.т.н., доцент, начальник навчально-методичного відділу, доцент кафедри інформатики і комп'ютерних наук

Члени редакційної колегії

Баганов Є. О.	к.т.н., доцент
Березовський Ю. В.	д.т.н., доцент
Бойко Г. А.	к.т.н., доцент
Вороненко М. О.	к.т.н., доцент
Гончар О. І.	д.е.н., професор
Горбачов П. Ф.	д.т.н., професор
Дімітрова В.	д.н., доцент
Джерелюк Ю. О.	д.е.н., професор
Євтушенко В. В.	к.т.н., доцент
Жарікова М. В.	д.т.н., професор
Зубкова К. В.	к.т.н., доцент
Корчевська Л. О.	д.е.н., професор
Кузьміна Т. О.	д.т.н., професор
Куник О. М.	к.т.н., доцент
Луб'яний П. В.	к.т.н., доцент
Наумов О. Б.	д.е.н., професор
Олійник Н. М.	к.т.н., доцент
Плющ Р. М.	д.держ.упр., професор
Половцев О. В.	д.держ.упр., к.т.н., професор
Рудакова Г. В.	д.т.н., професор
Русанов С. А.	к.т.н., доцент
Савін С. Ю.	д.е.н., доцент
Салєба Л. В.	к.т.н., доцент
Семешко О. Я.	д.т.н., професор
Сідельникова Л. П.	д.е.н., професор
Smolarz A. (Польща)	dr.hab.inz.
Стоянова О. В.	к.т.н., доцент
Топалова Е. Х.	к.держ.упр., доцент
Філіппова В. Д.	д.держ.упр., професор
Хрущ Н. А.	д.е.н., професор
Чепелюк О. В.	д.т.н., професор
Шандова Н. В.	д.е.н., професор
Шарко О. В.	д.т.н., професор
Шарко М. В.	д.е.н., професор
Шевченко І. І.	д.т.н., професор

ISSN 2078-4481

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KHERSON NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY**

VISNYK

**OF KHERSON NATIONAL
TECHNICAL UNIVERSITY**

1(92)

Part 2

Recommended for publication by the Academic Council
of Kherson National Technical University
(Minutes № 7 on 25th February 2025)

The journal is included in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine Category “B”
in economics, special. – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 242
(Ukraine Education and Science Ministry Order dated 17.03.2020, № 409),
281 (Ukraine Education and Science Ministry Order dated 29.06.2021, № 735);
and technical sciences, special. – 121, 122, 123, 125, 126, 131, 132, 133, 151, 274, 275
(Ukraine Education and Science Ministry Order dated 02.07.2020, № 886)
and special. 141, 161, 182
(Ukraine Education and Science Ministry Order dated 24.09.2020, № 1188)
The journal is included in the scientometric bases, electronic libraries and repositories:
Google Scholar, Crossref, National Library of Ukraine (Vernadsky)

Publishing House
“Helvetica”
2025

Editorial Board

Editor-in-Chief

Litvinenko V. I.
Doctor of Engineering Science, Professor, Head of the Department of Informatics and Computer Science, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

Deputy Editor-in-Chief

Saribekova Yu. G.
Doctor of Engineering Science, Professor

Sherstiuk V. H.
DSc (Engineering), Professor, Vice-Rector for Academic Affairs

Executive Secretary

Lurie I. Yu.
PhD (Engineering), Associate Professor, Head of the Educational and Methodical Department, Associate Professor of the Department of Informatics and Computer Sciences

Members of Editorial Board

Baganov Ye. O.	Ph.D., Associate Professor
Berezovsky Yu. V.	Doctor of Engineering Science, Associate Professor
Boiko H. A.	Ph.D., Associate Professor
Voronenko M. O.	Ph.D., Associate Professor
Honchar O. I.	Doctor of Economic Sciences, Professor
Horbachov P. F.	Doctor of Economics, Professor
Dimitrova V. Ya. (Bulgaria)	Ph.D., Associate Professor
Dzhereliuk Yu. A.	Doctor of Economics, Professor
Yevtushenko V. V.	Ph.D., Associate Professor
Zharikova M. V.	Doctor of Engineering Science, Professor
Zubkova K. V.	Ph.D., Associate Professor
Korchevska L. A.	Doctor of Economics, Professor
Kuzmina T. O.	Doctor of Technical Sciences, Professor
Kunyk O. N.	Ph.D., Associate Professor
Lubianyi P. V.	Ph.D., Associate Professor
Naumov O. B.	Doctor of Economics, Professor
Oliinyk N. M.	Ph.D., Associate Professor
Pliushch R. M.	Doctor of Sciences in Public Administration, Professor
Polovtsev O. V.	Doctor of Sciences in Public Administration, Professor
Rudakova H. V.	Doctor of Engineering Science, Professor
Rusanov S. A.	Ph.D., Associate Professor
Savin S. Yu.	Doctor of Economics, Associate Professor
Saleba L. V.	Ph.D., Associate Professor
Semeshko O. Ya.	Doctor of Engineering Science, Professor
Sidelnikova L. P.	Doctor of Economics, Professor
Smolarz A. (Poland)	Ph.D., Associate Professor
Stoianova O. V.	Ph.D., Associate Professor
Topalova E. K.	Ph.D., Associate Professor
Filippova V. D.	Doctor of Science in Public Administration, Professor
Khrushch N. A.	Doctor of Economics, Professor
Chepeliuk O. V.	Doctor of Technical Sciences, Professor
Shandova N. V.	Doctor of Economics, Professor
Sharko M. V.	Doctor of Economics, Professor
Sharko O. V.	Doctor of Engineering Science, Professor
Shevchenko I. I.	Doctor of Technical Sciences, Professor

ЗМІСТ

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

С. Г. Антощук, О. М. Іванова. Метод формування стего-ключа для збільшення обсягу прихованого зберігання даних в середовищі програмного коду FPGA.....	9
В. В. Бандура, М. В. Крихівський, В. І. Чудик. Прогнозування кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту виявлення аномалій.....	17
Ю. Ю. Білак, Ф. Ф. Сайберт, А. М. Реблян. Розробка гібридної моделі оберненого аналізу для оцінки спектральних характеристик багатопланових структур.....	22
Ye. A. Borovskova. Influence of serverless infrastructure usage on app maintenance costs in sever-side applications.....	31
В. М. Василик, Л. М. Гобир, Т. О. Ваврик. Теоретичні аспекти візуальних мов програмування.....	38
М. О. Волк, А. М. Бугрій, Є. В. Бітюкова, О. І. Галушка, Р. М. Брестовицький, Б. В. Соробей. Розподілене моделювання гетерогенних систем інтернету речей.....	45
О. О. Громський, Т. А. Вакалюк, С. І. Нерода. Аналіз моделей аналітичних веб-систем прогнозу міжбіржової вартості цифрових криптоактивів.....	51
A. M. Hubskeyi, Ya. I. Kornaha, O. I. Marchenko. Dynamic resilience mechanism for scalable information infrastructures.....	60
D. S. Drakon, N. I. Stiahlyk. The ethics of artificial intelligence: boundaries and responsibility.....	66
О. Г. Зінов'єва. Використання нечіткої логіки в системах прийняття рішень.....	71
О. В. Козловський, М. В. Жарікова. Розробка моделі безпеки для багатоагентної мережі в кіберфізичній системі.....	76
А. С. Комін, О. В. Бойко. Прогнозування енергоспоживання у мікромережах: оцінка конвертованих моделей.....	84
Я. І. Корнага, О. І. Марченко, М. О. Солдатова, Ю. А. Базака. Інтелектуальна система підтримки прийняття стратегічних рішень військового призначення.....	93
О. О. Korostin. Explainable AI: new approaches to interpretability of deep neural networks.....	100
В. І. Коцун, Р. В. Сенишин. Дослідження впровадження генеративного штучного інтелекту для подолання проблеми втрати ресурсів та часу у сучасному циклі розробки веб-застосунків.....	107
Л. І. Кублій, М. О. Шелестюк. Сучасні методи штучного інтелекту для навчання програмування.....	114
Л. І. Кублій, О. І. Ющенко. Моделювання поведінки гравців у веб-іграх через штучний інтелект: випробування і результати.....	120
О. С. Любимов, В. Г. Шерстюк. Вдосконалення моделі YOLOv8 для дистанційного зондування швидкоплинних деструктивних процесів.....	126
В. О. Мартовицький, А. С. Свиридов, О. С. Авдєєв, І. В. Гудзинський, О. О. Коротецький. Дослідження методів виявлення аномалій у API журналах для забезпечення безпеки та надійності програмних систем.....	142
М. Д. Мирненко. Аналіз правил експлуатації eVTOL.....	149
I. V. Mysiuk, Yu. Ye. Tsudzenko, R. V. Mysiuk. Analysis and prediction of user behavior in social networks using machine learning and encoders techniques.....	154
Л. М. Олещенко. Алгоритмічно-програмний метод для розрахунку оптимального розміщення укриттів з використанням API та картографічних даних.....	162
О. В. Остапчук, Г. А. Бойко, Т. М. Головенко, О. В. Шовкомуд. Напрямки використання волокон технічних конопель сорту Софія у текстильній промисловості.....	170
В. М. Пахомова, І. Д. Цикало. Визначення маршрутів передачі в мережі інформаційно-телекомунікаційної системи залізничного транспорту з використанням GWO.....	179
С. А. Положаєнко, А. Ю. Прокоф'єв. Методи контролю достовірності обчислювальної реалізації моделей динамічних систем, засновані на застосуванні контрольних алгоритмів.....	185
І. В. Сегеда, Д. О. Кривда, О. В. Кривда. Система прогнозування споживання електроенергії на основі температурних даних.....	194

В. В. Семеренська. Квантово-стійкі криптографічні алгоритми для критичних інфраструктур.....	204
Н. О. Солодка, О. В. Трошило. Оптимальне проектування базових станцій мобільних мереж.....	210
А. В. Стьопкін. Розпізнавання зв'язних неорієнтованих графів мобільним агентом.....	215
О. М. Супрун, О. І. Огірко, А. О. Кримська. Розроблення гібридних нейромережових моделей для прогнозування в інтелектуальних системах.....	222
Ю. І. Товкун. Аналіз стійкості паролів з використанням AI-генерованих атак.....	230
Н. О. Хромов. Аналіз децентралізованих автономних організацій у корпоративному управлінні.....	234
В. В. Циганок, Я. О. Хроленко. Автоматизація документообігу конкурсів наукових робіт студентів на основі спеціалізованих GPT.....	239
Д. Р. Чанкветадзе, Л. І. Фешанич. Методологічні аспекти інтеграції формальної верифікації в конвеєри CI/CD: аналіз викликів і перспектив.....	245
О. М. Шушура, О. С. Главацький. Управління приземленням квадрокоптера на основі нечіткої логіки та комп'ютерного зору.....	251

УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Ю. О. Джерелюк, М. В. Новіцький. Теоретичні аспекти прогнозування економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування.....	258
Я. І. Мандрик, Л. В. Білоус. Система становлення та організації підготовки управлінських кадрів нафтогазового комплексу України у 60-ті роки XX століття.....	264

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

О. Є. Войтик. Нормативно-правове забезпечення публічного управління у сфері державно-приватного партнерства.....	270
С. М. Колонтай, М. Д. Флакей, В. О. Соколовська. Державне регулювання та фінансування фізичного виховання: стан та перспективи.....	276
В. В. Коцан. Міжнародний досвід регулювання питання правової освіти в діяльності органів влади.....	283
В. Л. Маринюк. Пріоритети розвитку ринку праці та публічного управління ним у поствоєнний період.....	288
С. В. Мосейчук. Державна політика у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період.....	293
Б. І. Панчишин. Підвищення ефективності публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад.....	298
М. М. Пінтоха. Пріоритети державної політики у банківській сфері: безпековий аспект.....	303
І. І. Прокопів. Нормативне забезпечення публічного управління дорожнім господарством.....	308
О. А. Пушкар. Державна політика захисту інформаційних ресурсів.....	313
А. М. Харчун. Механізми уніфікації публічного управління в Україні: євроінтеграційний контекст.....	318
Н. В. Цюк. Перспективи розвитку публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України у поствоєнний період.....	322
Р. І. Черніховський. Напрями покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я.....	327

СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ

Т. С. Кукліна, С. М. Цвілій, С. М. Журавльова. Використання штучного інтелекту в туристичному бізнесі.....	332
---	-----

CONTENTS

INFORMATION TECHNOLOGIES

S. G. Antoschuk, O. M. Ivanova. The interval stego-key method for increasing the volume of hidden data storage in the environment of FPGA chips program code.....	9
V. V. Bandura, M. V. Krykhiskyi, V. I. Chudyk. Prediction of cyberattacks using anomaly detection artificial intelligence algorithms.....	17
Yu. Yu. Bilak, F. F. Saibert, A. M. Reblan. Development of a hybrid inverse analysis model for evaluating spectral characteristics of multilayered structures.....	22
Ye. A. Borovskova. Influence of serverless infrastructure usage on app maintenance costs in sever-side applications.....	31
V. M. Vasylyk, L. M. Hobyr, T. O. Vavryk. Theoretical aspects of visual programming languages.....	38
M. O. Volk, A. M. Buhrii, I. V. Bitiukova, O. I. Galuska, P. M. Brestovytskyi, B. V. Sorobey. Distributed simulation of heterogeneous systems of the internet of things.....	45
O. O. Hromskyi, T. A. Vakaliuk, S. I. Neroda. Analysis of models of web-based analytical systems for forecasting the inter-exchange value of digital cryptoassets.....	51
A. M. Hubskeyi, Ya. I. Kornaha, O. I. Marchenko. Dynamic resilience mechanism for scalable information infrastructures.....	60
D. S. Drakon, N. I. Stiahlyk. The ethics of artificial intelligence: boundaries and responsibility.....	66
O. G. Zinovieva. Using fuzzy logic in decision-making systems.....	71
O. V. Kozlovskyi, M. V. Zharikova. Development of a security model for a multi-agent network in a cyber-physical system.....	76
A. S. Komin, O. V. Boiko. Mobile energy consumption forecasting in microgrids: evaluation of converted models... 84	84
Ya. I. Kornaga, O. I. Marchenko, M. O. Soldatova, Yu. A. Bazaka. Intellectual system for supporting strategic decisions of military purpose.....	93
O. O. Korostin. Explainable AI: new approaches to interpretability of deep neural networks.....	100
V. I. Kotsun, R. V. Senyshyn. Research on the implementation of generative artificial intelligence to overcome the issue of resource and time loss in the modern web application development cycle.....	107
L. I. Kublii, M. O. Shelestiuk. Modern AI methods for programming education.....	114
L. I. Kublii, O. I. Yushchenko. Modeling player behavior in web games through artificial intelligence: testing and results.....	120
O. S. Liubimov, V. G. Sherstjuk. Improvement of the YOLOv8 model for remote sensing of rapid destructive processes.....	126
V. O. Martovytskyi, A. S. Svyrydov, O. S. Avdeiev, I. V. Hudzynskyi, O. O. Korotetskyi. Research on anomaly detection methods in API logs to ensure security and reliability of software systems.....	142
M. D. Myrnenko. Analysis of rules for the use of eVTOL.....	149
I. V. Mysiuk, Yu. Ye. Tsudzenko, R. V. Mysiuk. Analysis and prediction of user behavior in social networks using machine learning and encoders techniques.....	154
L. M. Oleshchenko. Algorithmic-software method for calculating optimal shelter placement using API and mapping data.....	162
O. V. Ostapchuk, G. A. Boiko, T. M. Golovenko, O. V. Shovkomud. Directions of use of technical hemp fibers of the Sofia variety in the textile industry.....	170
V. M. Pakhomova, I. D. Tsykalo. Determination of transmission routes in the network of the information and telecommunication system of railway transport using GWO.....	179
S. A. Polozhaenko, A. Yu. Prokofiev. Methods for controlling the reliability of computational implementation of dynamic systems models based on the application of control algorithms.....	185
I. V. Segeda, D. O. Kryvda, O. V. Kryvda. System for forecasting electricity consumption based on temperature data.....	194
V. V. Semerenska. Quantum-resistant cryptographic algorithms for critical infrastructures.....	204
N. O. Solodka, O. V. Troshchylo. Optimal design of mobile network base stations.....	210
A. V. Stopkin. Graph exploration of connected undirected graphs by a mobile agent.....	215

O. M. Suprun, O. I. Ohirko, A. O. Krymska. Development of hybrid neural network models for forecasting in intelligent systems.....	222
Yu. I. Tovkun. Analysis of password resistance to AI-generated attacks.....	230
N. O. Khromov. Analysis of decentralized autonomous organizations in corporate governance.....	234
V. V. Tsyhanok, Ya. O. Khrolenko. Automation of document management for student scientific work competitions based on specialized GPTs.....	239
D. R. Chankvetadze, L. I. Feshanich. Methodological aspects of integrating formal verification into CI/CD pipelines: analysis of challenges and prospects.....	245
O. M. Shushura, O. S. Hlavatskyi. Quadcopter landing control based on fuzzy logic and computer vision.....	251

MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

J. O. Dzhereliuk, M. V. Novitskyi. Theoretical aspects of forecasting the economic sustainability of the enterprise under the conditions of a dynamic operating environment.....	258
Ya. I. Mandryk, L. V. Bilous. System of establishment and organization of training of managerial staff of the oil and gas complex of Ukraine in the 60s of the 20th century.....	264

PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

O. Ye. Voityk. Regulatory and legal support for public administration in the field of public-private partnership.....	270
S. M. Kolontai, M. D. Flakei, V. O. Sokolovska. State regulation and financing of physical education: status and prospects.....	276
V. V. Kotsan. International experience in regulating the issues of legal education in the activities of government bodies.....	283
V. L. Marynyuk. Priorities of labor market development and public management in the post-war period.....	288
S. V. Moseichuk. State policy in the sphere of prevention and counteraction of corruption in Ukraine in the post-war period.....	293
B. I. Panchyshyn. Improving the efficiency of public administration of financing the development of territorial communities.....	298
M. M. Pintokha. Priorities of state policy in the banking sector: security aspect.....	303
I. I. Prokopiv. Regulatory support for public road management.....	308
O. A. Pushkar. State policy for the protection of information resources.....	313
A. M. Kharchun. Mechanisms of unification of public administration in Ukraine: European integration context.....	318
N. V. Tsiuk. Prospects for the development of public administration in the sphere of protection of the historical and cultural heritage of Ukraine in the post-war period.....	322
R. I. Chernikhovs'kyi. Directions for improving public administration in the sphere of health care.....	327

SERVICE SECTOR

T. S. Kuklina, S. M. Tsviliy, S. M. Zhuravlova. Use of artificial intelligence in the tourism business.....	332
--	-----

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 004.056.53

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.1>

С. Г. АНТОЩУК

доктор технічних наук, професор, директор
Інститут комп'ютерних систем
Національного університету «Одеська політехніка»
ORCID: 0000-0002-9346-145X

О. М. ІВАНОВА

старший викладач кафедри комп'ютерних систем
Національний університет «Одеська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4743-6931

МЕТОД ФОРМУВАННЯ СТЕГО-КЛЮЧА ДЛЯ ЗБІЛЬШЕННЯ ОБСЯГУ ПРИХОВАНОГО ЗБЕРІГАННЯ ДАНИХ В СЕРЕДОВИЩІ ПРОГРАМНОГО КОДУ FPGA

У статті розглядаються питання прихованого зберігання контрольних даних в середовищі низькорівневого програмного коду мікросхем FPGA при виконанні моніторингу цього програмного коду. Моніторинг характеристик безпеки програмного коду, таких як цілісність, автентичність, шляхи його розповсюдження є однією з основних складових забезпечення безпеки програмованих систем. В статті зазначено, що перспективними є методи моніторингу характеристик безпеки програмного коду FPGA, в рамках яких контрольні дані, що використовуються цими методами, вбудовуються в програмний код в стеганографічний спосіб у вигляді цифрового водяного знака. В результаті таке вбудовування не впливає на поведінку мікросхем FPGA і не змінює характеристики системи, побудованої на основі цих мікросхем. Перевагою зазначеного підходу є те, що факт наявності контрольних даних у програмному коді та факт виконання моніторингу є скритими. Однак при використанні для моніторингу контрольних даних, які вбудовуються в програмний код, існує проблема відновлення початкового стану цього програмного коду. Проблема полягає в необхідності стеганографічного збереження як самих контрольних даних, так і інформації для відновлення початкового стану програмного коду. Однак обсяг інформації, необхідної для відновлення, може займати дуже велику частину обсягу цифрового водяного знака. Це значно зменшує частину обсягу цифрового водяного знака, яка містить безпосередньо контрольні дані моніторингу. В результаті часто виникає ситуація при якій ефективний обсяг цифрового водяного знака є недостатнім для зберігання контрольних даних з необхідним для моніторингу розміром. В статті пропонуються шляхи вирішення цієї проблеми шляхом застосування інтервального підходу до формування стего-ключа вбудовування даних в програмний код. Описано експериментальне дослідження підходу, запропонованого в статті, та на його основі показані переваги цього підходу.

Ключові слова: стеганографічне вбудовування даних, цифрові водяні знаки, стего-ключ, моніторинг програмного коду, мікросхеми FPGA, інформаційний об'єкт програмного коду.

S. G. ANTOSCHUK

Doctor of Technical Sciences, Professor, Director
Institute of Computer Systems of Odesa Polytechnic National University
ORCID: 0000-0002-9346-145X

O. M. IVANOVA

Senior Lecturer at the Department of Computer Systems
Odesa Polytechnic National University
ORCID: 0000-0002-4743-6931

THE INTERVAL STEGO-KEY METHOD FOR INCREASING THE VOLUME OF HIDDEN DATA STORAGE IN THE ENVIRONMENT OF FPGA CHIPS PROGRAM CODE

The article considers the issues of hidden storage of monitoring data in the environment of low-level program code of FPGA chips when performing monitoring of this program code. Monitoring the security characteristics of program code, such as integrity, authenticity, and ways of its distribution, is one of the main components of ensuring the security of programmable systems. The article notes that the methods of monitoring the security characteristics of FPGA

program code are promising, in which the monitoring data used by these methods are embedded in the program code in a steganographic way in the form of a digital watermark. As a result, such embedding does not affect the behavior of FPGA chips and does not change the characteristics of the system built on the basis of these chips. The advantage of this approach is that the fact of the presence of monitoring data in the program code and the fact of monitoring are hidden. However, when monitoring data embedded in program code is used for monitoring, there is a problem of recovering the initial state of this program code. The problem is that it is necessary to steganographically save both the monitoring data and the information to recover the initial state of the program code. However, the volume of information required for recovery can take up a very large part of the volume of the digital watermark. This significantly reduces the part of the digital watermark that contains the monitoring data itself. As a result, a situation often arises when the effective volume of the digital watermark is insufficient to save monitoring data with the size required for monitoring. The paper proposes ways to solve this problem by applying an interval approach to the formation of a stego-key for embedding data in program code. The paper describes an experimental research of the approach proposed in the article and shows the advantages of this approach.

Key words: *steganographic data embedding, digital watermarks, stego-key, program code monitoring, FPGA chips, program code information object.*

Постановка проблеми

Мікросхеми FPGA (Field Programmable Gate Array) є програмованими мікросхемами з іншим, ніж у мікропроцесорів принципом програмування [1]. Вони складаються з великої кількості елементарних програмованих обчислювачів, комутація між якими здійснюється засобами ієрархічної програмованої комутаційної матриці. Низькорівневий програмний код, який завантажується до мікросхеми FPGA, налаштовує кожний з елементарних обчислювачів в структурі мікросхеми на реалізацію конкретної логічної функції. Крім того програмний код конфігурує комутаційну матрицю FPGA таким чином, щоб організувати потрібні для вирішення обчислювальної задачі зв'язки між елементарними блоками мікросхеми. Таким чином внутрішня конфігурація мікросхеми FPGA і функції її блоків змінюються під дією програмного коду. Такий вплив програмного коду на функціонування мікросхеми суттєво відрізняє принцип програмування FPGA від принципу програмування мікропроцесорів. Мікропроцесори в процесі реалізації обчислювальної задачі послідовно виконують програму, записану в пам'яті програм. Мікросхеми FPGA змінюють внутрішню конфігурацію під дією програмного коду після чого всі елементарні обчислювальні блоки, які складають мікросхему, функціонують паралельно. Такі особливості функціонування дають змогу отримати значно більшу продуктивність при вирішенні обчислювальних задач на FPGA порівняно з мікропроцесорами [2].

Процес функціонування програмованих цифрових пристроїв, таких, як мікропроцесори та FPGA, керується програмним кодом. Через це існує потенційна можливість зловмисного втручання в функціонування цих компонентів через використання маніпуляцій з програмним кодом. Одним з дієвих засобів протидії зловмисній маніпуляції програмним кодом є оперативний моніторинг характеристик безпеки програмного коду, таких як цілісність, автентичність та шляхи розповсюдження коду [3]. Тому підвищення ефективності такого моніторингу є актуальною та важливою задачею в умовах потенційної можливості зловмисного втручання в функціонування програмованих систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Найчастіше застосовуються методи моніторингу характеристик безпеки програмного коду, базовані на використанні контрольних даних [4]. До початку процесу моніторингу відповідно до певних алгоритмів моніторингу обчислюються та зберігаються еталонні контрольні дані. При виконанні кожного акту моніторингу еталонні контрольні дані зчитуються та порівнюються з даними, отриманими безпосередньо під час моніторингу програмного коду. Недолік традиційних методів моніторингу полягає в тому, що факт наявності еталонних контрольних даних є відкритим. Так контрольні дані можуть зберігатися в пам'яті системи, яка здійснює моніторинг [5]. Також контрольні дані можуть приєднуватися до інформаційного об'єкта програмного коду, щодо якого здійснюється контроль [6]. Крім того існує підхід в межах якого контрольні дані зберігаються у віддаленій базі даних та запитуються з неї під час здійснення моніторингу [7]. У випадку зберігання у відкритому вигляді еталонних контрольних даних в межах зазначених підходів існують можливості зловмисної маніпуляції цими даними для обходу моніторингу.

Також відомим є підхід в межах якого еталонні контрольні дані зберігаються не у відкритому, а в зашифрованому вигляді [8]. Такий підхід приховує контрольні дані, але залишає відкритим факт виконання моніторингу та факт наявності контрольних даних. Це відкриває можливість застосування достатньо великої кількості прийомів для відкриття та фальсифікації еталонних контрольних даних.

Є відомим підхід, який передбачає зберігання еталонних контрольних даних в стеганографічний спосіб [9, 10]. Цей підхід позбавлений недоліків зазначених вище підходів. Вій полягає в тому, що еталонні контрольні дані вбудовуються в інформаційний об'єкт програмного коду у вигляді цифрового водяного знака [11]. В результаті таке вбудовування не впливає на поведінку мікросхем FPGA і не змінює характеристики системи, побудованої на

основі цих мікросхем. Перевагою зазначеного підходу є те, що факт наявності контрольних даних у програмному коді та факт виконання моніторингу є скритими. Однак при використанні для моніторингу контрольних даних, які вбудовуються в програмний код, існує проблема відновлення початкового стану цього програмного коду [12]. Проблема полягає в необхідності стеганографічного збереження як самих контрольних даних, так і інформації для відновлення початкового стану програмного коду. Однак обсяг інформації, необхідної для відновлення, може займати значну частину обсягу цифрового водяного знака. Це значно зменшує частину обсягу цифрового водяного знака, яка містить безпосередньо контрольні дані моніторингу [13, 14]. В результаті часто виникає ситуація при якій ефективний обсяг цифрового водяного знака є недостатнім для зберігання контрольних даних з необхідним для моніторингу розміром.

Формулювання мети дослідження

Збільшити обсяг контрольних даних, які можуть бути приховано збереженими в програмному коді FPGA у вигляді цифрового водяного знака, за рахунок застосування інтервального підходу до формування стего-ключа, що використовується при збереженні та зчитуванні контрольних даних.

Викладення основного матеріалу дослідження

Для формування основних положень методу, що пропонується, виконано аналіз двох основних факторів, які впливають на ефективний обсяг цифрового водяного знака: фактора довжини шляху вбудовування та фактора стего-ключа.

Цифровий водяний знак, що використовується для розглянутих методів моніторингу, складається з трьох компонентів (рис. 1): *CD* – контрольні дані; *ISRec* – інформація, необхідна для відновлення початкового стану програмного коду FPGA у момент виконання актів моніторингу, *S* – дані, необхідні для визначення місця розташування компонентів цифрового водяного знака під час моніторингу.

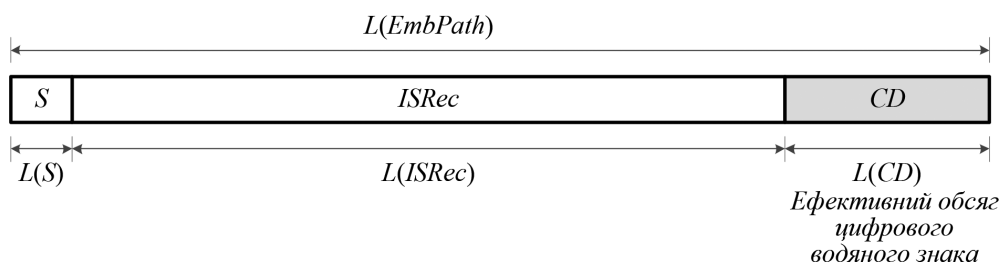

Рис. 1. Базовий формат цифрового водяного знака, який містить контрольні дані моніторингу

Цифровий водяний знак, що вбудовується у програмний код FPGA в стеганографічний спосіб, розміщується в просторі коду у вигляді сукупності розрядів, які утворюють шлях вбудовування *EmbPath*. Довжина шляху вбудовування $L(EmbPath)$, виражена в кількості розрядів, залежить як від розміру програмного коду FPGA, так і від параметрів стего-ключа. При цьому ефективний обсяг цифрового водяного знака $L(CD)$, це обсяг доступний для зберігання даних моніторингу в його складі:

$$L(CD) = L(EmbPath) - L(ISRec) - L(S); \quad (1)$$

де $L(EmbPath)$ – кількість розрядів шляху вбудовування; $L(ISRec)$ – кількість розрядів даних, що використовуються для відновлення початкового стану інформаційного об'єкта програмного коду FPGA; $L(S)$ – довжина поля *S* цифрового водяного знака.

Основним відомим підходом [15], що застосовується для відновлення початкового стану, є метод, заснований на стисненні сукупності розрядів, які знаходяться на шляху вбудовування та збереженні результатів стиснення в полі *ISRec* цифрового водяного знака (рис. 2).

При використанні такого підходу вираз (1) набуває наступного вигляду:

$$L(CD) = L(EmbPath) - L(Com(EmbPath)) - L(S), \quad (2)$$

де $L(Com(EmbPath))$ – обсяг результатів стиснення без втрат сукупності розрядів шляху вбудовування.

Нехай необхідний для виконання моніторингу програмного коду FPGA ефективний обсяг цифрового водяного знака повинен становити LN розрядів. Тоді має місце наступне співвідношення:

$$L(EmbPath) - L(Com(EmbPath)) - L(S) \geq LN. \quad (3)$$

Виконання цього співвідношення залежить від довжини шляху вбудовування та ступеня стиснення даних, що знаходяться на цьому шляху. Довжина шляху вбудовування істотно залежить від властивостей стего-ключа. Збільшення довжини шляху вбудовування призводить до збільшення заповненої частини стего-контейнера, що потенційно може негативно позначитися на ступені здатності контейнера приховувати вбудовану в нього

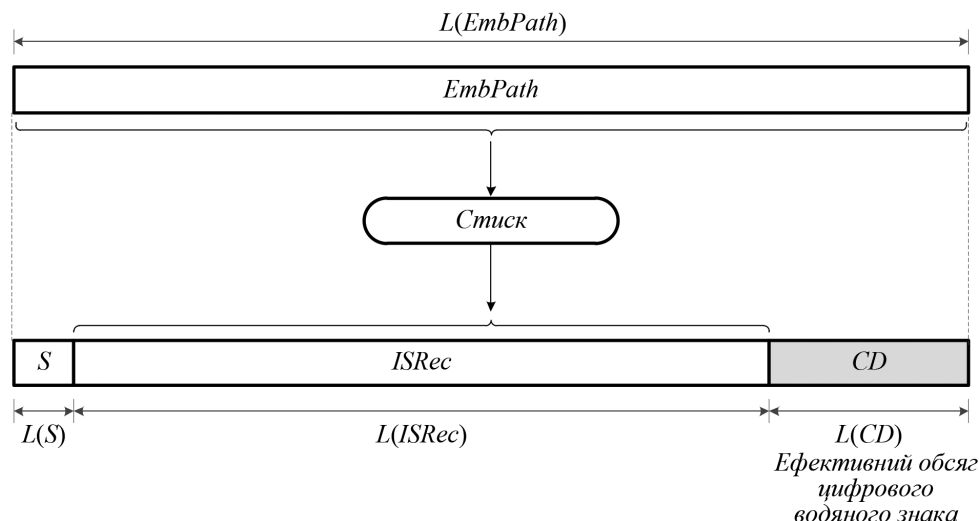

Рис. 2. Принцип використання стиску без втрат для збереження початкового стану програмного коду FPGA

інформацію. Виходячи з цього, параметри стего-ключа повинні бути підібрані таким чином, щоб при виконанні співвідношення (3) мінімізувати довжину шляху вбудовування.

Базовий стего-ключ для LUT-контейнера, яким є програмний код FPGA, є сукупністю трьох компонентів: *EnumRule* – правила, яке задає порядок залучення блоків LUT-контейнера для формування шляху вбудовування; *DThreshold* – обмеження на кількість підключень блоків LUT до виходу кожного блоку, що входить у шлях вбудовування; *AddrRule* – правило, що визначає адресу розряду програмного коду блоків LUT, який використовується для формування шляхів вбудовування. Параметр *EnumRule* стего-ключа задає нумераційну відстань між блоками LUT, які мають бути включені до шляху вбудовування. Параметр *DThreshold* – числовий поріг, який визначає можливість включення блоку LUT у шлях вбудовування залежно від кількості зв'язків цього блоку з іншими блоками LUT-контейнера. Зменшення значення параметра *EnumRule* і порога *DThreshold* приводить до збільшення довжини шляху вбудовування, а також збільшення обсягу змін програмного коду FPGA.

Грунтуючись на наведених вище факторах, пропонується метод формування стего-ключа, що дозволяє адаптувати ефективний обсяг цифрового водяного знака до структури LUT-контейнера. Основні положення запропонованого методу полягають у наступному.

1. Традиційні методи вбудовування цифрового водяного знака у програмний код FPGA використовують стего-ключ із точковими параметрами. В даному методі пропонується використовувати інтервальні параметри стего-ключа. При цьому кожен параметр являє собою інтервал значень, з якого за правилами методу здійснюється вибір параметрів, адаптованих під конкретний стего-контейнер.

В рамках цього положення запропонованого методу для всіх компонентів стего-ключа формується інтервал значень в такий спосіб, що значення компонента дає шлях вбудовування, найменшої довжини для даної задачі вбудовування цифрового водяного знака. При цьому, застосування кожного наступного значення з даного інтервалу у якості компоненти стего-ключа дає збільшення довжини шляху вбудовування. При виконанні процедури вбудовування цифрового водяного знака, послідовно, починаючи з мінімальних, обробляються значення інтервалів. та перевіряється виконання співвідношення (3). При використанні інтервального методу до декількох компонентів стего-ключа в ключ вводиться додатковий компонент *priority*, який визначає, в якому порядку збільшуються компоненти з декількох інтервалів. Відповідно до зазначеного положення пропонується перейти від точкових значень компонентів *EnumRule* та *DThreshold* стего-ключа до їх інтервальних версій.

Якщо в результаті виконання дій, регламентованих першим положенням запропонованого методу, співвідношення (3) не виконається, далі застосовується друге положення методу.

2. Для вбудовування цифрового водяного знака потенційно можна використати декілька методів, що дають різні довжини шляхів вбудовування. При цьому кожен із зазначених методів має індивідуальний набір параметрів, розглянутих у попередньому положенні методу. Дане положення запропонованого методу передбачає впорядкування методів вбудовування у вигляді послідовності та виконання вбудовування за допомогою компонентів цієї послідовності з перевіркою співвідношення (3). Якщо всі методи послідовності були застосовані з урахуванням першого положення запропонованого методу, але параметри цифрового водяного знака не задовольняють співвідношенню (3), застосовуються дії, регламентовані третім положенням запропонованого методу.

3. Якщо використання першого та другого положення запропонованого методу не привело до отримання необхідного ефективного обсягу цифрового водяного знака, використовується додатковий однорозрядний компонент стего-ключа m_{prep} . Цей компонент визначає можливість застосування методу [16] попередньої підготовки інформаційного об'єкта програмного коду FPGA для даних, які містяться в стего-контейнері на шляху вбудовування. Якщо за умов задачі вбудовування цифрового водяного знака використання методу попередньої підготовки не є допустимим, виконується редукція контрольних даних, що змінює вимоги до ефективного обсягу цифрового водяного знака.

4. При витяганні цифрового водяного знака, який було вбудовано в програмний код FPGA відповідно до зазначених вище положень методу, виконується процедура визначення точкових значень з інтервальних компонентів стего-ключа. Точкові значення визначаються відповідно до положень запропонованого методу, використаних при вбудовуванні. Після цього виконується витягання цифрового водяного знака з програмного коду FPGA і розкладання його на компоненти. На основі компонента *ISRec* здійснюється відновлення початкового стану інформаційного об'єкта програмного коду. Далі цей інформаційний об'єкт та контрольні дані, отримані із цифрового водяного знака, приймаються системою моніторингу характеристик безпеки програмного коду.

Послідовність виконання запропонованого методу відповідно до наведених положень, представлена на рис. 3 у вигляді блок-схеми. Блок-схема показана для двокомпонентної послідовності методів вбудовування, що відповідає другому положенню запропонованого методу. Компоненти цієї послідовності – базовий метод. вбудовування

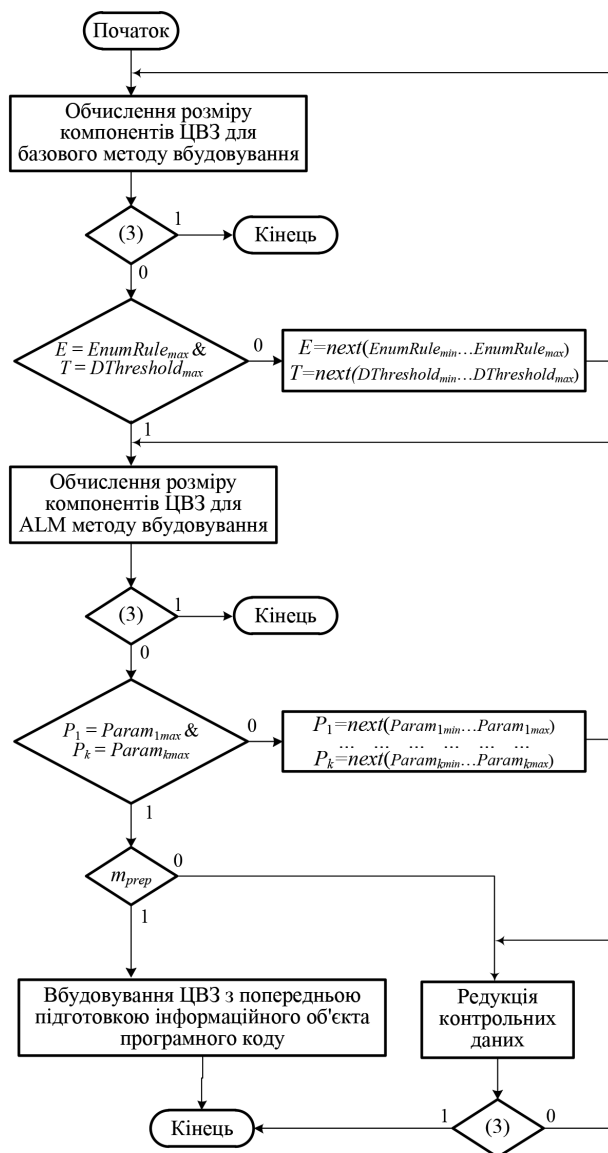

Рис. 3. Блок-схема виконання інтервального методу отримання стего-ключа для вбудовування цифрового водяного знака (ЦВЗ)

цифрового водяного знака у програмний код FPGA [17] та метод вбудовування, орієнтований на додаткове використання спеціалізованих блоків Adaptive Logic Модулі (ALM) [18] FPGA.

Для експериментального дослідження методу, запропонованого у статті, було розроблено відповідне програмне забезпечення. Дане програмне забезпечення використовує в якості компонентів програмні модулі, які реалізують базовий метод вбудовування цифрового водяного знака в програмний код FPGA, ALM-базований метод вбудовування та метод вбудовування з попередньою підготовкою інформаційного об'єкта програмного коду FPGA. Розроблений програмний додаток приймає інтервальний стего-ключ, ітераційно, відповідно до послідовності дій методу, перебирає інтервальні компоненти цього ключа та отримує розміри компонентів цифрового водяного знака для застосовуваних методів вбудовування.

На основі розробленого програмного додатку було виконано експериментальне дослідження запропонованого методу. Під час проведення експерименту було задіяно 8 FPGA-проектів різного розміру та призначення. Синтез проектів та отримання низькорівневого програмного коду FPGA виконувались у системі Intel Quartus Prime [19].

Методика проведення експерименту полягала в порівнянні результатів, отриманих з використанням звичайного та інтервального стего-ключів. В якості компонентів звичайних стего-ключів при цьому використовувались мінімальні значення параметрів інтервальних стего-ключів.

За допомогою обох ключів формувався цифровий водяний знак у просторі кожного з FPGA-проектів, що беруть участь в експерименті. При достатньому для вирішення задачі моніторингу ефективному обсязі цифрового водяного знака виконувалося вбудовування водяного знака з контрольними даними в інформаційний контейнер програмного коду FPGA. Після цього за стего-ключами проводилося витягання цифрового водяного знака з контейнера, поділ його на компоненти та отримання контрольних даних.

На рис. 4 наведено порівняння, отриманих в результаті експерименту, ефективних обсягів цифрових водяних знаків, при застосуванні звичайного підходу до формування стего-ключа та підходу, запропонованого в даній роботі. На рис. 4, а на горизонтальній осі показані номери експериментальних FPGA-проектів, впорядкованих за зростанням обсягу апаратних ресурсів, на вертикальній осі відкладено отриманий ефективний обсяг цифрового водяного знака, виражений у кількості розрядів. Оскільки FPGA-проекти на рис. 4, а впорядковані за зростанням обсягу апаратних ресурсів, має місце збільшення ефективного обсягу цифрового водяного знака відповідно до кількості блоків LUT в проекті. Однак, як видно, ефективний обсяг цифрового водяного знака, отриманий при застосуванні запропонованого підходу, для кожного експериментального проекту є більшим за обсяг, отриманий традиційним шляхом. На рис. 4, б показано відносне збільшення ефективного обсягу цифрового водяного знака, отримане за рахунок застосування пропозицій даної роботи. Відносне збільшення ефективного обсягу не має прямої залежності від обсягу ресурсів проекту, але для великих, за кількістю блоків LUT, проектів (проекти 5–8) збільшення обсягу перевищує 20 %. Дуже мале збільшення, отримане для проекту 4 є результатом специфіки його структури, в якій на множині блоків LUT має місце значно більше зв'язків, ніж для інших проектів, що були використані в експерименті.

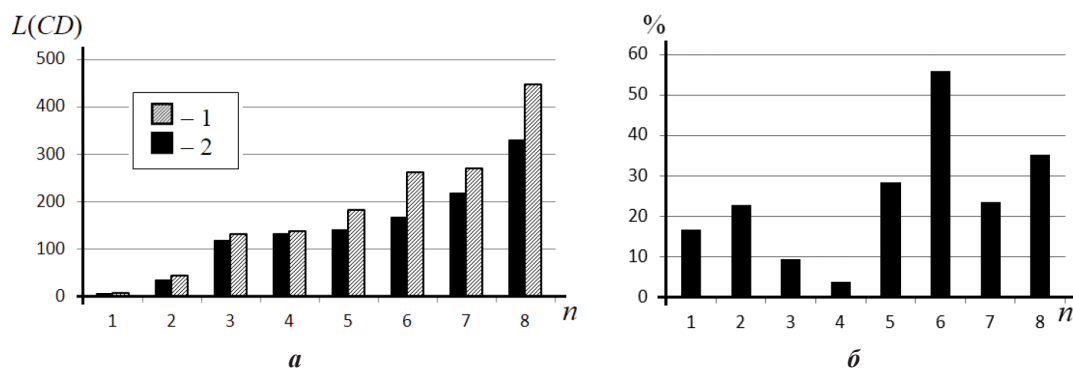

Рис. 4. Результати експериментального дослідження запропонованого методу:
1 – ефективний обсяг цифрового водяного знака при застосуванні запропонованого методу;
2 – обсяг при застосуванні звичайного стего-ключа

В цілому результати експериментів показують, що запропонований метод дає збільшення ефективного обсягу цифрового водяного знака. В середньому за результатами проведеного експериментального дослідження використання запропонованого методу дозволило на 22,8 % збільшити ефективний обсяг цифрового водяного знака. Це дає можливість використати контрольні дані більшої сукупної розрядності для прихованого моніторингу характеристик безпеки програмного коду FPGA. Таким чином, експериментальне дослідження запропонованого підходу показало, що мету даної роботи досягнуто завдяки тому, що метод дозволяє збільшити ефективний обсяг цифрового водяного знака, який використовуються для прихованого зберігання контрольних даних.

Висновки

У статті пропонується метод інтервального формування стего-ключа під час вбудовування цифрового водяного знака у програмний код мікросхем FPGA. Метод спрямований на збільшення ефективного обсягу цифрового водяного знака, призначеного для стеганографічного зберігання контрольних даних при виконанні прихованого моніторингу характеристик безпеки програмного коду FPGA.

Особливість запропонованого методу полягає у використанні інтервальних компонентів стего-ключа замість точкових компонентів. Це дозволяє адаптувати ключ до кожного конкретного стего-контейнера програмного коду FPGA з метою збільшення ефективного обсягу цифрового водяного знака, який вбудовується в контейнер.

Проведене експериментальне дослідження методу показало його ефективність порівняно з методами, що базуються на точкових параметрах стего-ключа. Для експериментальних проєктів вдалося досягти сумарного збільшення розрядності контрольних даних, що дозволяє збільшити кількість видів прихованого моніторингу характеристик безпеки програмного коду мікросхем FPGA.

Список використаної літератури

1. Tu K., Tang S., Yu X., Josipovic L., Chu Z. FPGA EDA: Design Principles and Implementation. Singapore: Springer, 2024. 248 p.
2. Hajji B., Mellit A., Bouselham L. A Practical Guide for Simulation and FPGA Implementation of Digital Design. Singapore : Springer, 2022. 312 p.
3. Tehranipoor M., Zamiri Azar K., Asadizanjani N., Rahman F., Mardani Kamali H., Farahmandi F. Hardware Security: A Look into the Future. Cham : Springer, 2024. 546 p.
4. Pfleeger C., Pfleeger S., Margulies J. Security in Computing. 6th ed. Boston: Pearson, 2019. 800 p.
5. Anderson R. Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. 3rd ed. Indianapolis: Wiley, 2020. 1232 p.
6. Bishop M. Computer Security. 2nd edn. USA, Boston: Addison-Wesley, 2018.
7. Stallings W. Cryptography and Network Security: Principles and Practice. 7th edn. United Kingdom, Harlow : Pearson Education Limited, 2017.
8. Bossuet L., Torres L. Foundations of Hardware IP Protection. USA, New-York: Springer, 2018.
9. Yahya A. Steganography Techniques for Digital Images. Springer, 2018. 122 p.
10. Shih F. Digital Watermarking and Steganography: Fundamentals and Techniques. 2nd ed. USA, Boca Raton : CRC Press. 2017. 320 p.
11. Fan L., Chan C., Yang Q. Digital Watermarking for Machine Learning Model: Techniques, Protocols and Applications. Singapore: Springer, 2023. 300 p.
12. Fridrich J. Steganography in Digital Media, Cambridge University Press, New York, 2010.
13. Ke Y., Liu J., Zhang M., Su T., Yang X. Steganography Security: Principle and Practice. *IEEE Access*. 2018 Vol. 6. P. 73009–73022. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2881680>
14. Zhou, H., Zhang, Y., & Wang, X. Data Integrity Verification and Monitoring in Cloud Storage. *Journal of Cloud Computing: Advances, Systems and Applications*. 2020. 9(1). P. 1–12.
15. Fridrich J., Goljan, M., Du, R. Lossless Data Embedding – New Paradigm in Digital Watermarking. *EURASIP Journal on Advanced Signal Processing*. 2002. P. 185–196.
16. Zashcholkin K., Drozd O., Shaporin R., Ivanova O., Sulima Y. Increasing the Effective Volume of Digital Watermark Used in Monitoring the Program Code Integrity of FPGA-Based Systems. *IEEE East-West Design and Test Symposium (EWDTS)*. 2019. P. 53–58.
17. Zashcholkin K., Drozd O., Ivanova O., Sulima Y. Compositional method of FPGA program code integrity monitoring based on the usage of digital watermarks. *Applied Aspects of Information Technology*. Odessa, 2019. Vol. 2, № 02. P. 138–152.
18. Zashcholkin K., Drozd O., Ivanova O., Shaporin R., Veselska O., Stepova H. Embedding the Digital Watermarks into FPGA-Projects Containing the Adaptive Logic Modules. *Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT'2019)*: Proceedings of 10th IEEE International Conference. United Kingdom, Leeds, 2019. P. 179–183.
19. Intel Quartus, <https://www.intel.com/content/www/us/en/products/details/fpga/development-tools/quartus-prime.html>

References

1. Tu K., Tang S., Yu X., Josipovic L., Chu Z. (2024) FPGA EDA: Design Principles and Implementation. Singapore : Springer.
2. Hajji B., Mellit A., Bouselham L. (2022) A Practical Guide for Simulation and FPGA Implementation of Digital Design. Singapore : Springer.
3. Tehranipoor M., Zamiri Azar K., Asadizanjani N., Rahman F., Mardani Kamali H., Farahmandi F. (2024) Hardware Security : A Look into the Future. Cham: Springer.

4. Pfleeger C., Pfleeger S., Margulies J. (2019) Security in Computing. 6th ed. Boston : Pearson.
5. Anderson R. (2020) Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems. 3rd ed. Indianapolis : Wiley.
6. Bishop M. (2018) Computer Security. 2nd edn. Boston : Addison-Wesley
7. Stallings W. (2017) Cryptography and Network Security: Principles and Practice. 7th edn. United Kingdom, Harlow : Pearson Education Limited.
8. Bossuet L., Torres L. (2018) Foundations of Hardware IP Protection. USA, New-York : Springer.
9. Yahya A. (2018) Steganography Techniques for Digital Images. Springer.
10. Shih F. (2017) Digital Watermarking and Steganography: Fundamentals and Techniques. 2nd ed. USA, Boca Raton: CRC Press.
11. Fan L., Chan C., Yang Q. (2023) Digital Watermarking for Machine Learning Model: Techniques, Protocols and Applications. Singapore: Springer.
12. Fridrich J. (2010) Steganography in Digital Media, Cambridge University Press, New York.
13. Ke Y., Liu J., Zhang M., Su T., Yang X. (2018) Steganography Security: Principle and Practice. *IEEE Access*, Vol. 6, 73009–73022. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2881680>
14. Zhou, H., Zhang, Y., & Wang, X. (2020) Data Integrity Verification and Monitoring in Cloud Storage. *Journal of Cloud Computing: Advances, Systems and Applications*, 9(1), 1–12.
15. Fridrich J., Goljan, M., Du, R. (2002) Lossless Data Embedding – New Paradigm in Digital Watermarking. *EURASIP Journal on Advanced Signal Processing*, 185–196.
16. Zashcholkina K., Drozd O., Shaporin R., Ivanova O., Sulima Y. (2019) Increasing the Effective Volume of Digital Watermark Used in Monitoring the Program Code Integrity of FPGA-Based Systems. *IEEE East-West Design and Test Symposium (EWDTS)*, 53–58.
17. Zashcholkina K., Drozd O., Ivanova O., Sulima Y. (2019) Compositional method of FPGA program code integrity monitoring based on the usage of digital watermarks. *Applied Aspects of Information Technology*, Vol. 2, N 02, 138–152.
18. Zashcholkina K., Drozd O., Ivanova O., Shaporin R., Veselska O., Stepova H. (2019) Embedding the Digital Watermarks into FPGA-Projects Containing the Adaptive Logic Modules. *Dependable Systems, Services and Technologies (DESSERT'2019)*: Proceedings of 10th IEEE International Conference. United Kingdom, Leeds, P. 179–183.
19. Intel Quartus, <https://www.intel.com/content/www/us/en/products/details/fpga/development-tools/quartus-prime.html>

В. В. БАНДУРА

кандидат технічних наук, доцент,
завідувачка кафедри інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0000-0003-3143-0946

М. В. КРИХІВСЬКИЙ

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0009-0000-3285-4308

В. І. ЧУДИК

студентка кафедри інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0009-0007-7041-198X

ПРОГНОЗУВАННЯ КІБЕРАТАК ЗА ДОПОМОГОЮ АЛГОРИТМІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІЯВЛЕННЯ АНОМАЛІЙ

У науковій статті В. В. Бандури, М. В. Крихіського та В. І. Чудик «Прогнозування кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту виявлення аномалій» розглядається нова модель для ефективного прогнозування кібератак, яка використовує інноваційні методи аналізу та виявлення аномалій. Мета дослідження зосереджена на розробці та впровадженні алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування кібератак через виявлення аномалій у кіберпросторі. У сучасному цифровому світі, де обсяг даних і складність мережевих структур постійно зростає, стає критично важливою здатність швидко і точно виявляти потенційні загрози. Використання штучного інтелекту в цій сфері дозволяє не лише автоматизувати процес моніторингу та аналізу даних, але й забезпечити більш високу точність прогнозів.

Основна увага приділяється поєднанню кількох передових технологій штучного інтелекту, зокрема рекурентних нейронних мереж (RNN), механізму уваги, згорткових нейронних мереж (CNN), двонаправлених мереж (Bi-RNN) та трансформерів. Запропонована модель поєднує переваги цих технологій для створення комплексного підходу до виявлення аномалій у великих обсягах даних, зібраних з різних джерел. Використання механізму уваги дозволяє моделі зосереджуватись на найбільш значущих частинах даних, тоді як згорткові нейронні мережі підвищують ефективність обробки просторових залежностей у даних. Двонаправлені мережі забезпечують аналіз даних у двох напрямках, що дозволяє виявляти більш складні патерни та кореляції, а трансформери забезпечують високу ефективність обробки великих послідовностей даних. У результаті, запропонована модель демонструє високу точність прогнозування кібератак та значно зменшує кількість хибно позитивних спрацювань, що сприяє підвищенню рівня кібербезпеки та захисту інформаційних систем.

Інтеграція згорткових рекурентних нейронних мереж і трансформерів у єдину модель забезпечує високий рівень адаптивності до нових типів загроз і аномалій, що постійно виникають у кіберпросторі. Модель демонструє стабільну продуктивність навіть при аналізі великих обсягів даних у реальному часі, що є критично важливим для сучасних систем кібербезпеки. Висока точність і швидкість обробки даних робить цю модель практичною та надійною для виявлення кібератак.

Ключові слова: прогнозування кібератак, згорткова нейронна мережа, механізм уваги, виявлення аномалій.

V. V. BANDURA

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Software Engineering
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0000-0003-3143-0946

M. V. KRYKHISKYI

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Software Engineering
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0009-0000-3285-4308

V. I. CHUDYK

Student at the Department of Software Engineering
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0009-0007-7041-198X

PREDICTION OF CYBERATTACKS USING ANOMALY DETECTION ARTIFICIAL INTELLIGENCE ALGORITHMS

In the scientific paper by V. V. Bandura, M. V. Krykhiskyi and V. I. Chudyk titled “Prediction of Cyberattacks Using Anomaly Detection Artificial Intelligence Algorithms”, a new model for effective cyberattack prediction is examined. This model employs innovative methods for analyzing and detecting anomalies. The research focuses on developing and implementing artificial intelligence algorithms to predict cyberattacks by identifying anomalies in cyberspace. In today’s digital world, where data volume and network complexity are continuously increasing, the ability to quickly and accurately identify potential threats becomes critically important. The use of artificial intelligence in this field not only automates the process of data monitoring and analysis but also ensures higher prediction accuracy.

The main focus is on combining several advanced artificial intelligence technologies, such as recurrent neural networks (RNN), attention mechanisms, convolutional neural networks (CNN), bidirectional networks (Bi-RNN), and transformers. The proposed model leverages the advantages of these technologies to create a comprehensive approach to anomaly detection in large volumes of data collected from various sources. The attention mechanism allows the model to focus on the most significant parts of the data, while convolutional neural networks enhance the processing of spatial dependencies in the data. Bidirectional networks enable the analysis of data in both directions, allowing the detection of more complex patterns and correlations, and transformers ensure efficient processing of large data sequences. As a result, the proposed model demonstrates high accuracy in predicting cyberattacks and significantly reduces the number of false positives, contributing to increased cybersecurity and protection of information systems.

The integration of convolutional recurrent neural networks and transformers into a single model provides a high level of adaptability to new types of threats and anomalies that continuously emerge in cyberspace. The model shows stable performance even when analyzing large volumes of real-time data, which is critically important for modern cybersecurity systems. The high accuracy and data processing speed make this model practical and reliable for detecting cyberattacks.

Key words: cyberattack prediction, convolutional neural network, attention mechanism, anomaly detection.

Постановка проблеми

Прогнозування кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту (ШІ) є новаторським підходом, який має величезний потенціал для покращення кібербезпеки. Використання алгоритмів для виявлення аномалій може значно підвищити здатність виявляти і реагувати на загрози, перш ніж вони завдадуть шкоди.

Кількість кібератак зростає з кожним роком, і вони стають все більш складними та небезпечними. Використання ШІ для виявлення аномалій допомагає вчасно виявляти та запобігати загрозам. Кібератаки можуть призвести до значних фінансових втрат, витоку конфіденційних даних та порушення роботи важливих інфраструктур. Прогнозування та запобігання таким атакам може зменшити ці ризики. ШІ дозволяє автоматизувати процес виявлення аномалій та швидко реагувати на загрози, що значно підвищує ефективність систем кібербезпеки. Кіберзлочинці постійно вдосконалюють свої методи атаки. Використання ШІ допомагає відстежувати нові тенденції та адаптувати захисні механізми до нових загроз.

Проблема прогнозування кібератак базується на необхідності підвищення ефективності кібербезпеки в умовах зростаючої складності та частоти кібератак. Сучасні методи захисту часто не в змозі виявляти та реагувати на нові та складні загрози вчасно, що призводить до значних втрат і порушень у роботі організацій та інфраструктур.

Однією з основних проблем є велика кількість даних, які потрібно аналізувати для виявлення потенційних загроз. Класичні методи аналізу даних не завжди здатні ефективно обробляти такі обсяги інформації та виявляти аномалії, що робить їх вразливими для нових та складних атак. Алгоритми машинного та глибокого навчання можуть використовуватися для автоматизованого аналізу великих масивів даних і виявлення підозрілих активностей, які можуть свідчити про кібератаки.

Ще однією важливою проблемою є швидкість реагування на загрози. В умовах швидко змінюваного кіберландшафту важливо не тільки виявити загрозу, але й швидко зреагувати на неї. ШІ дозволяє автоматизувати процес реагування на інциденти, що значно зменшує час від виявлення до нейтралізації загроз.

Крім того, кіберзлочинці постійно вдосконалюють свої методи атаки, що робить традиційні методи захисту неефективними. ШІ дозволяє адаптувати захисні механізми до нових загроз, використовуючи аналіз поведінки та прогнозування можливих сценаріїв атак.

Отже, проблема прогнозування кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту виявлення аномалій є надзвичайно важливою для підвищення кібербезпеки та захисту від нових та складних загроз. Використання ШІ для автоматизованого аналізу даних, швидкого реагування на інциденти та адаптації до нових загроз має великий потенціал для забезпечення безпеки організацій та критичних інфраструктур.

Прогнозування кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту (ШІ) виявлення аномалій є динамічною галуззю, яка постійно розвивається. Перспективними нам представляються кілька нових підходів та технологій, які покращать прогнозування кібератак:

1. Використання генеративних змагальних мереж (GANs) для створення синтетичних даних, які можуть бути використані для навчання моделей ШІ, що дозволить покращити точність виявлення аномалій, особливо у випадках, коли реальні дані обмежені або важкодоступні.

2. Використання підсилювального навчання (Reinforcement Learning) для адаптивного виявлення загроз. Цей підхід дозволяє системам ШІ навчатися на основі зворотного зв'язку та постійно вдосконалювати свої методи виявлення загроз.

3. Використання графових нейронних мереж для аналізу поведінкових патернів у мережах. Це дозволяє виявляти складні взаємозв'язки між подіями та прогнозувати можливі атаки на основі цих взаємозв'язків.

4. Використання когнітивних обчислень для створення самонавчальних систем, які можуть адаптуватися до нових загроз та прогнозувати їх на основі аналізу великих обсягів даних.

Ці нові підходи та технології можуть значно покращити ефективність прогнозування кібератак та забезпечити вищий рівень кібербезпеки для організацій та інфраструктур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останні дослідження та публікації з прогнозування кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту демонструють значний прогрес у цій галузі. У статті [1] представлено нову модель Cuttlefish-based Peephole Long Short Term Memory (CbP-LSTM), яка використовується для прогнозування кіберзагрози захисту даних від атак. Модель показала високу точність у виявленні загроз завдяки попередній обробці даних та використанню функції фільтрації шуму.

У дослідженні [2] розглядаються різні методи машинного навчання, такі як графові нейронні мережі, змагальне навчання, федеративне навчання, пояснюваний штучний інтелект та навчання з підкріпленням. Кожен з цих методів відіграє важливу роль у покращенні виявлення та запобігання кіберзагрозам. Зроблено висновок, що ці передові алгоритми разом підвищують ефективність, точність і прозорість заходів кібербезпеки, забезпечуючи надійний захист від нових кіберзагроз.

У роботі [3] аналізуються моделі прогнозування кібератак на основі машинного навчання та їх ефективність у розширенні можливостей виявлення загроз. Дослідження також розглядає основні проблеми технологій штучного інтелекту, такі як фінансові обмеження та необхідність великої кількості даних для навчання.

Стаття [4] розглядає, як штучний інтелект, включаючи машинне навчання та глибоке навчання, разом з метаевристичними алгоритмами, може покращити виявлення кібератак. Дослідження включає аналіз понад шістьдесяти останніх досліджень, що показують ефективність цих методів у виявленні та боротьбі з різними кіберзагрозами.

У роботі [5] розглядаються різні методи машинного навчання, такі як графові нейронні мережі, підсилювальне навчання, федеративне навчання, пояснювальний ШІ та підсилювальне навчання. Кожен з цих методів відіграє важливу роль у покращенні виявлення та запобігання кіберзагрозам.

Формулювання мети дослідження

Мета дослідження зосереджена на розробці та впровадженні алгоритмів ШІ для прогнозування кібератак через виявлення аномалій у кіберпросторі. У сучасному цифровому світі, де обсяг даних і складність мережевих структур постійно зростає, стає критично важливою здатність швидко і точно виявляти потенційні загрози. Використання штучного інтелекту в цій сфері дозволяє не лише автоматизувати процес моніторингу та аналізу даних, але й забезпечити більш високу точність прогнозів.

Дослідження передбачає вивчення різноманітних підходів та алгоритмів для виявлення аномалій, таких як машинне навчання, глибоке навчання, нейронні мережі та інші методи. Основна мета полягає в тому, щоб виявити найефективніші з них для аналізу великої кількості даних у реальному часі, а також для адаптації до нових типів загроз. Важливим аспектом дослідження є також розробка методів зменшення кількості хибних спрацювань та підвищення точності виявлення істинних загроз.

Результати дослідження нададуть нові інструменти для кібербезпеки, які зможуть швидко реагувати на нові виклики та загрози, що постійно виникають у глобальній мережі. Це сприятиме забезпеченню захисту критичної інфраструктури, комерційних та урядових установ, а також особистих даних користувачів.

Викладення основного матеріалу дослідження

Для прогнозування та виявлення кібератак пропонується використовувати рекурентні нейронні мережі (РНМ), що дозволить моделювати часові ряди даних і виявляти аномалії в паттернах трафіку, які можуть свідчити про кібератаку.

Щоб використати РНМ для виявлення кібератак, необхідно спершу підготувати дані. Важливо зібрати відповідні часові ряди мережевого трафіку, які включають нормальні патерни і приклади аномальних подій. Це можуть бути різні типи трафіку, наприклад, HTTP-запити, DNS-запити, дані про з'єднання. Дані повинні бути попередньо оброблені, очищені від шуму та розділені на тренувальну, валідаційну та тестову вибірки.

Наступним кроком є створення моделі РНМ з довготривалу короткотермінову пам'ять. Модель буде складатися з шару вхідних даних, одного або декількох шарів довготривалої короткотермінової пам'яті та вихідного шару. Вхідний шар отримує послідовність даних мережевого трафіку, яка потім передається до наступних шарів для оброблення цих послідовностей, зберігаючи інформацію про попередні стани та виявляючи довгострокові залежності в даних. Вихідний шар дає прогноз, чи є дані аномальними чи ні.

Під час тренування мережа навчається розпізнавати патерни нормального трафіку та відрізняти їх від аномальних. Це робиться шляхом мінімізації функції втрат, яка вимірює різницю між прогнозованими та фактичними значеннями. Тут важливою задачею є вибір оптимальних параметрів моделі, такі як кількість LSTM-нейронів, кількість шарів, швидкість навчання і так далі, щоб досягти високої точності прогнозів.

Після тренування моделі необхідно провести її валідацію та тестування на окремих наборах даних, щоб переконатися у її здатності точно виявляти аномалії. Модель повинна мати високу чутливість (для виявлення всіх потенційних атак) і високу специфічність (для мінімізації помилкових спрацювань). Це може вимагати налаштування порогових значень для визначення аномалій.

Після успішного тестування модель можна впровадити у реальне середовище. Вона буде постійно аналізувати вхідні дані мережевого трафіку у реальному часі і виявляти аномалії, які можуть свідчити про кібератаку. Результати аналізу можуть бути використані для автоматичного реагування на загрози або для інформування фахівців з кібербезпеки для подальшого розслідування і вжиття заходів.

Для удосконалення використання рекурентних нейронних мереж для прогнозування пропонується впровадження механізму уваги (МУ). Механізм уваги дозволить моделі зосереджуватися на найбільш важливих частинах послідовності даних, що значно підвищує точність прогнозів і ефективність обробки довгих послідовностей.

МУ надасть можливість визначати, які частини вхідних даних є найбільш важливими для прогнозу в кожний момент часу. Це особливо корисно при аналізі мережевого трафіку, де деякі події можуть мати більший вплив на загальну картину, ніж інші. Впровадження уваги дозволяє моделі більш ефективно обробляти довгі послідовності даних і поліпшувати виявлення аномалій.

Додатково пропонується використовувати двонаправлені РНМ, які враховують як попередні, так і наступні стани в послідовності. Це дозволяє моделі отримати більш повну інформацію про контекст і підвищує точність прогнозів. Також доцільне використання гібридних моделей, що поєднують RNN з іншими методами машинного навчання, такими як згорткові нейронні мережі або трансформери. Згорткові нейронні мережі слід використовувати для виділення просторових особливостей у даних, а РНМ – для обробки тимчасових залежностей. Це дозволить моделі більш точно аналізувати складні патерни в мережевому трафіку і виявляти потенційні загрози.

Висновки

Дослідження, присвячене прогнозуванню кібератак за допомогою алгоритмів штучного інтелекту виявлення аномалій, демонструє значний потенціал використання рекурентних нейронних мереж з механізмом уваги, двонаправленості та згортковості для підвищення точності та надійності виявлення загроз. У ході дослідження була розроблена модель, яка інтегрує механізм уваги в рекурентних нейронних мереж, що дозволяє ефективніше аналізувати послідовності даних і зосереджуватися на найбільш значущих характеристиках трафіку.

Результати експериментів показали, що поєднання РНМ з механізмом уваги дозволяє значно зменшити кількість хибних спрацювань, а також підвищити точність виявлення аномалій у мережевому трафіку. Це досягається завдяки здатності моделі виявляти довгострокові залежності та враховувати контекстні взаємозв'язки між подіями. Відтак, модель забезпечує високий рівень адаптивності до нових типів загроз і аномалій, що постійно виникають у кіберпросторі.

Впровадження механізму уваги дозволяє підвищити ефективність обробки великих обсягів даних у реальному часі, що є критично важливим для сучасних систем кібербезпеки. Модель демонструє стабільну продуктивність навіть при аналізі складних і насичених даних, що підтверджує її практичну цінність для захисту від кібератак.

Дослідження показало, що використання згорткових рекурентних нейронних мереж дозволяє ефективно виділяти просторові особливості даних, що покращує розуміння структури мережевого трафіку. Завдяки цьому модель може точніше ідентифікувати аномалії, які можуть свідчити про потенційну кібератаку. Водночас, трансформери забезпечують здатність моделі обробляти довгі послідовності даних і враховувати контекстні взаємозв'язки між подіями. Це дозволяє моделі зосереджуватися на найбільш значущих частинах даних, що покращує точність прогнозів.

Інтеграція згорткових рекурентних нейронних мереж і трансформерів у єдину модель забезпечує високий рівень адаптивності до нових типів загроз і аномалій, що постійно виникають у кіберпросторі. Модель демонструє стабільну продуктивність навіть при аналізі великих обсягів даних у реальному часі, що є критично важливим для сучасних систем кібербезпеки. Висока точність і швидкість обробки даних робить цю модель практичною та надійною для виявлення кібератак.

Отже, дослідження вказує на значну перспективу використання алгоритмів штучного інтелекту, зокрема рекурентних нейронних мереж з механізмом уваги, для підвищення ефективності систем виявлення і прогнозування

кібератак. Впровадження цих технологій у реальні середовища сприятиме забезпеченню більш надійного захисту критичної інфраструктури, організацій та особистих даних користувачів від загроз, що постійно еволюціонують.

Список використаної літератури

1. Sharma P., Prasad J.S., Shaheen, Ahamed S.K. An efficient cyber threat prediction using a novel artificial intelligence technique. *Multimedia Tools and Applications*. V. 83. 2024. P. 66757–66773. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11042-024-18169-0>
2. Alshathry N., Carare A.-S., Galiveeti S., Garg R., Mehta D. Machine learning algorithms for detecting and preventing cyber threats. *OxJournal*. 2024. URL: <https://www.oxjournal.org/machine-learning-algorithms-for-detecting-and-preventing-cyber-threats>.
3. Kravchuk N., Korobeinikova T. Machine learning-based cyberattack prediction models and their effectiveness in cybersecurity. *Futurity Proceedings*. V. 1. 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14588519>
4. Salem A.H., Azzam S.M., Emam O.E., Abohany A.A. Advancing cybersecurity: a comprehensive review of AI-driven detection techniques. *Journal of Big Data*. V. 11. 1 2024. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40537-024-00957-y>
5. Alshathry N., Carare A.-S., Galiveeti S., Garg R., Mehta D. Machine learning algorithms for detecting and preventing cyber threats. *OxJournal*. 2024. URL: <https://www.oxjournal.org/machine-learning-algorithms-for-detecting-and-preventing-cyber-threats/?form=MG0AV3>

References

1. Sharma P., Prasad J.S., Shaheen, Ahamed S.K. An efficient cyber threat prediction using a novel artificial intelligence technique. *Multimedia Tools and Applications*. V. 83. 2024. P. 66757–66773. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11042-024-18169-0>
2. Alshathry N., Carare A.-S., Galiveeti S., Garg R., Mehta D. Machine learning algorithms for detecting and preventing cyber threats. *OxJournal*. 2024. URL: <https://www.oxjournal.org/machine-learning-algorithms-for-detecting-and-preventing-cyber-threats>
3. Kravchuk N., Korobeinikova T. Machine learning-based cyberattack prediction models and their effectiveness in cybersecurity. *Futurity Proceedings*. V. 1. 2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14588519>
4. Salem A.H., Azzam S.M., Emam O.E., Abohany A.A. Advancing cybersecurity: a comprehensive review of AI-driven detection techniques. *Journal of Big Data*. V. 11. 1 2024. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40537-024-00957-y>
5. Alshathry N., Carare A.-S., Galiveeti S., Garg R., Mehta D. Machine learning algorithms for detecting and preventing cyber threats. *OxJournal*. 2024. URL: <https://www.oxjournal.org/machine-learning-algorithms-for-detecting-and-preventing-cyber-threats/?form=MG0AV3>

Ю. Ю. БІЛАК

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри програмного забезпечення систем
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-5989-1643

Ф. Ф. САЙБЕРТ

аспірант кафедри програмного забезпечення систем
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0004-8081-4174

А. М. РЕБЛЯН

викладач кафедри програмного забезпечення систем
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-2875-2197

РОЗРОБКА ГІБРИДНОЇ МОДЕЛІ ОБЕРНЕНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ОЦІНКИ СПЕКТРАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК БАГАТОШАРОВИХ СТРУКТУР

Багатошарові структури є ключовими елементами в сучасній оптиці, нанотехнологіях та фотоніці, де їх спектральні характеристики визначають ефективність і продуктивність пристроїв. Проте сучасні методи аналізу мають низку обмежень, таких як низька точність і недостатня стійкість до шуму, що ускладнює роботу зі складними системами. Метою цього дослідження є розробка нової гібридної моделі оберненого аналізу, яка поєднує класичні ітераційні методи та глибокі нейронні мережі. Запропонована модель використовує переваги попереднього навчання нейромереж для швидкої ініціалізації параметрів багатошарових структур та ітераційні методи для їх оптимізації.

У ході роботи створено алгоритм і відповідний програмний продукт, який реалізовано на мові Python та апробовано на синтетичних даних із шумами. Реалізація моделі виконана із використанням бібліотек NumPy, SciPy, Matplotlib, а також TensorFlow і Keras для побудови та навчання глибоких нейронних мереж. Такий підхід забезпечив ефективну обробку даних, високу точність результатів і можливість адаптації до різних експериментальних умов. Результати показали, що модель забезпечує високу точність у відновленні спектральних параметрів навіть за умов значного рівня шуму. Це підтверджується низькими значеннями середньоквадратичної похибки та високим коефіцієнтом детермінації, що перевищують результати традиційних підходів. Окрім того, модель виявилася адаптивною до змін у геометрії шарів та оптичних властивостях, а її використання дозволило скоротити кількість ітерацій завдяки попередньому навчанню глибоких нейронних мереж.

Застосування розробленої моделі є перспективним для спектроскопії, розробки оптичних покриттів, сенсорів і фотонних пристроїв. Її гнучкість дозволяє працювати з невеликими навчальними вибірками, а здатність адаптуватися до шумів розширює можливості аналізу. Подальше вдосконалення алгоритму, включаючи оптимізацію нейронних мереж та розширення навчальної бази, може значно розширити сфери її застосування та забезпечити ще вищу точність.

Ключові слова: багатошарові структури, спектральний аналіз, математичне моделювання, гібридна модель, ітераційні методи, глибоке навчання, нейронні мережі.

YU. YU. BILAK

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associated Professor,
Head of the Department of Systems Software
State University "Uzhgorod National University"
ORCID: 0000-0001-5989-1643

F. F. SAIBERT

Postgraduate Student at the Department of Systems Software
State University "Uzhgorod National University"
ORCID: 0009-0004-8081-4174

A. M. REBLIAN

Lecturer at the Department of Systems Software
State University "Uzhgorod National University"
ORCID: 0000-0002-2875-2197

DEVELOPMENT OF A HYBRID INVERSE ANALYSIS MODEL FOR EVALUATING SPECTRAL CHARACTERISTICS OF MULTILAYERED STRUCTURES

Multilayer structures are key elements in modern optics, nanotechnology and photonics, where their spectral characteristics determine the efficiency and performance of devices. However, modern analysis methods have a number of limitations, such as low accuracy and insufficient noise immunity, which complicates work with complex systems. The aim of this study is to develop a new hybrid inverse analysis model that combines classical iterative methods and deep neural networks. The proposed model uses the advantages of pre-training of neural networks for fast initialization of the parameters of multilayer structures and iterative methods for their optimization.

In the course of the work, an algorithm and a corresponding software product were created, which were implemented in Python and tested on synthetic data with noise. The model was implemented using the NumPy, SciPy, Matplotlib libraries, as well as TensorFlow and Keras for building and training deep neural networks. This approach ensured efficient data processing, high accuracy of results, and the ability to adapt to various experimental conditions. The results showed that the model provides high accuracy in restoring spectral parameters even under conditions of significant noise levels. This is confirmed by low values of the mean square error and high coefficient of determination, which exceed the results of traditional approaches. In addition, the model turned out to be adaptive to changes in the geometry of the layers and optical properties, and its use allowed to reduce the number of iterations due to pre-training of deep neural networks.

The application of the developed model is promising for spectroscopy, development of optical coatings, sensors and photonic devices. Its flexibility allows working with small training samples, and the ability to adapt to noise expands the analysis capabilities. Further improvement of the algorithm, including optimization of neural networks and expansion of the training base, can significantly expand the scope of its application and provide even higher accuracy.

Key words: multilayer structures, spectral analysis, mathematical modeling, hybrid model, iterative methods, deep learning, neural networks.

Постановка проблеми

Багатошарові структури знаходять широке застосування в таких галузях, як оптика, нанотехнології, фотоніка та матеріалознавство. Їх ефективний спектральний аналіз є критично важливим для оцінки ключових параметрів, таких як рефракція, пропускання та поглинання світла. Проте сучасні методи аналізу мають ряд обмежень, зокрема щодо швидкості та точності розрахунків, що є особливо актуальним для складних систем.

Для підвищення ефективності аналізу важливо розробити нові підходи, що поєднують переваги традиційних та сучасних методів. Одним із таких підходів є інтеграція ітераційних методів з глибинними нейронними мережами для попереднього навчання, що дозволяє значно підвищити точність результатів, зокрема в умовах впливу шуму на дані. Враховуючи це, виникає необхідність у розробці гібридного алгоритму оберненого аналізу, який брав до уваги фізичні обмеження та оптимізував параметри для досягнення більш надійних результатів. У зв'язку з цим, створення моделі, яка поєднувала б ці підходи, є важливим етапом для подальшого вдосконалення аналізу багатошарових структур та досягнення високої ефективності в їх вивченні.

Формулювання мети дослідження

Мета роботи полягає у розробці та апробації гібридної моделі оберненого аналізу для визначення параметрів багатошарових структур за їх спектральними характеристиками, що поєднує класичні ітераційні методи з нелінійними поправками та глибинними нейронними мережами, забезпечуючи високу точність та адаптивність до експериментальних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Огляд літератури, присвячений спектральному аналізу багатошарових структур і оптичних покриттів, поєднує знання з фізики, матеріалознавства, математичного моделювання та чисельних методів. Ця міждисциплінарна тематика спрямована на вирішення актуальних завдань, що виникають у процесі розробки сучасних оптичних та електронних пристроїв, таких як сонячні елементи, оптичні покриття та датчики. У контексті створення гібридної моделі оберненого аналізу для оцінки спектральних характеристик багатошарових структур ключовим є застосування сучасних підходів до обробки спектральних даних, що дозволяють ефективно враховувати складність таких систем. Зокрема, у [1] наведено результати досліджень із застосуванням глибоких нейронних мереж для спектрального аналізу, де продемонстровано їхню здатність виділяти ключові ознаки в даних. Водночас зазначено, що їх ефективність значною мірою залежить від якості навчального набору даних, особливо в умовах високого рівня шуму та змінних експериментальних параметрів. У [2] описано метод автоматичної нормалізації спектрів, який дозволяє зменшити вплив шумів і базових зсувів. Цей підхід є цінним для попередньої обробки даних, хоча залишається проблема врахування змін у реальних умовах, таких як використання різного обладнання. Вирішення цієї проблеми передбачає застосування синтетичних спектрів, як це продемонстровано у [3], де створено набір даних для тестування моделей машинного навчання. Ефективність згорткових нейронних мереж (CNN) для аналізу локальних спектральних ознак показано у [4]. CNN дозволяють обробляти локальні особливості, наприклад піки, але мають обмеження щодо моделювання глобальних закономірностей. Для подолання цих обмежень у [4] та [5]

запропоновано інтеграцію CNN із рекурентними нейронними мережами (LSTM), що дозволяє враховувати як локальні, так і глобальні залежності спектральних даних. Дослідження [6] підкреслює важливість комбінованих методів, таких як генетичні алгоритми для зменшення розмірності даних та нейронні мережі для прогнозування концентрації компонентів. Це забезпечує вищу точність порівняно зі стандартними статистичними підходами. У [7] додатково розглянуто архітектури штучних нейронних мереж (ANN), які є ефективними у виявленні складних закономірностей, однак вимагають значних обчислювальних ресурсів і великих навчальних вибірок. Загальні досягнення у застосуванні машинного навчання для спектрального аналізу узагальнено в [8], де акцентується на перспективі створення точніших моделей і прискорення процесів моделювання. Це включає інтеграцію сучасних оптимізаторів, таких як AdamW, для швидкої та стабільної збіжності [9].

Поряд з цим, класичні підходи до спектрального аналізу, зокрема через рівняння безперервності зарядів в органічних сонячних елементах з багатошаровими гетероструктурами, дозволяють вивчати динаміку екситонів і їх взаємодію з активним шаром, що критично важливо для покращення ефективності генерації зарядів. Дослідження фокусуються на впливі таких параметрів, як відстань між парами електронів і дірок, на ймовірність дисоціації екситонів і енергію зв'язку, що має прямий вплив на квантову ефективність і фотонне поглинання [10]. Плазмові технології в полімерних покриттях, зокрема використання RF-потужності для отримання полі(3-метилтіофену) через плазмову полімерацію, дозволяють створювати матеріали з кон'югованою хімічною структурою. Це має важливе застосування в оптичних та провідних технологіях, особливо у виготовленні оптичних сенсорів і пристроїв, де фізичні властивості плівок, отриманих через плазмову полімерацію, є визначальними для їх спектральних характеристик [11]. Чисельні методи та математичне моделювання антивідбивних структур, зокрема методи FDTD (метод скінчених різниць у часовій області) та FEM (метод скінчених елементів), дозволяють моделювати антивідбивні покриття з багатошаровими субхвильовими структурами. Ці методи ефективно прогнозують характеристики відбиття в залежності від геометрії структури і дозволяють значно зменшити відбиття та блимання в оптичних пристроях [12,13]. Фрактальний аналіз поверхонь тонких плівок, застосовуваний для вивчення механізмів їх росту залежно від умов депонування, дає змогу оптимізувати властивості поверхонь для покращення їх практичних характеристик. Зокрема, використання методу RCWA (метод строгого аналізу хвильових компонент) сприяє глибшому розумінню топографії поверхонь і дозволяє моделювати та оптимізувати спектральні властивості багатошарових структур [14]. Інші дослідження, зокрема вивчення спектрально-просторової інформації через гіперспектральні зображення і багатошарові граfi, покращують ефективність сегментації та класифікації спектральних даних, що є важливим для обробки зображень у таких сферах, як екологія та геоінформатика [15]. Крім того, методики виявлення пошкоджень за допомогою механічних хвиль використовують спектральні методи для моделювання пошкоджень в структурах, що дозволяє оцінити ефективність цих методів для практичних застосувань [16]. Використання глибокого навчання в спектральному аналізі, зокрема методів трансферного навчання, аугментації даних і суперечливих мереж, відкриває нові можливості для автоматичного аналізу складних спектральних даних, що є важливим для розвитку гібридних моделей оберненого аналізу [17]. Нарешті, застосування багатошарових структур з фотопоглиналими шарами для відновлення спектральної інформації в видимому діапазоні має значення для сенсорних і фотодетекційних систем [18], а моделювання зворотних задач для дифузійних процесів в багатошарових структурах дозволяє прогнозувати зовнішні граничні умови на основі спектральних спостережень, що є важливим для ефективного аналізу та оцінки спектральних характеристик таких структур [19].

Таким чином, об'єднання різноманітних методів математичного моделювання, чисельних підходів та новітніх технологій дозволяє ефективно вивчати і розвивати багатошарові структури, що мають широке застосування в оптиці, сенсорах і новітніх матеріалах.

Викладення основного матеріалу дослідження

Одним з новітніх підходів до моделювання багатошарових структур є *гібридна модель оберненого аналізу (Hybrid Inverse Analysis Model)* за її спектральними характеристиками. Ця модель поєднує ітераційні методи з нелінійними поправками, що дозволяють підвищити точність розрахунків, і глибинні нейронні мережі для попереднього навчання на спектральних даних. Завдяки такому поєднанню модель здатна адаптуватися до варіацій геометрії шарів та їх оптичних властивостей. Існуючі аналоги, такі як методи оберненого аналізу, вже давно використовуються в спектроскопії та інтерферометрії, зокрема за допомогою градієнтних або генетичних алгоритмів. Глибокі нейронні мережі також знайшли застосування для оцінки параметрів багатошарових структур, наприклад, для відновлення товщини шарів за спектральними даними. Новизна запропонованого підходу може полягати в гібридизації класичних і нейронних методів, що дозволить значно підвищити точність аналізу. Крім того, використання адаптивного навчання на невеликих наборах даних із можливістю донавчання моделі дозволить підвищити точність навіть у випадках, коли вихідні дані мають низьку якість або містять значний шум.

Hybrid Inverse Analysis Model (HIAM) призначена для оцінки параметрів багатошарових структур за їх спектральними характеристиками. Вона поєднує ітераційні методи з нелінійними поправками для підвищення точності розрахунків і глибинні нейронні мережі, що попередньо навчаються на спектральних даних. Це дозволяє моделі адаптуватися до змін у геометрії шарів і їхніх оптичних властивостей.

Математична основа методу. Основне рівняння, яке використовується в моделі, може бути описане як:

$$\hat{P} = \arg \min_P \|S_{\text{exp}} - S_{\text{model}}(P)\|^2 + \lambda R(P),$$

де $\hat{P}$ – оцінені параметри багатопарової структури (наприклад, товщина та показник заломлення шарів), S_{exp} – експериментально виміряний спектр, $S_{\text{model}}(P)$ – спектр, обчислений на основі моделі для параметрів P ; $R(P)$ – регуляризаційний термін, що враховує фізичні обмеження, λ – ваговий коефіцієнт регуляризації.

Зупинимося детальніше на математичній основі гібридного підходу оберненого аналізу.

Постановка задачі. Мета полягає у відновленні параметрів $P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$, що описують багатопарову структуру (наприклад, товщина шарів d_i , показник заломлення n_i), на основі виміряного спектра $S_{\text{exp}}(\nu)$. Це досягається шляхом мінімізації різниці між виміряним спектром S_{exp} та змодельованим спектром $S_{\text{model}}(P)$.

Функція втрат розраховується за формулою [20]:

$$L(P) = \|S_{\text{exp}} - S_{\text{model}}(P)\|^2 + \lambda R(P),$$

де $\|\cdot\|^2$ – евклідова норма (квадрат суми відхилень), $R(P)$ – регуляризаційний термін для стабілізації рішення, λ – ваговий коефіцієнт регуляризації.

Моделювання спектра. Змодельований спектр $S_{\text{model}}(P)$ обчислюється на основі фізичних моделей, наприклад, через коефіцієнти пропускання та відбиття багатопарової структури. Для кожної частоти ν застосовується формула Френеля [21]:

$$T(\nu) = \frac{|t_{12}t_{23} \cdots t_{n-1,n}|^2}{|1 + r_{12}r_{23} \cdots r_{n-1,n} \cdot e^{2i\phi}|^2},$$

де t_{ij} – коефіцієнти пропускання та відбиття між шарами i та j , $\phi = (2\pi d_i n_i \nu)/c$ – фазовий зсув, c – швидкість світла. Змодельований спектр S_{model} є функцією цих коефіцієнтів.

Регуляризація. Регуляризаційний термін $R(P)$ дозволяє враховувати фізичні обмеження параметрів. Нами враховано обмеження на товщину шарів за формулою:

$$R(P) = \sum_{i=1}^n \max(0, d_i - d_{\max})^2 + \max(0, d_{\min} - d_i)^2,$$

та обмеження на гладкість між сусідніми параметрами:

$$R(P) = \sum_{i=1}^{n-1} (d_i - d_{i+1})^2.$$

Градiєнтний спуск. Для мінімізації обчислень використовуємо ітераційні методи. Мінімізація функції втрат реалізується методом градієнтного спуску [22]:

$$P^{(k+1)} = P^{(k)} - \eta \Delta_P L(P^{(k)}),$$

де η – швидкість навчання, $\Delta_P L(P)$ – градієнт функції втрат що розраховується за формулою:

$$\nabla_P L(P) = -2(S_{\text{exp}} - S_{\text{model}}(P)) \cdot \frac{\partial S_{\text{model}}(P)}{\partial P} + \lambda \frac{\partial R(P)}{\partial P}.$$

Глибинна нейронна мережа для ініціалізації. Глибинна нейронна мережа (комбінована модель CNN+LSTM) використовується для попереднього навчання на наборі спектральних даних $\{S_i, P_i\}$. Вона оцінює початкові значення параметрів P , що значно зменшує кількість ітерацій:

$$P_{\text{init}} = NN(S_{\text{exp}}),$$

де $NN(\cdot)$ – модель нейронної мережі.

Алгоритм моделювання НІАМ

1. Попереднє навчання. Попереднє навчання нейронної мережі реалізується збором набору даних $\{S_i, P_i\}$ та навчанням мережі прогнозувати параметри P за спектрами S .
2. Ініціалізація параметрів. Для нового спектра S_{exp} , отримати початкове значення параметрів: $P_{\text{init}} = NN(S_{\text{exp}})$.
3. Ітераційна оптимізація. Використовуючи градієнтний спуск, мінімізувати $L(P)$:

$$P^{(k+1)} = P^{(k)} - \eta \Delta_P L(P^{(k)}).$$

4. Оцінка якості. Обчислити різницю між виміряним і змодельованим спектрами:

$$\Delta = \|S_{\text{exp}} - S_{\text{model}}(P_{\text{opt}})\|.$$

Унікальність розробленої моделі полягає у поєднанні класичних методів оберненого аналізу з глибокими нейронними мережами, що забезпечує ефективне використання фізично обґрунтованого моделювання та нейронних мереж. Це дозволяє зменшити залежність від великих обсягів даних завдяки адаптивному навчанню та донавчанню. Глибока нейронна мережа враховує нелінійності у спектрах, тоді як ітераційні методи уточнюють параметри до заданої точності. Регуляризація стабілізує розрахунки навіть у випадках із шумними або варіативними даними. Ця методика є адаптивною до умов реальних експериментів і демонструє високу ефективність у складних багатошарових структурах.

Алгоритм моделювання спектральних характеристик багатошарових структур було програмно реалізовано на мові програмування *Python* [23] із використанням бібліотек *NumPy* для роботи з багатовимірними масивами даних, *SciPy* для чисельних обчислень, *Matplotlib* для візуалізації результатів, а також *TensorFlow* і *Keras* для побудови та навчання глибоких нейронних мереж.

Апробація моделі. Для проведення апробації запропонованої гібридної моделі оберненого аналізу, було виконано кілька ключових етапів. Спершу було згенеровано синтетичні дані, які імітують багатошарові структури, із заданими параметрами, такими як товщина шарів і показники заломлення, для обчислення відповідних спектрів за допомогою моделі. Для моделювання реальних експериментальних умов додано шум. Наступним кроком стало навчання глибокої нейронної мережі (CNN+LSTM) на основі синтетичних даних, що дозволило прогнозувати параметри багатошарової структури за вхідним спектром. Ініціалізовані таким чином параметри піддали ітеративній оптимізації з мінімізацією функції втрат. Для оцінки точності відновлені параметри порівняли з реальними значеннями для синтетичних даних, розрахувавши середньоквадратичну похибку (RMSE) та коефіцієнт детермінації (R^2). На завершення було виконано візуалізацію, що включала графіки змодельованих спектрів, а також залежності точності від рівня шуму й кількості шарів.

Основні результати. З використанням штучного інтелекту (ШІ) було побудовано типовий графік роботи моделі, який наочно демонструє результати аналізу спектральних даних. На рисунку 1 представлені експериментальні дані (синя шумова лінія), теоретичний спектр (червона пунктирна лінія) та відновлений спектр, отриманий за допомогою моделі (зелена лінія).

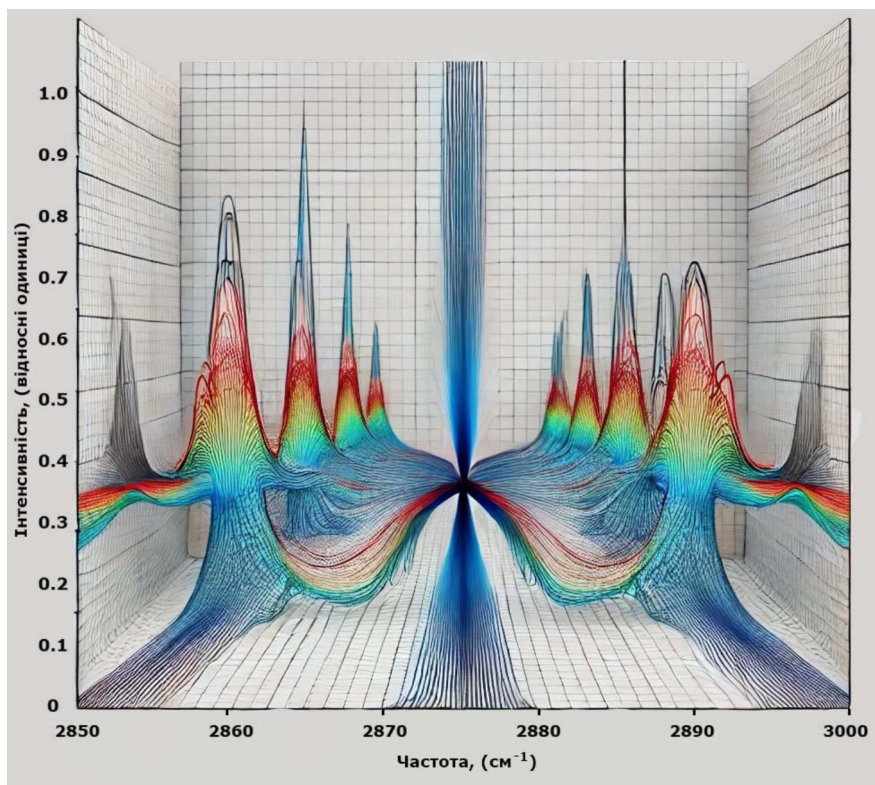

Рис. 1. Результати аналізу спектральних даних змодельовані ШІ

Графік демонструє ефективність роботи моделі гібридного оберненого аналізу для спектральних даних. Експериментальні дані (синя шумова лінія) відображають реальні умови спектрального аналізу, що супроводжуються шумами та нерівностями. Це ілюструє складність задачі для класичних методів. Теоретичний спектр (червона пунктирна лінія) служить як еталон, що дозволяє оцінити точність роботи моделі. Він відображає ідеальний сигнал

без шумів. Відновлений спектр (зелена лінія) збігається з теоретичним спектром, демонструючи здатність моделі коректно відновлювати параметри навіть за умов шуму. Загалом модель показує високу точність у відновленні спектра, що підтверджується близькістю зеленої лінії до червоної. Це свідчить про ефективність запропонованого підходу, який поєднує фізично обґрунтовані ітераційні методи та попередньо навчені глибинні нейронні мережі.

Наступний етап апробації було проведено на синтетичних даних, спеціально створених для перевірки моделі НІАМ, зокрема для оцінки точності та стійкості моделі до шуму. Результати апробації наведено на рис. 2.

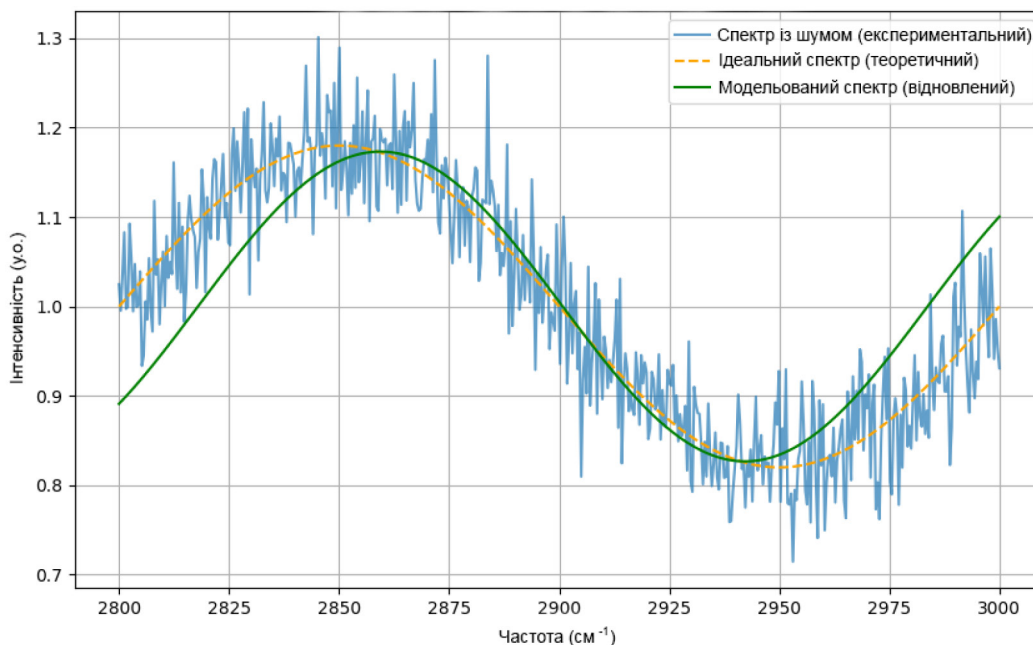

Рис. 2. Результати аналізу синтетичних спектральних даних: експериментальні, теоретичні та відновлені спектри

На графіку апробації НІАМ зображені три ключові компоненти:

- синя лінія (Noisy Spectrum – Experimental) це синтетичні спектральні дані, до яких додано випадковий шум, що імітує реальні експериментальні умови. Дані були створені шляхом обчислення спектральних характеристик багатошарової структури за допомогою формули Френеля, після чого додано шум для ускладнення аналізу;
- помаранчева пунктирна лінія (True Spectrum – Theoretical) це ідеальний спектр, розрахований на основі фізичних властивостей структури без врахування шуму. Він відображає справжні характеристики моделі і використовується як еталон для оцінки точності;
- зелена лінія (Modeled Spectrum – Recovered) є результатом, що отриманий моделлю після оптимізації параметрів (товщини шару і показника заломлення) для мінімізації різниці між експериментальним і теоретичним спектрами.

Зелена лінія, яка є результатом роботи моделі, добре збігається з теоретичним спектром, що свідчить про високу ефективність запропонованого підходу. Відновлений спектр зберігає форму теоретичного навіть при значному рівні шуму в експериментальних даних, що підтверджує здатність моделі успішно компенсувати шум і точно відтворювати фізичну залежність. У деяких діапазонах (наприклад, ближче до країв графіка) можна спостерігати незначні відхилення між зеленою і помаранчевою лініями, що може бути пов'язано з обмеженнями моделі, такими як складність нелінійних поправок або недостатнє навчання. Таким чином, НІАМ демонструє високу здатність адаптуватися до шуму і точно відновлювати спектральні характеристики багатошарових структур. Ці результати підтверджують її ефективність і можливість застосування для аналізу реальних експериментальних даних у спектроскопії. Однак для подальшого зменшення відхилень між теоретичним і змодельованим спектрами може бути доцільним удосконалення алгоритму, наприклад, через оптимізацію параметрів або додаткове навчання.

Щодо практичного впровадження, запропонований метод має значний потенціал у спектроскопії, оптичному моделюванні та розробці фотонних пристроїв. Його можна застосовувати для проектування оптичних покриттів, сенсорів або фотонних кристалів. Висока стійкість до шуму робить НІАМ придатною для реальних експериментальних умов, а здатність працювати із невеликими наборами даних розширює її використання в умовах обмежених ресурсів. Так, у роботі [24] досліджено плазмові параметри надшвидких розрядів, і НІАМ може допомогти покращити оцінку спектральних характеристик таких розрядів у складних матеріалах, таких як халкопідіти. У праці

[25], присвяченій синтезу поверхневих структур при лазерному випаровуванні, модель може бути корисною для прогнозування спектральних властивостей структур, а в [26] розглядається синтез плівок оксиду вольфраму, де НІАМ може допомогти в оцінці їх спектральних характеристик. У роботах [27, 28] досліджено спектроскопічну діагностику плазми надшвидких розрядів між цинковими електродами в повітрі і азоті та умов осадження селенових тонких плівок із плазми перенапруженого наносекундного розряду, відповідно, де модель може бути корисною для оцінки спектральних властивостей таких плівок. У роботі [29] описано експрес-аналіз газових сумішей за допомогою спектрального корелятора на основі інтерферометра Фабрі-Перо, де НІАМ також може бути застосована.

Висновки

У результаті проведеного дослідження було проведено аналіз сучасних методів аналізу багат шарових структур, виявлено їх переваги та обмеження. Розроблено нову математичну модель, яка інтегрує ітераційні методи з використанням глибоких нейронних мереж для попереднього навчання. Реалізовано алгоритм гібридного підходу оберненого аналізу, що враховує фізичні обмеження та оптимізацію параметрів, який програмно реалізовано на Python. Апробація моделі на синтетичних даних продемонструвала її здатність ефективно оцінювати точність і стійкість до шуму. Проведений аналіз результатів показав високу ефективність розробленої моделі порівняно з існуючими підходами та вказав на можливості її подальшого вдосконалення.

Серед обмежень і викликів виділяється необхідність якісних навчальних даних для досягнення високої точності. У разі їх нестачі можлива втрата ефективності моделі. Крім того, навчання нейронної мережі є тривалим процесом, що може ускладнювати використання моделі в умовах обмеженого часу. У випадках сильних варіацій оптичних властивостей або геометрії шарів можуть виникати похибки через складність нелінійних поправок.

Загалом, НІАМ демонструє ефективність у задачах відновлення параметрів багат шарових структур за їх спектральними характеристиками. Поєднання класичних методів та сучасного машинного навчання дозволяє досягти високої точності й стабільності навіть за складних умов. Подальший розвиток цього підходу, зокрема оптимізація алгоритмів та розширення бази навчальних даних, може значно підвищити його ефективність і зробити незамінним інструментом у галузі аналізу оптичних структур.

Список використаної літератури

1. Xuyang, L., Hongle, A., Wensheng, C., Xueguang, S. (2024). Deep learning in spectral analysis: Modeling and imaging. *Trends in Analytical Chemistry*, 172, Article 117612. <https://doi.org/10.1016/j.trac.2024.117612>
2. Mishra, P., Passos, D., Marini, F., Xu, J., Amigo, M. J., Gowen, et al. (2022). Deep learning for near-infrared spectral data modelling: Hypes and benefits. *Trends in Analytical Chemistry*, 157(2), 10.1016/s0731-7085(01), Article 00690-2. <https://doi.org/10.1016/j.trac.2022.116804>
3. Schuetzke, J., Szymanski, N. J., Reischl, M. (2023). Validating neural networks for spectroscopic classification on a universal synthetic dataset. *npj Comput Mater*, 9(100). <https://doi.org/10.1038/s41524-023-01055-y>
4. Primrose, M. S., Giblin, J., Smith, C., Anguita, M. R., Weedon, G. H. (2022). One dimensional convolutional neural networks for spectral analysis. *Algorithms, Technologies, and Applications for Multispectral and Hyperspectral Imaging XXVIII*, 120940C. <https://doi.org/10.1117/12.2618487>
5. Liu, J., Osadchy, M., Ashton, L., Foster, M., Solomone, C. J., Gibson, S. J. (2017). Deep convolutional neural networks for Raman spectrum recognition: a unified solution. *The Analyst*, 21. <https://doi.org/10.1039/C7AN01371J>
6. Madden, M. G., Ryder, A. G. (2002). Machine learning methods for quantitative analysis of Raman spectroscopy data. *Proc. SPIE 4876, Opto-Ireland 2002: Optics and Photonics Technologies and Applications*. <https://doi.org/10.1117/12.464039>
7. Butler, K. T., Davies, D. W., Cartwright, H., Isayev, O., Walsh, A. (2018). Machine learning for molecular and materials science. *Nature*, 559, 547–555. <https://doi.org/10.1038/s41586-018-0337-2>
8. Mahani, M. K., Chaloosi, M., Maragheh, M. G., Khanchi, A. R., Afzali, D. (2007). Comparison of Artificial Neural Networks with Partial Least Squares Regression for Simultaneous Determinations by ICP-AES. *Chinese Journal of Chemistry*, 25(11), 1658–1662. <https://doi.org/10.1002/cjoc.200790306>
9. Marini, F., Bucci, R., Magri, A. L., Magri, A. D. (2008). Artificial neural networks in chemometrics: History, examples and perspectives. *Microchemical Journal*, 88(2), 178–185. <https://doi.org/10.1016/j.microc.2007.11.008>
10. Born, M., & Wolf, E. (1999). *Principles of Optics: Electromagnetic Theory of Propagation, Interference, and Diffraction of Light*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139644181>
11. Vassallo, E., Laguardia, L., Catellani, M., Cremona, A., Delleria, F., Ghezzi, F. (2007). Characterization of Poly(3-Methylthiophene)-like Films Produced by Plasma Polymerization. *Plasma Processes and Polymers*, 4, S801–S805. <https://doi.org/10.1002/ppap.200731909>
12. Han, K., Chang, C. H. (2014). Numerical Modeling of Sub-Wavelength Anti-Reflective Structures for Solar Module Applications. *Nanomaterials*, 4(1), 87–128. <https://doi.org/10.3390/nano4010087>
13. Zhou, W., Cao, Y., Zhao, H., Li, Z., Feng, P., & Feng, F. (2022). Fractal Analysis on Surface Topography of Thin Films: A Review. *Fractal and Fractional*, 6(3), 135. <https://doi.org/10.3390/fractalfract6030135>

14. Zhang, S., Deng, Q., Ding, Z. (2022). Multilayer graph spectral analysis for hyperspectral images. *EURASIP Journal on Advances in Signal Processing*. <https://doi.org/10.1186/s13634-022-00926-8>
15. Palacz, M. (2018). Spectral Methods for Modelling of Wave Propagation in Structures in Terms of Damage Detection – A Review. *Applied Sciences*, 8(7), 1124. <https://doi.org/10.3390/app8071124>
16. Xuyang, L., Hongle, A., Wensheng, C., Xueguang, S. (2024). Deep learning in spectral analysis: Modeling and imaging. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 172, Article 117612. <https://doi.org/10.1016/j.trac.2024.117612>
17. Parrein, P., Moussy, N., Poupinet, L., Gidon, P. (2009). Multilayer structure for a spectral imaging sensor. *Applied Optics*, 48, 653–657. <https://doi.org/10.1364/AO.48.000653>
18. Koleva, M.N., Vulkov, L. G. (2024). Numerical Solution of External Boundary Conditions Inverse Multilayer Diffusion Problems. *Symmetry*, 16(10), 1396. <https://doi.org/10.3390/sym16101396>
19. Nishawala, V. V., Ostojja-Starzewski, M., Porcu, E., Shen, L. (2020). Random Fields with Fractal and Hurst Effects in Mechanics. In: Altenbach, H., Öchsner, A. (eds) *Encyclopedia of Continuum Mechanics*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-662-55771-6_74
20. Terven, J., Cordova-Esparza, D. M., Ramirez-Pedraza, A., Chávez Urbiola, E. (2023). Loss Functions and Metrics in Deep Learning. A Review. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.02694>
21. Paschotta, R. (2025). Fresnel Equations. *RP Photonics Encyclopedia*. Retrieved January 19, 2025. <https://doi.org/10.61835/tql>
22. Zhang, J. (2019). Gradient Descent Based Optimization Algorithms for Deep Learning Models Training. *arXiv*. Retrieved January 19, 2025. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1903.03614>
23. Downey, A. B. (2017). *Modeling and Simulation in Python*. Green Tea Press. Needham, Massachusetts. 228 p. <https://greenteapress.com/wp/modsimpy/> <https://allendowney.github.io/ModSimPy/>
24. Shuaibov, A., Minya, A., Malinina, A., Gritsak, R., Malinin, A., Bilak, Yu., Vatralla, M. (2022). Characteristics and Plasma Parameters of the Overstressed Nanosecond Discharge in Air between an Aluminum Electrode and a Chalcopyrite Electrode (CuInSe₂). *Surface Engineering and Applied Electrochemistry*, 58(4), 369–385. <https://doi.org/10.3103/S1068375522040123>
25. Bondar, I., Suran, V., Minya, O., Shuaibov, O., Bilak, Yu., Shevera, I., Malinina, A., Krasilnits, V. (2023). Synthesis of surface structures during laser-stimulated evaporation of a copper sulfate solution in distilled water. *Ukrainian Journal of Physics*, 68(2), 138. <https://doi.org/10.15407/ujpe68.2.138>
26. Shuaibov, O., Hrytsak, R., Minya, O., Malinina, A., Shevera, I., Bilak, Yu., Homoki, Z. (2024). Conditions for pulsed gas-discharge synthesis of thin tungsten oxide films from a plasma mixture of air with tungsten vapors. *Physics and Chemistry of Solid State*, 25(4), 684–688. <https://doi.org/10.15330/pccs.25.4.684-688>
27. Shuaibov, O. K., Hrytsak, R. V., Minya, O. I., Malinina, A. A., Bilak, Yu. Yu., & Homoki, Z. T. (2022). Spectroscopic diagnostics of overstressed nanosecond discharge plasma between zinc electrodes in air and nitrogen. *Journal of Physical Studies*, 26(2), 2501(8 p.). <https://doi.org/10.30970/jps.26.2501>
28. Shuaibov, O., Minya, O., Hrytsak, R., Malinina, A., Malinin, O., Bilak, Y., & Homoki, Z. (2024). Conditions for the deposition of selenium thin films from the plasma of an overvoltage nanosecond discharge. *J. Clin Bio Med Adv*, 3(1), 01-09.
30. Kozubovsky, V. R., & Bilak, Yu. Yu. (2022). Express analysis of gas mixtures using a spectral correlator based on the Fabry–Perot interferometer. *Journal of Applied Spectroscopy*, 89(3), 495–499. <https://doi.org/10.1007/s10812-022-01385-7>

References

1. Xuyang, L., Hongle, A., Wensheng, C., & Xueguang, S. (2024). Deep learning in spectral analysis: Modeling and imaging. *Trends in Analytical Chemistry*, 172, Article 117612. <https://doi.org/10.1016/j.trac.2024.117612>
2. Mishra, P., Passos, D., Marini, F., Xu, J., Amigo, M. J., Gowen, et al. (2022). Deep learning for near-infrared spectral data modelling: Hypes and benefits. *Trends in Analytical Chemistry*, 157(2), Article 00690-2. <https://doi.org/10.1016/j.trac.2022.116804>
3. Schuetzke, J., Szymanski, N. J., & Reischl, M. (2023). Validating neural networks for spectroscopic classification on a universal synthetic dataset. *npj Computational Materials*, 9(100). <https://doi.org/10.1038/s41524-023-01055-y>
4. Primrose, M. S., Giblin, J., Smith, C., Anguita, M. R., & Weedon, G. H. (2022). One dimensional convolutional neural networks for spectral analysis. *Algorithms, Technologies, and Applications for Multispectral and Hyperspectral Imaging XXVIII*, 120940C. <https://doi.org/10.1117/12.2618487>
5. Liu, J., Osadchy, M., Ashton, L., Foster, M., Solomone, C. J., & Gibson, S. J. (2017). Deep convolutional neural networks for Raman spectrum recognition: A unified solution. *The Analyst*, 21. <https://doi.org/10.1039/C7AN01371J>
6. Madden, M. G., & Ryder, A. G. (2002). Machine learning methods for quantitative analysis of Raman spectroscopy data. *Proceedings of SPIE 4876, Opto-Ireland 2002: Optics and Photonics Technologies and Applications*. <https://doi.org/10.1117/12.464039>

7. Butler, K. T., Davies, D. W., Cartwright, H., Isayev, O., & Walsh, A. (2018). Machine learning for molecular and materials science. *Nature*, 559, 547–555. <https://doi.org/10.1038/s41586-018-0337-2>
8. Mahani, M. K., Chaloosi, M., Maragheh, M. G., Khanchi, A. R., & Afzali, D. (2007). Comparison of artificial neural networks with partial least squares regression for simultaneous determinations by ICP-AES. *Chinese Journal of Chemistry*, 25(11), 1658–1662. <https://doi.org/10.1002/cjoc.200790306>
9. Marini, F., Bucci, R., Magri, A. L., & Magri, A. D. (2008). Artificial neural networks in chemometrics: History, examples, and perspectives. *Microchemical Journal*, 88(2), 178–185. <https://doi.org/10.1016/j.microc.2007.11.008>
10. Born, M., & Wolf, E. (1999). *Principles of optics: Electromagnetic theory of propagation, interference, and diffraction of light*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139644181>
11. Vassallo, E., Laguardia, L., Catellani, M., Cremona, A., Dellera, F., & Ghezzi, F. (2007). Characterization of Poly(3-Methylthiophene)-like films produced by plasma polymerization. *Plasma Processes and Polymers*, 4, S801–S805. <https://doi.org/10.1002/ppap.200731909>
12. Han, K., & Chang, C. H. (2014). Numerical modeling of sub-wavelength anti-reflective structures for solar module applications. *Nanomaterials*, 4(1), 87–128. <https://doi.org/10.3390/nano4010087>
13. Zhou, W., Cao, Y., Zhao, H., Li, Z., Feng, P., & Feng, F. (2022). Fractal analysis on surface topography of thin films: A review. *Fractal and Fractional*, 6(3), 135. <https://doi.org/10.3390/fractalfract6030135>
14. Zhang, S., Deng, Q., & Ding, Z. (2022). Multilayer graph spectral analysis for hyperspectral images. *EURASIP Journal on Advances in Signal Processing*. <https://doi.org/10.1186/s13634-022-00926-8>
15. Palacz, M. (2018). Spectral methods for modelling of wave propagation in structures in terms of damage detection – A review. *Applied Sciences*, 8(7), 1124. <https://doi.org/10.3390/app8071124>
16. Xuyang, L., Hongle, A., Wensheng, C., & Xueguang, S. (2024). Deep learning in spectral analysis: Modeling and imaging. *TrAC Trends in Analytical Chemistry*, 172, Article 117612. <https://doi.org/10.1016/j.trac.2024.117612>
17. Parrein, P., Moussy, N., Poupinet, L., & Gidon, P. (2009). Multilayer structure for a spectral imaging sensor. *Applied Optics*, 48, 653–657. <https://doi.org/10.1364/AO.48.000653>
18. Koleva, M. N., & Vulkov, L. G. (2024). Numerical solution of external boundary conditions inverse multilayer diffusion problems. *Symmetry*, 16(10), 1396. <https://doi.org/10.3390/sym16101396>
19. Nishawala, V. V., Ostojca-Starzewski, M., Porcu, E., & Shen, L. (2020). Random fields with fractal and Hurst effects in mechanics. In H. Altenbach & A. Öchsner (Eds.), *Encyclopedia of continuum mechanics*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-662-55771-6_74
20. Terven, J., Cordova-Esparza, D. M., Ramirez-Pedraza, A., & Chávez Urbiola, E. (2023). Loss functions and metrics in deep learning: A review. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.02694>
21. Paschotta, R. (2025). Fresnel equations. *RP Photonics Encyclopedia*. Retrieved January 19, 2025, from <https://doi.org/10.61835/tql>
22. Zhang, J. (2019). Gradient descent-based optimization algorithms for deep learning models training. *arXiv*. Retrieved January 19, 2025, from <https://doi.org/10.48550/arXiv.1903.03614>
23. Downey, A. B. (2017). *Modeling and simulation in Python*. Green Tea Press. <https://greenteapress.com/wp/modsimpy/> <https://allendowney.github.io/ModSimPy/>
24. Shuaibov, A., Minya, A., Malinina, A., Gritsak, R., Malinin, A., Bilak, Y., & Vatralla, M. (2022). Characteristics and plasma parameters of the overstressed nanosecond discharge in air between an aluminum electrode and a chalcopyrite electrode (CuInSe₂). *Surface Engineering and Applied Electrochemistry*, 58(4), 369–385. <https://doi.org/10.3103/S1068375522040123>
25. Bondar, I., Suran, V., Minya, O., Shuaibov, O., Bilak, Y., Shevera, I., Malinina, A., & Krasilinets, V. (2023). Synthesis of surface structures during laser-stimulated evaporation of a copper sulfate solution in distilled water. *Ukrainian Journal of Physics*, 68(2), 138. <https://doi.org/10.15407/ujpe68.2.138>
26. Shuaibov, O., Hrytsak, R., Minya, O., Malinina, A., Shevera, I., Bilak, Y., & Homoki, Z. (2024). Conditions for pulsed gas-discharge synthesis of thin tungsten oxide films from a plasma mixture of air with tungsten vapors. *Physics and Chemistry of Solid State*, 25(4), 684–688. <https://doi.org/10.15330/pcss.25.4.684-688>
27. Shuaibov, O. K., Hrytsak, R. V., Minya, O. I., Malinina, A. A., Bilak, Yu. Yu., & Homoki, Z. T. (2022). Spectroscopic diagnostics of overstressed nanosecond discharge plasma between zinc electrodes in air and nitrogen. *Journal of Physical Studies*, 26(2), 2501(8 p.). <https://doi.org/10.30970/jps.26.2501>
28. Shuaibov, O., Minya, O., Hrytsak, R., Malinina, A., Malinin, O., Bilak, Y., & Homoki, Z. (2024). Conditions for the deposition of selenium thin films from the plasma of an overvoltage nanosecond discharge. *J. Clin Bio Med Adv*, 3(1), 01–09.
29. Kozubovsky, V. R., & Bilak, Yu. Yu. (2022). Express analysis of gas mixtures using a spectral correlator based on the Fabry–Perot interferometer. *Journal of Applied Spectroscopy*, 89(3), 495–499. <https://doi.org/10.1007/s10812-022-01385-7>

YE. A. BOROVSKOVA

Master's Degree, Software Engineer

AppsFlyer Ltd

ORCID: 0009-0008-5481-8090

INFLUENCE OF SERVERLESS INFRASTRUCTURE USAGE ON APP MAINTENANCE COSTS IN SEVER-SIDE APPLICATIONS

The relevance of the study is determined by the increasing demand for efficient IT infrastructure in the context of rapid digital technology development. Traditional models of server resource management reveal limitations in scalability, financial efficiency, and flexibility. Serverless infrastructure, based on a pay-as-you-go model, offers an innovative approach to cost optimization and performance improvement. However, challenges in its implementation require thorough analysis and clear recommendations.

The aim of the study is to evaluate the impact of serverless infrastructure on application maintenance costs, identify its advantages and risks, and develop a methodology for assessing its economic feasibility in both short and long-term perspectives. To achieve this, methods of systems analysis, comparative analysis, forecasting, and cost modeling were applied. As a result, the study compared the features of serverless and traditional models and provided practical recommendations for optimizing serverless infrastructure usage.

The research demonstrates that serverless infrastructure significantly reduces costs in low-traffic scenarios, simplifies resource management, and decreases the need for highly skilled DevOps professionals. At the same time, hidden costs, integration challenges, data security risks, and vendor dependency were identified as key issues. The proposed methodology for assessing the economic feasibility of transitioning to serverless architecture enables detailed analysis of costs and benefits, accounting for project-specific features and facilitating informed decision-making.

The findings emphasize that serverless architecture is a promising tool for optimizing digital systems, yet its implementation requires careful planning and risk assessment. Future research should focus on the long-term impact of serverless technologies on IT infrastructure efficiency, the development of adaptive models for high-performance systems, and innovative solutions for ensuring data security in cloud environments. This will contribute to improving infrastructure management and enhancing the efficiency of digital systems in the future.

Key words: serverless infrastructure, cost optimization, resource management, economic feasibility, cloud services, implementation risks.

Є. А. БОРОВСКОВА

магістр, інженер програмного забезпечення

AppsFlyer Ltd

ORCID: 0009-0008-5481-8090

ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗСЕРВЕРНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА ВИТРАТИ НА ПІДТРИМКУ ЗАСТОСУНКІВ У СЕРВЕРНІЙ ЧАСТИНІ

Актуальність дослідження зумовлена зростаючими вимогами до ефективності IT-інфраструктури в умовах динамічного розвитку цифрових технологій. Традиційні моделі управління серверними ресурсами демонструють обмеження щодо масштабованості, фінансової ефективності та гнучкості. Увагу привертає безсерверна інфраструктура, яка базується на моделі оплати за фактичне використання ресурсів і пропонує інноваційний підхід до оптимізації витрат та підвищення продуктивності. Водночас спостерігаються виклики у процесі впровадження, які потребують ґрунтовного аналізу та чітких рекомендацій.

Метою дослідження є оцінка впливу безсерверної інфраструктури на витрати на підтримку серверних застосунків, визначення переваг і ризиків, а також створення методики оцінки економічної доцільності її впровадження у коротко- та довгостроковій перспективі. Для виконання поставлених завдань застосовано методи системного аналізу, компаративного аналізу, прогнозування та моделювання витрат. У результаті виконано порівняння особливостей безсерверної моделі та традиційних рішень, а також розроблено практичні рекомендації для оптимізації її використання.

Дослідження демонструє, що безсерверна інфраструктура сприяє суттєвому зниженню витрат у сценаріях із низьким рівнем трафіку, спрощенню управління ресурсами та зменшенню потреби у висококваліфікованих фахівцях DevOps. Водночас ідентифікуються приховані витрати, складнощі інтеграції з існуючими системами, ризики для безпеки даних та залежність від постачальників хмарних послуг. Запропонована методика оцінки економічної доцільності переходу на безсерверну модель забезпечує можливість аналізу витрат і вигод з урахуванням специфіки проекту, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення.

Робота акцентує увагу на тому, що безсерверна архітектура є перспективним інструментом для оптимізації цифрових систем, проте її впровадження потребує ретельного планування та врахування потенційних ризиків. Подальші дослідження передбачають детальне вивчення довгострокового впливу безсерверних технологій на IT-інфраструктуру, розробку адаптивних моделей для високонавантажених систем, а також створення інноваційних рішень для забезпечення безпеки даних у хмарному середовищі. Це сприятиме вдосконаленню управління інфраструктурою та підвищенню ефективності цифрових систем у майбутньому.

Ключові слова: безсерверна інфраструктура, оптимізація витрат, управління ресурсами, економічна доцільність, хмарні сервіси, ризики впровадження.

Problem statement

In the current conditions of information technology development, there is a growing need to optimise the cost of supporting server applications, which are key components of many digital systems. Given the ever-increasing complexity of the infrastructure and the need to ensure its high performance, uninterrupted operation, and scalability, traditional approaches to managing server resources require significant improvement. Using a serverless infrastructure that automates the deployment, management, and scaling of computing resources is becoming one of the most promising solutions to this problem.

The serverless model is characterised by developers not needing to worry about maintaining servers, and resources are automatically allocated depending on the application's needs. This reduces technical support costs, improves computing power efficiency, and simplifies development processes. However, the implementation of such a model is also accompanied by several challenges related to analysing the feasibility of its application in specific cases, particularly in the long term, where there may be hidden costs associated with integration, data security and adaptation of existing software.

The problem's relevance is determined by the need to develop clear methodologies for assessing the cost-effectiveness of the transition to a serverless infrastructure, considering the specifics of server-based applications. The scientific task is to create conceptual models for analysing and forecasting costs, increasing digital system's economic efficiency. The study's practical significance is to develop recommendations for optimising software support costs in the context of using innovative serverless infrastructure technologies.

Analysis of the latest research and publications

Using serverless infrastructure has become an important tool for optimising server support costs. This topic covers a number of technical, economic, and legal aspects, which are reflected in the works of various authors. O. Kostenko and V. Furashev study the legal aspects of introducing innovative technologies, such as serverless solutions, in the web space. They argue that such architectures contribute to the creation of adaptive legal platforms that can function effectively in the dynamic conditions of the meta-universe, optimising resources and reducing support costs [1]. In the field of information security, special attention is paid to automating data protection processes. K. Chyzhmar and his researchers demonstrate how serverless solutions provide resilience to cyber threats through automated security management. In addition, the introduction of such technologies can significantly reduce costs without compromising system functionality [2].

D. Zanon's research reveals the economic benefits of serverless architectures. His analysis focuses on eliminating the need to administer physical servers, which is especially relevant for small and medium-sized enterprises. The study's practical examples confirm the effectiveness of these systems in optimising operating costs [3].

J. Scheuner conducted a comparative analysis of various serverless platforms. The paper highlights how resource optimisation ensures stable performance even in high-load scenarios. The researcher also emphasises the importance of adapting systems to the specifics of the tasks [4].

B. Zambrano considers architectural solutions aimed at increasing the scalability of serverless systems. His recommendations are focused on corporate environments, where the introduction of such technologies can significantly reduce the cost of technical support and administration [5].

The peculiarities of process automation in serverless infrastructure are highlighted in the works of M. Roberts and J. Chapin. The authors emphasise that automated resource management helps to increase system reliability and reduce costs by minimising the impact of the human factor [6].

The role of serverless solutions in scientific computing is analysed by J. Añel and colleagues. The researchers' conclusions show that automation of resource management can reduce infrastructure costs and make complex computing tasks more accessible [7].

The flexibility in scaling systems provided by serverless solutions is analysed by C. Safer. His research focuses on the effectiveness of using cloud platforms for dynamic projects with heavy loads. According to the author, such approaches can significantly reduce operating costs [8].

An analysis of the impact of autonomous services and microfrontends on resource savings was conducted by J. Gilbert and E. Price. Their research demonstrates how increasing the modularity of systems contributes to the economic feasibility of implementing these technologies [9].

The educational aspect of using serverless systems is the subject of research by J. Katzer. He emphasises that training specialists in this area is a key element for the successful implementation of technologies and increasing the overall performance of systems [10].

DevOps practices for serverless systems are studied by S. Bangera. In his work, he emphasises that coordinated work between development and system administrator teams helps to optimise deployment processes and reduce infrastructure maintenance costs [11].

The research presented here demonstrates the significant potential of serverless architecture to reduce the cost of supporting systems on the server side. Process automation, scalability, and resource savings allow this technology to be used in both business and research projects while maintaining a balance between efficiency and economic feasibility. Despite advances in serverless infrastructure research, important aspects remain unresolved, which limits its effective implementation. In particular, the conceptual features of this model compared to traditional approaches are not well understood, which makes it difficult to adapt it to a wide range of applications. The cost-effectiveness of serverless technologies is mostly assessed for individual scenarios, but there is a lack of systematic approaches to cost-benefit analysis in different conditions. Integration of serverless infrastructure with existing systems remains a challenge due to the lack of models for assessing risks and hidden costs. Data security aspects in the cloud environment require additional research, especially given the increased requirements for data protection. There is also a lack of practical guidance for adapting this architecture to different types of applications, which limits its versatility. The proposed research is aimed at developing a methodology for a comprehensive assessment of economic feasibility and practical recommendations that take into account the specifics of applications and long-term prospects. This is expected to fill existing gaps, broaden scientific understanding of the problem, and facilitate more efficient implementation of serverless infrastructure in various industries.

Formulation of the research objective

The article's purpose is to analyse the impact of using serverless infrastructure on the costs of supporting server applications, determine its effectiveness in the context of maintenance optimisation, and develop recommendations for its implementation in modern digital systems.

Research objectives:

1. To investigate the conceptual features of serverless infrastructure, its advantages and differences from traditional server resource management models, and to assess the economic efficiency of its use based on the analysis of server application support costs.
2. Identify the key challenges and risks of implementing serverless infrastructure, including hidden costs, aspects of integration with existing systems, and data security issues in the cloud environment.
3. To develop practical recommendations for optimising the use of serverless infrastructure, considering the needs of different types of applications, and to propose a methodology for assessing the economic feasibility of switching to a serverless model in the short and long term.

Summary of the main material

Serverless infrastructure has become an innovative approach to managing server resources that radically changes traditional approaches to hosting and supporting applications. It is based on a model where computing resources are provided on demand, and developers focus exclusively on software functionality, leaving infrastructure management to the service provider [4]. Traditional models involve the continuous operation of servers with predefined characteristics, which requires significant financial and technical resources to ensure their performance and scalability. In this context, serverless infrastructure provides automation of resource management, cost reduction, and performance improvement (Table 1).

Table 1

Comparison of traditional hosting and serverless infrastructure in server-based relationships

Comparison parameter	Traditional hosting	Serverless infrastructure
Basic principle of operation	Constant operation of servers with fixed characteristics	Use resources only when needed
Costs	Fixed costs, regardless of the level of usage	Payment for actual use
Complexity of management	Requires the involvement of DevOps specialists	Can be maintained by a small team or even a single developer
Scalability	Manual configuration or use of predefined parameters	Automatic scalability
Examples of technologies	EC2-based servers, physical servers	AWS/Lambda, Google Cloud/Cloud Functions, Microsoft Azure/Azure Functions
Cost-effectiveness	Depends on the level of resource utilisation	Significantly reduced for low traffic applications

Source: compiled by the author based on [4, 5, 7, 9].

The practical implementation of serverless infrastructure demonstrates significant advantages in today's environment. For example, AWS Lambda allows server functions to run only on demand, which is especially beneficial for low-traffic applications. At the same time, costs can be reduced to a few dollars per month, compared to tens or even hundreds of dollars for using traditional servers that run continuously. Using NestJS in combination with AWS Lambda and API Gateway ensures compatibility with microservice architecture, modularity, and efficient dependency injection, which further simplifies development and maintenance [6]. Reducing the complexity of the infrastructure also significantly reduces the need to engage DevOps specialists as support tasks become less technically complex [10]. This approach provides the flexibility and scalability required for modern digital systems.

The cost-effectiveness of serverless technology is one of the key aspects that makes this model attractive for modern server-based applications. Thanks to the pay-as-you-go principle, serverless infrastructure can significantly reduce costs, especially for low-traffic applications. Unlike traditional hosting, where servers are running 24/7, the serverless approach involves allocating resources only when tasks are running. This provides savings, reduces operational complexity, and allows developers to focus on the functional aspects of applications (Table 2). The figures in Table 2 are based on official AWS tariffs available in public documentation and represent a calculation for a typical usage scenario – an application with 50 requests per day. This scenario simulates real-world conditions for small or test projects that are often encountered in practice.

Table 2

Cost-effectiveness of traditional hosting and serverless infrastructure in server applications

Metric	Traditional server (EC2)	Serverless model (AWS Lambda)
Type of resource	EC2 t3. medium (2 vCPU, 4 GB RAM)	AWS Lambda (on-demand functions)
Cost per usage unit	\$0.0416 (per hour)*	\$0.00000001564 (per request assuming that its execution time = 5 seconds)*
Monthly costs (50 requests/day)	\$29.95 (running 24/7)*	\$0.0073 (assuming 5 seconds execution time per request)*
Annual costs	\$359.40 (running 24/7)	\$0.003 (assuming 5 seconds execution time per request)
Involvement of DevOps resources	Requires highly qualified specialists	Can be supported by a single developer

Source: compiled by the author on the basis of [12–16].

The practical implementation of serverless technologies demonstrates significant savings for low-traffic applications. For example, in a scenario with 50 requests per day – 5 seconds duration time per each one, the annual cost of a traditional t3.medium server is approximately \$359, while using AWS Lambda costs only \$0.003. This analysis confirms that a serverless infrastructure is extremely efficient when servers are used infrequently and provides flexibility in scaling. Combined with services such as DynamoDB, S3, and NestJS, it can reduce operating costs and ensure easy integration even for small development teams.

Implementing a serverless infrastructure is a promising way to optimise costs and increase the efficiency of server resource management. However, it is accompanied by several challenges and risks that require detailed analysis. One of the main risks is hidden costs that may arise from uneven or unpredictable resource usage [8]. Although the pay-as-you-go model seems cost-effective, it can become financially burdensome for applications with high call frequency or significant data processing, which increases the overall cost of service.

Integrating serverless infrastructure with existing systems is also a challenge. Implementing solutions such as AWS Lambda or API Gateway requires adapting the application architecture, which can require additional development, testing, and configuration costs [3]. In the case of complex systems with many dependencies, integrating a serverless infrastructure can lead to unexpected technical problems, such as performance degradation due to network delays or coordination issues between different components.

Another challenge is ensuring data security, as serverless infrastructure involves storing and processing information in a cloud environment. This increases the risks associated with data confidentiality and availability, which requires additional security measures [11]. This is compounded by dependence on the service provider, which can create limitations in the choice of solutions and affect the long-term strategy of IT infrastructure development.

Another important aspect is the need for developers with appropriate qualifications to work with serverless technologies. Despite simplifying some operational tasks, developing and maintaining serverless applications requires a deep understanding of new technologies and their specifics. Failure to consider these challenges at the implementation stage can lead to significant delays in project implementation and increased costs for team training [4].

Thus, while serverless infrastructure offers significant advantages in flexibility and cost-effectiveness, successful implementation requires careful planning, a sound risk assessment, and the development of mitigation strategies. This will ensure stable application performance and optimise overall infrastructure support costs.

Optimising the use of serverless infrastructure requires a comprehensive approach that considers the specifics of applications and their functional requirements. For applications with low traffic or irregular workloads, it is recommended to use a pay-as-you-go model to minimise costs. In such cases, using AWS Lambda with the API Gateway for managing requests provides cost-effectiveness and scalability [5]. It is important to design the application architecture in such a way as to avoid unnecessary function calls that can lead to increased costs.

For systems with high-performance requirements, you should pay attention to the possibility of optimising delays that may occur due to the peculiarities of processing requests in the cloud environment. This can be achieved through data caching and integration with services such as DynamoDB, which provide high-speed access to information. For applications with a large number of interdependent components, it is advisable to consider using a microservice architecture that simplifies integration with serverless solutions and reduces the complexity of infrastructure management.

In the process of developing and maintaining serverless applications, attention should be paid to automating resource monitoring and management. Using tools such as CloudWatch allows you to receive data on the performance of functions and respond quickly to failures or increased load. Additional security measures, including encryption and access control,

should be implemented to ensure data security, as the use of the cloud environment involves an increased risk of information leakage.

Depending on the needs of the application, it is also important to consider the integration of serverless solutions with existing systems. When moving from a traditional infrastructure, it is necessary to audit the architecture and identify components that can be migrated to a serverless model without significant adaptation costs. At the same time, the risks of dependence on a cloud service provider should be taken into account, and the ability to migrate to other platforms should be ensured if necessary.

The practical implementation of such approaches will optimise costs, ensure application stability, and increase resource management flexibility. This will form the basis for creating effective digital solutions that meet modern business and technology requirements.

Evaluating the economic feasibility of switching to a serverless model is a key stage in planning the implementation of modern infrastructure solutions in server applications. In today's environment, when resource efficiency and cost optimisation are becoming a priority for most organisations, this methodology allows you to make informed decisions about the feasibility and scope of serverless architecture integration. It helps to avoid unnecessary costs and risks associated with insufficient consideration of project specifics or errors in forecasting resource requirements.

Unlike traditional estimation models that focus on analysing the capital and operating costs of supporting servers, the methodology for the serverless model takes into account the dynamics of the load, the specifics of using functional components, and integration with cloud services. It is based on analysing key indicators, such as traffic volume, number of requests, amount of stored data, performance level, and duration of use of functions. This makes the approach adaptable to the conditions of a particular project and allows us to consider both short-term and long-term benefits (Fig. 1).

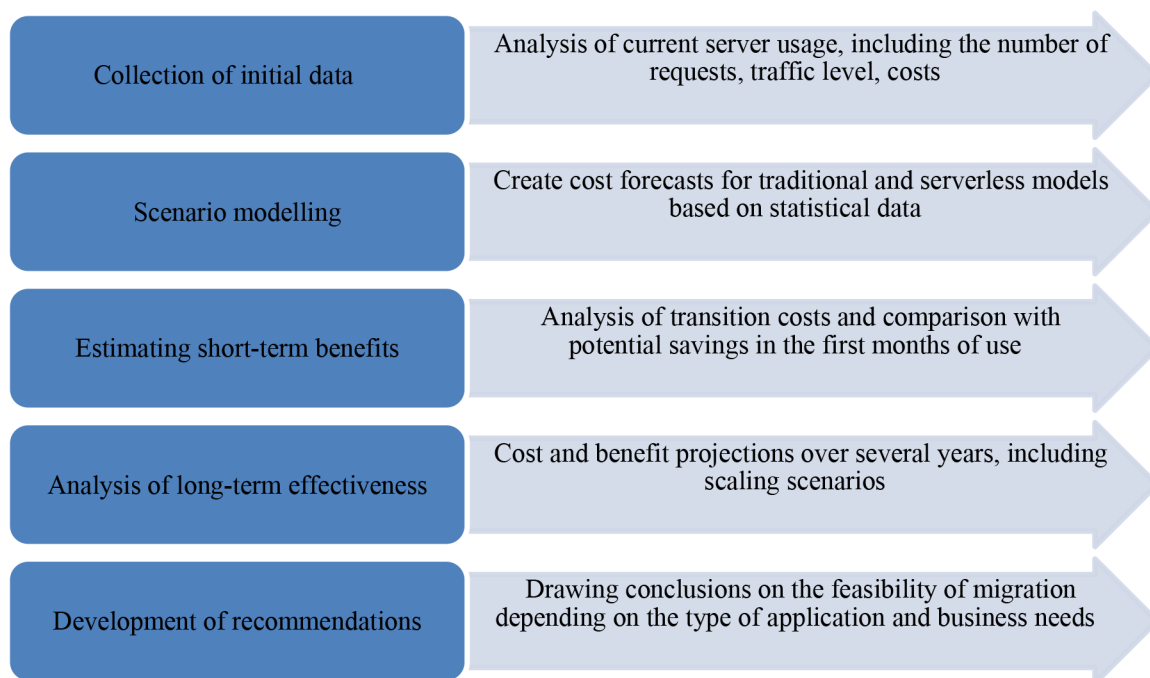

Fig. 1. Stages of the methodology for assessing the economic feasibility of switching to a serverless model

Source: author's own development

The methodology allows you to assess whether it is reasonable to switch to a serverless model for a particular application under different load scenarios. It will help to predict which costs will be most significant in the initial stages of integration and which will be more significant in the long term, taking into account the possible increase in the volume of requests or changes in business requirements. In addition, thanks to detailed modelling, companies are expected to be able to better adapt their resource management strategy, reducing the risks of mismanagement and increasing the efficiency of their IT solutions.

This will be the basis for ensuring application stability, reducing financial burden and maintaining competitive advantage.

Conclusions

Serverless infrastructure opens up new opportunities for optimising the cost of supporting server applications, increasing productivity, and simplifying resource management. The analysis showed that the main advantages of this model are flexibility in scaling, a significant reduction in financial costs in low-traffic scenarios, and a reduction in the need to attract highly qualified DevOps specialists.

It is found that the implementation of serverless infrastructure is accompanied by key problems such as hidden costs, difficulties in integrating with existing systems, increased data security risks, and dependence on cloud service providers. Practical recommendations for optimising this model to meet the needs of different types of applications are developed, including selecting appropriate tools, resource monitoring and automation of infrastructure management. A methodology for assessing the economic feasibility of switching to a serverless model based on the analysis of costs and benefits in the short and long term is proposed.

The results of the study are useful for making informed decisions on the implementation of serverless architecture in modern digital systems. Prospects for further research include a detailed study of the long-term impact of serverless technologies on the cost-effectiveness of IT infrastructure, the development of models for adapting these solutions for systems with high-performance requirements, and the exploration of new ways to ensure data security in the cloud environment. This will help improve existing methods and increase the efficiency of digital systems in the future.

Bibliography

1. Kostenko O., Furashev V. Genesis of Legal Regulation Web and the Model of the Electronic Jurisdiction of the Metaverse. *Bratislava Law Review*. 2022. Vol. 6, No. 2. P. 21–36. DOI: <https://doi.org/10.46282/blr.2022.6.2.316> (date of access: 13.12.2024).
2. Chyzhmar K., Dniprov O., Korotiuk O., Shapoval R., Sydorenko O. State Information Security as a Challenge of Information and Computer Technology Development. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9(3). P. 819–828 URL: https://www.researchgate.net/publication/340545387_STATE_INFORMATION_SECURITY_AS_A_CHALLENGE_OF_INFORMATION_AND_COMPUTER_TECHNOLOGY_DEVELOPMENT (date of access: 11.12.2024).
3. Zanon D. Building Serverless Web Applications. *Packt Publishing Ltd*. 2017. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=5eZDDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP3&dq=INFLUENCE+OF+SERVERLESS+INFRASTRUCTURE+USAGE+ON+APP+MAINTENANCE+COSTS+IN+SERVER-SIDE+APPLICATIONS+books&ots=XMqMJEjD6m&sig=FesWJ9UC2Ic2D2d-Yh6vaG1Clik&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 13.12.2024).
4. Scheuner J. *Performance Evaluation of Serverless Applications and Infrastructures*. Chalmers Tekniska Högskola (Sweden). 2022. URL: <https://www.proquest.com/openview/a8df44b8f2f29937b4aac8241292364b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y> (date of access: 13.12.2024).
5. Zambrano B. *Serverless Design Patterns and Best Practices: Build, Secure, and Deploy Enterprise-Ready Serverless Applications with AWS to Improve Developer Productivity*. Packt Publishing Ltd. 2018. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=lppVDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=INFLUENCE+OF+SERVERLESS+INFRASTRUCTURE+USAGE+ON+APP+MAINTENANCE+COSTS+IN+SERVER-SIDE+APPLICATIONS+books&ots=I_MMvvweHA&sig=4IKsyQEmxqNtTzF4sCaGa-4lfbA&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 13.12.2024).
6. Roberts M., Chapin J. *What is Serverless? O'Reilly Media, Incorporated*. 2017. URL: <https://symphonia.io/what-is-serverless.pdf> (date of access: 13.12.2024).
7. Cloud and Serverless Computing for Scientists. J.A. Añel, et al. Springer International Publishing. 2020. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-41784-0> (date of access: 13.12.2024).
8. Safer C.M. *Architecting Cloud-Native Serverless Solutions: Design, Build, and Operate Serverless Solutions on Cloud and Open Source Platforms*. Packt Publishing Ltd. 2023. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=4fLBEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=INFLUENCE+OF+SERVERLESS+INFRASTRUCTURE+USAGE+ON+APP+MAINTENANCE+COSTS+IN+SERVER-SIDE+APPLICATIONS+books&ots=kDEya_1XLf&sig=8w2uOkB_pjMaaZlrkmWnZFRSd6c&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 13.12.2024).
9. Gilbert J., Price E. *Software Architecture Patterns for Serverless Systems: Architecting for Innovation with Events, Autonomous Services, and Micro Frontends*. Packt Publishing Ltd. 2021. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=gUs2EAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=INFLUENCE+OF+SERVERLESS+INFRASTRUCTURE+USAGE+ON+APP+MAINTENANCE+COSTS+IN+SERVER-SIDE+APPLICATIONS+books&ots=5mme-BL0fq&sig=j9XaXBE2oQpkz4g6ky_DsN77VJU&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 13.12.2024).
10. Katzer J. *Learning Serverless*. O'Reilly Media, Inc. 2020. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1f8FEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT9&dq=INFLUENCE+OF+SERVERLESS+INFRASTRUCTURE+USAGE+ON+APP+MAINTENANCE+COSTS+IN+SERVER-SIDE+APPLICATIONS+books&ots=BFL9FJYjkj&sig=y-wf-cckO70Kz0MdWtBym8XBL7M&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 13.12.2024).
11. Bangera S. *DevOps for Serverless Applications: Design, Deploy, and Monitor Your Serverless Applications Using DevOps Practices*. Packt Publishing Ltd. 2018. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=5PxwDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=INFLUENCE+OF+SERVERLESS+INFRASTRUCTURE+USAGE+ON+APP+MAINTENANCE+COSTS+IN+SERVER-SIDE+APPLICATIONS+books&ots=PQc1kYapOY&sig=m4Qi3rT0ifNfqRM2zPDm8VE4hj0&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (date of access: 13.12.2024).

12. Amazon Web Services. *AWS Lambda Pricing*. 2024. URL: <https://aws.amazon.com/lambda/pricing/> (date of access: 13.12.2024).
13. Amazon Web Services. *Amazon EC2 Pricing*. 2024. URL: <https://aws.amazon.com/ec2/pricing/> (date of access: 13.12.2024).
14. Amazon Web Services. *Amazon API Gateway*. 2024. URL: <https://aws.amazon.com/api-gateway/> (date of access: 13.12.2024).
15. Amazon Web Services. *Amazon DynamoDB*. 2024. URL: <https://aws.amazon.com/dynamodb/> (date of access: 13.12.2024).
16. Amazon Web Services. *Amazon S3*. 2024. URL: <https://aws.amazon.com/s3/> (date of access: 13.12.2024).

References

1. Kostenko, O., & Furashev, V. (2022). Genesis of legal regulation web and the model of the electronic jurisdiction of the metaverse. *Bratislava Law Review*, 6 (2), 21–36. DOI: <https://doi.org/10.46282/blr.2022.6.2.316>
2. Chyzmar, K., Dniprov, O., Korotiuk, O., Shapoval, R., & Sydorenko, O. (2020). State information security as a challenge of information and computer technology development. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 819–828. https://www.researchgate.net/publication/340545387_STATE_INFORMATION_SECURITY_AS_A_CHALLENGE_OF_INFORMATION_AND_COMPUTER_TECHNOLOGY_DEVELOPMENT
3. Zanon, D. (2017). *Building serverless web applications*. Packt Publishing Ltd. Retrived from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=5eZDDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP3>
4. Scheuner, J. (2022). *Performance evaluation of serverless applications and infrastructures*. Chalmers Tekniska Högskola (Sweden). Retrived from <https://www.proquest.com/openview/a8df44b8f2f29937b4aac8241292364b/1>
5. Zambrano, B. (2018). *Serverless design patterns and best practices: Build, secure, and deploy enterprise-ready serverless applications with AWS to improve developer productivity*. Packt Publishing Ltd. Retrived from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=lppVDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1>
6. Roberts, M., & Chapin, J. (2017). *What is serverless?* O'Reilly Media, Incorporated. Retrived from <https://symphonia.io/what-is-serverless.pdf>
7. Añel, J.A., et al. (2020). *Cloud and serverless computing for scientists*. Springer International Publishing. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-41784-0>
8. Safeer, C. M. (2023). *Architecting cloud-native serverless solutions: Design, build, and operate serverless solutions on cloud and open-source platforms*. Packt Publishing Ltd. Retrived from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=4fLBEEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1>
9. Gilbert, J., & Price, E. (2021). *Software architecture patterns for serverless systems: Architecting for innovation with events, autonomous services, and micro frontends*. Packt Publishing Ltd. Retrived from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=gUs2EAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1>
10. Katzer, J. (2020). *Learning serverless*. O'Reilly Media, Inc. Retrived from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1f8FEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT9>
11. Banger, S. (2018). *DevOps for serverless applications: Design, deploy, and monitor your serverless applications using DevOps practices*. Packt Publishing Ltd. Retrived from <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=5PxxDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1>
12. Amazon Web Services. (2024). *AWS Lambda Pricing*. <https://aws.amazon.com/lambda/pricing/> (date of access: 13.12.2024).
13. Amazon Web Services. (2024). *Amazon EC2 Pricing*. <https://aws.amazon.com/ec2/pricing/> (date of access: 13.12.2024).
14. Amazon Web Services. (2024). *Amazon API Gateway*. <https://aws.amazon.com/api-gateway/> (date of access: 13.12.2024).
15. Amazon Web Services. (2024). *Amazon DynamoDB*. <https://aws.amazon.com/dynamodb/> (date of access: 13.12.2024).
16. Amazon Web Services. (2024). *Amazon S3*. <https://aws.amazon.com/s3/> (date of access: 13.12.2024).

В. М. ВАСИЛИК

студент-магістр кафедри інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0009-0007-7676-5316

Л. М. ГОБИР

асистент кафедри інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0009-0007-3176-2314

Т. О. ВАВРИК

асистент кафедри інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0000-0002-0612-0084

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІЗУАЛЬНИХ МОВ ПРОГРАМУВАННЯ

Візуальні мови програмування не є широко розповсюдженими для розробки складного програмного забезпечення. Це стаття є теоретичною частиною комплексного дослідження, що має дві основні цілі. По-перше, виявити, як візуальні мови програмування впливають на гнучкість програмного забезпечення. По-друге, визначити, чи мають вони переваги при розробці програмного забезпечення з когнітивними обмеженнями (людська пам'ять, концентрація, увага, навігація, швидкість мислення тощо). Результати цього дослідження є важливими для практичної частини. В статті розглянуто п'ять сучасних візуальних мов програмування, зроблено огляд двох оглядово-аналітичних статей про візуальні мови програмування та проаналізовано десять наукових праць, які практично використовують об'єкт дослідження у своїй прикладній галузі. На основі зібраного матеріалу були створені принципи візуальних мов програмування, що покращують гнучкість програмного забезпечення. Відповідно до цих принципів була створена архітектура. Щоб бути ефективним інструментом розробки, потрібне спеціалізоване середовище. Дослідження також надає рекомендації щодо впровадження інтегрованого середовища розробки. Створені принципи мають певний позитивний вплив на архітектуру, і для того, щоб перевірено стверджувати, що програмне забезпечення стає більш гнучким, необхідні подальші практичні дослідження. Подальші дослідження також повинні включати когнітивні та психологічні тести, щоб стверджувати про перевагу над текстовими мовами програмування загального призначення. Таким чином, можна тільки припустити, що принципи, архітектура та концепція інтегрованого середовища розробки для візуальних мов програмування, що викладені в статті, мають тенденцію до зменшення впливу когнітивних факторів на процес розробки програмного забезпечення. Теоретичні результати цього дослідження необхідні для того, щоб візуальні мови програмування стали настільки ж широко застосовними, як і текстові мови програмування загального призначення.

Ключові слова: архітектура, візуальне програмування, візуальна мова програмування, візуально-орієнтоване програмування, інтегроване середовище розробки.

V. M. VASYLYK

Master's Student at the Department of Software Engineering
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0009-0007-7676-5316

L. M. HOBYR

Assistant at the Department of Software Engineering
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0009-0007-3176-2314

T. O. VAVRYK

Assistant at the Department of Software Engineering
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0000-0002-0612-0084

THEORETICAL ASPECTS OF VISUAL PROGRAMMING LANGUAGES

Visual programming languages are not widely used for developing complex software. This paper is a theoretical part of a complex study with two main goals. First, to identify how visual programming languages affect software flexibility. Second, to determine whether they have advantages when developing software with cognitive limitations (human memory,

concentration, attention, navigation, speed of thinking, etc). The results of this study are important for the practical part. The article considers five modern visual programming languages, examines two review and analytical articles about visual programming languages, and analyzes ten scientific papers that practically use the object of study in their applied field. Based on the collected material, the principles of visual programming languages were created to improve software flexibility. An architecture was created in accordance with these principles. To be an effective development tool, a specialized environment is required. The study also provides recommendations for implementing a visual integrated development environment. The established principles have a certain positive impact on the architecture, and further practical research is needed to reliably assert that software is becoming more flexible. Further research should also include cognitive and psychological tests to claim superiority over general-purpose text-based programming languages. Thus, it can only be assumed that the principles, architecture and concept of an integrated development environment for visual programming languages outlined in this paper tend to reduce the influence of cognitive factors on the software development process. The theoretical results of this study are necessary for visual programming languages to become as widely used as general-purpose textual programming languages.

Key words: architecture, visual programming, visual programming language, visual-oriented programming, integrated development environment.

Постановка проблеми

Розробники можуть підвищити швидкість проектування та якість ПЗ за допомогою зручних інструментів та концепції «якість-ціна-час». Складну структуру кодів важко утримувати в людській пам'яті через когнітивні обмеження, тому потрібна велика кількість документації. Візуальна розробка зменшує цю потребу, слугуючи самостійною документацією. Важливо створити вищий рівень абстракції для маніпулювання архітектурою ПЗ. Візуальні мови програмування (VPLs) забезпечують абстракцію над кодом, покращують розуміння предметної області через моделювання архітектури як семантичної мережі. У таких моделях вузли (поняття) та ребра (зв'язки) полегшують навігацію та маніпулювання складними структурами. Поєднання VPLs з об'єктно-орієнтованим підходом створює потужний інструмент для моделювання та розробки ПЗ. Існують рішення для перетворення UML у програмний код, хоча вони мають обмеження. Когнітивні обмеження при роботі з текстовим кодом спричиняють повільну обробку та помилки. Візуальні елементи швидше обробляються мозком людини. Програмний код часто має синтаксичні помилки, тоді як візуальні елементи можуть мати тільки логічні помилки, які легко виправити. Блок-схеми сприяють реалізації алгоритмів і зменшують ймовірність помилок. Сучасні технології дозволяють автоматично перетворювати блок-схеми у програмний код. VPLs в поєднанні з компонентно-орієнтованим підходом підвищують гнучкість ПЗ. Візуальні мови програмування часто використовуються в освітніх цілях через свої переваги. Вони перекладаються в код без синтаксичних помилок і мають описи та підказки природною мовою. Інтегровані середовища візуальної розробки забезпечують високу зручність і доступність, швидку розробку та створення прототипів. Традиційне програмування має кілька бар'єрів для початківців. Якщо початківець не розуміє синтаксису, він зіткнеться з дрібними помилками, такими як зайві або пропущені дужки та знаки пунктуації. Якщо він не розуміє семантики, то не буде розуміти поведінку операцій та функцій. Якщо він не розуміє прагматики, то не зрозуміє, коли і як використовувати операції та функції [2, с. 288]. Однак сучасні VPLs менш потужні, ніж текстові мови, і часто не підтримують структури масивів, багатопотоковість, модульний чи об'єктно-орієнтований підхід, а також роботу з файловою системою [9, с. 55]. Підхід візуального програмування використовується в доменно-специфічних мовах (DSL), які спеціалізуються на конкретних завданнях [6, с. 3], платформах малокодової розробки (LCDP), що дозволяють проектувати ПЗ за допомогою візуальних інструментів, і в інженерії, керованій моделями (MDE), де моделі використовуються для всієї розробки та підтримки ПЗ [12, с. 440]. Складність програмного забезпечення зростає з появою нових технологій, що створює виклики для чистого візуального програмування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У галузі інженерії та розробки програмного забезпечення існує безліч підходів, методологій, технік, інструментів та теорій. Для створення нового чи вдосконалення продукту, що існує використовується наявна теоретична база. У ході пошуку та аналізу сучасних візуальних мов програмування було враховано дані з досліджень [9, 14]. Критерії відбору VPLs включали наявність оновлень протягом останніх двох років, наявність персонального веб-сайту, спеціалізованого середовища розробки та сучасного дизайну інтерфейсу користувача. Серед 53 VPLs, описаних в аналітичних статтях, було відібрано 5. Складено аналітичну та порівняльну таблицю. Наступним кроком був аналіз статей у наукових базах даних за такими критеріями пошуку: ключові слова (Visual language, visual programming, visual programming language, visual programming environment) та наукові бази даних (ScienceDirect, ResearchGate, Google Scholar, Wikipedia). Загалом було відібрано 10 наукових статей з різних сфер застосування, щоб зробити наведені ідеї більш застосовними.

Отримані результати аналізу не мають на меті порівняння кандидатів на звання найкращого VPL, вони є лише інформативними. Дивлячись на доступні функціональні можливості можна визначити, що є загальноприйнятою практикою для візуальних мов програмування. Raptor – це середовище програмування на основі

блок-схем розроблене для допомоги студентам у візуалізації алгоритмів та уникненні синтаксичної складності. Flowgorithm – це безплатна мова програмування для початківців, яка базується на графічних блок-схемах. Scratch функціонує як вебрішення з офлайн-редактором для створення ігор, анімації та історій. App Inventor – це візуальне середовище програмування дозволяє користувачам, зокрема програмістам-початківцям, а також викладачам, створювати мобільні застосунки для пристроїв Android та iOS за допомогою інтерфейсу drag-and-drop. Node-RED – це інструмент для візуального програмування на основі потоку з низьким вмістом коду розроблений для підключення апаратного забезпечення, API та онлайн-сервісів у проєктах IoT.

Після ретельного дослідження було встановлено та досліджено IDE для кожного з вищезгаданих VPLs. У таблиці 1 наведені результати дослідження. Розглядалися лише загальні функції доступні кожному. Кожне середовище розробки може мати свої особливості, які потребують глибшого дослідження.

Raptor з його невеликим набором візуальних блоків все ще може бути хорошим програмним забезпеченням для навчання через його простоту та візуалізацію виконання програми. Flowgorithm є привабливим через широку підтримку GPL та багатомовний інтерфейс, а також чудові навчальні ресурси. Scratch, орієнтований на конкретну область і маючи інтуїтивно зрозумілий інтерфейс навіть для дітей, займає міцні позиції серед освітніх програм. Попри переваги інтерфейсу перетягування та скидання, інтуїтивно зрозумілої блокової логіки, App Inventor не використовується для створення складного програмного забезпечення, причиною може бути слабка підтримка проєкту з боку платформ Android та iOS. Node-RED використовується технологічними компаніями (дані з їх веб-сайту), він побудований на Node.js, який дає доступ до багатьох бібліотек, які можна використовувати у функціональних блоках, одним із факторів його ефективності є поєднання візуальних об'єктів та JavaScript-функцій. Щоб візуальні мови програмування використовувалися не тільки для вузькоспеціалізованих задач, вони повинні мати

Таблиця 1

Аналітичне порівняння VPLs та їх середовищ

№	Назва	Сфера застосування	Supported GPL	Ліцензія	Базується на	Сильні сторони та унікальні особливості
1	Raptor	Освіта	C, Java, Ada, C# та VBA	GNU General Public License	Блок-схема	Модульний та об'єктно-орієнтований; інструменти налагодження
2	Flowgorithm	Програмна інженерія	C++, C#, Java, Python і ще 10	Freeware	Блок-схема	Користувачі можуть контролювати швидкість виконання блок-схем; підтримує декілька мов програмування
3	Scratch	Освіта	Не підтримує	MIT	Блок	Доступний як вебплатформа, а також пропонує офлайн-редактор; спеціалізується на інтерактивних історіях, іграх та анімації
4	App Inventor	Мобільна розробка	Java	MIT	Блок	Підтримка емуляторів; інтерфейс drag-and-drop
5	Node-RED	Інтернет речей	JavaScript	Apache 2.0	Блок-схема	Підтримка інтернет-протоколів; програмування потоком даних

Таблиця 2

Використання VPLs

№	Назва статті / Висновок після огляду
1	Raptor: a visual programming environment for teaching object-oriented programming [13] / Raptor – це візуальне середовище програмування, призначене для навчання об'єктно-орієнтованого програмування. Воно активно застосовується в освітній сфері та підтримує основні принципи об'єктно-орієнтованого програмування, такі як інкапсуляція, успадкування та поліморфізм. UML дизайнер Raptor дозволяє користувачам створювати класи, інтерфейси та типи перерахувань. Крім того, середовище має понад 80 вбудованих функцій і процедур, які дозволяють студентам генерувати випадкові числа, виконувати тригонометричні обчислення, малювати графіку (кола, квадрати, лінії тощо) та взаємодіяти з вказівними пристроями. Raptor використовує структуровану методику навчання, що дозволяє студентам виконувати програму покроково або запускати її безперервно. Коментування в Raptor здійснюється шляхом натискання правої кнопки миші на символі та вибору пункту «коментар»
2	A visual programming environment for functional languages [11] / Візуальне середовище програмування для функціональних мов застосовується в галузі комп'ютерних наук. Воно описує методи перенесення елементів функціонального програмування у візуальне середовище, розглядає питання створення налагоджувачів для візуальних середовищ програмування та перевірки синтаксису візуальних об'єктів. У роботі наведено приклади успішних практик, що демонструють реалізацію візуального функціонального середовища програмування (VFPE)
3	A didactic object-oriented, prototype-based visual programming environment [7] / Візуальне середовище програмування для дидактичних цілей, що поєднує об'єктно-орієнтовану та прототипно-базову моделі, використовується в освітній сфері. У ньому представлено синтаксис візуальної мови програмування, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу студентами. Серед передових практик відзначено поєднання прототипно-базової моделі з об'єктно-орієнтованою моделлю, що дозволяє більш ефективно навчати основних концепцій програмування
4	JSPatcher, a visual programming environment for building high-performance web audio applications [10] / JSPatcher – це візуальне середовище програмування, призначене для створення високопродуктивних вебаудіо застосунків. Сфера застосування охоплює обробку мультимедійних даних. У середовищі JSPatcher представлено архітектуру та синтаксис візуальної мови програмування, що полегшує роботу з аудіоданими. До передових практик відноситься використання інтерфейсу з батьківської загальної мови програмування, що забезпечує високу продуктивність та гнучкість при розробці аудіозастосунків

широку базу бібліотек загального призначення. Постійні оновлення є критично важливими для VPL, оскільки без них клієнти втрачають довіру до технології, а її місце займають більш просунуті рішення. У наступних статтях [1, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 15] надано інформацію про те, як VPLs застосовуються в різних сферах. Таблиця 2 демонструє їх досвід.

Існує багато способів розробки та впровадження VPLs та їх середовищ. Поєднання декількох моделей програмування та підходів робить цей процес надійнішим і позитивно впливає на VPL. Матеріали дослідження візуальних мов програмування та огляд наукових статей значно покращили результати цього дослідження, які викладено далі.

Формулювання мети дослідження

Метою дослідження є створення теоретичної бази для візуальних мов програмування. Завдання полягають у розробці принципів візуальних мов програмування та їх архітектури, створенні пропозицій для їх інтегрованого середовища розробки. Задум комплексного дослідження також полягає в створенні пропозицій щодо розробки робочого середовища на основі візуальних мов програмування, яке зменшує вплив когнітивних та біологічних обмежень, таких як здатність людини обробляти інформацію, зберігати її в пам'яті та фокусувати увагу на певних завданнях.

Викладення основного матеріалу дослідження

Це дослідження сформулоало принципи VPL. Принцип 1. Парадигми програмування, моделі, підходи, алгоритми та структури даних, розроблені в GPL, можуть бути використані у VPL з певним рівнем абстракції. Принцип 2. Використання коду як документації. Оскільки у VPL немає коду, візуальні елементи є одночасно абстракцією коду та документацією. Принцип 3. Кожен рівень архітектури поділяється на домен, який може бути розбитий на менші частини та мати підрівні шляхом декомпозиції. Принцип 4. Перегляд дочірнього контенту та батьківських зв'язків на одному рівні є виснажливим для розробника, тому вони повинні бути розділені. Принцип 5. VPL використовують компонентний підхід, що забезпечує модульність програмного забезпечення, можливість декомпозиції на менші компоненти, повторне використання коду, поширення шаблонів і бібліотек. Принцип 6. VPL використовують об'єктно-орієнтований підхід. Класи не містять реалізації даних, а лише посилання на схему доменів даних, методи яких можуть отримувати доступ до даних. Класи не містять реалізацій методів, а лише посилання на методи, що знаходяться в домені методів. Принцип 7. Поліморфізм у VPL реалізований таким чином, що не клас визначає реалізацію методу, а метод при виклику залежно від типу об'єкта в якому він був викликаний, визначає спосіб своєї поведінки. Принцип 8. Класи також мають поліморфізм для схеми даних, вони посилаються на схему даних із домену даних, де визначається їх обсяг, тип та обмеження залежно від типу об'єкта, який до них звертається. Принцип 9. VPL повинна мати доступ до батьківських бібліотек обраної GPL, а також створювати свої власні обгортки на їх основі. Принцип 10. Структура пакунків розглядається не як лінійна структура тек, а як двовимірна область певного домену. Вона може бути представлена графом, де кожна вершина може приховувати новий підграф. Принцип 11. VPL повинні використовувати елементи діаграм варіантів використання (Use Case) з UML. Актори мають візуальне представлення, а також взаємозв'язок один з одним, прецеденти наведені окремо у формі таблиць. Принцип 12. Кожен елемент повинен мати можливість деактивуватися і ставати недоступним для взаємодії з іншими. Деактивація об'єктів корисна для налагодження, а також для заміни старих реалізацій на нові, сприяючи швидкій розробці ПЗ. Принцип 13. VPL повинні підтримувати версійність програмного забезпечення та можливість відновлення попередніх версій. Принцип 14. Абстракції у VPL не вимагають генерування того самого коду для батьківської текстової мови програмування. Наприклад, об'єктно-орієнтовані абстракції можна перетворити на процедурний код. Принцип 15. Кожен клас повинен бути пов'язаний з іншими класами через семантичну модель, де вузли відповідають класам, а відносини між ними представляються прецедентами їх методів. Переваги VPL та гнучкість програмного забезпечення залежать від обраної архітектури. Створена архітектура (рис. 1) має шість підгруп, що відповідають за певні функції в програмному забезпеченні. Серед них: варіанти використання, інтерфейс користувача, дані, потоки, поліморфізм класів, відносини класів.

UML діаграма варіантів використання є інструментом для візуалізації вимог до програмного забезпечення, зосередженим на акторах та прецедентах. Актори представляють учасників системи з різними дозволами, а прецеденти відображають дії, які ці актори можуть виконувати. Для забезпечення гнучкості архітектура поєднує зв'язки між акторами та дозволи, і прецеденти, що є абстракціями для методів. Наприклад, користувач має дозвіл на читання файлу, тому він має варіант використання «Читання файлу», а метод надасть програмну логіку для читання файлу.

Існують різні способи створення користувацького інтерфейсу, але для гнучкості програмного забезпечення важливим є слабкий зв'язок. Архітектура вказує, як забезпечити слабкий зв'язок між інтерфейсом і логікою програми. Метод викликає подію, яка змінює стан, після чого інтерфейс користувача змінюється відповідно до заданих умов. Це означає, що навіть при зміні логіки програми користувацький інтерфейс не потребує змін.

Згідно з принципами для VPL, архітектура підкреслює поліморфізм. Класи можуть бути пов'язані між собою і містити посилання на домени даних і методів замість безпосередніх даних або методів. Класи поділяються на два типи: одні реалізують логіку програмного забезпечення, інші – акторів. Класи з логікою ПЗ не повинні бути пов'язані з акторами.

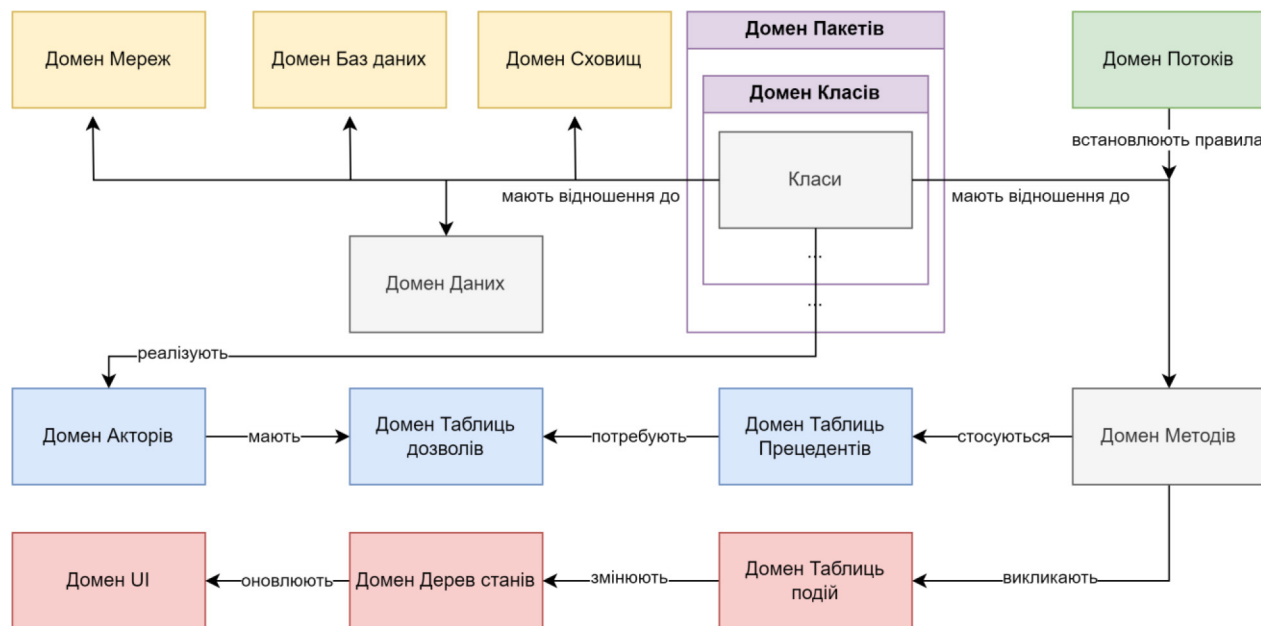

Рис. 1. Архітектура для VPLs

Архітектура потоків важлива для складних систем, які можуть заплутати розробника своєю складністю. Клас викликає метод, а домен потоків визначає, на якому потоці його виконувати. Потоки пов'язані з поняттями пулу потоків і ядер процесора та мають візуальне представлення у VPL. Програмне забезпечення може виконувати обчислення на віддалених серверах. Домен потоків може змінювати поведінку системи залежно від умов, наприклад, використання віртуального сервера при нестачі локальних ресурсів. VPL допомагають розробнику бачити всі доступні ресурси.

Дані є важливою частиною класів. Домен мережі визначає, до яких мереж може отримати доступ програма, забезпечуючи безпеку та обмежуючи джерела даних. Складне ПЗ може використовувати кілька баз даних і мати умови, що змінюють його поведінку. У VPL важливо візуалізувати всіх учасників, які зберігають або надають дані. Домен сховищ відповідає за роботу з файлами: читання, редагування та створення. Програма може мати доступ до декількох дисків операційної системи або хмарного сховища. Візуалізація всіх учасників роботи з даними є важливою частиною VPL.

Остання підгрупа відповідає за пакети та класи. Зв'язки між класами створюються через предметну область або специфічну архітектуру ПЗ. Візуальне представлення зв'язків між класами у VPLs повинно відповідати принципам. Кожен проєкт має кореневий пакет, який може містити домени. Кожен домен пакета може містити внутрішні пакети та класи або їхні домени. Домен класу може містити лише класи. Клас доменів визначає їх спільну категорію. Домен пакета – це категорія для внутрішнього вмісту.

Перевагою цієї архітектури є легкість перевірки синтаксису, оскільки її елементи мають мало зв'язків між собою. Частина архітектури розташована за лінійним шаблоном і мають лише двох сусідів, тому програмне забезпечення набуває гнучкості. Використання такої архітектури в GPL створить багато зайвого коду і вимагало б від розробника великої кількості операцій, що ускладнює керування об'єктами. У VPL дана архітектура не впливає на швидкість розробки, оскільки всі операції виконує середовище, яке пропонує багато форм і візуальних просторів для зручного маніпулювання всіма елементами архітектури.

Розроблені принципи VPL тісно пов'язані з середовищем розробки в якому вони можуть бути застосовані. І запропонована архітектура досягає своєї гнучкості та швидкості розробки лише у відповідному інтегрованому середовищі розробки. Для створення інтегрованого середовища розробки до візуальних мов програмування варто передбачити зручні інструменти для створення інтерфейсів користувача, як декларативні, так і drag-and-drop. Використання нейронних мереж допоможе у створенні розмітки інтерфейсу з природної мови. Інтерфейс перетягування візуальних компонентів у робочу область проєкту та автоматична перевірка семантичних моделей значно спростять процес розробки. Середовище повинно підтримувати різні парадигми програмування генеруючи відповідний код, і забезпечувати перевірку синтаксису в режимі реального часу. Інструменти для налагодження є обов'язковими, а кожен рівень архітектури повинен мати окрему вкладку. Підтримка open source шаблонів і сучасних методологій розробки також є важливою. Необхідно реалізувати можливість окремого версіювання для кожного рівня та всього проєкту загалом, а також інтегрувати бібліотеки створені під GPL у візуальні конструкції.

Важливо забезпечити можливість розширення списку мов програмування іншими розробниками, підтримку діаграм та візуалізацію даних.

Висновки

Ця стаття буде корисною для дослідників та розробників, які хочуть працювати з візуальними мовами програмування та їхніми інтегрованими середовищами розробки. Вона не охоплює всі складнощі розробки та впровадження IDE для VPL, але принципи, що забезпечують гнучкість програмного забезпечення, можуть бути використані поза контекстом візуальних мов програмування. Для цього дослідження зібрали аналітичні та інженерні матеріали й створили два десятки принципів для VPLs, які сприятимуть їхньому розвитку. У науковій роботі аналізуються сучасні VPLs та дослідження в цій галузі, описуються принципи реалізації візуальної мови програмування і пропозиції щодо специфікацій, які повинні мати їх інтегровані середовища розробки. Також представлено нову архітектуру, яка тісно пов'язана з цими принципами. Ідеї запропоновані в статті можуть бути неповними та потребують подальших досліджень. Було використано обмежену кількість аналітичних статей про VPLs та проведено аналіз декількох IDEs, тому дані можуть бути неповними. Ідеї щодо розробки VPL загального призначення не мають фінансового обґрунтування і потребують спочатку напрацювання теоретичної бази та інноваційних підходів, щоб обґрунтувати ризики. Впровадження описаної архітектури VPL та її IDE концепції може мати позитивні результати, і автори планують продовжувати дослідження VPLs та практичне застосування розробленої теорії.

Список використаної літератури

1. Aleshchenko O. Visual programming system. *ICSFTI2020* : Міжнар. науково-техн. конф., м. Київ, 13–14 трав. 2020 р. 2020. С. 185–191.
2. A programming environment for visual block-based domain-specific languages / A. Kurihara та ін. *Procedia computer science*. 2015. Т. 62. С. 287–296. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.452> (дата звернення: 13.12.2024).
3. A use-case for behavioral programming: An architecture in JavaScript and Blockly for interactive applications with cross-cutting scenarios / A. Ashrov та ін. *Science of computer programming*. 2015. Т. 98. С. 268–292. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scico.2014.01.017> (дата звернення: 13.12.2024).
4. A visual programming environment for learning distributed programming / B. Broll та ін. *SIGCSE '17* : Техн. симп. 2017. С. 81–86.
5. Banyasad O., Cox P. T. Visual programming of subsumption-based reactive behaviour. *International journal of advanced robotic systems*. 2008. Т. 5, № 4. С. 42. URL: <https://doi.org/10.5772/6226> (дата звернення: 13.12.2024).
6. Galhardo P., Silva A. R. d. Combining rigorous requirements specifications with low-code platforms to rapid development software business applications. *Applied sciences*. 2022. Т. 12, № 19. С. 9556. URL: <https://doi.org/10.3390/app12199556> (дата звернення: 13.12.2024).
7. García Perez-Schofield B., Ortin F. A didactic object-oriented, prototype-based visual programming environment. *Science of computer programming*. 2019. Т. 176. С. 1–13. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scico.2019.02.004> (дата звернення: 13.12.2024).
8. Grigorenko P., Saabas A., Tyugu E. COCOVILA – compiler-compiler for visual languages. *Electronic notes in theoretical computer science*. 2005. Т. 141, № 4. С. 137–142. URL: <https://doi.org/10.1016/j.entcs.2005.05.009> (дата звернення: 13.12.2024).
9. Idrees M., Aslam F. A comprehensive survey and analysis of diverse visual programming languages. *VFAST transactions on software engineering*. 2022. Т. 10, № 2. С. 47–60. URL: <https://doi.org/10.21015/vtse.v10i2.1009> (дата звернення: 13.12.2024).
10. JSPatcher, a visual programming environment for building high-performance web audio applications / S. Ren та ін. *Journal of the audio engineering society*. 2022. Т. 70, № 11. С. 938–950. URL: <https://doi.org/10.17743/jaes.2022.0056> (дата звернення: 13.12.2024).
11. Kelso J. A visual programming environment for functional languages : thesis. 2002. URL: <https://researchrepository.murdoch.edu.au/id/eprint/50254/> (дата звернення: 13.12.2024).
12. Low-code development and model-driven engineering: two sides of the same coin? / D. Di Ruscio та ін. *Software and systems modeling*. 2022. Т. 21, № 2. С. 437–446. URL: <https://doi.org/10.1007/s10270-021-00970-2> (дата звернення: 13.12.2024).
13. Martin C. Raptor: a visual programming environment for teaching object-oriented programming. *Journal of Computing Sciences in Colleges*. 2009. Т. 24, № 4. С. 275–281. URL: <https://dl.acm.org/doi/abs/10.5555/1516546.1516591> (дата звернення: 11.11.2024).
14. Ray P. P. A survey on visual programming languages in internet of things. *Scientific programming*. 2017. Т. 2017. С. 1–6. URL: <https://doi.org/10.1155/2017/1231430> (дата звернення: 13.12.2024).
15. Visual Programming Environments for End-User Development of intelligent and social robots, a systematic review / E. Coronado та ін. *Journal of computer languages*. 2020. Т. 58. С. 100970. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cola.2020.100970> (дата звернення: 13.12.2024).

References

1. Aleshchenko O. (2020). Visual programming system. *ICSFTI2020 : Mizhnarodna naukovo-tekhnichna konferentsiia* pp. 185–191.
2. Kurihara A. and others (2015). A programming environment for visual block-based domain-specific languages. *Procedia Computer Science*, ISSN: 1877-0509, Vol: 62, pp. 287-296 URL: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.452>
3. Ashrov A. and others (2015). A use-case for behavioral programming: An architecture in JavaScript and Blockly for interactive applications with cross-cutting scenarios. *Science of computer programming*, Vol. 98, pp. 268–292. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scico.2014.01.017>
4. Broll B. and others (2017). A visual programming environment for learning distributed programming. *SIGCSE '17 : Tekhnichniy symposium*, pp. 81–86.
5. Banyasad O., Cox P.T. (2008). Visual programming of subsumption-based reactive behaviour. *International journal of advanced robotic systems*, Vol. 5, No 4, pp. 42. URL: <https://doi.org/10.5772/6226>
6. Galhardo, P., & Silva, A. R. d. (2022). Combining Rigorous Requirements Specifications with Low-Code Platforms to Rapid Development Software Business Applications. *Applied Sciences*, 12(19), 9556. <https://doi.org/10.3390/app12199556>
7. García Perez-Schofield B., Ortin F. (2019). A didactic object-oriented, prototype-based visual programming environment. *Science of computer programming*, Vol. 176, pp. 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.scico.2019.02.004>
8. Grigorenko P., Saabas A., Tyugu E. (2005). COCOVILA – compiler-compiler for visual languages. *Electronic notes in theoretical computer science*, Vol. 141, No 4. pp. 137–142. <https://doi.org/10.1016/j.entcs.2005.05.009>
9. Idrees, M., & Aslam, F. (2022). A Comprehensive Survey and Analysis of Diverse Visual Programming Languages. *VFAST Transactions on Software Engineering*, 10(2), 47–60. <https://doi.org/10.21015/vtse.v10i2.1009>
10. S. Ren and others (2022). JSPatcher, a visual programming environment for building high-performance web audio applications. *Journal of the audio engineering society*, vol. 70, No 11, pp. 938–950. <https://doi.org/10.17743/jaes.2022.0056>
11. Kelso, J. (2002). *A visual programming environment for functional languages* [Murdoch University]. <https://researchportal.murdoch.edu.au/esploro/outputs/doctoral/A-visual-programming-environment-for-functional/991005541814107891#file-0>
12. D. Di Ruscio and others (2022). Low-code development and model-driven engineering: two sides of the same coin? *Software and systems modeling*, vol. 21(2), pp. 437–446. <https://doi.org/10.1007/s10270-021-00970-2>
13. Martin C. Carlisle. 2009. Raptor: a visual programming environment for teaching object-oriented programming. *J. Comput. Sci. Coll.* 24, 4 (April 2009), 275–281. <https://dl.acm.org/doi/abs/10.5555/1516546.1516591>
14. Ray, Partha Pratim, A Survey on Visual Programming Languages in Internet of Things, *Scientific Programming*, 2017, 1231430, 6 pages, 2017. <https://doi.org/10.1155/2017/1231430>
15. Coronado E., Mastrogiovanni F., Indurkha B., Venture G. (2020). Visual Programming Environments for End-User Development of intelligent and social robots, a systematic review. *Journal of computer languages*, vol. 58, pp. 100970. <https://doi.org/10.1016/j.cola.2020.100970>

УДК 004.75:004.67

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.6>**М. О. ВОЛК**

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0000-0003-4229-9904

А. М. БУГРІЙ

кандидат технічних наук,
старший викладач кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0002-9059-3200

Є. В. БІТЮКОВА

магістрантка кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0009-1817-4571

О. І. ГАЛУШКА

магістрант кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0001-0041-214X

Р. М. БРЕСТОВИЦЬКИЙ

аспірант кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0009-1278-7975

Б. В. СОРОБЕЙ

аспірант кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0007-1468-6508

РОЗПОДІЛЕНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ГЕТЕРОГЕННИХ СИСТЕМ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ

Стаття присвячена дослідженню та розробці розподіленої системи моделювання для гетерогенних систем Інтернету речей (IoT). У сучасних умовах розвитку IoT-технологій виникає необхідність у створенні ефективних методів керування ресурсами, синхронізації даних і забезпечення взаємодії великої кількості пристроїв. Існуючі моделі та системи моделювання мають низку обмежень, зокрема високі затримки в обробці даних, обмежену масштабованість та значні вимоги до обчислювальних ресурсів. У роботі запропоновано трирівневу архітектуру розподіленого моделювання, яка дозволяє ефективно керувати взаємодією IoT-пристроїв. Архітектура складається з рівня розподіленого віртуального моделювання мережі, рівня взаємодії та контролю, а також рівня служби спільного зв'язку. Така структура дозволяє підвищити продуктивність системи, забезпечити швидку синхронізацію станів об'єктів та зменшити навантаження на центральні обчислювальні вузли. Проведено аналіз сучасних підходів до управління ресурсами та оптимізації обчислювальних процесів у IoT-системах. Досліджено алгоритми синхронізації станів об'єктів, розподілу завдань між вузлами та механізми балансування навантаження. Запропоновано методику динамічного перерозподілу ресурсів, що дозволяє адаптивно змінювати конфігурацію системи залежно від поточного навантаження. Експериментальне моделювання продемонструвало зменшення затримок обміну даними, покращення синхронізації та підвищення ефективності розподілу ресурсів. Запропонований підхід може бути використаний у різних сферах, зокрема в розумних містах, автоматизованому виробництві, транспортних системах та промисловому Інтернеті речей. Результати дослідження відкривають перспективи для подальшої оптимізації алгоритмів керування IoT-мережами, інтеграції штучного інтелекту для прогнозування навантажень та розробки нових методів адаптивного балансування ресурсів.

Ключові слова: Інтернет речей, гетерогенні системи, розподілене моделювання, управління ресурсами, мережі, балансування навантаження, машинне навчання, хмарні обчислення.

M. O. VOLK

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0000-0003-4229-9904

A. M. BUHRII

Candidate of Technical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0002-9059-3200

I. V. BITIUKOVA

Master's Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0009-1817-4571

O. I. GALUSKA

Master's Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0001-0041-214X

P. M. BRESTOVYTSKYI

Postgraduate Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0009-1278-7975

B. V. SOROBEY

Postgraduate Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0007-1468-6508

DISTRIBUTED SIMULATION OF HETEROGENEOUS SYSTEMS OF THE INTERNET OF THINGS

The article is devoted to the research and development of a distributed modelling system for heterogeneous Internet of Things (IoT) systems. In the current conditions of IoT technology development, there is a need to create effective methods for resource management, data synchronization, and ensuring the interaction of a large number of devices. Existing models and modelling systems have a number of limitations, in particular, high delays in data processing, limited scalability, and significant requirements for computing resources. The paper proposes a three-level distributed modelling architecture that allows for effective management of the interaction of IoT devices. The architecture consists of a distributed virtual network modelling layer, an interaction and control layer, and a shared communication service layer. Such a structure allows for increasing system performance, ensuring rapid synchronization of object states, and reducing the load on central computing nodes. An analysis of modern approaches to resource management and optimization of computing processes in IoT systems is conducted. Algorithms for object state synchronization, task distribution between nodes, and load balancing mechanisms are studied. A dynamic resource redistribution method is proposed, which allows adaptively changing the system configuration depending on the current load. Experimental modelling has demonstrated a reduction in data exchange delays, improved synchronization, and increased resource allocation efficiency. The proposed approach can be used in various areas, including smart cities, automated manufacturing, transportation systems, and the industrial Internet of Things. The research results open up prospects for further optimization of IoT network control algorithms, integration of artificial intelligence for load forecasting, and development of new methods for adaptive resource balancing.

Key words: Internet of Things, heterogeneous systems, distributed simulation, resource management, networks, load balancing, machine learning, cloud computing.

Постановка проблеми

Розвиток Інтернету речей (IoT) значно впливає на різні сфери, такі як розумні міста, промисловість, медицина та транспорт. Однією з основних проблем у цій галузі є ефективне управління ресурсами та синхронізація пристроїв [1, 2]. Проблема ще заглублюється завдяки гетерогенній природі таких розподілених систем [3]. Існуючі рішення мають низку обмежень, зокрема високі затримки в передачі даних, обмежену масштабованість та значні вимоги до обчислювальних ресурсів.

Одним із важливих аспектів розвитку IoT є створення ефективних методів аналізу та прогнозування трафіку, що дозволяє зменшити перевантаження мереж і підвищити ефективність обміну даними. Крім того, велика кількість

IoT-пристроїв створює додаткові виклики щодо безпеки та конфіденційності інформації. Саме тому необхідно розглядати не лише технічні аспекти управління ресурсами, а й заходи, які забезпечують захищеність даних.

Серед сучасних методів розподілення завдань за обчислювальними ресурсами можна виділити евристичні алгоритми [4], які дозволяють ефективно розподіляти обчислювальні ресурси, ринкові методи [5], що використовують механізми аукціонів для управління доступом до ресурсів, методи на основі альянсу [6], які створюють кооперативні групи пристроїв для спільного виконання завдань, та інші. Гетерогенні системи розглядаються як архітектури, які можуть відрізнятися своїми структурами, функціями, комунікацією, можливостями та розроблені для сумісної роботи у різних конфігураціях.

Розподілені підходи до управління IoT забезпечують вищу надійність у порівнянні з централізованими моделями, проте вони потребують ефективних алгоритмів координації та синхронізації. Дослідження показують, що комбіновані підходи, які поєднують локальне управління та глобальну координацію, можуть значно покращити ефективність систем у цілому.

Окремо варто зазначити важливість методів прогнозування навантаження, які базуються на машинному навчанні та аналізі історичних даних. Вони дозволяють адаптувати IoT-системи до змін у навантаженні, що підвищує їхню стабільність та продуктивність.

Останні роки розвиток платформ моделювання Інтернету речей відбувався паралельно з еволюцією архітектури розподілених гетерогенних систем. Спочатку компанії надавали модулі для моделювання разом із апаратними платформами, які можна було інтегрувати, наприклад, у Simulink, що дозволяло користувачам удосконалювати розробку. Однак зі збільшенням складності структур розширювався і спектр завдань, що ускладнювало процес моделювання. З появою нових пристроїв ця складність лише зростала. Як наслідок, єдина платформа моделювання перестала відповідати потребам користувачів, що стимулювало розробку незалежного програмного забезпечення для моделювання [7].

Технології моделювання постійно розвиваються, переходячи від роботи з окремими об'єктами до моделювання складних, взаємопов'язаних структур у динамічних середовищах. Масштаби програмного забезпечення також зростають, і традиційний підхід, що передбачає використання окремих комп'ютерів, вже не є ефективним. Для вирішення проблеми масштабованості необхідна архітектура розподіленої симуляції. Основним завданням є розробка такої архітектури, яка відповідала б зростаючим вимогам до функціональності та складності гетерогенних IoT-систем [8].

Розподілена архітектура моделювання має кілька важливих переваг. Вона точніше відображає реальні комунікаційні процеси в умовах гетерогенних систем із централізованою або розподіленою співпрацею. Це підкреслює важливість використання мережевої структури для розгортання складних IoT-систем [8].

Недоліками існуючих рішень є обмежена масштабованість, високе навантаження на центральні вузли, недостатня точність синхронізації станів об'єктів, висока складність інтеграції нових пристроїв.

Формулювання мети дослідження

Метою статті є розробка моделі системи розподіленого моделювання систем Інтернету речей (IoT) з урахуванням їх гетерогенних властивостей, що дозволить створити ефективні методи управління ресурсами, організувати синхронізацію даних, забезпечити високу продуктивність великої кількості IoT-пристроїв.

Викладення основного матеріалу дослідження

Використовуючи досвід розробки модулів контролю, взаємодії, координації датчиків та пристроїв розглянемо трирівневу розподілену архітектуру моделювання, адаптовану для гетерогенних систем Інтернету речей. Враховуючи можливі труднощі, пов'язані з узгодженістю роботи різнорідних платформ, у процесі проектування ми керувалися трьома ключовими принципами:

- моделювання має використовувати фізичні закони, а його результати повинні залишатися узгодженими між усіма розподіленими вузлами симуляції;
- можливості кожного пристрою визначаються його конструктивними особливостями, параметрами середовища, технічними характеристиками, допоміжними модулями та системою керування;
- алгоритми взаємодії повинні бути перевірені та протестовані з використанням автентичних розподілених методів верифікації.

На основі цих концепцій було розроблено архітектурну модель, яка включає три основні рівні (рисунк 1).

Рівень 1. Мережевий рівень розподіленого віртуального моделювання. Основне завдання цього рівня – підтримка спільного віртуального середовища для всіх учасників розподіленої системи.

Як і у випадку масових багатокористувацьких онлайн-ігор, застосовується клієнт-серверна архітектура, у якій клієнт підтримує локальну копію віртуального простору, а сервер виконує збереження параметрів і результатів симуляції. Функціональність сервера розподіляється між чотирма основними службами: моделювання фізичних взаємодій, управління сценаріями, синхронізації та адміністрування сеансів.

Рівень 2. Підмережевий рівень контролю та взаємодії. Запропонована архітектура зберігає ключові переваги наявних підходів. Розроблена підмережа забезпечує з'єднання віртуального користувача з його центральним модулем управління, який відповідає за контроль поведінки користувача або пристрою.

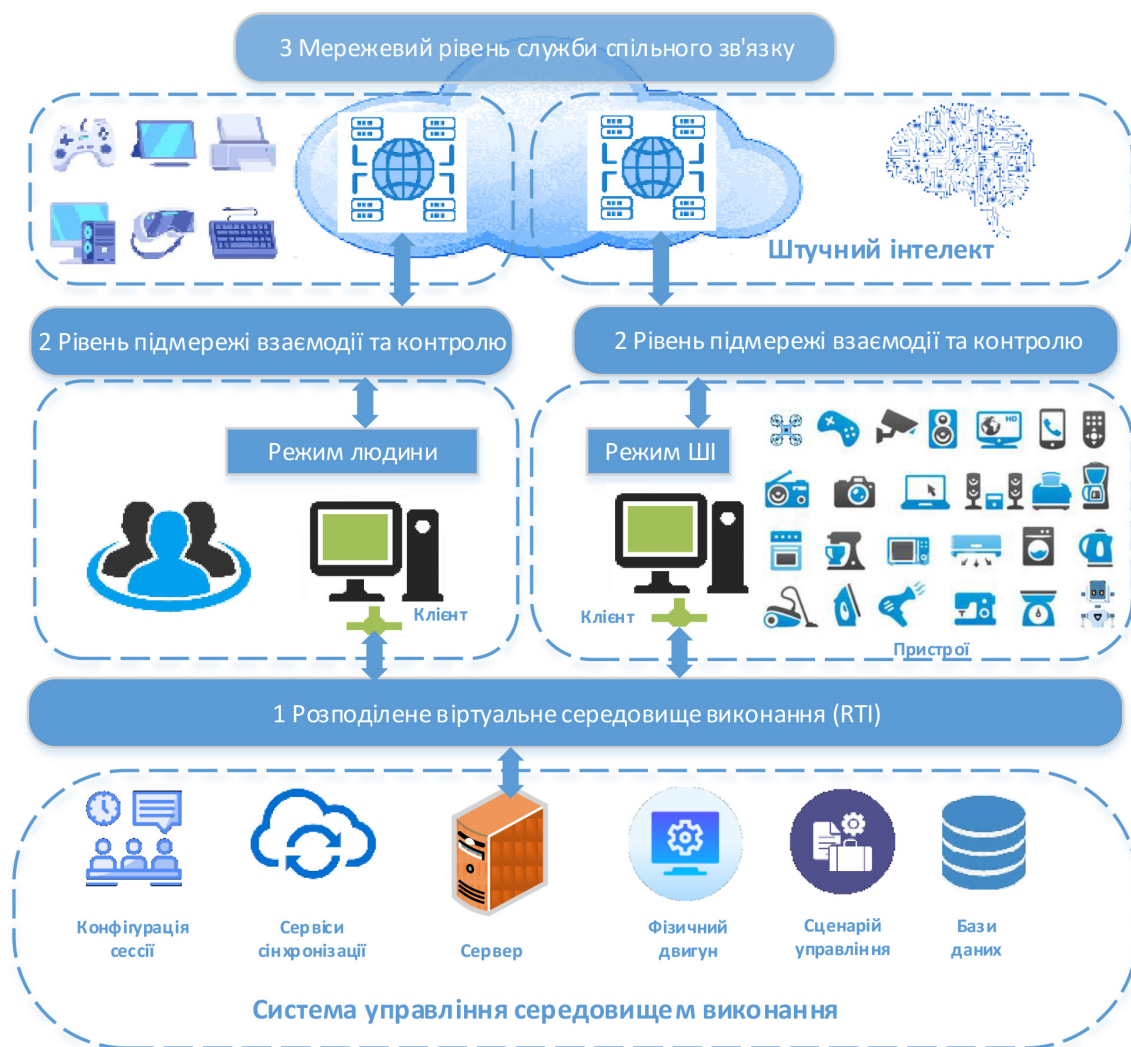

Рис. 1. Архітектура платформи розподіленого моделювання з трьома рівнями

Віртуальний користувач може функціонувати у вигляді мобільної платформи, оснащеної сенсорними модулями та приводами, тоді як центральний модуль управління може бути як апаратним комплексом із вбудованою операційною системою реального часу, так і працювати під управлінням людини. Таким чином, дана підмережа підтримує як автономний режим роботи на основі алгоритмів штучного інтелекту, так і інтерактивний режим, де керування здійснюється оператором.

Рівень 3. Мережевий рівень загального зв'язку. Концепція цього рівня, що продемонструвала свою ефективність у розподілених вбудованих системах реального часу (наприклад, у технології DDS для обміну даними), застосовується також у запропонованій моделі. Її основна функція – забезпечення базового рівня обміну інформацією між усіма учасниками системи. Передбачається, що цей рівень сприятиме координації між основними обчислювальними вузлами гетерогенних IoT-систем, дозволяючи їм ефективно взаємодіяти в межах єдиної інформаційної інфраструктури.

Було проведено тестування продуктивності системи в умовах реальних навантажень. Для моделювання використовувалися сценарії розподілу завдань у розумних містах та промислових IoT-мережах. Досліджувалися показники часу виконання, ефективності використання ресурсів і енергоспоживання.

Для проведення тестів було обрано кілька типових сценаріїв, які імітують роботу IoT-систем у різних середовищах. Наприклад, у міському середовищі аналізувалися ситуації, пов'язані з оптимізацією транспортних потоків та управлінням енергоспоживанням у смарт-будівлях. У промислових сценаріях оцінювалася ефективність роботи сенсорних мереж та розподілу обчислювальних ресурсів між різними пристроями.

На рисунку 2 представлено результати візуалізації отриманих даних. Графік відображає розподіл процесорного часу виконання моделей у відношенні до повного часу моделювання, що ініціює глобальні зміни параметрів моделювання на різних етапах – початковому, проміжному та завершальному.

Оскільки на початку моделювання всі пристрої знаходяться у стані очікування (режим сну), процент оновлення даних є низький і не перевищує 5 %. Коли система переходить у режим активного виконання завдань, пристрої починають взаємодію, змінюючи контрольовані параметри, що призводить до значного зростання часу використання процесора до 63 % окремими пристроями. Важливою властивістю системи є те, що у процесі моделювання задіяні тільки ті моделі приборів, які приймають участь у виконанні конкретного завдання. Моделі пристроїв, які не брали активної участі в процесі, не виконувались.

Результати тестування показали: зменшення середнього часу виконання завдань на 30 %; підвищення точності синхронізації станів об'єктів на 25 %; зниження енергоспоживання на 20 % завдяки оптимізації розподілу ресурсів.

Крім того, результати експериментів дозволили визначити оптимальні конфігурації параметрів для роботи IoT-систем в умовах високих навантажень.

Було виявлено, що використання адаптивного підходу до управління ресурсами дозволяє зменшити ризики перевантаження мережі та забезпечити стабільну роботу пристроїв.

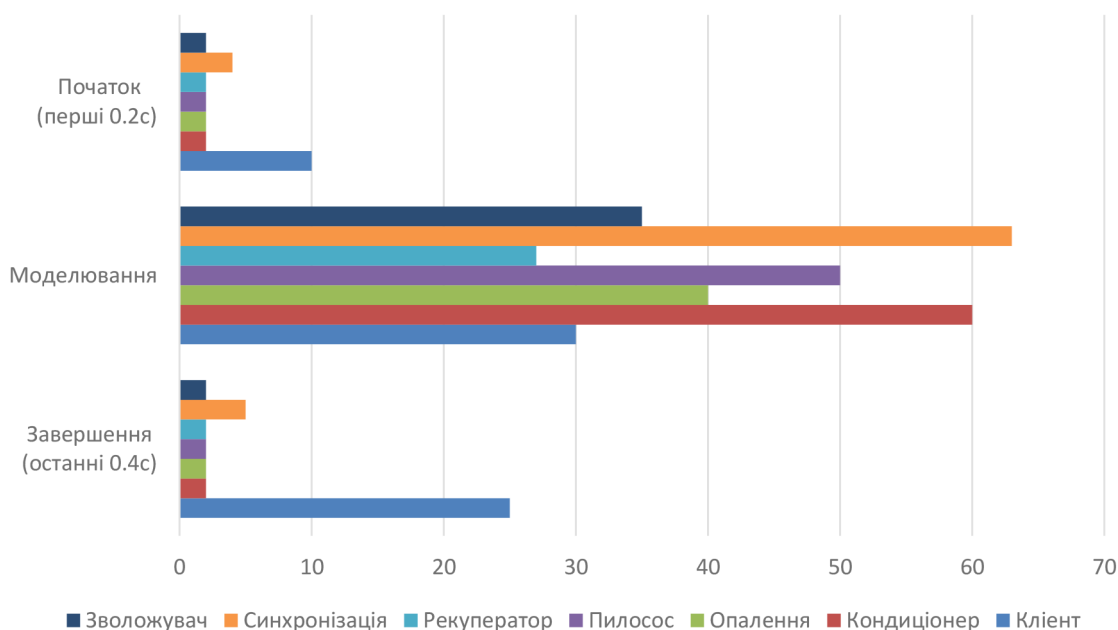

Рис. 2. Процент виконання моделей пристроїв (%) на початку, в процесі та в кінці фрейму моделювання

Висновки

Запропонована архітектура розподіленого моделювання для IoT-систем дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів, забезпечити масштабованість, а також мінімізувати затримки в комунікації між пристроями. Впровадження алгоритмів адаптивного балансування навантаження дозволить значно покращити продуктивність IoT-систем. Використання моделей штучного інтелекту та самонавчання створює перспективи для подальшого вдосконалення управління IoT-мережами.

Запропонована в роботі модель включає механізми балансування навантаження, адаптивну маршрутизацію та оптимізацію управління трафіком, що робить її ефективним інструментом для майбутніх досліджень і розробок у сфері IoT. Крім того, використання сучасних алгоритмів аналізу великих даних та машинного навчання дозволяє вдосконалити методи прогнозування трафіку, що є критично важливим для ефективного функціонування IoT-мереж.

Ключові переваги запропонованої моделі: підвищення продуктивності системи завдяки оптимізованому управлінню ресурсами; масштабованість, що дозволяє застосовувати систему у великих IoT-мережах; гнучкість, що забезпечує адаптацію до змін у навантаженні та зовнішніх умовах.

Таким чином, результати дослідження показують, що запропонована модель може значно покращити ефективність роботи IoT-систем у різних сферах, від розумних міст до промислових комплексів.

Можливі напрямки подальших досліджень: інтеграція штучного інтелекту для прогнозування змін у навантаженні на IoT-мережу; розробка механізмів адаптивного балансування навантаження для великих розподілених IoT-систем; оптимізація алгоритмів синхронізації для роботи у високонавантажених мережах; використання технологій блокчейн для забезпечення безпеки та надійності взаємодії між пристроями; удосконалення механізмів самонавчання для підвищення автономності IoT-систем.

Зокрема, перспективним напрямком є розробка методів інтелектуального аналізу даних, що дозволить прогнозувати пікові навантаження та автоматично коригувати параметри роботи системи. Також важливим аспектом є покращення безпеки IoT-мереж шляхом розробки нових механізмів аутентифікації та шифрування даних.

Запропоновані підходи сприяють розширенню можливостей розподілених IoT-систем та створюють основу для подальшого розвитку цієї технології. У майбутньому особливу увагу слід приділити впровадженню автономних механізмів управління ресурсами, що дозволить мінімізувати вплив людського фактора на роботу IoT-інфраструктури.

Список використаної літератури

1. Shakhathreh H., Sawalmeh A. H., Al-Fuqaha A., Dou Z., Almaita E., Khalil I., Othman N. S., Khreishah A., Guizani M. Unmanned Aerial Vehicles: A Survey on Civil Applications and Key Research Challenges. *IEEE Access* 2019, Vol.7. P. 48572–48634. doi: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2909530>
2. Qin B., Zhang D., Tang S., Wang M. Distributed Grouping Cooperative Dynamic Task Assignment Method of UAV Swarm. *Appl. Sci.* 2022, 12, 2865. <https://doi.org/10.3390/app12062865>
3. Rizk Y., Awad M., Tunstel E. W. Cooperative Heterogeneous Multi-Robot Systems: A Survey. *ACM Comput. Surv.* 2019, Vol.52(2) art.29. P.1–31. <https://doi.org/10.1145/330384>
4. Jiang X., Zeng X., Sun J., Chen J. Research status and prospect of distributed optimization for multiple aircraft. *Acta Astronaut.* 2021, 42, 524551. <https://doi.org/10.7527/S1000-6893.2020.24551>
5. Ye F., Chen J., Sun Q., Tian Y., Jiang T. Decentralized task allocation for heterogeneous multi-UAV system with task coupling constraints. *J. Supercomput.* 2020, 77, P.111–132.
6. Chen J., Wu Q., Xu Y., Qi N., Guan X., Zhang Y., Xue Z. Joint Task Assignment and Spectrum Allocation in Heterogeneous UAV Communication Networks: A Coalition Formation Game-Theoretic Approach. *IEEE Trans. Wirel. Commun.* 2021, 20, 440–452. DOI: <https://doi.org/10.1109/TWC.2020.3025316>
7. Filimonchuk T., Volk M., Ruban I., Tkachov V. Development of information technology of tasks distribution for grid-systems using the GRASS simulation environment. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies.* 2016. Vol. 3/9 (81). pp. 45–53. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2016.71892>
8. Volk M., Buhrii A., Kovtun E., Zhuravel D., Zborovskiy M. Simulation and management of fog computing for IoT. 7-th International Scientific and Technical Conference “COMPUTER AND INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES”. Kharkiv : NURE. – 2024. – P. 11–12.
9. Волк М. О., Гора М. В. Модифікований метод самовідновлення розподіленого програмного забезпечення в гетерогенних комп’ютерних системах. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. 2024. № 1(27). С. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.30837/ITSSI.2024.27.005>

References

1. Shakhathreh, H., Sawalmeh, A. H., Al-Fuqaha, A., Dou, Z., Almaita, E., Khalil, I., Othman, N. S., Khreishah, A., Guizani, M. (2019) Unmanned Aerial Vehicles: A Survey on Civil Applications and Key Research Challenges. *IEEE Access* 2019, Vol.7. P. 48572–48634. doi: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2909530>
2. Qin, B., Zhang, D., Tang, S., Wang, M. (2022) Distributed Grouping Cooperative Dynamic Task Assignment Method of UAV Swarm. *Appl. Sci.* 2022, 12, 2865. <https://doi.org/10.3390/app12062865>
3. Rizk, Y., Awad, M., Tunstel, E. W. (2019) Cooperative Heterogeneous Multi-Robot Systems: A Survey. *ACM Comput. Surv.* 2019, Vol. 52(2) art. 29. P. 1–31. <https://doi.org/10.1145/330384>
4. Jiang, X., Zeng, X., Sun, J., Chen, J. (2021) Research status and prospect of distributed optimization for multiple aircraft. *Acta Astronaut.* 2021, 42, 524551. <https://doi.org/10.7527/S1000-6893.2020.24551>
5. Ye, F., Chen, J., Sun, Q., Tian, Y., Jiang, T. (2020) Decentralized task allocation for heterogeneous multi-UAV system with task coupling constraints. *J. Supercomput.* 2020, 77, P.111–132.
6. Chen, J., Wu, Q., Xu, Y., Qi, N., Guan, X., Zhang, Y., Xue, Z. (2021) Joint Task Assignment and Spectrum Allocation in Heterogeneous UAV Communication Networks: A Coalition Formation Game-Theoretic Approach. *IEEE Trans. Wirel. Commun.* 2021, 20, 440–452. DOI: <https://doi.org/10.1109/TWC.2020.3025316>
7. Filimonchuk, T., Volk, M., Ruban, I., Tkachov, V. (2016) Development of information technology of tasks distribution for grid-systems using the GRASS simulation environment. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies.* 2016. Vol. 3/9(81). pp. 45–53. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2016.71892>
8. Volk, M., Buhrii, A., Kovtun, E., Zhuravel, D., Zborovskiy, M. (2024) Simulation and management of fog computing for IoT. 7-th International Scientific and Technical Conference «COMPUTER AND INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES». Kharkiv: NURE. – 2024. – P. 11–12
9. Volk, M., & Hora, M. (2024). A modified method of self-recovery of distributed software in heterogeneous computer systems. *INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND SCIENTIFIC SOLUTIONS FOR INDUSTRIES*, (1(27)), 5–17. <https://doi.org/10.30837/itssi.2024.27.005>

УДК 004.4

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.7>**О. О. ГРОМСЬКИЙ**

асистент кафедри інженерії програмного забезпечення
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: 0009-0005-8436-4577

Т. А. ВАКАЛЮК

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри інженерії програмного забезпечення
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6825-4697

С. І. НЕРОДА

асистент кафедри інженерії програмного забезпечення
Державний університет «Житомирська політехніка»
ORCID: 0009-0004-8013-4937

АНАЛІЗ МОДЕЛЕЙ АНАЛІТИЧНИХ ВЕБ-СИСТЕМ ПРОГНОЗУ МІЖБІРЖОВОЇ ВАРТОСТІ ЦИФРОВИХ КРИПТОАКТИВІВ

У статті проведено комплексний аналіз існуючих моделей та методів прогнозування міжбіржової вартості цифрових криптоактивів. Досліджено еволюцію підходів до прогнозування – від простих алгоритмів, що базуються виключно на історичних даних, до складних багатфакторних моделей з використанням штучного інтелекту. Особлива увага приділяється аналізу ефективності рекурентних нейронних мереж та моделей з довгою короткостроковою пам'яттю (LSTM) у прогнозуванні криптовалютних ринків. Розглянуто конкретні приклади реалізації прогнозних систем, зокрема роботи Огньєна Гатало, Марко Сантоса, Дерка Зомера та Фредеріка Ріверолла, проаналізовано їхні переваги та обмеження. Докладно висвітлено експеримент з використання LSTM-моделі для прогнозування курсу біткоїна, який продемонстрував потенціал нейромереж у виявленні прихованих закономірностей ринку. Окремо досліджено інноваційний підхід, що базується на аналізі новинного фону та його кореляції з ціновою динамікою криптовалют. Представлено результати дослідження Данієля Чена щодо багатокритеріального статистичного аналізу криптовалютного ринку, включаючи вивчення взаємозв'язків між ринковою капіталізацією та різними метриками популярності криптовалют у соціальних мережах. Виявлено основні проблеми та обмеження існуючих прогнозних моделей, зокрема їх низьку ефективність під час періодів високої волатильності та складність врахування зовнішніх факторів впливу. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до прогнозування, що поєднує аналіз технічних, фундаментальних та соціальних факторів. Визначено перспективні напрямки подальших досліджень у сфері прогнозування вартості криптоактивів, включаючи вдосконалення методів інтеграції різнорідних даних та розробку більш стійких до ринкових коливань алгоритмів, а також дослідження можливостей застосування трансформерів та інших сучасних архітектур нейронних мереж для підвищення точності довгострокових прогнозів.

Ключові слова: криптовалюта, прогнозування вартості, машинне навчання, рекурентні нейронні мережі, LSTM-модель, біткоїн, багатокритеріальний аналіз, ринкова капіталізація, волатильність крипторинку, аналітичні веб-системи.

О. О. HROMSKYI

Assistant at the Software Engineering Department
Zhytomyr Polytechnic State University
ORCID: 0009-0005-8436-4577

T. A. VAKALIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Software Engineering Department
Zhytomyr Polytechnic State University
ORCID: 0000-0001-6825-4697

S. I. NERODA

Assistant at the Software Engineering Department
Zhytomyr Polytechnic State University
ORCID: 0009-0004-8013-4937

ANALYSIS OF MODELS OF WEB-BASED ANALYTICAL SYSTEMS FOR FORECASTING THE INTER-EXCHANGE VALUE OF DIGITAL CRYPTOASSETS

The article presents a comprehensive analysis of existing models and methods for forecasting the inter-exchange value of digital cryptoassets. The evolution of forecasting approaches is studied – from simple algorithms based solely on historical data to complex multifactor models using artificial intelligence. Particular attention is paid to analysing the effectiveness of recurrent neural networks and long short-term memory (LSTM) models in forecasting cryptocurrency markets. Specific examples of the implementation of forecasting systems are considered, particularly the works of Ognjen Gatalo, Marco Santos, Derk Zomer and Frederic Riverall, and their advantages and limitations are analysed. An experiment on using an LSTM model for forecasting the bitcoin exchange rate is covered in detail, demonstrating the potential of neural networks in identifying hidden market patterns. An innovative approach based on the analysis of the news background and its correlation with the price dynamics of cryptocurrencies is also studied. The results of Daniel Chen's research on multicriteria statistical analysis of the cryptocurrency market, including the study of the relationship between market capitalisation and various metrics of cryptocurrency popularity in social networks, are presented. The main problems and limitations of existing forecasting models are identified, particularly their low efficiency during periods of high volatility and the difficulty of considering external factors of influence. The necessity of an integrated approach to forecasting, combining the analysis of technical, fundamental and social factors, is substantiated. The article identifies promising areas for further research in the field of forecasting the value of cryptoassets, including improving methods for integrating heterogeneous data and developing algorithms that are more resistant to market fluctuations, as well as exploring the possibilities of using transformers and other modern neural network architectures to improve the accuracy of long-term forecasts.

Key words: cryptocurrency, value forecasting, machine learning, recurrent neural networks, LSTM model, bitcoin, multicriteria analysis, market capitalisation, crypto market volatility, web-based analytical systems.

Постановка проблеми

Наростаюча швидкість розвитку біржової торгівлі безумовно є стимулом, що підштовхує розвитку все більш досконалих різноманітних методів аналізу даних, що породжуються фінансовими ринками, як складними організаційними системами. Для аналізу багатокритеріальної інформації, з якої складається поточний стан ринкової системи, перед аналітиком стоїть завдання вибору найбільш зручних, поширених, у той же час, достовірних інструментів для підтримки прийняття ним рішення про направлення укладання угоди з тим чи іншим фінансовим інструментом.

На зміну інтуїтивної торгівлі, заснованої на власних припущеннях, приходять потужні інструменти системного аналізу станів ринкових систем, що ґрунтуються на найсучасніших розробках у сфері штучного інтелекту. Дедалі більше професійних трейдерів постають бік технічного аналізу, що передбачає незалежність тимчасового низки котирувань конкретного фінансового інструменту з інших. Орієнтованість на самоопис тимчасового ряду, тобто припущення, що всі залежності та настрої ринку вже самі собою включені в динаміку тимчасового ряду, веде до зменшення прихильників використання фундаментального аналізу ринків, що враховують величину капіталізації, оборотів, чистого прибутку та інших економічних показників компаній-емітентів для визначення справжньої вартості їхніх акцій. Тимчасовий ряд кожного фінансового інструменту формується як динамічна колективна поведінка ринкової спільноти, ґрунтуючись на реакціях учасників ринку на події, що відбуваються. Ще з розвитку хвильової теорії Елліотта зміцнюється думка, що в самих часових рядах фінансових інструментів містяться приховані залежності та закономірності, виявлення яких гарантує високий рівень передбачуваності поведінки ринку. З появою нейромережевого апарату у прибічників даних ідей з'явилися реальні можливості утвердитися у своїй думці і практично застосовувати нейромережеві моделі визначення внутрішніх не очевидних закономірностей розвитку динамічної системи – ринку конкретного фінансового інструмента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сербський підприємець та розробник Огн'єн Гатало створив бота в Twitter, який кожні дві години мав публікувати прогнози котирування біткоїну на наступні кілька днів, використовуючи історичні дані [1]. Марко Сантос використав LSTM-модель для свого прогнозного інструменту, а як джерело даних вибрав Yahoo Finance. За задумом розробника, алгоритм мав аналізувати коливання ціни за останні 30 днів і передбачати курс біткоїну до долара на найближчі 10 днів [2].

Австралійський розробник Дерк Зомер розробив алгоритм, який передбачав ціну біткоїну на найближчі 20 хвилин за допомогою рекурентної нейромережі та LSTM-моделі [3]. Американський підприємець Фредерік Ріверолла, застосовував алгоритм який спробував будувати прогнози з використанням штучного інтелекту, використовуючи не тільки історичні дані про ціну, але й заголовки новин [4].

Даніель Чен, засновник проєкту OpenToken та експерт компанії Andreessen Horowitz, зайнявся розробкою власного алгоритму аналізу статистичних даних для виявлення їхньої кореляції з ринковою капіталізацією криптовалют [5]. Олександр Бизкровний, Кирило Смялков та Анастасія Чуприна у своєму дослідженні розглянули методи прогнозування ціни Ethereum на основі регресійного аналізу. Вони визначили перелік факторів, що можуть впливати на ціну криптовалюти, та дослідили їхній взаємозв'язок [6].

Інші науковці (Nisarg P. Patel, Raj Parekh, Nihar Thakkar, Rajesh Gupta та Sudeep Tanwar) у своєму дослідженні застосували кілька алгоритмів глибокого навчання для точного прогнозування цін криптовалют та аналізу факторів, що на них впливають. Зокрема, вони використали рекурентний блок (GRU), довготривалу короткочасну пам'ять (LSTM) та авторегресійне інтегроване ковзне середнє з пояснювальною змінною (ARIMAX), що дозволило підвищити точність передбачення ринкових тенденцій [7].

Ганна Данильчук, Оксана Ковтун, Любов Кібальник та Олексій Сисоєв у своєму дослідженні проаналізували рекурентні діаграми, які дозволяють оцінити стабільність криптовалют. Результати моделювання показали, що найбільшу стійкість демонструють криптовалюти з найвищою ринковою капіталізацією, зокрема Bitcoin та Ripple, що підтверджує їхню меншу схильність до різких коливань порівняно з менш капіталізованими активами [8].

Василь Дербенцев, Наталія Даценко, Ольга Степаненко та Віталій Безкоровайний виконали короткострокове прогнозування (від 5 до 30 днів) для трьох найбільш капіталізованих криптовалют – Bitcoin, Ethereum і Ripple. У своєму дослідженні вони встановили, що підхід із використанням моделі машинного навчання Binary Auto Regressive Tree (BART) забезпечує вищу точність прогнозування часових рядів криптовалют порівняно з традиційними моделями ARIMA-ARFIMA. Ця перевага особливо помітна як у періоди повільного зростання чи падіння, так і під час перехідних фаз ринку, коли змінюється тренд [9].

Ще одна група науковців (Dehua Shen, Andrew Urquhart та Pengfei Wang) дослідила взаємозв'язок між увагою інвесторів та ключовими показниками ринку біткойна, такими як дохідність, обсяг торгів і реалізована волатильність. Їхнє дослідження демонструє, що рівень зацікавленості інвесторів може мати значний вплив на динаміку ринку, зокрема на коливання цін та ліквідність активу [10].

Формулювання мети дослідження

Метою роботи є аналіз моделей та методів для ефективного прогнозування міжбіржової вартості цифрових криптоактивів.

Викладення основного матеріалу дослідження

В останні п'ять років робилися спроби передбачити курс біткойну в парі з доларом. Стартапи, дослідні групи та ентузіасти досі не залишають спроб створити алгоритм, який зміг би передбачати поведінку цифрового золота на біржі у короткостроковій та довгостроковій перспективах.

Рекурентні нейронні мережі та прогнозована аналітика.

Розробники алгоритмів машинного навчання використовують різні підходи у створенні прогнозних інструментів. Найбільш популярні з них – рекурентна нейронна мережа та модель з довгою короткостроковою пам'яттю (LSTM).

LSTM-модель – це різновид рекурентної нейронної мережі, яка може запам'ятовувати довгострокові залежності. Подібно до того, як ми використовуємо попередній досвід для прогнозування майбутніх подій, нейромережа здатна запам'ятовувати інформацію протягом тривалих періодів і швидко знаходити закономірності (див. рис. 1).

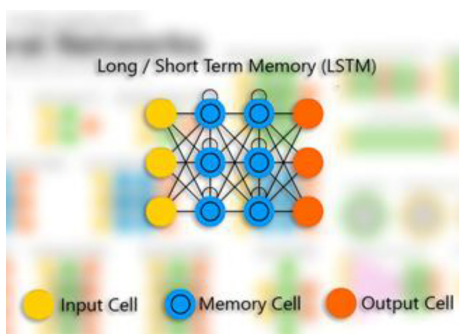

Рис. 1. LSTM-модель

Перші спроби передбачити ціну біткойну робилися за часів буму, який припав на кінець 2017 року. Сербський підприємець та розробник Огньєн Гатало [1] створив бота в Twitter, який кожні дві години мав публікувати прогнозні котирування біткойну на наступні кілька днів, використовуючи історичні дані. Для цього він використав API blockchain.info (сьогодні blockchain.com), звідки алгоритм збирав дані про ціни за останні два місяці і методом пошуку найближчих сусідів намагався вгадати майбутні коливання.

Спроба розробника не мала успіху. Алгоритм враховував лише історичні дані про ціни, тоді як вартість впливає безліч інших чинників.

Іншу спробу вже в 2019 зробив американський розробник алгоритмів машинного навчання Марко Сантос [2]. Марко використав LSTM-модель для свого прогнозного інструменту, а як джерело даних вибрав Yahoo Finance. За задумом розробника, алгоритм мав аналізувати коливання ціни за останні 30 днів і передбачати курс біткойну до долара на найближчі 10 днів.

Як і в попередньому прикладі, алгоритм спирався лише на історичні дані, проте метод навчання алгоритму, а саме використання LSTM-моделі, дозволив розробнику досягти більш точних прогнозів. Марко попереджає, що його алгоритм може мати похибки, адже ніхто – ні людина, ні алгоритми не можуть достовірно передбачати майбутнє.

Нейронна мережа може лише відображати тренди, сформовані минулого досвіду. Фактичні ціни на біткоїн, які аналізуються за умовою останніх 10-ти днів (синій графік) та прогнозовані значення рекурентної нейромережі, котрі також аналізуються за останні 10 днів (червоний графік) (див. рис. 2–3).

Рис. 2. Фактична та прогнозована ціна біткоїну

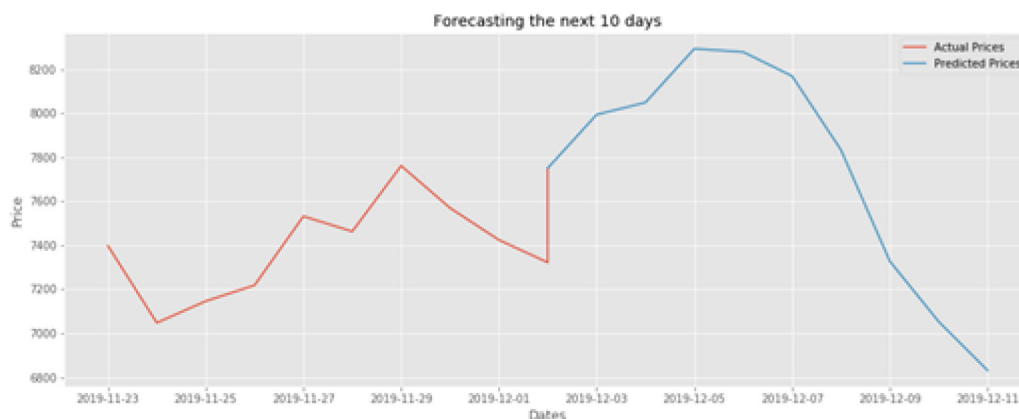

Рис. 3. Приклад передбачення ціни на біткоїн за допомогою алгоритму на базі LSTM-моделі

У 2020 році австралійський розробник Дерк Зомер [3] розробив алгоритм, який передбачав ціну біткоїну на найближчі 20 хвилин за допомогою рекурентної нейромережі та LSTM-моделі. Результати показали, що нейромережі здатні передбачати курс, ґрунтуючись лише на простих фінансових даних. Проте, за заявою самого розробника, з погляду трейдерських перспектив така модель є абсолютно марною.

Інший приклад, що заслуговує на увагу – алгоритм американського підприємця Фредеріка Ріверолла [4], який спробував будувати прогнози з використанням штучного інтелекту, використовуючи не тільки історичні дані про ціну, але й заголовки новин.

Для свого алгоритму Фредерік використовував два датасети: Bitcoin vs USD та Fox Business News, дані з яких були оброблені та зіставлені за датою. Нейронна мережа виявила ряд закономірностей між ключовими словами в заголовках новин та ціною першої криптовалюти (див. рис. 4).

Наприклад, коли у ЗМІ обговорювали імпічмент президента Трампа, ціна біткоїну зростала, а коли ЗМІ писали про Netflix – падала. Саме ці кореляційні ознаки використала розроблена модель для подальших передбачень.

В результаті тестування алгоритм показав точність 64,7 %, що недостатньо для впевненого прогнозування. Проте експеримент показав, що якщо враховувати більше факторів, які можуть впливати на курс, то можна отримати більш точні передбачення.

Класичні технічний та фундаментальний аналіз, хоч і вважаються робочими методиками, що підходять для будь-якого ринку, влаштовують далеко не кожного трейдера та інвестора. Як альтернатива у 2018 році починає

Top Positive		Top Negative	
impeachment	0.447335	netflix	-0.271937
inquiry	0.391116	oracle	-0.271937
accused	0.384820	program	-0.271937
fund	0.362142	chief	-0.271937
test	0.348505	delivery	-0.245845
despite	0.346509	releases	-0.245845
reach	0.315199	proposal	-0.245845
negotiations	0.315199	maker	-0.245845
hedge	0.315199	oxycontin	-0.245845
fire	0.302148	dead	-0.245845
billionaire	0.301100	hurd	-0.245845
judge	0.297549	protesters	-0.245845
tesla	0.297549	bezos	-0.245845
elon	0.297549	battle	-0.244474
jpmorgan	0.297294		-0.240870
zero	0.297294	500	-0.217806
2019	0.297294	jeff	-0.217806
papa	0.297294	earnings	-0.217806
claims	0.297294	bills	-0.217806
allowed	0.297294	gets	-0.217806
groundbreaking	0.297294	crane	-0.217806
pro	0.297294	fan	-0.217806
return	0.297294	charges	-0.217806
holiday	0.297294		-0.217806

Рис. 4. Топ позитивних і негативних кореляцій заголовків новин і ціни біткоїну

набирати популярність аналіз об'єктивних статистичних даних щодо кожної криптовалюти (кількість користувачів, передплатників, лістинг у криптобіржах, динаміка попередньої зміни ціни тощо).

На основі цих даних, систематизованих у таблиці, будуються кореляційні моделі, та визначається залежність ціни (капіталізації) криптоактиву від різних параметрів.

Спрощено система працює в такий спосіб. Аналізується конкретний параметр (наприклад, кількість передплатників топового телеграм-каналу криптовалюти). Чим більше криптовалют беруть участь у порівнянні, тим більше об'єктивні дані будуть отримані.

Наприклад, у криптовалюти *N* при капіталізації \$100 млрд 50 000 передплатників у Телеграм, а криптовалюти *M* при капіталізації \$200 млрд 90 000 передплатників.

Далі показники усереднюються, виводиться загальний параметр капіталізації, наприклад, для 1000 передплатників. Після отримання цього параметра можна прогнозувати зростання або падіння капіталізації кожної конкретної криптовалюти, знаючи кількість передплатників її телеграм-каналу в даний момент, та розбіжність відношення цієї кількості до ціни із середньостатистичною.

Проте кількість передплатників у Telegram, Reddit чи Twitter – це лише один із можливих параметрів, причому далеко не факт, що його аналіз дає найбільш об'єктивну інформацію. Роблячи ставку лише на один параметр, експерт потрапляє у залежність від нього. Якщо за фактом ці дані виявляться незначними для ринку, весь прогноз буде марним. Саме тому найефективнішою технікою побудови торгових алгоритмів на основі статистики є багатокритеріальний аналіз. Він передбачає врахування десятків параметрів для виявлення залежностей.

Даніель Чен, засновник проєкту OpenToken та експерт компанії Andreessen Horowitz, зайнявся розробкою власного алгоритму аналізу статистичних даних для виявлення їхньої кореляції з ринковою капіталізацією криптовалют [5].

Алгоритм на основі CRV Crypto Research.

Розробивши власний код, Чен продемонстрував його роботу на основі таблиці CRV Crypto Research (див. рис. 5), в якій представлена статистика, що постійно оновлюється, за 51 найбільшою світовою криптовалютою.

Варто зазначити, що сам Чен вважає цю таблицю найкращим джерелом інформації через співвідношення кількості рядків до кількості стовпців (51 до 21). На думку Чена, це співвідношення має бути мінімум 10:1.

Далі, для кожного параметра визначається значення кореляції з ринковою капіталізацією (див. рис. 6).

Значення справа – це коефіцієнти детермінації, чи кореляційні коефіцієнти, зведені квадрат. Як правило, саме детермінацію розглядають як основний показник.

Квадрат *R* у першому рядку дорівнює 0.138249, на графіку це буде виглядати наступним чином (див. рис. 7).

Цей параметр далекий від оптимального, тому що найкращий коефіцієнт кореляції – це 1. Найближче до цього значення параметр Число користувачів Reddit і Ринкова капіталізація, що дорівнює 0,81.

Щоб знизити неоднорідність показань, можна впорядкувати дані за логарифмічною шкалою. Після цього параметри виглядатимуть так, як показано на рис. 9.

Тепер дані виглядають ближчими та впорядкованими, проте логарифмування вплинуло на деякі показники. Зокрема, квадрат *R* для «Кількість користувачів Reddit та Ринкова капіталізація» знизився з 0.81 до 0.36 (див. рис. 10).

Чен пропонує провести перевірку статистичних гіпотез. Щоб ще більше не заглиблюватися в специфічні формулювання та розрахунки, одразу виведемо отримані значення та визначимо, що вони демонструють (див. рис. 11).

Coin Name								
	A	I	J	K	L	M	N	O
1	Coin Name	Telegram Members in Top Group	Reddit Members	Exchanges Listed	# of Top 5 Exchanges (Binance, Bithumb, Bitfinex, OKEx, Bittrex)	One Month Return	One Year Return	Market Cap
2	Bitcoin	30,791	697,401	47	5	-44.90%	12204.75%	\$190,352,398,47
3	Ethereum	8,065	296,617	44	5	38.63%	9934.28%	\$10,300,976,513
4	Ripple	50,789	168,173	19	5	28.16%	20098.93%	\$51,141,091,991
5	Litecoin	24,118	180,619	41	5	-34.38%	4731.55%	\$9,923,518,339.0
6	Monero	6,808	101,977	14	5	-13.96%	2537.35%	\$4,893,445,689.0
7	Stellar	8,395	63,145	6	3	160.88%	27545.04%	\$10,758,477,852
8	NEO	10,781	71,120	13	4	128.66%	113400.82%	\$9,079,525,000.0
9	Cardano	11,053	49,016	3	2	50.12%	3307.25%	\$16,641,497,641
10	EOS	28,019	28,640	15	4	71.02%	1298.06%	\$9,036,164,877.0
11	Bitcoin Cash	5,548	28,870	40	5	-44.83%	201.44%	\$27,947,513,796
12	Verge	27,480	44964	8	2	-51.97%	513111.11%	\$1,340,790,909.0
13	Dogecoin	2,177	107,378	19	1	-17.55%	3651.47%	\$864,149,520.00
14	IOTA	10,948	103324	3	2	-33.52%	278.44%	\$6,726,213,127.0
15	Qtum	12,523	11,199	18	5	-30.89%	536.09%	\$3,006,016,347.0
16	Dash	5,782	19,150	25	3	-32.02%	5493.75%	\$6,314,844,100.0
17	Siacoin	7,888	29,102	4	1	22.67%	11284.50%	\$1,222,412,091.0
18	Zcash	1,837	11,044	22	4	-17.04%	106961.27%	\$1,477,235,803.0
19	Ethereum Classic	4,915	14,200	24	4	-11.44%	2044.03%	\$2,855,634,847.0
20	Lisk	2,593	25,298	11	2	-10.50%	14593.72%	\$2,523,583,544.0
21	Status	2,492	5,162	10	3	114.89%	373.66%	\$1,015,491,320.0
22	Augur	1,351	7,277	12	2	-2%	1876.04%	\$943,338,000.00

Рис. 5. Вхідні дані курсів криптовалют

1. Кількість комітів і Ринкова капіталізація R^2 : 0.138249
2. Кількість учасників і Ринкова капіталізація R^2 : 0.130249
3. Кількість комітів на місяць і Ринкова капіталізація R^2 : 0.002144
4. Кількість учасників на місяць і Ринкова капіталізація R^2 : 0.091301
5. Кількість учасників у топових Telegram-каналах і Ринкова капіталізація R^2 : 0.159053
6. Кількість користувачів Reddit і Ринкова капіталізація R^2 : 0.806415
7. Лістинг на криптобіржах і Ринкова капіталізація R^2 : 0.298320
8. Кількість у топ-5 біржах і Ринкова капіталізація R^2 : 0.150254
9. Кількість хештегів у твітах (30 днів) і Ринкова капіталізація R^2 : 0.368655
10. Кількість новинних згадок (30 днів) і Ринкова капіталізація R^2 : 0.771270
11. Кількість підписників у Twitter і Ринкова капіталізація R^2 : 0.443522

Рис. 6. Кореляція криптовалют з ринковою капіталізацією

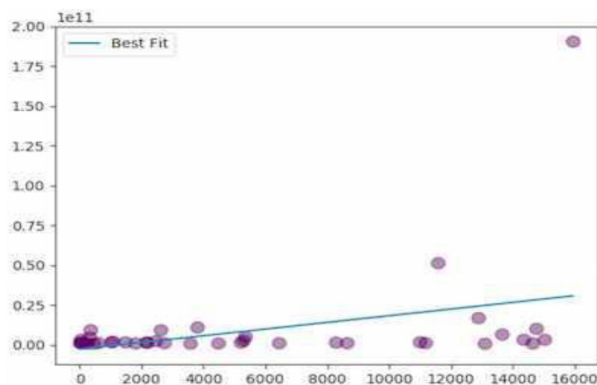

Рис. 7. Графік кореляції криптовалют з ринковою капіталізацією

Загальна оцінка коефіцієнтів показує, що капіталізація криптовалют найбільше залежить від популярності цифрового активу. Однак ці дані отримано за вже зібраною статистикою. Не зовсім зрозуміло, як на основі цього складатиме прогноз.

Для оцінки динаміки зміни капіталізації було вирішено провести останній експрес-тест зміни співвідношення капіталізації та кількості передплатників за певний період. Після того, як були видалені значення, що різко відхиляються, отримали наступну залежність, зображену на рис. 12.

Це означає, що за певний період зі зростанням кількості передплатників сторінки криптовалюти в Reddit її капіталізація падала!

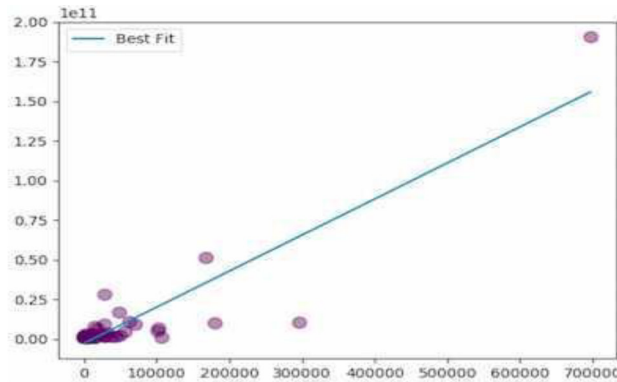

Рис. 8. Прогнозування коефіцієнту кореляції

1. Кількість комітів і Ринкова капіталізація R^2 : 0.083247
2. Кількість учасників і Ринкова капіталізація R^2 : 0.094291
3. Кількість комітів на місяць і Ринкова капіталізація R^2 : 0.091181
4. Кількість учасників на місяць і Ринкова капіталізація R^2 : 0.151921
5. Кількість учасників у топових Telegram-каналах і Ринкова капіталізація R^2 : 0.130186
6. Кількість користувачів Reddit і Ринкова капіталізація R^2 : 0.357688
7. Лістинг на криптобіржах і Ринкова капіталізація R^2 : 0.303370
8. Кількість у топ-5 біржах і Ринкова капіталізація R^2 : 0.395840
9. Кількість хештегів у твітах (30 днів) і Ринкова капіталізація R^2 : 0.426500
10. Кількість новинних згадок (30 днів) і Ринкова капіталізація R^2 : 0.484609
11. Кількість підписників у Twitter і Ринкова капіталізація R^2 : 0.353295

Рис. 9. Впорядковані дані за логарифмічною шкалою

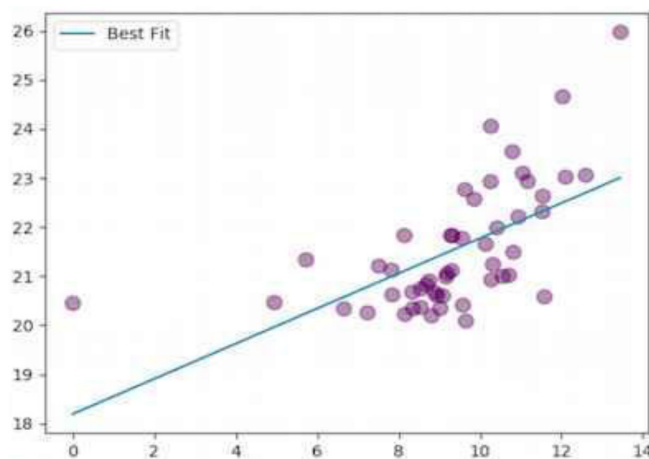

Рис. 10. Графік кореляції криптовалют з ринковою капіталізацією після логарифмування

1. Кількість комітів і Ринкова капіталізація p-значення: 0.074861
2. Кількість учасників і Ринкова капіталізація p-значення: 0.057240
3. Кількість комітів на місяць і Ринкова капіталізація p-значення: 0.061724
4. Кількість учасників на місяць і Ринкова капіталізація p-значення: 0.014175
5. Кількість учасників у топових Telegram-каналах і Ринкова капіталізація p-значення: 0.009292
6. Кількість користувачів Reddit і Ринкова капіталізація p-значення: 0.000004
7. Лістинг на криптобіржах і Ринкова капіталізація p-значення: 0.000028
8. Кількість у топ-5 біржах і Ринкова капіталізація p-значення: 0.000001
9. Кількість хештегів у твітах (30 днів) і Ринкова капіталізація p-значення: 0.000000
10. Кількість новинних згадок (30 днів) і Ринкова капіталізація p-значення: 0.000000
11. Кількість підписників у Twitter і Ринкова капіталізація p-значення: 0.000007

Рис. 11. Дані за умови накладання статистичних гіпотез

В даному випадку частина оцінювального періоду потрапила на зиму 2018 року, коли весь криптовалютний ринок увійшов у глибоку корекцію. Однак наша статистична система повинна враховувати всі фактори, і не піддаватися їхньому впливу – інакше вона не вважатиметься універсальною.

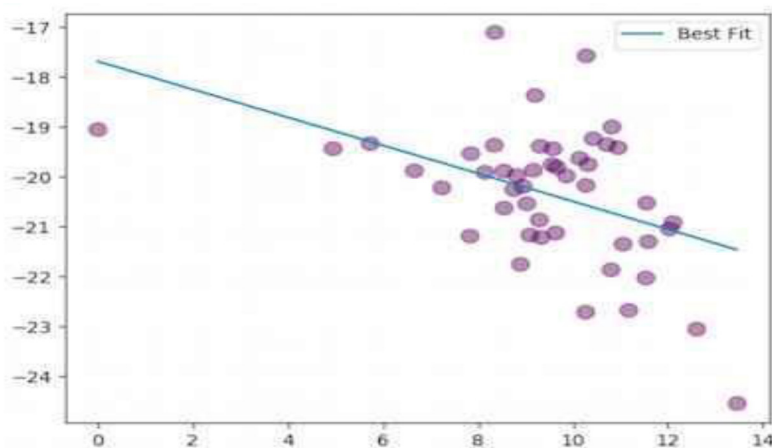

Рис. 12. Динаміка зміни капіталізації після накладання статистичних даних

Отримані внаслідок цього експерименту дані дозволяють зрозуміти наступне:

- Система, побудована на аналізі статистики, не враховує зовнішні чинники, може видавати невірні чи суперечливі прогнози у періоди сильної волатильності.
- Найчастіше дані, які здаються найважливішими, практично не надають жодного впливу змїну капіталізації.
- Пошук кореляції між окремими параметрами – це лише невелика складова кількісного аналізу. Для отримання максимально об'єктивних даних потрібні величезні обсяги статистичних даних.

На сьогоднішній день усі спроби створити надійний інструмент на базі штучного інтелекту виявилися марними.

Так, практично вже вдавалося створювати відносно точні алгоритми, проте вони все ще непридатні для довгострокового прогнозування. Висока волатильність, непередбачуваність та нестача даних ускладнюють завдання розробників.

Висновки

У ході дослідження було проаналізовано різні моделі аналітичних веб-систем для прогнозування міжбіржової вартості цифрових криптоактивів. Було встановлено, що класичні підходи, які базуються виключно на історичних даних, не забезпечують достатньої точності прогнозів через високу волатильність криптовалютних ринків та їхню залежність від зовнішніх факторів.

Застосування сучасних інструментів машинного навчання, зокрема рекурентних нейронних мереж та моделей з довгою короткостроковою пам'яттю, дало змогу досягти певного покращення у точності прогнозів. Однак навіть ці моделі залишаються вразливими до неочікуваних змін ринку та не можуть забезпечити високої достовірності у довгостроковому прогнозуванні.

Дослідження показали, що включення додаткових факторів, таких як новинний фон чи соціальні метрики (кількість підписників у соцмережах), може підвищити точність прогнозів. Проте використання окремих параметрів без комплексного багатокритеріального аналізу може призвести до спотворення результатів.

Найбільшу ефективність демонструють підходи, що базуються на багатфакторному аналізі великих обсягів статистичних даних. Проте й ці методи мають обмеження під час періодів високої волатильності або різких коливань ринку.

Загалом, створення універсального алгоритму для точного довгострокового прогнозування вартості криптоактивів залишається складним завданням. Основними викликами є нестабільність ринку, складність у врахуванні зовнішніх факторів та обмеженість доступних даних. Подальші дослідження мають зосередитися на вдосконаленні методів інтеграції різнорідних даних та розробці нових підходів для підвищення точності прогнозів.

Список використаної літератури

1. Ognjen Gatalo. Giving a twitter bot ability to predict bitcoin value based on historical data. *Hackernoon*. 21.12.2017. URL: <https://hackernoon.com/giving-a-twitter-bot-ability-to-predict-bitcoin-value-based-on-historical-data-dbe237c40430>
2. Marco Santos. Predict Bitcoin Prices with Deep Learning. *Towards Data Science*. 05.12.2019. URL: <https://towardsdatascience.com/predicting-bitcoin-prices-with-deep-learning-438bc3cf9a6f/>
3. Derk Zoomer. Using machine learning to predict future bitcoin prices. *Medium*. 17.05.2020. URL: <https://medium.com/towards-data-science/using-machine-learning-to-predict-future-bitcoin-prices-6637e7bfa58f>
4. Federico Riveroll. Predicting Bitcoin Price with News using Python. *Medium*. 06.11.2019. URL: <https://medium.com/swlh/predicting-bitcoin-price-with-business-news-python-f3bcf60f5818>

5. Daniel Chen. Building A Good Cryptocurrency Model Is Harder Than You Think. *Hackernoon*. 11.02.2018. URL: <https://hackernoon.com/building-a-good-cryptocurrency-model-is-harder-than-you-think-b4f590edc8e9>
6. Oleksandr Byzkrovnyi, Kirill Smelyakov, Anastasiya Chupryna, Approaches for Cryptocurrency Price Prediction, IEEE 9th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T), Kharkiv, Ukraine, pp. 75–80, (2022) <https://doi.org/10.1109/PICST57299.2022.10238480>
7. N.P.Patel et al., “Fusion in Cryptocurrency Price Prediction: A Decade Survey on Recent Advancements, Architecture, and Potential Future Directions”, in IEEE Access, vol. 10, pp. 34511–34538, (2022), <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3163023>
8. Hanna Danylchuk, Oksana Kovtun, Liubov Kibalnyk, Oleksii Sysoiev “Monitoring and modelling of cryptocurrency trend resistance by recurrent and R/S-analysis” E3S Web of Conferences 166, 13030 (2020) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016613030>
9. Vasily Derbentsev, Natalia Datsenko, Olga Stepanenko, Vitaly Bezkorovainyi Forecasting cryptocurrency prices time series using machine learning approach, SHS Web of Conferences 65, 02001 (2019) <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196502001>
10. Shen Dehua, Andrew Urquhart, Pengfei Wang. Does twitter predict bitcoin?, Economics Letters, 174, 118–122. (2019). <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.11.007>

References

1. Ognjen Gatalo. Giving a twitter bot ability to predict bitcoin value based on historical data. *Hackernoon*. 21.12.2017. URL: <https://hackernoon.com/giving-a-twitter-bot-ability-to-predict-bitcoin-value-based-on-historical-data-dbe237c40430> [in English].
2. Marco Santos. Predict Bitcoin Prices with Deep Learning. Towards Data Science. 05.12.2019. URL: <https://towardsdatascience.com/predicting-bitcoin-prices-with-deep-learning-438bc3cf9a6f/> [in English].
3. Derk Zoomer. Using machine learning to predict future bitcoin prices. Medium. 17.05.2020. URL: <https://medium.com/towards-data-science/using-machine-learning-to-predict-future-bitcoin-prices-6637e7bfa58f> [in English].
4. Federico Riveroll. Predicting Bitcoin Price with News using Python. Medium. 06.11.2019. URL: <https://medium.com/swlh/predicting-bitcoin-price-with-business-news-python-f3bcf60f5818>
5. Daniel Chen. Building A Good Cryptocurrency Model Is Harder Than You Think. *Hackernoon*. 11.02.2018. URL: <https://hackernoon.com/building-a-good-cryptocurrency-model-is-harder-than-you-think-b4f590edc8e9> [in English].
6. Oleksandr Byzkrovnyi, Kirill Smelyakov, Anastasiya Chupryna, Approaches for Cryptocurrency Price Prediction, IEEE 9th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T), Kharkiv, Ukraine, pp. 75–80, (2022) <https://doi.org/10.1109/PICST57299.2022.10238480> [in English].
7. N.P.Patel et al., “Fusion in Cryptocurrency Price Prediction: A Decade Survey on Recent Advancements, Architecture, and Potential Future Directions”, in IEEE Access, vol. 10, pp. 34511–34538, (2022), <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3163023> [in English].
8. Hanna Danylchuk, Oksana Kovtun, Liubov Kibalnyk, Oleksii Sysoiev “Monitoring and modelling of cryptocurrency trend resistance by recurrent and R/S-analysis” E3S Web of Conferences 166, 13030 (2020) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016613030> [in English].
9. Vasily Derbentsev, Natalia Datsenko, Olga Stepanenko, Vitaly Bezkorovainyi Forecasting cryptocurrency prices time series using machine learning approach, SHS Web of Conferences 65, 02001 (2019) <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196502001> [in English].
10. Shen Dehua, Andrew Urquhart, Pengfei Wang. Does twitter predict bitcoin?, Economics Letters, 174, 118–122. (2019). <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.11.007> [in English].

A. M. HUBSKYI

Ph.D., Associate Professor at the Department of Computer Science
and Software Engineering
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0002-5361-5485

YA. I. KORNAHA

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Computer Science and Computer Engineering
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0001-9768-2615

O. I. MARCHENKO

Senior Lecturer at the Department of Computer Science and Software Engineering
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0001-5754-4920

DYNAMIC RESILIENCE MECHANISM FOR SCALABLE INFORMATION INFRASTRUCTURES

This article examines the challenge of ensuring the stability of computing systems under peak loads. The main problem is that traditional monitoring methods often fail to detect critical failures and unforeseen situations on time, which may lead to data loss and significant economic damage. The research aims to develop a hybrid monitoring architecture that combines synchronous polling of critical parameters with asynchronous event-driven data collection. To achieve this goal, the proposed solution employs virtual probes that allow for system analysis without significantly impacting performance and a component capable of detecting anomalous system states.

Experimental studies have confirmed the effectiveness of the proposed model, which reduces the risk of failures, optimizes the use of computing resources, and ensures high system scalability under various load conditions. The proposed model was tested on real-world scenarios using simulation environments that emulate emergency situations and intensive query streams. The research results demonstrate a significant improvement in system efficiency, a reduction in response time to failures, and an optimization of information systems' performance. The obtained data also indicates the possibility of integrating the proposed approach with existing solutions for monitoring and managing computing systems.

Considerable attention was paid to analyzing the impact of various monitoring parameters on performance, which allowed the determination of optimal values for balancing data collection accuracy and system load. A comparative analysis with traditional monitoring methods was also conducted, revealing that the hybrid approach provides a more stable system operation during peak loads. The summarized research findings may serve as a foundation for further scientific investigations and implementing innovative technologies in computing resource management.

Key words: heavy loads, computing resource scalability, monitoring, microservice architecture, information systems, design patterns, hybrid architecture.

А. М. ГУБСЬКИЙ

кандидат технічних наук,
доцент кафедри інформатики та програмної інженерії
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-5361-5485

Я. І. КОРНАГА

доктор технічних наук, професор,
декан факультету інформатики та обчислювальної техніки
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-9768-2615

О. І. МАРЧЕНКО

старший викладач кафедри інформатики та програмної інженерії

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0001-5754-4920

ДИНАМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СТІЙКОСТІ ДЛЯ МАСШТАБОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНФРАСТРУКТУР

Ця стаття аналізує проблему забезпечення стабільності обчислювальних систем під час пікових навантажень. Основна проблема полягає в тому, що традиційні методи моніторингу часто не встигають виявити критичні збої та непередбачені ситуації, що може призвести до втрати даних та значних економічних збитків. Дослідження має на меті розробити гібридну архітектуру моніторингу, що поєднує синхронне опитування критичних параметрів із асинхронним збором даних на основі подій. Для досягнення цієї мети запропоноване рішення використовує віртуальні датчики, які дозволяють аналізувати систему без значного впливу на її продуктивність, а також компонент який, здатний розрізняти аномальні стани системи.

Експериментальні дослідження підтвердили ефективність запропонованої моделі, яка знижує ризик збоїв, оптимізує використання обчислювальних ресурсів та забезпечує високу масштабованість системи за різних умов навантаження. Запропонована модель була протестована на реальних сценаріях із використанням симуляційних середовищ, що імітують аварійні ситуації та інтенсивні потоки запитів. Результати дослідження демонструють значне покращення ефективності системи, скорочення часу реагування на збої та оптимізацію продуктивності інформаційних систем. Отримані дані також свідчать про можливість інтеграції запропонованого підходу з існуючими рішеннями для моніторингу та управління обчислювальними системами.

Значну увагу було приділено аналізу впливу різних параметрів моніторингу на продуктивність, що дозволило визначити оптимальні значення для збалансування точності збору даних та навантаження на систему. Було проведено порівняльний аналіз з традиційними методами моніторингу, який виявив, що гібридний підхід забезпечує більш стабільну роботу системи під час пікових навантажень. Узагальнені результати дослідження можуть стати основою для подальших наукових досліджень та впровадження інноваційних технологій в управлінні обчислювальними ресурсами.

Ключові слова: пікові навантаження, масштабованість обчислювальних ресурсів, моніторинг, архітектура мікросервісів, інформаційні системи, шаблони проектування, гібридна архітектура.

Problem statement

Modern information systems are complex systems constituted by intricate architectures and diverse couplings. When the system is under peak load, some modules may fail in the processing mode or enter an unstable state, resulting in overall system instability and making it impossible to process all incoming requests correctly. System resilience is one of the most important challenges, especially in continuous processing.

There are several strategies for reducing these risks. In some situations, a system can activate a «safe mode,» providing a suboptimal alternative for a more significant number of requests and, in a different approach, scaling the computational resources by adding more dedicated modules to process incoming requests. However, the trick is knowing when and how to do so successfully.

One of the important tasks is reconciling the level of service provided with the necessity to avoid catastrophic failure. Traditional monitoring approaches are based on static thresholds that cannot catch the variability and evolution of system workloads. Furthermore, reactive methodologies that recover only after the performance degradation has already materialized may be too late, risking cascading failures. The existing generic and top-down approaches to resilience are not enough, and more adjustable and preemptive resilience mechanisms that can evaluate a system's health and implement stability measures at runtime are urgently needed.

Analysis of the latest research and publications

The literature on self-adaptive systems focuses on the need for real-time decision-making to keep the system steady and responsive to workload changes. The insufficiency of conventional, static threshold-based monitoring methods has been noted in related dependability and fault tolerance studies. These approaches are often ill-equipped to manage complex interactions among system components and are slow to respond when failures occur.

A few works recommend proactive countermeasures based on continuous system monitoring and a predictive analytics approach. One such means is to seamlessly interconnect explicit performance indicators (CPU utilization, memory usage, response times) to implicit signals indicating impending failure long before the problem manifests into a disaster. Research indicates that machine learning techniques and anomaly detection models help improve failure prediction and optimize resource usage.

Furthermore, the latest updates in the virtualization environment involve implementing advanced monitoring systems such as virtual probes and virtual spectators. These allow for real-time observation of system behavior without incurring

the performance cost commonly associated with traditional monitoring tools [1]. By providing insightful data and automation, such mechanisms can also be designed to enhance resilience against unexpected failures.

Building upon this research, we propose a dynamic resilience framework that leverages virtual probes and a virtual spectator to enhance system monitoring and stability significantly. Each process is adapted from previously proven methods, utilizing an aggregated, real-time analysis of system health indicators over a prolonged period. This approach alleviates the computational burden of high-frequency monitoring activities while ensuring improved system resilience.

Formulation of the research objective

System owners can gain unprecedented visibility into system operations by deploying virtual probes at strategic points throughout the system architecture and employing a virtual spectator to aggregate and analyze the collected data. This enhanced observability enables more nuanced decision-making regarding when to activate safe mode protocols or initiate resource scaling operations, ultimately leading to more stable and resilient system performance even under extreme load conditions [2].

Core Findings and Analysis

To implement such an observability framework, the system relies on probes that measure key system metrics and report them to an observer component. As shown in Figure 1, these probes monitor various aspects of system health, such as active requests, memory usage, and cache entries, allowing for real-time assessment of the system state.

Each probe in the system measures a specific metric, such as active requests, memory usage, or cache entries, to determine the system state.

The result of a probe's check can be either:

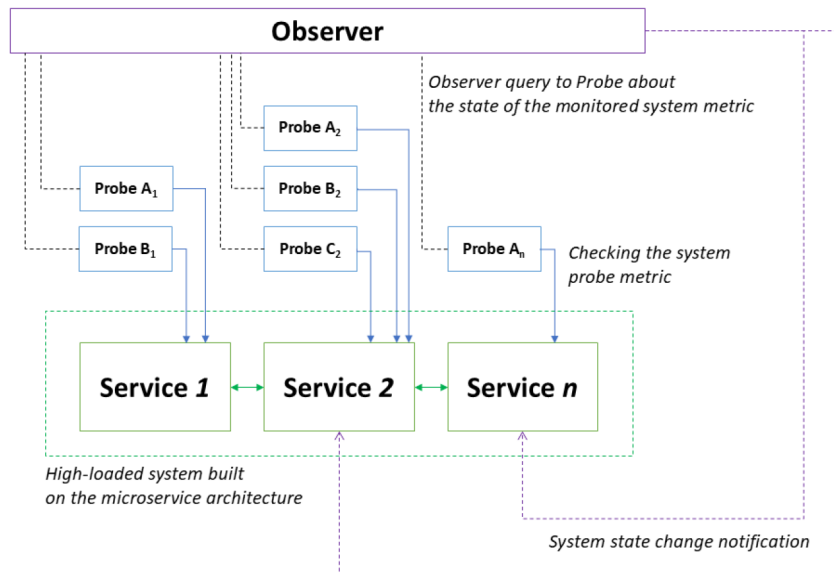

Fig. 1. Example of the interaction between a high-load information system, its Probes, and the Spectator

- **true**: Indicating that the metric is within normal limits.
- **false**: Indicating that the metric has deviated from normal operating conditions.

$$F_{probe_i}(T) = [0,1]. \quad (1)$$

Each Probe is associated with one or more **spectators**, and each **spectator** may manage multiple probes. A **spectator** must implement the *ISpectator* interface (see Figure 2 in the original document) and generate events when changes occur or after probe polling.

$$J(T) = \sum_{i=1}^n F_{probe_i}(T). \quad (2)$$

During a periodic check, the **spectator** queries all its probes, forming an array that is then recorded in the state journal (denoted as $J(T)$ in formula (2), where T is the time of polling). Based on these journal entries, the spectator computes the current system state, $S(T)$ (as described by formula (3)).

$$S(T) = F(J(T_1), J(T_2), \dots, J(T_m)). \quad (3)$$

If a change is detected – i. e., if $S(T_{(i-1)}) \neq S(T_i)$ – the **spectator** triggers an event. Modules that subscribe to this event can then adjust their parameters accordingly.


```

7 | public interface ISpectator<TState> where TState : struct, IConvertible
8 | {
9 |     /// Event that is triggered when the state of the spectator changes. ...
10 |     Andrew Gubskiy
11 |     event EventHandler<StateEventArgs<TState>> StateChanged;
12 |
13 |     /// Event that is triggered when the health of the spectator is checked. ...
14 |     Andrew Gubskiy
15 |     event EventHandler<HealthCheckEventArgs> HealthChecked;
16 |
17 |     /// State of the spectator. ...
18 |     1 implementation Andrew Gubskiy
19 |     TState State { get; }
20 |
21 |     /// Uptime of the spectator. ...
22 |     1 implementation Andrew Gubskiy
23 |     TimeSpan Uptime { get; }
24 |
25 |     /// Name of the spectator. ...
26 |     1 implementation Andrew Gubskiy
27 |     string Name { get; }
28 |
29 |     /// Adds a probe to the spectator. ...
30 |     1 implementation Andrew Gubskiy
31 |     void AddProbe(IProbe probe);
32 |
33 |     /// Checks the health of the spectator. ...
34 |     1 implementation Andrew Gubskiy
35 |     void CheckHealth();
36 | }

```

Fig. 2. ISpectator interface

The system state may be evaluated using various methods:

- **Boolean Evaluation:** The system is either operational (true) or non-operational (false).
- **Enumerated Evaluation:** The system can be in one of several defined states (e.g., normal, warning, danger, failure).
- **Discrete Evaluation:** The state is expressed numerically (from 0 to 1000, where 1000 indicates full operability and zero complete failure).
- **Percentage Evaluation:** The system's operability is expressed as a percentage (with 100 % representing full operability and 0 % representing complete failure).

Beyond these, any class implementing the IStateEvaluator interface can be used for state calculation. This approach is potent for languages like C#, Java, and others when combined with the inversion of control (IoC) principle [3].

Probes can be integrated via dependency injection using an IoC container. At the same time, spectators can be implemented as singletons – ensuring that a single instance is accessible to various components or services within the module.

```

0 |
7 | [PublicAPI]
8 | 12 usages 4 inheritors Andrew Gubskiy +1
9 | public interface IStateEvaluator<TState>
10 | {
11 |     /// <summary>
12 |     /// Evaluates the state of the spectator.
13 |     /// </summary>
14 |     /// <param name="currentState">
15 |     /// Current state of the spectator.
16 |     /// </param>
17 |     /// <param name="stateChangedLastTime">
18 |     /// The time when the state of the spectator was changed last time.
19 |     /// </param>
20 |     /// <param name="journal">
21 |     /// Journal of the spectator.
22 |     /// </param>
23 |     /// <returns></returns>
24 |     2 usages 4 implementations Andrew Gubskiy +1
25 |     TState Evaluate(TState currentState, DateTime stateChangedLastTime, IReadOnlyCollection<JournalRecord> journal);
26 | }

```

Fig. 3. IStateEvaluator interface

The proposed approach leverages a framework that embeds components for tracking state changes into an existing information system with minimal code modification. Although the article demonstrates an implementation using the .NET platform and the C# programming language, the approach is adaptable to any object-oriented language and many functional programming languages.

This framework operates through a layer that intercepts key system events and state transitions without requiring extensive refactoring of the existing codebase. The instrumentation is achieved through aspect-oriented programming techniques and lightweight proxies that wrap critical system components [4]. These wrappers expose standardized interfaces for the monitoring subsystem while maintaining the original component behaviors, ensuring system functionality remains unaffected during regular operation.

The implementation showcased in the article utilizes .NET's reflection capabilities and dynamic proxy generation to create these monitoring hooks at runtime. This approach allows for selective instrumentation of only those components deemed critical for system stability assessment, minimizing the performance overhead.

Components of the Monitoring System

- **Probe:** Responsible for checking the state of a specific system metric.
- **Spectator:** Monitors one or several probes and aggregates their outputs.
- **Journal:** A record (or array) of probe readings, each marked with the time of the check. The **Spectator** maintains it.
- **State Evaluator:** Calculates the system's overall state based on journal entries. The **Spectator** can use different implementations of the **State Evaluator**.

The **Spectator** generates two types of events: one when it has queried all probes and another when the **State Evaluator** updates its assessment of the system's state. The **Spectator** and the **Probes** can operate synchronously or asynchronously relative to the system's main processes. When a state change is detected, the **Spectator** emits an event to which one or more system modules may subscribe.

Polling Scenarios

There are two primary scenarios for spectator-initiated probe polling:

- **Asynchronous Polling:** Probes are polled independently of the main system processes, for example, by a timer running on a separate thread at regular intervals.
- **Synchronous Polling:** A probe is polled directly from a module's action, with the subsequent system state recalculated immediately.

Overhead Analysis

The monitoring framework inherently introduces an essential and manageable computational overhead. This study examines the key performance considerations associated with probe polling within the system.

The computational impact of probe polling is principally determined by the polling methodology employed. In the case of synchronous polling, there is a direct impact on response time, as immediate feedback is provided at the expense of potential delays in processing. Conversely, asynchronous polling operates as a background process, thereby diminishing its immediate impact on primary operations; however, it necessitates the allocation of additional CPU and memory resources [5]. The overall computational cost of the probing mechanism is influenced by the number of probes deployed and the frequency of their evaluations. Moreover, the implementation of event throttling serves as a critical control mechanism to prevent excessive processing. It is imperative to recognize that enhanced observability, achieved through integration with real-time data collection and visualization tools, significantly augments system monitoring capabilities.

Infrastructure Integration

The resilience framework seamlessly integrates with modern observability tools to enhance monitoring capabilities. For logging and metrics collection, Prometheus scrapes probe data and visualizes trends, while the ELK Stack (Elasticsearch and Kibana) handles comprehensive events and state change logging. OpenTelemetry provides standardized tracing and metrics collection across the system. Distributed tracing is managed through tools like Jaeger and Zipkin, which track state changes across microservices, complemented by cloud-native solutions such as Azure Monitor and AWS CloudWatch for anomaly detection and alerting.

The framework can extend beyond passive monitoring with alerting and auto-remediation features: if the solution is integrated with Grafana Alerts it can send notifications about threshold breaches, while Kubernetes Horizontal Pod Autoscaler (HPA) dynamically scales resources in response to changing system conditions, creating a self-healing infrastructure that maintains stability under varying loads.

Future Perspectives

The framework discussed here provides a robust foundation for self-diagnosing high-load information systems. Its modular design, which separates the monitoring components (probes, spectator, journal, and evaluator), facilitates maintenance and scalability and allows for the integration of advanced analytics [6]. For instance, incorporating machine learning techniques for anomaly detection could enable the system to predict potential failures before they occur. Adaptive thresholds and real-time data analytics enhance the system's responsiveness to emerging issues.

From a practical standpoint, implementing such a framework requires careful consideration of performance overhead and security, particularly in environments where data integrity is critical. Future research could explore optimized data aggregation strategies and the application of edge computing to distribute monitoring tasks more efficiently [7]. Moreover, integrating these diagnostic mechanisms with automated remediation strategies could transform reactive systems into proactive, self-healing infrastructures.

Conclusions

The proposed approach enables dynamic adjustment of system parameters, allowing the system to maintain correct operation even under peak load conditions. This approach has proven particularly effective in distributed systems built on microservice architecture.

In summary, the self-diagnostic mechanism and its potential enhancements represent a significant advancement in maintaining the reliability and scalability of high-load information systems. By leveraging modern design patterns, robust programming paradigms, and potential future innovations in machine learning and distributed computing, developers can build systems capable of detecting, anticipating, and resolving issues before they impact overall performance.

References

1. NETSCOUT. (n.d.). Virtual Network Probes for Service Assurance in Virtualized Networks. NETSCOUT. Retrieved from <https://www.netscout.com/blog/virtual-network-probes>
2. Alessi, F., Tundo, A., Mobilio, M., Riganelli, O., & Mariani, L. (2024). ReProbe: An Architecture for Reconfigurable and Adaptive Probes. arXiv preprint arXiv:2403.12703.
3. Fowler, M. (2004). Inversion of Control Containers and the Dependency Injection Pattern. Retrieved from <https://martinfowler.com/articles/injection.html>
4. Laddad, R. (2009). AspectJ in Action: Enterprise AOP with Spring (2nd ed.). Manning Publications.
5. Yang, J., Minturn, D.B., & Hady, F. (2012). When Poll is Better than Interrupt. In Proceedings of the 10th USENIX Conference on File and Storage Technologies (FAST '12) (pp. 1–?). USENIX Association. Retrieved from <https://www.usenix.org/system/files/conference/fast12/yang.pdf>
6. Xu, W., Huang, L., Fox, A., Patterson, D., & Jordan, M.I. (2009). Detecting Large-Scale System Problems by Mining Console Logs. In Proceedings of the 4th USENIX Symposium on Networked Systems Design and Implementation (NSDI '07) (pp. 19–19). USENIX Association.
7. Shi, W., Cao, J., Zhang, Q., Li, Y., & Xu, L. (2016). Edge computing: Vision and challenges. *IEEE Internet of Things Journal*, 3(5), 637–646. DOI: <https://doi.org/10.1109/JIOT.2016.2579198>

D. S. DRAKON

Higher Education Student
ERI “Karazin Banking Institute”
of V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0009-0004-3712-7483

N. I. STIAHLYK

Ph.D., Head of the Department of Information Technology
and Mathematical Modeling
ERI “Karazin Banking Institute”
of V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0002-0573-3508

THE ETHICS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: BOUNDARIES AND RESPONSIBILITY

Artificial intelligence is increasingly integrating into everyday life; however, its use is accompanied by a significant number of ethical challenges. The lack of algorithmic transparency, potential discrimination, risks associated with military applications, and issues of responsibility for autonomous decisions require thorough analysis. This study examines approaches to AI regulation worldwide, particularly in the European Union, the United States, China, and Ukraine. It has been established that the EU applies strict regulatory frameworks to protect human rights, the US favours self-regulation by AI development companies, China enforces state control over AI development and implementation, which raises concerns regarding the protection of citizens' rights, while Ukraine is only beginning to establish its own regulatory framework.

The research identifies the fundamental ethical principles that should guide AI usage and, based on these, proposes recommendations for regulating the technology. These include the necessity of algorithmic transparency, personal data protection, the right to be forgotten, restrictions on autonomous decision-making in critical areas, and the establishment of international standards. The study analyses the prospects for regulatory development and highlights the importance of balancing technological progress with oversight to prevent the uncontrolled use of AI.

Additionally, issues of responsibility for decisions made by artificial intelligence and the necessity of independent oversight over its implementation were considered. The study examines possible scenarios for technological development under global standardisation, as well as the risks that may arise from insufficient regulation. The findings demonstrate that only a comprehensive approach to regulation and accountability will help mitigate potential threats and ensure the safe development of AI for society, minimising the risks associated with its uncontrolled application.

Key words: artificial intelligence, AI ethics, algorithmic transparency, autonomous systems, digital rights, AI regulation, responsibility, innovative technologies, technology oversight.

Д. С. ДРАКОН

здобувач вищої освіти
Навчально-науковий інститут «Каразінський банківський інститут»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0009-0004-3712-7483

Н. І. СТЯГЛИК

кандидат технічних наук,
завідувач кафедри інформаційних технологій
та математичного моделювання
Навчально-науковий інститут «Каразінський банківський інститут»
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-0573-3508

ЕТИКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: МЕЖІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Штучний інтелект (ШІ) стрімко розвивається та проникає в різні сфери суспільного життя, відкриваючи нові можливості, але водночас породжуючи серйозні етичні виклики. Його застосування у медицині, правосудді, безпеці, бізнесі та інших галузях вимагає не лише технологічного вдосконалення, а й ефективного правового регулювання для запобігання дискримінації, порушення прав людини та зловживання технологіями. У статті розглянуто основні етичні та моральні проблеми, які пов'язані із використанням інструментів штучного

інтелекту. Проведено аналіз підходів до регулювання ШІ в Європейському Союзі, США, Китаї та Україні, які демонструють різний рівень державного контролю та саморегулювання.

Визначено ключові етичні принципи використання ШІ, зокрема прозорість алгоритмів, захист персональних даних, відповідальність за автономні рішення та необхідність міжнародних стандартів. Окрема увага приділена питанням контролю за розвитком ШІ, включно з проблемами упередженості алгоритмів, безпеки персональних даних і потенційних загроз, пов'язаних із використанням ШІ в автономних системах та військовій сфері. Також досліджено перспективи глобальної стандартизації, виклики, що постають перед державами та корпораціями, а також ризики, пов'язані з недостатнім регулюванням технологій.

На основі аналізу світового досвіду сформульовано рекомендації щодо регулювання ШІ, спрямовані на забезпечення його етичного розвитку та балансування між технологічним прогресом і безпекою суспільства. Підкреслено необхідність міжнародної співпраці у створенні єдиних стандартів, які допоможуть мінімізувати ризики неконтрольованого розвитку ШІ та гарантувати його відповідальне впровадження в усі сфери життя.

Ключові слова: штучний інтелект, етика ШІ, прозорість алгоритмів, автономні системи, цифрові права, регулювання ШІ, відповідальність, інноваційні технології, контроль технологій.

Problem Statement

Artificial Intelligence (hereinafter AI) is a technology that enables machines and software systems to perform tasks traditionally considered the domain of human intelligence: pattern recognition, decision-making, natural language processing, learning from large volumes of data, and emotional responsiveness. At present, AI is widely used in many areas of our society, including: business, which encompasses data analytics, automation, and financial monitoring; healthcare, which includes disease diagnosis and personalised medicine; law, which involves the automation of legal documents, legislative analysis, and the completion of legal forms; transport, particularly autonomous vehicles, route optimisation, and advanced traffic systems; security, which covers facial and fingerprint recognition systems, crime prediction, and an advanced level of security system protection, among others. AI has also extended into personal use by individual users for time and financial planning, receiving advice, conducting analysis and task execution, generating content for various fields, and even engaging in ordinary conversations.

However, the rapid development and broad scope of AI applications are accompanied by ethical challenges that are becoming increasingly evident and require discussion, particularly in defining the limits of its accessibility. This is due to the fact that AI is becoming increasingly autonomous and is beginning to influence the process of making critically important decisions.

Analysis of Recent Research and Publications

Most scholars focus on the risks and benefits of autonomous systems, moral aspects, issues of discrimination, and ensuring transparency in AI decision-making. For instance, S. Russell, in Human Compatibility [1, p. 7], explores the concept of developing technologies that prioritise human interests. Meanwhile, Jean-François Bonnefon, as part of the Moral Machine project [2], analyses how people perceive ethical considerations in autonomous vehicles, examining the criteria such systems should follow.

Despite the numerous ethical dilemmas, contemporary research in AI ethics covers a broad range of issues and challenges associated with the implementation of this technology.

Research Aim

The aim of this study is to analyse the ethical aspects of AI usage, particularly its impact on society, the responsibility of developers, and regulatory frameworks. Special attention will be given to assessing the extent to which ethical principles are considered in the development and implementation of this technology. The research is focused on identifying the key risks associated with AI usage and determining ways to mitigate them through legal, technical, and organizational measures.

The main research objectives are:

- Analysis of the current state of ethical standards for AI and their implementation in international practice;
- Identification of key issues related to AI autonomy, algorithmic transparency, and accountability for AI-driven decisions;
- Examination of global AI regulatory frameworks, with a focus on the most effective practices;
- Development of recommendations for the integration of ethical norms into AI development and application to ensure its safe and fair use;
- A Analysis of international AI regulation initiatives and assessment of their effectiveness in addressing ethical challenges, particularly in preventing discrimination, bias, and algorithmic opacity;
- Identification of key directions for the development of ethical standards for AI.

Presentation of the Main Material

Let us outline the key reasons for the increasing ethical concerns surrounding the use of AI tools. First and foremost, automated decisions can be unfair, as system algorithms may contain hidden biases and discriminate against individuals based on various factors or, conversely, fail to consider certain significant aspects of information. Additionally, AI operates

with a lack of transparency, evidenced by the fact that many neural network decisions are difficult to explain even to their developers (the so-called “black box” problem). Moreover, AI’s processing of vast amounts of personal data creates a risk of leaks and misuse, posing threats to data privacy and security.

Another critical issue is the lack of accountability due to the use of autonomous systems – there is no specific individual responsible for an error made by an autonomous vehicle or a medical algorithm. Furthermore, the use of AI in military applications raises serious moral concerns, particularly in the development of autonomous weaponry without human oversight.

Several fundamental questions arise: Does AI even comprehend ethical dilemmas and moral aspects? Can AI make morally justified decisions in the same way a human does?

Since AI operates based on algorithms and statistical models, lacking consciousness, empathy, and moral awareness, it can analyse vast amounts of data, imitate ethical decision-making, and even exhibit behaviour that resembles human empathy. However, AI does not possess its own moral compass – it merely follows predefined criteria, does not fully grasp the consequences of its decisions, and simply selects the most optimal option from those available. Its decisions are entirely dependent on data – if trained on biased datasets, it will replicate the same mistakes.

The development of AI raises numerous ethical and moral concerns, necessitating clear ethical and legal frameworks. If society fails to establish boundaries for the application of these technologies, it may lead to severe consequences, ranging from human rights violations to the emergence of uncontrolled autonomous systems. Therefore, AI ethics remains a key challenge for modern society.

Among the most pressing issues that require resolution are: how to legally regulate AI, who should be held accountable for its mistakes and biases, and which areas of AI application require the strictest oversight.

Finding answers to these questions and establishing ethical standards and mechanisms of accountability should serve as the foundation for the further development of AI, aiming to minimise risks and ensure its safe future use.

In addition to scientific research, major technology companies play a significant role in shaping AI ethical principles. Companies such as Google, OpenAI, and IBM have developed their own frameworks for the responsible use of artificial intelligence, focusing on aspects such as transparency, fairness, and security.

Google has formulated a set of AI principles, known as AI Principles [3], which declare the responsibility of developers towards society. IBM, in turn, has introduced the concept of Explainable AI [4], which aims to enhance the understanding of how neural networks make decisions. OpenAI has launched a research initiative dedicated to the safe development of artificial general intelligence (AGI), emphasising the importance of global cooperation in minimising risks [10]. Microsoft is also actively involved in shaping ethical standards by implementing its Responsible AI policy and working on the development of fairness-oriented, non-discriminatory algorithms.

However, some experts criticise these companies for their declarative commitments to ethical AI, arguing that they are often not accompanied by tangible changes in the development approaches of their technologies.

Furthermore, to regulate AI usage, several international organisations have formulated their principles for the ethical application of AI technologies. UNESCO, in its Recommendation on the Ethics of AI [5], highlights the necessity of ensuring equal access to technology and protecting human rights, while the European Union’s Ethics Guidelines for Trustworthy AI [6] focus on transparency, fairness, and algorithmic accountability. IEEE has also developed the Ethically Aligned Design document [7], which provides recommendations for AI developers, particularly in avoiding discrimination and ensuring the explainability of AI-driven decisions.

Despite the existence of these initiatives, most of these principles remain advisory, and their implementation largely depends on the policies of individual countries and companies. The absence of a unified global AI regulation mechanism threatens the consistent enforcement of ethical standards across all AI applications.

For this reason, the following sections of this study will focus on analysing legislative initiatives in various countries and efforts to standardise the use of artificial intelligence.

Different countries have distinct approaches to AI regulation, reflecting their political, economic, and social characteristics. Let us examine these approaches using the examples of the EU, the US, China, and Ukraine.

The European Union has focused on protecting human rights, ensuring the ethical use of technology, and implementing legal oversight. Its goal is to guarantee the safe development of AI and prevent misuse by users. In April 2019, the European Commission published the Ethics Guidelines for Trustworthy AI [6], which outlined seven key requirements: human oversight, technical robustness, privacy and data governance, transparency, diversity, non-discrimination and fairness, societal well-being, and accountability. However, the primary regulatory document developed by the EU to govern AI is the Artificial Intelligence Act (AI Act) [11], which was adopted by the European Parliament in June 2024.

According to the key provisions of the AI Act, AI systems are classified based on their risk levels into four categories: minimal risk (such as chatbots and recommendation systems), limited risk (AI in financial services and recruitment), high risk (AI in critical infrastructure, legal systems, security systems), and unacceptable risk (AI for mass social scoring of citizens, subliminal manipulation, political propaganda). Transparency and accountability provisions require companies developing high-risk AI systems to provide detailed explanations of their operation, test them for compliance with ethical

standards, and implement safety assessment mechanisms. Failure to comply with these requirements can result in fines of up to €30 million or 6 % of the company's global annual revenue.

The EU opts for strict regulation to minimise risks; however, this approach may slow down innovation due to complex bureaucratic procedures and high compliance requirements for AI developers. According to the General Data Protection Regulation (GDPR), the minimum age for providing consent for personal data processing in most EU countries is 16 years. This means that individuals under 16 require parental or guardian consent to use such services. As a result, many companies specify in their policies that users must be at least 16 years old if they are citizens or residents of the EU.

In contrast, the United States does not have a single, nationwide AI regulation law. Instead, states adopt a flexible self-regulation model, where the primary responsibility for adhering to ethical standards lies with private companies and industry-specific standards. In October 2023, the White House published the Blueprint for an AI Bill of Rights [12], which outlines five principles: safe and effective systems, protection against algorithmic discrimination, data privacy, notice and explanation, and human alternatives, consideration, and fallback options. Moreover, due to minimal government intervention in the tech sector in the US, AI standards are primarily shaped by leading tech companies such as Google, Microsoft, and OpenAI. However, while the American model encourages rapid AI development with minimal government interference, it does not guarantee sufficient user protection and raises concerns about the potential for AI-driven public opinion manipulation and mass surveillance.

The Chinese system is the strictest in the world, as the government actively controls information technologies, employs AI for state surveillance, and creates isolated networks. Some of China's key AI regulations include licensing requirements for AI-developing companies (all algorithms must be approved by the government), strict content censorship, social credit systems using AI to assess "public behaviour," and restrictions on gaming and video content. Additionally, China is actively developing military AI technologies, including autonomous drones, intelligence systems, and cyberattack capabilities.

Ukraine does not have a dedicated law regulating AI; however, it is actively working on developing legislative initiatives in this field. Despite the absence of a specific AI law, certain legal and regulatory frameworks already exist in Ukraine to govern AI usage. These include documents such as the Law of Ukraine on Personal Data Protection, the Digital Transformation Strategy of Ukraine, and the National AI Development Strategy.

In 2020, the Ministry of Digital Transformation of Ukraine introduced the Concept for AI Development in Ukraine until 2030, which outlines the goals, principles, and objectives for AI technology advancement in the country. The document emphasises human capital development, support for entrepreneurship, AI implementation in the public sector, and ensuring ethical and legal aspects of AI usage. To implement this concept, in 2021, an action plan was approved, which includes specific steps and projects for integrating AI into various sectors of society.

As a country striving for European Union integration, Ukraine must work even more actively on AI legislation and align its policies with the strict regulatory framework of the EU. However, this process is complicated by several factors, including martial law, insufficient funding, and brain drain. Despite these challenges, Ukraine has taken significant steps towards AI regulation recently by initiating several studies and proposals. These include the Recommendations of the National Security and Defense Council of Ukraine on AI Usage in Military and Cybersecurity, cooperation with the EU within the "Digital Ukraine" initiative, and parliamentary projects aimed at establishing AI-related regulations for developers and users.

This indicates that Ukraine is currently in the active phase of shaping its approach to AI regulation.

By analysing the experience of leading technological countries in AI regulation and considering the specifics of AI implementation in Ukraine, key recommendations can be formulated for the ethical use of AI:

- *Establishing restrictions on autonomous decision-making*, which involves defining areas where AI cannot make decisions without human oversight and implementing a "human control" mechanism to ensure accountability.
- *Ensuring algorithmic transparency and accountability*, requiring developers to provide clear explanations of how AI systems operate and implementing independent audits to identify potential discrimination and errors.
- *Protecting personal data*, which includes strict regulations on the use of personal data, the establishment of a «right to be forgotten» principle allowing users to delete their data from AI algorithms, and ensuring the secure storage of such data.
- *Limiting AI usage in military and governmental sectors*, which entails prohibiting AI from being used in uncontrolled autonomous weapons and establishing independent ethical committees to assess AI applications in these fields.

Furthermore, There Are Potential Prospects for the Development of Ethical AI Regulation:

- Development of unified AI regulation standards through cooperation between international organisations.
- Creating a balance between innovation and AI oversight.
- Enhancing digital literacy in AI.
- Implementing the principle of "ethics by default".
- Preventing negative AI development scenarios.

Conclusions

AI is one of the most influential technologies of our time, with capabilities that are both impressive and alarming. It is actively transforming various sectors of society – from business and medicine to law and public administration. However, its rapid development is accompanied by a range of ethical challenges that require immediate resolution. The analysis

of international experience has demonstrated different approaches to AI regulation, ranging from strict state control to flexible self-regulation models.

It has been determined that for the further ethical development of AI, the following measures must be implemented: restrictions on autonomous decision-making in critical areas, transparency, and explainability of algorithms, protection of personal data and the “right to be forgotten,” establishment of ethical committees, a balance between progress and control, and ensuring the responsible use of AI.

“If society does not establish clear ethical boundaries and fails to develop an effective system of AI oversight, this could lead to severe consequences-ranging from discrimination and human rights violations to uncontrolled autonomous systems. Thus, the rise of the machines is not an inevitability, but merely a scenario that can be avoided through proactive and responsible action.” – (ChatGPT, 2025).

Bibliography

1. Рассел, С. Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control / Стюарт Рассел. Нью-Йорк : Viking, 2019. 352 с.
2. Bonnefon, J.-F., Shariff, A., Rahwan, I. Moral Machine [Електронний ресурс] / Massachusetts Institute of Technology, 2018. Режим доступу: <https://www.moralmachine.net/>
3. Google. AI Principles [Електронний ресурс] / Google, 2018. Режим доступу: <https://ai.google/principles/>
4. IBM. Explainable AI [Електронний ресурс] / IBM, 2021. Режим доступу: <https://www.ibm.com/watson/explainable-ai>
5. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence [Електронний ресурс] / UNESCO, 2021. Париж. Режим доступу: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455>
6. European Commission. Ethics Guidelines for Trustworthy AI [Електронний ресурс] / European Commission, 2019. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/digital-strategy/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
7. IEEE. Ethically Aligned Design [Електронний ресурс] / IEEE, 2019. Режим доступу: <https://ethicsinaction.ieee.org/>
8. OpenAI. OpenAI Charter [Електронний ресурс] / OpenAI, 2018. Режим доступу: <https://openai.com/charter/>
9. OpenAI. Artificial General Intelligence and the Future of Humanity [Електронний ресурс] / OpenAI, 2021. Режим доступу: <https://openai.com/research/>
10. Microsoft. Responsible AI Principles and Approach [Електронний ресурс] / Microsoft Corporation, 2022. Режим доступу: <https://www.microsoft.com/en-us/ai/principles-and-approach>
11. European Commission. Artificial Intelligence Act [Електронний ресурс] / European Commission, 2021. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>
12. The White House. Blueprint for an AI Bill of Rights [Електронний ресурс] / The White House, Office of Science and Technology Policy (OSTP), 2022. Режим доступу: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/ostp/ai-bill-of-rights/>
13. ChatGPT. Ethics of Artificial Intelligence: Limits and Responsibility [Електронний ресурс] / OpenAI, 2024. Режим доступу: <https://openai.com>

References

1. Russell, S. (2019). *Human compatible: Artificial intelligence and the problem of control*. Viking.
2. Bonnefon, J.-F., Shariff, A., & Rahwan, I. (2018). *Moral Machine*. Massachusetts Institute of Technology. Retrieved February 21, 2025, from <https://www.moralmachine.net/>
3. Google. (2018). *AI principles*. Retrieved February 21, 2025, from <https://ai.google/principles/>
4. IBM. (2021). *Explainable AI*. Retrieved February 21, 2025, from <https://www.ibm.com/watson/explainable-ai>
5. UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. Paris. Retrieved February 20, 2025, from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455>
6. European Commission. (2019). *Ethics guidelines for trustworthy AI*. Retrieved February 16, 2025, from <https://ec.europa.eu/digital-strategy/en/news/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
7. IEEE. (2019). *Ethically aligned design*. Retrieved February 17, 2025, from <https://ethicsinaction.ieee.org/>
8. OpenAI. (2018). *OpenAI charter*. Retrieved February 22, 2025, from <https://openai.com/charter/>
9. OpenAI. (2021). *Artificial general intelligence and the future of humanity*. Retrieved February 15, 2025, from <https://openai.com/research/>
10. Microsoft. (2022). *Responsible AI principles and approach*. Retrieved February 17, 2025, from <https://www.microsoft.com/en-us/ai/principles-and-approach>
11. European Commission. (2021). *Artificial Intelligence Act*. Retrieved February 17, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0206>
12. The White House, Office of Science and Technology Policy (OSTP). (2022). *Blueprint for an AI bill of rights*. Retrieved February 20, 2025, from <https://bidenwhitehouse.archives.gov/ostp/ai-bill-of-rights/>
13. ChatGPT. (2024). *Ethics of artificial intelligence: Limits and responsibility*. OpenAI. Retrieved February 17, 2025, from <https://openai.com>

О. Г. ЗІНОВ'ЄВА

старший викладач кафедри комп'ютерних наук
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
ORCID: 0000-0003-3760-8952

ВИКОРИСТАННЯ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ В СИСТЕМАХ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

У сучасних умовах швидкого розвитку інформаційних технологій та зростаючої складності процесів прийняття рішень все більшої актуальності набувають методи, що дозволяють враховувати невизначеність та неповноту інформації. Одним із таких методів є використання нечіткої логіки, яка забезпечує можливість формалізації та аналізу складних систем, де класичні підходи виявляються малоефективними. Дана стаття присвячена розробці методологічних засад та практичних рекомендацій щодо впровадження систем підтримки прийняття рішень на основі нечіткої логіки.

Досліджено ключові переваги нечітко-логічного підходу перед традиційними методами, зокрема здатність моделювати невизначеність, оперувати якісними лінгвістичними змінними та враховувати експертні знання в процесі прийняття рішень. Аргументовано, що нечітка логіка забезпечує більш природний опис реальних систем з притаманною їм неточністю і невизначеністю, що особливо актуально для СППР, які функціонують у динамічних середовищах з неповною інформацією.

Окрему увагу приділено методологічним аспектам інтеграції нечіткої логіки з іншими інтелектуальними технологіями, включаючи нейронні мережі, генетичні алгоритми та методи машинного навчання, що дозволяє створювати гібридні системи з підвищеною адаптивністю та ефективністю. Проаналізовано архітектурні рішення для побудови СППР на основі нечіткої логіки з детальним розглядом етапів фазифікації, нечіткого виведення та дефазифікації.

У статті представлено результати практичної імплементації запропонованих підходів у різних предметних областях, включаючи фінансовий менеджмент, медичну діагностику, управління технічними системами та екологічний моніторинг. Наведено порівняльний аналіз ефективності СППР на основі нечіткої логіки з традиційними системами за критеріями точності, швидкодії та інтерпретації результатів.

Практична значущість дослідження полягає в розробці конкретних методик проектування та впровадження нечітких СППР, які можуть бути застосовані фахівцями різних галузей для підвищення ефективності процесів прийняття рішень в умовах невизначеності та неповноти вхідних даних.

Ключові слова: нечітка логіка, системи підтримки прийняття рішень, невизначеність, лінгвістичні змінні, нечітке виведення.

O. G. ZINOVIEVA

Senior Lecturer at the Department of Computer Sciences
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University
ORCID: 0000-0003-3760-8952

USING FUZZY LOGIC IN DECISION-MAKING SYSTEMS

In today's conditions of rapid development of information technologies and increasing complexity of decision-making processes, methods that allow taking into account uncertainty and incompleteness of information are becoming increasingly relevant. One of such methods is the use of fuzzy logic, which provides the possibility of formalization and analysis of complex systems, where classical approaches are ineffective. This article is devoted to the development of methodological principles and practical recommendations for the implementation of decision-making support systems based on fuzzy logic.

The key advantages of the fuzzy logic approach over traditional methods are investigated, in particular the ability to model uncertainty, operate with qualitative linguistic variables and take into account expert knowledge in the decision-making process. It is argued that fuzzy logic provides a more natural description of real systems with their inherent imprecision and uncertainty, which is especially relevant for DSSs that operate in dynamic environments with incomplete information.

Special attention is paid to the methodological aspects of integrating fuzzy logic with other intelligent technologies, including neural networks, genetic algorithms and machine learning methods, which allows creating hybrid systems with increased adaptability and efficiency. Architectural solutions for building DSSs based on fuzzy logic are analyzed with a detailed consideration of the stages of fuzzification, fuzzy inference and defuzzification.

The article presents the results of practical implementation of the proposed approaches in various subject areas, including financial management, medical diagnostics, technical systems management and environmental monitoring. A comparative analysis of the effectiveness of DSS based on fuzzy logic with traditional systems is presented according to the criteria of accuracy, speed and interpretation of results.

The practical significance of the study lies in the development of specific methods for designing and implementing fuzzy DSS, which can be used by specialists in various industries to improve the efficiency of decision-making processes in conditions of uncertainty and incompleteness of input data

Key words: fuzzy logic, decision support systems, uncertainty, linguistic variables, fuzzy inference.

Постановка проблеми

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та зростаючої складності управлінських завдань особливої актуальності набуває проблема розробки ефективних систем підтримки прийняття рішень. Традиційні методи, засновані на класичній булевій логіці, часто виявляються недостатньо гнучкими для роботи з неточними даними та невизначеністю, властивою реальним управлінським ситуаціям. У цьому контексті актуалізується питання розробки та впровадження систем підтримки прийняття рішень (СППР), здатних ефективно працювати з неструктурованими та нечіткими вхідними даними, моделювати процеси думок експертів та надавати обґрунтовані рекомендації в умовах багатокритеріальності та невизначеності.

Використання теорії нечіткої логіки та нечітких множин як методологічної основи для побудови СППР дозволяє формалізувати якісну інформацію та лінгвістичні оцінки експертів, забезпечуючи гнучкий математичний апарат для моделювання складних слабоструктурованих систем та процесів прийняття рішень в умовах неповної визначеності. Однак, попри значний теоретичний доробок у галузі нечіткої логіки, існує низка проблем, пов'язаних з ефективним впровадженням нечітко-логічних підходів у практичні СППР, зокрема: оптимізація параметрів функцій належності, балансування між точністю та інтерпретабельністю нечітких моделей, інтеграція з іншими інтелектуальними технологіями, обробка динамічних даних та забезпечення масштабованості нечітких систем

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У галузі нечіткої логіки та її застосування в системах підтримки прийняття рішень (СППР) за останні роки було проведено низку ґрунтовних досліджень, які значно розширили як теоретичну базу, так і практичні можливості використання даних технологій.

Фундаментальні роботи Л. Заде [1], який вважається засновником теорії нечітких множин, продовжують залишатися теоретичною основою для сучасних досліджень. Однак останнім часом спостерігається суттєвий прогрес у розвитку та впровадженні методів нечіткої логіки в СППР. В роботі Кравця П. та Киркало Р. [2] була досліджена проблема прийняття рішень в умовах невизначеності на основі застосування продукційних правил нечіткої логіки. Важливий внесок у розвиток практичного застосування нечіткої логіки в СППР зробив Кравченко В. М. [3], який запропонував методу підтримки та прийняття рішень в управлінні економічними об'єктами в умовах невизначеності на підставі комбінування методів обробки експертних суджень

У міжнародному контексті варто виділити роботу Zhang et al. [4], де пропонується структура навчання з підкріпленням на основі нечіткості для автономних систем, демонструючи її ефективність у динамічних середовищах. Особливу увагу привертає робота Dhingra et al. [5], в якій представлено інтегровану систему підтримки прийняття рішень, що поєднує нечітку логіку та Інтернет речей для управління «розумними містами». Ця система демонструє ефективність використання нечіткої логіки для обробки даних від різноманітних сенсорів у режимі реального часу.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про активний розвиток теорії та практики застосування нечіткої логіки в СППР з тенденцією до інтеграції з іншими інтелектуальними технологіями та розширення сфер застосування.

Формулювання мети дослідження

Метою даного дослідження є розробка методологічних основ та практичних підходів до ефективного використання нечіткої логіки в системах підтримки прийняття рішень для підвищення їх адаптивності, точності та інтерпретабельності в умовах невизначеності та багатокритеріальності

Викладення основного матеріалу дослідження

Актуальність дослідження використання нечіткої логіки в системах підтримки прийняття рішень обумовлена низкою факторів, що характеризують сучасний стан розвитку інформаційних технологій та потреб різних галузей людської діяльності.

По-перше, зростаюча складність та динамічність соціально-економічних, технічних та екологічних систем вимагає розробки більш гнучких та адаптивних інструментів аналізу та моделювання, здатних враховувати неоповноту та невизначеність вхідних даних. Нечітка логіка, на відміну від класичної булевої логіки, пропонує концептуальний апарат, який дозволяє формалізувати якісні характеристики об'єктів та процесів, використовуючи поняття ступеня належності та лінгвістичних змінних.

Крім того, збільшення обсягів даних, що генеруються різноманітними системами моніторингу, сенсорними мережами та соціальними медіа, актуалізує проблему їх ефективної обробки та інтерпретації для підтримки

прийняття рішень. Методи нечіткої логіки дозволяють агрегувати дані з різномірних джерел, оперуючи не лише їх кількісними значеннями, але й смисловими зв'язками та експертними знаннями про предметну область.

Нарешті, активний розвиток міждисциплінарних досліджень та практичних застосувань, що поєднують методи нечіткої логіки з нейронними мережами, генетичними алгоритмами, Байєсівськими методами та іншими підходами штучного інтелекту, відкриває нові перспективи для створення гібридних СППР з підвищеною адаптивністю, точністю та обчислювальною ефективністю.

Нечітка логіка, запропонована Лотфі Заде у 1965 році, надає математичний апарат для роботи з неточними та якісними параметрами, що особливо важливо при моделюванні складних соціально-економічних, технічних та організаційних систем. На відміну від традиційної логіки, яка оперує лише двома станами істинності, нечітка логіка дозволяє працювати з проміжними значеннями, що краще відповідає природі людського мислення та реальним процесам прийняття рішень.

Формально нечітка множина A у просторі X визначається як сукупність упорядкованих пар:

$$A = \{(x, \mu_A(x)) \mid x \in X\},$$

де $\mu_A(x)$ – функція належності, яка відображає кожен елемент x з X у ступінь його належності до множини A .

Ключовим поняттям нечіткої логіки є лінгвістична змінна – змінна, значеннями якої є слова або вирази природної мови. Наприклад, лінгвістична змінна «температура» може мати значення «низька», «середня», «висока», кожне з яких представляється відповідною нечіткою множиною з функцією належності, що відображає ступінь відповідності числового значення температури даному лінгвістичному терму.

Системи підтримки прийняття рішень на основі нечіткої логіки (нечіткі СППР) використовують апарат нечітких множин та нечіткого логічного виведення для моделювання процесів міркувань експертів та прийняття рішень в умовах невизначеності.

Типова архітектура нечіткої СППР включає такі компоненти:

- база даних, що містить кількісну та якісну інформацію про предметну область;
- база знань, яка включає лінгвістичні та нечіткі правила виведення типу «ЯКЩО-ТО»;
- механізм нечіткого виведення, який забезпечує фазифікацію вхідних даних (перетворення чітких значень у нечіткі), агрегацію підумов аккумуляцію висновків правил та дефазифікацію результатів (перетворення нечітких значень у чіткі);
- інтерфейс користувача, який забезпечує взаємодію з особою, що приймає рішення, представлення результатів та пояснення логіки прийняття рішень.

Концептуальна модель СППР (рис. 1) на основі нечіткої логіки представляє собою узагальнений підхід до організації та функціонування таких систем, що відображає взаємозв'язки між основними компонентами та процесами.

Розглянемо детально компоненти розробленої концептуальної моделі СППР на основі нечіткої логіки:

1) Модуль обробки даних:

- база знань містить формалізовані експертні оцінки, лінгвістичні змінні та їх функції належності;
- база правил зберігає набір нечітких правил виду «ЯКЩО-ТО» для логічного виведення.

2) Модуль обробки нечітких даних:

- блок фазифікації перетворює чіткі вхідні значення в нечіткі множини;
- машина нечіткого логічного виведення реалізує алгоритми нечіткого виведення (наприклад, Мамдані або Сугено);

- блок дефазифікації перетворює результати нечіткого виведення в чіткі значення.

3) Модуль взаємодії:

- інтерфейс користувача забезпечує введення даних та параметрів;
- відображає результати роботи системи;
- дозволяє експертам налаштовувати базу знань та правил.

4) Модуль адаптації:

- здійснює навчання системи на основі накопиченого досвіду;
- коригує параметри функцій належності;
- оптимізує базу правил.

Вхідні дані отримуються через інтерфейс користувача, проходять попередню обробку та валідацію. Після цього виконується процес нечіткого логічного виведення. Механізм нечіткого виведення є центральним компонентом нечітких СППР, який забезпечує трансформацію вхідних даних у рекомендації або рішення на основі бази нечітких правил. Найбільш поширеним алгоритмом нечіткого виведення є алгоритм Мамдані, який включає етапи фазифікації вхідних змінних, обчислення рівнів «відсіювання» для лівих частин кожного правила, знаходження «усічених» функцій належності висновків правил, об'єднання усічених функцій належності для отримання результуючої нечіткої множини та дефазифікацію результуючої нечіткої множини. Також в якості

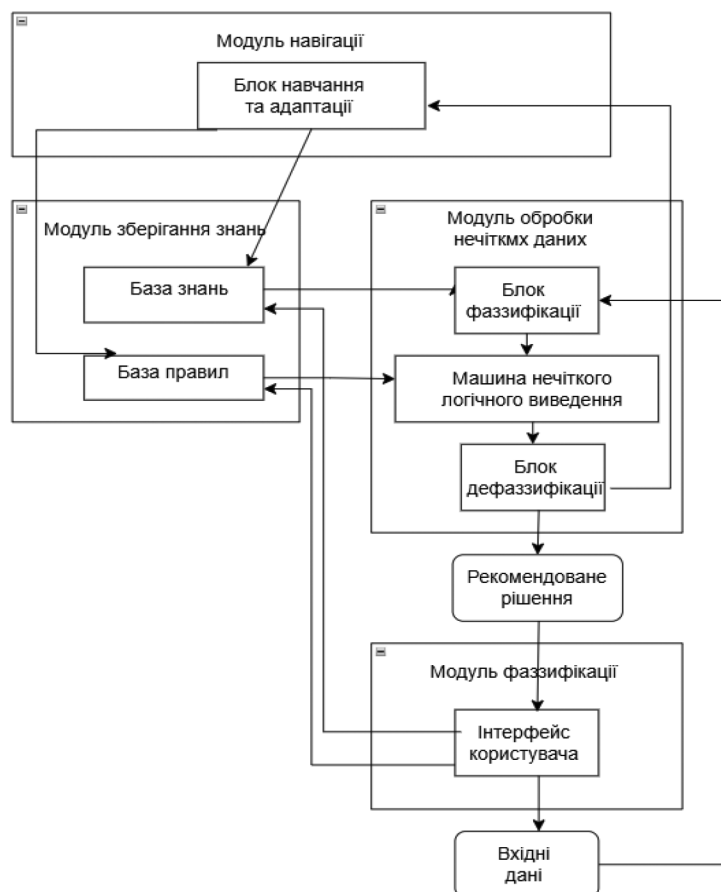

Рис. 1. Концептуальна модель СППР на основі нечіткої логіки

механізму нечіткого виведення можна використати алгоритм Сугено, який відрізняється від алгоритму Мамдані тим, що висновки правил представляються не нечіткими множинами, а функціями від вхідних змінних, та алгоритм Цукамото, де висновки правил представляються монотонними функціями належності, а чітке вихідне значення обчислюється як зважене середнє індивідуальних чітких виходів, отриманих шляхом зворотного перетворення. Вибір алгоритму нечіткого виведення та методу дефазифікації залежить від специфіки задачі, вимог до обчислювальної ефективності та інтерпретабельності результатів

Особливості запропонованої моделі:

- 1) модульність – дозволяє легко модифікувати та розширювати систему;
- 2) адаптивність – система здатна навчатися та покращувати свою роботу;
- 3) інтерпретованість – можливість пояснити процес прийняття рішення;
- 4) гнучкість – здатність працювати з різними типами даних та задач;
- 5) масштабованість – можливість додавання нових правил та знань.

Таким чином, запропонована концептуальна модель СППР на основі нечіткої логіки надає комплексне представлення про архітектуру, компоненти та процеси таких систем, а також методологічну основу для їх проектування, впровадження та оцінки ефективності в різних предметних областях.

Незважаючи на значний прогрес у розвитку нечітких СППР, залишається низка проблем, які потребують подальших досліджень:

- проблема масштабованості: зі збільшенням кількості вхідних змінних експоненційно зростає кількість можливих правил (прокляття розмірності), що ускладнює розробку та налаштування системи;
- проблеми навчання: ефективне навчання нечітких систем на великих та зашумлених даних залишається складною задачею, особливо для систем з високою розмірністю вхідних змінних;
- проблеми валідації: оцінка якості та надійності нечітких СППР вимагає розробки спеціальних методів та критеріїв, що враховують специфіку нечіткого моделювання;
- проблема динамічної адаптації: більшість нечітких СППР розробляються для статичних умов і мають обмежені можливості адаптації до змін у предметній області.

Висновки

Проведене дослідження використання нечіткої логіки в системах підтримки прийняття рішень дозволяє зробити такі висновки:

1. Нечітка логіка надає потужний методологічний апарат для формалізації експертних знань та моделювання процесів прийняття рішень в умовах невизначеності, неповноти інформації та багатокритеріальності, що робить її ефективним інструментом для побудови СППР у різних предметних областях.

2. Ключовими перевагами нечітких СППР є їх здатність працювати з якісними (лінгвістичними) описами та кількісними даними, висока інтерпретабельність результатів, гнучкість та адаптивність до специфіки предметної області.

3. Розробка ефективної нечіткої СППР вимагає вирішення комплексу взаємопов'язаних завдань, включаючи обґрунтований вибір архітектури системи, розробку лінгвістичних змінних та функцій належності, формування бази нечітких правил, вибір алгоритмів нечіткого виведення та дефазифікації.

4. Для подолання обмежень традиційних нечітких систем, пов'язаних з проблемами масштабованості, навчання та динамічної адаптації, перспективним є розвиток гібридних підходів, що інтегрують нечітку логіку з іншими методами штучного інтелекту, такими як нейронні мережі, генетичні алгоритми та когнітивне моделювання.

5. Практичний досвід впровадження нечітких СППР у різних галузях (медицина, фінанси, екологія, технічні системи) демонструє їх ефективність у вирішенні складних слабоструктурованих задач, які важко формалізуються традиційними математичними методами.

6. Подальший розвиток нечітких СППР пов'язаний з удосконаленням методів автоматичної генерації та оптимізації нечітких правил, створенням ієрархічних та модульних архітектур, інтеграцією з технологіями великих даних та глибокого навчання, а також з розробкою методів пояснюваного штучного інтелекту на основі нечіткої логіки.

7. Особливо перспективним напрямом є створення нечітких когнітивних СППР, здатних не лише аналізувати дані та генерувати рекомендації, але й моделювати когнітивні процеси експертів, забезпечуючи прозорість та обґрунтованість прийнятих рішень.

Таким чином, нечітка логіка залишається одним з найбільш ефективних підходів до моделювання та автоматизації процесів прийняття рішень в умовах невизначеності, а її інтеграція з сучасними методами штучного інтелекту відкриває нові перспективи для створення інтелектуальних СППР нового покоління.

Список використаної літератури

1. Zadeh L. A. Fuzzy logic – a personal perspective // Fuzzy Sets and Systems. 2015. Vol. 281. P. 4–20.
2. Кравець П., Киркало Р. Системи прийняття рішень з нечіткою логікою. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 650. С. 115–123.
3. Кравченко В. М. Гібридний метод підтримки та прийняття управлінських рішень на основі обробки експертних суджень і нечіткої логіки. *Формування ринкової економіки в Україні*, 2012. Вип. 27. С. 165–168.
4. Zhang, Y., Li, X., & Wang, J. Fuzzy Reinforcement Learning for Autonomous Systems. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*. 2023. 31(4). P. 789–801.
5. Dhingra, Mani, Sur, Sourav and Chattopadhyay, Subrata A fuzzy-logic-based decision support system for resilient smart city planning. In: 5th Urban Economy Forum + 59th ISOCARP World Planning Congress, 10–13 October 2023, Toronto, Canada.

References

1. Zadeh L. A. (2015) Fuzzy logic – a personal perspective. Fuzzy Sets and Systems. Vol. 281.
2. Kravets P., & Kyrkalo R. (2009) Systemy pryiniattia rishen z nechitkoiu lohikoiu [Decision-making systems with fuzzy logic]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. no. 650, pp. 115–123.
3. Kravchenko V. M. (2012) Hibrydnyi metod pidtrymky ta pryiniattia upravlinskykh rishen na osnovi obrobky ekspertnykh sudzhen i nechitkoi lohiky [A hybrid method of supporting and making managerial decisions based on the processing of expert judgments and fuzzy logic]. *Formuvannia rynkovoi ekonomiky v Ukraini*. Vol. 27, pp. 165–168.
4. Zhang, Y., Li, X., & Wang, (2023) J. Fuzzy Reinforcement Learning for Autonomous Systems. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*. Vol. 31(4). pp. 789–801.
5. Dhingra, Mani, Sur, Sourav & Chattopadhyay, Subrata. (2023) A fuzzy-logic-based decision support system for resilient smart city planning. In: *5th Urban Economy Forum + 59th ISOCARP World Planning Congress*, 10–13 October 2023, Toronto, Canada.

О. В. КОЗЛОВСЬКИЙ

аспірант кафедри програмних засобів і технологій
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0009-0006-1864-1107

М. В. ЖАРИКОВА

доктор технічних наук,
професор кафедри програмних засобів і технологій
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0000-0001-6144-480X

РОЗРОБКА МОДЕЛІ БЕЗПЕКИ ДЛЯ БАГАТОАГЕНТНОЇ МЕРЕЖІ В КІБЕРФІЗИЧНІЙ СИСТЕМІ

У цьому дослідженні аналізуються сучасні кіберфізичні системи, що складаються з багатьох агентів, організованих у мережу. Однією з основних загроз для таких систем є атаки на фізичному рівні, зокрема перехоплення та підrobка даних сенсорів, що може спричинити дестабілізацію або компрометацію системи. Кожен агент виконує роль основної структурної одиниці мережі, містить сенсори, актуатори та панель керування, що забезпечують взаємодію з фізичним середовищем та прийняття рішень у режимі реального часу. Ефективність кожного агента визначається набором ключових метрик, які дозволяють розраховувати його коефіцієнт корисності в рамках мережі. Основними параметрами для розрахунку є безпека, якість обслуговування та витрати. Ці параметри формуються на основі фізичних даних, отриманих із сенсорів, що забезпечує їхню адаптивність до змін у середовищі.

Головною метою дослідження є розробка моделі безпеки для фізичного рівня системи, яка використовує Марківський процес прийняття рішень для оцінки ефективності мережі та вибору оптимальної стратегії безпеки. Оптимізація стратегії триває до досягнення найвищого показника ефективності, який обчислюється як зважена сума індивідуальних коефіцієнтів корисності агентів. Вагові коефіцієнти визначаються відповідно до конкретних вимог користувачів та умов експлуатації, що забезпечує гнучкість моделі для різних сценаріїв використання. Застосування методу навчання з підкріпленням в свою чергу дозволить системі аналізувати як індивідуальні, так і колективні потреби мережі та збільшувати ефективність на основі отриманих знань. Запропонована модель сприяє підвищенню рівня захисту та стабільності мережі в кіберфізичній системі, забезпечуючи баланс між якістю обслуговування, витратами та безпекою.

Ключові слова: кіберфізична система, агент, конфігурація передачі сигналу, безпека фізичного рівня системи, мережа.

O. V. KOZLOVSKYI

Postgraduate Student at the Department of Software and Technologies
Kherson National Technical University
ORCID: 0009-0006-1864-1107

M. V. ZHARIKOVA

Doctor of Technical Sciences,
Professor at the Department of Software and Technologies
Kherson National Technical University
ORCID: 0000-0001-6144-480X

DEVELOPMENT OF A SECURITY MODEL FOR A MULTI-AGENT NETWORK IN A CYBER-PHYSICAL SYSTEM

In this article, the modern cyber-physical systems composed of multiple agents organized into a network, was analyzed. One of the main threats to such systems is physical-layer attacks, including signal interception and sensor data manipulation, which can lead to system destabilization or compromise. Each agent serves as a fundamental structural unit of the network, incorporating sensors, actuators, and a control panel to interact with the physical environment and make real-time decisions. The efficiency of each agent is determined by a set of key metrics that allow for calculating its utility coefficient within the network. The primary parameters for this calculation include security, quality of service, and costs. These parameters are derived from physical data obtained from sensors, ensuring their adaptability to environmental changes.

The main goal of this research is to develop a security model for the physical layer of the system, utilizing a Markov decision process to assess network efficiency and select the optimal security strategy. The optimization process continues

until the highest efficiency score is achieved, calculated as a weighted sum of the individual utility values of the agents. The weighting coefficients are determined according to specific user requirements and operating conditions, ensuring the model's flexibility for various usage scenarios. The application of reinforcement learning will enable the system to analyze both individual and collective network needs, improving its efficiency based on acquired knowledge. The proposed model enhances the security and stability of the network within a cyber-physical system while maintaining a balance between service quality, costs, and security.

Key words: cyber-physical system, agent, transmission policy, physical layer security, network.

Постановка проблеми

Кіберфізичні системи (CPS) – це поєднання цифрових (ПЗ, мережеві технології) та фізичних компонентів у замкненій системі управління, що забезпечують виконання різних задач. Вони оперують у циклічному режимі за допомогою панелі керування та актуаторів та збирають дані з сенсорів. Прикладом такої системи може слугувати «розумний будинок», що має операційні вимоги та задачі, які можна вирішити за допомогою різних сервісів комунікації між компонентами, зокрема сервісу наднадійної комунікації з низькою затримкою (URLLC) або сервісу масового зв'язку (mMTC) [1]. Завдяки цим сервісам компоненти CPS можуть дистанційно керуватися та адаптуватися до змінних умов середовища у будь-який момент.

Очікується, що подібні системи стануть ще більш адаптивними за рахунок впровадження «когнітивних» здібностей для сервісів зв'язку з появою шостого покоління бездротових комунікацій 6G [1]. Такі здібності головним чином будуть використовуватися для оптимізації доступних мережевих та обчислювальних ресурсів. Інтеграція подібного сервісу забезпечить вищу швидкість передачі даних, меншу затримку та розширені можливості для штучного інтелекту. Таку систему називають когнітивною CPS.

Бездротові комунікаційні системи через свою природу є вразливими до масштабних атак, які можуть виникати на фізичному рівні передачі даних. Наприклад, такі атаки можуть збирати або фальсифікувати дані сенсорів через пристрої перехоплення сигналів, що може призвести до нестабільної роботи системи або її компрометації. Таким чином безпека фізичного рівня системи є ключовим фактором надійності в CPS.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідники Д. Вонг та Б. Бей у своїй роботі [2] надають критерії результативності стратегії безпеки для фізичного рівня системи (PLS). Стратегією або політикою безпеки в даному контексті є набір правил та механізмів для захисту комунікацій та стабільності системи на фізичному рівні. Одним зі способів захисту передачі даних є розподіл ресурсів на передавальному вузлі (роутер). Інші стратегії безпеки включають в себе різні методи обробки сигналів, такі як направлення сигналу та попереднє кодування. Перший метод дозволяє спрямовувати сигнал в потрібному напрямку для зменшення можливості перехоплення, а другий забезпечує зміну фази та амплітуди сигналу. Оскільки сигнал попередньо кодується відповідно до каналу приймача, то продуктивність будь-якого іншого вузла чи каналу, що розташований на іншій позиції, буде знижуватися.

Р. Шобер та І. Коллінс у своєму дослідженні [3] пропонують механізм захисту, що аналізує параметри каналу передавача та обирає антену (або групу антен), яка забезпечує найкраще співвідношення сигнал/перешкода для приймача і одночасно мінімізує потужність сигналу, що доходить до зловмисника. Потім обирається оптимальний вузол, який може містити в собі декілька таких передавачів, що зменшує ризик перехоплення або перешкод під час передачі даних. Цей метод застосовується у розгалужених мережах, що складаються з приймальних та передавальних антен (MIMO). Проблема полягає в тому, що такі механізми засновані на виборі статичних стратегій захисту фізичного рівня системи, що робить систему вразливою у динамічному середовищі.

Інші дослідники пропонують систему захисту на базі ігрової теорії [4], щоб моделювати взаємодію між зловмисником та системою. В такій системі використовується прогнозуюча модель для передбачення майбутніх станів системи, що дозволяє аналізувати можливі загрози та приймати рішення на основі прогнозованих змін.

Варто згадати і про технологію неортогонального множинного доступу (NOMA), коли декілька компонентів можуть передавати сигнал на одній частоті [5]. Ця технологія використовується для створення моделі перехоплення, що описує можливість прослуховування зловмисником та дозволяє оптимізувати коефіцієнти розподілу потужності, тобто потужності яку передавач надає кожному компоненту в бездротовій мережі (антена, маршрутизатор).

Дослідник Ф. Гебрі у своїй роботі пропонує механізм підсилення сигналу для двосторонньої когнітивної радіомережі [6], в якій два пристрої можуть передавати і отримувати дані, використовуючи спектр, який не заблокований іншими легітимними пристроями. Один пристрій може передавати дані, а інший – здійснювати їх обробку та надавати зворотній зв'язок для подальшої комунікації. Залежно від умов, система може змінювати параметри передачі сигналу, зменшуючи перешкоди і покращуючи ефективність мережі.

У дослідженні В. Янга описується підхід до спільної оптимізації доступу до мережі та потужності передачі сигналу для вторинних передавачів [7], щоб максимізувати безпеку всіх вузлів мережі. Це стосується когнітивних радіомереж, де вторинні пристрої мають обмежений доступ до частот, що вже використовуються основними користувачами спектру (діапазону частот).

Вищезгадані дослідження розглядають ефективність конкретного механізму за стабільних параметрів каналу, в той час як дане дослідження запропонує механізм адаптивного вибору PLS стратегії та конфігурації передачі сигналу на основі розрахунку коефіцієнтів корисності наявних стратегій і враховуючи динамічну природу фізичного середовища.

Формулювання мети дослідження

Метою даного дослідження є розробка механізму вибору найкращої стратегії безпеки для фізичного рівня та конфігурації передачі сигналу в кіберфізичній системі на основі розрахунку коефіцієнтів корисності кожного агента в мережі.

Викладення основного матеріалу дослідження

Кіберфізичні системи можна розглядати як особливу форму розподіленої системи з інтегрованими замкнутими контурами, що складаються з вузлів (агентів), для виконання спеціалізованих завдань. У цій роботі ми розглянемо особливий тип кіберфізичної системи, у якій всі агенти обмінюються своїми станами та інформацією через бездротові канали. На рисунку 1 зображено модель CPS у вигляді мережі агентів, де кожен агент містить панель керування, сенсор (датчик) та актуатор (виконавчий механізм).

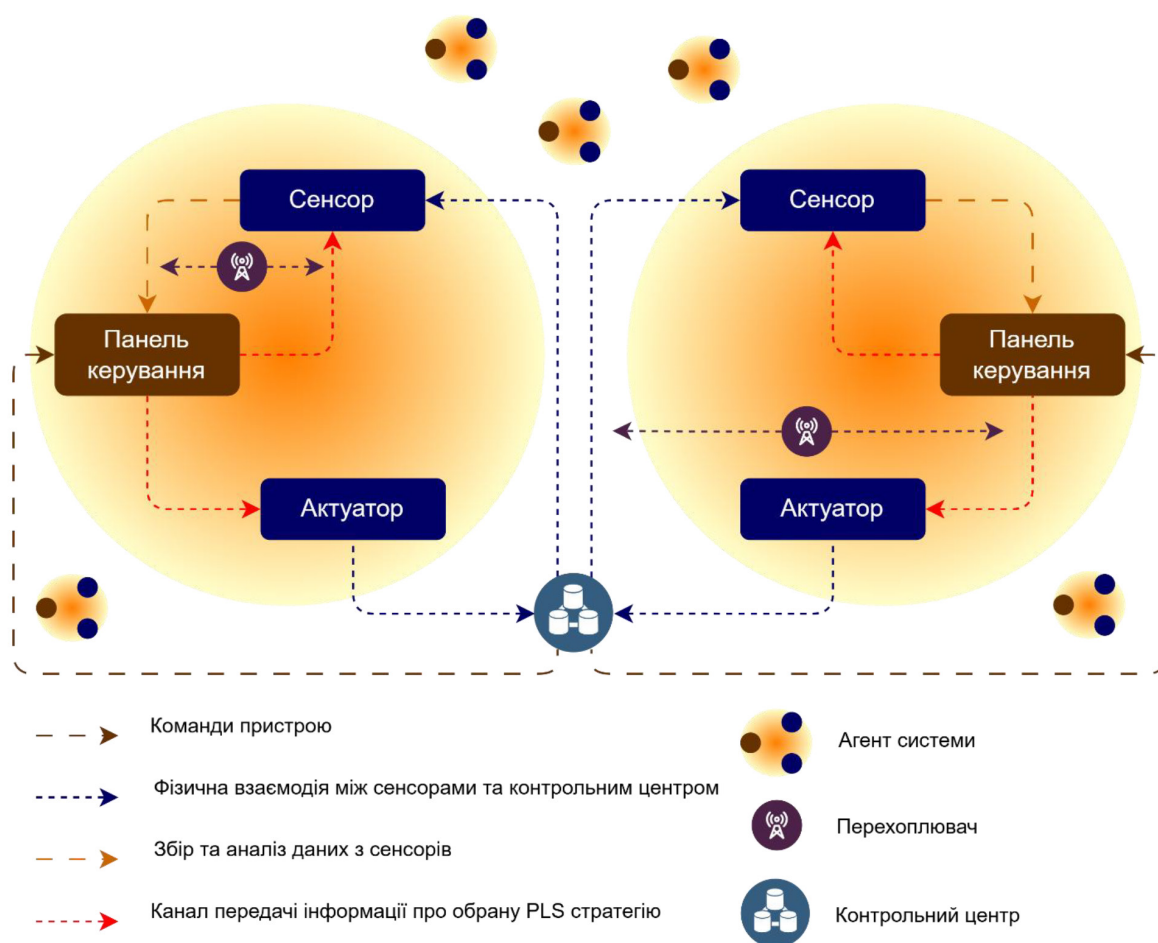

Рис. 1. Модель CPS у вигляді мережі агентів з урахуванням можливих атак

Зазвичай CPS система складається з декількох агентів, які взаємодіють між собою, наприклад промислові мережі або система «транспорт-до-всього» (V2X), де агентами є транспортні засоби, які обмінюються даними про трафік, погодні умови та потенційні небезпеки [8].

Когнітивні CPS мають здатність локально (на периферії мережі) аналізувати середовище та приймати рішення в обмеженому обсязі. У даній роботі ми розглянемо систему, де агенти визначають коефіцієнти корисності обраних стратегій на основі даних, що дозволяє їй аналізувати середовище та приймати рішення в реальному часі. У багатьох розподілених системах середовище також постійно змінюється (наприклад, додаються нові агенти, оновлюються моделі атак, збільшується рівень шуму). Тому CPS повинні адаптуватися до змінних умов середовища, щоб забезпечити безперервну стабільність мережі, а також відповідати вимогам цільового застосування. Ця важлива еволюція буде можливою, якщо агенти когнітивних CPS зможуть адаптувати свої операційні параметри:

технологію передачі сигналу (LoRa), потужність передачі, PLS стратегію тощо, щоб одночасно забезпечувати бажану продуктивність системи та безпеку [9].

У науковій літературі запропоновано безліч механізмів захисту, що інтегрують різні можливості підвищення безпеки на фізичному рівні, враховуючи різні сценарії атак та архітектури систем. Проте у більшості вищезгаданих робіт моделюється середовище з незмінними умовами передачі даних та статичною моделлю атак. Використання лише однієї стратегії безпеки для агентів CPS може стати вузьким місцем для загальної безпеки та надійності мережі. Для вирішення цієї проблеми ми опишемо адаптивний механізм прийняття рішень, який обиратиме найкращу PLS стратегію (шифрування, направлення сигналу) з доступної множини стратегій та оптимальну конфігурацію передачі сигналу. Ми визначимо контрольний центр, який буде відстежувати діяльність агентів у мережі. Він здійснюватиме аналіз і прийматиме рішення щодо оптимальних стратегій безпеки, адаптуючи їх до поточних умов. Панель управління збиратиме інформацію про зовнішні фактори та зміни навколишнього середовища з датчиків, оцінюватиме потенційні ризики та стан комунікаційних ресурсів. Вона також буде налаштовувати параметри фізичного рівня всієї системи відповідно до потреб агентів. Сенсори та актуатори в свою чергу отримуватимуть команди від контрольного центру для оновлення параметрів передачі сигналу. Замість того, щоб використовувати одну фіксовану стратегію безпеки, система адаптивно обиратиме найкращу PLS політику в кожен дискретний момент часу, що підвищить ефективність та стабільність роботи мережі.

Основним критерієм ефективності компонента мережі є так звана «корисність». Це означає, що для визначення продуктивності агента у CPS необхідно розрахувати середнє арифметичне між трьома взаємопов'язаними параметрами: безпека, якість обслуговування та витрати [10]. Вага кожного параметру визначається операційними вимогами, що висуваються користувачами або пристроями до системи. Оскільки існують різні експлуатаційні вимоги до застосування систем CPS (рої дронів, розумні енергомережі), ми можемо налаштовувати ваги для досягнення найкращих результатів у реальних умовах (використовуючи дані про середовище, отримані з датчиків) та враховуючи наявні ресурси.

Хоча для кожного агента можна вибрати окрему оптимальну стратегію, інтеграція цих стратегій без урахування взаємодії між агентами та спільних витрат ресурсів може призвести до неефективності роботи мережі. У таких випадках важливо враховувати колективні рішення, де агенти приймають рішення не лише з огляду на власні вимоги, а й на вплив своїх дій на всю систему. Це дозволяє досягти оптимальних результатів для мережі в цілому.

Замість того, щоб оптимізувати продуктивність кожного агента окремо, пропонується інтегрувати результати (корисність) всіх агентів у правильних пропорціях, щоб отримати коефіцієнт мережевої корисності, який відображатиме загальний вплив агентів на продуктивність мережі. Цей підхід дозволяє покращити ефективність і забезпечити стабільність роботи мережі CPS.

Підсумовуючи, ми запропонуємо адаптивний механізм вибору стратегії PLS та конфігурації передачі сигналу для системи безпеки фізичного рівня, заснований на алгоритмі Марківського процесу прийняття рішень (MDP). Механізм дозволить максимізувати як індивідуальні, так і спільні винагороди (числові значення, що характеризують якість виконання агентом задачі). Винагорода окремих агентів обчислюється на основі коефіцієнту корисності, що є середнім арифметичним параметрів якості обслуговування, безпеки та витрат. Крім того, цей механізм забезпечить адаптацію стратегії в реальному часі залежно від змін у мережевих умовах та зовнішньому середовищі. Таким чином, система зможе ефективно реагувати на непередбачувані зміни та оптимізувати роботу мережі.

Розрахунок коефіцієнту корисності агентів у мережі

У нашій моделі ми припускаємо, що мережа CPS складається з I агентів, де i – це індекс агента. Через різні вимоги та умови навколишнього середовища, кожен агент може мати різні набори доступних PLS стратегій та конфігурацій передачі сигналу, які позначаються як $\mathcal{P}_i$ та $\mathcal{R}_i$ для i -го агента відповідно. Ці множини можна визначити як $\mathcal{P}_i = \{P_i^1, P_i^2, \dots, P_i^{N_i}\}$ та $\mathcal{R}_i = \{R_i^1, R_i^2, \dots, R_i^{M_i}\}$, де N_i – число доступних PLS стратегій, а M_i – число доступних конфігурацій передачі для i -го агента. Якщо ми розглядаємо часові інтервали в яких відбувається передача даних, то t – це індекс часового інтервалу, що дорівнює $t = 1, 2, \dots, T$. Оскільки умови в динамічному середовищі змінюються, то і кількість часових інтервалів, в яких приймаються рішення щодо вибору стратегій, збільшується. Тому необхідно визначати яка конфігурація була обрана для кожного часового інтервалу t з множин $\mathcal{P}_i$ та $\mathcal{R}_i$ для кожного агента, де $i = 1, 2, \dots, I$. За цих умов $\mathcal{K}$ та $\mathcal{L}$ це множини обраних PLS стратегій та конфігурацій для кожного агента в момент часу t , де $\mathcal{K} = \{P_i^{k_1}[t], P_i^{k_2}[t], \dots, P_i^{k_{l_i}}[t]\}$ та $\mathcal{L} = \{R_i^{l_1}[t], R_i^{l_2}[t], \dots, R_i^{l_{l_i}}[t]\}$. У цих рівняннях k_i та l_i є індексами обраних PLS стратегій та конфігурацій для кожного агента, що задовольняють наступні обмеження: $k_i \leq N_i$, $l_i \leq M_i$, $\forall i \in \{1, 2, \dots, I\}$.

На рисунку 2 графічно зображено модель розрахунку коефіцієнту корисності агентів у мережі та вибору оптимальної стратегії.

У даному дослідженні ми припускаємо, що агенти є незалежними, і кожен з них містить передавальний та приймальний вузол. Ми визначимо ці вузли як a_i та b_i для i -го агента відповідно. Кількість антен у передавальному вузлі i -го агента позначається як W_i . Ми припускаємо, що кожен приймальний вузол оснащений однією антеною. Також вважається, що перехоплювач (зловмисник) має лише одну антену. Коефіцієнт згасання сигналу

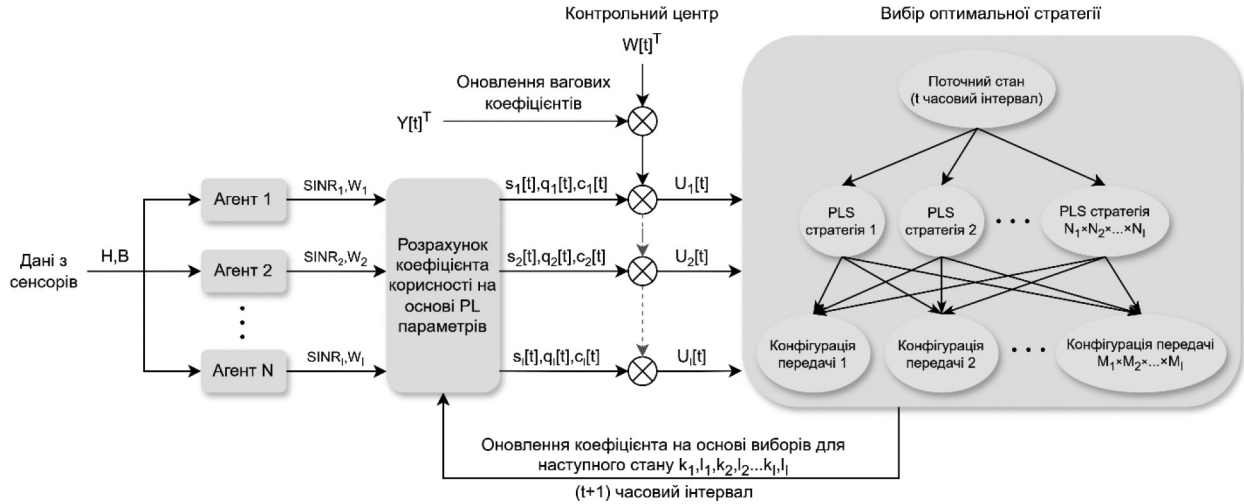

Рис. 2. Модель розрахунку коефіцієнту корисності агентів у мережі

між вузлами, що описує як сигнал послаблюється під впливом середовища, позначається як c_i та d_j . Коефіцієнт можна розрахувати за наступною формулою: $h_{c,d_j} = [h_{c,d_j}(1), h_{c,d_j}(2), \dots, h_{c,d_j}(W_i)]^T$, де $c \in \{a, b\}$, $d \in \{a, b\}$, $i, j \in \{1, 2, \dots, L\}$ та $i \neq j$.

Розгляньмо чотири основні PLS стратегії, а саме: штучна інтерференція для підканалів в системах із динамічним розподілом частот (SC-AN), перешкоди в реальному часі під час прийому та передачі сигналів (FD-AI), направлення сигналу з одночасним зашумленням інших каналів (AN) та формування променя (BF). Всі ці стратегії спрямовані на створення перешкод зловмиснику, забезпечуючи додатковий рівень захисту даних шляхом зниження ефективності атак на канали зв'язку [11].

SC-AN стратегія застосовує штучну інтерференцію до певних підканалів у багатоканальній системі, щоб зашкодити потенційному зловмиснику, ускладнюючи його здатність перехоплювати та розшифровувати важливий сигнал. Кожен підканал може використовувати свою частоту для передачі даних, що дозволяє зменшити рівень інтерференції між каналами та підвищити ефективність передачі.

FD-AI стратегія створює інтерференцію в реальному часі під час прийому та передачі сигналів. Головною метою є ускладнення перехоплення сигналу зловмисником. При цьому легітимний користувач має вбудовані механізми для компенсації цієї інтерференції, що дозволяє йому отримувати правильний сигнал.

AN стратегія передбачає, що сигнал легітимного користувача спрямовується таким чином, щоб мінімізувати шум у напрямку отримувача, одночасно генеруючи максимальні перешкоди для зловмисників по інших каналах.

BF стратегія дозволяє направляти сигнал з антени в певному напрямку для покращення якості передачі і прийому сигналу. Це досягається шляхом коригування фази та амплітуди сигналів, що надходять від декількох антен, щоб створити напрямлений пучок сигналу (промінь).

У мережі потужність передавання сигналу для всіх агентів позначається як R^s . Відношення сигналу до шуму та інтерференції (SINR) у вузлі b_i та у часовому інтервалі t визначається за формулою [3]:

$$\text{SINR}_i^b[t] = \frac{|v_i^H h_{a,b_i}|^2 R^s}{\gamma_i^{k_i} (Y_i[t] + N_{0i})},$$

де γ_i – це сума перешкод, які виникають через передачу сигналів іншими агентами в мережі, N_{0i} – це дисперсія (розсіювання) шуму на приймачі i -го агента, що враховує фоновий шум, який може бути викликаний тепловими ефектами чи електромагнітними перешкодами, $\gamma_i^{k_i}$ – коефіцієнт помилки при усуненні інтерференції, що показує наскільки ефективно вибрана PLS стратегія забезпечує якість зв'язку. Вектор передавальної інформації, тобто вектор, який визначає, як антенна система передавача повинна формувати сигнал, щоб максимізувати його прийом на приймачі, для i -го агента визначається як $v_i = h_{a,b_i}$. Інтерференція від інших агентів розраховується за формулою:

$$Y_i[t] = \sum_{j \neq i} (Y_{ji}^s[t] + Y_{ji}^c[t]),$$

де γ_i^c – інтерференція, яку отримує агент через сигнали, що передаються іншими агентами, і яка може впливати на якість прийому повідомлення, Y_i^a – інтерференція, що виникає від сигналів безпеки (наприклад, від штучного шуму), переданих іншими агентами. Сигнал безпеки – це спеціально створений або модифікований сигнал, що

використовується для створення перешкод потенційним зловмисникам, не впливаючи при цьому на легітимних користувачів мережі. Загалом, інтерференцію від передачі повідомлення можна виразити через наступну формулу:

$$Y_{ji}^s[t] = \left| v_i^H h_{a,b_i} \right|^2 R^s.$$

Для стратегії SC-AN значення $Y_{ji}^c[t]$, що позначає інтерференцію, яка виникає від сигналу безпеки j -го агента в певний момент часу, розраховується за формулою $Y_{ji}^{c,SC-AN}[t] = \left| h_{a,b_i} \right|^2 R_j^l[t]$, де $R_j^l[t]$ виражає обрану конфігурацію передачі сигналу j -го агента. Для стратегії FD-AI відповідно: $Y_{ji}^{c,FD-AI}[t] = \left| h_{b,b_i} \right|^2 R_j^l[t]$. Для стратегії AN значення $Y_{ji}^c[t]$ вираховується наступним чином: $Y_{ji}^{c,AN}[t] = \left| \alpha_{a,b_i} * h_{a,b_i} \right|^2 R_j^l[t]$, де $\alpha_{a,b_i} = \frac{\mathcal{NS}(h_{a,b_i})}{h_{a,b_i}}$, $\mathcal{NS}(h_{a,b_i})$ – нормалізація сигналу h_{a,b_i} . Для стратегії формування променя (BF) формула виглядатиме як: $Y_{ji}^{c,B}[t] = 0$. Подібним чином можна виразити SINR для зв'язку від передавача i -го агента до перехоплювача за допомогою формули [6]:

$$SINR_i^e[t] = \frac{\left| v_i^H h_{a,e} \right|^2 R^s}{(Y_{ie}[t] + N_{0e})}.$$

В цьому випадку інтерференція буде розраховуватися за формулою:

$$Y_{ie}[t] = \sum_{j \neq i} Y_{je}^s[t] + \sum_{i=1}^I Y_{ie}^c[t],$$

де $Y_{je}^s[t] = \left| v_j h_{a,e} \right|^2 R^s$. Отже, крім інтерференції, викликаной сигналами безпеки від інших агентів, сигнал безпеки самого агента також впливає на зниження ефективності роботи перехоплювача.

Для того аби визначити оптимальну стратегію для захисту агентів або системи загалом необхідно розрахувати параметри корисності. Замість того щоб визначати точні значення параметру безпеки для кожного конкретного випадку, ми оцінимо загальний рівень безпеки в середовищі.

Спочатку необхідно змодельовати позицію перехоплювача як двовимірну випадкову величину, що підпорядковується нормальному розподілу Гауса. Далі обчислюється секретна ємність для кожного i -го агента, використовуючи різницю між ємністю каналу передачі даних агента C_B^i і ємністю каналу між агентом і перехоплювачем $C_E^i(x, y)$, де (x, y) – це координати перехоплювача на фізичній поверхні S . Секретна ємність – це міра здатності каналу зв'язку забезпечити безпеку даних, що передаються. Вона залежить від різниці між сигналом, який отримує легітимний приймач, та сигналом, який зловмисник може перехопити $C_{sec}^i(x, y) = \max\{0, (C_B^i - C_E^i(x, y))\}$.

Наступним етапом є агрегування результатів по всій поверхні S , зважуючи значення секретної ємності та ймовірність присутності перехоплювача в кожній точці. Враховуючи ці дані можна обчислити відносний рівень

$$\text{безпеки агента за формулою } s_i[t] = \frac{\Omega_i[t]}{\max_{j \in \{1, 2, \dots, I\}} [\Omega_j[t]]}.$$

Для кожного агента у мережі його параметр якості обслуговування вимірюється через рівень SINR на його приймачі, тобто через коефіцієнт, що характеризує співвідношення між корисним сигналом, що передається, та інтерференцією, що може погіршити якість сигналу. Для визначення цього слід поділити рівень SINR на приймачі i -го агента в момент часу t на максимальний рівень SINR серед усіх агентів j на момент часу t [10]. Отже якість

$$\text{обслуговування це відношення } q_i[t] = \frac{SINR_i^b[t]}{\max_{j \in \{1, 2, \dots, I\}} [SINR_j^b[t]]}.$$

Параметр витрат визначає наскільки ефективно агент використовує апаратні та енергетичні ресурси, що впливає зокрема на час роботи системи та споживану енергію. Основними факторами, що визначають витрати роботи агента є кількість активних антен $W_i[t]$ та потужність передачі сигналу $R_i^l[t]$. Таким чином витрата ресурсів

$$\text{визначається за наступною формулою } c_i[t] = \frac{W_i[t] + R_i^l[t]}{\max_{j \in \{1, 2, \dots, I\}} [W_j[t] + R_j^l[t]]}.$$

Корисність агента визначається з урахуванням критеріїв корисності та їх ваг w_i в момент часу t , що визначають наскільки важливі для агента ці критерії. Ваги задовольняють умову нормалізації $w_{i,s}[t] + w_{i,q}[t] + w_{i,c}[t] = 1$ та визначаються за формулою:

$$w_i[t] = \gamma_s[t] \gamma_q[t] \gamma_c[t] \circ \begin{bmatrix} w_{i,s}[t] \\ w_{i,q}[t] \\ w_{i,c}[t] \end{bmatrix}.$$

Також необхідно враховувати коефіцієнт переходу між стратегіями $\delta_i[t]^{k_i \rightarrow k'_i}$. Якщо стратегія для агента не змінюється, то коефіцієнт переходу буде дорівнювати 1, а якщо змінюється, тоді буде < 1 , що в свою чергу негативно вплине на коефіцієнт корисності. Коефіцієнт також буде зменшуватися, якщо витрати на зв'язок збільшуються, тому, замість використання параметра $c_i[t]$, використовується різниця $(1 - c_i[t])$, що дозволяє враховувати негативний вплив витрат. Формула розрахунку коефіцієнту корисності агента з врахуванням описаних аспектів виглядає так:

$$U_i^{k_i, l_i}[t] = \delta_i[t]^{k_i \rightarrow k'_i} * w_i[t]^T \times \begin{bmatrix} s_i[t] \\ q_i[t] \\ (1 - c_i[t]) \end{bmatrix}.$$

Останнім етапом є вибір оптимальної PLS стратегії та конфігурації передачі сигналу в CPS із застосуванням алгоритму Марківського процесу прийняття рішень. Марківський процес прийняття рішень – це математична модель для опису процесів прийняття рішень у стохастичному середовищі. У MDP агент приймає рішення на основі поточного стану і вибирає дію, яка визначає перехід до нового стану, що має певну ймовірність. MDP використовується для оптимізації рішень, де мета агента – максимізувати загальну винагороду за допомогою вибору оптимальних дій на основі поточного стану.

Кожен агент в CPS має певний стан в момент часу t , що відповідає обраній PLS стратегії та певній конфігурації передачі. Дії між станами полягають у зміні або продовженні поточної конфігурації для кожного часового інтервалу, враховуючи обчислені винагороди, засновані на значеннях корисності. При індивідуальному рішенні агент має N_i можливих дій на першому етапі та M_i дій на другому. При спільному рішенні кількість можливих дій значно збільшується: $N_1 \times N_2 \times \dots \times N_I$ – на першому етапі та $M_1 \times M_2 \times \dots \times M_I$ – на другому.

Далі відбувається оцінка корисності для кожного стану, що буде визначати винагороду. Винагорода – це числовий показник, який оцінює, наскільки добре агент виконав дію в певному стані, застосовуючи певну стратегію та конфігурацію. Вона допомагає агенту навчитися вибирати найкращі дії для досягнення максимальної ефективності. Агент порівнює корисність різних станів та вибирає найкращий варіант. Після кількох ітерацій алгоритм знаходить оптимальну PLS стратегію і конфігурацію передачі. Якщо один агент виконує перехід від однієї стратегії до іншої, то інші агенти це враховують у своїх розрахунках, що забезпечує адаптивність в багатоагентній мережі.

Застосовуючи метод навчання з підкріпленням агент навчається на основі рішень та винагород, вибираючи найкращі стратегії та конфігурації для забезпечення високої якості і безпеки при мінімальних витратах. Цей метод дозволяє агентам в CPS навчатися через досвід та оптимізувати свої стратегії, щоб отримати найкращі результати в умовах обмежених ресурсів та динамічно змінюваного середовища.

Висновки

В даному дослідженні було запропоновано механізм вибору оптимальних стратегій безпеки на фізичному рівні (PLS) для агентів кіберфізичної системи. В основі механізму лежить розрахунок величини корисності агента, як комбінації трьох основних критеріїв та їх ваг: безпеки, якості обслуговування та витрат. Ці критерії базуються на даних фізичного середовища, отриманих з сенсорів. За допомогою алгоритму MDP приймається рішення щодо вибору оптимальної стратегії та конфігурації для кожного агента у певному часовому інтервалі. Ітерації відбуваються до тих пір, поки обрана стратегія не буде мати найвищий коефіцієнт корисності, враховуючи динамічні зміни в середовищі. Застосування методу навчання з підкріпленням в свою чергу дозволить системі навчатися на прийнятих рішеннях та підвищувати ефективність системи в цілому.

Список в икористаной літератури

1. Khan A.A., Rehmani M.H., Rachedi A. Cognitive-Radio-Based Internet of Things: Applications, Architectures, Spectrum Related Functionalities, and Future Research Directions. *IEEE Wireless Communications*. 2017. Vol. 24, no. 3. P. 17–25. URL: <https://doi.org/10.1109/mwc.2017.1600404>
2. A Survey of Optimization Approaches for Wireless Physical Layer Security / D. Wang et al. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. 2019. Vol. 21, no. 2. P. 1878–1911. URL: <https://doi.org/10.1109/comst.2018.2883144>
3. Transmit Antenna Selection for Security Enhancement in MIMO Wiretap Channels / N. Yang et al. *IEEE Transactions on Communications*. 2013. Vol. 61, no. 1. P. 144–154. URL: <https://doi.org/10.1109/tcomm.2012.12.110670>
4. Xu Z., Zhu Q. A cyber-physical game framework for secure and resilient multi-agent autonomous systems. 2015 54th IEEE Conference on Decision and Control (CDC), Osaka, 15–18 December 2015. 2015. URL: <https://doi.org/10.1109/cdc.2015.7403026>
5. Dynamic power allocation scheme with clustering based on physical layer security / T. Liu et al. *IET Communications*. 2018. Vol. 12, no. 20. P. 2546–2551. URL: <https://doi.org/10.1049/iet-com.2018.5544>
6. Energy Efficiency Analysis of Cooperative Jamming in Cognitive Radio Networks with Secrecy Constraints / F. Gabry et al. *IEEE Wireless Communications Letters*. 2015. Vol. 4, no. 4. P. 437–440. URL: <https://doi.org/10.1109/lwc.2015.2432802>

7. Energy-efficient optimization for physical layer security in large-scale random CRNs / X.Xu et al. *2015 International Conference on Wireless Communications & Signal Processing (WCSP)*, Nanjing, China, 15–17 October 2015. 2015. URL: <https://doi.org/10.1109/wcsp.2015.7341314>
8. A Survey on Security and Privacy of 5G Technologies: Potential Solutions, Recent Advancements, and Future Directions / R. Khan et al. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. 2020. Vol. 22, no. 1. P. 196–248. URL: <https://doi.org/10.1109/comst.2019.2933899>
9. A Physical Layer Security Framework for Cognitive Cyber-Physical Systems / O.A.Topal et al. *IEEE Wireless Communications*. 2020. Vol. 27, no. 4. P. 32–39. URL: <https://doi.org/10.1109/mwc.01.1900543>
10. Joint optimization of QoS and security for differentiated applications in heterogeneous networks / Z.M.Fadlullah et al. *IEEE Wireless Communications*. 2016. Vol. 23, no. 3. P. 74–81. URL: <https://doi.org/10.1109/mwc.2016.7498077>
11. Principles of Physical Layer Security in Multiuser Wireless Networks: A Survey / A.Mukherjee et al. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*. 2014. Vol. 16, no. 3. P. 1550–1573. URL: <https://doi.org/10.1109/surv.2014.012314.00178>

References

1. Khan, A.A., Rehmani, M.H., & Rachedi, A. (2017). Cognitive-Radio-Based Internet of Things: Applications, Architectures, Spectrum Related Functionalities, and Future Research Directions. *IEEE Wireless Communications*, 24(3), 17–25. <https://doi.org/10.1109/mwc.2017.1600404>
2. Wang, D., Bai, B., Zhao, W., & Han, Z. (2019). A Survey of Optimization Approaches for Wireless Physical Layer Security. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 21(2), 1878–1911. <https://doi.org/10.1109/comst.2018.2883144>
3. Yang, N., Yeoh, P.L., El Kashlan, M., Schober, R., & Collings, I.B. (2013). Transmit Antenna Selection for Security Enhancement in MIMO Wiretap Channels. *IEEE Transactions on Communications*, 61(1), 144–154. <https://doi.org/10.1109/tcomm.2012.12.110670>
4. Xu, Z., & Zhu, Q. (2015). A cyber-physical game framework for secure and resilient multi-agent autonomous systems. *2015 54th IEEE Conference on Decision and Control (CDC)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/cdc.2015.7403026>
5. Liu, T., Han, S., Meng, W., Li, C., & Peng, M. (2018). Dynamic power allocation scheme with clustering based on physical layer security. *IET Communications*, 12(20), 2546–2551. <https://doi.org/10.1049/iet-com.2018.5544>
6. Gabry, F., Zappone, A., Thobaben, R., Jorswieck, E.A., & Skoglund, M. (2015). Energy Efficiency Analysis of Cooperative Jamming in Cognitive Radio Networks with Secrecy Constraints. *IEEE Wireless Communications Letters*, 4(4), 437–440. <https://doi.org/10.1109/lwc.2015.2432802>
7. Xu, X., Cai, Y., Yang, W., Yang, W., Hu, J., & Yin, T. (2015). Energy-efficient optimization for physical layer security in large-scale random CRNs. *2015 International Conference on Wireless Communications & Signal Processing (WCSP)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/wcsp.2015.7341314>
8. Khan, R., Kumar, P., Jayakody, D.N.K., & Liyanage, M. (2020). A Survey on Security and Privacy of 5G Technologies: Potential Solutions, Recent Advancements, and Future Directions. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 22(1), 196–248. <https://doi.org/10.1109/comst.2019.2933899>
9. Topal, O.A., Demir, M.O., Liang, Z., Pusane, A.E., Dartmann, G., Ascheid, G., & Kur, G.K. (2020). A Physical Layer Security Framework for Cognitive Cyber-Physical Systems. *IEEE Wireless Communications*, 27(4), 32–39. <https://doi.org/10.1109/mwc.01.1900543>
10. Fadlullah, Z.M., Wei, C., Shi, Z., & Kato, N. (2016). Joint optimization of QoS and security for differentiated applications in heterogeneous networks. *IEEE Wireless Communications*, 23(3), 74–81. <https://doi.org/10.1109/mwc.2016.7498077>
11. Mukherjee, A., Fakoorian, S.A.A., Huang, J., & Swindlehurst, A.L. (2014). Principles of Physical Layer Security in Multiuser Wireless Networks: A Survey. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 16(3), 1550–1573. <https://doi.org/10.1109/surv.2014.012314.00178>

А. С. КОМІН

аспірант кафедри інформаційних технологій
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0003-0328-3934

О. В. БОЙКО

кандидат технічних наук, доцент,
старший викладач кафедри інформаційних технологій
Сумський державний університет
ORCID: 0000-0001-8557-2267

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕНЕРГОСПОЖИВАННЯ У МІКРОМЕРЕЖАХ: ОЦІНКА КОНВЕРТОВАНИХ МОДЕЛЕЙ

У статті розглядається можливість застосування моделей машинного навчання на мобільних пристроях для прогнозування рівня споживання електроенергії у мікромережах. Дані пристрої здатні забезпечити додатковий захист при обробці приватних даних, але мають суттєвий перелік обмежень, що вимагає додаткової оцінки як способу підготовки моделей, так і способу їх запуску.

У даній роботі проведено оцінку ефективності моделей прогнозування рівня споживання електроенергії на базі LSTM після їх конвертації у мобільні формати CoreML, Tensorflow Lite для подальшого використання у якості частини підсистеми прогнозування на периферійних мобільних пристроях. Для навчання та оцінки ефективності моделей було використано набори даних двох категорій споживачів: промислового підприємства закритого типу та малого об'єкта цивільної інфраструктури. Для розробки тестових прототипів моделей було використано програмний пакет Tensorflow з подальшою конвертацією даних прототипів у формати, що дозволяють їх запуск на мобільних пристроях Apple. Конвертовані моделі були оцінені за розміром, точністю прогнозування, швидкістю надання прогнозу, кількістю споживаної оперативної пам'яті, впливом на нагрів пристрою та навантаженням на його центральний процесор.

В результаті оцінки було зроблено висновок, що втрата точності прогнозування після конвертації є незначною, а продуктивність конвертованих моделей дозволяє виконувати прогнозування в режимі реального часу з допустимим значенням рівня використання обчислювальних ресурсів пристрою. Даний результат підтверджує можливість використання мобільних пристроїв у якості периферійного засобу обчислення у підсистемі прогнозування рівня споживання енергії.

Ключові слова: периферійні обчислення, машинне навчання, розумні мікромережі, прогнозування споживання електроенергії, Tensorflow Lite, CoreML, мобільний додаток.

A. S. KOMIN

Postgraduate Student at the Department of Information Technologies
Sumy State University
ORCID: 0000-0003-0328-3934

O. V. BOIKO

PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Information Technologies
Sumy State University
ORCID: 0000-0001-8557-2267

MOBILE ENERGY CONSUMPTION FORECASTING IN MICROGRIDS: EVALUATION OF CONVERTED MODELS

The article examines the feasibility of applying machine learning models on mobile devices for forecasting energy consumption levels in microgrids. These devices can provide additional security when processing private data but have significant limitations that require further evaluation of both the model preparation process and execution methods.

This study assesses the performance of LSTM-based energy consumption forecasting models after their conversion into mobile formats—CoreML and TensorFlow Lite—for further use as part of a forecasting subsystem on edge mobile devices. To train and evaluate model performance, datasets from two categories of consumers were used: a closed-type industrial enterprise and a small civil infrastructure facility. The development of test model prototypes was carried out using the TensorFlow framework, followed by conversion into formats suitable for execution on Apple mobile devices.

The converted models were evaluated based on their size, forecasting accuracy, inference speed, RAM consumption, impact on device heating, and CPU load. The evaluation results indicate that the loss of forecasting accuracy after conversion is minimal, and the performance of the converted models allows real-time forecasting with an acceptable level of computational resource usage. This result confirms the feasibility of using mobile devices as edge computing units in energy consumption forecasting subsystems.

Key words: edge computing, machine learning, microgrids, energy consumption forecasting, TensorFlow Lite, CoreML, mobile application.

Постановка проблеми

Для забезпечення зростаючого попиту на електроенергію важливо проводити модернізацію та вдосконалення існуючих енергетичних мереж. Інтеграція розумних мікромереж (ММ) у великі централізовані мережі дозволить покращити їх стійкість до форс-мажорів, краще балансувати навантаження та залучати генерацію на основі відновлюваних джерел енергії [1] conventional methods are being used, including fossil fuels. This in turn leads to greenhouse gas emissions (e.g., carbon dioxide or CO₂). Однак кожна ММ є унікальною з точки зору географічного розташування, параметрів обладнання, об'єму генерації та споживання, що робить розробку систем управління даними мережами нетривіальною задачею.

Залучення джерел генерації на основі відновлюваної енергії, таких як сонячна енергія, енергія вітру тощо, вносить великий рівень невизначеності у показники рівня генерації ММ, що ускладнює завдання вибору режиму їх експлуатації. Відповідно системи управління ММ потребують наявності підсистеми прогнозування споживання та генерації електроенергії для прийняття рішень по забезпеченню змінного попиту на електроенергію із збереженням заданих показників економічної ефективності [2].

Моделі машинного навчання (ML) на базі LSTM здатні надавати точні короткострокові прогнози рівня споживання електроенергії для різного типу споживачів на основі історичних даних про споживання, що може бути використано для проектування підсистеми прогнозування системи управління ММ [3]. Попри високу ефективність моделей ML їх навчання та використання потребує значних обчислювальних ресурсів. Інтенсивне використання моделей ML за останні роки спричинило значний ріст споживання електроенергії [4] та викидів діоксиду вуглецю дата центрами у США: більше 4 % від загального споживання та 2.18 % загальних викидів у 2023 р. відповідно [5]. Враховуючи унікальність кожної ММ моделі, прогнозування також є унікальними, і питання навчання та розміщення таких моделей, що буде економічно та енергетично ефективним, є актуальним.

Обладнання для ММ, таке як розумні лічильники, сенсори, датчики, генерує велику кількість даних, які можуть бути використані для прийняття рішень по управлінню. Однак такі дані можуть містити персональну інформацію про користувачів ММ, наприклад, шаблони та обсяги використання електроенергії. У більшості країн є законодавчі вимоги щодо правил зберігання, передачі та обробки приватної інформації [6], порушення яких може призводити до значних штрафів. Відповідно для зменшення ризику витоку таких даних та зменшення витрат на підтримку інфраструктури для її обробки та зберігання доцільно використовувати периферійні обчислення на рівні самих ММ. Сучасні смартфони мають підтримку шифрування даних, захист доступу кодом-паролем або біометричною автентифікацією, майже постійно знаходяться із власником, а отже є гарними кандидатами для обробки персональних даних. З іншого боку мобільні пристрої є дуже різноманітними як з точки зору апаратної, так і програмної частини, мають обмежену обчислювальну потужність, ємність акумулятора та об'єм пам'яті. При оцінці смартфона як пристрою для периферійних обчислень у підсистемі прогнозування споживання енергії ММ необхідно враховувати ці фактори.

Оскільки короткострокові прогнози споживання енергії використовуються для підтримки операційних рішень по управлінню ММ, критично важливо забезпечити високу точність прогнозів. Для запуску моделей ML на мобільних пристроях їх потрібно конвертувати у мобільні формати, які часто мають обмежену підтримку доступних операторів, шарів та типів даних [7, 8]. Це може призводити до втрати точності та продуктивності моделі, тому конвертовані моделі необхідно оцінювати повторно.

Мобільні операційні системи, такі як iOS, обмежують ресурси (CPU, RAM, акумулятор), що доступні для кожного додатку [9]. Щоб уникнути перевищення лімітів і примусового закриття додатку необхідно оцінити рівень навантаження на пристрій моделлю прогнозування. Також важливо забезпечити високу швидкість надання прогнозів, оскільки підсистема має працювати в режимі реального часу.

Обмежений обсяг пам'яті мобільних пристроїв і специфіка їх використання вимагає мінімізації розміру моделі. Також розмір моделі впливає і на об'єм оперативної пам'яті, необхідний для її запуску. Крім того, мобільні пристрої мають обмежений доступ до мережних ресурсів, а необхідність оновлення моделі з часом роблять її компактність ще важливішою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У статті [10] розглядається важливість розробки ефективних систем управління ММ, описано оптимізаційні цілі та методи їх досягнення з використанням різних алгоритмів, у тому числі із застосуванням моделей ML

у задачах прогнозування. У роботі [3] розглянуто актуальні методи прогнозування рівня споживання електроенергії ММ для 3 типів споживачів і виділено моделі LSMТ як найбільш ефективні.

Розвиток як програмних, так і апаратних технологій зробив можливим запуск моделей ML на малопотужних, енергоефективних пристроях, що відкриває нові можливості для периферійних обчислень, але і вимагає особливої уваги до підготовки та оптимізації даних моделей [11].

Формулювання мети дослідження

Метою цього дослідження є оцінка ефективності конвертації у мобільний формат та адаптації моделей короткострокового прогнозування рівня споживання електроенергії для споживчого сектора та промисловості для подальшого запуску на мобільних пристроях. Дослідження аналізує вплив вибору фреймворку конвертації моделі на її продуктивність та ефективність прогнозів, причини відмінностей у продуктивності та труднощі інтеграції цих фреймворків у мобільні додатки.

Викладення основного матеріалу дослідження

Методологія дослідження

Кожен споживач електричної енергії є унікальним з точки зору обсягів і графіків споживання, але загалом їх можна розділити на три основні групи: домогосподарства, об'єкти соціальної інфраструктури та промислові споживачі [3]. Щоб забезпечити ефективність моделі короткострокового прогнозування споживання енергії для всіх цих типів споживачів, необхідно навчати та оцінювати її на основі наборів даних від кожної групи. У цій роботі для цього використовуються набори даних щогодинного споживання енергії автозаправної станції та молокозаводу, що відповідають другій та третій групі споживачів з раніше зазначених.

Платформа iOS обрана для проведення експерименту, оскільки пристрої iOS є менш різноманітними з точки зору апаратних компонентів порівняно з пристроями на Android, що забезпечує стабільніші показники продуктивності та точності прогнозів. Мова програмування Swift та бібліотека графічного інтерфейсу SwiftUI дозволяють швидко розробити прототип мобільного додатку для тестування, а бібліотека Charts дозволяє візуалізувати результати прогнозу у вигляді графіків.

Одними з найефективніших моделей для прогнозування споживання енергії є моделі на основі LSTM [3]. Платформа TensorFlow дозволяє швидко виконати прототипування та навчання комплексних моделей ML, що складаються з декількох шарів, і можуть включати шари на основі рекурентних нейронних мереж (RNN), таких як LSTM. Також ця платформа дозволяє конвертувати повноформатні ML-моделі у мобільний формат TensorFlow Lite за допомогою вбудованого конвертера. Цей формат може використовуватися в мобільних додатках для iOS, Android, а також на малопотужних пристроях, побудованих на мікроконтролерах, таких як ARM Cortex та ESP32 [12], що робить його гарним кандидатом для використання у якості формату ML-моделей для периферійних обчислень.

TensorFlow Lite дозволяє виконувати обчислення на CPU, GPU та NPU (Neural Processing Unit) мобільних пристроїв, які доступні в деяких просунутих моделях пристроїв Android та iOS, однак конвертовані моделі підтримують лише обмежений набір операцій TensorFlow [7], що може призводити до зниження точності моделей порівняно з оригінальними. TensorFlow Lite був обраний як перший формат мобільних ML-моделей для тестування.

Apple має власний формат ML-моделей під назвою CoreML, який працює на пристроях з MacOS та iOS. Цей формат оптимізований для пристроїв екосистеми Apple і може використовувати CPU, GPU та Neural Engine [13] (доступний у мобільних чіпах починаючи з A11 Bionic) для обчислень, мінімізуючи використання пам'яті та споживання енергії. Apple надає бібліотеку CoreMLTools для конвертації сторонніх моделей у формат CoreML [14]. Цей формат був обраний як другий мобільний формат ML-моделей для тестування.

Для проведення експерименту було розроблено 2 прототипи моделей прогнозування споживання енергії на основі LSTM за допомогою TensorFlow Keras, що аналогічні до моделей представлених у роботі [3]. Навчання моделей було проведено з використанням двох наборів даних, які представляють дві групи споживачів: цивільну інфраструктуру та промислове підприємство. Моделі приймають щогодинні показники рівня споживання електроенергії за попередні 24 години як вхідні дані для прогнозування рівня споживання на наступну годину. Навчені моделі були конвертовані у формат TensorFlow Lite за допомогою вбудованого в Tensorflow конвертору та у формат CoreML за допомогою CoreMLTools. Вхідний та вихідний формати даних для конвертованих моделей були встановлені як Float32, щоб зберегти точність обчислень якомога ближчою до оригінальної моделі (Float64). Обидва конвертери використовували рівень оптимізації моделей за замовчуванням.

Для порівняння точності результатів прогнозування початкових та конвертованих моделей було використано оцінку середньоквадратичної помилки (RMSE):

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |y_i - \hat{y}_i|}, \quad (1)$$

де y_i – реальне значення часової серії у момент i ; $\hat{y}_i$ – прогнозоване значення часової серії у момент i ; n – загальна кількість прогнозованих значень

Відносна зміна точності прогнозування буде розрахована як:

$$RMSE_{\Delta} = \frac{RMSE_{\text{mod}} - RMSE_0}{RMSE_0}, \quad (2)$$

де $RMSE_0$ – значення середньоквадратичної помилки до конвертації моделі; $RMSE_{\text{mod}}$ – значення середньоквадратичної помилки після конвертації моделі

Розміри конвертованих моделей вимірювалися як загальний обсяг дискового простору, який займає модель разом із включеними коефіцієнтами ваги. Для TensorFlow Lite це розмір файлу.tflite, а для CoreML – розмір пакету файлів.mlpackage.

Для вимірювання використання оперативної пам'яті (RAM) конвертованими ML-моделями було використано інструменти профілювання Xcode. Вимірювання проводилися після завантаження моделі мобільним додатком та виконання прогнозів на тестових даних.

Для вимірювання рівня використання центрального процесору (CPU) було використано інструмент профілювання CPU Usage з набору інструментів профілювання Xcode. Діапазон використання 0–100 % визначимо як низький, 100–200 % як середній і більше 200 % як високий.

Для вимірювання впливу використання моделей на нагрів пристрою (TS) було використано інструмент профілювання Thermal State з набору інструментів профілювання Xcode. Інструмент показує значення від найменшого до найбільшого – nominal, fair, serious, critical. Значення critical може призводити до примусового завершення роботи додатку системою iOS.

Швидкість прогнозування конвертованих моделей вимірювалася як середня тривалість прогнозу на тестових даних:

$$t_{\text{avg}} = \frac{\sum_{i=1}^n t_i}{n}, \quad (3)$$

де t_i – час на виконання прогнозу для елемента i тестової часової серії; n – загальна кількість прогнозованих значень

Оцінка ефективності конвертації моделей

Для розробки та оцінки ефективності тестових моделей після їх конвертації у мобільні формати було використано набори даних.

Перший набір даних містить щогодинні дані про споживання енергії станцією АЗС протягом 26 місяців. У наборі даних відсутні 0,02 % значень, а також присутні аномалії, що були виявлені за допомогою моделі Isolation Forest [15]. Відсутні та аномальні значення були заповнені або замінені з використання функції лінійної інтерполяції з бібліотеки Pandas. Приклад даних із цього набору наведено у таблиці 1, візуалізацію набору даних наведено на рисунку 1.

Таблиця 1

Приклад даних з набору даних АЗС

Datetime	Consumption, кВт\год	length_of_day, сек	hour
2010-11-01 00:00:00	29	36190	0
2006-12-16 01:00:00	60	36190	1
2006-12-16 02:00:00	61	36190	2
2006-12-16 03:00:00	61	36190	3
2006-12-16 04:00:00	61	36190	4

Другий набір даних містить інформацію про споживання електроенергії молокозаводом з інтервалом у 30 хвилин протягом 20 місяців. У наборі даних відсутні 2,42 % значень, а також присутні аномалії, що були виявлені за допомогою моделі Isolation Forest. Відсутні та аномальні значення були заповнені або замінені з використання функції лінійної інтерполяції з бібліотеки Pandas. Приклад даних із цього набору наведено у таблиці 2, візуалізацію набору даних наведено на рисунку 2.

Опис версій програмного забезпечення та перелік апаратного забезпечення експерименту наведено у таблиці 3.

В якості архітектури експериментальної моделі для конвертації було використано послідовну (sequential) модель Keras, що містить 5 шарів: 1 допоміжний та 4 функціональних. Типи шарів та їх параметри наведено у таблиці 4.

У якості гіперпараметрів навчання було обрано розмір вибірки – 16, кількість епох навчання – 20. Оптимізатор моделі – «adam», loss функція – середньоквадратична похибка (MSE). Параметри шарів моделі та гіперпараметри навчання були підібрані експериментально для забезпечення кращої точності прогнозів із прийнятним часом навчання моделі – до 10 хвилин на безкоштовному пакеті обладнання servisy Collaboratory.

Рис. 1. Візуалізація набору даних АЗС

Таблиця 2

Приклад даних з набору даних промислового підприємства

Datetime	Consumption, кВт\год
2012-09-30 00:00:00	223
2012-09-30 01:00:00	215
2012-09-30 02:00:00	218
2012-09-30 03:00:00	210
2012-09-30 04:00:00	214

Рис. 2. Візуалізація набору даних молокозаводу

Конвертація експериментальних моделей у формат CoreML проводилася у формат.mlpackage, який підтримується версією iOS 15 і вище. Конвертація експериментальних моделей у формат Tensorflow Lite проводилася з використанням бібліотеки додаткових операцій Tensorflow Lite Selected OPS, що в теорії має покращити якість конвертації шарів моделі у мобільний формат. Використання додаткових операцій потребує залучення додаткової бібліотеки TensorFlowLiteSelectTfOps у мобільному додатку і на даний момент це робить неможливим запуск цього додатку на симуляторі мобільного пристрою iPhone, так як вона не має його підтримки архітектури ios-arm64-simulator [16] і потрібно використовувати реальний пристрій.

При тестуванні обидва формати моделі виконували обчислення на CPU, виконати запуск моделей на процесорі Neural Engine попри коректні налаштування не вдалося. Дане питання варто розглянути в наступних публікаціях, так як це може допомогти розвантажити CPU та покращити продуктивність.

Мобільний додаток для тестування моделей використовує завчасно експортовані у формат.csv тестові дані для прогнозів та виводить візуалізацію прогнозованих та фактичних даних у вигляді лінійної діаграми. Для оцінки продуктивності моделі CoreML використовувався вбудований Xcode пакет інструментів Instruments, що дозволяє отримати показники використаної пам'яті, дані про швидкість надання прогнозу. Для оцінки продуктивності

Таблиця 3

Опис програмного забезпечення та пристроїв експерименту

Інструменти навчання та конвертації моделей		
Назва	Версія	Опис
Python	3.7	Основна мова програмування середовища Colaboratory для взаємодії з Tensorflow
Tensorflow	2.12.0	Фреймворк навчання моделей
CoreMLTools	7.2	Бібліотека для конвертації моделей у формат CoreML
Colaboratory	1.2.0	Хмарний сервіс для навчання моделей машинного навчання
Інструменти розробки мобільного додатку		
Назва	Версія	Опис
Xcode	15.4	Середовище розробки мобільних додатків iOS
Swift	5	Мова програмування
SwiftUI	5.0	Бібліотека розробки графічного інтерфейсу для пристроїв Apple
Tensorflow Lite	2.13.0	Бібліотека запуску моделей Tensorflow Lite
TensorFlowLiteSelectTfOps	2.17.0	Допоміжна бібліотека до Tensorflow Lite для підтримки операцій, що не підтримуються основною бібліотекою
Charts	5.0	Бібліотека створення графіків у SwiftUI
CoreML	7.0	Бібліотека запуску моделей CoreML на пристроях Apple
iOS	18.2.1	Операційна система мобільного пристрою
Тестовий пристрій	15 Pro Max	Пристрій для запуску моделей ML

Таблиця 4

Структура експериментальної моделі

Шар	Параметри
InputLayer	(24, 1)
LSTM	200, activation='relu'
Dense	100, activation='relu'
Dropout	0.1
Dense	1

Таблиця 5

	АЗС		Молокозавод	
	CoreML	TFLite	CoreML	TFLite
$RMSE_0$ (кВт\год)	3.386	3.386	28.439	28.439
$RMSE_{mod}$ (кВт\год)	3.386	3.386	28.439	28.439
$RMSE_A$ (%)	0	0	0	0
RAM (Мб)	20-22	15-17	20-21	15-16
CPU	високий	високий	високий	високий
TS	nominal	nominal	nominal	nominal
t_{avg} (мс)	0,0256	0,0476	0.0265	0.0503
S (кб)	752	738	750	738

моделі Tensorflow використовувався комбінований підхід з використанням Xcode Instruments та додаткових функцій у коді з викликами `DispatchTime.now()` для отримання швидкості надання прогнозу, адже ці дані для моделей Tensorflow у Instruments відсутні. Для підрахунку $RMSE$ була використана самостійно реалізована функція, що аналогічна функції з пакету Tensorflow. Результати вимірів наведені у таблиці 5.

У результаті розрахунку $RMSE_A$ було виявлено, що конвертовані моделі не втратили точність прогнозів у порівнянні з їх оригіналами.

Візуалізації наданих прогнозів з фактичними тестовими даними з набору даних АЗС показують, що прогнозовані дані правильно відтворюють реальну циклічність споживання електроенергії. Приклади візуалізації для набору даних АЗС наведені на рисунках 3 та 4, для набору даних молокозаводу на рисунках 5 та 6. Візуалізації надані у масштабах однієї доби та одного тижня для демонстрації циклічності. Графіки прогнозів Tensorflow Lite та CoreML співпадають, адже мають однакову точність.

Висновки

В результаті оцінки конвертованих у мобільні формати моделей короткострокового прогнозування рівня споживання електроенергії для малого об'єкта інфраструктури та підприємства з закритим типом виробництва було отримано результати, що підтверджують можливість використання таких моделей як частини підсистеми прогнозування для системи управління ММ з використанням периферійних обчислень на мобільних пристроях. Для

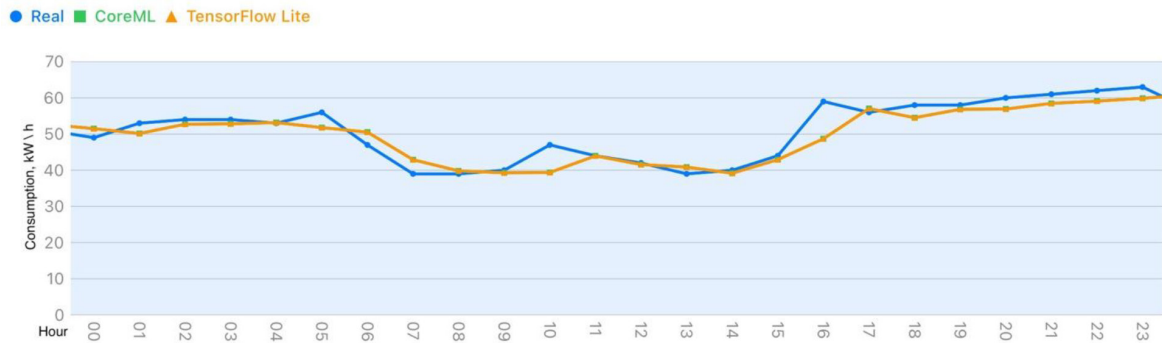

Рис. 3. Приклад прогнозованих та фактичних показників споживання з набору даних АЗС.
Масштаб 1 доба

Рис. 4. Приклад прогнозованих та фактичних показників споживання з набору даних АЗС.
Масштаб 1 тиждень

Рис. 5. Приклад прогнозованих та фактичних показників споживання з набору даних молокозаводу.
Масштаб 1 доба

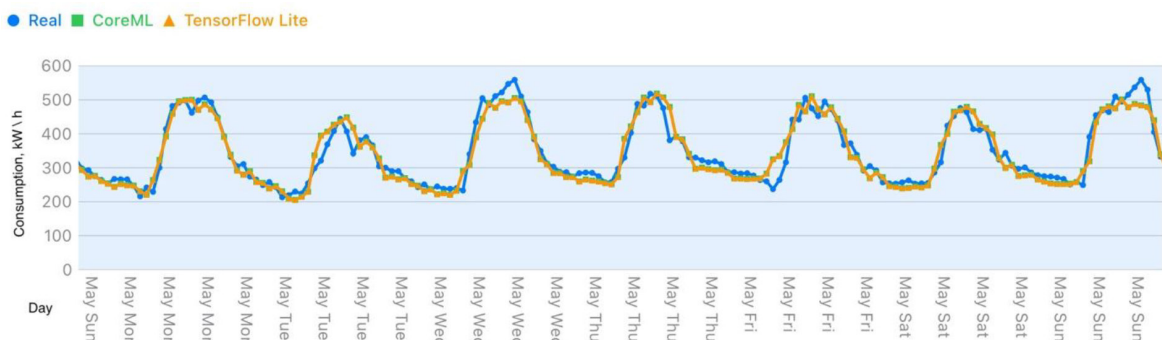

Рис. 6. Приклад прогнозованих та фактичних показників споживання з набору даних молокозаводу.
Масштаб 1 тиждень

набору даних АЗС та набору даних молокозаводу зниження точності конвертованої моделі у порівнянні з оригінальними моделями зафіксовано не було як для Tensorflow Lite, так і CoreML. Це доводить можливість застосування мобільних ML-моделей у підсистемі прогнозування з їх розміщенням на периферійних мобільних пристроях без використання хмарних ресурсів для надання прогнозів. Всі моделі після конвертації мали відносно невеликий розмір – від 700 до 800 кілобайт, що дозволяє їх використання на будь-яких сумісних мобільних пристроях. Рівень споживання оперативної пам'яті при завантаженні моделі та виконанні прогнозів коливався від 16 до 22 мегабайт, що є незначним числом у порівнянні з загальною кількістю оперативної пам'яті, що доступна на сучасних мобільних пристроях. Під час виконання прогнозу обидва типи моделей створювали короточасне високе навантаження на центральний процесор пристрою, що не спричинило нагріву пристрою і є допустимим. Швидкість надання прогнозів моделями складала від 0.256 до 0.503 мс на 1 прогноз, що дозволяє використовувати дані моделі у режимі реального часу. Моделі CoreML показали кращу продуктивність – в середньому на 50 % швидше надання прогнозів, в той же час моделі Tensorflow Lite можуть бути використані як на Android, так і на iOS і показали менший рівень споживання оперативної пам'яті. На жаль, вбудовані функції Xcode не дозволяють точно оцінити вплив запуску моделей на рівень використання заряду акумулятора, але за показниками використання CPU та рівнем нагріву пристрою можна зробити припущення, що вплив знаходиться на рівні звичайних мобільних додатків.

Список використаної літератури

1. Biegańska M. IoT-Based Decentralized Energy Systems. *Energies*. 2022. Вип. 15, № 21. С. 7830. DOI: <https://doi.org/10.3390/en15217830>
2. Wynn S. L. L., Boonraksa T., Boonraksa P., Pinthurat W., Marungsri B. Decentralized Energy Management System in Microgrid Considering Uncertainty and Demand Response. *Electronics*. 2023. Вип. 12, № 1. С. 237. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics12010237>
3. Parfenenko Y. V., Shendryk V. V., Kholiavka Y. P., Pavlenko P. M. COMPARISON OF SHORT-TERM FORECASTING METHODS OF ELECTRICITY CONSUMPTION IN MICROGRIDS. *Radio Electronics, Computer Science, Control*. 2023. № 1. С. 14–14. DOI: <https://doi.org/10.15588/1607-3274-2023-1-2>
4. Vries A. de. The growing energy footprint of artificial intelligence. *Joule*. 2023. Вип. 7, № 10. С. 2191–2194. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.joule.2023.09.004>
5. Guidi G., Dominici F., Gilmour J., Butler K., Bell E., Delaney S., Bargagli-Stoffi F. J. Environmental Burden of United States Data Centers in the Artificial Intelligence Era. arXiv, 2024.
6. Data Privacy Laws and Regulations Around the World, URL: <https://securiti.ai/privacy-laws/> (дата звернення: 28.12.2024).
7. LiteRT and TensorFlow operator compatibility, URL: https://ai.google.dev/edge/litert/models/ops_compatibility (дата звернення: 02.02.2025).
8. CoreMLTools Source and Conversion Formats, URL: <https://apple.github.io/coremltools/docs-guides/source/target-conversion-formats.html> (дата звернення: 02.02.2025).
9. Reducing terminations in your app, URL: <https://developer.apple.com/documentation/xcode/reduce-terminations-in-your-app> (дата звернення: 02.02.2025).
10. Tajjour S., Singh Chandel S. A comprehensive review on sustainable energy management systems for optimal operation of future-generation of solar microgrids. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*. 2023. Вип. 58. С. 103377. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.seta.2023.103377>
11. Elhanashi A., Dini P., Saponara S., Zheng Q. Advancements in TinyML: Applications, Limitations, and Impact on IoT Devices. *Electronics*. 2024. Вип. 13, № 17. С. 3562. DOI: <https://doi.org/10.3390/electronics13173562>
12. LiteRT for Microcontrollers, URL: <https://ai.google.dev/edge/litert/microcontrollers/overview> (дата звернення: 03.02.2025).
13. Experience more with Core ML, URL: <https://developer.apple.com/machine-learning/core-ml/> (дата звернення: 02.02.2025).
14. What Is Core ML Tools?, URL: <https://apple.github.io/coremltools/docs-guides/source/overview-coremltools.html> (дата звернення: 02.02.2025).
15. IsolationForest Algorithm implementation in sklearn, URL: <https://scikit-learn.org/stable/modules/generated/sklearn.ensemble.IsolationForest.html#sklearn.ensemble.IsolationForest> (дата звернення: 09.10.2024).
16. Tensorflow official repository, URL: <https://github.com/tensorflow/tensorflow/issues/61857> (дата звернення: 23.10.2024).

References

1. Biegańska, M. (2022). IoT-Based Decentralized Energy Systems. *Energies*, 15(21), Article 21. <https://doi.org/10.3390/en15217830>

2. Wynn, S.L.L., Boonraksa, T., Boonraksa, P., Pinthurat, W., & Marungsri, B. (2023). Decentralized Energy Management System in Microgrid Considering Uncertainty and Demand Response. *Electronics*, 12(1), Article 1. <https://doi.org/10.3390/electronics12010237>
3. Parfenenko, Y.V., Shendryk, V.V., Kholiavka, Y.P., & Pavlenko, P.M. (2023). COMPARISON OF SHORT-TERM FORECASTING METHODS OF ELECTRICITY CONSUMPTION IN MICROGRIDS. *Radio Electronics, Computer Science, Control*, 1, Article 1. <https://doi.org/10.15588/1607-3274-2023-1-2>
4. Vries, A. de. (2023). The growing energy footprint of artificial intelligence. *Joule*, 7(10), 2191–2194. <https://doi.org/10.1016/j.joule.2023.09.004>
5. Guidi, G., Dominici, F., Gilmour, J., Butler, K., Bell, E., Delaney, S., & Bargagli-Stoffi, F. J. (2024). *Environmental Burden of United States Data Centers in the Artificial Intelligence Era* (No. arXiv:2411.09786). arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.09786>
6. *Data Privacy Laws and Regulations Around the World*. (n.d.). Retrieved 28 December 2024, from <https://securiti.ai/privacy-laws/>
7. *LiteRT and TensorFlow operator compatibility*. (n.d.). [Documentation]. Google AI for Developers. Retrieved 2 February 2025, from https://ai.google.dev/edge/litert/models/ops_compatibility
8. *CoreMLTools Source and Conversion Formats*. (n.d.). [Documentation]. CoreMLTools Official GitHub. Retrieved 2 February 2025, from <https://apple.github.io/coremltools/docs-guides/source/target-conversion-formats.html>
9. *Reducing terminations in your app*. (n.d.). [Documentation]. Apple Developer Portal. Retrieved 2 February 2025, from <https://developer.apple.com/documentation/xcode/reduce-terminations-in-your-app>
10. Tadjour, S., & Singh Chandel, S. (2023). A comprehensive review on sustainable energy management systems for optimal operation of future-generation of solar microgrids. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 58, 103377. <https://doi.org/10.1016/j.seta.2023.103377>
11. Elhanashi, A., Dini, P., Saponara, S., & Zheng, Q. (2024). Advancements in TinyML: Applications, Limitations, and Impact on IoT Devices. *Electronics*, 13(17), Article 17. <https://doi.org/10.3390/electronics13173562>
12. *LiteRTforMicrocontrollers*. (n.d.). LiteRTforMicrocontrollers. Retrieved 3 February 2025, from <https://ai.google.dev/edge/litert/microcontrollers/overview>
13. *Experience more with Core ML*. (n.d.). [Documentation]. Apple Developer Portal. Retrieved 2 February 2025, from <https://developer.apple.com/machine-learning/core-ml/>
14. *What Is Core ML Tools?* (n.d.). [Documentation]. Guide to Core ML Tools. Retrieved 2 February 2025, from <https://apple.github.io/coremltools/docs-guides/source/overview-coremltools.html>
15. *IsolationForest Algorithm implementation in sklearn*. (n.d.). [Documentation]. Scikit-Learn, Machine Learning in Python. Retrieved 9 October 2024, from <https://scikit-learn.org/stable/modules/generated/sklearn.ensemble.IsolationForest.html#sklearn.ensemble.IsolationForest>
16. *Tensorflow official repository*. (n.d.). Retrieved 23 October 2024, from <https://github.com/tensorflow/tensorflow/issues/61857>

УДК 004.89

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.13>**Я. І. КОРНАГА**

професор кафедри інформаційних систем та технологій
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-9768-2615

О. І. МАРЧЕНКО

старший викладач кафедри інформатики та програмної інженерії
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-5754-4920

М. О. СОЛДАТОВА

доцент кафедри інформаційних систем та технологій
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0003-1233-1272

Ю. А. БАЗАКА

старший викладач кафедри інформаційних систем та технологій
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-4632-1649

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНИХ РІШЕНЬ ВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Проблема створення інтелектуальних інформаційних технологій у військовій сфері актуальна і своєчасна, оскільки практично відсутня методична база та методологічні основи створення інтелектуальних інформаційних технологій. Успішне проведення військових операцій потребує своєчасного комплексного інформаційного забезпечення бойових дій, що вже неможливо без сучасних інтелектуальних інформаційних технологій, зокрема інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень.

В даній статті для більш зрозумілого змісту прийнятого рішення пропонується використовувати комбінований підхід на основі фреймової структури моделі подання знань з використанням продукційних правил. Для отримання потенційно кращої альтернативи оперативного військового рішення пропонується схема механізму нечіткого логічного виведення із зваженими консеквентами, тобто з використанням ступенів достовірності та важливості знань. Схема включає операції: формування основи правил системи нечіткого логічного виведення; перетворення вхідних змінних у значення функцій приналежності елементів нечітких множин вхідних лінгвістичних змінних; порівняння значень функцій приналежності різних вхідних змінних для отримання ваги кожного правила; визначення початкових нечітких значень з кожного правила; перетворення значень функцій приналежності вихідних змінних у вихідне значення. Продукційні правила видають зрозуміле військовим пояснення, що включає перелік ознак, з урахуванням яких формується потенційно краще військове рішення. Спосіб подання нечітких знань як нечітких продукційних правил сьогодні є найбільш універсальним. Прийняття потенційно кращого військового рішення в умовах бойових дій вимагає зваженої експертної оцінки з урахуванням максимально можливої для поставленої задачі кількості чинників, що обумовлено можливістю їх формалізації за умови наявності експертів у відповідній предметній області військовій сфері

Ключові слова: оперативне військове управління, ІСППР військового призначення, фреймова модель подання знань, продукційні правила, схема логічного виведення із зваженими консеквентами.

YA. I. KORNAHA

Professor at the Department of Information Systems and Technologies
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0001-9768-2615

O. I. MARCHENKO

Senior Lecturer at the Department of Informatics and Software Engineering
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0001-5754-4920

M. O. SOLDATOVA

Associate Professor at the Department of Information Systems and Technologies
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0003-1233-1272

YU. A. BAZAKA

Senior Lecturer at the Department of Information Systems and Technologies
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0002-4632-1649

INTELLECTUAL SYSTEM FOR SUPPORTING STRATEGIC DECISIONS OF MILITARY PURPOSE

The problem of creating intelligent information technologies in the military sphere is relevant and timely, since there is practically no methodological base and methodological foundations for creating intelligent information technologies. Successful military operations require timely comprehensive information support for combat operations, which is no longer possible without modern intelligent information technologies, in particular intelligent decision support systems. In this article, for a more understandable content of the decision, it is proposed to use a combined approach based on the frame structure of the knowledge representation model using production rules. To obtain a potentially better alternative to an operational military decision, a scheme of a fuzzy logical inference mechanism with weighted consequences is proposed, i.e. using degrees of reliability and importance of knowledge. The scheme includes operations: forming the basis of the rules of the fuzzy logical inference system; transforming input variables into values of membership functions of elements of fuzzy sets of input linguistic variables; comparing the values of membership functions of different input variables to obtain the weight of each rule; determination of initial fuzzy values from each rule; transformation of values of membership functions of initial variables into initial value. Production rules give an explanation understandable to the military, which includes a list of features, taking into account which a potentially better military decision is formed. The method of presenting fuzzy knowledge as fuzzy production rules is the most universal today. Making a potentially better military decision in combat conditions requires a weighted expert assessment taking into account the maximum possible number of factors for the task, which is due to the possibility of their formalization provided that there are experts in the relevant subject area of the military sphere

Key words: operational military management, IDSS for military purposes, frame model of knowledge representation, production rules, logical inference scheme with weighted consequences.

Постановка проблеми

Нові форми та методи ведення бойових дій характеризуються суттєвим зростанням ролі інтелектуальних інформаційних технологій, які вже широко застосовуються в системах озброєння та управління військами. Успішне проведення військових операцій потребує своєчасного комплексного інформаційного забезпечення бойових дій, що вже неможливо без сучасних інтелектуальних інформаційних технологій, які можуть забезпечувати:

- отримання повної поінформованості про противника та його дії;
- здатність ефективно керувати військовими підрозділами та системами озброєння військового та спеціального призначення;
- підвищення бойової готовності та живучості військових підрозділів;
- підвищення оперативності та синхронності управління військовими підрозділами;
- забезпечення високого темпу ведення операцій і високої ймовірності поразки противника.

Основними цілями впровадження сучасних інтелектуальних інформаційних технологій для використання їх у військовій сфері є:

- забезпечення стійкості, безперервності, оперативності та скритності управління військовими підрозділами в будь-яких умовах бойових дій;
- забезпечення необхідної якості взаємодії при веденні бойових дій, в тому числі у складі міжвидових угруповань військових підрозділів;
- забезпечення безпеки інформаційного обміну, захищеності від РЕБ;
- забезпечення оперативності збору, обробки та обміну даними [1, 2].

Проте сьогодні практично відсутня методична база та методологічні основи створення інтелектуальних інформаційних технологій у військовій сфері. Звідси, проблема створення інтелектуальних інформаційних технологій у військовій сфері актуальна і своєчасна. Серед інтелектуальних інформаційних систем важливе значення має розробка та використання у проведенні бойових дій інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень (ІСППР) військового призначення.

Формулювання мети дослідження

Останнім часом для діагностики та прогнозування в ІСППР досить поширене застосування штучних нейронних мереж. Однак слід мати на увазі, що в основі прийняття рішення в них лежить обчислювальна процедура, яка ґрунтується на перетворенні вхідних коефіцієнтів ознак. Відповідно, вони є «чорною або сірою скринькою», що не дозволяє військовим отримувати пояснення рішення, що видається. В якості варіанта виходу із цієї ситуації пропонується використовувати комбінований підхід на основі фреймової структури моделі подання знань (МПЗ) з використанням продукційних правил. Продукційні правила видають зрозуміле військовим пояснення, що включає перелік ознак, з урахуванням яких формується потенційно краще військове рішення. Слід зазначити, що спосіб подання нечітких знань як нечітких продукційних правил є сьогодні найбільш універсальний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

При визначенні оптимального варіанта вирішення тієї чи іншої проблеми, що виникає в тій чи іншій сфері діяльності людини, зокрема військовій, зазвичай доводиться враховувати велику кількість невизначених і суперечливих факторів. Невизначеність є невід’ємною частиною процесів прийняття рішень більшості сфер діяльності людини. Невизначеність пов’язана, насамперед, з неповнотою знання проблеми, через яку має бути прийняте рішення і неможливістю повного обліку реакції довкілля, тобто поточної ситуації. Суперечливість виникає через неоднозначність оцінки ситуацій, помилки у виборі пріоритетів, що, зрештою, сильно ускладнює прийняття рішень. І тут найефективнішим інструментом прийняття потенційно кращого рішення є різноманітні інтелектуальні інформаційні системи (ІС), зокрема, інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень (ІСППР) (IDSS – Intelligent Decision Support System) [3–6]. Залучення ІС є ефективним інструментом системного аналізу та прогнозування розвитку військових операцій. Необхідність застосування ІСППР військового призначення обумовлена тим, що при прийнятті стратегічних військових рішень враховуються фактори, що слабо формулюються. Крім того, при ухваленні цих рішень виникає проблема багатокритеріальності. На разі використання ІСППР дуже важливе у військовій сфері, де в результаті певних аналітичних та логічних процедур потрібно отримувати в реальному часі необхідне стратегічне військове рішення [7–9]. На рис. 1 наведено узагальнену структуру ІСППР військового призначення для ухвалення потенційно кращих стратегічних військових рішень. Алгоритм прийняття потенційно кращого стратегічного рішення (ПКСР) відзначений на рис. 1 штрих-пунктирною лінією.

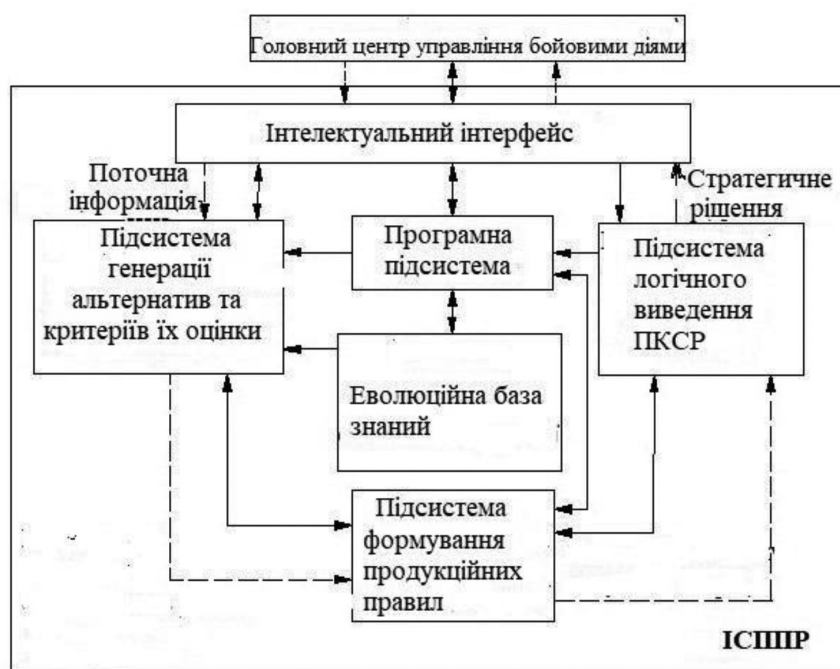

Рис. 1. Структура ІСППР військового призначення

Наведена на рис. 1 структура ІСППР військового призначення забезпечує в діалозі з експертами військової сфери автоматизоване налаштування на області військової сфери шляхом введення в систему основних понять, атрибутів, їх можливих значень, зв'язків між ними, а також типів можливих ситуацій, характерних для окремих областей військової сфери. База знань (БЗ) визначається як МПЗ. Слід підкреслити, що розробка МПЗ є найскладнішим етапом, «вузьким місцем» створення будь-яких інтелектуальних систем, зокрема і ІСППР військового призначення.

Рішення задачі

Прийняття потенційно кращого військового рішення в умовах бойових дій вимагає зваженої експертної оцінки з урахуванням максимально можливої для поставленої задачі кількості чинників, що обумовлено можливістю їх формалізації за умови наявності експертів у відповідній предметній області військовій сфері. Як зазначалося вище у цій статті пропонується будувати ІСППР військового призначення з урахуванням схеми нечіткого логічного виведення [10].

Згідно запропонованого вище комбінованого підходу до побудови МПЗ для ІСППР військового призначення (рис. 1) пропонується схема механізму нечіткого логічного виведення із зваженими консеквентами, тобто з використанням ступенів достовірності та важливості знань. Схема механізму нечіткого логічного виведення із зваженими консеквентами, основу якого становить композиційне правило Заде, представлена на рис. 2. Композиційне правило виведення Заде трактується наступним чином: якщо відомо нечітке відношення між вхідною (x) і вихідною (y) змінними, то при нечіткому значенні вхідної змінної $x = \tilde{A}$, нечітке значення вихідної змінної визначається так:

$$y = \tilde{A} \circ R,$$

де $\circ$ – знак максимінної композиції.

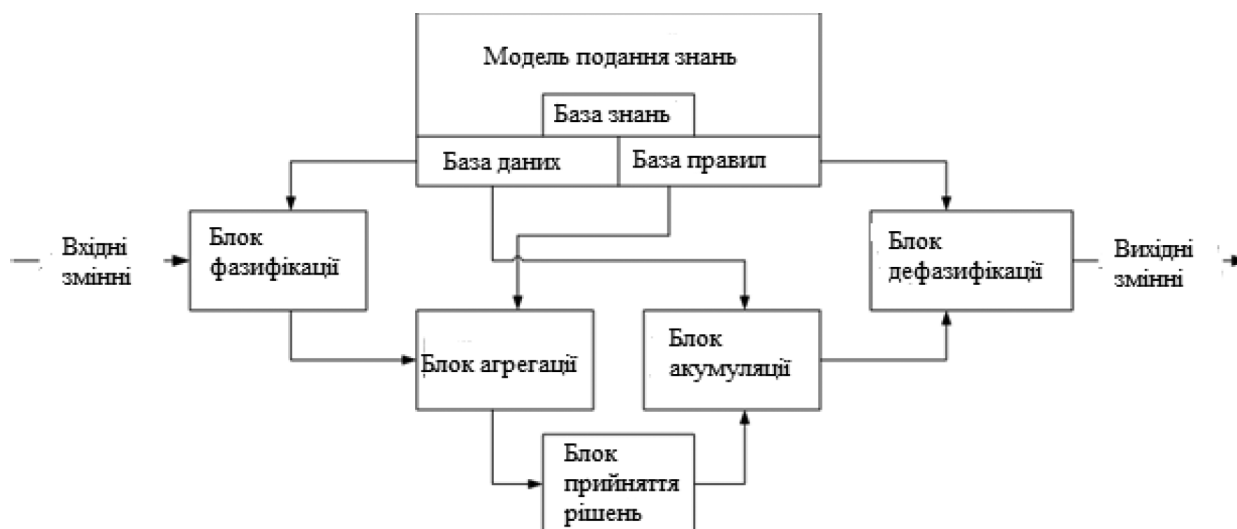

Рис. 2. Схема механізму нечіткого логічного виведення

Схема включає наступні операції:

- формування основи правил системи нечіткого логічного виведення;
- перетворення вхідних змінних у значення функцій приналежності елементів нечітких множин вхідних лінгвістичних змінних (фазифікація);
- порівняння значень функцій приналежності різних вхідних змінних для отримання ваги кожного правила (агрегування);
- визначення початкових нечітких значень з кожного правила (накопичення);
- перетворення значень функцій приналежності вихідних змінних у вихідне значення (дефазифікація).

Для реалізації в даній схемі механізму логічного виведення в ІСППР військового призначення задаються обчислювальні функції, які дозволяють розрахувати:

- ступінь невизначеності антецеденту в міру невизначеності його компонентів;
- ступінь невизначеності наслідків за мірами невизначеності правила та передумови правила;
- сукупний ступінь невизначеності твердження щодо заходів, виведених із правил.

Введення ступеня невизначеності дозволяє домогтися об'єднання ступенів достовірності C_n^k , факторів важливості знання I_n^i та кількох свідчень, що підтверджують або спростовують одну й ту саму версію. Слід зауважити,

що реалізація механізму логічного виведення в БЗ впливає на загальну стратегію виведення: з одного боку, необхідно домогтися використання всіх релевантних факторів та правил, з іншого – досягти одноманітного та одноразового їх впливу на процес ухвалення рішення. Ситуаційна невизначеність у предметній військовій області, як множинний чинник прийняття рішення щодо можливості формалізації, має бути перенесена в площину математичних обчислень, що в даному випадку вдається зробити у вигляді застосування основних принципів використання механізмів логічного виведення.

Згідно запропонованого вище комбінованого підходу до побудови МПЗ для ІСППР військового призначення розглянемо основні його елементи. Відомо, що основними елементами фреймової МПЗ є:

1. Узагальнена лінгвістична змінна фреймової МПЗ, яка має такий вигляд:

$$\omega = (n, T(n), U, G, M), \quad (1)$$

де ω – лінгвістична змінна; $T(n)$ – терм-множина її значень, які являють собою найменування нечітких змінних; U – область визначення кожної нечіткої змінної; G – якась синтаксична процедура, що служить для розширення множини $T(n)$ генерації нових елементів; M – спеціальна семантична процедура, що інтерпретує значення лінгвістичної змінної, які утворюються в результаті виконання процедури G , у нечітку змінну, тобто, формує відповідну нечітку множину.

2. Знання A_k фреймової МПЗ визначається наступним чином (приклад):

$$A_k = \text{IF}(\omega_1 \mu_1(u) U_1 \text{ AND } \dots \text{ AND } \omega_l \mu_l(u) U_l) \text{ THEN } \omega_k \mu_k(u) U_k \quad (2)$$

де ω – лінгвістична змінна; $\mu(u)$ – функція приналежності; U – область визначення $\mu(u)$.

3. Рішення

$$R = \{A_1, A_2, \dots, A_k\}, \text{ (як множина знань } A_k) \quad (3)$$

Кожній узагальненій лінгвістичній змінній, визначній на множині значень вхідних параметрів однозначно ставитимемо у відповідність елементи множини факторів достовірності C_n^k та елементи множини факторів важливості знання I_n^l . Значення A_k визначає експерт і формалізує інженер за знаннями, (k і l – відповідно, підмножини в рамках множини факторів n), причому:

$$C_n^k, I_n^l = (0, 1]. \quad (4)$$

Оскільки у проведенні бойових дій присутні явні нечіткі причинно-наслідкові зв'язки, більш простим і ефективним варіантом побудови МПЗ є комбінований підхід на основі фреймової структури моделі знань з використанням продукційних правил, який передбачає такий спосіб організації обчислювального процесу, при якому програма перетворення інформаційної структури МПЗ задається у вигляді системи продукційних правил виду: «Умова (Antecedent) $\rightarrow$ Наслідок (Consequent)» [10]. Продукційні правила полегшують утворення пояснень, результати отриманих висновків та розрахунків. Вони можуть опрацьовувати незаплановані, але корисні взаємодії. Іншими словами, вони можуть використати порцію знань, коли це необхідно.

Звідси, експертні знання про вибір рішення представлятимемо у вигляді множини нечітких лінгвістичних висловлювань, рівного:

$$A = (\text{IF } (\alpha_1 \text{ THEN } \beta_1) \text{ AND } \dots \text{ AND } (\alpha_i \text{ THEN } \beta_i)), \quad (5)$$

де α_i – узагальнена лінгвістична змінна, визначена на множині значень вхідних параметрів; β_j – узагальнена лінгвістична змінна, визначена на множині значень вихідних параметрів.

Суть механізму логічного виведення в даному випадку полягає у визначенні залежності змінної β від відповідного значення α з урахуванням фактору достовірності C_n^k і фактору важливості знання I_n^l .

Таким чином, для використання механізму процедури нечіткого логічного виведення необхідно розв'язати дві такі задачі:

1. Необхідно побудувати деяке відображення, за допомогою чого значення β оголошеної нечіткої змінної α ставиться в однозначну відповідність функції приналежності. Це завдання вирішується за допомогою повторення функції належності найближчого базового значення лінгвістичної змінної α .

2. Необхідно визначити ступінь істинності β щодо лінгвістичного висловлювання α . Дане значення ступеня істинності експертним шляхом визначається нечіткою множиною на інтервалі $[0, 1]$.

Оскільки взяття до уваги факторів з недостатнім ступенем достовірності може стати причиною генерації неякісного рішення, розгляду піддаються, як правило, фактори зі значенням C_n^k , що перевищує 0,8.

Слід також зазначити, що, оскільки у даній МПЗ кожній причині відповідає пояснення, у якому як наслідок закладено готовий механізм реалізації цієї причини, то процедура загального нечіткого логічного виведення значно спрощується.

Висновки

Проблема створення інтелектуальних інформаційних технологій у військовій сфері актуальна і своєчасна, оскільки практично відсутня методична база та методологічні основи створення інтелектуальних інформаційних технологій. Успішне проведення військових операцій потребує своєчасного комплексного інформаційного забезпечення бойових дій, що вже неможливо без сучасних інтелектуальних інформаційних технологій, зокрема ІСППР. В даній статті для більш зрозумілого змісту прийнятого рішення пропонується використовувати комбінований підхід на основі фреймової структури МПЗ з використанням продукційних правил. Для отримання потенційно кращої альтернативи оперативного військового рішення пропонується схема механізму нечіткого логічного виведення із зваженими консеквентами, тобто з використанням ступенів достовірності та важливості знань.

Список використаної літератури

1. Гавриленко А. С. Аналіз застосування технологій штучного інтелекту в системах військового призначення / Випробування та сертифікація, № 1(3), 2024. С. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.37701/ts.03.2024.6>
2. Ткачук П. П., Литвин Е. В., Лучук Е. В. Система підтримки прийняття рішень як складова автоматизованої системи управління Сухопутних військ Збройних Сил України. Військово-технічний збірник. 2014. № 11. С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.33577/2312-4458.11.2014.56-63>.
3. Trofimchuk O., Stenin A., Soldatova M., Drozdovich I. (2022) Intelligent decision support systems in the development of megapolis infrastructure. System research and information technologies, NTUU KPI, no. 2, p. 61–74. DOI: <https://doi.org/10.20535/SRIT.2308-8893.2022.2.04>
4. Литвин В. В., Даревич Р. Р., Досин Д. Г. Інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень на основі адаптивних онтологій / Штучний інтелект, № 3, 2011. С. 388–395.
5. Ткачук П. П., Литвин В. В., Лучук Е. В. Система підтримки прийняття рішень як складова автоматизованої системи управління Сухопутних військ ЗСУ / Військово-технічний збірник, № 11, 2014. С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.33577/2312-4458.11.2014.56-63>
6. Павленко М. А., Осієвський С. В., Золотухіна О. А. Модель підтримки процесів розробки інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень / Телекомунікаційні та інформаційні технології, № 4, 2020. С. 134–139. DOI: <https://doi.org/10.31673/2412-4338.2020.044031>
7. Загорка О. М., Корецький А. А., Загорка І. О., Комолаєва Т. М. Підтримка вироблення рішень під час ситуаційного управління операцією (боем): методичне забезпечення / Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України, № 1(68), 2020. С. 98–109. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2020-0/98-109>
8. Будур І. М., Бойко С. А. Мультиагентна модель системи підтримки прийняття рішення по управлінню розподіленими об'єктами / Системи озброєння і військова техніка, 2020. С. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.30748/soivt.2020.63.08>
9. Авраменко Д. Функціональна модель системи підтримки прийняття рішень в системі стратегічних комунікацій Збройних Сил України / Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, № 3(48), 2023. С. 140–146. DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2023-48-3-140-146>
10. Zeleznikow J., Nolan J. (2021) Using soft computing to build real world intelligent decision support systems in uncertain domains // Decision Support Systems, vol. 31(2). p. 263–285. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0167-9236\(00\)00135-4](https://doi.org/10.1016/S0167-9236(00)00135-4)

References

1. Gavrylenko A. *Analysis of the application of artificial intelligence technologies in military systems*. Testing and certification, vol. 1(3), 2024. p. 40–44. DOI: <https://doi.org/10.37701/ts.03.2024.6>
2. Tkachuk P., Lytvyn E., Luchuk E. *Decision support system as a component of the automated control system of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine*. Military-technical collection. 2014. no. 11. p. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.33577/2312-4458.11.2014.56-63>
3. Trofimchuk O., Stenin A., Soldatova M., Drozdovich I. *Intelligent decision support systems in the development of megapolis infrastructure*. System research and information technologies, NTUU KPI, no. 2, 2022. p. 61–74. DOI: <https://doi.org/10.20535/SRIT.2308-8893.2022.2.04>
4. Lytvyn V., Darevich R., Dosyn D. *Intelligent decision support systems based on adaptive ontologies*. Artificial Intelligence, no. 3, 2011. p. 388–395.
5. Tkachuk P., Lytvyn V., Luchuk E. *Decision support system as a component of the automated control system of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine*. Military-technical collection, no. 11, 2014. p. 56–63. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.11.2014.56-63>

6. Pavlenko M., Osievsky S., Zolotukhina O. *Model of support for the development of intelligent decision support systems*. Telecommunications and Information Technologies, no. 4, 2020. p. 1341–139. DOI: <https://doi.org/10.31673/2412-4338.2020.044031>
7. Zagorka O., Koretsky A., Zagorka I., Komolaeva T. *Support for decision-making during situational control of an operation (battle): methodological support*. Collection of scientific papers of the Center for Military and Strategic Research of the National Defense University of Ukraine, vol. 1(68), 2020. p. 98–109. DOI: <https://doi.org/10.33099/2304-2745/2020-0/98-109>
8. Budur I., Boyko S. *Multi-agent model of a decision support system for managing distributed objects*. Weapons Systems and Military Equipment, 2020. p. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.30748/soivt.2020.63.08>
9. Avramenko D. *Functional model of a decision support system in the strategic communications system of the Armed Forces of Ukraine*. Modern information technologies in the field of security and defense, vol. 3(48), 2023. p. 140–146. DOI: <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2023-48-3-140-146>
10. Zeleznikow J., Nolan J. *Using soft computing to build real world intelligent decision support systems in uncertain domains*. Decision Support Systems, vol. 31(2), 2001. p. 263–285. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0167-9236\(00\)00135-4](https://doi.org/10.1016/S0167-9236(00)00135-4)

О. О. КОРОСТІН

Master's Degree, Principal Software Engineer

Shipnext BV

ORCID: 0009-0007-7510-6757

EXPLAINABLE AI: NEW APPROACHES TO INTERPRETABILITY OF DEEP NEURAL NETWORKS

The relevance of this research is determined by the need to enhance the interpretability of deep learning models to ensure transparency and user trust in critical domains such as healthcare, finance, and autonomous systems. Despite the high performance achieved by deep neural networks, their «black-box» nature remains a significant obstacle to their widespread adoption. Increasing regulatory requirements and societal interest in the ethics of artificial intelligence underscore the need to develop explainable AI solutions.

This study aims to analyse current methods of deep neural network interpretability, identify their key limitations, and propose recommendations to improve the efficiency of model applications in real-world settings. A systematic approach was applied, encompassing literature review, comparative analysis of interpretation methods, and evaluation of their effectiveness in practical tasks. The study used theoretical and empirical methods to comprehensively address the issue.

The impact of interpretability on user trust has been examined in critical domains such as healthcare, where AI decision explanations facilitate diagnostic decision-making, and finance, where transparency reduces conflicts between clients and organisations. Model-agnostic approaches (e.g., SHAP, LIME), attention mechanisms, and rule-based explanations were identified as key tools for achieving interpretability. It was found that the main challenges include high computational costs, difficulty in adapting explanations for non-specialists, and risks associated with data confidentiality.

Recommendations were developed, including the integration of hybrid interpretation methods, adaptation of models to specific industry requirements, implementation of interpretability monitoring systems, and the creation of user-friendly explanations. It was demonstrated that such an approach facilitates the effective implementation of deep learning models in practical systems while maintaining their accuracy.

The prospects for further research lie in the development of new interpretation tools tailored to industry-specific needs and the creation of standards for assessing the quality of explanations. This will promote the integration of explainable AI into practical applications and ensure increased user trust in these technologies.

Key words: transparency model, user trust, attention mechanisms, logical algorithms, ethical considerations, algorithm adaptation, computational challenges.

О. О. КОРОСТІН

магістр, провідний інженер-програміст

Shipnext BV

ORCID: 0009-0007-7510-6757

EXPLAINABLE AI: НОВІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТОВАНOSTІ ГЛИБОКИХ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення інтерпретованості моделей глибокого навчання для забезпечення прозорості та довіри користувачів у критично важливих галузях, таких як медицина, фінанси та автономні системи. Незважаючи на високі результати, досягнуті за допомогою глибоких нейронних мереж, їхній «чорний ящик» залишається серйозною перешкодою для широкого застосування. Зростання регуляторних вимог і суспільного інтересу до етичності штучного інтелекту підкреслює необхідність розвитку пояснюваного штучного інтелекту.

Метою дослідження є аналіз сучасних методів інтерпретованості глибоких нейронних мереж, визначення їхніх основних обмежень і розробка рекомендацій для підвищення ефективності застосування моделей у реальних умовах. У роботі застосовано системний підхід, який включає аналіз літературних джерел, порівняльний аналіз методів інтерпретації та оцінку їхньої ефективності у практичних задачах. Використано як теоретичні, так і емпіричні методи, що забезпечило всебічне висвітлення проблеми.

Досліджено вплив інтерпретованості на довіру користувачів у таких сферах, як медицина, де пояснення рішень штучного інтелекту сприяє прийняттю діагностичних рішень, та фінанси, де прозорість сприяє зниженню конфліктів між клієнтами й організаціями. Виявлено, що модель-агностичні підходи (SHAP, LIME), механізми уваги та логічні правила є ключовими інструментами забезпечення інтерпретованості. Основними проблемами визначено високі обчислювальні витрати, складність адаптації пояснень до потреб нефахівців і ризики, пов'язані з конфіденційністю даних.

Розроблено рекомендації, які включають інтеграцію гібридних методів інтерпретації, адаптацію моделей до специфіки галузей, впровадження систем моніторингу інтерпретованості та створення зрозумілих пояснень для кінцевих користувачів. Доведено, що такий підхід сприяє ефективному впровадженню моделей глибокого навчання у практичні системи, зберігаючи їхню точність. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці нових інструментів інтерпретації, що враховують специфіку галузей, та створенні стандартів для оцінки якості пояснень.

Ключові слова: прозорість моделей, довіра користувачів, механізми уваги, логічні алгоритми, етичні аспекти, адаптація алгоритмів, обчислювальні виклики.

Problem statement

Deep neural networks are one of the most powerful technologies in modern artificial intelligence, demonstrating excellent results in image and text processing and forecasting tasks. However, their «black box» poses significant challenges for scientists and practitioners, as the lack of transparency in the decision-making process raises doubts about these systems' reliability and ethical use. This is especially true in industries where mistakes, such as healthcare, finance or automated control systems, can have serious consequences. Uncertainty about the mechanisms of the models limits their implementation in critical areas where it is necessary not only to get the right result but also to explain how a particular decision was made.

Solving this problem is an important scientific and practical task, as the interpretability of artificial intelligence models contributes to the growth of trust in these technologies, ensures compliance with ethical standards and allows users to more consciously evaluate the results of algorithms. Research in this area aims to develop explanatory methods that will help better understand how deep neural networks function and assess the impact of certain factors on decision-making. Thus, increasing the interpretability of models will facilitate their wider implementation and more efficient use in socially important areas.

Analysis of the latest research and publications

The issue of the explainability of deep neural networks remains an important research topic in the context of the growing complexity of artificial intelligence. The work of K. Chyzhmar et al. [1] emphasises that information security requires integrating transparent systems to reduce the risks associated with the uncontrolled use of technology. The results of their analysis indicate the effectiveness of the adaptation of the explained models in the protection of information systems. W. Samek et al. [2] investigated methods of explaining deep networks, particularly heatmaps, which allow for visualising the importance of individual characteristics in decision-making. Their results demonstrate a significant improvement in understanding the process of model operation, which increases user confidence. A. Adadi and M. Berrada [3] focused on the role of Explainable AI in medical research. Their review revealed that the interpretability of models significantly reduces the risk of making erroneous diagnostic decisions by allowing doctors to receive clear explanations for the results of predictions. C. Rudin [4] justified using interpretable models instead of black boxes. Her research proved that such approaches provide greater transparency, especially in high-risk industries such as medicine or finance, where lives or significant resources depend on decisions.

A. B. Arrieta et al. [5] proposed a conceptual classification of XAI that covers the main methods, challenges and opportunities. They found that the key challenge is the balance between models' performance and their solutions' comprehensibility. In turn, E. Tjoa and C. Guan [6] demonstrated how explainable models in the medical field increase the accuracy of diagnostic decisions and trust in artificial intelligence systems among medical personnel. R. Guidotti et al. [7] focused on explanation methods for large amounts of data. Their results show that simplifying algorithms ensures system stability without loss of accuracy. Complementing these conclusions, P. Linardatos, V. Papastefanopoulos, and S. Kotsiantis [8] emphasise that integrating interpreted models into practical applications can significantly improve their effectiveness in real-world conditions.

F. Doshi-Velez and B. Kim [9] developed formal criteria for assessing the interpretability of models, which became the basis for creating standardised approaches in this area. L. H. Gilpin and colleagues [10] considered ways to balance accuracy and transparency, offering techniques that allow even the most complex models to be understood.

R. Saleem et al. [11] studied global explanation techniques that combine local and global approaches. Their results show that combined techniques provide better comprehensibility for users with different levels of technical knowledge. P. Angelov and E. Soares [12] presented an XDNN model demonstrating high performance and adaptability in real-time scenarios.

The work of W. Samek [13] covers the latest advances in the field of explanatory models that contribute to their reliability in large-scale computing systems. Y. Zhang, P. Tiño, A. Leonardi and K. Tang [14] emphasised the need to develop models that simultaneously provide high transparency and performance, which is critical in big data.

In concluding the review, K. M. Richmond et al. [15] studied the connection between XAI and legal aspects. Their study confirmed that ethical standards and transparency of decisions are crucial for integrating artificial intelligence into legal processes.

Research shows significant progress in creating transparent and responsible artificial intelligence systems. Particular attention is paid to practical results that demonstrate that model interpretability contributes to increased trust, accuracy, and adaptability in areas such as medicine, law, and big data processing.

Despite the achievements in ensuring the interpretability of deep neural networks, the issues of their adaptation to the specifics of tasks and user needs remain unresolved. Existing methods, such as model-agnostic approaches and feature visualisation mechanisms, have not been sufficiently studied in the context of real-world applications, and high computational costs and complexity of integration limit their implementation in practical systems. The problem of adapting explanations to non-specialists also remains relevant, which creates barriers to the widespread use of models.

The impact of interpretability on user confidence remains poorly understood, especially in critical industries such as medicine or finance. Insufficient attention has been paid to developing comprehensive guidelines that balance model accuracy and transparency. This study aims to fill these gaps by analysing current methods, identifying limitations, and developing approaches to improve models' effectiveness and adaptability in practical settings.

Purpose of the article

This article aims to analyse current approaches to ensuring the interpretability of deep neural networks in the context of the development of explanatory artificial intelligence and to identify practical possibilities for their application in critical industries. The study aims to identify effective methods of explaining the operation of models that can increase their transparency, user trust, and compliance with ethical standards.

The following tasks are set to achieve this goal:

1. To analyse modern methods of ensuring the interpretability of deep neural networks, particularly model-agnostic approaches and methods of feature visualisation, and to evaluate their effectiveness in real-world applications.
2. To investigate the impact of AI models' interpretability on user trust in critical areas such as medicine, finance, and autonomous systems, taking into account technical limitations and challenges in their implementation.
3. To develop recommendations for optimising deep learning models, considering the balance between accuracy, transparency and adaptation to the practical needs of users.

Presentation of the main material

Despite their high performance in solving complex problems, deep neural networks remain mostly "black boxes". This means that the decision-making process remains opaque even for developers, which creates trust problems in such models in critical industries. To address this problem, methods of ensuring interpretability are being actively developed. Among the most common approaches are model-agnostic methods that allow analysis of any machine learning algorithms and feature visualisation methods that allow understanding of how the network processes input data (Table 1).

Table 1

Modern methods of ensuring interpretability of deep neural networks and their practical application

Method	How it works	Application in practice
LIME method (Local Interpretable Model-Agnostic Explanations)	Local explanation of the model's operation by creating simplified linear models for individual forecasts	It is used to explain the classification of images, texts and other data, giving weight to each factor
SHAP method (SHapley Additive exPlanations)	Using game theory to determine the contribution of each attribute to the outcome	It is used in financial systems for risk analysis and in medicine to identify key signs of disease
Saliency Maps	Visualise areas of images or parts of text that have the greatest impact on the model's decisions	They are used to diagnose the performance of models in computer vision tasks, including medical images
CAM and Grad-CAM (Class Activation Mapping)	Visualisation of activated model layers to identify significant regions of input data	They are effective in medicine for analysing MRI and CT images, allowing to detect pathologies at early stages

Source: compiled by the author on the basis of [5; 6; 8].

For example, the LIME method allows for the creation of interpretations for individual predictions, which is particularly important in the justice or finance sector, where every decision requires justification. SHAP provides a global explanation by assessing the contribution of each feature, which helps build confidence in predictions in credit scoring systems. Visualisation methods such as heat maps or Grad-CAM allow us to understand which areas of images or words in the model texts are considered most important, which helps to identify possible errors or biases [4]. In medical practice, these approaches are actively used to analyse diagnostic images, such as X-rays or MRI scans, providing doctors with additional information for decision-making. Thus, interpretability is important for implementing deep neural networks in critical industries.

Deep neural networks are increasingly being integrated into critical systems, but the complexity of their architecture makes explaining the decision-making process difficult. Attention mechanisms and rule-based explanations provide fundamental tools to improve the interpretability of such models. Attention mechanisms allow the model to focus on the most important components of the input data, providing an interpretation of their contribution to the final result. At the same time, rules logically explain the results, making them understandable to professionals using these models (Table 2).

Attention mechanisms and rules are actively used in various industries to ensure both high accuracy of models and their transparency. For example, in the field of natural language processing, attention mechanisms help identify keywords or phrases that have the greatest impact on the result. This allows you to create models that take into account important context, for example, in machine translation or sentiment analysis. Rules, on the other hand, provide detailed logical explanations that make the results understandable to non-specialists. In medicine, this helps doctors justify diagnoses,

Table 2

The effectiveness of using attention mechanisms and rules in explaining the decisions of deep neural networks

Method	How it works	Advantages	Application in practice
Mechanisms of attention	Dynamic weighting of data elements to highlight relevant information	Improve the accuracy of models and allow you to interpret their solutions while maintaining performance	They are used in machine translation systems (for example, Google Translate) and visual analysis
Self-Attention	Forming relationships between all elements of the input data to reveal their significant correlations	Ability to process long data sequences and identify global dependencies	Effective in transformer architectures (BERT, GPT) for processing text and other serial data
Multi-Head Attention	Parallel processing of multiple contexts to identify different aspects of data	Improves analysis performance and detail	It is used in real-time text generation and image analysis tasks
Rules	Drawing logical conclusions by formalising model solutions in the form of trees or logical expressions	Ensure transparency and adaptability in specific industries	They are used in medicine to explain diagnostic decisions and in finance to analyse risks
Logical decision trees	A hierarchical structure that explains how each variable affects the final result	Easy to understand for users without a technical background	They are used in credit scoring and risk forecasting
Hybrid systems of attention and rules	Combining attention mechanisms with logical inference to increase transparency of results	A balanced combination of neural network accuracy and rule clarity	They are used in multifactorial medical systems to analyse complex diagnostic cases

Source: compiled by the author on the basis of [3; 4; 7].

and in finance, it helps explain the reasons for refusing to issue loans [13]. Hybrid systems that combine these approaches create a synergy between the high accuracy of the model and the ability to explain complex multifactorial decisions. Thus, the use of these methods contributes not only to increasing the credibility of neural networks, but also to their wider implementation in practical systems. The interpretability of AI models is an important factor in ensuring their effective use in critical areas where user trust plays a key role. In industries such as healthcare, finance, and autonomous systems, the decisions made by models have a significant impact on safety, financial stability, or even human life. Interpretability allows users to understand how and why specific decisions were made, reducing the risk of errors and increasing the transparency of processes. This factor becomes especially important in cases where models play not only an auxiliary but also an autonomous role in decision-making (Table 3).

Table 3

The impact of interpretability of artificial intelligence models on user confidence in critical areas

Field of application	The role of interpretability	Impact on user confidence	Examples of practical use
Healthcare	Explanation of the factors that influenced the diagnostic or prognostic conclusion	It increases the trust of doctors and patients in decision support systems and facilitates their integration into clinical practice	Use in MRI image analysis systems to detect pathologies; explanation of risks in personalised medicine
Financial sector	Justification of decisions made in credit scoring, investment management or risk assessment processes	Allows users and regulators to better understand algorithms and reduces the likelihood of legal and reputational risks	Application in banking systems for analysing the reasons for refusing to lend; risk assessment of investment portfolios
Standalone systems	Explaining the actions and choices of autonomous vehicles in critical situations	Increases trust in autonomous vehicles, especially in cases of accidents or disputes	Integration into autonomous driving systems that explain how to react to unexpected circumstances
Law	Justification of judicial or administrative decisions made by artificial intelligence systems	It ensures transparency and verifiability of decisions, which is critical for maintaining public trust	Use in systems for analysing court precedents and preparing legal documents
Aviation	Explanation of solutions for automatic piloting and aviation safety monitoring systems	Increases pilot and controller confidence in automated systems, reducing the risk of errors	Application in flight control systems to explain trajectory changes or other automatic decisions

Source: compiled by the author on the basis of [2; 6; 13].

In practice, the interpretability of AI models is a crucial tool for ensuring transparency in their functioning, which, in turn, enhances user confidence. For instance, in medicine, explaining how a model arrived at a diagnosis enables doctors to critically evaluate the results and make informed decisions, facilitating the integration of these systems into clinical workflows. In the financial sector, interpretable decisions help customers understand the reasons for loan rejections, reducing tension between customers and banks. In autonomous transport, explaining route choices or vehicle actions in critical situations fosters trust among passengers and regulators [9]. Thus, the development and implementation of interpretability in artificial intelligence systems are essential for their effective application in critical industries.

However, implementing interpretable AI models in real-world environments faces several limitations and challenges that significantly impact their effectiveness. One key issue is finding a balance between accuracy and interpretability. Complex models, such as deep neural networks, achieve high performance on intricate tasks but remain opaque to most

users. In contrast, simpler models, such as linear regression or decision trees, offer more comprehensible explanations but may fail to meet the accuracy demands of complex scenarios.

Another significant challenge is the high computational cost associated with model interpretation [7]. For example, methods like LIME or SHAP require substantial resources to generate local explanations or analyze the contributions of individual features. This limitation complicates the deployment of such models in real-time environments, where rapid decision-making is critical. Additionally, the development and implementation of interpretable models demand specialized expertise, which may not always be available within development teams. This technical barrier can hinder the adoption of new technologies in areas where they are most needed.

Legal and ethical considerations are increasingly becoming significant constraints. In regulated industries such as healthcare and finance, the need to comply with transparency and data protection standards places additional pressure on developers [15]. Moreover, excessive interpretability can inadvertently expose sensitive information, posing risks to both individual users and organizations. This creates the challenge of balancing sufficient explanations with the protection of confidentiality.

Another challenge is building user confidence in model explanations. Even high-quality, technically robust explanations may fail to resonate with users if they are overly complex or not adequately tailored to the audience. This issue is particularly pronounced in contexts where users lack technical expertise but require clear and comprehensible explanations to build trust in the technology.

Developing recommendations for optimizing deep learning models to balance accuracy and transparency is crucial for enhancing their practical application. A key area of focus is integrating interpretability methods during the model development stage. For instance, hybrid approaches that combine attention mechanisms with model-agnostic methods (e.g., SHAP, LIME) can preserve high model accuracy while ensuring transparency. This is especially critical in domains where adherence to ethical standards and regulatory requirements is essential.

Another vital recommendation is adapting models to specific usage contexts. In tasks where transparency is paramount, inherently interpretable architectures, such as decision trees or simplified neural networks, should be prioritized. Conversely, for high-precision tasks like pattern recognition or complex process prediction, more intricate models may be employed alongside integrated explanation tools to mitigate their opacity.

Attention should also be directed to the computational resources required for running interpretable models. Employing optimization algorithms, such as dimensionality reduction or model compression, is recommended to lower the cost of interpretation. These methods ensure acceptable processing speeds in real-world applications, including automated real-time data analysis.

Another crucial aspect is interaction with end users. Models should produce explanations that are comprehensible to the target audience, considering their professional background and level of technical expertise. For instance, in the medical field, this might involve visual explanations of diagnostic findings, highlighting key risk factors. In finance, models could generate logical conclusions outlining the primary reasons behind decisions.

Developing user interfaces for interacting with models is another essential component of optimization. Interactive systems that enable users to refine queries or explore alternative scenarios enhance understanding and build trust in the models. Additionally, developers are advised to implement mechanisms for monitoring and evaluating interpretability. These mechanisms should allow for regular assessment of the quality of explanations and their alignment with user requirements.

In conclusion, optimizing deep learning models to balance accuracy and transparency is a multifaceted process that involves technical, ethical, and social considerations. Implementing these recommendations will promote the effective integration of such models into practical systems, ensuring their reliability and acceptability across diverse industries.

Conclusions

The study identified the problem of interpretability in deep neural networks as a significant barrier to their adoption in critical domains such as medicine, finance, and autonomous systems. The findings confirm that model-agnostic approaches, attention mechanisms, and rule-based systems can substantially enhance user confidence and promote transparency in decision-making processes. However, high computational costs, integration complexities, ethical and legal challenges, and insufficient customization of interpretability tools to end-user needs remain key limitations for developers. Notably, existing approaches often address isolated aspects of interpretability while lacking a comprehensive framework that encompasses technical, social, and organizational dimensions.

Based on the analysis, several recommendations for optimizing deep learning models have been proposed. These include employing hybrid approaches that integrate diverse interpretability methods, tailoring models to task-specific requirements, ensuring user-friendly explanations, and implementing monitoring systems for regular evaluation of explanation quality. Additionally, incorporating ethical, legal, and social considerations during model development is essential to align models with established standards and user expectations.

Future research prospects involve designing novel methods to enhance model interpretability that account for application contexts and industry-specific requirements. Special focus should be placed on integrating explanation

techniques into real-time systems and developing standardized frameworks for evaluating explanation quality in interdisciplinary research. These advancements will support the development of interpretable artificial intelligence as a vital tool for fostering transparency, trust, and efficiency in practical applications.

Bibliography

1. State information security as a challenge of information and computer technology development / K. Chyzhmar et al. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. P. 819–828. URL: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(8\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(8)) (date of access: 22.01.2025).
2. Samek W., Montavon G., Lapuschkin S., Anders C.J., Müller K.-R. Explaining Deep Neural Networks and Beyond: A Review of Methods and Applications. *Proceedings of the IEEE*. 2021. Vol. 109, No. 3. P. 247–278. DOI: <https://doi.org/10.1109/JPROC.2021.3060483>. (date of access: 19.01.2025).
3. Adadi A., Berrada M. Peeking Inside the Black-Box: A Survey on Explainable Artificial Intelligence (XAI). *IEEE Access*. 2018. Vol. 6. P. 52138–52160. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2870052>. (date of access: 19.01.2025).
4. Rudin C. Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature Machine Intelligence*. 2019. Vol. 1. P. 206–215. DOI: <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0048-x>. (date of access: 19.01.2025).
5. Arrieta A.B., Díaz-Rodríguez N., Del Ser J., Benetot A., Tabik S., Barbado A., Garcia S., Gil-Lopez S., Molina D., Benjamins R., Chatila R., Herrera F. Explainable Artificial Intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. *Information Fusion*. 2020. Vol. 58. P. 82–115. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2019.12.012>. (date of access: 19.01.2025).
6. Tjoa E., Guan C. A Survey on Explainable Artificial Intelligence (XAI): Towards Medical XAI. *IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems*. 2021. Vol. 32, No. 11. P. 4793–4813. DOI: <https://doi.org/10.1109/TNNLS.2020.3027314>. (date of access: 19.01.2025).
7. Guidotti R., Monreale A., Ruggieri S., Turini F., Giannotti F., Pedreschi D. A Survey of Methods for Explaining Black Box Models. *ACM Computing Surveys (CSUR)*. 2018. Vol. 51, No. 5. P. 1–42. DOI: <https://doi.org/10.1145/3236009>. (date of access: 19.01.2025).
8. Linardatos P., Papastefanopoulos V., Kotsiantis S. Explainable AI: A Review of Machine Learning Interpretability Methods. *Entropy*. 2020. Vol. 23, No. 1. P. 18. DOI: <https://doi.org/10.3390/e23010018>. (date of access: 19.01.2025).
9. Doshi-Velez F., Kim B. Towards a rigorous science of interpretable machine learning. *arXiv preprint*. 2017. arXiv:1702.08608. URL: <https://arxiv.org/abs/1702.08608>. (date of access: 19.01.2025).
10. Gilpin L.H., Bau D., Yuan B.Z., Bajwa A., Specter M., Kagal L. Explaining Explanations: An Overview of Interpretability of Machine Learning. *2018 IEEE 5th International Conference on Data Science and Advanced Analytics (DSAA)*. 2018. P. 80–89. DOI: <https://doi.org/10.1109/DSAA.2018.00018>. (date of access: 19.01.2025).
11. Saleem R., Yuan B., Kurugollu F., Anjum A., Liu L. Explaining Deep Neural Networks: A Survey on the Global Interpretation Methods. *Neurocomputing*. 2022. Vol. 513. P. 165–180. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2022.09.129>. (date of access: 19.01.2025).
12. Angelov P., Soares E. Towards Explainable Deep Neural Networks (xDNN). *Neural Networks*. 2020. Vol. 130. P. 185–194. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neunet.2020.07.010> (date of access: 19.01.2025).
13. Samek W. Explainable Deep Learning: Concepts, Methods, and New Developments. In: *Explainable Deep Learning AI*. Academic Press. 2023. P. 7–33. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-32-396098-4.00008-9> (date of access: 19.01.2025).
14. Zhang Y., Tiño P., Leonardis A., Tang K. A Survey on Neural Network Interpretability. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computational Intelligence*. 2021. Vol. 5, No. 5. P. 726–742. DOI: <https://doi.org/10.1109/TETCI.2021.3100641> (date of access: 19.01.2025).
15. Richmond K. M., Muddamsetty S. M., Gammeltoft-Hansen T., et al. Explainable AI and Law: An Evidential Survey. *Digital Society*. 2024. Vol. 3, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1007/s44206-023-00081-z> (date of access: 19.01.2025).

References

1. Chyzhmar, K., Dniprov, O., Korotiuk, O., Shapoval, R. V., & Sydorenko, O. (2020). State information security as a challenge of information and computer technology development. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 819–828. [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(8\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(8))
2. Samek, W., Montavon, G., Lapuschkin, S., Anders, C. J., & Müller, K.-R. (2021). Explaining deep neural networks and beyond: A review of methods and applications. *Proceedings of the IEEE*, 109(3), 247–278. <https://doi.org/10.1109/JPROC.2021.3060483>
3. Adadi, A., & Berrada, M. (2018). Peeking inside the black-box: A survey on explainable artificial intelligence (XAI). *IEEE Access*, 6, 52138–52160. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2870052>

4. Rudin, C. (2019). Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature Machine Intelligence*, 1, 206–215. <https://doi.org/10.1038/s42256-019-0048-x>
5. Arrieta, A. B., Díaz-Rodríguez, N., Del Ser, J., Bennetot, A., Tabik, S., Barbado, A., Garcia, S., Gil-Lopez, S., Molina, D., Benjamins, R., Chatila, R., & Herrera, F. (2020). Explainable artificial intelligence (XAI): Concepts, taxonomies, opportunities and challenges toward responsible AI. *Information Fusion*, 58, 82–115. <https://doi.org/10.1016/j.inffus.2019.12.012>
6. Tjoa, E., & Guan, C. (2021). A survey on explainable artificial intelligence (XAI): Towards medical XAI. *IEEE Transactions on Neural Networks and Learning Systems*, 32(11), 4793–4813. <https://doi.org/10.1109/TNNLS.2020.3027314>
7. Guidotti, R., Monreale, A., Ruggieri, S., Turini, F., Giannotti, F., & Pedreschi, D. (2018). A survey of methods for explaining black box models. *ACM Computing Surveys*, 51(5), 1–42. <https://doi.org/10.1145/3236009>
8. Linardatos, P., Papastefanopoulos, V., & Kotsiantis, S. (2020). Explainable AI: A review of machine learning interpretability methods. *Entropy*, 23(1), 18. <https://doi.org/10.3390/e23010018>
9. Doshi-Velez, F., & Kim, B. (2017). Towards a rigorous science of interpretable machine learning. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/1702.08608>
10. Gilpin, L. H., Bau, D., Yuan, B. Z., Bajwa, A., Specter, M., & Kagal, L. (2018). Explaining explanations: An overview of interpretability of machine learning. *2018 IEEE 5th International Conference on Data Science and Advanced Analytics (DSAA)*, 80–89. <https://doi.org/10.1109/DSAA.2018.00018>
11. Saleem, R., Yuan, B., Kurugollu, F., Anjum, A., & Liu, L. (2022). Explaining deep neural networks: A survey on the global interpretation methods. *Neurocomputing*, 513, 165–180. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2022.09.129>
12. Angelov, P., & Soares, E. (2020). Towards explainable deep neural networks (xDNN). *Neural Networks*, 130, 185–194. <https://doi.org/10.1016/j.neunet.2020.07.010>
13. Samek, W. (2023). Explainable deep learning: Concepts, methods, and new developments. In *Explainable Deep Learning AI* (pp. 7–33). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-32-396098-4.00008-9>
14. Zhang, Y., Tiño, P., Leonardis, A., & Tang, K. (2021). A survey on neural network interpretability. *IEEE Transactions on Emerging Topics in Computational Intelligence*, 5(5), 726–742. <https://doi.org/10.1109/TETCI.2021.3100641>
15. Richmond, K. M., Muddamsetty, S. M., Gammeltoft-Hansen, T., et al. (2024). Explainable AI and law: An evidential survey. *Digital Society*, 3(1). <https://doi.org/10.1007/s44206-023-00081-z>

В. І. КОЦУН

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук та програмної інженерії
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0000-0003-2363-8157

Р. В. СЕНИШИН

аспірант
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0007-7900-8679

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМИ ВТРАТИ РЕСУРСІВ ТА ЧАСУ У СУЧАСНОМУ ЦИКЛІ РОЗРОБКИ ВЕБ-ЗАСТОСУНКІВ

У статті проаналізовано сучасний життєвий цикл розробки веб-застосунків, що поєднує методології Agile та практики DevOps, і виокремлено основні причини перевитрат ресурсів та часу. Автор звертає увагу на часто змінювані або нечіткі вимоги, накопичення технічного боргу внаслідок рутинних завдань і нестачі часу на рефакторинг, проблеми з автоматизацією тестування та складністю відтворення дефектів, а також на недосконалу комунікацію у великих чи розподілених командах. У контексті цих викликів розглянуто роль генеративного штучного інтелекту (ГШІ), що здатен значно прискорити виконання рутинних операцій, допомогти у написанні коду, тестуванні та навіть пропонувати проектні рішення.

Аналіз останніх досліджень засвідчує, що, попри широке впровадження гнучких (Agile) підходів і DevOps-практик, ефективна синергія з інструментами ГШІ залишається фрагментарно вивченою. У традиційних роботах із проектного менеджменту та розробки (Pressman & Maxim, Sommerville) велика увага приділяється процесам збирання вимог і управління змінами, проте роль генеративних моделей там або не розглядається, або згадується поверхнево. Натомість у публікаціях, присвячених ГШІ (Chen та ін., OpenAI, GitHub Copilot, Amazon CodeWhisperer), бракує комплексного аналізу впливу цих технологій на весь цикл веб-розробки – від постановки вимог до розгортання та супроводу.

Основна мета статті – оцінити, як саме генеративний ШІ здатен долати «вузькі місця», що зумовлюють найбільші втрати часу й ресурсів. Автор демонструє, що інтеграція ГШІ в Agile-спринти може пришвидшити формування backlog та генерацію тест-кейсів, а в контексті DevOps – полегшити автоматизацію CI/CD-процесів та інфраструктури. Окрім того, стаття висвітлює ризики: безпекові уразливості в згенерованому коді, неточність чи «галюцинації» моделей та потребу додаткових перевірок якості й безпеки.

Зроблено висновок, що генеративний штучний інтелект може стати вагомим каталізатором ефективності веб-розробки, суттєво скорочуючи рутинні операції, зменшуючи кількість дефектів і підвищуючи швидкість реагування на зміни. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку методологій із вимірювання ROI від використання ГШІ, підвищення безпеки та точності згенерованого коду, а також на формування практичних рекомендацій щодо адаптації Agile/DevOps-процесів під можливості генеративних мовних моделей.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, Agile, DevOps, технічний борг, автоматизація тестування, CI/CD, мовні моделі, GitHub Copilot, ChatGPT, ефективність розробки, веб-застосунки.

V. I. KOTSUN

Candidate of Technical Sciences (Ph.D.), Associate Professor,
Head of the Department of Mathematics and Computer Sciences
Private Higher Educational Institution "European University"
ORCID: 0000-0003-2363-8157

R. V. SENYSHYN

Postgraduate Student
Private Higher Educational Institution "European University"
ORCID: 0009-0007-7900-8679

RESEARCH ON THE IMPLEMENTATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO OVERCOME THE ISSUE OF RESOURCE AND TIME LOSS IN THE MODERN WEB APPLICATION DEVELOPMENT CYCLE

In this article, a comprehensive analysis is presented of the modern web application development lifecycle, which typically combines Agile methodologies with DevOps practices, revealing the primary factors leading to resource and time overruns. The author points to ambiguous or frequently changing requirements, the accumulation of technical debt due to routine tasks and insufficient time for refactoring, inadequate test automation and challenges with reproducing defects, as well as communication difficulties in teams—especially distributed ones. Within this context, the article examines the role of generative artificial intelligence (GAI), capable of automating routine operations, writing or enhancing code, generating test cases and documentation, and in some cases providing design solutions.

A review of scientific and practical publications shows that although Agile methodologies, DevOps practices, and continuous integration and delivery (CI/CD) tools receive considerable attention, the synergy of these approaches with the capabilities of generative AI has not been adequately explored. Notably, there is no complete overview of how AI can influence all phases of web development – from requirement gathering and alignment to product deployment and support. The author underscores the necessity of a systemic approach that encompasses both technological and organizational dimensions, also highlighting the risks linked to GAI usage (security vulnerabilities, potential “hallucinations,” and licensing issues).

The central goal of this article is to evaluate the effectiveness of generative AI in addressing the “bottlenecks” in web development that lead to significant time losses. It is demonstrated that integrating GAI into Agile sprints can expedite backlog formation and the generation of both code and tests, while its inclusion in DevOps workflows simplifies the automation of CI/CD pipelines and infrastructure configuration. In addition, the article provides practical recommendations for thorough code review and the adaptation of project management methodologies to accommodate AI-generated content.

The conclusion is that generative AI can substantially boost developer productivity, reduce repetitive tasks, and shorten release cycles when integrated with well-established Agile/DevOps processes. Future research should focus on real-world usage scenarios of GAI, the development of performance metrics (e.g., ROI), and the creation of guidelines for the safe and legally compliant use of language models. Given the rapid evolution of contemporary LLM solutions, establishing unified quality standards for generated code and standardized training for development teams remains highly relevant. Such a holistic approach will enable the full realization of GAI's potential while minimizing security and regulatory risks.

Key words: generative artificial intelligence, Agile, DevOps, technical debt, test automation, CI/CD, language models, GitHub Copilot, ChatGPT, development efficiency, web applications.

Постановка проблеми

У сучасному життєвому циклі розробки веб-застосунків, який часто базується на інтеграції гнучких (Agile) методологій із DevOps-практиками, все ще спостерігаються суттєві втрати ресурсів та часу. Серед найпоширеніших факторів:

- Нечіткі або часто змінювані вимоги, що призводить до переробок і перевитрат зусиль;
- Накопичення технічного боргу, обумовлене рутинними завданнями та браком часу на рефакторинг;
- Проблеми з тестуванням, зокрема низька автоматизація та складність відтворення дефектів;
- Недосконала комунікація у командах та складність масштабування процесів у великих чи розподілених командах.

На тлі цієї проблематики з'являється генеративний штучний інтелект (ГШІ), який здатен автоматизувати низку рутинних операцій, допомагати у написанні коду, генерувати документацію та навіть пропонувати проєктні рішення. Однак масштаби впровадження ГШІ та його реальний вплив на оптимізацію ресурсів і часу поки що недостатньо досліджені. Тож мета цієї статті – проаналізувати роль генеративного ШІ в подоланні «вузьких місць» сучасної веб-розробки й оцінити потенційні вигоди від його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Актуальність проблематики оптимізації розробки веб-застосунків через мінімізацію втрат часу і ресурсів висвітлюється у низці наукових та практичних публікацій. Проте, як свідчить аналіз джерел, багато досліджень зосереджені переважно на окремих аспектах (наприклад, методології проєктного менеджменту чи виключно автоматизованому тестуванню), тоді як комплексне вивчення ролі генеративного штучного інтелекту (ГШІ) у подоланні відомих «вузьких місць» розробки залишається фрагментарним. Нижче подано більш деталізований огляд літератури й виявлені обмеження існуючих праць:

Роботи Pressman & Maxim [1] та Sommerville [2] подають фундаментальний опис життєвого циклу ПЗ, починаючи від збору вимог до впровадження та супроводу продукту. У цих джерелах розкриваються класичні проблеми – невідповідність вимог, пізнє виявлення дефектів, складність управління змінами. Також автори висвітлюють переваги гнучких (Agile) підходів у порівнянні з каскадними моделями.

У зазначених працях роль інструментів штучного інтелекту розглядається або поверхнево, або взагалі не згадується. Хоча автори визнають важливість автоматизації, сфера генеративного ШІ залишається за рамками їхньої уваги.

Рис. 1. Найпоширеніші фактори в сучасному життєвому циклі розробки веб-застосунків

У працях Beck & Andres [3], Schwaber & Sutherland [4] ґрунтовно описано еволюцію гнучкої розробки, зокрема Scrum-підходи до спринтового управління, самоорганізації команд, швидкого зворотного зв'язку. У той же час DevOps-ініціативи (за Humble & Farley [5]) демонструють, як безперервна інтеграція та доставка (CI/CD) можуть скоротити цикл виходу продукту на ринок. Хоча в цих працях наведено низку рекомендацій для уникнення перевитрат і затримок, окремий аналіз впливу генеративного ШІ на скорочення часу виконання рутинних завдань чи на узгодження вимог у реальному масштабі поки що відсутній.

Дослідження щодо технічного боргу і складності проектів Boehm & Turner [7] та Larman & Vodde [6] наголошують, що неконтрольоване зростання технічного боргу, особливо в масштабних чи розподілених командах, призводить до значних перевитрат у майбутньому. Вони описують процеси оцінювання боргу та підходи до його зменшення (рефакторинг, контроль код-рев'ю), але здебільшого у традиційному контексті Agile/Lean. Ці дослідження обмежені тим, що не розглядають можливості ГШІ для автоматизованого виявлення зон технічного боргу чи автогенерації тест-кейсів і рекомендацій щодо рефакторингу коду.

Whittaker [8] (досвід Google) і Meszaros [9] (xUnit Test Patterns) широко висвітлюють питання побудови тестових стратегій: від модульного і інтеграційного тестування до складних end-to-end сценаріїв. Автори акцентують на економії ресурсів завдяки ефективній автотест-стратегії. Попри детальний опис патернів та інструментів тестування, взаємодія ГШІ з процесом тестування поки що майже не досліджена, а можливість генеративної моделі створювати та оновлювати тести на основі змін у коді залишається поза межами аналізу.

Chen та ін. [10] досліджували ефективність мовних моделей (Codex) у генерації програмного коду, демонструючи позитивний вплив на швидкість написання тестових і допоміжних фрагментів. OpenAI [11], GitHub Copilot [12] і Amazon CodeWhisperer [13] також представляють результати власних експериментів, показуючи потенціал економії часу розробників. Хоча ці праці й оглядають можливості ГШІ, дослідження здебільшого фрагментарні. Зокрема, немає повного аналізу, як генеративні моделі змінюють увесь життєвий цикл веб-розробки (від збору вимог до супроводу), які саме метрики ефективності (ROI, швидкість релізів, зменшення дефектів) найбільш релевантні, і наскільки стабільним є цей ефект у довгостроковій перспективі.

Окремі статті та блоги (Kim et al. [14], Sea & Nguyen [15]) згадують «інтелектуальний DevOps», де машинне навчання допомагає аналізувати логи виробничих середовищ і налаштовувати пайплайни CI/CD. Але про роль генеративних моделей у проектуванні архітектури, створенні документації чи управлінні вимогами інформації мало. У більшості випадків автори зосереджуються на аналізі даних чи прогностичних алгоритмах, тоді як генеративний аспект (автоматичне створення коду, тестів, документації) залишається мало дослідженим.

Неповнота існуючих досліджень зображена на рисунку 2.

Таким чином, попри те, що в останні роки у науковому середовищі й практичній індустрії активно обговорюються питання автоматизації, Agile/DevOps та окремі аспекти застосування мовних моделей у розробці, повного

Рис. 2. Неповнота існуючих досліджень

та всебічного опису інтеграції генеративного ШІ у цикл веб-розробки поки що не запропоновано. Це обґрунтовує необхідність додаткового дослідження, спрямованого на розробку методологічного підходу до впровадження ГШІ, оцінку його впливу на різні етапи проєкту та формування рекомендацій для розробників і менеджменту.

Формулювання мети дослідження

Виявити ключові «вузькі місця» сучасного циклу розробки веб-застосунків, де відбувається найбільша втрата ресурсів та часу. Проаналізувати наявні генеративні рішення (GitHub Copilot, ChatGPT, CodeWhisperer тощо) й оцінити їхню роль у подоланні виявлених проблем. Запропонувати підходи та рекомендації щодо інтеграції генеративного ШІ в існуючі процеси розробки з метою мінімізації технічного боргу, прискорення тестування та зменшення рутинних завдань.

Викладення основного матеріалу дослідження

Основні чинники «загублення» ресурсів у життєвому циклі розробки

Для виявлення ділянок, де губляться ресурси, розглянемо традиційну структуру життєвого циклу веб-розробки з труднощами, які виникають на кожному з етапів зображеному на рисунку 3.

Генеративний штучний інтелект (ГШІ), побудований на великих мовних моделях (LLM), має потенціал впливу та покращення різних етапів розробки веб-застосунків (Рис. 4).

Таким чином, ГШІ може стати каталізатором скорочення часу на рутинні завдання, зменшити кількість дефектів, сприяти швидшому реагуванню на зміни і покращити загальну продуктивність. Мною були виділені такі приклади інтеграції ГШІ у сучасні методології (Agile + DevOps):

Agile-спринт з ГШІ. На етапі планування спринту штучний інтелект може допомагати формувати backlog, генерувати детальні user stories та тест-кейси. Під час розробки інструмент на кшталт GitHub Copilot пропонує фрагменти коду, а ChatGPT дає поради щодо покращення алгоритмів або архітектурних рішень.

DevOps-пайплайн. Continuous Integration: ГШІ може згенерувати скрипти або YAML-файли для побудови збірок, запуску тестів і статичного аналізу коду.

DevOps-пайплайн. Continuous Deployment: автоматичне розгортання у хмарному середовищі, створення інфраструктури як коду (IaC).

Ретроспектива та вдосконалення. Застосування ГШІ для аналізу журналів (логів), тестових звітів і показників продуктивності дає змогу швидше виявляти системні помилки та «вузькі місця».

Попри відчутні переваги які несе використання ГШІ в повному циклі розробки веб-застосунків хоча також відмітити наступні проблеми та обмеження використання генеративного ШІ:

Безпека та якість коду. Генеративні моделі можуть пропонувати код із вразливостями або некоректними алгоритмами. Потрібен додатковий рівень перевірок (рецензія коду, інструменти статичного аналізу).

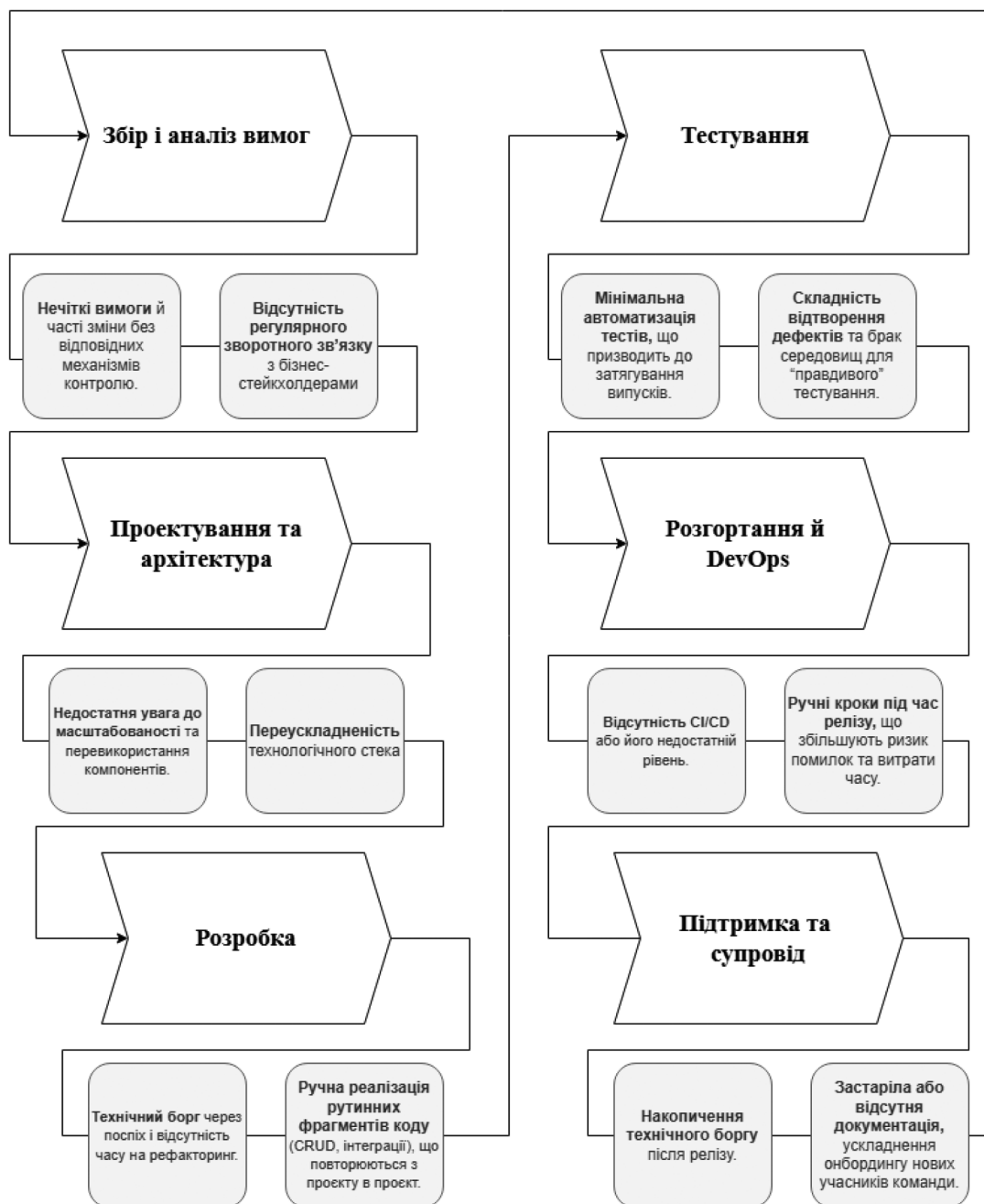

Рис. 3. Структура життєвого циклу веб-розробки

Інтелектуальна власність та ліцензування. Якщо модель навчена на відкритих репозиторіях, виникають суперечливі питання щодо використання уривків коду з різними ліцензіями.

Точність та релевантність. Можливі «галюцинації» моделей (коли вони генерують правдоподібний, але неправильний код). Потрібен досвідчений розробник, щоб фільтрувати пропозиції ГШІ.

Навчання та адаптація. Для точних підказок у специфічному домені (наприклад, фінтех, медичні дані) бажаний донавчальний етап моделі на внутрішньому коді та документації.

Висновки

Сучасний цикл розробки веб-застосунків часто страждає від перевитрат часу та ресурсів на етапах збору вимог, написання рутинних частин коду, тестування й розгортання.

Генеративний штучний інтелект відкриває можливості для оптимізації більшості стадій, починаючи від автоматизованого створення шаблонів коду та тест-кейсів до генерації конфігурацій для DevOps-середовищ. Найбільший ефект ГШІ спостерігається в галузях, де рутинні й повторювані завдання становлять великий

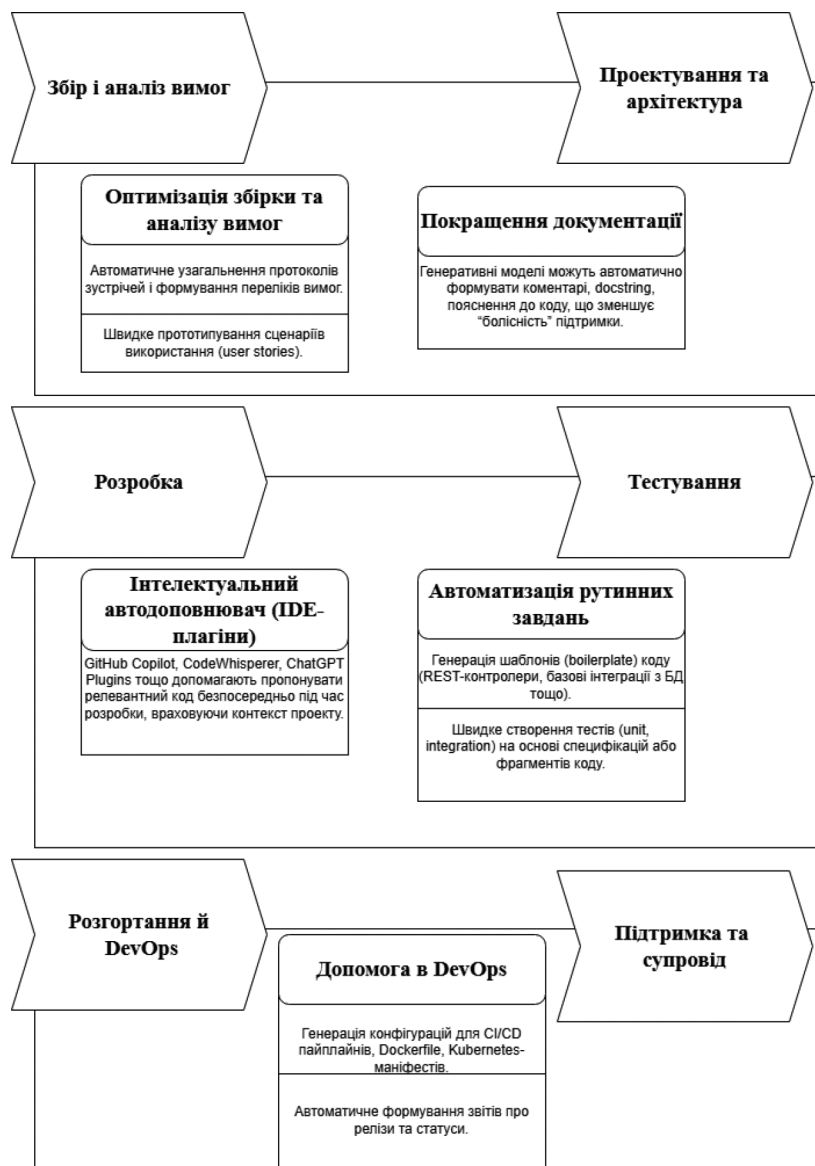

Рис. 4. Покращення етапів розробки веб-застосунків

відсоток роботи (CRUD-операції, типові інтеграції, тестування), а також у проектах з високим ступенем складності та швидко змінюваними вимогами.

Для успішного впровадження потрібно подбати про додаткові перевірки якості згенерованого коду (код-рев'ю, статичний аналіз, безпекові сканери), механізми відповідального використання (дотримання ліцензій, конфіденційності даних) та навчання команди та адаптацію процесів (Agile + DevOps + ГШІ).

Таким чином, інтеграція генеративного штучного інтелекту може суттєво скоротити втрати часу та ресурсів у розробці веб-застосунків, особливо якщо поєднати її з усталеними гнучкими методологіями та DevOps-практиками. Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на оцінку ефективності ГШІ в реальних проектах, покращення точності та безпеки згенерованого коду, а також розробку методів вимірювання ROI від впровадження інтелектуальних моделей.

Список використаної літератури

1. Pressman, R. S., & Maxim, B. R. (2019). *Software Engineering: A Practitioner's Approach*. 9th Ed. McGraw-Hill Education.
2. Sommerville, I. (2016). *Software Engineering*. 10th Ed. Pearson.
3. Beck, K., & Andres, C. (2004). *Extreme Programming Explained: Embrace Change*. 2nd Ed. Addison-Wesley.
4. Schwaber, K., & Sutherland, J. (2020). *The Scrum Guide*. [Онлайн]. Доступно: <https://scrumguides.org/>

5. Humble, J., & Farley, D. (2010). *Continuous Delivery: Reliable Software Releases through Build, Test, and Deployment Automation*. Addison-Wesley.
6. Larman, C., & Vodde, B. (2008). *Scaling Lean & Agile Development: Thinking and Organizational Tools for Large-Scale Scrum*. Addison-Wesley.
7. Boehm, B., & Turner, R. (2005). *Balancing Agility and Discipline: A Guide for the Perplexed*. Addison-Wesley.
8. Whittaker, J.A. (2012). *How Google Tests Software*. Addison-Wesley.
9. Meszaros, G. (2007). *xUnit Test Patterns: Refactoring Test Code*. Addison-Wesley.
10. Chen, M., Tworek, J., Jun, H., et al. (2021). Evaluating Large Language Models Trained on Code. *arXiv:2107.03374 [cs.LG]*.
11. OpenAI ChatGPT Official Documentation. [Онлайн]. Доступно: <https://platform.openai.com/docs/introduction>
12. GitHub Copilot. [Онлайн]. Доступно: <https://github.com/features/copilot>
13. Amazon CodeWhisperer. [Онлайн]. Доступно: <https://aws.amazon.com/codewhisperer/>
14. Kim, M., Kim, S., & Murugesan, S. (2021). Intelligent DevOps: Applying AI/ML to CI/CD pipelines. *IEEE Software*, 38(5), 81–87.
15. Sea, C., & Nguyen, T. (2022). Automated CI/CD pipeline generation using generative AI. *arXiv:2207.01123 [cs.SE]*.
16. Forsgren, N., Humble, J., & Kim, G. (2018). *Accelerate: The Science of Lean Software and DevOps: Building and Scaling High Performing Technology Organizations*. IT Revolution.
17. Sandoval, E. (2022). Intellectual Property Rights and AI-generated Code. *Journal of Business Law*, 45(2), 73–91.

References

1. Pressman, R. S., & Maxim, B. R. (2019). *Software Engineering: A Practitioner's Approach*. 9th Ed. McGraw-Hill Education.
2. Sommerville, I. (2016). *Software Engineering*. 10th Ed. Pearson.
3. Beck, K., & Andres, C. (2004). *Extreme Programming Explained: Embrace Change*. 2nd Ed. Addison-Wesley.
4. Schwaber, K., & Sutherland, J. (2020). *The Scrum Guide*. [Online]. Available: <https://scrumguides.org/>
5. Humble, J., & Farley, D. (2010). *Continuous Delivery: Reliable Software Releases through Build, Test, and Deployment Automation*. Addison-Wesley.
6. Larman, C., & Vodde, B. (2008). *Scaling Lean & Agile Development: Thinking and Organizational Tools for Large-Scale Scrum*. Addison-Wesley.
7. Boehm, B., & Turner, R. (2005). *Balancing Agility and Discipline: A Guide for the Perplexed*. Addison-Wesley.
8. Whittaker, J.A. (2012). *How Google Tests Software*. Addison-Wesley.
9. Meszaros, G. (2007). *xUnit Test Patterns: Refactoring Test Code*. Addison-Wesley.
10. Chen, M., Tworek, J., Jun, H., et al. (2021). Evaluating Large Language Models Trained on Code. *arXiv:2107.03374 [cs.LG]*.
11. OpenAI ChatGPT Official Documentation. [Online]. Available: <https://platform.openai.com/docs/introduction>
12. GitHub Copilot. [Онлайн]. Доступно: <https://github.com/features/copilot>
13. Amazon CodeWhisperer. [Online]. Available: <https://aws.amazon.com/codewhisperer/>
14. Kim, M., Kim, S., & Murugesan, S. (2021). Intelligent DevOps: Applying AI/ML to CI/CD pipelines. *IEEE Software*, 38(5), 81–87.
15. Sea, C., & Nguyen, T. (2022). Automated CI/CD pipeline generation using generative AI. *arXiv:2207.01123 [cs.SE]*.
16. Forsgren, N., Humble, J., & Kim, G. (2018). *Accelerate: The Science of Lean Software and DevOps: Building and Scaling High Performing Technology Organizations*. IT Revolution.
17. Sandoval, E. (2022). Intellectual Property Rights and AI-generated Code. *Journal of Business Law*, 45(2), 73–91.

Л. І. КУБЛІЙ

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-1015-3209

М. О. ШЕЛЕСТЮК

магістрант кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0000-2776-6960

СУЧАСНІ МЕТОДИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ НАВЧАННЯ ПРОГРАМУВАННЯ

У статті представлено розробку інтегрованої програмної системи на базі технологій штучного інтелекту для автоматизації та оптимізації процесу навчання програмування. Досліджено актуальні проблеми використання штучного інтелекту в освітньому процесі, включаючи питання доступності технологій, якості генерованого коду та адаптації навчального процесу до сучасних вимог. Запропоновано інноваційне рішення для ефективної співпраці між програмістом і штучним інтелектом, яке базується на інтеграції передових моделей машинного навчання.

Розроблена система використовує моделі CodeGen та CodeBERT для комплексного аналізу і генерації програмного коду. Модель CodeGen-350M-топо забезпечує генерацію синтаксично правильного коду і контекстуальні підказки, тоді як модель CodeBERT виконує глибокий аналіз структури програм і семантичних зв'язків. Унікальною особливістю системи є можливість роботи як в онлайн-, так і в офлайн-режимах завдяки попередньому завантаженню моделей на локальний сервер, що робить її доступною для використання в різних навчальних умовах.

Практична реалізація включає створення веб-застосунку на базі мікрофреймворку Flask, який надає інтуїтивно зрозумілий інтерфейс для взаємодії з моделями штучного інтелекту і забезпечує швидку обробку запитів користувачів. Система демонструє високу ефективність при аналізі введеного коду, наданні контекстуальних пояснень і формуванні рекомендацій щодо покращення програмних рішень. Важливою функціональністю є можливість автоматичного доповнення коду і виявлення потенційних помилок на ранніх етапах розробки програмного забезпечення. Створений веб-застосунок забезпечує ефективну співпрацю між програмістом і штучним інтелектом.

Ключові слова: штучний інтелект, навчання програмування, CodeGen, CodeBERT, Flask, веб-розробка, офлайн-режим, автоматизація навчання, машинне навчання, генерація коду, аналіз коду, освітні технології, програмна інженерія.

L. I. KUBLII

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0002-1015-3209

M. O. SHELESTIUK

Master's Student at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0009-0000-2776-6960

MODERN AI METHODS FOR PROGRAMMING EDUCATION

The paper presents the development of an integrated software system based on artificial intelligence technologies for automating and optimizing the programming education process. Current issues of artificial intelligence usage in the educational process are investigated, including technology accessibility, generated code quality, and adaptation of the learning process to modern requirements. An innovative solution for effective collaboration between programmer and AI is proposed, based on the integration of advanced machine learning models.

The developed system utilizes CodeGen and CodeBERT models for comprehensive code analysis and generation. Model CodeGen-350M-mono provides syntactically correct code generation and contextual hints, while CodeBERT performs deep analysis of program structure and semantic relationships. A unique feature of the system is its ability to operate in both online and offline modes through pre-loaded models on a local server, making it accessible for use in various educational settings.

The practical implementation includes creating a Flask-based web application that provides an intuitive interface for interaction with AI models and ensures fast processing of user requests. The system demonstrates high efficiency in analyzing input code, providing contextual explanations, and forming recommendations for improving programming solutions. Important functionality includes automatic code completion and early detection of potential errors during development. The created web application ensures effective cooperation between the programmer and artificial intelligence.

Key words: artificial intelligence, programming education, CodeGen, CodeBERT, Flask, web development, offline mode, education automation, machine learning, code generation, code analysis, educational technology, software engineering.

Постановка проблеми

З розвитком сучасних технологій особливої актуальності набуває використання штучного інтелекту в програмуванні завдяки його здатності автоматизувати та оптимізувати процеси розробки програмного забезпечення. Проблема, розглянута в цьому дослідженні, полягає в створенні програмного продукту, який поєднує ефективність парного програмування людини-програміста і штучного інтелекту.

Основним завданням є розробка продукту, який забезпечить ефективну співпрацю між програмістом і штучним інтелектом. Продукт повинен приймати на вхід код, написаний програмістом, і генерувати його продовження. Головною метою є створення універсального рішення, здатного працювати як в онлайн-, так і офлайн-режимах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У теперішній час впровадження штучного інтелекту в процес навчання програмування стає все більш актуальним, і це підтверджується результатами досліджень. Так, опитування серед студентів Стенфордського університету показало, що кожен п'ятий студент використовує ChatGPT для допомоги в роботі над завданнями з програмування, а 5 % з них не редагували згенерований штучним інтелектом текст перед здачею [1].

Штучний інтелект також активно застосовують для вдосконалення навичок програмування, про що свідчать численні дослідження. Наприклад, використання штучного інтелекту для автоматичного аналізу коду, розпізнавання і корекції помилок стало предметом наукових робіт таких авторів, як O. Zawacki-Richter та його колег, які досліджували перспективи використання технологій штучного інтелекту у вищій освіті [2]. Колумбійські вчені Rodríguez-Hernández, Musso, Kyndt і Cascallar впровадили штучні нейронні мережі для прогнозування академічної успішності студентів, що також застосовується при оцінюванні рівня володіння програмуванням [3].

Ранні дослідження [4], які стосуються використання штучного інтелекту українськими учнями й студентами для вивчення програмування, виявили позитивні результати. Студенти активно використовують штучний інтелект як інструмент для розв'язання складних задач.

Сучасні методи штучного інтелекту значно полегшують навчання програмування, підвищуючи ефективність і точність навчального процесу. Технології штучного інтелекту забезпечують швидке й глибоке засвоєння матеріалу, дають можливість студентам розвивати свої навички програмування більш ефективно і з меншими зусиллями. Подальший розвиток цих технологій лише поглиблюватиме інтеграцію штучного інтелекту в освіту, створюючи нові можливості для навчання учнів і студентів у сфері програмування.

Формулювання мети дослідження

Головною метою дослідження є розробка інтегрованої програмної системи на базі технологій штучного інтелекту для автоматизації та оптимізації процесу навчання програмування з можливістю офлайн-використання попередньо завантажених моделей штучного інтелекту. Система повинна поєднувати ефективні моделі штучного інтелекту для генерації та аналізу програмного коду, забезпечувати зручний веб-інтерфейс для взаємодії користувачів, а також працювати незалежно від наявності інтернет-з'єднання.

Технологічними цілями дослідження є:

- створення серверного застосунку на базі мікрофреймворку Flask для забезпечення взаємодії користувачів з моделями штучного інтелекту;
- інтеграція та оптимізація роботи моделей CodeGen та CodeBERT для генерації й аналізу програмного коду;
- розробка системи офлайн-доступу до функціоналу штучного інтелекту через попереднє завантаження моделей;
- створення інтуїтивного веб-інтерфейсу для взаємодії з різними моделями штучного інтелекту.

Практичними цілями дослідження є:

- забезпечення безперебійного доступу до інструментів штучного інтелекту незалежно від наявності інтернет-з'єднання;
- оптимізація швидкодії системи через попереднє завантаження моделей.

Технічними результатами дослідження мають бути:

- працюючий веб-застосунок з інтегрованими моделями штучного інтелекту;
- оптимізована система офлайн-доступу до моделей штучного інтелекту.

Дослідження має важливе значення для розвитку методів навчання програмування, оскільки воно створює нові можливості для автоматизації навчального процесу, забезпечує доступність сучасних інструментів штучного інтелекту в офлайн-режимі і надає можливість порівняти ефективність різних підходів до генерації коду. Інноваційність роботи полягає у створенні комплексного рішення для офлайн-доступу до моделей штучного інтелекту.

Викладення основного матеріалу дослідження

Першим кроком дослідження було створення сервера, здатного приймати дані від користувачів і надсилати їм відповіді. Для реалізації цієї задачі обрано бібліотеку Flask [5], яка є одним із найпоширеніших інструментів для розробки веб-застосунків мовою Python. Бібліотека Flask забезпечує простоту використання і потужний функціонал для створення ефективної взаємодії між сервером і клієнтами.

У програмному коді сервера всі необхідні змінні оголошено до основної частини коду, який обробляє запити. Такий підхід забезпечує оптимізацію роботи моделей, оскільки вони завантажуються один раз при старті сервера і залишаються в оперативній пам'яті, що зменшує затримки під час виконання кожного запиту.

Розглянемо розроблений програмний код для запуску сервера.

Система починає роботу з завантаження необхідних моделей та ініціалізації веб-сервера:

```
from transformers import AutoTokenizer, AutoModelForCausalLM, pipeline
from flask import Flask, request, render_template

app = Flask(__name__)
```

Далі здійснюється налаштування обох моделей машинного навчання:

```
model_identifier = «Salesforce/codegen-350M-mono»
tokenizer = AutoTokenizer.from_pretrained(model_identifier)
model = AutoModelForCausalLM.from_pretrained(model_identifier, device_map="cpu")
pipe = pipeline("fill-mask", model="neulab/codebert-python")
```

Система реалізує два основні алгоритми обробки програмного коду. Це алгоритм CodeBERT для заповнення пропусків у коді і алгоритм CodeGen для генерації програмного коду:

```
def codebert_models(user_input):
    return pipe(user_input)

def codegen_models(user_input):
    inputs = tokenizer(user_input, return_tensors="pt")
    outputs = model.generate(inputs["input_ids"], max_length=100, num_return_sequences=1)
    decoded_output = tokenizer.decode(outputs[0], skip_special_tokens=True)
    return decoded_output
```

Реалізація основного маршруту для обробки HTTP-запитів здійснюється так:

```
@app.route("/", methods=["GET", "POST"])
def index():
    user_input = None
    choice = None
    answer_models = None

    if request.method == "POST":
        user_input = request.form.get("user_input")
        choice = request.form.get("choice")

        if choice == "codebert":
            answer_models = codebert_models(user_input)
        elif choice == "codegen":
            answer_models = codegen_models(user_input)

    return render_template(
        "index.html", user_input=user_input, choice=choice, answer_models=answer_models
    )

if __name__ == "__main__":
    app.run(debug=True)
```

Розроблена система інтегрує сучасні методи машинного навчання з веб-технологіями, що забезпечує зручний інтерфейс для генерації та аналізу програмного коду.

Архітектуру інтегрованої програмної системи подано на рис. 1.

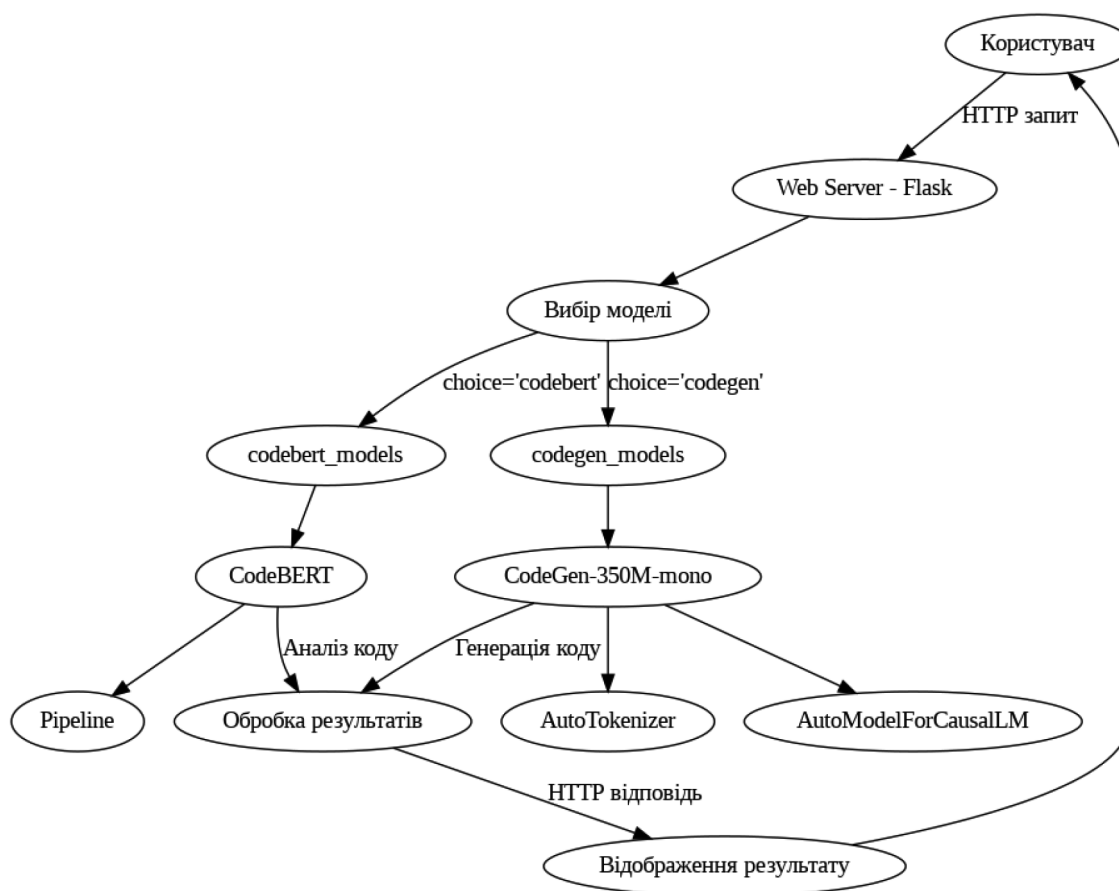

Рис. 1. Архітектура інтегрованої програмної системи

Використані в коді змінні та їхнє призначення подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Змінні, які використовуються в коді, та їхнє призначення

Змінна	Призначення
Model_identifier	Завантажує модель codegen-350M-mono для роботи з нею
tokenizer	Токенізатор
model	Сама модель, яка буде надавати відповідь за запит
pipe	Завантаження моделі codebert-python

Використані методи передбачають інтеграцію двох моделей штучного інтелекту – Codegen-350M-mono і CodeBERT.

Модель Codegen-350M-mono має 350 мільйонів параметрів, які можна навчити [6]. Вона навчена на монолінгвальному наборі даних коду і спеціалізується на генерації нового коду, оптимізована для створення послідовного синтаксично правильного коду, добре розуміє контекст запиту користувача і пропонує релевантні відповіді. Модель підтримує автодоповнення коду і може пропонувати варіанти завершення програмних конструкцій. Через свій помірний розмір вона ефективна для розв'язання відносно простих завдань програмування.

Модель CodeBERT [7], натомість, базується на архітектурі BERT і адаптована для роботи з програмними кодами різними мовами програмування. Вона здатна розуміти семантичні зв'язки між частинами коду, виконувати глибокий аналіз його структури, має широкую функціональність. Модель CodeBERT використовують для пошуку схожого коду, аналізу функціональності, виявлення помилок і вразливостей, генерації документації, класифікації типів коду.

Основна відмінність між цими моделями полягає в їхньому призначенні: модель Codegen-350M-mono фокусується на генерації нового коду, тоді як модель CodeBERT спеціалізується на аналізі та розумінні наявного коду.

Обидві моделі було попередньо завантажено на локальний сервер, що надало можливість їхнього використання навіть без підключення до Інтернету.

Після запуску застосунку відображається його головна сторінка (рис. 2).

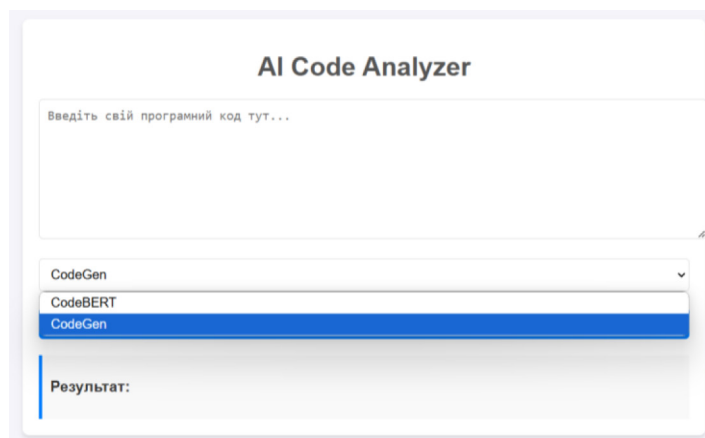

Рис. 2. Головна сторінка застосунку

Результат тестування роботи моделі CodeBERT подано на рис. 3.

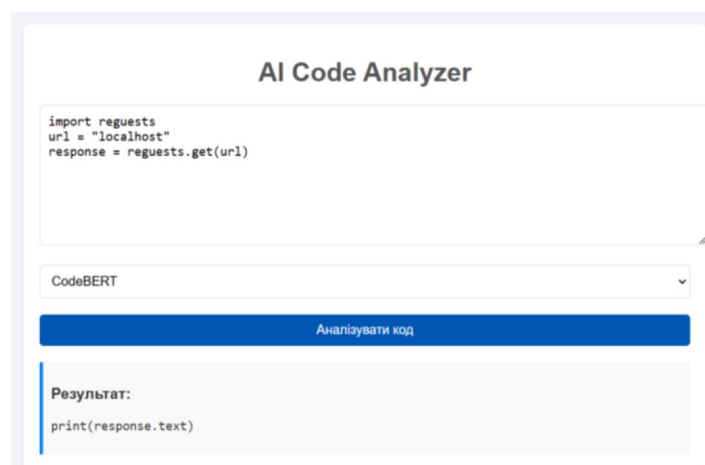

Рис. 3. Тестування моделі CodeBERT

Користувач взаємодіє із системою, вставляючи свій програмний код у відповідне поле. Застосунок є ефективним інструментом для генерації та доповнення програмного коду. Він може бути корисним для розробників програмного забезпечення, які бажають автоматизувати рутинні завдання створення і доповнення коду.

Висновки

У результаті проведеного дослідження було розроблено і впроваджено інтегровану програмну систему на базі технологій штучного інтелекту для автоматизації та оптимізації процесу навчання програмування. Основні досягнення і результати дослідження поєднують кілька ключових аспектів. Спочатку було реалізовано серверний застосунок на базі мікрофреймворку Flask, який забезпечує ефективну взаємодію користувачів з моделями штучного інтелекту, стабільну роботу в режимі офлайн завдяки попередньому завантаженню моделей, а також оптимізовану швидкодію системи. Крім того, було успішно інтегровано дві різні моделі штучного інтелекту: модель CodeGen для генерації програмного коду і модель CodeBERT для аналізу та обробки коду.

На практичному рівні було створено функціональний веб-інтерфейс, який забезпечує зручне введення користувачького коду, можливість вибору між різними моделями штучного інтелекту та отримання контекстуальних відповідей від системи. Окремо було реалізовано офлайн-функціональність, що дає можливість працювати з системою без постійного підключення до Інтернету, зберігаючи при цьому високу швидкодію завдяки попередньому завантаженню моделей.

У ході дослідження впроваджено вдосконалення застосунку. Зокрема, оптимізовано роботу серверної частини шляхом попереднього завантаження моделей, що зменшує затримки і покращує швидкодію застосунку навіть при високому навантаженні. Реалізовано механізм паралельної роботи моделей CodeGen і CodeBERT для генерації

та аналізу коду, що забезпечує стабільність і точність відповідей через оптимізацію форматів даних. Покращено алгоритми обробки запитів користувачів для врахування контексту задачі, що підвищило якість генерації коду. Додано функціонал офлайн-режиму з кешуванням і розподілом ресурсів для автономної роботи.

Перспективи подальшого розвитку дослідження включають розширення функціональності системи новими моделями штучного інтелекту, вдосконалення механізмів аналізу й генерації коду, розробку додаткових навчальних функцій та інтеграцію з наявними освітніми платформами. Розроблена система має значний потенціал для впровадження в навчальних закладах, використання в процесі самонавчання програмування, застосування в корпоративному навчанні, що сприяє підвищенню ефективності вивчення і вироблення навичок програмування.

Список використаної літератури

1. The Stanford Daily. Scores of Stanford students used ChatGPT on final exams, survey suggests. 2023, January 22. URL: <https://stanforddaily.com/2023/01/22/scores-of-stanford-students-used-chatgpt-onfinal-exams-survey-suggests/> (дата звернення: 10.01.2025).
2. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2019. № 16(1). Article 39. doi: <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>
3. Rodríguez-Hernández C. F., Musso M., Kyndt E., Cascallar E. Artificial neural networks in academic performance prediction: Systematic implementation and predictor evaluation. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2021. № 2, 100018. URL: doi: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100018>
4. Міністерство освіти і науки України. Результати всеукраїнського дослідження про перспективи ШІ в загальній середній освіті. 20 грудня 2023. URL: <https://mon.gov.ua/news/rezultati-vseukrainskogo-doslidzhennya-pro-perspektivi-shi-v-zagalniy-seredniy-osviti> (дата звернення: 10.01.2025).
5. Flask documentation. <https://flask.palletsprojects.com/en/stable/> (дата звернення: 10.01.2025).
6. CodeGen (CodeGen-Mono 350M). URL: <https://huggingface.co/Salesforce/codegen-350M-mono> (дата звернення: 10.01.2025).
7. CodeBERT: A Pre-Trained Model for Programming and Natural Languages. / Zhangyin Feng, et al. *Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP*. 2020, November 16–20. P. 1536–1547. URL: <https://aclanthology.org/2020.findings-emnlp.139.pdf>. (дата звернення: 10.01.2025).

References

1. The Stanford Daily. (2023, January 22). Scores of Stanford students used ChatGPT on final exams, survey suggests. URL: <https://stanforddaily.com/2023/01/22/scores-of-stanford-students-used-chatgpt-onfinal-exams-survey-suggests/>
2. Zawacki-Richter, O., Marín, V.I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), article 39. doi: <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>
3. Rodríguez-Hernández, C. F., Musso, M., Kyndt, E., & Cascallar, E. (2021). Artificial neural networks in academic performance prediction: Systematic implementation and predictor evaluation. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100018. doi: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100018>
4. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2023). Results of the all-Ukrainian research on the prospects of AI in general secondary education. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/rezultativseukrayinskogo-doslidzhennya-pro-perspektivi-shi-v-zagalnij-serednij-osviti> [in Ukrainian].
5. Flask's documentation. (2010). <https://flask.palletsprojects.com/en/stable/>
6. CodeGen (CodeGen-Mono 350M). URL: <https://huggingface.co/Salesforce/codegen-350M-mono>
7. CodeBERT: A Pre-Trained Model for Programming and Natural Languages / Zhangyin Feng, et al. (2020, November 16–20) *Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP*. P. 1536–1547. URL: <https://aclanthology.org/2020.findings-emnlp.139.pdf>

Л. І. КУБЛІЙ

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0002-1015-3209

О. І. ЮЩЕНКО

магістрант кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0001-2494-0449

МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ГРАВЦІВ У ВЕБ-ІГРАХ ЧЕРЕЗ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ВИПРОБУВАННЯ І РЕЗУЛЬТАТИ

Стаття присвячена розробці системи штучного інтелекту (ШІ) для моделювання поведінки гравців у веб-іграх на прикладі автоматичного проходження рівнів популярної гри «Вода і Вогонь», де два персонажі – Fireboy і Watergirl – повинні долати перешкоди і розв'язувати головоломки. Основною метою є створення ефективного штучного інтелекту, здатного виявляти об'єкти на екрані, аналізувати ситуацію та приймати обгрунтовані рішення для планування руху, взаємодії з об'єктами і подолання перешкод. Проведений аналіз наявних методів автоматизації показав, що вони потребують вдосконалення для забезпечення точності й швидкості рішень у реальному часі. У статті запропоновано використовувати технології комп'ютерного зору для виявлення об'єктів за кольором і контурами, а також алгоритми планування шляху і прийняття рішень.

Завдяки впровадженню сучасних алгоритмів навчання з підкріпленням, таких як Proximal Policy Optimization (PPO), розроблений штучний інтелект здатен адаптувати свою поведінку на основі досвіду, отриманого під час численних епізодів гри. Це дає можливість агентам Fireboy і Watergirl ефективно взаємодіяти з ігровими елементами, уникати небезпек та оптимізувати стратегії для досягнення цілей. Випробування показали, що штучний інтелект може самостійно приймати стратегічні рішення, такі як вибір оптимального маршруту і уникнення небажаних зон, що значно підвищує рівень автономності та ефективності.

Впровадження штучного інтелекту в ігровий процес дає можливість створити більш динамічне та інтерактивне середовище, здатне адаптуватися до дій гравця в реальному часі. Це відкриває нові можливості для розробників при створенні ігор, які можуть забезпечити унікальний досвід для кожного користувача. Крім того, такі технології можуть бути застосовані не лише у сфері розваг, але й в інших галузях, де потрібна автоматизація процесів і прийняття рішень в умовах невизначеності. Отримані результати можуть бути використані для подальшого вдосконалення ігрового процесу, підвищення рівня інтерактивності та адаптивності ігор, а також для розробки нових підходів до автоматизації в різних галузях.

Ключові слова: автоматизація, штучний інтелект, комп'ютерний зір, алгоритми прийняття рішень, гра «Вода і Вогонь», планування шляху.

L. I. KUBLII

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0002-1015-3209

O. I. YUSHCHENKO

Master's Student at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0009-0001-2494-0449

MODELING PLAYER BEHAVIOR IN WEB GAMES THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TESTING AND RESULTS

The article is dedicated to the development of an artificial intelligence (AI) system for modeling player behavior in web games, using the example of automatically completing levels in the popular game “Fireboy and Watergirl”, where two characters must overcome obstacles and solve puzzles. The main goal is to create an efficient AI capable

of detecting objects on the screen, analyzing situations, and making informed decisions for planning movement, interacting with objects, and overcoming obstacles. An analysis of existing automation methods revealed that they need improvement to ensure accuracy and speed of decision-making in real-time. The article proposes using computer vision technologies to detect objects by color and contours, as well as path planning and decision-making algorithms.

By implementing modern reinforcement learning algorithms such as Proximal Policy Optimization (PPO), the developed AI can adapt its behavior based on experience gained during numerous game episodes. This allows the agents, Fireboy and Watgirl, to effectively interact with game elements, avoid dangers, and optimize strategies to achieve goals. Tests have shown that the AI can independently make strategic decisions, such as choosing optimal routes and avoiding undesirable areas, significantly enhancing autonomy and efficiency.

Integrating AI into the gaming process enables the creation of a more dynamic and interactive environment that can adapt to player actions in real-time. This opens new opportunities for developers to create games that can provide a unique experience for each user. Furthermore, such technologies can be applied not only in the entertainment sector but also in other fields where process automation and decision-making under uncertainty are required. The results obtained can be used for further improvement of the gaming process, increasing the level of interactivity and adaptability of games, as well as for developing new approaches to automation in various industries.

Key words: automation, artificial intelligence, computer vision, decision-making algorithms, “Fireboy and Watgirl” game, path planning.

Постановка проблеми

У сучасних відеоіграх штучний інтелект (ШІ) відіграє ключову роль щодо забезпечення адаптивності та інтерактивності гри. Однією з таких ігор є «Вода і Вогонь» [1], де два персонажі, Fireboy і Watgirl, мають пройти серію рівнів, долаючи перешкоди і розв’язуючи головоломки. Для того, щоб ці персонажі могли автоматично проходити рівні, необхідно створити ефективний штучний інтелект, здатний не лише виявляти об’єкти на екрані, але й приймати обґрунтовані рішення для планування руху, взаємодії з об’єктами і подолання перешкод.

Наявні методи автоматизації вимагають вдосконалення для реалізації точних і швидких рішень у реальному часі, що дасть можливість персонажам проходити рівні без втручання користувача. Використання сучасних алгоритмів навчання з підкріпленням, наприклад, Proximal Policy Optimization (PPO) [2, 3], дає можливість агентам навчатися оптимальної поведінки на основі досвіду, отриманого під час гри. Це відкриває можливості для адаптації стратегії персонажів до змінних умов гри, забезпечуючи більш ефективне подолання перешкод і взаємодію з ігровими елементами.

Таким чином, актуальним є дослідження й розробка методів штучного інтелекту для автоматизації гри «Вода і Вогонь», що включає виявлення об’єктів, аналіз шляху і прийняття рішень щодо руху персонажів у динамічному середовищі. Це дослідження може значно підвищити рівень автономності та ефективності ігрового процесу, а також мати застосування в інших сферах, де потрібна автоматизація і прийняття рішень в умовах невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останні роки ознаменувалися значним прогресом у галузі штучного інтелекту і його застосування в ігровій індустрії. Дослідження показують, що інтеграція штучного інтелекту в ігрові системи надає можливість створювати більш адаптивні та інтерактивні ігрові середовища, що підвищує рівень залучення й задоволення гравців.

Одним із напрямків дослідження є застосування методів комп’ютерного зору для виявлення та аналізу об’єктів у грі. Наприклад, методи виявлення об’єктів за кольором (color-based object detection) та контурів (contour detection) вже довели свою ефективність у багатьох комп’ютерних іграх [4]. Ці методи дають можливість точно ідентифікувати ігрові елементи і приймати обґрунтовані рішення на основі зібраної інформації.

Інші дослідження зосереджені на алгоритмах планування шляху (pathfinding) та ухилення від перешкод. Наприклад, алгоритм A* та його модифікації активно використовують для планування руху персонажів у складних ігрових середовищах [5]. Ці алгоритми дають можливість визначати оптимальні маршрути, враховуючи різні фактори, такі як розташування перешкод і цілі.

Важливу роль відіграють алгоритми прийняття рішень (decision making), які забезпечують персонажам можливість адаптувати свою поведінку залежно від поточної ситуації в грі. Дослідження показують, що використання машинного навчання і глибоких нейронних мереж для навчання моделей прийняття рішень може значно покращити ефективність ігрових агентів [6]. Ці моделі можуть враховувати різні параметри і динамічно змінювати стратегію гри.

Сучасні алгоритми навчання з підкріпленням, зокрема Proximal Policy Optimization (PPO) [2, 3], дають можливість агентам навчатися оптимальної поведінки на основі досвіду, отриманого під час численних епізодів гри. Це відкриває нові можливості для адаптації стратегії персонажів до змінних умов гри, забезпечуючи більш ефективне подолання перешкод і взаємодію з ігровими елементами.

Також заслуговує на увагу дослідження, присвячене створенню інтерактивних навчальних середовищ на основі штучного інтелекту. Наприклад, системи автоматизації тестування ігор дають можливість виявляти баги і недоліки на ранніх етапах розробки, що значно скорочує час і витрати на тестування [7]. Крім того, створення віртуальних персонажів, здатних до самонавчання та адаптації, відкриває нові можливості для розробки ігор [8].

Усі ці дослідження підкреслюють важливість і перспективність впровадження штучного інтелекту в ігрову індустрію. Проте, незважаючи на досягнуті успіхи, існують виклики, які потребують подальшого вивчення і вдосконалення. Це включає створення більш ефективних алгоритмів для роботи в реальному часі, забезпечення гнучкості й масштабованості систем штучного інтелекту, а також розв'язання етичних питань, пов'язаних з використанням штучного інтелекту. Таким чином, розробка методів штучного інтелекту для автоматизації гри «Вода і Вогонь» є актуальною і важливою задачею, яка може значно покращити користувацький досвід і підвищити рівень інтерактивності та адаптивності ігрового процесу.

Формулювання мети дослідження

Метою дослідження є розробка і реалізація штучного інтелекту для автоматичного проходження рівнів гри «Вода і Вогонь». Зокрема, метою є створення програмного забезпечення, здатного ефективно виявляти об'єкти на екрані, аналізувати ситуацію і приймати рішення щодо руху персонажів (Fireboy та Watergirl), включаючи долаття перешкод і взаємодію з ігровими елементами, такими як кнопки і двері. Для досягнення цієї мети буде використано сучасні методи комп'ютерного зору, включаючи виявлення об'єктів за кольором і контурами, а також алгоритми навчання з підкріпленням, зокрема Proximal Policy Optimization (PPO) [4]. Ці алгоритми дадуть агентам можливість адаптувати свою поведінку на основі досвіду, отриманого під час численних епізодів гри, що забезпечить оптимізацію стратегії для досягнення цілей. Крім того, буде застосовано алгоритми планування шляху і прийняття рішень на основі поточного стану гри, що надасть персонажам можливість ефективно взаємодіяти з динамічним ігровим середовищем.

Викладення основного матеріалу дослідження

Розробку і реалізацію штучного інтелекту для проходження рівнів гри «Вода і Вогонь» умовно розділено на кілька ключових етапів: виявлення об'єктів, аналіз шляху, прийняття рішень, автоматичне натискання клавіш та адаптивне навчання з підкріпленням.

Виявлення об'єктів на екрані здійснюється за допомогою технологій комп'ютерного зору. Замість класичного підходу з використанням простору кольорів HSV для виявлення персонажів та об'єктів, було впроваджено методи, які базуються на шаблонах і кластеризації. Розроблена функція `objects_tracking` відповідає за виявлення об'єктів на екрані, використовуючи шаблони для пошуку відповідних елементів. Це дає можливість точно ідентифікувати персонажів Fireboy і Watergirl, а також інші важливі елементи, такі як кнопки і перешкоди. Програмний код функції виявлення об'єктів такий:

```
def objects_tracking (self, frame):
    matches = []
    for name, templates in self.templates.items():
        for template in templates:
            if template is not None:
                matches.extend(self.match_template(frame, template, name))
    return self.cluster_matches(matches)
```

Реалізований підхід забезпечує гнучкість, точність і швидкість у визначенні об'єктів, що є критично важливим для успішної навігації в динамічному середовищі гри.

Аналіз шляху та ухилення від перешкод здійснюється за допомогою алгоритмів планування, які визначають оптимальний маршрут для персонажів. Прийняття рішень ґрунтується на аналізі поточного положення персонажа і мети. Якщо шлях вільний і мета близька, персонаж рухається до неї. Якщо є перешкоди або мета розміщується далеко, персонаж виконує іншу дію, наприклад, стрибає, що дає можливість адаптувати поведінку залежно від ситуації. Така адаптивність дає можливість персонажам ефективно реагувати на зміни в ігровому середовищі.

Автоматичне керування персонажами здійснюється за допомогою функції `control_character`, яка симулює натискання клавіш на клавіатурі для виконання таких дій, як переміщення, стрибки або натискання кнопок. Це забезпечує персонажам можливість безперервно автоматично взаємодіяти з ігровими елементами без втручання користувача. Реалізований підхід забезпечує безперервність і точність при виконанні дій, що є важливим для досягнення цілей гри. Програмний код функції керування персонажами такий:

```
def control_character(self, character, action):
    keys = {
        "fireboy": ["a", "d", "w", None, ["a", "w"], ["d", "w"]],
        "watergirl": [Key.left, Key.right, Key.up, None, [Key.left, Key.up], [Key.right, Key.up]]
    }
    if action < len(keys[character]):
        key = keys[character][action]
        if key:
            if isinstance(key, list):
```



```

for k in key:
    keyboard.press(k)
time.sleep(self.long_jump_duration if Key.up in key or «w» in key else 0.15)
for k in key:
    keyboard.release(k)
else:
    keyboard.press(key)
    time.sleep(0.15)
    keyboard.release(key)

```

Адаптивне навчання з підкріпленням впроваджується за допомогою алгоритму Proximal Policy Optimization (PPO). Цей алгоритм дає можливість агентам навчатися оптимальної поведінки на основі досвіду, отриманого під час численних епізодів гри. Навчання з підкріпленням забезпечує можливість адаптації стратегії персонажів до змінних умов гри і в результаті більш ефективно долати перешкоди і взаємодіяти з ігровими елементами. Це відкриває нові можливості для створення більш динамічних та інтерактивних ігрових середовищ.

Функція `calculate_reward` розраховує винагороди та штрафи на основі взаємодії персонажів з об'єктами, що впливає на навчання моделі. Вона забезпечує зворотний зв'язок для алгоритму навчання з підкріпленням, що допомагає агентам оптимізувати свою поведінку. Код цієї функції такий:

```

def calculate_reward(self, player_positions):
    reward = 0
    done = False
    for player_name, player_rect in player_positions:
        for item_name, item_rect in self.static_objects:
            if self.check_collision(player_rect, item_rect, item_name) and (item_name,
player_name) not in self.reward_given:
                amount = self.get_reward_amount(item_name, player_name)
                reward += amount
                self.reward_given.add((item_name, player_name))
                print(f»Collision detected: {player_name} with {item_name}, reward: {amount}»)
                if item_name in [«water», «lava», «acid»] and amount < 0:
                    done = True
    return reward, done

```

Розглянуті функції разом становлять основу системи штучного інтелекту, яка дає можливість автоматизувати проходження рівнів у грі «Вода і Вогонь», забезпечуючи ефективну взаємодію з ігровими елементами без втручання користувача.

Вікно гри «Вода і Вогонь» перед початком роботи системи штучного інтелекту має вигляд, поданий на рис. 1.

Після активації системи штучного інтелекту починається процес автоматичного проходження рівнів, де основну роль відіграє функція `objects_tracking` виявлення об'єктів на екрані.

Система починає захоплення зображення з екрана і перетворення його в зручний для обробки формат. Використовуючи методи комп'ютерного зору, система аналізує зображення, ідентифікує ключові елементи, такі

Рис. 1. Вікно гри «Вода і Вогонь» перед початком тестування

як персонажі Fireboy і Watergirl, а також об'єкти, з якими їм потрібно взаємодіяти, наприклад, кнопки, двері та перешкоди (рис. 2).

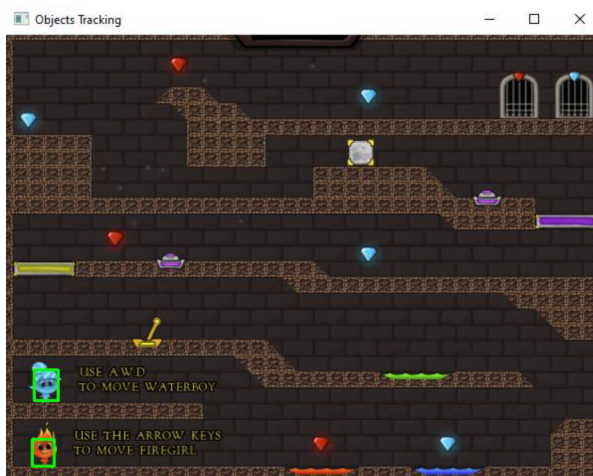

Рис. 2. Вікно гри «Вода і Вогонь» після запуску системи

Після визначення позицій усіх об'єктів на сцені, система починає планування руху персонажів. Вона розраховує оптимальні маршрути, враховуючи наявні перешкоди, і приймає рішення про те, які дії потрібно виконати для досягнення цілей. Це може включати переміщення персонажів у потрібному напрямку, стрибки для подолання перешкод або натискання кнопок для активації певних механізмів у грі.

Паралельно з цим, система контролює персонажів шляхом автоматичного натискання відповідних клавіш на клавіатурі, що забезпечує безперервну взаємодію з ігровими елементами (рис. 3).

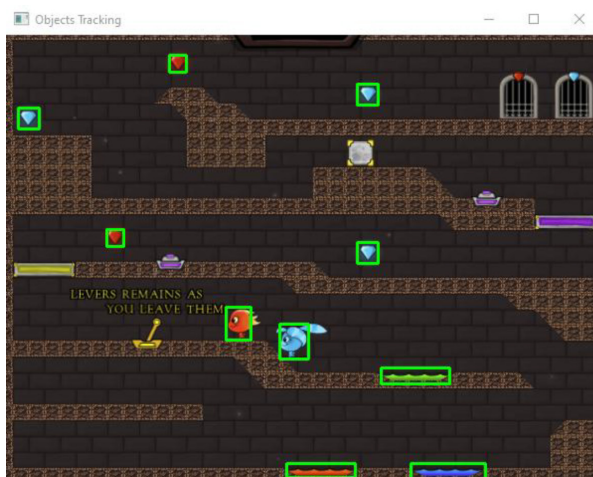

Рис. 3. Рух персонажів

Ключовим аспектом цього процесу є система винагород і штрафів, яка стимулює оптимальну поведінку персонажів. Коли персонаж успішно взаємодіє з ігровим об'єктом, наприклад, підбирає кристал або відкриває двері, він отримує винагороду, що позитивно впливає на його стратегію. З іншого боку, якщо персонаж потрапляє в небезпечну зону, таку як вода, лава або кислота, він отримує штраф, що спонукає його уникати таких дій у майбутньому. Цей механізм забезпечує ефективне навчання моделі, надаючи їй можливість адаптуватися до динамічних умов гри (рис. 4).

```
Collision detected: waterman with blue_crystal, reward: 10
Collision between (415, 405, 30, 38) and (407, 430, 75, 17) with sufficient width
Action: [0 5], Reward: 10
```

Рис. 4. Виявлення нагород

Цей процес повторюється на кожному новому рівні, забезпечуючи адаптивне навчання персонажів на основі досвіду, отриманого під час гри. Використання такого підходу дає системі можливість постійно покращувати свої стратегії, забезпечуючи більш ефективне та швидке проходження рівнів.

Висновки

У дослідженні розроблено й реалізовано систему штучного інтелекту для автоматичного проходження рівнів гри «Вода і Вогонь». В основі системи лежать сучасний алгоритм навчання з підкріпленням Proximal Policy Optimization (PPO), який дає можливість агентам адаптувати свою поведінку на основі досвіду, отриманого під час гри. Використання технологій комп'ютерного зору для виявлення об'єктів на екрані, зокрема методів шаблонного розпізнавання та кластеризації, забезпечує точне ідентифікування персонажів та ігрових елементів.

Реалізований штучний інтелект забезпечує ефективне виявлення об'єктів, аналіз ситуацій і прийняття обґрунтованих рішень щодо руху персонажів Fireboy і Watergirl. Це забезпечує можливість автоматично проходити рівні без втручання гравця, оптимально взаємодіючи з ігровими елементами, такими як кнопки та двері. Система винагород і штрафів стимулює персонажів до оптимальної поведінки, допомагаючи уникати небезпечних зон та досягати цілей.

Випробування створеного застосунку показали, що персонажі здатні успішно долати перешкоди і взаємодіяти з ігровими елементами. Запропоновані методи можуть бути в подальшому вдосконалені для підвищення точності й швидкості роботи штучного інтелекту, що забезпечить ще вищий рівень інтерактивності та адаптивності ігрового процесу. Це відкриває нові можливості для розробки більш динамічних ігрових середовищ і їхнього застосування в інших галузях, де потрібна автоматизація процесів і прийняття рішень в умовах невизначеності.

Список використаної літератури

1. Гра Вогонь і вода. URL: <https://ua.sgames.org/188503/> (дата звернення: 06.01.2025).
2. Proximal Policy Optimization Algorithms / Schulman J. et al. *arXiv:1707.06347v2*. 2017, Aug 28. URL: <https://arxiv.org/pdf/1707.06347v2>
3. DhanushKumar. PPO Algorithm. 2024, Feb 21. URL: <https://medium.com/@danushidk507/ppo-algorithm-3b33195de14a> (дата звернення: 06.01.2025).
4. A Study on Overfitting in Deep Reinforcement Learning / Zhang C., Vinyals O., Munos R., Bengio S.A. *arXiv:1804.06893v2*. 2018, Apr 18. URL: <https://arxiv.org/pdf/1804.06893> (дата звернення: 06.01.2025).
5. Hart P.E., Nilsson N.J., Raphael B. A Formal Basis for the Heuristic Determination of Minimum Cost Paths. *IEEE Transactions on Systems Science and Cybernetics*. 1968. № 4(2). P. 100–107. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/document/4082128> (дата звернення: 06.01.2025).
6. Mastering the Game of Go with Deep Neural Networks and Tree Search / Silver D. et al. *Nature*. 2016, Jan 27. № 529. P. 484–489. URL: <https://www.nature.com/articles/nature16961> (дата звернення: 06.01.2025).
7. Human-level control through deep reinforcement learning / Mnih V. et al. *Nature*. 2015, Feb 25. № 518. P. 529–533. URL: <https://www.nature.com/articles/nature14236> (дата звернення: 06.01.2025).
8. Hunt J.J., Pritzel A., Heess N., Erez T., Tassa Y., Silver D., Wierstra D. Continuous control with deep reinforcement learning / Lillicrap T.P. et al. *arXiv:1509.02971v6*. 2015, Sep 9. URL: <https://arxiv.org/abs/1509.02971> (дата звернення: 06.01.2025).

References

1. *Hra Vohon i voda*. <https://ua.sgames.org/188503/>
2. Schulman, J., Wolski, F., Dhariwal, P., Radford, A., & Klimov, O. (2017). Proximal Policy Optimization Algorithms. *arXiv:1707.06347v2*. <https://arxiv.org/pdf/1707.06347v2>
3. DhanushKumar. (2024, Feb 21). *PPO Algorithm*. <https://medium.com/@danushidk507/ppo-algorithm-3b33195de14a>
4. Zhang, C., Vinyals, O., Munos, R., & Bengio, S.A. (2018, Apr 18). A Study on Overfitting in Deep Reinforcement Learning. *arXiv:1804.06893v2*. <https://arxiv.org/pdf/1804.06893>
5. Hart, P.E., Nilsson, N.J., & Raphael, B. (1968). A Formal Basis for the Heuristic Determination of Minimum Cost Paths. *IEEE Transactions on Systems Science and Cybernetics*, 4(2), 100–107. <https://ieeexplore.ieee.org/document/4082128>
6. Silver, D., Huang, A., Maddison, C.J., Guez, A., Sifre, L., van den Driessche, G., Schrittwieser, J., Antonoglou, I., Panneershelvam, V., Lanctot, M., Dieleman, S., Grewe, D., Nham, J., Kalchbrenner, N., Sutskever, I., Lillicrap, T., Leach, M., Kavukcuoglu, K., Graepel, T., & Hassabis, D. (2016, Jan 27). Mastering the Game of Go with Deep Neural Networks and Tree Search. *Nature*, 529, 484–489. <https://www.nature.com/articles/nature16961>
7. Mnih, V., Kavukcuoglu, K., Silver, D., Rusu, A.A., Veness, J., Bellemare, M.G., Graves, A., Riedmiller, M., Fidjeland, A.K., Ostrovski, G., Petersen, S., Beattie, C., Sadik, A., Antonoglou, I., King, H., Kumaran, D., Wierstra, D., Legg, S., & Hassabis, D. (2015, Feb 25). Human-level control through deep reinforcement learning. *Nature*, 518. 529–533. <https://www.nature.com/articles/nature14236>
8. Lillicrap, T.P., Hunt, J.J., Pritzel, A., Heess, N., Erez, T., Tassa, Y., Silver, D., & Wierstra, D. (2015, Sep 9). Continuous control with deep reinforcement learning. *arXiv:1509.02971v6*. <https://arxiv.org/abs/1509.02971>

О. С. ЛЮБИМОВ

аспірант кафедри програмних засобів і технологій
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0009-0004-7800-7322

В. Г. ШЕРСТЮК

доктор технічних наук, професор,
проректор з навчальної роботи
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0000-0002-9096-2582

ВДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ YOLOV8 ДЛЯ ДИСТАНЦІЙНОГО ЗОНДУВАННЯ ШВИДКОПЛИННИХ ДЕСТРУКТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Своєчасне та точне виявлення осередків лісових пожеж як найпоширенішого класу швидкоплинних деструктивних процесів має вирішальне значення для припинення горіння та мінімізації наслідків. Для цього можуть бути застосовані технології дистанційного зондування з безпілотних літальних апаратів, машинного навчання та комп'ютерного зору. Однак, вплив зовнішнього середовища і низки факторів невизначеності, спотворень та динаміки руху створюють проблеми ідентифікації ознак пожежі, а обчислювальна складність перешкоджає роботі алгоритмів розпізнавання в режимі реального часу. Для вирішення цих проблем в статті запропоновано «полегшену» з погляду на обчислювальну складність модель розпізнавання осередків лісових пожеж при дистанційному зондуванні YOLOv8N, що вдосконалює базову модель YOLOv8n за рахунок застосування на магістральному рівні модуля GhostNetv2 разом з модулем уваги DFC замість традиційної операції згортки, що дозволяє суттєво зменшити кількість параметрів моделі, зберігаючи її продуктивність, та механізму звернення уваги MHSA в операціях C2f, що покращує здатність отримувати ознаки осередків горіння та підвищує точність виявлення невеликих осередків горіння, також на проміжному рівні моделі використано механізм самоуваги SegNeXt в операціях C2f, що дозволило підвищити точність виявлення ознак пожежі у складних умовах. Модель YOLOv8N збільшує показники влучності, повноти, середнього гармонійного і точності на 4,3 %, 7,5 %, 4,8 % і 5,9 % відповідно у порівнянні з базовою моделлю YOLOv8n, кількість параметрів зменшується на 33,3 %. Отже, запропонована модель забезпечує високий рівень точності виявлення ознак лісової пожежі, зберігаючи при цьому баланс між обчислювальною складністю і ефективністю моделі, що гарантує її спроможність працювати в системах дистанційного зондування з безпілотних літальних апаратів в режимі реального часу.

Ключові слова: дистанційне зондування, безпілотний літальний апарат, швидкоплинні деструктивні процеси, лісова пожежа, осередок горіння, механізм уваги, ідентифікація ознак, розпізнавання об'єктів, зображення.

O. S. LIUBIMOV

Postgraduate Student at the Department of Software Tools and Technologies
Kherson National Technical University
ORCID: 0009-0004-7800-7322

V. G. SHERSTJUK

Doctor of Technical Science, Professor,
Vice-Rector for Academic Affairs
Kherson National Technical University
ORCID: 0000-0002-9096-2582

IMPROVEMENT OF THE YOLOV8 MODEL FOR REMOTE SENSING OF RAPID DESTRUCTIVE PROCESSES

Timely and accurate detection of forest fires as the most common class of rapid destructive processes is crucial for stopping them and minimizing their consequences. Remote sensing technologies from unmanned aerial vehicles, machine learning, and computer vision can be used for this purpose. However, the influence of the external environment and several uncertainties, distortions, and motion dynamics create problems in identifying fire signs, as well as computational complexity hinder the operation of recognition algorithms in real time. To solve these problems, the paper proposes a “lightweight” model for recognizing forest fire sources during remote sensing, YOLOv8N, which improves the basic YOLOv8n model by using the GhostNetv2 module at the backbone level together with the DFC attention module instead of the traditional convolution operation, which allows significantly reducing the number of model parameters while maintaining its performance, and the MHSA attention mechanism in C2f operations, which improves the ability to obtain

signs of burning sources and increases the accuracy of detecting small burning areas. Also, at the intermediate level of the model, the SegNeXt self-attention mechanism is used in C2f operations, which allows to increase the accuracy of detecting fire signs in difficult conditions. The YOLOv8N model increases the accuracy, completeness, harmonic mean, and precision by 4.3 %, 7.5 %, 4.8 % and 5.9 % respectively compared to the base model YOLOv8n, the number of parameters is also reduced by 33.3 %. Therefore, the proposed model provides a high level of accuracy in detecting forest fire features, while maintaining a balance between computational complexity and model efficiency, which guarantees its ability to work in remote sensing systems from unmanned aerial vehicles in real time.

Key words: remote sensing, unmanned aerial vehicles, rapid destructive processes, forest fire, combustion area, attention mechanism, feature identification, object recognition, images.

Постановка проблеми

Внаслідок зміни клімату та зовнішніх впливів на просторово-розподілені територіальні системи утворюються швидкоплинні деструктивні процеси (ШДП), при цьому тригерні та каскадні явища часто призводять до природних катастроф. На сьогоднішній день не існує способів побудови математичних моделей ШДП для їх прогнозування та попередження, а їх слабка спостережуваність, значні масштаби, інтенсивність та швидкість розповсюдження суттєво ускладнюють умови вирішення задач ідентифікації, локалізації, реагування та ліквідації наслідків.

Найпоширенішим класом ШДП є лісові пожежі (ЛП) – мабуть, один із найбільш руйнівних типів природних катастроф, що мають високу частоту виникнення та суттєво впливають на життя людей, соціально-економічний стан та природні екосистеми у глобальному масштабі [1]. Зростання чисельності населення, урбанізація та певні антропогенні фактори, зокрема незаконна вирубка лісів і зміни ґрунтового покриву, значно підвищують ризик виникнення та інтенсивність ЛП [2].

Лісові пожежі, особливо верхові, дуже швидко поширюються в умовах високого вмісту кисню і при наявності сильних повітряних потоків [3]. Отже, проблема своєчасного виявлення осередків загоряння, локалізації, реагування та ліквідації наслідків ЛП є надзвичайно актуальною.

Ще десятиліття тому використовувались такі традиційні методи ідентифікації ЛП та вирішення задач локалізації, протидії, ліквідації наслідків, як візуальне спостереження. Хоча цей метод забезпечує можливість безпосереднього моніторингу ситуації, але спостереження є неповними і неточними, а сам метод – малоефективним та занадто небезпечним [4]. На сьогоднішній день з'явилися достатньо ефективні методи дистанційного зондування, що дають змогу ефективно й швидко виявляти осередки загоряння та спостерігати процес розповсюдження ЛП. Можливість дистанційного зондування «зверху» та «збоку» дозволяє значно ширше охоплювати просторово-розподілені події, досягаючи принципово іншого рівня ситуаційної обізнаності осіб, що приймають рішення щодо локалізації, реагування та ліквідації наслідків ЛП, на відміну від візуального спостереження [5].

Супутникові системи, такі як Himawari-9 [6] і MODIS [7], які забезпечують безперервний моніторинг ЛП на значних територіях, однак мають обмежену просторову роздільну здатність, що ускладнює спостереження, ідентифікацію та моніторинг осередків горіння, особливо малого масштабу. Нові можливості дистанційного зондування ЛП відкрилися з розвитком безпілотних літальних апаратів (БПЛА), технологій обробки зображень, машинного навчання, що дає можливість спостерігати за розвитком ЛП «зверху», та, з одного боку, дозволяє максимально наблизитися до спостережуваних подій, а з іншого боку – утримуватись на безпечній відстані від них [8], що, в свою чергу, надає можливість успішного спостереження в умовах, небезпечних для здоров'я і навіть життя спостерігача. Крім того, використання БПЛА для дистанційного зондування ЛП забезпечує отримання високоякісних знімків із більшою просторовою деталізацією, а також дає змогу ефективно функціонувати в складних ландшафтах [9].

Однак, навіть із застосуванням найсучасніших технологій дистанційного зондування з БПЛА залишається необхідною участь оператора для підтвердження результатів ідентифікації, що зумовлює потребу у використанні методів обробки зображень та комп'ютерного зору, інтегрованих з системами дистанційного зондування на БПЛА, що може забезпечити більш точне та ефективне виявлення ЛП у реальному часі [10], а отже, є перспективним напрямком досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На початкових етапах впровадження методів обробки зображень та машинного навчання в першу чергу визначали набори ознак, пов'язаних із ЛП, такі як полум'я, відблиски, задимлення. Ці ознаки оброблялись відповідними алгоритмами для ідентифікації осередків горіння. Однак, таких ознак виявилось дуже багато, і майже всі вони є динамічними, що потребувало вирішення задачі ідентифікації за наявності неповної та неточної інформації про наявність ознак. Так, в [11] запропоновано модель опорних векторів (PreVM), яка ефективно розв'язує проблему ідентифікації нетипових для ЛП зразків даних. В [12] автори використали додаткові (екологічні) параметри та зенітний кут сонця для підвищення точності класифікації ЛП за допомогою випадкових лісів. Однак, такі підходи не гарантують визначення оптимального набору ознак, оскільки залежать від вибору ознак вручну, що вимагає і значних експертних знань, і достатньо значного часу. Отже, на наступних етапах впровадження

методів обробки зображень та машинного навчання почали застосовувати алгоритми глибокого навчання, які мають суттєву перевагу, дозволяючи автоматично вилучати складні подання ознак із необроблених даних [13].

Методи глибокого навчання [14, 15] використовують штучні нейронні мережі (НМ), що дозволяє ефективно аналізувати дані, розпізнавати закономірності та приймати рішення [16]. У задачах ідентифікації і моніторингу ЛП використовують двоетапні [17] та одноетапні [18] алгоритми глибокого навчання. Двоетапні алгоритми спочатку визначають потенційні ділянки горіння, а потім уточнюють їхню класифікацію та коригують регресію просторових обмежувальних рамок [19]. Їх недоліком є значні обчислювальні витрати як на навчання, так і на отримання висновків, що унеможлиблює їхнє застосування в режимі реального часу.

Одноетапні алгоритми, зокрема YOLO [20], забезпечують швидке виявлення завдяки використанню анкерів для прогнозування положення та класифікації об'єктів. Механізми уваги [21] дозволяють НМ вибірково зосереджуватися на певній інформації при обробці величезної кількості вхідних даних і дають змогу ефективно обробляти великі масиви даних. Як наслідок, вони широко використовуються в поєднанні з НМ типу YOLO. Наприклад, в [22] автори інтегрували Swin Transformer і механізм уваги в мережу YOLOX, що підвищило точність виявлення до 92,26 %. Проте запропонований підхід все ж залишається обчислювально затратним, має значну кількість параметрів і вимагає ще більше обчислювальних ресурсів, що не сприяє ідентифікації ЛП у реальному часі. В [23] автори розглянули проблему низької точності розпізнавання та запропонували модель FCDM на основі YOLOv5. Ця модель покращила здатність виявлення різних типів ЛП шляхом модифікації функції втрат обмежувальної просторової рамки та запровадженням механізму згорткового блоку уваги. В роботі [24] автори представили модель LMDFS на основі YOLOv7, що вдосконалює можливості визначення функції диму, використавши механізм координації уваги та механізм підвищення дискретизації функції повторного складання з урахуванням вмісту. Точність було покращено на 5,9 % порівняно з базовою моделлю YOLOv7, однак, ця модель також має обмеження, коли стикається з нетиповими (нерегулярними) зображеннями ЛП або невеликими за розміром ЛП.

З проведеного аналізу публікацій можна зробити висновок, що незважаючи на інтенсивні дослідження і значний прогрес у розробці алгоритмів машинного навчання та комп'ютерного зору, використання БПЛА для дистанційного зондування ЛП продовжує стикатися з проблемами. По-перше, динаміка руху БПЛА, його вібрації посилюють заплутаність фону на зображеннях. По-друге, ця заплутаність суттєво ускладнюється такими факторами, як непередбачувані метеорологічні обставини, коливання освітленості, наявність хмар, туману та диму, що додає впливу факторів невизначеності. По-третє, існує певне протиріччя між складністю структури НМ, яка може допомогти подолати неточність і невизначеність спостереження, та обчислювальною складністю НМ, що перешкоджає роботі алгоритму в режимі реального часу. Подолання цих проблем потребує додаткових досліджень.

Формулювання мети дослідження

Зважаючи на необхідність балансування між ефективністю та обчислювальною складністю, щоб подолати вищезазначені проблеми, необхідно розробити полегшений алгоритм дистанційного зондування БПЛА для моніторингу ЛП, що дозволяє досягти певного компромісу між ефективністю, що забезпечується завдяки мінімізації кількості параметрів, і збереженням високої точності ідентифікації осередків горіння при забезпеченні можливості роботи алгоритму в режимі реального часу.

Цю статтю спрямовано на розробку одноетапного алгоритму глибокого навчання, заснованого на YOLOv8, для вирішення задач дистанційного зондування ЛП, який задовільнив би вимогам точності ідентифікації при збереженні продуктивності, достатньої для здійснення моніторингу в реальному часі.

Щоб подолати проблему обчислювальної складності, оптимізовано магістральну архітектуру НМ, що суттєво зменшує складність мережі та обчислювальні вимоги. Щоб подолати проблему великої кількості вхідних даних, застосовано механізм зосередження уваги для підвищення точності виявлення НМ дрібних об'єктів спостереження. Нарешті, щоб подолати вплив багатьох факторів невизначеності, використано механізм семантичної сегментації для покращення розпізнавання осередків горіння у складних умовах.

Метою дослідження є підвищення точності ідентифікації осередків горіння у складних умовах спостереження під час дистанційного зондування з БПЛА за рахунок використання полегшеного алгоритму дистанційного зондування, що дозволяє досягти компромісу між ефективністю та точністю, дозволяючи здійснення моніторингу ШДП в реальному часі.

В розділі 1 представлено принципи роботи та архітектуру моделі YOLOv8, розділ 2 присвячено вдосконаленню операцій згортки на магістральному рівні моделі, в розділі 3 розглядаються питання вдосконалення операцій C2f на магістральному рівні моделі, розділ 4 вдосконалює операції C2f на проміжному рівні, в розділі 5 розглядаються результати експерименту.

Викладення основного матеріалу дослідження

1. Принципи роботи та архітектура YOLOv8

В основу роботи покладено найновішу модель НМ для виявлення об'єктів, класифікації зображень і сегментації зразків YOLOv8 [25], яка використовує глибоке навчання для ідентифікації об'єктів на зображеннях, забезпечуючи баланс між швидкістю обробки та точністю прогнозування.

Популярність моделі YOLO пояснюється достатньо високою точністю при збереженні порівняно невеликого її розміру. Моделі YOLO можна навчати на одному GPU і розгортати з низькими витратами на периферійному обладнанні або в хмарі.

Залежно від глибини та ширини НМ її можна представити п'ятьма різними фреймворками: YOLOv8n, YOLOv8l, YOLOv8s, YOLOv8x і YOLOv8m. Враховуючи вимоги до дистанційного зондування ЛП у реальному часі, нами обрано полегшену модель YOLOv8n (нано) та оптимізовано саме її.

Архітектура YOLOv8n в основному поділяється на чотири рівня: вхідний, магістральний, проміжний та вихідний, як показано на рис. 1.

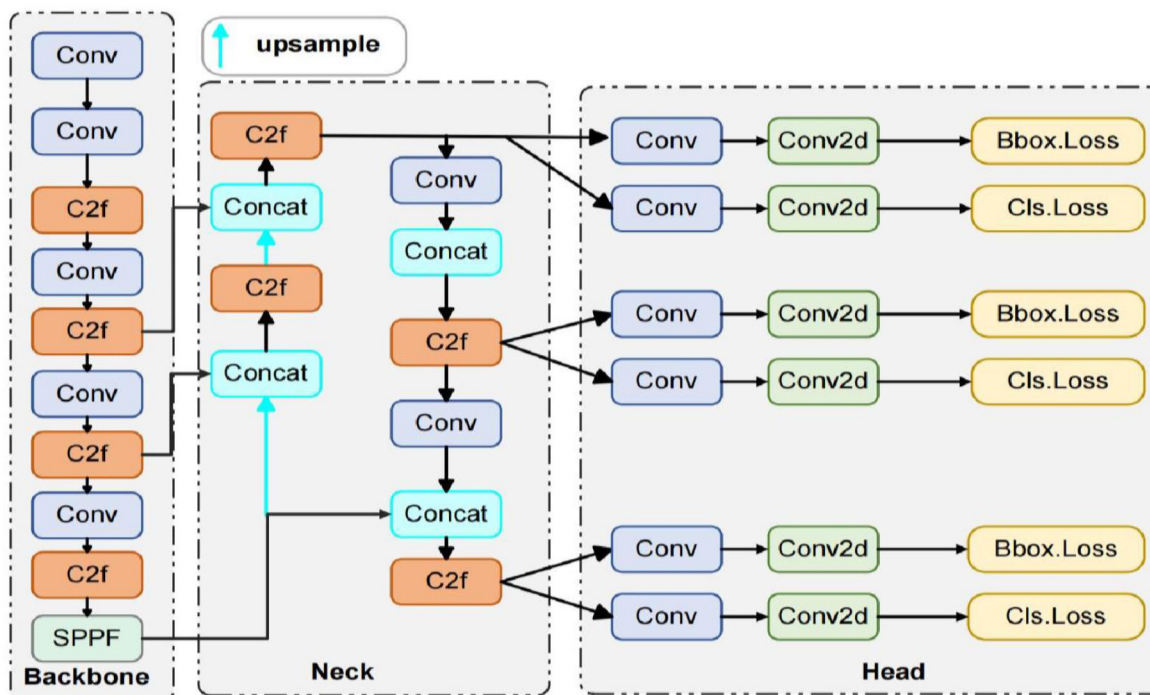

Рис. 1. Структура YOLOv8: Conv – операція згортки; C2f – операція CSPDarknet53 до 2-ступеневої пірамідної мережі; Conv2d – операція 2-вимірної згортки; SPPF – операція об'єднання просторових пірамід

Принцип роботи YOLOv8 базується на одноетапному підході до виявлення об'єктів. На відміну від двоетапних методів типу R-CNN, які спочатку генерують регіони-кандидати, а потім класифікують їх, YOLO обробляє зображення як єдине ціле.

Ключові принципи роботи моделі:

1. Розбиття зображення на рівномірну сітку, де кожна її комірка відповідає за прогнозування об'єктів, центр яких знаходиться в межах цієї області.
2. Єдине одноетапне проходження через мережу для одночасного визначення класу, координат обмежувальної рамки та ймовірності присутності об'єкта.
3. Застосування анкерних боксів для ефективного розпізнавання об'єктів різних розмірів і форм.
4. Застосування сучасних механізмів уваги, які покращують точність визначення об'єктів за рахунок фокусування на релевантних частинах зображення.

Модульна архітектура YOLOv8 складається з кількох основних компонентів:

- Backbone (основа мережі, магістральний рівень), що використовує вдосконалену архітектуру CSPDarknet, яка поєднує ефективність традиційних згорткових нейронних мереж (CNN) з механізмом залишкових зв'язків (ResNet), що зменшує кількість параметрів та обчислювальні витрати, забезпечуючи високу продуктивність.
- Neck (проміжний рівень), що використовує компоненти PAN (Path Aggregation Network) та FPN (Feature Pyramid Network), які покращують збереження просторової інформації та злиття ознак з різних рівнів абстракції, що підвищує якість розпізнавання дрібних об'єктів.
- Head (вихідний рівень), що відповідає за генерацію прогнозів, включаючи координати обмежувальних рамок, класифікацію об'єктів та впевненість.

Порівняно з попередніми версіями, в YOLOv8 застосовано низку вдосконалень а саме [25]:

- використано нову стратегію прогнозування для кращої адаптації до складних фонових сцен;

- використано конволюційну НМ GhostNet для оптимізації обчислень і зменшення числа параметрів;
- запроваджено додаткові механізми нормалізації для стабілізації навчання;
- покращено функції втрат для найкращого узгодження обмежувальних рамок із реальними об'єктами;
- оптимізовано структуру моделі, що дозволяє використовувати НМ на вбудованих пристроях та мобільних процесорах, що є дуже важливим для досягнення поставленої нами мети.

Вхідний рівень виконує задачу обробки зображень дистанційного зондування ЛП за допомогою операцій доповнення даних. Ці операції, серед іншого, забезпечують налаштування відтинку, масштабування та мозаїчне доповнення даних, що полягає у випадковому виборі регіонів із чотирьох різних зображень, а потім об'єднанні цих регіонів у нове зображення після випадкового обрізання та масштабування.

Магістральний рівень відповідає за вилучення ключових характеристик із зображення та складається із модулів згортки Conv, НМ CSPDarknet53, конволюційних 2-ступеневих блоків C2f, що формують піраміди, і модулів об'єднання просторових пірамід SPPF.

CSPDarknet53 – це згорткова НМ та магістраль для виявлення об'єктів, яка використовує модель DarkNet-53 (глибиною 53 шари) та працює за стратегією поділу та злиття CSPNet, спочатку розділяючи карту функцій базового рівня на дві частини, а потім об'єднуючи їх за допомогою проміжної ієрархії, що забезпечує більш градієнтний потік через мережу [26].

Модуль Conv обробляє дані за допомогою операцій згортки, пакетної нормалізації BN і функцій активації сигмоїдної лінійної одиниці SiLU.

Модуль C2f покращує розповсюдження градієнта та доповнює потік інформації в мережі вилучення ознак завдяки інтеграції міжрівневих з'єднань.

Модуль SPPF використовує три послідовні операції об'єднання для зниження обчислювальних вимог, зберігаючи при цьому багатомасштабну інформацію і таким чином розширюючи поле сприйняття.

Основна функція проміжного рівня полягає в досягненні міжвимірної інтеграції функціональних ознак, що може ефективно об'єднувати відображення функцій різних рівнів, забезпечуючи точне збереження просторової інформації завдяки використанню мережі піраміди ознак (FPN) і мережі агрегації шляхів (PAN). Цей рівень дозволяє моделі більше зосереджуватися на інформації про цільову функцію, значно покращуючи ефективність виявлення [27].

Вихідний рівень виконує задачу формування остаточних результатів виявлення об'єктів, використовуючи детальні відображення функцій, отримані з проміжного рівня, для визначення положення обмежувальної просторової рамки, ймовірності категорій та іншу необхідну інформацію для кожної з функцій. Вихідний рівень використовує механізм NMS [28] для видалення можливих дублікатів, зберігаючи при цьому точні результати прогнозування.

2. Вдосконалення операцій згортки на магістральному рівні

Враховуючи важливість якнайшвидшого виявлення ЛП для запобігання її швидкому поширенню, ефективність ідентифікації є критичним фактором, який слід неодмінно враховувати при оцінці алгоритму ідентифікації її ознак.

Магістральний рівень мережі моделі YOLOv8n використовує низку послідовних операцій згортки (рис. 1), збільшуючи тим самим кількість каналів і розширюючи поле сприйняття, однак, внаслідок цього збільшується кількість параметрів моделі та її обчислювальна складність, що зовсім не сприяє вирішенню задачі у реальному часі. Підвищити ефективність розпізнавання об'єктів та ідентифікації ознак горіння можна шляхом впровадження більш ефективних згорткових мереж, вдосконалюючи безпосередньо операції згортки.

Пропонується оптимізувати магістральний рівень мережі YOLOv8n, замінюючи стандартні операції згортки Conv модулями GhostNetV2 [29] і «полегшуючи» тим самим процес екстракції функцій. Звичайно, це може спровокувати певне зниження точності розпізнавання, але в той же час забезпечить суттєве зниження кількості параметрів моделі та вимог до обчислень.

Як відомо, GhostNetV2 поєднує в собі механізм уваги DFC із модулями Ghost (рис. 2), що дозволяє максимально підтримувати продуктивність, зберігаючи легку структуру.

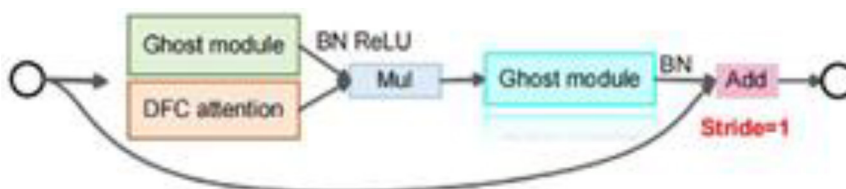

Рис. 2. Структура GhostNetV2

Увага (attention) в технологіях машинного навчання є механізмом, за допомогою якого обчислюються «м'які» ваги для певної функції, точніше, для її вкладення у контекстному вікні. У GhostNetV2 ці ваги обчислюються послідовно, як прийнято у рекурентних НМ. Однак, «м'які» ваги можливо обчислювати паралельно, що і пропонується

в роботі, завдяки чому ці ваги можуть змінюватися в процесі кожного наступного циклу виконання, замість того, щоб бути статичними після тренування НМ.

Застосування механізму DFC дозволяє подолати недолік прихованих виходів рекурентних НМ, які завжди віддають перевагу найсвіжішим кадрам зображення, пригнічуючи більш ранні кадри. Обчислення уваги дозволяє прихованому рівню мати рівний доступ до будь-якої частини зображення безпосередньо, а не через попередній прихований стан (рис. 3).

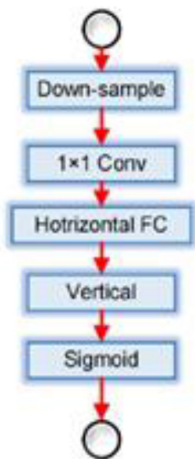

Рис. 3. Структура уваги DFC

Механізм уваги DFC використовує динамічні фільтри для зважування функцій, виділення з них найбільш важливих і придушення неважливих, а отже, цей механізм динамічно регулює фокус моделі на різних функціях, тим самим підвищуючи її точність.

Зі спрощеної точки зору, механізм уваги DFC розкладає карту уваги на два повністю пов'язані шари (рис. 4) та збирає функції вздовж горизонтального та вертикального напрямків окремо.

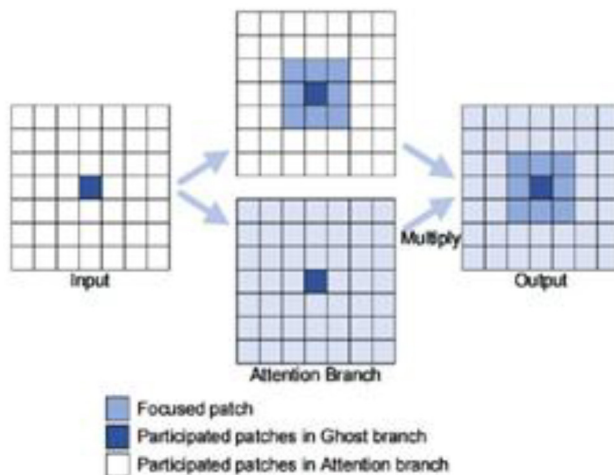

Рис. 4. Механізм уваги DFC

Механізм DFC працює наступним чином.

Нехай a'_{hw} і a_{hw} – карти уваги відповідно вертикального та горизонтального напрямку; $\odot$ – операція поелементного множення, W – ширина карти ознак; H – висота карти ознак; F – вагові коефіцієнти у шарі повного зв'язку (FC), що підлягають навчанню, F^W і F^H – трансформаційні ваги вертикального та горизонтального напрямку відповідно.

Тоді

$$a'_{hw} = \sum_{h'=1}^H F_{h,h'w}^H \odot z_{h'w}, \quad h=1,2,\dots,H, \quad w=1,2,\dots,W$$

$$a_{hw} = \sum_{w'=1}^W F_{w,hw'}^W \odot a'_{hw}, \quad h=1,2,\dots,H, \quad w=1,2,\dots,W.$$

За рахунок роз'єднання горизонтальних і вертикальних перетворень карти ознак обчислювальна складність модуля DFC знижується до $O(H^2W + HW^2)$, що суттєво покращує обчислювальну ефективність моделі.

Як показано на рис. 2, в HM GhostNetV2 модуль Ghost працює паралельно механізму уваги DFC, їх результати поелементно множаться, що і дозволяє реалізувати вдосконалення та розширення вихідних функцій, фіксуючи залежності між пікселями в різних просторових локаціях на дальній відстані. Так, після паралельного виконання модуля Ghost і механізму DFC вихідні функції зменшуються, оскільки є потреба зменшити просторовий розмір відображення, що відповідно зменшує обсяг обчислень та використаної пам'яті. З іншого боку, це збільшує поле сприйняття, надаючи можливість захоплення ширшого діапазону контекстних даних та мінімізуючи втрати градієнта. Роботу модуля GhostNetV2 можна додатково вдосконалити, підвищуючи обчислювальну ефективність, якщо ввести додаткову згортку по глибині (рис. 5) після операції поелементного множення, тоді розмір вихідної функції може бути відновлено модулем Ghost, що дозволить забезпечити узгодженість із вхідними даними. Назвемо таку структуру GhostNetV21.

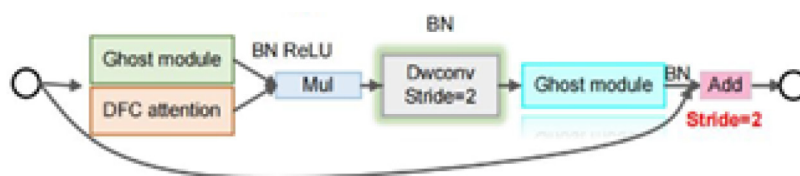

Рис. 5. Вдосконалена структура GhostNetV21

3. Вдосконалення операцій C2f на магістральному рівні

У контексті моніторингу ЛП наявність невеликих за розміром осередків займання є їх первинною ознакою, тож важливо їх швидко ідентифікувати. Однак, чим більше ми «полегшуємо» модель YOLOv8n обчислювально, спрощуючи її структуру, тим більше обмежуємо точність в задачі виявлення ознак невеликих ЛП. Зберегти достатню точність розпізнавання, не ускладнюючи модель, можливо, якщо додатково до замієнених на GhostNetV21 операцій згортки вдосконалити ще й модулі C2f.

C2f означає «Coordinates-To-Features», ці модулі призначено для ефективного перетворення інформації про координати в подання ознак [30].

C2f працює наступним чином (рис. 6):

- вхідна інформація проходить перший перехідний шар;
- спрацьовує функція розбиття уздовж розмірності каналів, завдяки чому визначаються значення функцій a і b , які подаються списком y ;
- останній елемент y в циклі передається n разів до послідовності вузькостей, де кожен результат додається до списку y , який після всіх кроків має $n + 1$ значень функцій для об'єднання перед переходом до другого перехідного рівня;
- y об'єднується та проходить через другий перехідний рівень.

Яким чином можна вдосконалити модуль C2f? По перше, ми можемо замінити всі операції конволюції, які містяться в цьому модулі, на GhostNetV21, як це було запропоновано в попередньому розділі, полегшуючи структуру модуля і підвищуючи його обчислювальну ефективність.

По друге, у структуру модулів C2f магістральної мережі доцільно додати свої механізми уваги, що дозволить вивчати ширший спектр вхідних функцій в різних репрезентативних підпросторах, повністю враховуючи контекст зображення, що може підвищити точність ідентифікації ознак для порівняно невеликих просторових об'єктів.

Мережі уваги розроблялися для встановлювання найвищих кореляцій між ознаками, виходячи з припущення, що вони навчаються цим закономірностям під час тренування. Така кореляція фіксується в нейронних вагах через зворотне поширення або з самокерованого попереднього тренування, або з керованого тонкого настроювання. Однак, традиційні механізми уваги безпосередньо обчислюють залежності між елементами всередині послідовності, ефективно фіксуючи глобальну інформацію про зображення, але вивчаючи ознаки лише з одного репрезентативного підпростору, що обмежує в цілому здатність моделі фіксувати різні розмірні характеристики вхідних даних [31].

В цій статті пропонується додати до модуля C2f механізм багатоголової самоуваги MHSA [32]. Механізм MHSA подібний до перегляду простору ознак кілька разів, щоразу зосереджуючись на іншому аспекті, як-от ознаки диму, або полум'я, або відблисків. Поєднуючи ці зосереджені перегляди, можливо отримати глибше розуміння ознак на зображенні. Цей механізм використовує кілька головок уваги для захоплення різних аспектів взаємозв'язків у даних, однак, враховуючи вимоги до ефективності обчислень, кількість головок уваги доцільно мінімізувати.

Механізм MHSA ефективно фіксує інформацію про ознаки з різних підпросторів, використовуючи паралельно декілька незалежних головок самоконтролю та передаючи їм одночасно для обробки різні ознаки вхідного зображення.

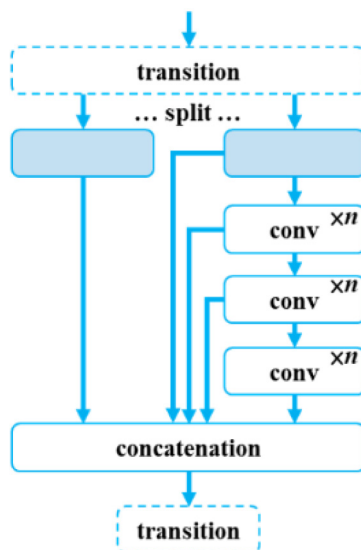

Рис. 6. Структура модуля C2f

Відомо, що повільну НМ можна навчити за допомогою градієнтного спуску програмувати швидкі ваги іншої НМ через тензорні добутки самопороджуваних шаблонів збудження, які називають «ключем» (key) та «значенням» (value) (за аналогією до «FROM» і «TO»), а відображення уваги швидкими м'якими вагами називають запитами (queries).

Отже, нехай у кожній голові модель обчислює перетворення запиту Q , ключа K і значення V вхідних даних X (рис. 7), а кожна голова розраховує ваги уваги на основі подібності між запитами та ключами, що реалізується за допомогою операції скалярного добутку, за якою слідує функція softmax.

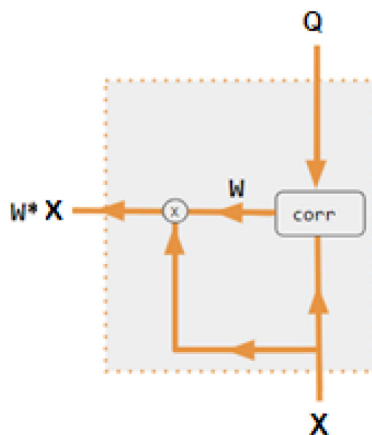

Рис. 7. Обчислення ваги уваги

Нехай, W_q , W_k і W_v відповідають навченим ваговим матрицям Q , K , V відповідно, d_k – розмірність ключа, або його масштабний коефіцієнт. Тоді стандартна масштабована скалярно-добуткова увага для кожної голови визначається як:

$$Q = W_q X; \quad K = W_k X; \quad V = W_v X$$

$$head_k = Attention_k(Q, K, V) = \text{softmax} \left(\frac{QK^T}{\sqrt{d_k}} \right) \cdot V.$$

Функція softmax використовується для перетворення показників уваги в розподіл ймовірностей, що гарантує, що ваги є позитивними та підсумовуються до 1. Отримані ваги уваги вказують на важливість кожного елемента для інших елементів у даних та використовуються для зважування відповідних значень.

Результати, вироблені всіма головами, об'єднуються та проходять через лінійне перетворення для формування остаточного результату:

$$MultiHead(Q, K, W) = Concat(head_1, \dots, head_n) \cdot W^T.$$

Вдосконалену структуру модуля C2f, яка використовує запропонований в роботі механізм самоуваги у вигляді шару НМ, представлено на рис. 8, де кожену голову механізму MHSA реалізовано окремим шаром, а останній шар традиційного модуля C2f замінено на шар самоуваги. Останній модуль (CBS) виконує згорткове перетворення GhostNetV21+BatchNorm2d+SiLU замість стандартного для YOLOv8 Conv2d+BatchNorm2d+SiLU [33].

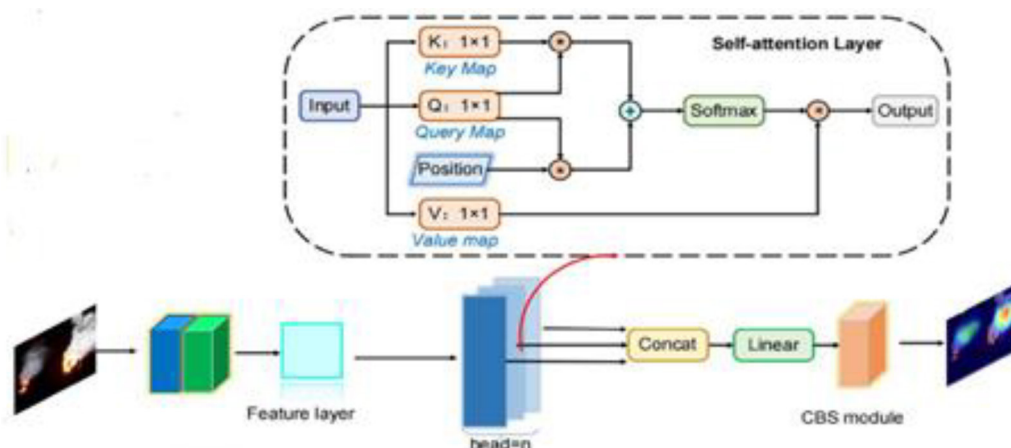

Рис. 8. Структура вдосконаленого модуля c2f з механізмом MHSA

4. Вдосконалення операцій C2f на проміжному рівні.

Під час дистанційного зондування умови освітлення можуть сильно відрізнятися внаслідок складності природного середовища, наприклад, десь може бути пряме сонячне світло, а десь тінь. Крім того, різноманітність ландшафту в лісі, в тому числі видів дерев, кущів і рельєфу місцевості, ускладнює розрізнення осередків ЛП від їх природного фону, що, безумовно, висуває більш суворі вимоги до точності моделі.

Хоча модель YOLOv8n використовує у проміжному шарі структури C2f для злиття семантичної інформації з різних шарів і масштабів, що до певної міри покращує ефективність виявлення за допомогою вилучення ознак і міжрівневих зв'язків та підвищує продуктивність розпізнавання ознак, таке рішення суттєво збільшує обчислювальну складність моделі та негативно впливає на кількість параметрів.

Для того, щоб ефективно вирізняти ознаки диму і полум'я на складному фоні та пригнічувати фоновий шум, пропонується вдосконалити модулі C2f проміжного рівня моделі YOLOv8n, доповнивши їх механізмом уваги до особливостей ознак полум'я. Враховуючи поставлену нами задачу, доцільно використати механізми самоуваги, що використовуються для семантичної сегментації при обробці просторової інформації в згорткових НМ.

Безумовно, мережа згорткової самоуваги, що використовує обчислювально легкі згорткові операції, має бути більш ефективною при обробці просторової контекстної інформації, ніж традиційні трансформаційні механізми [34]. Одним з найбільш ефективних механізмів даного класу є механізм SegNeXt Attention [35].

Механізм привертання уваги SegNeXt покращує здатність моделі обробляти просторові зв'язки та складний фон у зображеннях за рахунок використання декількох масштабів одночасно, а застосований кодер-декодер використовує прогресивний ієрархічний підхід для обробки зображень, як показано на рис. 9.

Під час фази кодування вхідне зображення піддається поступовому зниженню дискретизації, що досягається за допомогою згорткових і об'єднуючих шарів, які зменшують просторові розміри зображення, водночас роблячи акцент на інформації про ознаки, що дозволяє отримати більш глибокий результат семантичної сегментації.

В структурі кодера застосовано алгоритм мульти-масштабної згортки уваги MSCA (Multi-Scale Contextual Attention), який складається з поглибленої згортки, що агрегує локальну інформацію, розгалуженої поглибленої згортки, яка фіксує мульти-масштабний контекст, та згортки 1×1 , що моделює зв'язки між різними каналами.

Застосування механізму MSCA покращує сприйняття моделлю цільових об'єктів шляхом зважування карт об'єктів для виділення важливих просторових областей і придушення нерелевантного фону, що забезпечує більш точну локалізацію та розпізнавання осередків горіння (займання).

Нехай *Attention* і *Out* відповідно карта уваги та вихід, *F* представляє вхідну функцію, $\otimes$ – операція поелементного множення матриці, *DW-Conv* означає згортку по глибині, *Scale_i* – зв'язок ідентичності, $i \in \{0, 1, 2, 3\}$ позначає *i*-ту гілку.

Тоді

$$Attention = Conv_{1 \times 1} \left(\sum_{i=0}^3 Scale_i (DW - Conv(F)) \right)$$

$$Out = Attention \otimes F$$

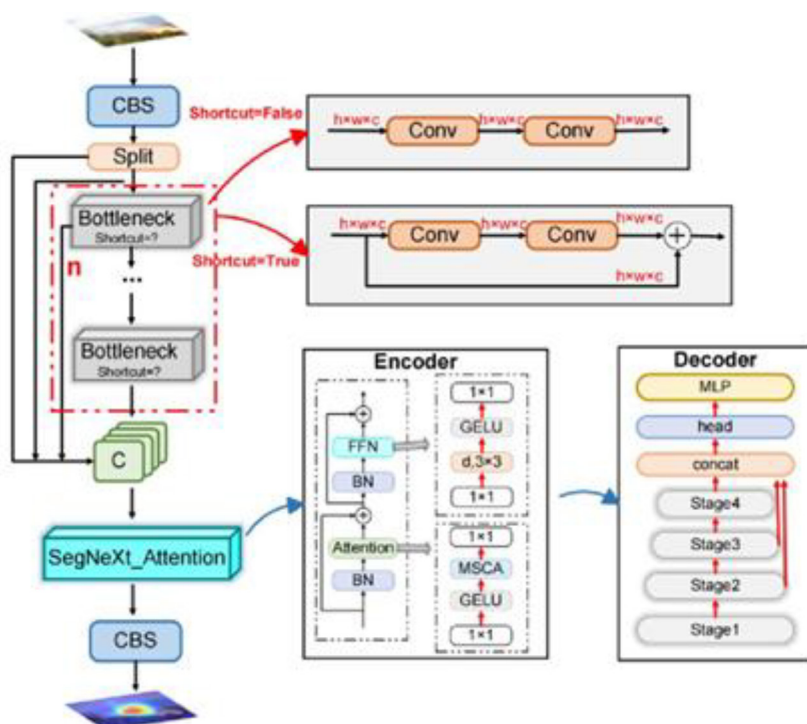

Рис. 9. Структура вдосконаленого модуля c2f з механізмом SegNeXt

На етапі декодування механізм SegNeXt поступово відновлює просторову роздільну здатність зображення за допомогою серії операцій підвищення дискретизації та згорткових шарів, використовуючи глибинні семантичні характеристики, отримані на етапі кодування. На цьому етапі використовуються методи об'єднання ознак, що об'єднують глибоку семантичну інформацію з фази кодування з функціями високої роздільної здатності з фази декодування, підвищуючи деталізацію реконструйованих карт функцій.

Під час цього процесу унікальні міжшарові з'єднання SegNeXt гарантують, що навіть у випадках насичених деталей зображення або складного фону модель може ефективно визначати цільові області. Використання карт високої роздільної здатності на виході декодера дозволяє механізму самоуваги генерувати більш точні результати, досягаючи ефективного виявлення та розпізнавання ознак ЛП на складному фоні спостереження. Для полегшення структури декодера на вході використовується багатошаровий перцептрон MLP, а функції з останніх трьох етапів агрегуються, зберігаючи високу обчислювальну ефективність моделювання глобального контексту.

Механізм SegNeXt може бути ефективно вбудовано у традиційний модуль C2f проміжного рівня моделі YOLOv8n, як показано на рис. 9, що дозволяє інтегрувати функції різних рівнів, гарантуючи, що, ефективно розпізнаючи глобальну форму ЛП, він при цьому може точно ідентифікувати краї та деталі осередків горіння.

5. Результати дослідження.

Модель YOLOv8 містить значну кількість згорткових операцій, завдяки чому схильна до неефективних обчислень. Відповідно, збільшення обчислювального навантаження не сприяє вирішенню задачі дистанційного зондування ЛП у реальному часі.

Запропонована в статті модель (назвемо її YOLOv8N) містить низку архітектурних вдосконалень, які мають зменшити її обчислювальну складність, забезпечуючи продуктивність, достатню для дистанційного зондування ЛП в реальному часі, при збереженні високої точності для ідентифікації осередків горіння малого розміру, які звичайно виникають на початковому етапі ЛП. Однак, з балансом точності і ефективності не все виглядає так просто: якщо для підвищення продуктивності моделі зменшувати кількість параметрів на магістральному рівні, модель втрачає значну кількість детальної інформації малого масштабу, при цьому втрачаючи можливість ідентифікувати осередки горіння малого розміру, і навпаки.

Отже, запроваджені в моделі YOLOv8N новачки і архітектурні вдосконалень потребують експериментального дослідження. Експеримент проводився на прототипі тактичної системи моніторингу лісових пожеж [36, 37], що заснована на мережі персональних комп'ютерів (процесор Intel Core i7-14700K 3.4GHz/33MB, 32ГБ оперативної пам'яті, відеокарта NVIDIA GeForce RTX4090, 24ГБ відеопам'яті). Програмне забезпечення реалізовано мовою Python з використанням бібліотеки PyTorch, операційна система 64-розрядна Windows 11.

Оцінка точності моделі визначається за чотирма традиційними метриками: влучність P , повнота R , середнє гармонійне $F1$ та точність $Accuracy$. Влучність P вимірює частку фактичних осередків ЛП, правильно

ідентифікованих моделлю, повнота R подає частку осередків ЛП, правильно ідентифікованих моделлю, серед усіх фактичних позитивних зразків, $F1$ є гармонійним середнім значенням влучності та повноти, що забезпечує усереднене уявлення про загальну продуктивність моделі, а точність $Accuracy$ є часткою всіх правильно класифікованих даних (позитивних і негативних результатів). Ці показники обчислюються наступним чином:

$$P = \frac{TP}{TP + FP}; \quad R = \frac{TP}{TP + FN}; \quad F1 = \frac{2 \cdot P \cdot R}{P + R};$$

$$Accuracy = \frac{TP + TN}{TP + TN + FP + FN},$$

де TP – істинно-позитивний результат: кількість справжніх спрацьовувань, тобто кількість осередків ЛП, правильно виявлених моделями; TN – істинно-негативний результат, коли певна ділянка, на якій немає ЛП, класифікована як така, що не містить ЛП; FP – хибно-позитивний результат: кількість помилкових спрацьовувань, що вказує на виявлення моделями осередків ЛП, які насправді не є пожежами; FN – кількість хибно негативних результатів, яка вказує на те, що модель не виявила осередки ЛП, які насправді існують.

Крім того, було досліджено кількість параметрів моделі N (включаючи вагові коефіцієнти та зміщення) та кількість операцій з плаваючою комою за секунду (FLOP) для подальшого вимірювання складності та обчислювальних вимог: показник FLOP безпосередньо визначає швидкість навчання та логічного висновку моделі глибокого навчання – чим він більше, тим вищі обчислювальні потреби моделі та суворіші вимоги до апаратного забезпечення.

Експеримент проводився для порівняння запропонованої моделі YOLOv8N з моделлю YOLOv8n.

Для аналізу було вибрано загальнодоступний великий набір даних дистанційного зондування із зображеннями лісових пожеж M4SFWD, знятих з точки зору БПЛА [38]. Він містить різні типи місцевості, метеорологічних умов, інтенсивності освітлення та різноманітні лісові пожежі, всього 3974 зображень з ознаками вогню і диму. Зображення мають різні розміри, щоб задовольнити різноманітні сценарії експерименту. Всі зображення були аналізовані в їх реальному розмірі. Набір даних ретельно аналізувався, і всі випадки вогню та диму інтерпретувалися досліджуваною моделлю.

В процесі експерименту набір даних було розділено на набори зображень для навчання, перевірки та тестування із співвідношенням розподілу відповідно 5:1:1. Експеримент дав наступні результати (табл. 1).

Таблиця 1

Результати експерименту

Модель	P , %	R , %	$F1$, %	$Accuracy$, %	N	FLOPs
YOLOv8n	85,3	83,2	87,3	91,4	5	8,7
YOLOv8N	89,6	90,7	92,1	97,3	3	7,1
	+4,3	+7,5	+4,8	+5,9	-2	-1,6

Порівняння отриманих результатів ілюстровано на рис. 10, рис. 11.

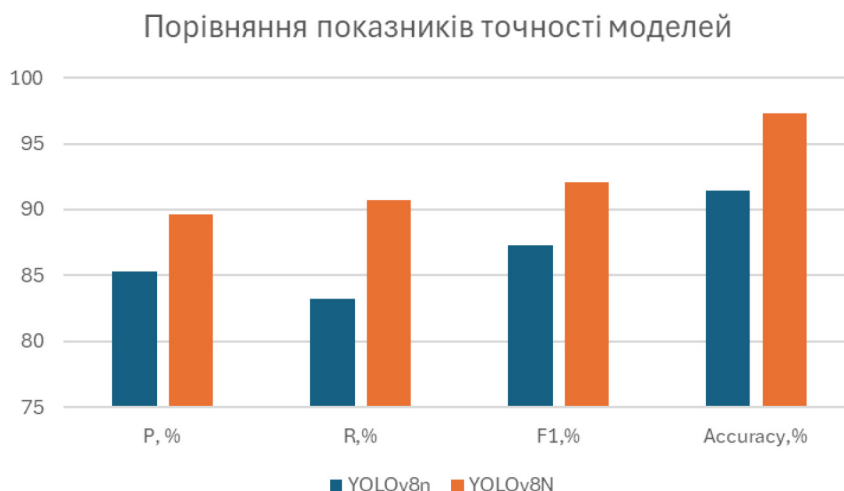

Рис. 10. Порівняння отриманих показників точності моделей YOLOv8n та YOLOv8N

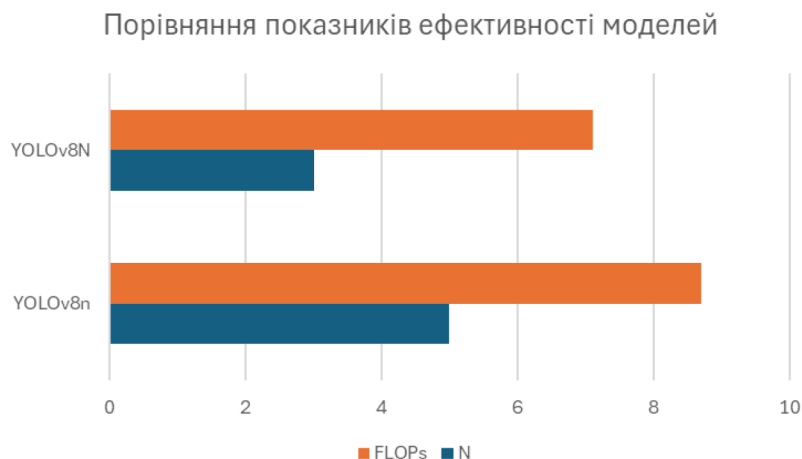

Рис. 11. Порівняння отриманих показників ефективності моделей YOLOv8n та YOLOv8N

Експериментальні результати, подані в табл. 1, показують, що модель YOLOv8N має кращі показники точності розпізнавання ознак ЛП (влучність, повнота, середнє гармонійне і точність), ніж базова модель YOLOv8n, відповідно на 4,3 %, 7,5 %, 4,8 % і 5,9 %. Це пояснюється, в першу чергу, вдосконаленням магістрального шару, що покращує здатність моделі виявляти невеликі за розмірами осередки ЛП. Крім того, вдосконалення проміжного шару покращує здатність моделі точно виявляти осередки ЛП на складному фоні. Заміна звичайних згорткових шарів на GhostNetV21 дозволила зменшити кількість параметрів, зменшуючи обчислювальну складність моделі, що, в свою чергу, дозволило знизити обчислювальні потреби моделі та забезпечити відповідність умовам дистанційного зондування ЛП в реальному часі.

Отже, запропонована модель YOLOv8N значно підвищує точність виявлення ЛП, зберігаючи при цьому достатню продуктивність, що має велике значення для своєчасного виявлення та моніторингу ЛП.

Висновки

1. В роботі запропоновано «полегшену» з погляду на обчислювальну складність модель розпізнавання осередків ЛП при дистанційному зондуванні з БПЛА YOLOv8N, яка покращує базову модель YOLOv8n за рахунок застосування:

- на магістральному рівні модуля GhostNetv2 разом з модулем уваги DFC замість традиційної операції згортки Conv, що дозволяє суттєво зменшити кількість параметрів моделі, зберігаючи її продуктивність;
- на магістральному рівні механізму звернення уваги MHSA в операціях C2f, що покращує здатність отримувати ознаки осередків горіння, а отже, підвищує точність виявлення порівняно невеликих за розміром ЛП на різних цільових масштабах зображень за рахунок більш глибокого дослідження різних репрезентативних підпросторів та врахування більш детальної контекстної інформації;
- на проміжному рівні механізму самоуваги SegNeXt в операціях C2f, що дозволяє підвищити точність виявлення ознак ЛП у складних умовах за рахунок акценту уваги на цільові об'єкти на складному фоні, пригнічення шумів і покращення здатності моделі розпізнавати ознаки ЛП на основі поглибленого семантичного контрасту.

2. Запропонована модель YOLOv8N збільшує показники влучності, повноти, середнього гармонійного і точності на 4,3 %, 7,5 %, 4,8 % і 5,9 % порівняно з моделлю YOLOv8n, при цьому кількість параметрів зменшується на 40 %. Отже, модель YOLOv8N забезпечує високий рівень точності виявлення ознак ЛП, зберігаючи при цьому баланс між обчислювальною складністю і ефективністю моделі, що гарантує її спроможність працювати в системах дистанційного зондування ЛП з БПЛА в режимі реального часу.

3. Впровадження моделі YOLOv8N для дистанційного зондування ЛП з БПЛА дає особі, яка приймає рішення, більш точне і надійне візуальне уявлення про динаміку ЛП, а отже, вірогідність прийняття рішення щодо реагування на ЛП підвищується, що робить доцільним практичне використання запропонованої моделі в тактичних системах моніторингу ЛП.

Список використаної літератури

1. Hillayová, M., Holécý, J., Koristeková, K., Bakšová, M., Ostrihoň, M., Škvarenina, J.: Ongoing Climatic Change Increases the Risk of Wildfires. Case Study: Carpathian Spruce Forests. *Journal of Environmental Management*, 2023, vol. 337, pp. 117620.
2. Stocks, B., Mason, J., Todd, J., Bosch, E.M., Wotton, B.M., Amiro, B.D., Flannigan, M.D., Hirsch, K.G., Logan, K.A., Martell, D.L.: Large Forest Fires in Canada, 1959–1997. *J. of Geographical Research*, 2002, vol. 107, 8149.

3. Howell, A.N., Belmont, E.L., McAllister, S.S., Finney, M.A.: An Investigation of Oxygen Availability in Spreading Fires. *Fire Technology*, 2023, vol. 59, pp. 2147–2176.
4. Sherstjuk, V., Zharikova, M., Dorovskaja, I., Sheketa, V.: Assessing Forest Fire Dynamics in UAV-Based Tactical Monitoring System. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2021, vol. 1246, pp. 285–301.
5. Sherstjuk, V., Zharikova, M., Dorovskaja, I.: 3D Fire Front Reconstruction in UAV-Based Forest-Fire Monitoring System. *Data Stream Mining & Processing: Proc. of IEEE Third Int. Conf. DSMP'2020*, Lviv, 2020, pp. 243–248.
6. Bessho, K., Date, K., Hayashi, M., Ikeda, A., Imai, T., Inoue, H., Kumagai, Y., Miyakawa, T., Murata, H., Ohno, T.: An Introduction to Himawari-8/9 Japan's New-Generation Geostationary Meteorological Satellites. *Journal of the Meteorological Society of Japan*, Ser. II 2016, vol. 94, pp. 151–183.
7. Justice, C. O., Giglio, L., Korontzi, S., Owens, J., Morisette, J. T., Roy, D., Descloitres, J., Alleaume, S., Petitcolin, F., Kaufman, Y.: The MODIS Fire Products. *Remote sensing of Environment*, 2002, vol. 83(1–2), pp. 244–262.
8. Sherstjuk, V., Zharikova, M., Dorovskaja, I., Chorny, D., Gusev, V., Sokol, I.: 3D Fire Front Reconstruction Based on Multi-View Observation and Complex Uncertainty Model. *Advanced Computer Information Technologies: Proc. of 11th Int. Conf., Deggendorf, Germany, 2021*, pp. 761–765.
9. Osco, L.P., Junior, J.M., Ramos, A.P.M., de Castro Jorge, L.A., Fatholahi, S.N., de Andrade Silva, J., Matsubara, E. T., Pistori, H., Gonçalves, W.N., Li, J.: A Review on Deep Learning in UAV Remote Sensing. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, 2021, vol. 102, 102456.
10. Li, C., Li, G., Song, Y., He, Q., Tian, Z., Xu, H., Liu, X.: Fast Forest Fire Detection and Segmentation Application for UAV-Assisted Mobile Edge Computing System. *IEEE Internet of Things Journal*, 2023, vol. 11(16), pp. 26690–26699.
11. Yang, X., Hua, Z., Zhang, L., Fan, X., Zhang, F., Ye, Q., Fu, L.: Preferred Vector Machine for Forest Fire Detection. *Pattern Recognition*, 2023, vol. 143, 109722.
12. Maeda, N., Tonooka, H.: Early Stage Forest Fire Detection from Himawari-8 AHI Images Using a Modified MOD14 Algorithm Combined with Machine Learning. *Sensors*, 2022, vol. 23, 210.
13. Sathishkumar, V.E., Cho, J., Subramanian, M., Naren, O.S.: Forest Fire and Smoke Detection Using Deep Learning-Based Learning without Forgetting. *Fire Ecology*, 2023, vol. 19, p. 9.
14. Liu, F., Chen, R., Zhang, J., Xing, K., Liu, H., Qin, J.: R2YOLOX: A Lightweight Refined Anchor-Free Rotated Detector for Object Detection in Aerial Images. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 2022, vol. 60, pp. 1–15.
15. Guan, R., Li, Z., Tu, W., Wang, J., Liu, Y., Li, X., Tang, C., Feng, R.: Contrastive Multi-View Subspace Clustering of Hyperspectral Images Based on Graph Convolutional Networks. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 2024, vol. 62, pp. 1–14.
16. Lv, Q., Quan, Y., Sha, M., Feng, W., Xing, M.: Deep Neural Network-Based Interrupted Sampling Deceptive Jamming Countermeasure Method. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 2022, vol. 15, pp. 9073–9085.
17. Li, Y., Zhang, S., Wang, W.-Q.: A Lightweight Faster R-CNN for Ship Detection in SAR Images. *IEEE Geoscience and Remote Sensing Letters*, 2020, vol. 19, pp. 1–5.
18. Zhang, W., Liu, Z., Zhou, S., Qi, W., Wu, X., Zhang, T., Han, L.: LS-YOLO: A Novel Model for Detecting Multi-Scale Landslides with Remote Sensing Images. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 2024, 1–14.
19. Zhang, L., Wang, M., Ding, Y., Bu, X.: MS-FRCNN: A Multi-Scale Faster RCNN Model for Small Target Forest Fire Detection. *Forests*, 2023, vol. 14(3), 616.
20. Redmon, J., Divvala, S., Girshick, R., Farhadi, A.: You Only Look Once: Unified, Real-Time Object Detection. *Arxiv*, 2016, 1506.02640.
21. Niu, Z., Zhong, G., Yu, H.: A Review on the Attention Mechanism of Deep Learning. *Neurocomputing*, 2021, vol. 452, pp. 48–62.
22. Luo, M., Xu, L., Yang, Y., Cao, M., Yang, J.: Laboratory Flame Smoke Detection Based on an Improved YOLOX Algorithm. *Applied Sciences*, 2022, vol. 12(24), 12876.
23. Xue, Q., Lin, H., Wang, F.: FCDM: An Improved Forest Fire Classification and Detection Model Based on YOLOv5. *Forests*, 2022, vol. 13(12), 2129.
24. Chen, G., Cheng, R., Lin, X., Jiao, W., Bai, D., Lin, H.: LMDFS: A Lightweight Model for Detecting Forest Fire Smoke in UAV Images Based on YOLOv7. *Remote Sensing*, 2023, vol. 15(15), 3790.
25. Wang, Z., Hua, Z., Wen, Y., Zhang, S., Xu, X., Song, H.: E-YOLO: Recognition of Estrus Cow Based on Improved YOLOv8n Model. *Expert Systems with Applications*, 2024, vol. 238, 122212.
26. Mahasin, M., Dewi, I.A.: Comparison of CSPDarkNet53, CSPResNeXt-50, and EfficientNet-B0 Backbones on YOLO V4 as Object Detector. *International Journal of Engineering, Science and Information Technology*, 2022, vol 2(3), pp. 64–72.

27. Yi, H., Liu, B., Zhao, B., Liu, E.: Small Object Detection Algorithm Based on Improved YOLOv8 for Remote Sensing. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 2023, vol. 17, pp. 1734–1747.
28. Neubeck, A., Van Gool, L.: Efficient Non-Maximum Suppression. *Pattern recognition: Proc. of the 18th Int. Conf. ICPR'06*, Hong Kong, China, 2006, vol. 3, pp. 850–855.
29. Tang, Y., Han, K., Guo, J., Xu, C., Xu, C., Wang, Y.: GhostNetv2: Enhance Cheap Operation with Long-Range Attention. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 2022, vol. 35, pp. 9969–9982.
30. Zhang, Z.: Drone-YOLO: An Efficient Neural Network Method for Target Detection in Drone Images. *Drones*, 2023, 7(8), 526.
31. Zhao, F., Feng, F., Ye, S., Mao, Y., Chen, X., Li, Y., Ning, M., Zhang, M.: Multi-head self-attention mechanism-based global feature learning model for ASD diagnosis. *Biomedical Signal Processing and Control*, 2024, vol. 91, 106090.
32. Zhao, Z., Du, J., Li, C., Fang, X., Xiao, Y., Tang, J.: Dense Tiny Object Detection: A Scene Context Guided Approach and a Unified Benchmark. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, 2024, vol. 62, pp. 1–13.
33. Wang, Z., Meng, Q., Tang, F., Qi, Y., Li, B., Liu, X., Kong, S., Li, X.: MSG-YOLO: A Lightweight Detection Algorithm for Clubbing Finger Detection. *Electronics*, 2024, vol. 13(22), 4549.
34. Guo, M.-H., Lu, C.-Z., Hou, Q., Liu, Z.-N., Cheng, M.-M., Hu, S.-M.: SegNeXt: rethinking convolutional attention design for semantic segmentation. *Neural Information Processing Systems: Proc. of the 36th Int. Conf. NIPS'22*, Red Hook, NY, USA, 2022, vol. 84, pp. 1140–1156.
35. Guo, M., Lu, C., Hou, Q., Liu, Z., Cheng, M., Hu, S.: SegNeXt: Rethinking Convolutional Attention Design for Semantic Segmentation. *ArXiv*, 2022, abs/2209.08575.
36. Sherstjuk, V., Zharikova, M.: Fire-Front Recognition in UAV-Based Forest-Fire Monitoring System Using Fuzzy Rough Soft Sets. *Electrical and Computer Engineering: Proc. of IEEE 2nd Ukraine Conference UKRCON*, Lviv, Ukraine, 2019, pp. 1091–1096.
37. Sherstjuk, V., Zharikova, M.: Evaluation of Fire Intensity Based on Neural Networks in a Forest-Fire Monitoring System. *Electronics and Nanotechnology: Proc. of IEEE 39th Int. Conf. ELNANO'2019*, Kyiv, Ukraine, 2019, pp. 802–807.
38. Wang, G., Li, H., Li, P., Lang, X., Feng, Y., Ding, Z., Xie, S.: M4SFWD: A Multi-Faceted Synthetic Dataset for Remote Sensing Forest Wildfires Detection. *Expert Systems with Applications*, 2024, vol. 245, 123489.

References

1. Hillaýová, M., Holéý, J., Korísteková, K., Bakšová, M., Ostrihoň, M., Škvarenina, J. (2023) Ongoing Climatic Change Increases the Risk of Wildfires. Case Study: Carpathian Spruce Forests. *Journal of Environmental Management*, vol. 337, pp. 117620. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.117620>
2. Stocks, B., Mason, J., Todd, J., Bosch, E.M., Wotton, B.M., Amiro, B.D., Flannigan, M.D., Hirsch, K.G., Logan, K.A., Martell, D.L. (2002) Large Forest Fires in Canada, 1959–1997. *J. of Geographical Research*, vol. 107. DOI: <https://doi.org/10.1029/2001JD000484>
3. Howell, A.N., Belmont, E.L., McAllister, S.S., Finney, M.A. (2023) An Investigation of Oxygen Availability in Spreading Fires. *Fire Technology*, vol. 59, pp. 2147–2176. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10694-023-01396-6>
4. Sherstjuk, V., Zharikova, M., Dorovskaja, I., Sheketa, V. (2021). Assessing Forest Fire Dynamics in UAV-Based Tactical Monitoring System. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2021, vol. 1246, pp. 285–301. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-54215-3_18
5. Sherstjuk, V., Zharikova, M., Dorovskaja, I. (2020) 3D Fire Front Reconstruction in UAV-Based Forest-Fire Monitoring System. *Data Stream Mining & Processing: Proc. of IEEE Third International Conference DSMP'2020*, Lviv, pp. 243–248. DOI: <https://doi.org/10.1109/DSMP47368.2020.9204196>
6. Bessho, K., Date, K., Hayashi, M., Ikeda, A., Imai, T., Inoue, H., Kumagai, Y., Miyakawa, T., Murata, H., Ohno, T. (2016) An Introduction to Himawari-8/9 Japan's New-Generation Geostationary Meteorological Satellites. *Journal of the Meteorological Society of Japan*, Ser. II, vol. 94, pp. 151–183. DOI: <https://doi.org/10.2151/jmsj.2016-009>
7. Justice, C.O., Giglio, L., Korontzi, S., Owens, J., Morisette, J.T., Roy, D., Descloitres, J., Alleaume, S., Petitcolin, F., Kaufman, Y. (2002) The MODIS Fire Products. *Remote sensing of Environment*, vol. 83(1–2), pp. 244–262. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0034-4257\(02\)00076-7](https://doi.org/10.1016/S0034-4257(02)00076-7)
8. Sherstjuk, V., Zharikova, M., Dorovskaja, I., Chornyi, D., Gusev, V., Sokol, I. (2021) 3D Fire Front Reconstruction Based on Multi-View Observation and Complex Uncertainty Model. *Advanced Computer Information Technologies: Proc. of 2021 11th International Conference, Deggendorf, Germany*, pp. 761–765. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACIT52158.2021.9548517>
9. Osco, L.P., Junior, J.M., Ramos, A.P.M., de Castro Jorge, L.A., Fatholahi, S.N., de Andrade Silva, J., Matsubara, E.T., Pistori, H., Gonçalves, W.N., Li, J. (2021) A Review on Deep Learning in UAV Remote Sensing. *International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation*, vol. 102, 102456. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jag.2021.102456>

10. Li, C., Li, G., Song, Y., He, Q., Tian, Z., Xu, H., Liu, X. (2023) Fast Forest Fire Detection and Segmentation Application for UAV-Assisted Mobile Edge Computing System. *IEEE Internet of Things Journal*, vol.11(16), pp. 26690–26699. DOI: <https://doi.org/10.1109/JIOT.2023.3311950>
11. Yang, X., Hua, Z., Zhang, L., Fan, X., Zhang, F., Ye, Q., Fu, L. (2023) Preferred Vector Machine for Forest Fire Detection. *Pattern Recognition*, vol. 143, 109722. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.patcog.2023.109722>
12. Maeda, N., Tonooka, H. (2022) Early Stage Forest Fire Detection from Himawari-8 AHI Images Using a Modified MOD14 Algorithm Combined with Machine Learning. *Sensors*, vol. 23(1), 210. DOI: <https://doi.org/10.3390/s23010210>
13. Sathishkumar, V.E., Cho, J., Subramanian, M., Naren, O.S. (2023) Forest Fire and Smoke Detection Using Deep Learning-Based Learning without Forgetting. *Fire Ecology*, vol. 19, p. 9. DOI: <https://doi.org/10.1186/s42408-022-00165-0>
14. Liu, F., Chen, R., Zhang, J., Xing, K., Liu, H., Qin, J. (2022) R2YOLOX: A Lightweight Refined Anchor-Free Rotated Detector for Object Detection in Aerial Images. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, vol. 60, pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1109/TGRS.2022.3215472>
15. Guan, R., Li, Z., Tu, W., Wang, J., Liu, Y., Li, X., Tang, C., Feng, R. (2024) Contrastive Multi-View Subspace Clustering of Hyperspectral Images Based on Graph Convolutional Networks. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, vol. 62, pp. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1109/TGRS.2024.3370633>
16. Lv, Q., Quan, Y., Sha, M., Feng, W., Xing, M. (2022) Deep Neural Network-Based Interrupted Sampling Deceptive Jamming Countermeasure Method. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, vol. 15, pp. 9073–9085. DOI: <https://doi.org/10.1109/JSTARS.2022.3214969>
17. Li, Y., Zhang, S., Wang, W.-Q. (2020) A Lightweight Faster R-CNN for Ship Detection in SAR Images. *IEEE Geoscience and Remote Sensing Letters*, vol. 19, pp. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1109/LGRS.2020.3038901>
18. Zhang, W., Liu, Z., Zhou, S., Qi, W., Wu, X., Zhang, T., Han, L. (2024) LS-YOLO: A Novel Model for Detecting Multi-Scale Landslides with Remote Sensing Images. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, 1–14, DOI: <https://doi.org/10.1109/JSTARS.2024.3363160>
19. Zhang, L., Wang, M., Ding, Y., Bu, X. (2023) MS-FRCNN: A Multi-Scale Faster RCNN Model for Small Target Forest Fire Detection. *Forests*, vol. 14(3), 616. DOI: <https://doi.org/10.3390/f14030616>
20. Redmon, J., Divvala, S., Girshick, R., Farhadi, A. (2016) You Only Look Once: Unified, Real-Time Object Detection. Arxiv, 1506.02640. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1506.02640>
21. Niu, Z., Zhong, G., Yu, H. (2021) A Review on the Attention Mechanism of Deep Learning. *Neurocomputing*, vol. 452, pp. 48–62. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2021.03.091>
22. Luo, M., Xu, L., Yang, Y., Cao, M., Yang, J. (2022) Laboratory Flame Smoke Detection Based on an Improved YOLOX Algorithm. *Applied Sciences*, vol. 12(24), 12876. DOI: <https://doi.org/10.3390/app122412876>
23. Xue, Q., Lin, H., Wang, F. (2022) FCDM: An Improved Forest Fire Classification and Detection Model Based on YOLOv5. *Forests*, vol. 13(12), 2129. DOI: <https://doi.org/10.3390/f13122129>
24. Chen, G., Cheng, R., Lin, X., Jiao, W., Bai, D., Lin, H. (2023) LMDFS: A Lightweight Model for Detecting Forest Fire Smoke in UAV Images Based on YOLOv7. *Remote Sensing*, vol. 15(15), 3790. DOI: <https://doi.org/10.3390/rs15153790>
25. Wang, Z., Hua, Z., Wen, Y., Zhang, S., Xu, X., Song, H. (2024) E-YOLO: Recognition of Estrus Cow Based on Improved YOLOv8n Model. *Expert Systems with Applications*, vol. 238, 122212. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2023.122212>
26. Mahasin, M., Dewi, I.A. (2022) Comparison of CSPDarkNet53, CSPResNeXt-50, and EfficientNet-B0 Backbones on YOLO V4 as Object Detector. *International Journal of Engineering, Science and Information Technology*, vol 2(3), pp. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.52088/ijesty.v2i3.291>
27. Yi, H., Liu, B., Zhao, B., Liu, E. (2023) Small Object Detection Algorithm Based on Improved YOLOv8 for Remote Sensing. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, vol. 17, pp. 1734–1747. DOI: <https://doi.org/10.1109/JSTARS.2023.3339235>
28. Neubeck, A., Van Gool, L. (2006) Efficient Non-Maximum Suppression. Pattern recognition: Proc. of the 18th Int. Conf. ICPR'06, Hong Kong, China, vol. 3, pp. 850–855. DOI: <https://doi.org/10.1109/ICPR.2006.479>
29. Tang, Y., Han, K., Guo, J., Xu, C., Xu, C., Wang, Y. (2022) GhostNetv2: Enhance Cheap Operation with Long-Range Attention. *Advances in Neural Information Processing Systems*, vol. 35, pp. 9969–9982. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2211.12905>
30. Zhang, Z. (2023) Drone-YOLO: An Efficient Neural Network Method for Target Detection in Drone Images. *Drones*, 7(8), 526. DOI: <https://doi.org/10.3390/drones7080526>
31. Zhao, F., Feng, F., Ye, S., Mao, Y., Chen, X., Li, Y., Ning, M., Zhang, M. (2024) Multi-head self-attention mechanism-based global feature learning model for ASD diagnosis. *Biomedical Signal Processing and Control*, vol. 91, 106090. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bspc.2024.106090>

32. Zhao, Z., Du, J., Li, C., Fang, X., Xiao, Y., Tang, J. (2024) Dense Tiny Object Detection: A Scene Context Guided Approach and a Unified Benchmark. *IEEE Transactions on Geoscience and Remote Sensing*, vol. 62, pp. 1–13. DOI: <https://doi.org/10.1109/TGRS.2024.3357706>.
33. Wang, Z., Meng, Q., Tang, F., Qi, Y., Li, B., Liu, X., Kong, S., Li, X. (2024) MSG-YOLO: A Lightweight Detection Algorithm for Clubbing Finger Detection. *Electronics*, vol. 13(22), 4549. DOI: 10.3390/electronics13224549
34. Guo, M.-H., Lu, C.-Z., Hou, Q., Liu, Z.-N., Cheng, M.-M., Hu, S.-M. (2022) SegNeXt: rethinking convolutional attention design for semantic segmentation. *Neural Information Processing Systems: Proc. of the 36th Int. Conf. NIPS'22*, Red Hook, NY, USA, vol. 84, pp. 1140–1156. DOI: <https://doi.org/10.5555/3600270.3600354>
35. Guo, M., Lu, C., Hou, Q., Liu, Z., Cheng, M., Hu, S. (2022). SegNeXt: Rethinking Convolutional Attention Design for Semantic Segmentation. *ArXiv*, abs/2209.08575. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2209.08575>
36. Sherstjuk, V., Zharikova, M. (2019) Fire-Front Recognition in UAV-Based Forest-Fire Monitoring System Using Fuzzy Rough Soft Sets. *Electrical and Computer Engineering: Proc. of IEEE 2nd Ukraine Conf. UKRCON*, Lviv, Ukraine, pp. 1091–1096. DOI: <https://doi.org/10.1109/UKRCON.2019.8879829>
37. Sherstjuk, V., Zharikova, M. (2019) Evaluation of Fire Intensity Based on Neural Networks in a Forest-Fire Monitoring System. *Electronics and Nanotechnology: Proc. of IEEE 39th Int. Conf. ELNANO'2019*, Kyiv, Ukraine, pp. 802–807. DOI: <https://doi.org/10.1109/ELNANO.2019.8783410>
38. Wang, G., Li, H., Li, P., Lang, X., Feng, Y., Ding, Z., Xie, S. (2024) M4SFWD: A Multi-Faceted Synthetic Dataset for Remote Sensing Forest Wildfires Detection. *Expert Systems with Applications*, vol. 245, 123489. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.123489>

УДК 004.9

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.19>**В. О. МАРТОВИЦЬКИЙ**

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0000-0003-2349-0578

А. С. СВИРИДОВ

аспірант кафедри безпеки інформаційних технологій
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0000-0002-9830-4103

О. С. АВДЄЄВ

магістр кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0006-7249-4371

І. В. ГУДЗИНСЬКИЙ

магістр кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0008-8409-7220

О. О. КОРОТЕЦЬКИЙ

магістр кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0008-2866-2635

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ВИЯВЛЕННЯ АНОМАЛІЙ У API ЖУРНАЛАХ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТА НАДІЙНОСТІ ПРОГРАМНИХ СИСТЕМ

Зі збільшенням кількості журналів логів від різних API ручна перевірка та аналіз, стає все більш складнішим завданням. Методи машинного навчання дозволяють автоматизувати процес аналізу великих обсягів даних та виявляти нестандартні шаблони, які можуть свідчити про якісь аномалії чи загрози. Дослідження логів від API систем дозволяє визначити, чи є запити до системи безпечними або підозрілими. Аномалії у запитах можуть свідчити про спроби несанкціонованого доступу або зловмисних дій до комп'ютерної системи. На сьогоднішній день компанії часто залучають сторонніх фахівців із пентестингу, які періодично тестують програмне забезпечення на наявність вразливостей. Проте для підвищення автономності та безпеки доцільно впровадити систему, здатну самостійно ідентифікувати аномальний трафік, що може вказувати на потенційні загрози. Такий підхід дозволить попереджати атаки завчасно та мінімізувати ризики швидше, ніж при очікуванні результатів від зовнішніх експертів. Об'єктом дослідження є процеси виявлення аномалій у журналах API для підвищення безпеки та надійності програмних систем. Метою роботи є дослідження та оцінка ефективності методів виявлення аномалій у API журналах з метою підвищення безпеки та надійності програмних систем. Дослідження спрямоване на порівняння різних моделей неконтрольованого навчання та визначення найбільш ефективною для виявлення потенційно зловмисної активності у логах API. В роботі досліджено методи виявлення аномалій у API журналах, що є критично важливим для забезпечення безпеки та надійності програмних систем. Розглянуто сучасні підходи до аналізу журналів, зокрема методи машинного навчання, статистичного аналізу та виявлення аномалій. Встановлено, що ефективне виявлення аномалій дозволяє своєчасно ідентифікувати потенційні загрози, такі як кібератаки, помилки в роботі системи або несанкціонований доступ, що значно підвищує рівень захищеності програмного забезпечення.

Ключові слова: виявлення аномалій, кібербезпека, штучний інтелект, безпека програмних систем, виявлення загроз.

V. O. MARTOVYTSKYI

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0000-0003-2349-0578

A. S. SVYRYDOV

Postgraduate Student at the Department of Information Technology Security
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0000-0002-9830-4103

O. S. AVDEIEV

Master's Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0006-7249-4371

I. V. HUDZYNSKYI

Master's Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0008-8409-7220

O. O. KOROTETSKYI

Master's Student at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0008-2866-2635

RESEARCH ON ANOMALY DETECTION METHODS IN API LOGS TO ENSURE SECURITY AND RELIABILITY OF SOFTWARE SYSTEMS

With the increasing number of logs from various APIs, manual inspection and analysis is becoming an increasingly difficult task. Machine learning methods allow automating the process of analyzing large amounts of data and detecting unusual patterns that may indicate some anomalies or threats. Examining logs from API systems allows you to determine whether requests to the system are safe or suspicious. Anomalies in requests may indicate attempts at unauthorized access or malicious actions to a computer system. Today, companies often engage third-party pentesting specialists to periodically test software for vulnerabilities. However, to increase autonomy and security, it is advisable to implement a system that can independently identify abnormal traffic that may indicate potential threats. Such an approach will allow preventing attacks in advance and minimizing risks faster than waiting for results from external experts. The object of research is the processes of detecting anomalies in API logs to improve the security and reliability of software systems. The aim of the study is to investigate and evaluate the effectiveness of methods for detecting anomalies in API logs in order to improve the security and reliability of software systems. The study is aimed at comparing different unsupervised learning models and determining the most effective one for detecting potentially malicious activity in API logs. The paper investigates methods for detecting anomalies in API logs, which is critical to ensuring the security and reliability of software systems. Modern approaches to log analysis, including machine learning, statistical analysis, and anomaly detection methods, are considered. It is established that effective anomaly detection allows timely identification of potential threats, such as cyber attacks, system errors or unauthorized access, which significantly increases the level of software security.

Key words: anomaly detection, cybersecurity, artificial intelligence, software system security, threat detection.

Постановка проблеми

На сьогоднішній день захист програмних інтерфейсів (API) застосунків є серйозною задачею. Онлайн-спільнота OWASP регулярно оновлює список найбільш поширених загроз безпеки API, що доводить важливість їх захисту [1]. Виявлення вразливих місць у API різних сервісів – це досить складний і трудомісткий процес, який може сильно відрізнятись в залежності від масштабів або сфер застосування тієї чи іншої системи/сервісу. Більшість сучасних компаній надають доступ до своїх послуг через веб-застосунки. Тим самим клієнти зберігають та обмінюються конфіденційною інформацією між клієнтською і серверною частиною, що вимагає забезпечення високого рівня захисту таких API інтерфейсів системи. Однак при здійсненні кібернетичного впливу на такі системи компанії можуть зазнати дуже великих збитків, як фінансових, так і технічних.

На сьогодні одним із найкращих способів виявлення вразливостей API сервісів є залучення відповідних фахівців з тестування на проникнення. Вони здатні виявити слабкі місця, оцінити їхню критичність згідно зі стандартами OWASP та надати рекомендації щодо усунення відповідних вразливостей системи [2]. Хоча тестування на проникнення є важливим кроком до покращення системи безпеки, але воно включає ручний аналіз журналів безлічі log-файлів системи. Таке завдання може бути дуже трудомістким та ресурсозатратним, що може призвести до різного роду помилок. Такі помилки можуть привести до того, що не всі вразливості системи будуть знайдені. І тут на допомогу фахівцям з тестування на проникнення приходить штучний інтелект. Машинне навчання відіграє дуже важливу роль при виявленні аномалій не тільки в log-файлів від API, а й в комп'ютерних системах в цілому. Методи машинного навчання дозволяють автоматизувати процес аналізу великих обсягів даних та

виявляти нестандартні шаблони, які можуть свідчити про якісь аномалії чи загрози. Тому ключовим аспектом у забезпеченні захисту API інтерфейсів є розуміння аномальної активності запитів до API сервісів. Виявлення таких аномалій може підвищити рівень захисту системи та запобігти порушенням безпеки.

Таким чином, наше дослідження спрямоване на дослідження та порівняння різних моделей неконтрольованого навчання та визначення найбільш ефективних моделей для виявлення потенційно зловмисної активності у log-файлах від API інтерфейсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасні інформаційні технології створюють великі обсяги log-файлів, що генеруються в результаті взаємодії користувачів із різними компонентами системами через різні API інтерфейси. Однією з ключових задач у сфері кібербезпеки є своєчасне виявлення зловмисної активності, які можуть приховано здійснюватися через API-запити, або іншими словами аномалії. log-файли API містять велику кількість інформації, яка може бути використана для аналізу та виявлення аномальної активності. Однак, через відсутність розмічених даних та необхідності обробки великих обсягів інформації, традиційні методи контрольованого навчання часто виявляються не ефективними. У цьому випадку методи неконтрольованого навчання стають перспективним напрямком розвитку, оскільки вони дозволяють виявляти шаблони нормальної та аномалії активності без попередньої розмітки даних.

Для більш детального розуміння сучасного стану останніх досліджень і публікацій в цьому напрямку розглянемо різні моделі неконтрольованого навчання для виявлення зловмисної активності у log-файлів від API.

У статті [3] автори використовуючи адаптивне навчання та еволюційні обчислення, запропонований підхід, що покращує виявлення загроз, контроль доступу та виявлення аномалій у реальному часі. У дослідженні обговорюються ключові проблеми безпеки, стратегії впровадження та потенційні досягнення в галузі захисту API для сектору FinTech.

Стаття [4] підкреслює важливість інтеграції захисту API в стратегію Zero Trust, яка базується на принципі «нікому не довіряй, перевіряй завжди». Автори наголошують, що API, будучи ключовим компонентом сучасних інформаційних технологій, часто стають слабкою ланкою в кібербезпеці через недостатню увагу до їх захисту. У статті розглядаються основні загрози, такі як несанкціонований доступ, ін'єкції та витоки даних, а також пропонуються рекомендації щодо впровадження чітких механізмів аутентифікації, авторизації, моніторингу та шифрування для API. Наголошується, що без надійного захисту API реалізація стратегії Zero Trust буде неповною, що може призвести до серйозних наслідків для безпеки організацій.

У роботі [5] автори розглядають атаки типу ін'єкція в API, які стосуються несанкціонованого або зловмисного використання API і часто використовуються для отримання незаконного доступу до конфіденційних даних або маніпулювання онлайн-системами з незаконними цілями. Автори запропонували нову неконтрольовану модель виявлення аномалій з малим набором даних, яка складається з двох основних частин:

- по-перше, навчання спеціалізованої мовної моделі для API на основі FastText-векторизації;
- по-друге, використання методу наближений пошук найближчих сусідів (Approximate Nearest Neighbor) у підході до класифікації даних.

Запропонований підхід дозволяє навчати швидко та легку модель класифікації, використовуючи лише кілька прикладів нормальних запитів до API. Автори оцінили продуктивність своєї моделі на наборах даних CSIC 2010 та ATRDF 2023. Результати демонструють, що запропонована авторами модель покращує точність виявлення атак на API порівняно з сучасними неконтрольованими методами виявлення аномалій.

У статті [6] розглядається ключова роль аутентифікації у забезпеченні безпеки веб API. Обговорюються основні принципи безпеки, популярні методи аутентифікації (такі як OAuth 2.0, OpenID Connect та робочі процеси на основі JWT), а також поширені помилки, які призводять до порушень. Автори також досліджують найкращі практики та новітні тенденції, такі як архітектура нульової довіри (zero trust) та системи децентралізованої ідентифікації.

Таким чином, актуальним стає дослідження спрямоване на вивчення методів та підходів захисту API сервісів.

Формулювання мети дослідження

Метою роботи є розробка та оцінка ефективності методів виявлення аномалій у API журналах з метою підвищення безпеки та надійності програмних систем.

Викладення основного матеріалу дослідження

В цій роботі пропонується підхід який бере за основу результати роботи [7]. Наше дослідження включає в себе чотири основні етапи, такі як: підготовка даних, виявлення аномалій, отримання результатів та оцінка результатів дослідження. На рисунку 1 представлено схематично взаємодію цих етапів. Суцільні лінії відображають кроки, які виконуються під час оцінки, тоді як пунктирні лінії позначають кроки, які відсутні в роботі [7] і по суті є нашою модифікацією.

З самого початку необхідно підготувати відповідні дані для навчання та тестування моделей. Зазвичай такими вхідними даними є набір даних, який дозволяє відрізнити безпечну активність, тобто нормальну, від зловмисної, або ж необроблені журнали логів. Ці вхідні дані часто потребують попередньої обробки з використанням методів,

які залежать від особливостей набору даних. Наприклад, IP-адреси мають ієрархічну структуру, номери портів подаються у числовому форматі, а протоколи класифікуються на різні типи.

Методи обробки залежать від обраних технік виявлення аномалій, які поділяються на контрольовані та неконтрольовані. В рамках нашого дослідження розглядалися виключно методи неконтрольованого виявлення аномалій, як було зазначено раніше. Після попередньої обробки до даних застосовуються вибрані методи виявлення аномалій, що генерують результати, які можна оцінити за допомогою кількісної оцінки (scores) або міток (labels).

У нашій роботі для оцінювання використовуються лише кількісні показники, оскільки мітки (labels) зазвичай застосовуються у задачах класифікації, що не відповідає меті цього дослідження. Отримані показники використовуються для оцінювання всього процесу. Якщо результати оцінювання виявляються незадовільними або буде можливість їх покращити, застосовується ітеративний підхід, що дозволяє налаштовувати моделі для досягнення оптимальної продуктивності на вибраному наборі даних.

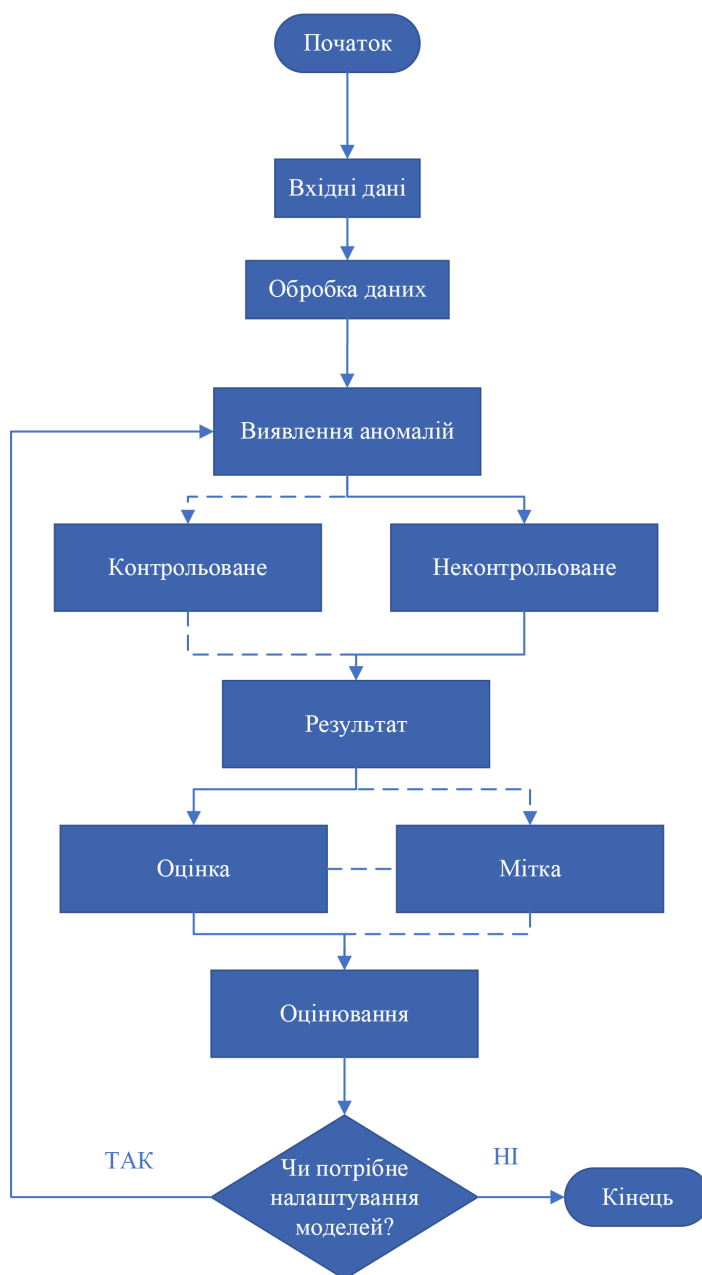

Рис. 1. Схема запропонованого підходу до виявлення аномалій

Етап підготовки може значно відрізнятися залежно від необхідної попередньої обробки даних. Підготовча фаза включає такі завдання, як збір даних, виділення ознак і іноді нормалізація даних або стандартизація. На рисунку 2 проілюстровано відповідні завдання підготовчого етапу, які складаються зі збору журналів, вилучення

ознак, нормалізації даних і машинного навчання. Ці кроки було вжито під час неконтрольованого виявлення аномалій. Однак нормалізація і стандартизація не завжди потрібні. Але нормалізація була виконана в цій роботі, щоб потенційно підвищити точність передбачення та візуалізувати деякі моделі для подальшого дослідження.

Рис. 2. Етапи підготовки

Фаза виявлення аномалій починається після завершення етапу підготовки, коли дані готові для подачі в моделі виявлення аномалій. Це найпростіший етап, оскільки єдина ручна дія – це передача матриці ознак у вибрані моделі для навчання та тестування. Основні завдання цього етапу включають вибір моделі та застосування обраних моделей до попередньо оброблених даних для отримання результатів.

З готовими до використання попередньо обробленими даними було обрано моделі для процесу неконтрольованого виявлення аномалій. Вибір моделей залежав від кількох факторів, зокрема характеристик використаних наборів даних, результатів, описаних у розділі аналіз літератури, а також інших досліджень, що можуть бути цікавими для оцінювання, хоча й не розглядаються безпосередньо в літературному огляді. Обрані моделі включають K-means, GMM (Gaussian Mixture Model), IF (Isolation Forest) та OCSVM (One-Class Support Vector Machine).

Моделі K-means і GMM є методами кластеризації. Використання раніше застосованих моделей дозволяє оцінити, наскільки добре вони працюють із журналами API. Ці моделі також використовувалися в дослідженні [7] для оцінки неконтрольованого виявлення аномалій, оскільки вони є одними з найбільш відомих алгоритмів машинного навчання, що дозволяють групувати дані у кластери.

Також для зменшення часу обчислень моделі OCSVM через високу розмірність набору даних, який використовувався для експериментів було використано метод аналіз головних компонентів (PCA) як метод для зменшення розмірності.

На основі проаналізованих досліджень для оцінювання ефективності методів виявлення аномалій також були обрані моделі IF (Isolation Forest) і OCSVM. Обидві моделі є методами неконтрольованого виявлення викидів: IF – це ансамблева модель, а OCSVM належить до сімейства алгоритмів SVM.

Модель IF була обрана для оцінки неконтрольованого виявлення аномалій, оскільки вона є методом пошуку викидів у неконтрольованому режимі і вже демонструвала перспективні результати у попередніх дослідженнях. OCSVM була обрана завдяки своїм обнадійливим результатам у попередніх дослідженнях.

У нашому дослідженні було використано набір даних HTTP Dataset CSIC. Цей набір містить автоматично згенеровані веб-запити до вебсайту електронної комерції та був розроблений в Інституті інформаційної безпеки CSIC (Іспанська національна дослідницька рада).

Ключові характеристики набору даних наведені в таблиці 1.

У веб застосунку, який використовувався для створення набору даних, користувачі можуть, наприклад, купувати товари, додавати їх до кошика та вводити особисту інформацію.

Набір даних містить 61 000 записів, серед яких 36 000 є нормальними запитами, а 25 000 – аномальними. Кожен запит має мітку, що визначає його як нормальний або аномальний.

Дані були згенеровані за допомогою процесу, який спочатку включав збір реальних даних для всіх параметрів вебзастосунку. Автентичні дані, включаючи імена, прізвища, адреси тощо, були отримані з реальних баз даних. Ці значення потім зберігалися у двох окремих базах даних: одна містила нормальні значення, а інша – аномальні

Таблиця 1

Характеристики набору даних

Характеристики	Значення
Розмір набору даних	61 000
Кількість записів про нормальну поведінку	36 000
Кількість записів про аномальну поведінку	25 000
Розподіл класів	Нормальні: 59 %, Аномалії: 41 %
Типи даних	Змішані (категоріальні, числові, текстові)

значення, призначені для імітації шаблонів атак. Крім того, був складений список усіх загальнодоступних сторінок веб застосунку. Потім для кожної веб сторінки генерувалися нормальні та аномальні HTTP-запити. Нормальні запити мали параметри, заповнені даними, випадково вибраними з бази нормальних значень, а аномальні запити формувалися зі значеннями, вибраними з бази аномальних значень, щоб імітувати різні сценарії атак.

Для запитів, класифікованих як аномальні, було створено три категорії. По-перше, статичні атаки, що включають запити до прихованих або неіснуючих ресурсів, таких як застарілі файли, ідентифікатори сесій у змінених URL-адресах, конфігураційні файли, файли за замовчуванням тощо. По-друге, динамічні атаки передбачають зміну дійсних аргументів запиту. Вони включають, але не обмежуються, SQL-ін'єкціями, Carriage Return Line Feed (CRLF) ін'єкціями, міжсайтовим скриптингом (XSS) та переповненням буфера. Нарешті, також були змодельовані ненавмисні нелегальні запити. Хоча ці запити не є зловмисними за своєю природою, вони відхиляються від нормальної роботи веб застосунку та мають структуру, відмінну від нормальних параметрів, наприклад, номер телефону, що складається з літер.

Базові моделі налаштовані за замовчуванням. Показники продуктивності цих моделей наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники продуктивності для базових моделей

Модель	Точність	Повнота	F1-міра	AUC	Точність	Час (с)
GMM	0.61	0.74	0.65	0.78	0.70	0.35
K-means	0.53	0.61	0.55	0.56	0.61	0.12
Isolation Forest	0.79	0.27	0.40	0.84	0.67	0.18
OCSVM	0.57	0.66	0.60	0.63	0.63	32.35

Розглядаючи базову модель GMM, можна помітити, що вона досягла збалансованого результату з коротким часом навчання. Точність 0.61 вказує на те, що модель здатна досить добре знаходити справжні аномалії. Крім того, повнота 0.74 свідчить про те, що GMM успішно виявляє реальні аномалії в даних. F1-міра 0.65 відображає баланс між точністю та повнотою, що вказує на помірну ефективність моделі у визначенні аномалій.

Модель GMM також має хороший AUC-індекс 0.78, що означає її здатність добре розрізняти нормальні запити та аномалії. Точність 0.7 показує, що модель здатна правильно ідентифікувати різні аномалії.

Модель K-means демонструє змішані результати, але з коротшим часом навчання порівняно з GMM. Її точність, яка становить 0.53, свідчить про те, що лише приблизно половина передбачених аномалій була правильною. Повнота моделі становить 0.61, що означає, що вона виявила значну частку справжніх аномалій. Однак 38 % аномалій були визначені неправильно, що підкреслює необхідність подальшого вдосконалення. Значення F1-міри 0.55 додатково вказує на необхідність покращення балансу між точністю та повнотою. AUC, що дорівнює 0.56, є близьким до випадкового вгадування, що свідчить про низьку здатність моделі розрізняти аномалії. Незважаючи на те, що модель досягла точності 0.61, базова модель K-means може бути недостатньо надійною для критичних додатків, що вимагають точного виявлення аномалій. Це додатково вказує на необхідність покращення моделі або дослідження альтернативних алгоритмів для підвищення точності.

Модель Isolation Forest швидко обробляє вибраний набір даних, виконуючи обчислення всього за 0.18 секунди, що свідчить про її високу ефективність і потенційну придатність для застосувань, які вимагають швидкої обробки даних. Хоча базова модель показує високий AUC, що вказує на хорошу здатність до розпізнавання, її F1-міра 0.40 свідчить про можливий дисбаланс між точністю та повнотою. Це підтверджується високою точністю 0.78 і низькою повнотою 0.27. Висока точність означає, що модель має багато істинно позитивних і мало хибнопозитивних спрацьовувань. У той же час низька повнота вказує на те, що модель не виявляє всі справжні аномалії. Ці спостереження свідчать про те, що точність 0.67 не дає повної картини через дисбаланс у наборі даних.

Модель OCSVM показала перспективні результати, але її навчання зайняло набагато більше часу порівняно з іншими моделями. Точність 0.55, представлена в таблиці 2, означає, що трохи більше половини виявлених аномалій були правильними. Повнота 0.66 свідчить про те, що модель змогла ідентифікувати більшість справжніх аномалій. Збалансована F1-міра 0.60 вказує на компроміс між точністю та повнотою. Значення AUC 0.63 свідчить про помірну здатність до розрізнення аномалій, а точність 0.63 означає, що модель правильно класифікувала 63 % усіх запитів. Однак є можливість покращення моделі, щоб зменшити кількість хибнонегативних випадків і підвищити кількість істиннопозитивних.

Загалом таблиця відображає початкову продуктивність K-means і GMM у кластеризації та виявленні аномалій, вказуючи на необхідність подальшої оптимізації та вдосконалення для підвищення точності кластеризації та здатності до виявлення аномалій.

Висновки

В роботі досліджено методи виявлення аномалій у API журналах, що є критично важливим для забезпечення безпеки та надійності програмних систем. Розглянуто сучасні підходи до аналізу журналів, зокрема методи

машинного навчання, статистичного аналізу та виявлення аномалій. Встановлено, що ефективне виявлення аномалій дозволяє своєчасно ідентифікувати потенційні загрози, такі як кібератаки, помилки в роботі системи або несанкціонований доступ, що значно підвищує рівень захищеності програмного забезпечення.

Крім того, представлені результати дослідження підтверджують важливість інтеграції методів виявлення аномалій у процеси моніторингу та логування, що дозволяє автоматизувати процес аналізу та оперативного реагування на потенційні загрози. Результати дослідження підтверджують, що використання сучасних алгоритмів, таких як кластеризація є ефективним інструментом для підвищення надійності та безпеки програмних систем.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення методів обробки великих обсягів даних, оптимізацію алгоритмів для роботи в реальному часі та інтеграцію з іншими системами кібербезпеки для створення комплексного захисту програмних систем.

Список використаної літератури

1. OWASP, OWASP API Security Project. Available at: <https://owasp.org/www-project-api-security/> (Accessed: 22 February 2025).
2. Lala, S.K., Kumar, A., & Subbulakshmi, T. (2021, May). Secure web development using owasp guidelines. In 2021 5th International Conference on Intelligent Computing and Control Systems (ICICCS) (pp. 323-332). IEEE.
3. Catherine, A., Anastasia, D., Olga, S., & Adebayo, F.R. (2025). Enhancing API Security in FinTech with Genetic Algorithm-Based Machine Learning Models.
4. Costa, Fabio, and Akamai Solutions Engineer Principal. "Sécurité des APIs: un pilier oublié de la stratégie Zéro Trust—Global Security Mag Online". (2025).
5. Aharon, U., Dubin, R., Dvir, A., & Hajaj, C. (2025). A classification-by-retrieval framework for few-shot anomaly detection to detect API injection. *Computers & Security*, 150, 104249.
6. Mohiuddin Ahmed, Abdun Naser, and Jiankun Hu. "A survey of network anomaly detection techniques". In: *Journal of Network and Computer Applications* 60 (2016), pp. 19–31. ISSN: 1084-8045. DOI: 10.1016/j.jnca.2015.11.016. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1084804515002891>.
7. Carmen Sánchez-Zas, Xavier Larriva-Novo, Víctor A Villagrà, Mario Sanz Rodrigo, and José Ignacio Moreno. "Design and Evaluation of Unsupervised Machine Learning Models for Anomaly Detection in Streaming Cybersecurity Logs". In: *Mathematics* 10.21 (2022), p. 4043.

М. Д. МИРНЕНКО

аспірант кафедри інформаційних технологій проектування
Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-5777-9583

АНАЛІЗ ПРАВИЛ ЕКСПЛУАТАЦІЇ EVTOL

У статті досліджено технологічні та інфраструктурні аспекти електричних вертикально злітаючих і посадочних літальних апаратів (eVTOL), які є одним із ключових елементів розвитку міської повітряної мобільності. Акцент зроблено на аналізі основних технологічних викликів, таких як автономне управління, ефективність силових установок, розвиток акумуляторних технологій та підвищення аеродинамічних характеристик.

Особлива увага приділена інфраструктурним вимогам, включаючи створення вертопортів, інтеграцію eVTOL у транспортні вузли, розбудову мереж зарядних станцій та розвиток систем комунікації для забезпечення безпечної експлуатації. Оцінюється вплив новітніх матеріалів та енергетичних технологій на експлуатаційну ефективність eVTOL, а також використання цифрових двійників та штучного інтелекту для покращення управління повітряним рухом.

Досліджуються взаємозв'язки між інноваціями у силових установках, конструкційних рішеннях та оптимізацією міського повітряного простору. Розглядаються екологічні аспекти впровадження eVTOL, зокрема рівень шуму, енергоефективність та вплив акумуляторних технологій на довкілля.

Оцінено потенційні сценарії інтеграції eVTOL у міську транспортну мережу та перспективи їхньої експлуатації в умовах зростаючого попиту на альтернативні повітряні перевезення. Результати дослідження пропонують рекомендації щодо розвитку технологічних стандартів та вдосконалення інфраструктури, що сприятиме прискоренню впровадження eVTOL у сучасні міста, підвищенню безпеки та надійності експлуатації та мінімізації технологічних та операційних ризиків.

Ключові слова: eVTOL (електричні вертикально злітаючі та посадочні літальні апарати), електричні літальні апарати, міська повітряна мобільність, автономне управління, акумуляторні технології, аеродинаміка, енергоефективність, вертопорти, зарядні станції, інфраструктура повітряного руху, цифрові двійники, штучний інтелект, комунікаційні системи, повітряний простір, інноваційні матеріали.

M. D. MYRNENKO

Postgraduate Student at the Department of Design Information Technologies
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"
ORCID: 0000-0002-5777-9583

ANALYSIS OF RULES FOR THE USE OF EVTOL

The article examines the technological and infrastructural aspects of electric vertical take-off and landing (eVTOL) aircraft, which are one of the key elements in the development of urban air mobility. The focus is placed on analyzing the main technological challenges, such as autonomous control, propulsion system efficiency, battery technology advancements, and improved aerodynamic characteristics.

Particular attention is given to infrastructural requirements, including the establishment of vertiports, integration of eVTOL into transportation hubs, expansion of charging station networks, and the development of communication systems to ensure safe operations. The study evaluates the impact of new materials and energy technologies on eVTOL operational efficiency, as well as the use of digital twins and artificial intelligence to enhance air traffic management.

The research explores the interconnections between propulsion system innovations, structural design solutions, and the optimization of urban airspace. Environmental aspects of eVTOL deployment are also considered, including noise levels, energy efficiency, and the impact of battery technology on the environment.

Potential scenarios for integrating eVTOL into urban transportation networks and their operational prospects in the context of growing demand for alternative air transportation are assessed. The study's findings provide recommendations for the development of technological standards and infrastructure improvements, which will facilitate the faster adoption of eVTOL in modern cities, enhance safety and operational reliability, and minimize technological and operational risks.

Key words: eVTOL (electric vertical take-off and landing aircraft), electric aircraft, urban air mobility, autonomous control, battery technologies, aerodynamics, energy efficiency, vertiports, charging stations, air traffic infrastructure, digital twins, artificial intelligence, communication systems, airspace, innovative materials.

Постановка проблеми

Розвиток електричних вертикально злітаючих і посадочних літальних апаратів (eVTOL) є одним із ключових напрямів майбутньої міської повітряної мобільності. Однак широкомасштабне впровадження цієї технології стикається з низкою викликів, що стосуються технологічних та інфраструктурних аспектів.

Однією з головних проблем є технологічні обмеження, зокрема ємність та ефективність акумуляторних систем. Поточний рівень розвитку акумуляторних технологій обмежує дальність польотів eVTOL, а також вимагає вдосконалення теплового менеджменту та систем швидкої зарядки, щоб забезпечити безперебійну експлуатацію. Високовольтні акумуляторні блоки потребують оптимізації ваги, оскільки їхня маса значно впливає на енергоефективність апаратів.

Ще одним викликом є інтеграція eVTOL у міську інфраструктуру. У густонаселених районах необхідно створити злітно-посадкові майданчики (вертопорти), які б забезпечували оптимальне розташування, безперебійне енергозабезпечення та швидку логістику пасажирських і вантажних перевезень. Важливо розробити автоматизовані зарядні станції, що підтримуватимуть швидку зарядку або заміну акумуляторів, мінімізуючи час простою літальних апаратів.

Критичним аспектом є системи комунікації та управління повітряним рухом. Необхідно розробити мережу зв'язку з низькою затримкою, що дозволить синхронізувати польоти eVTOL, координувати рух у міському повітряному просторі та уникати зіткнень. Також потрібні вдосконалені системи навігації, які забезпечуватимуть точне позиціонування та адаптацію маршрутів у реальному часі з урахуванням погодних умов і завантаженості транспортних коридорів.

Окрему увагу слід приділити екологічним аспектам, зокрема рівню шуму та впливу на довкілля. Хоча eVTOL зменшують викиди CO₂ у порівнянні з традиційними авіаційними транспортними засобами, виробництво, експлуатація та утилізація акумуляторних систем створюють нові виклики. Зокрема, потрібні ефективні методи переробки батарей, що дозволять мінімізувати екологічні ризики та витрати ресурсів.

Актуальність цієї проблематики зумовлена швидким розвитком технологій eVTOL та їхньою потенційною роллю у трансформації міського транспорту. Однак для повноцінного впровадження цих технологій необхідно вирішити ключові технологічні та інфраструктурні виклики, що впливають на безпеку, ефективність та економічну доцільність експлуатації eVTOL у сучасних містах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження правил експлуатації eVTOL охоплюють широкий спектр аспектів, зокрема сертифікацію, інтеграцію у повітряний простір та інфраструктурні вимоги. У наукових роботах розглядаються питання адаптації регуляторних стандартів, оцінки безпеки польотів та технічних аспектів функціонування eVTOL у міському середовищі.

Значна увага приділяється питанням сертифікації та відповідності вимогам авіаційних регуляторів. У дослідженні «Certification Considerations of eVTOL Aircraft» (2020) аналізуються вимоги Федерального управління авіації США (FAA) щодо сертифікації eVTOL. Автори наголошують, що для комерційного впровадження міської повітряної мобільності необхідно дотримуватись стандартів FAA Part 135, які передбачають суворі вимоги до безпеки, експлуатації та юридичних аспектів діяльності операторів eVTOL [1].

Окрім дослідження зосереджуються на регіональних підходах до впровадження eVTOL. Наприклад, у роботі «Operational Requirements Analysis for Electric Vertical Takeoff and Landing Vehicle in the Brazilian Regulatory Framework» (2023) аналізується можливість експлуатації eVTOL у Бразилії. Автори роблять висновок, що початкове впровадження eVTOL можливе без значних змін у чинному авіаційному законодавстві, що свідчить про гнучкість існуючих регуляторних систем щодо нових технологій [2].

Інтеграція eVTOL у загальний повітряний простір також є важливим напрямом досліджень. У статті «Integrating Electric Vertical Takeoff and Landing Aircraft into Public Airspace» (2022) представлено практичну структуру для інтеграції eVTOL відповідно до вимог льотної придатності FAA. Автори наголошують на необхідності чітких регуляторних процедур для забезпечення безпечного використання eVTOL у міських зонах, зокрема щодо їхньої координації з традиційним повітряним рухом [3].

Ключові аспекти інфраструктурної підтримки та виклики регулювання аналізуються у дослідженні «Infrastructural Requirements and Regulatory Challenges of a Sustainable Urban Air Mobility Ecosystem» (2023). Автори акцентують увагу на необхідності впровадження нових стандартів експлуатації eVTOL, створення спеціалізованих злітно-посадкових майданчиків та ефективної інтеграції з існуючими системами керування повітряним рухом [4].

Загалом, сучасні дослідження підкреслюють необхідність гармонізації регуляторних стандартів, впровадження адаптивних моделей сертифікації та створення інфраструктури для eVTOL. Вирішення цих питань сприятиме безпечному та ефективному впровадженню eVTOL у транспортну систему сучасних міст.

Формулювання мети дослідження

Метою цього дослідження є аналіз технологічних та інфраструктурних аспектів експлуатації eVTOL, а також визначення ключових викликів і перспектив їх впровадження у міську повітряну мобільність.

Дослідження зосереджується на вивченні технологічних інновацій, необхідних для розвитку eVTOL, включаючи автономне управління, акумуляторні системи, конструкційні матеріали та енергетичну ефективність.

Особлива увага приділяється підвищенню надійності силових установок, удосконаленню аеродинамічних характеристик та розробці інтелектуальних систем керування польотами, що забезпечують безпеку в міських умовах.

Окремим напрямом дослідження є інфраструктурне забезпечення eVTOL, включаючи розбудову вертопортів, зарядних станцій та інтеграцію в міські транспортні вузли. Аналізуються вимоги до повітряного руху, взаємодії з іншими видами транспорту та адаптації енергетичних мереж, необхідних для ефективного функціонування eVTOL.

Результатом дослідження є формулювання рекомендацій щодо розвитку технологічних стандартів та інфраструктурних рішень, що сприятимуть безпечному, ефективному та екологічно стійкому впровадженню eVTOL у транспортну систему сучасних міст.

Викладення основного матеріалу дослідження

1. Аналіз технологічних аспектів експлуатації eVTOL

Експлуатація електричних вертикально злітаючих і посадочних літальних апаратів (eVTOL) вимагає вирішення низки технологічних викликів, які включають аеродинаміку, автономне керування, енергетичні системи та інтеграцію з міською інфраструктурою. Оптимізація цих аспектів дозволяє підвищити ефективність, безпеку та екологічність eVTOL у сучасних транспортних системах.

Аеродинаміка та конструкційні особливості. Одним із головних викликів eVTOL є перехідний режим між вертикальним зльотом та горизонтальним польотом, що є критичним для стабільності та безпеки польоту. Більшість таких літальних апаратів поєднують роторну тягу з підйомною силою крил, що створює проблеми аеродинамічного балансу та керованості під час зміни режиму польоту.

Під час вертикального зльоту головне навантаження припадає на електричні ротори, які забезпечують підйомну силу, проте на етапі переходу в горизонтальний політ необхідно перерозподілити тягу на крила, щоб уникнути надмірного споживання енергії та забезпечити ефективність польоту. Це часто призводить до турбулентних потоків та нестабільності, що ускладнює керованість і потребує високоточних алгоритмів керування польотом для підтримання оптимального кута атаки та стабільності траєкторії [5]. Додатково складністю є вплив аеродинамічних збурень, які виникають через взаємодію потоків від роторів та обтічних поверхонь крил. У випадку багатороторних конструкцій, такі ефекти можуть знижувати ефективність тяги та вимагати більшої потужності для стабілізації польоту.

Автономне керування та цифрові двійники. Стабільне керування eVTOL у складному міському середовищі, де висока щільність повітряного руху та велика кількість потенційних перешкод, вимагає передових технологій навігації та адаптивного управління. Використання штучного інтелекту та машинного навчання дозволяє оптимізувати алгоритми польоту в реальному часі, враховуючи динамічні зміни умов повітряного простору. Одним із ключових рішень є впровадження цифрових двійників, які відтворюють поведінку літального апарата у віртуальному середовищі, що дає змогу прогнозувати потенційні ризики, вдосконалювати траєкторію польоту та покращувати взаємодію з системами керування повітряним рухом.

Енергетичні системи та ефективність акумуляторів. Ефективна експлуатація eVTOL безпосередньо залежить від ємності та продуктивності акумуляторних систем, оскільки вони визначають дальність польоту та загальну енергоефективність.

Використання високовольтних акумуляторів дозволяє збільшити запас ходу, проте водночас вимагає високотехнологічних систем керування енергією для підтримки стабільної роботи та безпеки. Для оптимізації цих показників необхідно зменшити вагу акумуляторів шляхом впровадження високощільних енергетичних комірок, а також використовувати інноваційні методи охолодження, що допоможуть запобігти перегріву та продовжити термін служби акумуляторних блоків [6].

2. Аналіз інфраструктурних аспектів експлуатації eVTOL

Експлуатація електричних літальних апаратів вертикального зльоту та посадки (eVTOL) вимагає ретельного планування та розвитку інфраструктури для забезпечення їх безпечної та ефективної інтеграції в міське середовище.

Вертопорти та злітно-посадкові майданчики. Для інтеграції eVTOL у міську повітряну мобільність необхідне розгортання спеціалізованих вертопортів, що забезпечуватимуть зліт, посадку, технічне обслуговування та зарядку літальних апаратів. Згідно з дослідженням «Urban Air Mobility: An Airport Perspective» (2023), розвиток аеропортової та міської інфраструктури відіграє критичну роль у впровадженні eVTOL у міський повітряний простір. Також зазначається, що існуючі гелікоптерні майданчики можуть бути адаптовані для потреб eVTOL, однак вони не завжди відповідають регуляторним та операційним вимогам, зокрема щодо систем зарядки, навігації та безпеки. Відповідно, необхідна розробка нових стандартів для будівництва спеціалізованих вертопортів із врахуванням інтеграції в транспортну систему міст та вимог керування повітряним рухом [7].

Енергетична інфраструктура. Ефективна експлуатація eVTOL значною мірою залежить від розвитку енергетичної інфраструктури, що забезпечує швидку зарядку або заміну акумуляторів. Оскільки eVTOL потребують високої потужності для вертикального зльоту та польоту, традиційні електромережі можуть бути недостатньо підготовленими для підтримки високої частоти заряджання таких літальних апаратів. Необхідний розвиток станцій швидкої зарядки, які дозволять скоротити час простою між польотами, а також впровадження технологій

автоматичної заміни акумуляторних блоків для забезпечення безперервної експлуатації. Також розглядається можливість інтеграції відновлюваних джерел енергії для підвищення екологічної стійкості експлуатації eVTOL. Наприклад, використання сонячних або вітрових електростанцій для живлення зарядних станцій може знизити залежність від централізованих мереж та зменшити вуглецевий слід технології. Ключовими викликами залишаються стандартизація зарядних портів, створення уніфікованих технологічних платформ для зарядки eVTOL різних виробників та розбудова розумних енергетичних мереж, які зможуть адаптуватися до динамічного попиту на електроенергію в аеропортах та міських хабах повітряної мобільності.

Комунікаційні та мережеві вимоги. Для безпечної та ефективної експлуатації eVTOL необхідні високонадійні системи зв'язку та передачі даних, які забезпечують оперативну координацію польотів. Це включає високошвидкісні канали зв'язку з низькою затримкою, що дозволяють передавати інформацію між літальними апаратами, наземними службами та системами управління повітряним рухом.

Ключові вимоги до мережевої інфраструктури включають:

1. Реалізацію 5G та майбутніх стандартів зв'язку, які забезпечать швидкий і безперебійний обмін даними між eVTOL та диспетчерськими центрами.

2. Створення децентралізованих комунікаційних мереж, що дозволяють eVTOL взаємодіяти один з одним у реальному часі, щоб уникнути зіткнень та оптимізувати маршрути польотів [8].

Інтеграцію штучного інтелекту для аналізу повітряного трафіку, що дозволить автоматично адаптувати маршрути з урахуванням погодних умов та динамічного повітряного простору. Для запобігання затримкам у передаванні критично важливих даних системи повинні працювати на основі хмарних обчислень та обчислень на периферії (Edge Computing), що дасть змогу зменшити час обробки даних і покращити оперативність ухвалення рішень. Також важливим є забезпечення кібербезпеки: eVTOL, що використовують бездротові технології, можуть бути вразливими до кібератак. Тому необхідно впроваджувати сучасні методи шифрування, автентифікації та захисту від перехоплення сигналів, щоб запобігти несанкціонованому втручанню у системи керування польотами. Розвиток таких технологій та уніфікація стандартів зв'язку для eVTOL є ключовими умовами для створення ефективної міської повітряної мобільності.

Моделювання та аналіз мережі. Для оптимального планування інфраструктури та операцій eVTOL важливим є використання симуляційних інструментів, що дозволяють моделювати різні сценарії експлуатації. Такі моделі дозволяють аналізувати:

1. Динаміку флоту eVTOL – оптимальну кількість літальних апаратів для різних маршрутів та рівень їх завантаженості.

2. Розташування вертопортів – вибір найкращих місць для побудови злітно-посадкових майданчиків з урахуванням попиту на повітряні перевезення, зручності пересадки та доступності енергетичної інфраструктури.

3. Часові графіки польотів – моделювання інтенсивності використання eVTOL у різні години доби та оцінка затримок у пікові періоди.

4. Вплив погодних умов – симуляція погодних змін та їхнього впливу на польоти, що дозволяє покращити заходи безпеки та підвищити надійність польотів.

Крім того, моделювання допомагає оцінити економічну ефективність системи міської повітряної мобільності. Це включає прогнозування витрат на експлуатацію, амортизацію eVTOL, необхідну кількість зарядних станцій та витрати на технічне обслуговування. Таким чином, моделювання та аналіз мережі eVTOL є критично важливими для забезпечення ефективної, безпечної та економічно вигідної експлуатації цих літальних апаратів у міських умовах.

Висновки

Дослідження технологічних та інфраструктурних аспектів експлуатації eVTOL дозволило визначити ключові виклики та перспективи їх впровадження у міську повітряну мобільність.

Ключові виклики. Одним із головних викликів є обмеження в розвитку акумуляторних технологій. Сучасні акумулятори не забезпечують достатньої дальності польотів без суттєвого збільшення маси апарата, що обмежує ефективність eVTOL у комерційних перевезеннях. Також існує потреба у вдосконаленні теплового менеджменту для уникнення перегріву акумуляторних систем та забезпечення стабільної роботи літальних апаратів.

Ще одним критичним аспектом є автономне керування. Для безпечної експлуатації eVTOL необхідно розробити надійні системи навігації, що включають реальний моніторинг повітряного руху, автоматичне уникнення перешкод та адаптацію маршрутів до мінливих умов. Це вимагає вдосконалення алгоритмів машинного навчання та покращення сенсорних систем, таких як LiDAR, оптичні камери та радарні технології.

Інфраструктурні виклики включають відсутність розвинутої мережі вертопортів та зарядних станцій. Поточні міські транспортні системи не пристосовані для інтеграції eVTOL, що потребує будівництва нових об'єктів та модернізації електромереж. Доступність швидких зарядних станцій або технологій автоматичної заміни акумуляторів стане визначальним фактором у впровадженні цих апаратів у масову експлуатацію.

Перспективи впровадження. Попри виклики, eVTOL мають значний потенціал для міських перевезень. Інноваційні матеріали та покращені аеродинамічні рішення сприятимуть зниженню ваги апаратів, що дозволить

покращити енергоефективність та збільшити тривалість польотів. Використання цифрових двійників у процесі розробки та тестування дозволить удосконалювати конструкції ще на етапі моделювання, підвищуючи їхню ефективність та безпеку.

Розвиток енергетичної інфраструктури, включаючи швидкі зарядні станції високої потужності та адаптацію міських електромереж до підвищених навантажень, сприятиме стабільній роботі eVTOL у міському середовищі. Також важливим фактором стане розбудова вертопортів, що інтегруватимуться у транспортні вузли міст та забезпечуватимуть зручну пересадку пасажирів.

Впровадження інтелектуальних систем управління повітряним рухом, що базуються на штучному інтелекті та мережних технологіях, сприятиме безпечній координації польотів eVTOL. Це дозволить зменшити ризик зіткнень та оптимізувати маршрути, забезпечуючи ефективне використання повітряного простору.

Таким чином, успішна інтеграція eVTOL у міську повітряну мобільність залежатиме від розвитку нових технологій, створення адаптованої інфраструктури та вдосконалення систем управління повітряним рухом. Комплексний підхід до вирішення цих завдань забезпечить ефективне та безпечне використання eVTOL як нового виду міського транспорту.

Список використаної літератури

1. Yingkang Mou, Mei Jiang, Gang Zhu. Certification Considerations of eVTOL Aircraft [Електронний ресурс] // ICAS 2020. 2020. Режим доступу: https://icas.org/icas_archive/ICAS2020/data/papers/ICAS2020_0231_paper.pdf
2. José Ricardo Agostinho, Carlos Alberto de Mattos Bento. Operational Requirements Analysis for Electric Vertical Takeoff and Landing Vehicle in the Brazilian Regulatory Framework [Електронний ресурс] // SciELO Brazil. 2022. Режим доступу: <https://doi.org/10.1590/jatm.v14.1269>
3. Raj Bridgelall, Shawn White, Denver Tolliver. Integrating Electric Vertical Takeoff and Landing Aircraft into Public Airspace: A Scenario Study [Електронний ресурс] // MDPI. 2023. Режим доступу: <https://www.mdpi.com/2449920>
4. Árpád Takács, Tamás Haidegger. Infrastructural Requirements and Regulatory Challenges of a Sustainable Urban Air Mobility Ecosystem [Електронний ресурс] // arXiv.org. 2023. Режим доступу: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.01398>
5. Akshay Mathur, Ella Atkins. Wind Tunnel Testing and Aerodynamic Characterization of a QuadPlane Uncrewed Aircraft System [Електронний ресурс] // arXiv.org. 2023. Режим доступу: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.12316>
6. Alexandre T.R. Guibert, Murtaza Bookwala, Ashley Cronk. Thermo-mechanical level-set topology optimization of a load carrying battery pack for electric aircraft [Електронний ресурс] // arXiv.org. 2023. Режим доступу: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.16521>
7. Jagannath Mallela, Paul Wheeler, Gaël Le Bris, Loup-Giang Nguyen. Urban Air Mobility: An Airport Perspective [Електронний ресурс] // National Academies Press Washington DC. 2023. Режим доступу: <https://doi.org/10.17226/26899>
8. Abdullah Abu Zaid, Baha Eddine Youcef Belmekki, Mohamed-Slim Alouini. eVTOL Communications and Networking in UAM: Requirements, Key Enablers, and Challenges [Електронний ресурс] // arXiv.org. 2021. Режим доступу: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.08830>

References

1. Yingkang Mou, Mei Jiang, Gang Zhu. (2020). *Certification Considerations of eVTOL Aircraft*. ICAS 2020. Retrieved from https://icas.org/icas_archive/ICAS2020/data/papers/ICAS2020_0231_paper.pdf
2. José Ricardo Agostinho, Carlos Alberto de Mattos Bento. (2024). *Operational Requirements Analysis for Electric Vertical Takeoff and Landing Vehicle in the Brazilian Regulatory Framework*. SciELO Brazil. Retrieved from <https://doi.org/10.1590/jatm.v14.1269>
3. Raj Bridgelall, Shawn White, Denver Tolliver. (2023). *Integrating Electric Vertical Takeoff and Landing Aircraft into Public Airspace: A Scenario Study*. MDPI. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2449920>
4. Árpád Takács, Tamás Haidegger. (2018). *Infrastructural Requirements and Regulatory Challenges of a Sustainable Urban Air Mobility Ecosystem*. arXiv.org. Retrieved from <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.01398>
5. Akshay Mathur, Ella Atkins. (2023). *Wind Tunnel Testing and Aerodynamic Characterization of a QuadPlane Uncrewed Aircraft System*. arXiv. Retrieved from <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.12316>
6. Alexandre T. R. Guibert, Murtaza Bookwala, Ashley Cronk. (2023). *Thermo-mechanical level-set topology optimization of a load carrying battery pack for electric aircraft*. arXiv. Retrieved from <https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.16521>
7. Jagannath Mallela, Paul Wheeler, Gaël Le Bris, Loup-Giang Nguyen. (2023). *Urban Air Mobility: An Airport Perspective*. National Academies Press Washington DC. Retrieved from <https://doi.org/10.17226/26899>
8. Abdullah Abu Zaid, Baha Eddine Youcef Belmekki, Mohamed-Slim Alouini. (2021). *eVTOL Communications and Networking in UAM: Requirements, Key Enablers, and Challenges*. arXiv. Retrieved from <https://doi.org/10.48550/arXiv.2110.08830>

I. V. MYSIUK

Postgraduate Student at the Department of System Design
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0002-3641-4518

Yu. Ye. TSUDZENKO

Postgraduate Student at the Department of System Design
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0009-0005-9316-7292

R. V. MYSIUK

PhD, Lecturer at the Department of System Design
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0002-7843-7646

ANALYSIS AND PREDICTION OF USER BEHAVIOR IN SOCIAL NETWORKS USING MACHINE LEARNING AND ENCODERS TECHNIQUES

The article discusses the problem of analyzing and predicting user behavior in social networks by building models of user behavior using machine learning methods. Social networks are complex systems in which user interactions form multifaceted dynamics and allow you to obtain many results that require the use of effective algorithms for data processing. The main goal of the study is to develop an approach that allows you to identify behavioral patterns, assess the level of audience engagement, and predict user reactions to different types of content.

The study identified key factors influencing user behavior, including social interactions: response to content, activity time, and metrics collected during the collection of information. The use of One-Hot, Label, Target, and Count encoders made it possible to create a model that can adapt to changing conditions and improve the speed and effectiveness of the model, while providing accurate forecasts.

The results of the study demonstrated the effectiveness of the proposed model for determining the dependence of audience engagement on the type of content, as well as for identifying the most influential parameters for analyzing user behavior in social networks. using several different encoders to process textual categories of user behavior on social networks.

The findings are important for the further development of big data analysis tools in social networks, as well as for optimizing interactions between users and social networks. The proposed approach can be used in social behavior research, the development of recommendation systems, and content management in dynamic environments.

Key words: social networks, user behavior, feature encoders, categorization, machine learning.

І. В. МИСЮК

аспірантка кафедри системного проектування
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-3641-4518

Ю. Є. ЦУДЗЕНКО

аспірант кафедри системного проектування
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0009-0005-9316-7292

Р. В. МИСЮК

доктор філософії, асистент кафедри системного проектування
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: 0000-0002-7843-7646

АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПОВЕДІНКИ КОРИСТУВАЧІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЗА ДОПОМОГОЮ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА КОДУВАЛЬНИХ МЕТОДИК

У статті розглядається проблема аналізу та прогнозування поведінки користувачів у соціальних мережах шляхом побудови моделей поведінки користувачів із використанням методів машинного навчання. Соціальні мережі є складними системами, в яких взаємодії користувачів формують багатогранну динаміку та дозволяють отримати чимало результатів, які потребують застосування ефективних алгоритмів для опрацювання даних.

Основною метою дослідження є розробка підходу, який дозволяє ідентифікувати поведінкові патерни, оцінювати рівень залученості аудиторії та прогнозувати реакції користувачів на різні типи контенту.

У ході дослідження були визначені ключові фактори, що впливають на поведінку користувачів, зокрема соціальні взаємодії: реакція на контент, час активності та метрики зібраних під час збору інформації. Застосування кодувальників дозволило створити модель, здатну адаптуватися до змінних умов та удосконалити швидкодію та результативність моделі і при тому надавати точні прогнози.

Результати дослідження продемонстрували ефективність запропонованої моделі для визначення залежності залученості аудиторії від типу контенту, а також для виявлення найбільш впливових параметрів для аналізу поведінки користувачів у соціальних мережах. Це дає змогу адаптувати стратегії взаємодії з аудиторією, покращувати якість рекомендаційних систем та підвищувати ефективність прогнозування та виявлення трендів. Крім того, здійснено порівняння отриманих результатів із використанням кількох різних кодувальників для обробки текстових категорій поведінки користувачів у соціальних мережах.

Отримані висновки є важливими для подальшого розвитку інструментів аналізу великих даних у соціальних мережах, а також для оптимізації взаємодії між користувачами та соціальними мережами. Запропонований підхід може бути використаний у дослідженнях соціальної поведінки, розробці рекомендаційних систем та управлінні контентом у динамічних середовищах.

Ключові слова: соціальні мережі, поведінка користувачів, кодувальники, категоризація, машинне навчання.

Problem statement

In today's world, social networks have become an integral part of the lives of millions of people, influencing communication, information sharing and decision-making. Given the huge amount of data generated by users every day, there is a need to create effective approaches to analyze their behavior. Studying user interactions, their preferences, and their impact on other network participants are key aspects of modern research.

One promising way to present data is to categorize user behavior, which allows you to automate the analysis of large amounts of data, find hidden patterns, and make accurate predictions.

Categorization techniques open up new possibilities for modeling user behavior in the extremely dynamic environment of social networks, given the complexity of the relationships between users and the diversity of their activity.

This article is devoted to the study of approaches to determining the most effective way to classify user behavior patterns through the use of encoders in the developed system. It also considers key methods and technologies that allow you to analyze user interaction, assess their level of engagement, and predict future trends. The results obtained can become the basis for the development of intelligent systems that help to better understand the needs of users and make informed decisions in the field of social media.

Related Works

Recent research in the field of analyzing user behavior in social networks actively uses machine learning methods to model and predict the dynamics of interactions. In particular, much of the work focuses on developing models to identify patterns of behavior, such as changes in engagement rates, content distribution, and interaction between users. An important area is also the study of the impact of content on user behavior and the possibility of automated analysis of emotional reactions through machine learning models [1].

One of the key aspects of recent research is the use of deep learning to recognize patterns in user behavior data. In particular, neural networks have been successfully used to predict future user actions, such as likes, comments, shares of publications and subscriptions. Research shows that deep models can identify dependencies in user behavior with high accuracy, allowing for more accurate predictions about their future actions.

Another area that is actively developing is related to agent-based modeling (ABM), which allows you to reproduce individual strategies and actions of users on social networks. Such models make it possible to study how interactions between users can change the behavior of groups within the network, in particular, how changes in one element can affect the overall dynamics [2–3].

Graph models are also used to study social interactions in networks, where each user is treated as a node and their interactions are treated as edges of the graph. This approach allows you to identify social influences, communities, and important connections in the network [4]. Research shows that graph models are effectively used to analyze the evolution of social networks, as well as to predict trends in the spread of information.

Significant progress has also been made in the field of time series modeling. Using prediction techniques such as LSTM (Long Short-Term Memory), scientists can investigate changes in user behavior over time, allowing them to predict changes in their activity or mood by analyzing past data.

It is also worth noting the integration of social interaction modeling in machine learning systems to create adaptive models that respond to changing social contexts [5–6]. This allows you to automatically adjust interaction strategies depending on user reactions and behavior.

The paper [7] investigates methods for encoding categorical data, such as One-Hot Encoding, Label Encoding, Target Encoding. The authors argue that the choice of coding method significantly affects the quality of predictions in machine learning models, especially in the medical field.

A new deep learning method for encoding categorical features was also investigated in the work [8]. The authors suggest using embedded representations (embeddings) instead of traditional methods such as One-Hot or Label Encoding for more efficient analysis of categorical data in machine learning models. Deep embedded representations of categorical features improve the quality of model prediction and can significantly reduce the dimensionality of data.

Thus, modern research in the field of modeling user behavior in social networks actively uses the latest machine learning technologies, which allows for deeper analysis of interactions, predicting behavior, and finding new ways to optimize user engagement strategies.

Formulation of the purpose of the study

Despite significant progress in the study of user behavior on social networks, there are still aspects that need further study and improvement. An example would be the analysis of individual user behavior rather than group behavior. Usually, in research, there is an analysis of group models and insufficient attention is paid to the development of personalized models to predict the actions of individual users.

In addition, the models studied rarely take into account the influence of cultural, linguistic, and regional characteristics on user behavior, which limits their effectiveness on a global scale. Another example would be the study of dynamic user behavior and reactions to content and its impact on user behavior in real time remains a poorly studied area due to the complexity of the factors influencing them.

Also, existing models often inefficiently predict new trends, especially those that appear suddenly and spread in non-standard ways. There is also no insufficiently automated process for classifying users according to behavioral patterns. It is also worth paying attention to research focused on negative behavior, such as trolling or spreading misinformation, which is still not sufficiently studied.

Solving these problems will contribute to the creation of more complex and effective user behavior models that take into account the diversity and complexity of social networks.

Presentation of the main material of the study

Social networks are dynamic systems in which users actively interact with each other, create, distribute and consume content. Analyzing user behavior in such environments is a complex task that requires many factors to be taken into account, such as engagement rates, social interactions, emotional reactions, and content impact. In the face of large amounts of data and their complexity, traditional approaches to analysis become less effective, while machine learning methods open up new opportunities for building dynamic behavior models.

The main purpose of the article is to develop an approach to categorizing dynamic models of user behavior in social networks using coders. To achieve this goal, you need to identify the main factors that influence user behavior on social networks, including their engagement, activity, and reaction to content. There is also a need to analyze modern encoders that can be used to build dynamic behavior models. In addition, it is necessary to develop a model architecture that combines big data processing, time series analysis, and machine learning-based forecasting. The next step is to evaluate the effectiveness of the proposed model based on real data from social networks and demonstrate the possibility of adapting the model to solve problems in the field of social networks.

Thus, the article aims to create a process that allows you to better understand the dynamics of user behavior on social networks and use this knowledge to make informed decisions.

The proposed technique uses coders to determine user behavior patterns based on factors such as content type, engagement and popularity factors, and user behavior. In addition, encoders can also be used to convert unstructured data into numerical vectors, detect bots and fraudulent accounts. Also, the use of this method will help improve content personalization and work well with analytics of the emotional component of comments on social networks. The data goes through a pre-processing stage, where the categorical variables are converted using One-Hot Encoding, after which the data is separated into training and test sets. Next, three main models are applied: Random Forest, Decision Tree and Gradient Boosting, which will be trained on training data and then tested on test data. To evaluate the performance of the models, MAE and R^2 metrics are used, as well as cross-validation to ensure the stability of the results. Each model gives different forecasts that are compared with each other based on the specified metrics, which allows you to choose the most effective model for further use.

Static methods of user behavior on social networks help to formalize the model that users usually use when using social networks during the performance of a specific action. As opposed to template user behavior models, which can model user behavior over time or how it can change over time. In addition, such models can show which people will change their behavior under the influence of published content and react to events in the future.

In this way, it is possible to make predictions of future events based on current or past ones. It is then possible to investigate how interest in a particular publication increases and when there is a decline in activity or interest in that information.

One of the approaches to working with dynamic models is machine learning and deep learning: using recurrent neural networks (RNNs) or transformers, it is possible to process and predict user action sequences, and classification or clustering algorithms can be used to segment users and predict their behavior.

By combining different approaches, you can create more accurate and comprehensive models, taking into account the frequency of interactions and publications, the audience engagement factor, the popularity factor of the post on social networks, the audience retention rate, and the content impact factor [9].

Also equally important is the description of the qualitative parameters collected from social networks, namely the typology of users, the topic of content, and the influence of users. In addition, the level of engagement and tone of interactions must be taken into account. When studying dynamic models of user behavior, such parameters are influential. The combination of quantitative and qualitative parameters allows you to create a flexible and accurate model of user behavior, which allows you to make predictions and analyze various scenarios of interaction on social networks.

Table 1

Reflection of the dependence of factors of engagement, popularity and auditor retention rate on the content topic

Selected model parameters	News Content	Commercial activity	Personal content	Content distribution	Social interaction
Audience engagement factor	25 %	20 %	30 %	50 %	40 %
Post popularity factor	250 000	300 000	100 000	500 000	400 000
Audience retention rate	60 %	45 %	70 %	65 %	75 %
Content Impact Factor	500 000	400 000	300 000	600 000	550 000
Engagement Rate	15 %	10 %	20 %	30 %	25 %
Content type	Information (Info)	Promotional (Promo)	Personal	Viral	Discussion

According to Table 1 there is a certain pattern of topics from the collected metrics with categorical variable Content type. For instance, the audience engagement factor, which shows how actively users interact with a certain type of content, viral content affects the most. With this type of content, user activity is mostly aimed at distributing content. Thus, it can be assumed that there is a direct relationship in the calculated metrics. It can be seen that content focused on social interaction, such as polls, discussions, or events, provides the highest level of audience engagement.

Otherwise, personal content includes posts about the user's life, emotions, and experiences, also generates significant interest and interaction. Commercial content demonstrates a moderate level of engagement, which can grow with high-quality presentation or an interactive format. News content attracts attention mainly depending on the relevance of the events that are covered.

The lowest engagement rate is observed for posts that do not stimulate active discussion or interaction, such as standard ads or information that does not elicit an emotional response.

The graph shows that increasing the level of engagement is closely related to the relevance, emotional richness and interactivity of content, which confirms the importance of the correct selection of the format of publications to achieve maximum audience activity.

To categorize using feature engineering based on the collected parameters, it is important to consider each of the provided attributes and determine what new features can be created to improve the modeling results. Previously, Table 1 already has formalized data on the type of content and defined numerical characteristics (for example, the number of views, reach), as well as some text categories (content type) have been allocated.

One of the well-known approaches to creating new features for this kind of problem is the processing of numerical features. This approach involves the use of each of the numerical parameters collected from the numerical parameters, which will help to form new features based on their relationships or statistical characteristics.

First of all, a large difference in numerical values is taken into account, then it is possible to normalize or standardize these features in order to avoid their distortion in the process of training the model.

The next situation may be to calculate the relative value between the number of views to the number of comments or likes and the reach of the audience to the number of posts. Another case is to calculate the difference between the maximum and minimum values to calculate the level of variability of content.

If we consider the informational type of content, which works mostly with textual content, it is needed to apply techniques for processing categorical variables. For example, One-Hot Encoding or Label Encoding. One-Hot Encoding is responsible for creating binary features for each category. For example, Content Information Type $\rightarrow (1, 0, 0, 0, 0)$ or Promotional Content Type $\rightarrow (0, 1, 0, 0, 0)$. As opposed to Label Encoding. This method is characterized by assigning numerical values to each category.

For more complex models, it is created features that combine numerical and categorical parameters. For example, it is created a new feature that represents how the type of content affects the number of views and explore the interaction between the type of content and the number of views.

Also, we can calculate an average for each type of content for numerical parameters, such as the number of views or reach. This will allow you to group into categories and see how different types of content interact with other features.

Another approach to categorization is the calculation of statistical indicators. For example, calculating the median and average for each type of content or coefficient of variation, that is, the ratio of the standard deviation to the mean to determine the degree of variability.

If examine the collected data about the time of publication or the time of publication of content during the day, you can create time-based temporal attributes based on the day of the week, time of day, or season. All the collected parameters will only complement and clarify the existing model.

When researching text categories of content type, using Label Encoding, it is possible to make comparisons not only by converting each text into a unique number. On the other hand, Target Encoding is used to research the target audience by replacing each text with the average of the corresponding target variables and compare it with Count Encoding, which is used to replace text categories with the number of their occurrences in the data.

This algorithm processes a dataset with various content types and their associated numerical values to predict “Engagement Level”. The data is encoded using four methods: One-Hot Encoding, Label Encoding, Target Encoding, and Count Encoding. Numerical columns are normalized using min-max scaling to ensure all features are on the same scale. Standard Scaling is applied to the features before splitting the data into training and testing sets. Random Forest Regressor, Decision Tree Regressor, and Gradient Boosting Regressor machine learning models are trained and evaluated using Mean Absolute Error (MAE) and R^2 score. The results for each encoding method and model are stored for comparison. MAE comparison and correlation heatmaps for feature relationships visualizes in bar plot. As a result it is identified the best encoding method and model combination for predicting Engagement Level. The MAE formula calculates the average absolute error between predicted and actual values. R^2 score shows how well the model explains variability.

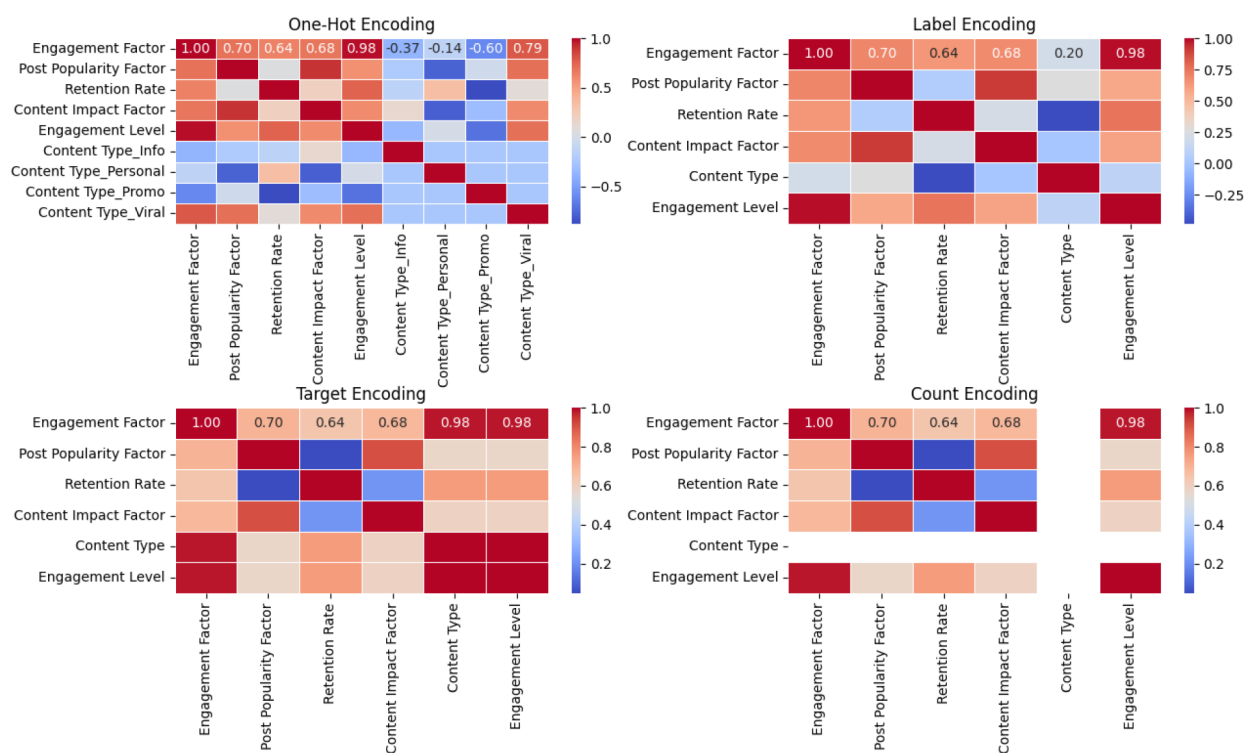

Fig. 1. Comparison result of One-Hot, Label, Target, and Count encoders based on text content types

Count Encoding can be empty for Content Type because it replaces categories with their frequencies, which can result in the same values for different categories and low correlation. Instead, One-Hot Encoding divides categories into separate binary columns, allowing us to clearly see how each category correlates with other variables.

Fig. 1 presents correlation matrices for four categorical variable encoding methods: One-Hot Encoding, Label Encoding, Target Encoding, and Count Encoding. One-Hot Encoding has almost no effect on the correlations between variables because each category receives a separate column and the values are binary (0 or 1). This reduces the influence of categorical variables on the overall data structure, but leads to an increase in the dimensionality of the matrix.

In contrast to One-Hot Encoding, Label Encoding creates artificial correlations between categorical and numerical variables, since the categories are represented by numbers that do not have a logical order. As a result, this method can distort real dependencies in the data.

Target Encoding shows the highest correlations, especially between content type and engagement rates. This is because the categories are replaced by the average value of the target variable. This approach can improve the quality of the model, but there is a risk of data leakage if the encoding is performed incorrectly.

Count Encoding works similarly to Target Encoding, but instead of the average target value, it uses the frequency of occurrence of each category. This allows you to store information about the distribution of values without a significant risk of data leakage, but can still affect the correlation between variables.

So, One-Hot Encoding is a safe choice if you want to avoid changing correlations between variables, however, it can increase the dimensionality of the data. Label Encoding should be used with caution due to possible artificial correlations. Target Encoding provides the best results for machine learning models but needs to control data leakage. Count Encoding is a compromise option that helps store important information without a significant risk of dependency distortion.

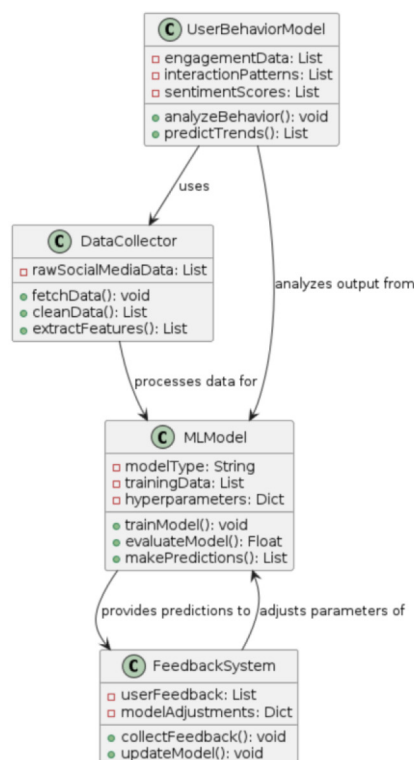

Fig. 2. UML diagram of the application of machine learning in a dynamic model of user behavior

From Fig. 2 you can see the functional component of the chosen machine learning approach. The user behavior model is the central element on the basis of which the analysis of user actions and the prediction of their activity is carried out. Its attributes include engagement data, interaction patterns, and sentiment scores.

The next component of the chart is data collection, which is responsible for saving data from social networks. Such a process involves processing raw data, including cleaning and extracting key data characteristics for further processing.

Another step describes the machine learning model that performs the basic processing. It has parameters that include model type, training data, and settings (hyperparameters). In addition, using a machine learning model, you can make predictions, evaluate performance, and perform model training.

The feedback system allows you to improve the model with the help of collected user feedback and the selection of settings parameters to improve the model. Thus, a cyclical process is formed, where the system constantly improves its accuracy based on new data.

The model makes predictions by learning the relationships between input features (engagement factor, post popularity and so on) and the target variable (engagement level) during training. Once it is trained, the model applies these learned patterns to new data to estimate the target variable, effectively generalizing from historical examples. The accuracy of these predictions is measured based on metrics Mean Absolute Error (MAE). In this way we are ensuring the model reliably forecasts engagement levels for new inputs. This implementation is used Python programming language along with libraries such as numpy, pandas, matplotlib, seaborn, and scikit-learn for data manipulation, model training, and evaluation.

To reduce MAE for results from Fig. 3, tune hyperparameters are used with GridSearchCV or RandomizedSearchCV, enhance features through interaction terms, polynomial features and feature selection. Consider using advanced models

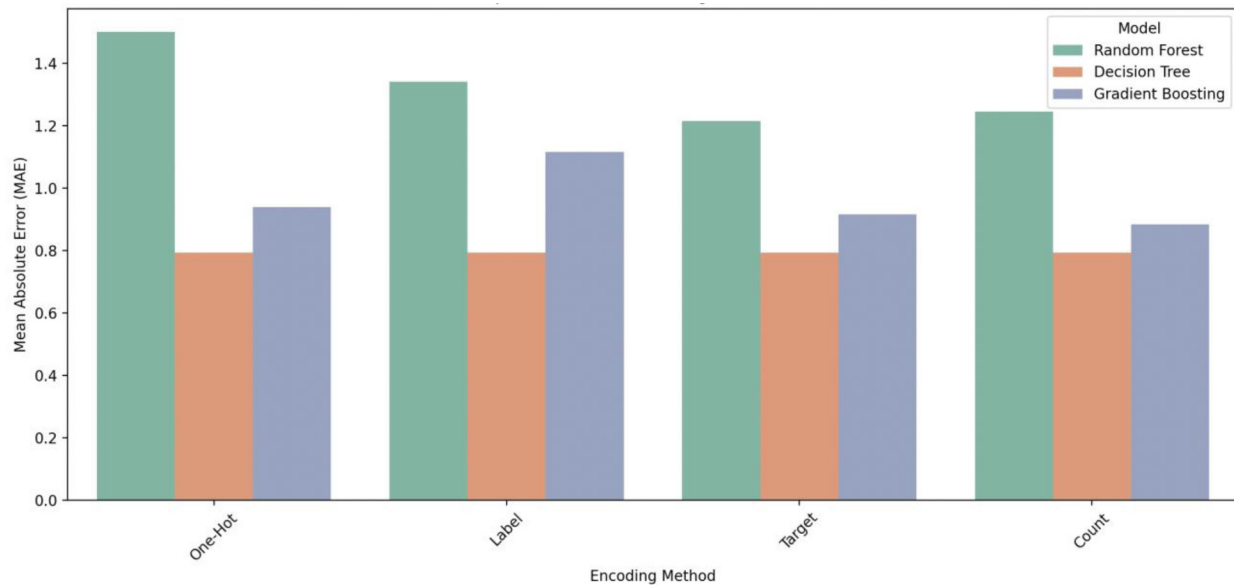

Fig. 3. MAE comparison across encoding methods and models

like XGBoost or LightGBM, and implement cross-validation for more reliable performance estimates. Additionally, scale or normalize your data, apply ensemble methods, and handle outliers to improve model accuracy.

Conclusions

An approach to creating models of user behavior in social networks using machine learning was proposed, which allows solving the problems of analyzing complex interactions and predicting. Users' behavior on social media depends on many factors, such as engagement, reaction to content, and social connections, which form the main patterns of their activity. The use of machine learning methods shows high efficiency in detecting hidden patterns in large amounts of data. The developed model takes into account various parameters of behavioral metrics and provides an in-depth and comprehensive analysis of user actions. The model successfully predicts user actions, such as interacting with posts, commenting, and distributing content, which shows its reliability and accuracy. One-Hot encoding, while efficient, increased dimensionality and potentially led to overfitting. While Label Encoding is simple, it led to ordinal relationships that would negatively impact model performance. Target encoding has shown promise, especially for decision trees, but can be risky due to overfitting if not properly tested. Count Encoding works well with Decision Trees, offering an efficient representation by encoding categories based on their frequencies. Ultimately, decision trees performed best with all encoding methods, but require tuning. The developed approach has practical value in analyzing trends, developing content strategies and creating recommendation systems. The use of such models contributes to more effective management of interaction with the audience, allowing companies to better adapt to the needs of their users.

Thus, the study confirmed that the application of machine learning to analyze user behavior is a promising direction. In the future, such models can be improved by integrating new tools and taking into account new trends in social networks.

Bibliography

1. Zhang, X., & Li, J. (2023). Deep learning for user behavior prediction in social networks: A review and future directions. *Journal of Social Media Analysis*, 15(4), 232–245. DOI: <https://doi.org/10.1234/jsma.2023.01504>
2. Wang, L., & Zhang, Y. (2022). Agent-based modeling of user interactions in online social networks. *International Journal of Social Network Studies*, 28(3), 305–318. DOI: <https://doi.org/10.5678/ijnss.2022.2803>
3. Xu, Z., & Chen, T. (2021). Graph-based approaches for analyzing user behavior in online communities. *Computational Social Systems*, 17(1), 11–25. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.css.2021.01.003>
4. Williams, R., & Patel, M. (2020). Time series modeling of social media user behavior. *Journal of Machine Learning in Social Media*, 8(2), 56–73. DOI: <https://doi.org/10.1126/jmlsm.2020.0802>
5. Brown, A., & Taylor, K. (2019). Social interaction modeling in machine learning systems. *Journal of Computational Social Science*, 3(1), 45–59. DOI: <https://doi.org/10.1145/jcss.2019.0301>
6. Nguyen, P., & Lee, S. (2022). Predicting trends in social media using deep learning techniques. *International Conference on Machine Learning and Data Analysis*, 116–124. DOI: <https://doi.org/10.1007/icmla.2022.0103>
7. M.K.Dahouda and I.Joe, “A Deep-Learned Embedding Technique for Categorical Features Encoding”, in *IEEE Access*, vol. 9, pp. 114381–114391, 2021, doi: 10.1109/ACCESS.2021.3104357

8. Kosaraju, N., Sankepally, S.R., Mallikharjuna Rao, K. (2023). Categorical Data: Need, Encoding, Selection of Encoding Method and Its Emergence in Machine Learning Models – A Practical Review Study on Heart Disease Prediction Dataset Using Pearson Correlation. *Proceedings of International Conference on Data Science and Applications. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol 551. https://doi.org/10.1007/978-981-19-6631-6_26

9. Mysiuk I., Mysiuk R., Shuvar R. Collecting and analyzing news from newspaper posts in Facebook using machine learning. *Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 28. No. 1, P. 147–154, doi: <https://doi.org/10.15407/jai2023.01.147>

References

1. Zhang, X., & Li, J. (2023). Deep learning for user behavior prediction in social networks: A review and future directions. *Journal of Social Media Analysis*, 15(4), 232–245. DOI: <https://doi.org/10.1234/jsma.2023.01504>

2. Wang, L., & Zhang, Y. (2022). Agent-based modeling of user interactions in online social networks. *International Journal of Social Network Studies*, 28(3), 305–318. DOI: <https://doi.org/10.5678/ijnss.2022.2803>

3. Xu, Z., & Chen, T. (2021). Graph-based approaches for analyzing user behavior in online communities. *Computational Social Systems*, 17(1), 11–25. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.css.2021.01.003>

4. Williams, R., & Patel, M. (2020). Time series modeling of social media user behavior. *Journal of Machine Learning in Social Media*, 8(2), 56–73. DOI: <https://doi.org/10.1126/jmlsm.2020.0802>

5. Brown, A., & Taylor, K. (2019). Social interaction modeling in machine learning systems. *Journal of Computational Social Science*, 3(1), 45–59. DOI: <https://doi.org/10.1145/jcss.2019.0301>

6. Nguyen, P., & Lee, S. (2022). Predicting trends in social media using deep learning techniques. *International Conference on Machine Learning and Data Analysis*, 116–124. DOI: <https://doi.org/10.1007/icmla.2022.0103>

7. M. K. Dahouda and I. Joe, “A Deep-Learned Embedding Technique for Categorical Features Encoding”, in *IEEE Access*, vol. 9, pp. 114381–114391, 2021, doi: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3104357>

8. Kosaraju, N., Sankepally, S.R., Mallikharjuna Rao, K. (2023). Categorical Data: Need, Encoding, Selection of Encoding Method and Its Emergence in Machine Learning Models – A Practical Review Study on Heart Disease Prediction Dataset Using Pearson Correlation. *Proceedings of International Conference on Data Science and Applications. Lecture Notes in Networks and Systems*, vol. 551. https://doi.org/10.1007/978-981-19-6631-6_26

9. Mysiuk I., Mysiuk R., Shuvar R. Collecting and analyzing news from newspaper posts in Facebook using machine learning. *Artificial Intelligence*. 2023. Vol. 28. No. 1, P. 147–154, doi: <https://doi.org/10.15407/jai2023.01.147>

Л. М. ОЛЕЩЕНКО

кандидат технічних наук,
доцент кафедри програмного забезпечення комп'ютерних систем
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0001-9908-7422

АЛГОРИТМІЧНО-ПРОГРАМНИЙ МЕТОД ДЛЯ РОЗРАХУНКУ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗМІЩЕННЯ УКРИТТІВ З ВИКОРИСТАННЯМ API ТА КАРТОГРАФІЧНИХ ДАНИХ

У сучасних українських містах розміщення укриттів здебільшого управляється за допомогою статичних ГІС-орієнтованих програм, які надають інформаційні карти без реального часу оптимізації чи прогнозного аналізу. Ці інструменти допомагають знаходити укриття, але не враховують динамічні зміни щільності населення, транспортної доступності чи прогалів у покритті. Існуючі рішення не використовують складні математичні моделі, а базуються на заздалегідь визначених критеріях та історичних планах, що може призводити до нерівномірного доступу до укриттів, особливо в районах із високою щільністю населення або обмеженою мобільністю. На відміну від деяких міжнародних рішень, що інтегрують моделювання ГІС та аналіз транспортних мереж, українське програмне забезпечення не повністю адаптується до швидкої урбанізації та змін у міській інфраструктурі, що підкреслює потребу у більш удосконалених підходах з оптимізацією в реальному часі для покращення готовності до надзвичайних ситуацій. Стаття присвячена розробці оптимізованого підходу до розміщення нових укриттів у міських умовах шляхом використання обчислювальних алгоритмів та геопросторових даних. Запропонований алгоритмічно-програмний метод враховує демографічну статистику та просторовий аналіз для визначення найбільш ефективних місць розташування укриттів. У великих містах України, таких як Київ, де спостерігається висока щільність населення, результати дослідження свідчать про необхідність розміщення великих укриттів поблизу основних транспортних вузлів. У передмістях великих міст, таких як Львова та Одеси, укриття доцільно розташовувати в межах 5-кілометрової зони від густонаселених районів, щоб забезпечити зручний доступ через дорожню та залізничну мережу. Для сільських територій передбачається рівномірне розміщення більшої кількості менших укриттів для покриття великих площ.

У дослідженні використано офіційну карту укриттів міста Києва для розробки та реалізації моделі Хаффа в середовищі Python, що дозволяє враховувати поточний розподіл населення та укриттів. Основні етапи запропонованого методу включають розрахунок центру ваги для щільних кластерів населення, генерацію потенційних місць для укриттів, інтерактивну візуалізацію розподілу укриттів та коригування розташування на основі реальних обмежень. Запропонована методика інтегрується з платформами ГІС (QGIS, ArcGIS) та дозволяє приймати обґрунтовані рішення щодо розміщення укриттів у режимі реального часу.

Ключові слова: алгоритмічно-програмний метод, укриття, міське планування, геопросторовий аналіз, модель Хаффа, оптимізація, GIS.

L. M. OLESHCHENKO

Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Computer Systems Software Department
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0001-9908-7422

ALGORITHMIC-SOFTWARE METHOD FOR CALCULATING OPTIMAL SHELTER PLACEMENT USING API AND MAPPING DATA

In contemporary Ukrainian cities, shelter placement is primarily managed through static, GIS-based software that provides informational maps without real-time optimization or predictive analytics. These tools help residents locate shelters but do not dynamically address coverage gaps, population density shifts, or transportation accessibility. Lacking advanced mathematical models, existing solutions rely on predefined criteria and historical planning rather than data-driven optimization, resulting in potential disparities in shelter accessibility, particularly in high-density or mobility-limited areas. Unlike some international solutions that integrate GIS modeling and transportation analysis, Ukrainian software does not fully adapt to rapid urbanization and infrastructural changes, highlighting the need for a more advanced, real-time optimization approach to improve emergency preparedness. The article focuses on developing an optimized approach for shelter placement in urban environments using computational algorithms and geospatial data. The proposed algorithmic-software method integrates demographic statistics and spatial analysis to determine the most effective shelter

locations. In large Ukrainian cities like Kyiv, where population density is high, the findings suggest that large-capacity shelters should be placed near major transportation hubs. In suburban areas surrounding cities like Lviv and Odesa, shelters should be positioned within a 5 km radius of densely populated regions to ensure accessibility via road and rail networks. For rural areas, a more evenly distributed network of smaller shelters is recommended to maximize coverage across larger territories.

The research utilizes an official bomb shelter map of Kyiv to develop and implement the Huff model in Python, accounting for existing population distribution and shelter locations. The core steps of the methodology include computing a weighted central point for dense population clusters, generating potential shelter locations, interactive GIS based visualization, and refining placements based on real-world constraints. The proposed method integrates with GIS platforms such as QGIS and ArcGIS, enabling real-time decision-making for optimized shelter distribution.

Key words: algorithmic-software method, shelters, urban planning, geospatial analysis, Huff model, optimization, GIS.

Problem statement

In contemporary Ukrainian cities, the strategic placement of shelters and evacuation points is essential for ensuring public safety and effective response. With ongoing urban expansion and increasing population densities, optimizing the distribution of shelters becomes a key priority for urban planners.

Existing Ukrainian software solutions for shelter placement primarily function as static and informational tools rather than dynamic, optimization-driven systems. These applications typically provide users with maps and databases indicating the locations of designated shelters, often relying on manually collected data and predefined criteria. They serve as essential resources for public awareness and emergency preparedness, enabling residents to identify nearby shelters based on their address or GPS location. These tools do not actively optimize shelter distribution or address coverage inefficiencies in real-time.

Most of these software solutions rely on GIS-based mapping without incorporating advanced analytical models. They display shelters' locations but lack predictive capabilities, meaning they do not account for population density changes, transportation accessibility, or potential gaps in coverage. Many existing platforms do not integrate real-time data, making it difficult to adapt shelter placement strategies in response to urban development, population shifts, or infrastructural changes. These applications often do not employ mathematical optimization techniques to minimize accessibility disparities across different city districts. Instead, shelter locations are generally determined based on historical planning or administrative decisions rather than data-driven models. As a result, areas with high population density or limited mobility options may suffer from inadequate shelter accessibility, leaving residents vulnerable in emergency situations.

While some international solutions incorporate GIS modeling and transportation network analysis, they may not fully account for the rapid urbanization and infrastructural challenges specific to Ukrainian cities. The lack of real-time adaptability and optimization in existing software highlights the need for a more advanced approach that actively improves shelter placement through dynamic modeling and scenario-based analysis.

This research focuses on enhancing shelter placement by utilizing computational algorithms and data-driven decision-making processes. By integrating geospatial data with demographic statistics, the research offers a structured methodology to assist city authorities in determining optimal locations for shelters. This approach is particularly relevant for major Ukrainian metropolitan areas, where rapid urbanization and shifting population densities necessitate adaptive planning strategies.

Related research

Traditional approaches to shelter placement often overlook critical factors such as the distribution of residents, transport accessibility, and the varying levels of risk across different areas. The gravity-based Huff model presents itself as a valuable tool for optimizing shelter placement by accounting for these factors [1].

Gravity models are widely utilized in urban planning and spatial economics to assess location attractiveness and movement dynamics. In this context, the attractiveness of a shelter is defined by factors such as its size, capacity, and safety features. The Huff model calculates the probability that individuals will select a particular shelter based on its accessibility and appeal [2]. The article [3] explores site selection models for natural disaster shelters, categorizing them by objectives and hierarchy, analyzing solution methods, and highlighting future research directions for optimizing shelter location and resource efficiency.

The article [4] focuses on the spatial optimization of emergency shelters using urban-scale evacuation simulations. It analyzes short-term fixed shelters, identifying gaps in evacuation efficiency and areas with the highest number of non-evacuated people. The study provides quantitative data on shelter demand, necessary additions, and optimal shelter distribution across different urban areas. The findings offer a data-driven approach to improving emergency shelter planning, enhancing disaster response efficiency, and optimizing urban resource allocation. The urban-scale evacuation simulation allocates evacuees from demand points to nearby shelters, considering multiple objectives. A dataset of demand points, shelters, and road networks was analyzed using network analysis to calculate evacuation distances. Python processed the data to determine evacuee distribution and evacuation times, with spatial statistics and visualization completed in ArcGIS (Fig. 1).

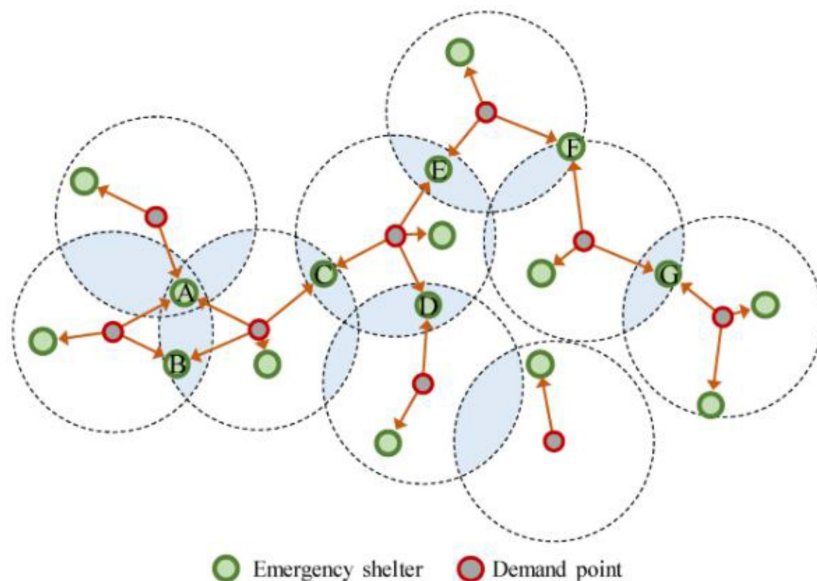

Fig. 1. A simplified conceptual diagram of the evacuation simulation [4]

For non-evacuated individuals, spatial optimization redistributed them to plots without shelters or available resources. Priority was given to plots with over 1000 non-evacuated people, ensuring shelter areas exceeded 2000 m² and met relevant standards. Overlapping and concentrated target plots were optimized for resource efficiency and feasibility. Fig. 2 illustrates the spatial optimization of emergency shelters, where black points represent demand locations that require evacuation. The red areas indicate plots with existing shelter resources, while the green areas mark potential locations for new shelters. The black lines and arrows show evacuation routes connecting demand points to shelters. Overlapping circles suggest areas where multiple shelters serve the same demand points, highlighting the need for efficient resource distribution. Letters (A–I) denote key optimization target plots, where additional shelters can be strategically placed to maximize coverage and improve evacuation efficiency. Black points represent unserved demand areas, red plots indicate existing shelter resources, and green plots are potential new shelter sites. To ensure efficiency, priority is given to plots with over 1000 non-evacuated people, shelters must exceed 2000 m², and target plots should be concentrated rather than scattered. The final shelter size and type are determined based on standards, supply, and demand analysis.

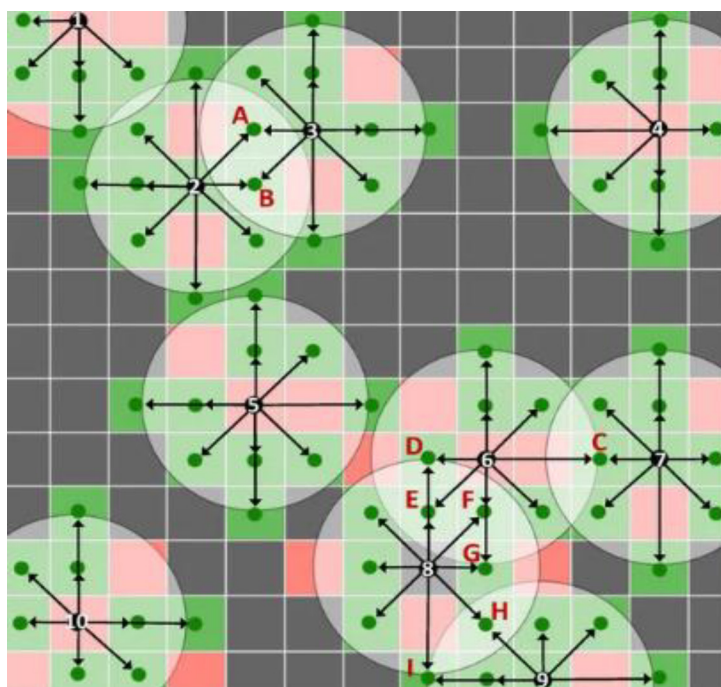

Fig. 2. The concept of optimizing shelter locations [4]

The research [5] focuses on optimizing shelter locations and evacuation routes while considering uncertainties in disaster scenarios. It proposes a two-stage stochastic evacuation model using Benders decomposition to minimize total evacuation time by efficiently assigning evacuees to shelters and routes. The model incorporates second-order cone programming and employs advanced techniques like multicuts, Pareto-optimal cuts, and a cutting plane algorithm to improve computational efficiency. Practical tests with up to 1,000 scenarios demonstrate the effectiveness of the approach in solving large-scale evacuation problems within reasonable time limits.

The goal of this article is to optimize shelter placement using proposed computational algorithm and geospatial data, providing a structured methodology for city authorities to adapt to urbanization and population shifts, ensuring strategic shelter distribution, improved accessibility, and enhanced public safety in large Ukrainian metropolitan areas.

Proposed method for calculating optimal shelter placement

This research finds that in high-density urban areas such as Kyiv, large-capacity shelters should be situated near major transportation hubs. In suburban areas surrounding cities like Lviv and Odesa, shelters should be positioned within a 5 km radius of densely populated regions to ensure accessibility via road and rail networks. Rural areas, on the other hand, require a greater number of smaller shelters distributed over larger areas to maximize coverage.

The research utilizes data from an official bomb shelter map of Kyiv to develop and apply the Huff model in Python, taking into account population density and the current distribution of shelters. While shelter maps help residents locate the nearest safe place, challenges arise in densely populated areas where high demand may exceed the available shelter capacity. This issue becomes particularly critical when shelters have limited space, potentially leading to overcrowding and access difficulties during emergencies (Fig. 3). The research aims to address these concerns by optimizing shelter distribution and accessibility for residents.

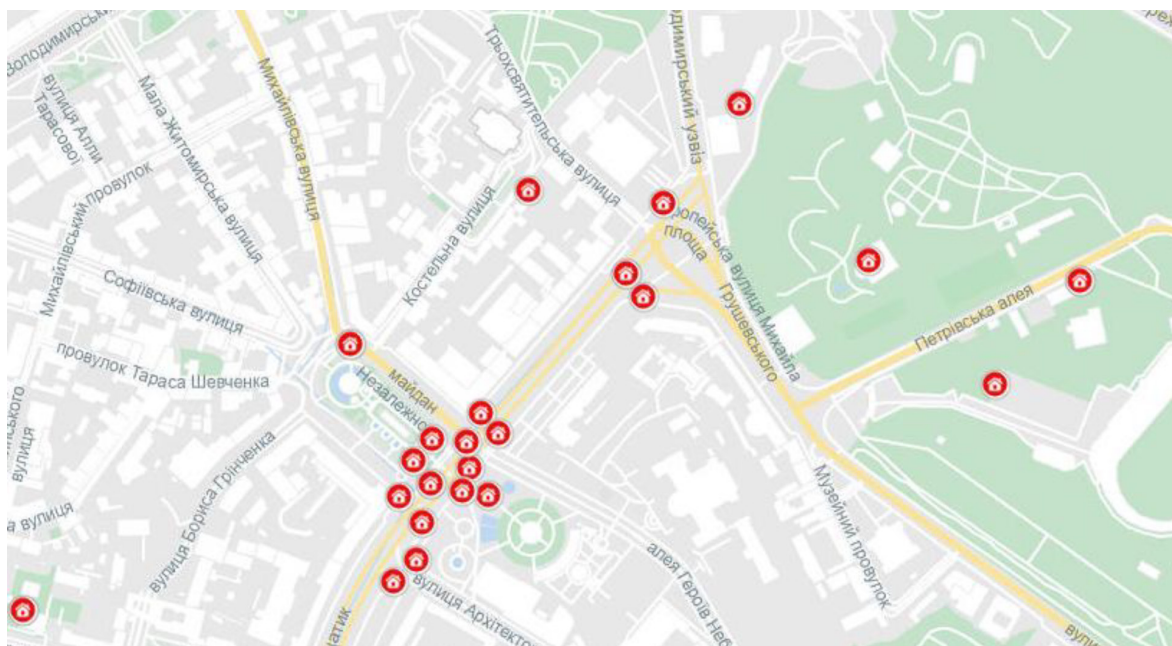

Fig. 3. Fragment of the shelter map in Kyiv [6]

The proposed method ensures that shelters are optimally positioned to enhance accessibility while addressing variations in population density. The probabilistic Huff model supports this optimization process (Fig. 4).

The proposed methodology follows core steps.

1. *Computing a weighted central location for population clusters based on density analysis.* This process examines the spatial distribution of residents and determines a centroid that reflects population density. The latitude and longitude of each cluster are weighted according to the number of residents at that location. By summing these weighted values and dividing by the total population, the model identifies an optimal reference point for new shelters.

2. *Generating potential shelter locations in proximity to the computed central point.* Using the weighted center as a reference, new shelter sites are strategically distributed in a radial or grid-based layout to enhance accessibility. Factors such as distance, population coverage, and transportation infrastructure influence the placement strategy.

3. *Mapping and visualizing existing shelters, population density, and proposed locations through an interactive GIS platform.* The generated map offers an intuitive representation of shelter distribution, highlighting underserved regions and assessing the effectiveness of the proposed locations. Tools like Folium and GIS software enhance the visual analysis.

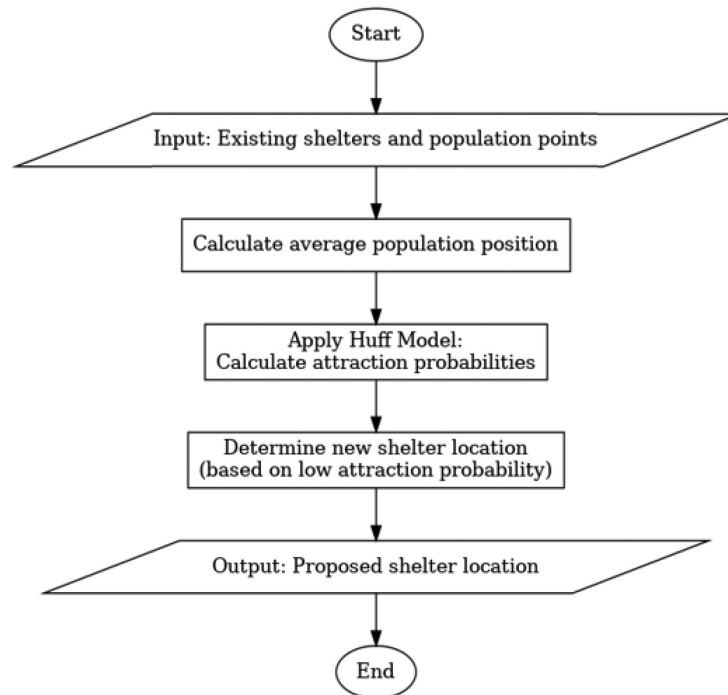

Fig. 4. Algorithm workflow of the proposed method

4. *Refining the shelter distribution iteratively based on real-world constraints and expert feedback.* The preliminary locations are adjusted to account for land use regulations, infrastructure feasibility, and accessibility requirements. Input from urban planners and emergency management authorities ensures that the final shelter placements meet safety standards and community needs.

Algorithmic implementation steps

The process of optimizing shelter locations involves several computational steps to ensure that the shelters are strategically positioned to maximize accessibility and serve the most densely populated areas. Below is a detailed breakdown of the methodology used for this implementation.

Step 1. Compute the weighted average position of population points.

To accurately determine a central reference point based on population distribution, a weighted average of the geographical coordinates (latitude and longitude) is computed. The weight assigned to each coordinate is proportional to the population at that specific location. This ensures that locations with higher populations exert a greater influence on the computed center.

By using this weighted approach, the calculated central point better reflects the distribution of the population rather than just the arithmetic mean of coordinates.

Software implementation:

```

# Function to calculate weighted average position
def calculate_average_population_position(points):
    total_population = sum(point['population'] for point in points)
    avg_lat = sum(point['lat'] * point['population'] for point in points) / total_population
    avg_lon = sum(point['lon'] * point['population'] for point in points) / total_population
    return avg_lat, avg_lon

# Sample population data
population_points = [
    {'name': 'Point 1', 'lat': 50.4515, 'lon': 30.5250, 'population': 1000},
    {'name': 'Point 2', 'lat': 50.4535, 'lon': 30.5265, 'population': 800},
    {'name': 'Point 3', 'lat': 50.4520, 'lon': 30.5220, 'population': 1200},
]

# Calculate central population-weighted point
avg_lat, avg_lon = calculate_average_population_position(population_points)
  
```

Step 2. Generate potential shelter locations.

Once the weighted central point is determined, it serves as a reference for placing new shelters. The shelter locations are generated using a systematic approach, ensuring they are placed in a way that optimizes coverage of highly populated areas. The shelters are arranged in a radial pattern around the central point to improve accessibility and distribution. Software implementation:

```
# Function to generate new shelter locations
def generate_new_shelters(base_lat, base_lon, count):
    return [
        {'name': f'New Shelter {i+1}', 'lat': base_lat + 0.001 * i, 'lon': base_lon + 0.001 * i}
        for i in range(count)
    ]

# Generate three new shelters based on the central population point
new_shelters = generate_new_shelters(avg_lat, avg_lon, 3)
```

This method ensures that new shelters are systematically positioned within the vicinity of high-density areas, maximizing the number of people they can serve efficiently.

Step 3. Visualizing the data on an interactive map.

To facilitate analysis and decision-making, an interactive map is created to visualize existing shelters, population points, and the newly proposed shelters. The Folium library is used to generate a user-friendly map, where different markers are used to represent population points, current shelters, and new shelters:

```
# Function to create and visualize the map
def create_map(existing_shelters, population_points, new_shelters, map_title):
    m = folium.Map(location=[50.4501, 30.5234], zoom_start=15)
    # Add existing shelters as blue markers
    for shelter in existing_shelters:
        folium.Marker(
            location=[shelter['lat'], shelter['lon']],
            popup=shelter['name'],
            icon=folium.Icon(color='blue', icon='info-sign')
        ).add_to(m)
    # Add population points as green circles
    for point in population_points:
        folium.Circle(
            location=[point['lat'], point['lon']],
            radius=point['population'] * 0.1,
            color='green',
            fill=True,
            fill_opacity=0.6,
            popup=f»{point['name']} - Population: {point['population']}»
        ).add_to(m)
    # Add new shelters as red markers
    for shelter in new_shelters:
        folium.Marker(
            location=[shelter['lat'], shelter['lon']],
            popup=shelter['name'],
            icon=folium.Icon(color='red', icon='info-sign')
        ).add_to(m)
    # Define existing shelters
    existing_shelters = [
        {'name': 'Shelter 1', 'lat': 50.4501, 'lon': 30.5234},
        {'name': 'Shelter 2', 'lat': 50.4547, 'lon': 30.5238}
    ]
    # Create and display the map
    map_object = create_map(existing_shelters, population_points, new_shelters, "Shelter Optimization Map")
```

The *create_map* function takes lists of shelters and population data and generates a map centered on Kyiv (50.4501, 30.5234) with a zoom level of 15. Existing shelters are marked with blue icons, new shelters with red icons, and population points are represented as green circles, where the circle size is proportional to the population.

The interactive map provides a clear representation of how shelters are distributed relative to population density. It aids decision-makers in evaluating the effectiveness of proposed locations and making necessary adjustments if required.

Research results

Proposed algorithmic-software method ensures that new shelters are placed in optimal locations based on population density. The weighted average calculation enables precise determination of a central reference point, while the radial placement strategy improves accessibility. By integrating an interactive map, decision-makers can analyze shelter distribution and make informed choices to enhance coverage in high-density areas (Fig. 5).

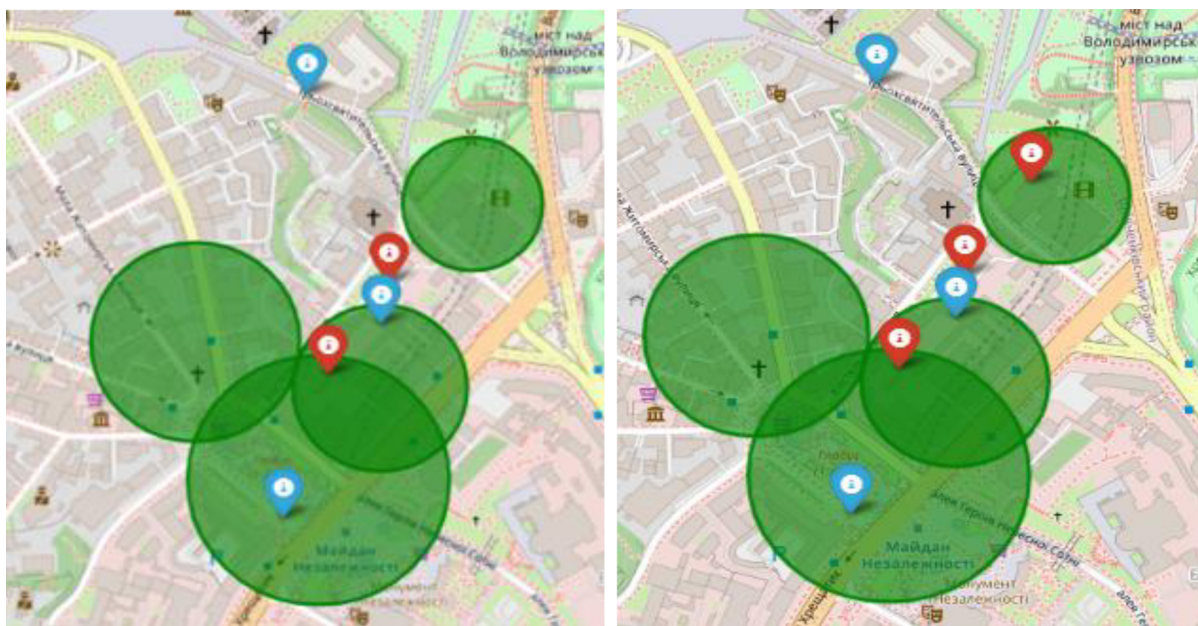

Fig. 5. Software simulation new shelter placements while considering the attractiveness of existing shelters and population density

The images depict an interactive map simulation for optimizing shelter placement based on population density and the attractiveness of existing shelters. The green circles represent the coverage areas of the shelters, while the red and blue markers indicate the locations of existing and newly proposed shelters. The second image appears to illustrate an improved shelter distribution, with optimized placement to cover more densely populated areas effectively. This suggests that the algorithm successfully refines shelter locations to minimize coverage gaps and enhance accessibility. The system supports integration with GIS platforms such as QGIS or ArcGIS via API connections, allowing urban planners to dynamically update shelter locations based on real-time data. APIs enable automated data retrieval from government databases, population statistics, and transportation networks, ensuring that shelter placement is continuously adjusted to urban expansion and demographic shifts. Through API-based interaction, users can run optimization queries, visualize different shelter placement scenarios, and simulate emergency response times under varying population densities and traffic conditions. For instance, in a district with a population density of 10,000 people per square kilometer, the algorithm can recommend placing high-capacity shelters within a 500-meter radius of major residential areas. In contrast, suburban areas with lower densities may require smaller shelters distributed over a larger radius (e.g., 2–5 km) to ensure accessibility via road networks. The system can also be used to analyze accessibility during peak traffic hours, suggesting alternative shelter locations based on predicted congestion patterns. By leveraging real-time data and algorithmic optimization, city planners can enhance emergency preparedness, ensuring that shelters are optimally positioned to serve the maximum number of residents efficiently. The model can further be expanded to account for factors such as infrastructure constraints, land-use policies, and multi-modal transportation options. The suggested algorithm presents a scalable and effective solution for optimizing shelter placement in urban environments, particularly in major Ukrainian cities. By utilizing population density data, geospatial analysis, and mathematical modeling, the approach ensures that shelters are positioned strategically to enhance accessibility, reduce coverage gaps, and improve public safety. Its adaptability allows it to accommodate different city sizes, population distributions, and additional factors such as transportation networks and shelter capacities. Unlike existing Ukrainian software, which primarily provides static and informational tools, this

method integrates advanced optimization techniques to address spatial disparities and accessibility challenges. While international solutions often emphasize GIS-based modeling and transportation analysis, they may not fully consider the dynamic nature of urban development in Ukraine. By applying the Huff gravity model, proposed approach bridges those gaps, taking into account both the accessibility and attractiveness of shelters.

Conclusions and future work

The proposed method strengthens urban safety by enabling data-driven decision-making and real-time scenario modeling through integration with GIS platforms like QGIS or ArcGIS. Future advancements may include real-time data integration, adaptation for other emergency infrastructures, and the use of machine learning to predict population shifts and urban expansion.

The proposed software method establishes a solid foundation for more sophisticated urban planning strategies, ensuring that safety infrastructure evolves in response to changing demographics and city landscapes.

References

1. Lei He, Ziang Xie. Optimization of Urban Shelter Locations Using Bi-Level Multi-Objective Location-Allocation Model. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. 19(7): 4401. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19074401>
2. Kaili Dou, Qingming Zhan. Accessibility Analysis of Urban Emergency Shelters: Comparing Gravity Model and Space Syntax. *International Conference on Remote Sensing, Environment and Transportation Engineering*. 2011. Nanjing, China. P. 5681–5684. DOI: <https://doi.org/10.1109/RSETE.2011.5965642>
3. Ma Y., Xu W., Qin L., Zhao X. Site Selection Models in Natural Disaster Shelters: A Review. *Sustainability*. 2019. 11(2): 399. <https://doi.org/10.3390/su11020399>
4. Chen W., Shi Y., Wang W., Li W., Wu C. The Spatial Optimization of Emergency Shelters Based on an Urban-Scale Evacuation Simulation. *Applied Sciences*. 2021. 11(24): 11909. <https://doi.org/10.3390/app112411909>
5. Bayram V., Yaman H. Shelter location and evacuation route assignment under uncertainty: A benders decomposition approach. *Transportation Science*. 2018. 52(2). P. 416–436. DOI: <https://doi.org/10.1287/trsc.2017.0762>
6. Map of shelters in Kyiv. URL: <https://gis.kyivcity.gov.ua/shelter/> (access date: 05.12.2024).

УДК 677.11.021

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.23>**О. В. ОСТАПЧУК**кандидат технічних наук, головний технолог
ПрАТ «Едельвіка»
ORCID: 0009-0009-4656-6433**Г. А. БОЙКО**кандидат технічних наук,
доцент кафедри товарознавства стандартизації та сертифікації
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0000-0001-8773-5525**Т. М. ГОЛОВЕНКО**доктор технічних наук,
доцент кафедри технологій легкої промисловості
Луцький національний технічний університет
ORCID: 0000-0002-1792-9364**О. В. ШОВКОМУД**кандидат технічних наук,
доцент кафедри технологій легкої промисловості
Луцький національний технічний університет
ORCID: 0000-0002-1702-8187

НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ ВОЛОКОН ТЕХНІЧНИХ КОНОПЕЛЬ СОРТУ СОФІЯ У ТЕКСТИЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

В даній роботі було визначено основні перепони сьогодення з якими стикнулася конопляна галузь. Зазначено, що з розвитком технологій та підтримкою державної політики ситуація з вирощуванням конопель поступово змінюється на краще. Особливе місце в коноплепереробній промисловості займає сорт технічних конопель Софія, який характеризується високим виходом волокна та натуральними властивостями, що роблять його придатним для легкої промисловості. Тому в роботі для досліджень використовували дослідні зразки стебел та трести технічних конопель даного сорту, які було отримано на переробному виробництві Ма'Ріjanу Нетр Сотрапу. Експериментальні дослідження трести і тіпаних волокон здійснювались у випробувальних лабораторіях ПрАТ «Едельвіка» згідно з необхідними методиками щодо якості луб'яної сировини. В роботі було проаналізовано фактичну довжину стебел технічних конопель отриману після збирання комбайном та вилежану на полі, яка становить 82 см, що свідчить про зріз стебел ріжучою частиною комбайну від комлевої частини стебла в межах 15 см і 10 см частини суцвіття. Тобто для переробки залишається продуктивна частина стебла. Показники виходу волокна зі стебел трести технічних конопель сорту Софія після неоднократного промину на лабораторній м'ялці в середньому дорівнюють 40 % із заокругленням до 29 %. Розривне навантаження дослідного волокна в середньому становить 20,5 да Н. Лінійна щільність тіпаного волокна конопель коливається в межах від 61–79 текс. Всі ці показники доводять про обов'язкову подальшу катонізацію даного волокна з метою використання його в легкій промисловості. Також, запропоноване використання волокон технічних конопель сорту Софія в сумішах з іншими волокнами.

В роботі було обґрунтовано використання технологічної лінії на базі традиційного переробного обладнання з введенням катонізації волокна та подальшим отриманням багатокомпонентної пряжі з конопляними та хімічними волокнами. Запропоновані технологічні параметри роботи прядильного обладнання для отримання текстильних виробів різного функціонального призначення.

Ключові слова: солома, треста, волокно, конопля сорту Софія, властивості, переробка, пряжа, текстильні тканини.

O. V. OSTAPCHUKCandidate of Technical Sciences, Chief Technologist
PrJSC "Edelvika"
ORCID: 0009-0009-4656-6433

G. A. BOIKO

Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Commodity Studies
Standardization and Certification
Kherson National Technical University
ORCID: 0000-0001-8773-5525

T. M. GOLOVENKO

Doctor of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Light Industry Technologies
Lutsk National Technical University
ORCID: 0000-0002-1792-9364

O. V. SHOVKOMUD

Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Light Industry Technologies
Lutsk National Technical University
ORCID: 0000-0002-1702-8187

DIRECTIONS OF USE OF TECHNICAL HEMP FIBERS OF THE SOFIA VARIETY IN THE TEXTILE INDUSTRY

This work identified the main obstacles faced by the hemp industry today. It is noted that with the development of technology and support from state policy, the situation with hemp cultivation is gradually changing for the better. A special place in the hemp processing industry is occupied by the technical hemp variety Sofia, which is characterized by a high fiber yield and natural properties that make it suitable for light industry. Therefore, in the work, experimental samples of stems and trusts of technical hemp of this variety were used for research, which were obtained at the processing plant of Ma'Rijany Hemp Company. Experimental studies of trusts and tipped fibers were carried out in the testing laboratories of PrJSC "Edelvika" in accordance with the necessary methods for the quality of bast raw materials. The work analyzed the actual length of the stems of industrial hemp obtained after harvesting by a combine and lying on the field, which is 82 cm, which indicates that the stems were cut by the cutting part of the combine from the butt part of the stem within 15 cm and 10 cm of the inflorescence part. That is, the productive part of the stem remains for processing. The fiber yield indicators from the stems of the technical hemp tress of the Sofia variety after repeated grinding on a laboratory mill are on average 40 % with a fiber spiking of 29 %. The breaking load of the experimental fiber is on average 20.5 da N. The linear density of the crushed hemp fiber varies from 61–79 tex. All these indicators prove the mandatory further cottonization of this fiber for the purpose of its use in light industry. Also, the use of technical hemp fibers of the Sofia variety in mixtures with other fibers is proposed. The work substantiated the use of a technological line based on traditional processing equipment with the introduction of fiber cottonization and subsequent production of multicomponent yarn with hemp and chemical fibers. Technological parameters of spinning equipment for the production of textile products of various functional purposes were proposed.

Key words: straw, trust, fiber, hemp variety Sofia, properties, processing, yarn, textile fabrics.

Постановка проблеми

Волокна конопель здавна використовуються в текстильній промисловості. У сучасних умовах, коли екологічна свідомість і стійкий розвиток стають ключовими трендами, інтерес до цієї сировини стрімко зростає. Коноплі сорту Софія займають особливе місце серед текстильних конопель завдяки своїм характеристикам і перевагам у вирощуванні.

Технічні коноплі сорту Софія є прикладом екологічно чистої культури. Для її вирощування не потрібно застосовувати велику кількість хімічних добрив або пестицидів, що сприяє збереженню навколишнього середовища. До того ж, коноплі очищають ґрунт від токсинів і мають здатність до біоре mediaції. Конопляні волокна сорту Софія характеризуються: високою міцністю, гігроскопічністю, природною антибактеріальністю та теплопровідністю [1]. Це дозволяє створювати довговічні текстильні вироби, що добре поглинають та випаровують вологу, забезпечуючи комфорт для користувача. Тканини з конопель є гіпоалергенними та стійкими до розмноження мікроорганізмів. Перед науковцями на даний час стоїть актуальне завдання в раціональному використанні волокон конопель даного сорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням волокнистої частини стебел технічних конопель займаються багато як вітчизняних так і світових вчених. Визначенню можливостей використання волокон технічних конопель в легкій промисловості присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені як Ляліна Н. П., Резвих Н. І., Березовський Ю. В., Ягелюк С. В., Бойко Г. А. [2–6] їхні дослідження в основному були спрямовані на вивчення процесів переробки стебел трести технічних

конопель, процесів котонізації та впливу цих процесів на вихід сировини та її якість. Крім того, значний внесок у вивчення та селекцію конопель зробили науковці Інституту луб'яних культур НААН України, розташованого в м. Глухові (Сумська обл.). Вони першими у світі створили сорти конопель з низьким вмістом тетрагідроканабінолу, що дозволило відродити цю культуру в сільськогосподарському виробництві [7].

Важливі дослідження в даному напрямку були зроблені і світовими вченими [8–10], які глибоко вивчали придатність конопляного волокна для виготовлення товарів широкого вжитку. Всі ці дослідження сприяють розвитку конопляної промисловості в усьому світі та розширенню сфер застосування конопляного волокна в різних галузях.

Формулювання мети дослідження

З метою формулювання основних напрямків використання в легкій промисловості технічних конопель сорту Софія потрібно дослідити натуральні властивості даної сировини.

Викладення основного матеріалу дослідження

Промислове вирощування технічних конопель є економічно вигідним завдяки їх швидкому росту та високій врожайності. Комплексна переробка рослини дозволяє використовувати не лише волокна, а й насіння, кострицю та інші побічні продукти, що відкриває додаткові можливості для отримання прибутку.

Хоча потенціал використання конопель сорту Софія значний, є кілька викликів, зокрема:

- недостатньо розвинена переробна інфраструктура в регіонах України;
- наявне лише застарілі технології та обладнання первинної, вторинної переробки;
- зменшення посівів, через нестабільний економічний стан в державі та забруднення територій залишками боєприпасів, що пов'язано з повномасштабним вторгненням росії в Україну;
- проблеми з електропостачанням, тощо.

Втім, з розвитком технологій та підтримкою державної політики ситуація з вирощуванням поступово змінюється. Сорт Софія має всі шанси стати основою для екологічної та конкурентоспроможної продукції різного функціонального споживання.

Нині організований індустриальний парк Ma'Rijany Hemp Company («Ма'Рижани»), який має на меті створити «промислову державу, де технічні коноплі отримують повний цикл переробки на сучасному обладнанні, а підприємства – стабільний доступ до сировини для виготовлення різнофункціональної конопляної продукції» [11]. Площа індустриального парку налічується в 30 га та 700 га земельного банку, локація якого розміщена в Житомирській області (рис. 1).

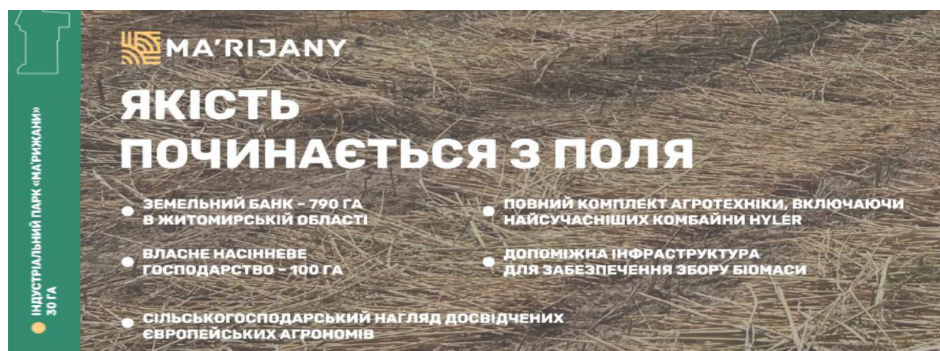

Рис. 1. Характеристика основних потужностей бізнесу та потенціал переробки технічних конопель індустриального парку Ma'Rijany Hemp Company

Ma'Rijany Hemp Company являється сучасною українською агробізнесструктурою, що формує інноваційну екосистему зі сталим економічним майбутнім і, реалізуючи найбільший в Україні проєкт, відроджує її давні етнотрадиції. Адже, ще 50 років тому Україна була світовим лідером з переробки технічних конопель для текстильної промисловості, з налагодженою інфраструктурою і технологіями, розвиненою логістичною картою отримання сировини і реалізації готової продукції, що повністю забезпечувало сировинні потреби підприємств. Нині дана галузь опинилася у стані занепаду через роки змін та втрат. Такий агрокомплекс, в умовах сировинної імпортозалежності українських підприємств, є стратегічно важливим, адже потенційно передбачається забезпечення внутрішніх потреб ринку з текстилю натуральною луб'яною сировиною – довгим, коротким, котонізованим конопляним волокном, кострицею тощо.

З метою забезпечення різних галузей помисливості натуральною, вітчизняною сировиною високої якості потрібно проаналізувати та дослідити натуральні властивості конопляного волокна сорту Софія з визначенням виходу волокна, можливостями подальшої переробки та сферами застосування. Дослідні зразки стебел та трести технічних конопель було отримано на переробному виробництві Ma'Rijany Hemp Company. Сировина, а саме

технічні коноплі сорту Софія 2023 року висівання, 2024 року збирання врожаю, була скошена у валки в серпні і до кінця вересня, просто неба, формувалася треста, а біологічними розкладниками інкрустуючих речовин були кліматичні умови.

Експериментальні дослідження трести і тіпаних волокон здійснювались у випробувальних лабораторіях ПрАТ «Едельвіка» згідно з необхідними методиками щодо якості луб'яної сировини.

Волокна конопель, як відомо, використовуються в різних галузях виробництва і для кожної галузі характерні певні вимоги до цієї сировини [12]. Для встановлення придатності сировини технічних конопель сорту Софія в текстильній промисловості потрібно визначити параметри лубоволокнистих волокон, що характерні для цієї галузі. У табл. 1 наведено основні якісні показники луб'яних волокон, придатних до використання в текстильній промисловості, регламентовані чинними нормативними документами.

Таблиця 1

Основні показники якості луб'яних волокон, придатних для застосування в текстильній промисловості, згідно з вимогами нормативних документів

Якісні характеристики	Текстильна промисловість (ТУ 17 У 00306710.079-2000)
Вміст костриці та смітних домішок, %, не більше	1,0–4,0
Лінійна щільність, текс	0,1–1,0
Середня масодовжина, мм	25,0–36,0
Розподіл за групами довжини, %	
0–5 мм	} не більше 15
5–15 мм	
15–20 мм	} 35 } не менше 75
20–30 мм	
30–40 мм	
40–45 мм	7–10
понад 45 мм	
Питоме розривне навантаження, мН/текс	290–380

Аналізуючи табл. 1 можна зазначити, що відповідно до ТУ 17 У 00306710.079-2000, застосування конопляного волокна в текстильній промисловості для виробництва змішаної коноплебавовняної пряжі можливе за таких умов: вміст костриці та смітних домішок і дефектів має знаходитися в межах 1,0–4,0 %; лінійна щільність волокна конопель не повинна перевищувати 1,0 текс; вміст волокон пухової фракції може становити не більше ніж 15 %, а волокон із довжиною понад 40 мм – 7–10 %.

Для наступних досліджень було проаналізовано фактичну довжину стебел технічних конопель отриману після збирання комбайном та вилежану на полі. Середню довжину жмені проби технічних конопель вимірювали за методикою щодо визначення середньої довжини стебел пучка стебел соломи (трести) конопляної. Результати досліджень узагальнені та подані у вигляді табл. 2.

Аналіз отриманих даних табл. 2 свідчать про те, що середнє арифметичне значення довжини стебел трести становить 82 см, що свідчить про зріз стебел ріжучою частиною комбайну від комлевої частини стебла в межах 15 см і 10 см частини суцвіття. Тобто для переробки залишається продуктивна частина стебла.

Після визначення довжини стебел трести технічних конопель сорту Софія було визначено відсотковий вихід волокна. Результати досліджень узагальнено та подано в табл. 3.

Показники виходу волокна зі стебел трести технічних конопель сорту Софія після неоднократного промину на лабораторній м'ялці в середньому дорівнюють 40 % (табл. 2) із заокругленням до 29 %. Для більшого очищення волокна необхідно здійснювати інтенсивну первинну та вторинну переробку із застосуванням тіпальних та чесальних агрегатів.

Подальші дослідження були направлені на визначення міцності досліджуваної сировини. Міцність волокон технічних конопель характеризується показником розривного навантаження. Дослідження здійснювались на розривних машинах РТ–250М-2 та РМ-30-1 з масою проби 0,42 г та довжиною 27 см (30 см) за методикою щодо визначення розривного навантаження волокон технічних конопель. Отримані характеристики наведені в таблиці 4.

Узагальнені дані розривного навантаження з таблиці 4 вказують на те, що досліджуване волокно має досить високу міцність, що свідчить про його придатність для використання в умовах, де потрібна надійність і стійкість до навантажень, наприклад, у виготовленні мотузок, канатів, тканин спеціального призначення або будівельних матеріалів. З метою більш детального аналізу волокон сорту Софія було досліджено додатково його лінійну щільність. Отримані показники досліджень лінійної щільності тіпаного волокна наведені в таблиці 5.

Лінійна щільність тіпаного волокна конопель в межах від 61–79 текс вказує на те, що це волокно не є надто тонким і має хорошу масу та міцність, що робить його придатним для промислового або технічного застосування.

Таблиця 2

Показники довжини стебел трести технічних конопель сорту Софія

№ з/п	Значення показника довжини стебла, см	№ з/п	Значення показника довжини стебла, см
1	96,5	20	84,5
2	93,0	21	86,5
3	93,5	22	95,5
4	86,5	23	93,5
5	98,0	24	64,5
6	82,0	25	91,5
7	98,0	26	92,5
8	83,0	27	89,0
9	87,5	28	81,6
10	92,5	29	93,0
11	92,0	30	85,0
12	89,0	31	97,0
13	80,5	32	83,5
14	74,0	33	71,0
15	78,0	34	47,0
16	87,0	35	86,5
17	83,5	36	98,0
18	91,5	37	78,0
19	92,5	<i>Сер. зн.</i>	82

Таблиця 3

Показники виходу волокна зі стебел трести технічних конопель сорту Софія

№ з/п	Вихід волокна зі стебел трести технічних конопель, %		
	Верхівкова частина стебла	Серединна частина стебла	Коренева частина стебла
1	$m_1 = 12,48$ г $m_2 = 4,90$ г $B = 39,2$	$m_1 = 17,25$ г $m_2 = 6,95$ г $B = 40,2$	$m_1 = 19,24$ г $m_2 = 8,17$ г $B = 42,4$
2	$m_1 = 12,25$ г $m_2 = 5,12$ г $B = 41,8$	$m_1 = 12,72$ г $m_2 = 5,28$ г $B = 41,5$	$m_1 = 15,50$ г $m_2 = 5,75$ г $B = 33,6$
<i>Середнє значення</i>			
	40,5	40,9	37,9
<i>Загальне середнє значення</i>			
	40		

Таблиця 4

Показники розривного навантаження відібраних проб із загальної наважки тіпаного волокна технічних конопель сорту Софія

№ з/п	Показник розривного навантаження, даН		
	Верхівкова частина стебла	Серединна частина стебла	Коренева частина стебла
	9,7	17,0	13,3; 9,5
1	23,6	18,8	18,4
2	19,5	17,5	10,6
3	18,0	18,6	15,0
4	20,4	23,4	16,0
5	16,3	20,0	25,9
6	18,8	23,9	22,2
7	32,0	22,0	13,5
8	28,0	19,8	23,8
9	30,0	27,0	17,6
<i>Середнє значення</i>	22,7	20,5	17,6

Таблиця 5

Показники лінійної щільності тіпаного конопляного волокна технічних конопель сорту Софія

№ з/п	Показник лінійної щільності тіпаного конопляного волокна, текс		
	Верхівкова частина стебла	Серединна частина стебла	Коренева частина стебла
1	$m = 0,46 \text{ г} = 460 \text{ мг}$ $n = 612$ $L = 10 \text{ мм} = 0,01 \text{ м}$ $T = 75,16$	$m = 0,48 \text{ г} = 480 \text{ мг}$ $n = 676$ $L = 10 \text{ мм} = 0,01 \text{ м}$ $T = 71,01$	$m = 0,49 \text{ г} = 490 \text{ мг}$ $n = 612$ $L = 10 \text{ мм} = 0,01 \text{ м}$ $T = 76,5$
2	$m = 0,22 \text{ г} = 220 \text{ мг}$ $n = 396$ $L = 10 \text{ мм} = 0,01 \text{ м}$ $T = 55,56$	$m = 0,37 \text{ г} = 370 \text{ мг}$ $n = 730$ $L = 10 \text{ мм} = 0,01 \text{ м}$ $T = 52,05$	$m = 0,46 \text{ г} = 460 \text{ мг}$ $n = 563$ $L = 10 \text{ мм} = 0,01 \text{ м}$ $T = 81,71$
Середнє значення			
	65,36	61,53	79,11

Для використання його в текстильній промисловості потрібна його подальша катонізація. В сучасних умовах для отримання якісного волокна, а потім і пряжі використовується модифікація лубоволокнистих волокон. Суть цього процесу полягає в спеціальній обробці луб'яних волокон для перетворення їх в матеріал, схожий за анатомічними ознаками до структури бавовняних волокон, з метою отримання можливості переробки його за бавовняною технологією. Задача сучасних технологій катонізації конопляного волокна – це одержання катоніну з незначним ступенем засміченості, лінійна щільність якого близька до лінійної щільності волокна, призначеного для змішування або для отримання пряжі.

Механічний спосіб модифікації волокон найбільш розповсюджений [13]. В порівнянні з іншими він технологічно простий і екологічно чистий. Обладнання для модифікації луб'яного волокна пропонується відомими провідними підприємствами (Ларош – Франція, Темафа – Німеччина, Шарле, Вандом – Бельгія, Юньань Индастри Хемп – Китай) та використовується на заводах з механічної переробки луб'яних культур у світі. Даний спосіб модифікації луб'яних волокон включає в себе дроблення та укорочення грубих волокнистих комплексів механічним шляхом. Після катонізації конопляні волокна мають вид волокнистої маси. Істотним недоліком натуральних лубоволокнистих волокон, а особливо конопляного волокна, після катонізації є велика нерівномірність по довжині і товщині, що ускладнює його переробку в чистому вигляді [14]. Тому в сучасній технології переробки волокон під час формування сумішей широко використовуються хімічні волокна. Головною властивістю хімічних волокон є однорідність за фізико-механічними показниками, а за рядом властивостей хімічні волокна перевершують натуральні. Тому, необхідно до суміші, що містить конопляне волокно, додати хімічні волокна з такими показниками довжини, товщини і відсоткового вмісту, щоб нерівномірність суміші була мінімальною і дозволяла отримувати пряжу високої якості. Аналізуючи наукові джерела інформації для формування суміші хімічних волокон з натуральними необхідно використовувати не більше 30 % [15]. Цей відсотковий показник дозволяє покращити прядильні властивості луб'яних волокон і не знизити їх натуральні властивості.

Подальша наукова робота полягала в розробці технологічної лінії переробки конопляного волокна сорту Софія з необхідними якісними показниками волокна та формуванням в подальшому на їх основі пряжі. Тому на базі традиційного переробного обладнання з введенням катонізації волокна було запропоновано технологічну лінію отримання багатокомпонентної пряжі з конопляними та хімічними волокнами, що подано на рис. 2.

Згідно представленої схеми волокно конопель, яке надходить з фабрики первинної переробки в стоках, розбирається на частини за допомогою кіпоразрихлювачів РК-140-ЛПІ, після чого надходить на чесальну машину ЧГ-115-П з метою зниження надлишкової засміченості конопель і доведення її до 7 %. Наступним процесом є катонізація волокна, яка здійснюється традиційним механічним способом модифікації. Після катонізації здійснюється промивка волокна з метою видалення органічних і неорганічних домішок.

З метою видалення зайвої вологи промите волокно віджимається в центрифугі і розпушується за допомогою розпушування мокрого волокна на машині РМ-240-42. Сушка волокна здійснюється на сушильній машині стрічкового типу ЛС-8Ш. Далі висушене волокно розщеплюється і змішується на щипальній машині ЩЗ-140-Ш2. Попередньо підготовлений таким чином конопляний катонін використовують для отримання багатокомпонентної пряжі за кардною системою прядіння з використанням ланцюжка бавовнопрядильного обладнання.

Процес розпушування, очищення, змішування та тіпання здійснюється на розпушувально-тіпальному агрегаті, до складу якого входить наступне обладнання: автоматичний живильник АП-18, змішувач безперервної дії СН-3, похилий очищувач ОН-6-4М, горизонтальний розпушувач ГР-7, тіпальна машина МТ. Чесання багатокомпонентної суміші може здійснюватися на чесальній машині ЧС-50. Процес складання і витягування здійснюється на стрічкових машинах першого і другого переходів марки Л2-50-1. Розводки у витяжному приладі встановлювалися виходячи з штапельної довжини волокон в суміші.

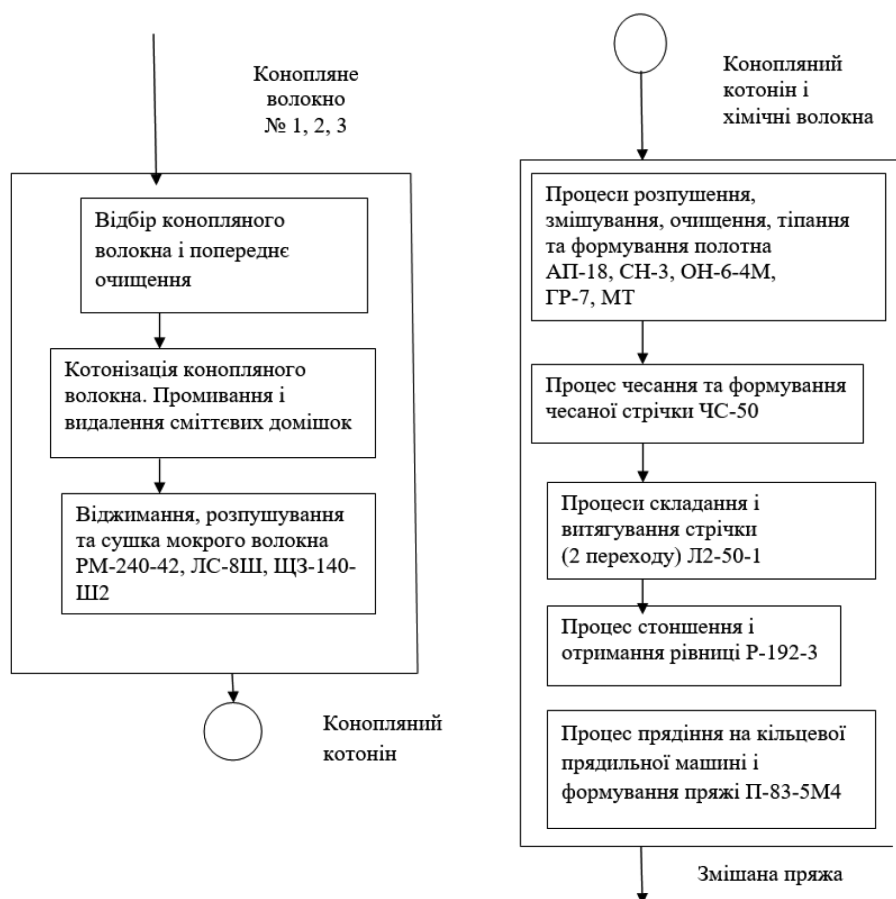

Рис. 2. Схема технологічного процесу отримання багатокомпонентної пряжі з конопляним котоніном

Змішана пряжа може бути отримана на кільцевій прядильній машині П-83-5М4. Коефіцієнт крутки пряжі обрається з урахуванням довжини волокна і призначенням пряжі. Технологічні параметри роботи прядильного обладнання представлені в табл. 6.

Таблиця 6

Технологічні параметри роботи обладнання

Марки обладнання	Лінійна щільність вихідного продукту, текс	Витягування	Коефіцієнт крутки	Крутка, кр./м	Швидкість випускних органів машин, мин^{-1}	Теоретичне виробництво, кг/ч
Тіпальна машина МТ	430	—	—	—	7,51	176,3
Чесальна машина ЧМ-50	4	107,5	—	—	14,2	18
Стрічкова машина (І перехід), Л2-50-1	4	6	—	—	250	120
Стрічкова машина (ІІ перехід), Л2-50-1	4	6	—	—	250	120
Рівнична машина, Р-192-3	0,8	5	7,24	25,6	700	172,9
Прядильна машина, П-83-5М4	42	19	30,5	470	6800	14

Обладнання для традиційних технологічних ліній рекомендовано ті, що найчастіше використовувалися на заводах України. Сучасні лінії можуть бути і іншими. За даною технологією прядіння можна отримувати різні сумішеві пряжі в залежності від їх функціонального призначення. Нижче на рис. 3 наведено можливі сумішеві композиції на основі досліджуваного конопляного волокна з іншими волокнами та сфери їх використання.

Висновки

На основі вищенаведеного можна узагальнити, що реалізація всіх вищевикладених операцій з покращення конопляних волокон сорту Софія сприятиме виходу на нові ринки збуту екологічно безпечної продукції та дозволить:

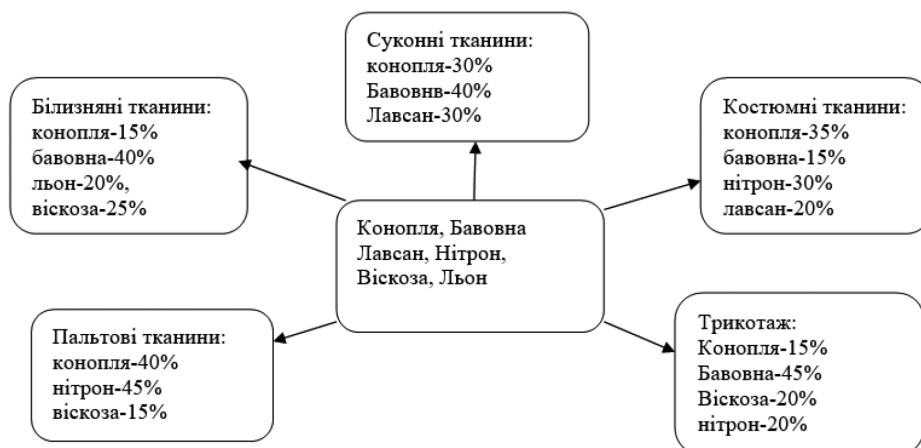

Рис. 3. Потенційний асортимент текстильних тканин зі змішаної пряжі на основі досліджуваного конопляного волокна

- створити імпортозаміщення сировини на основі використання конопляного катоніну;
- створити нові робочі місця;
- дозволить ефективно використовувати конопляну сировину;
- розширити асортимент використання конопляного волокна;
- підвищити якість конопляного волокна;
- покращить екологічну ситуацію в регіонах вирощування.

Успішне впровадження у виробництво легкої промисловості України змішаної пряжі з конопляним катоніном та іншими волокнами сприятиме виробництву вітчизняних конкурентоспроможних виробів технічного призначення, але для цього необхідна спільна робота сільгоспвиробників, науковців та підприємців. Волокна конопель сорту Софія є перспективним матеріалом для текстильної промисловості завдяки їх унікальним властивостям, екологічній чистоті та економічній ефективності. Подальше впровадження цієї культури у виробництво сприятиме розвитку стійкої моди та екологічної промисловості загалом.

Список використаної літератури

1. Новий сорт конопель «Софія» набуває все більшої популярності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/28453-novyi-sort-konopel-sofia-nabuvaie-vse-bilshoi-populiarnosti.html>
2. Berezovsky Y. Kuzmina T., Mazievich T. Influence of the oil flax eco-brand on the development of safe production. *Scientific Horizons*. 2020, 23(12), P. 65–73.
3. Бойко Г.А., Мандра О.М., Тіхосова А.О. Унікальні споживні властивості технічних конопель. The 6th International scientific and practical conference “Dynamics of the development of world science” (February 19–21, 2020) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. P. 382–386.
4. Didukh, V. Yaheliuk S., Artyukh T., Albota D., & Holiiy, O. Decrease of elastic properties of oleaginous flax residues by decortication. *INMATEH – Agricultural Engineering*. 2022. 67(2), P. 285–292. <https://doi.org/10.35633/inmateh-67-29>
5. Ляліна Н.П. Розвиток наукових основ первинної переробки стебел ненаркотичних конопель для отримання волокон різного функціонального призначення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. тех. наук: спец: 05.18.02 – (технологія зернових, бобових, круп’яних продуктів та комбікормів, олійних і луб’яних культур). Херсон, 2015. 28 с.
6. Резвих Н.І. Удосконалення технології обробки стебел без наркотичних конопель: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. тех. наук: спец: 05.18.01 – (зберігання і технологія переробки зерна, виготовлення зернових і хлібопекарських виробів та комбікормів). Херсон, 2010. 24 с.
7. Вировец В.Г. Селекція ненаркотичної посівної коноплі: монографія. Суми : Видавничий дім «Елада», 2015. 332 с.
8. Róžańska W, Romanowska B, Rojewski S. The Quantity and Quality of Flax and Hemp Fibers Obtained Using the Osmotic, Water-, and Dew-Retting Processes. *Materials* (Basel). 2023 Nov 29, 16(23), pp. 145–165, doi: <https://doi.org/10.3390/ma16237436>
9. Amarasinghe P, Pierre C, Moussavi M, Geremew A, Woldesenbet S, Weerasooriya A. Heliyon. The morphological and anatomical variability of the stems of an industrial hemp collection and the properties of its fibres. 2022, Apr 14, 8(4), P. 72–76. doi: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09276>. eCollection 2022 Apr.

10. Di Candilo M, Bonatti PM, Guidetti C, Focher B, Grippo C, Tamburini E, Mastromei G. J Effects of selected pectinolytic bacterial strains on water-retting of hemp and fibre properties. *Appl Microbiol.* 2010 Jan;108(1), P. 194–203. doi: <https://doi.org/310.1111/j.1365-2672.2009.04409.x>
11. Ma'Rijany Hemp Company [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/15mwrHpNj5/>; https://www.instagram.com/reel/C_vFcjVtu5h/?igsh=MXV0eHF3cWZzenJlMw%3D%3D
12. Бойко Г. Донцова В. Формування властивостей волокон технічних конопель. Технічні культури для цілей сталого розвитку: пріоритетні напрями наукових досліджень в умовах сучасних викликів і загроз, матеріали між-нар. наук.-практ. конф. (м. Глухів, 22–23 бер. 2023 р.). Глухів: ІЛК НААН. С. 67–69.
13. Березовський Ю. В., Бойко Г. А., Краглік В. С. Розвиток інноваційної складової переробки конопель в легкій промисловості. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету.* Львів, 2023. Вип. 33. С. 26–32.
14. Бойко Г. А., Богданова О. Ф. Покращення якісних характеристик конопляного кotonіну методом пропарювання. *Стандартизація. Сертифікація. Якість.* Харків, 2020. № 2(124). С. 27–32.
15. Расторгуєва М. Й. Розробка технології отримання багатокomпонентної пряжі з використанням конопляного кotonіну: дис. ... канд. техн. наук: 19.03.2007 – технологія текстильних матеріалів. Херсон, 2007. 223 с.

References

1. Novij sort konopel “Sofiya” nabuvaye vse bilshoyi populyarnosti [The new variety of hemp “Sofia” is gaining more and more popularity]. Retrieved from: <https://agro-business.com.ua/agrobusiness/item/28453-novy-sort-konopel-sofiia-nabuvaie-vse-bilshoi-populyarnosti.html>
2. Berezovsky Y. Kuzmina T., Mazievich T. (2020) [Influence of the oil flax eco-brand on the development of safe production]. *Scientific Horizons*, vol. 23, no 12, pp. 65–73.
3. Boyko G.A., Mandra O.M., Tikhosova A. O. (2020) Unikalni spozhivni vlastivosti tehnicnih konopel [Unique consumer properties of technical hemp]. *Proceedings of the 6th International scientific and practical conference “Dynamics of the development of world science” (Vancouver, Canada, February 19–21, 2020)*, Canada: Perfect Publishing, pp. 382–386.
4. Didukh, V. Yaheliuk S., Artyukh T., Albota D., & Holiy, O. (2022) [Decrease of elastic properties of oleanginous flax residues by decortication]. *INMATEH – Agricultural Engineering*. vol. 67, no 2, pp. 285–292.
5. Lyalina N. P. (2015) Rozvitok naukovih osnov pervinnoyi pererobki stebel nenarkotichnih konopel dlya otrimannya volokon rznogo funktsionalnogo prznachennya [Development of scientific foundations of primary processing of non-narcotic hemp stems to obtain fibers of various functional purposes] (PhD Thesis), Kherson.
6. Rezvyh N.I. (2010) Udoshonalennya tehnologiyi obrobki stebel bez narkotichnih konopel [Improving the technology of processing stems without narcotic hemp]. (PhD Thesis), Kherson.
7. Vyrovets V.G. (2015) *Selekciya nenarkotichnoyi posivnoyi konopli* [Selection of non-narcotic sowing hemp], Sumy : Publishing house “Elada”, 332 p.
8. Róžańska W, Romanowska B, Rojewski S. (2023) [The Quantity and Quality of Flax and Hemp Fibers Obtained Using the Osmotic, Water-, and Dew-Retting Processes] *Materials (Basel)*. Nov vol. 29, no 16(23), pp. 145–165.
9. Amarasinghe P, Pierre C, Moussavi M, Gernew A, Woldesenbet S, Weerasooriya A. Heliyon. (2022) [The morphological and anatomical variability of the stems of an industrial hemp collection and the properties of its fibers], *eCollection 2022 Apr.*, vol. 14, no 8(4), pp. 72–76.
10. Di Candilo M, Bonatti PM, Guidetti C, Focher B, Grippo C, Tamburini E, Mastromei G. J (2010) [Effects of selected pectinolytic bacterial strains on water-retention of hemp and fiber properties]. *Appl Microbiol.*, vol. 108 no 1, pp. 194–203.
11. Ma'Rijany Hemp Company [Ma'Rijany Hemp Company]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/share/15mwrHpNj5/>; https://www.instagram.com/reel/C_vFcjVtu5h/?igsh=MXV0eHF3cWZzenJlMw%3D%3D
12. Boyko G. Dontsova V. (2023) Formuvannya vlastivostej volokon tehnicnih konopel [Formation of properties of industrial hemp fibers]. *Proceedings of the Industrial crops for sustainable development: priority areas of scientific research in the face of modern challenges and threats, materials of the international scientific-practical conference (Hlukhiv, March 22-23, 2023)*. Hlukhiv: ILK NAAS, pp. 67–69.
13. Berezovsky Y. V., Boyko G. A., Kraglik V. S. (2023) Rozvitok innovacijnoyi skladovoyi pererobki konopel v legkij promislovosti [Development of an innovative component of hemp processing in light industry]. *Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics*. Lviv, Issue 33. pp. 26–32.
14. Boyko G.A., Bogdanova O. F. (2020) Pokrashennya yakisnih harakteristik konoplyanogo kotoninu metodom proparyuvannya [Improving the quality characteristics of hemp cottonin by steaming]. *Standardization. Certification. Quality*. Kharkiv, vol. 2, no 124, pp. 27–32.
15. Rastorgueva M. Y. (2007) Rozrobka tehnologiyi otrimannya bagatokomponentnoyi pryazhi z vikoristannyam konoplyanogo kotoninu [Development of a technology for obtaining multicomponent yarn using hemp cottonin: dissertation], Kherson.

В. М. ПАХОМОВА

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри електронних обчислювальних машин
Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту
Українського державного університету науки і технологій
ORCID: 0000-0002-0022-099X

І. Д. ЦИКАЛО

аспірант кафедри електронних обчислювальних машин
Дніпровський інститут інфраструктури і транспорту
Українського державного університету науки і технологій
ORCID: 0000-0002-1629-5873

ВИЗНАЧЕННЯ МАРШРУТІВ ПЕРЕДАЧІ В МЕРЕЖІ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ З ВИКОРИСТАННЯМ GWO

У даній роботі виконано дослідження можливості використання GWO щодо визначення маршрутів передачі керуючих повідомлень в мережі інформаційно-телекомунікаційної системи (ІТС) залізничного транспорту.

На сучасному етапі в комп'ютерних мережах залізничного транспорту застосовується протокол OSPF, при використанні якого в реальному часі з'являється проблема завдяки змінам обсягів даних, і для вирішення якої доцільно використання методів штучного інтелекту, що підтверджує актуальність теми. Для визначення маршрутів в мережі ІТС залізничного транспорту можливо використання як нейронних мереж (мережі Хопфілда, машини Больцмана, багатошарового перцептрона, мережі RBF, нейронечіткої мережі), так і багатоагентних методів інтелектуальної оптимізації (мурашиний та бджолиний алгоритми, алгоритм кажанів і алгоритм сірих вовків). Для визначення маршрутів передачі керуючих повідомлень в мережі ІТС залізничного транспорту (на магістральному рівні) створено з використанням мови Python та наступних бібліотек: NumPy; NetworkX; Matplotlib; Tkinter програмну модель «Routes_GWO», в основі якої реалізація Grey Wolf Optimizer з основними параметрами: розмір популяції – 100 вовків; максимальна кількість ітерацій – 50. На створеній програмній моделі «Routes_GWO» проведено дослідження фітнес-функції за ітераціями (від 0 до 50). Організовано серію експериментів на створеній програмній моделі «Routes_GWO»; всі отримані результати надають коректні розв'язки, що близькі до оптимального результату (побудови мінімального остовного дерева), але займають значно менший час ніж знаходження аналогічного рішення з використанням багатошарової нейронної мережі, що потребує визначення її оптимальних параметрів (кількості прихованих нейронів, типу функції активації нейронів, алгоритму навчання), створення різних вибірок та організацію основних етапів роботи нейронної мережі: навчання; тестування; валідацію.

Ключові слова: мережа, маршрутизатор, затримка, мінімальне остовне дерево, GWO, популяція вовків, кількість ітерацій, фітнес-функція.

V. M. PAKHOMOVA

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Electronic Computers
Dnipro Institute of Infrastructure and Transport
of Ukrainian State University of Science and Technology
ORCID: 0000-0002-0022-099X

I. D. TSYKALO

Postgraduate Student at the Department of Electronic Computers
Dnipro Institute of Infrastructure and Transport
of Ukrainian State University of Science and Technology
ORCID: 0000-0002-1629-5873

DETERMINATION OF TRANSMISSION ROUTES IN THE NETWORK OF THE INFORMATION AND TELECOMMUNICATION SYSTEM OF RAILWAY TRANSPORT USING GWO

In this work, the study of the possibility of using GWO to determine the routers for transmitting control messages in the network of the information and telecommunication system (ITS) of railway transport is carried out.

At the present stage, the OSPF protocol is used in the computer networks of railway transport, when using which a problem appears in real time due to changes in data volumes, and for the solution of which it is advisable to use artificial

intelligence methods, which confirms the relevance of the topic. To determine routes in the ITS network of railway transport, it is possible to use both neural networks (Hopfield network, Boltzmann machine, multilayer perceptron, RBF network, neurofuzzy network) and multi-agent methods of intelligent optimization (ant and bee algorithms, the bat algorithm and the grey wolves algorithm). To determine the routes for transmitting control messages in the ITS network of railway transport (at the backbone level), it was created using the Python language and the following libraries: NumPy; NetworkX; Matplotlib; Tkinter software model "Routes_GWO", which is based on the implementation of Grey Wolf Optimizer with the main parameters: wolf population – 100; the maximum number of iterations is 50. On the created software model "Routes_GWO", a study of the fitness function by iterations was conducted (from 0 to 50). A series of experiments was organized on the created software model "Routes_GWO"; all the results obtained provide correct solutions result (building a minimal spanning tree), but take much less time than finding a similar solution using a multilayer neural network, which requires determining its optimal parameters (number of hidden neurons, type of neuronal activation function, learning algorithm), creating various samples and organizing the main stages of the neural network: training; testing; validation.

Key words: network, router, latency, minimum spanning tree, GWO, wolf population, number of iterations, fitness function.

Постановка проблеми

Однією з основних задач є маршрутизація в інформаційно-телекомунікаційній системі (ІТС) залізничного транспорту. На сучасному етапі в комп'ютерних мережах, що складають ІТС, використовується відомий протокол OSPF (Open Shortest Path First), здійснюючий пошук найкоротшого шляху на графі, реалізація якого в реальному часі викликає певні труднощі. Перспективним напрямком у створенні подібних систем маршрутизації є застосування методів штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

На сучасному етапі для організації маршрутизації в комп'ютерних мережах і системах найчастіше проводяться дослідження з використанням наступних нейронних мереж (НМ) [1–3, 5, 8, 10]: мережі Хопфілда; багатошарового перцептрона (Multi Layer Perceptron, MLP); радіально-базисної мережі (Radial Basis Function Network, RBF); машини Больцмана, а також нейронечіткої мережі (Adaptive-Network-Based Fuzzy Inference System, ANFIS) [9]. Але до методів штучного інтелекту окрім нейромережної технології мають також відношення багатоагентні методи інтелектуальної оптимізації [3–4] з використанням таких алгоритмів як: мурашиний та бджолиний; кажанів; сірих вовків та інші. З одного боку, для організації маршрутизації можливе використання різних метрик: кількість маршрутизаторів; відстань між ними; затримка на маршрутизаторах; пропускна спроможність каналів передачі; втрати на лініях передачі; доступність сервісу та інші. З іншого боку, різними науковцями за різними інтелектуальними підходами створювалися програмні моделі, на основі яких визначалися відповідні оптимальні параметри, але разом з тим важливим недоліком таких методик є відсутність універсальності їх застосування.

Формулювання мети дослідження

Проведені дослідження ставили за мету розвиток методики визначення маршрутів у мережі ІТС залізничного транспорту на магістральному рівні з використанням метода GWO. Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні задачі: створити програмну модель за методом GWO, на основі якої визначити оптимальні параметри алгоритму, що забезпечить достатньо високий рівень визначення маршрутів у мережі ІТС залізничного транспорту.

Викладення основного матеріалу дослідження

Постановка задачі. Мережу ІТС залізничного транспорту (рис. 1) [8] можна представити як зважений граф $G(V, W)$, де V – множина вершин графа, кількість яких дорівнює B ($B = 18$), причому кожна вершина моделює собою вузол (маршрутизатор) мережі; W – множина ребер графа, кожне ребро моделює зв'язок між вузлами, кількість ребер графа дорівнює M ($M = 21$). Кожному ребру графа присвоєна певна вага t_{ij} . Оскільки час передачі по каналу мережі значно менший, то як вагу доцільно використати час затримки на маршрутизаторі під час передачі даних від i до j -го маршрутизатора мережі ІТС залізничного транспорту, мкс. Для визначення маршрутів передачі керуючих повідомлень необхідно визначити мінімальне остовне дерево (МОД) мережі ІТС залізничного транспорту, тобто знайти такий граф $G'(V', W')$, де $V' \in V$ і $W' \in W$, крім того

$$\sum_{(i,j) \in W'} t_{i,j} \rightarrow \min.$$

Метод сірих вовків як основний метод вирішення задачі. Метод сірих вовків (Grey Wolf Optimizer, GWO) [6–7] базується на поведінці та стратегіях полювання сірих вовків. GWO належить до класу метаевристичних алгоритмів, що використовують біологічні та природні процеси для пошуку оптимальних рішень. Алгоритм моделює ієрархічну структуру зграї вовків та їхні методи полювання, що включають відстеження, переслідування та атаки на здобич. Основні ролі в зграї виконує група лідерів: альфа, бета і дельта, тоді як решта зграї позначаються як омега. Для математичного моделювання GWO використовується наступна формула:

$$\vec{X}(t+1) = \vec{X}_p(t) - \vec{A} \cdot \left| \vec{C} \cdot \vec{X}_p(t) - \vec{X}(t) \right|,$$

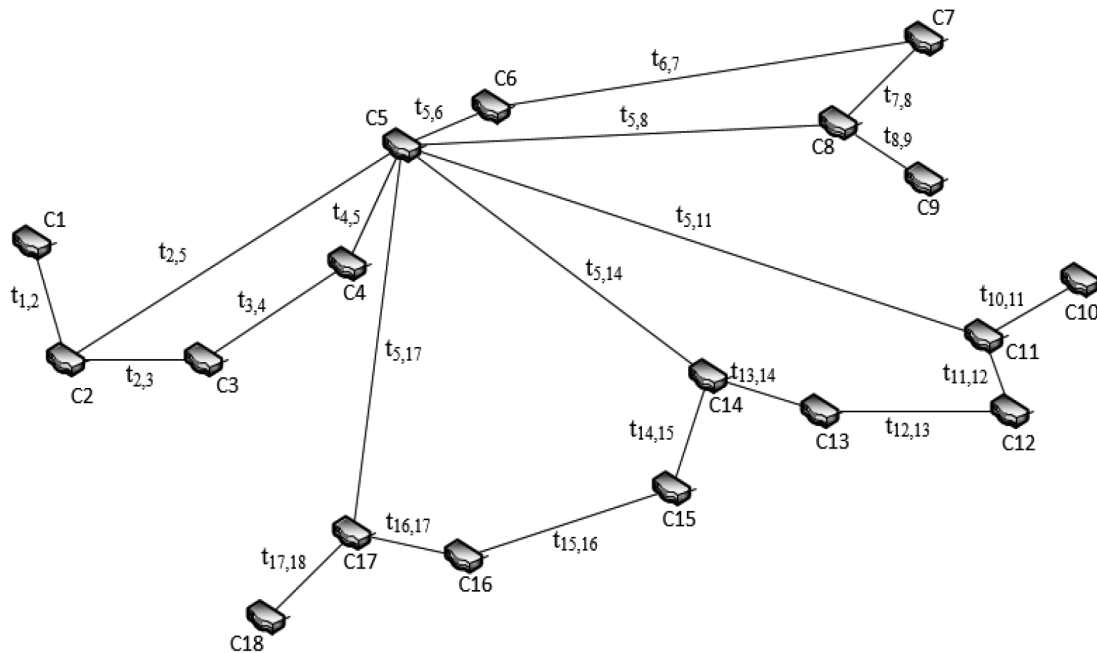

Рис. 1. Граф з'єднань маршрутизаторів мережі [8]: C1 – Рівне; C2 – Львів; C3 – Тернопіль; C4 – Хмельницький; C5 – Київ; C6 – Ніжин; C7 – Полтава; C8 – Харків; C9 – Суми; C10 – Луганськ; C11 – Донецьк; C12 – Красноармійськ; C13 – Чаплине; C14 – Дніпро; C15 – Запоріжжя; C16 – Знам'янка; C17 – Одеса; C18 – Ізмаїл

де $\vec{X}$ позначає вектор положення сірого вовка; t позначає поточну ітерацію; $\vec{X}_p$ вказує вектор положення здобичі; $\vec{A} = 2\vec{a} \cdot \vec{r}_1 - \vec{a}$ і $\vec{C} = 2 \cdot \vec{r}_2$ позначають вектори коефіцієнтів, де $\vec{r}_1$, $\vec{r}_2$ – випадкові вектори в $[0, 1]$, $\vec{a}$ лінійно зменшується з 2 до 0 протягом ітерацій наступним чином:

$$\vec{a}(t) = 2 - \frac{2t}{MaxIter},$$

де t вказує на поточну ітерацію, а $MaxIter$ – на загальну кількість ітерацій.

Інші вовки оновлюють свої позиції відповідно до позицій α , β , δ наступним чином:

$$\begin{aligned}\vec{X}_1 &= \vec{X}_\alpha - \vec{A}_1 \cdot |\vec{C}_1 \cdot \vec{X}_\alpha - \vec{X}|; \\ \vec{X}_2 &= \vec{X}_\beta - \vec{A}_2 \cdot |\vec{C}_2 \cdot \vec{X}_\beta - \vec{X}|; \\ \vec{X}_3 &= \vec{X}_\delta - \vec{A}_3 \cdot |\vec{C}_3 \cdot \vec{X}_\delta - \vec{X}|; \\ \vec{X}(t+1) &= \frac{\vec{X}_1(t) + \vec{X}_2(t) + \vec{X}_3(t)}{3},\end{aligned}$$

де $\vec{A}_1$, $\vec{A}_2$ і $\vec{A}_3$ схожі на $\vec{A}$, $\vec{C}_1$, $\vec{C}_2$, і $\vec{C}_3$ схожі на $\vec{C}$.

Основні етапи алгоритму GWO: 1) ініціалізація популяції (випадковим чином ініціалізуються позиції вовків у пошуковому просторі); 2) оновлення позицій вовків згідно з поведінкою лідерів та інших членів зграї, що включає: відстеження здобичі, підходження до здобичі, атака на здобич; 3) оцінка придатності: визначення найкращих рішень серед наявних вовків; 4) конвергенція: процес продовжується до досягнення критеріїв зупинки (максимальної кількості ітерацій або задоволення певного рівня точності).

Створення програмної моделі. За методом сірих вовків створено програмну модель «Routes_GWO» мовою Python з використанням наступних бібліотек: NumPy для математичних обчислень з масивами; NetworkX для створення та маніпуляції графами; Matplotlib для візуалізації графів; Tkinter для створення графічного інтерфейсу користувача. Основні параметри GWO: 50 – максимальна кількість ітерацій; 100 вовків – розмір популяції.

Більша кількість ітерацій (рис. 2) дозволяє глибше дослідити простір рішень, збільшуючи шанси на знаходження глобального оптимуму, але також підвищує обчислювальні витрати. Кількість вовків визначає розмір популяції агентів, які досліджують простір рішень. Більша кількість вовків покращує дослідження та зменшує ймовірність потрапляння в локальні мінімуми, проте збільшує обчислювальну складність алгоритму.

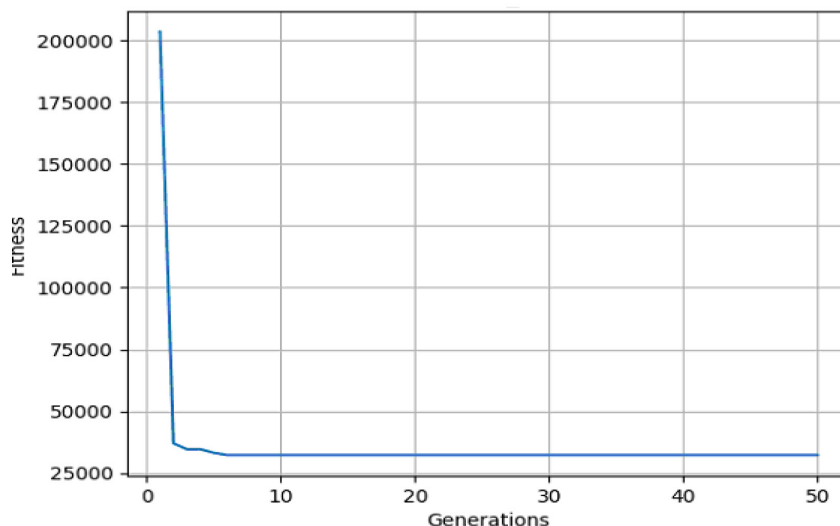

Рис. 2. Дослідження фітнес-функції за ітераціями

Отримані результати. На створеній моделі «Routes_GWO» проведено серію запусків; для прикладу деякі отримані результати зведені до табл. 1 (вага ребра – це значення затримки на маршрутизаторі мережі, мкс).

Таблиця 1

Результати дослідження на створеній моделі «Routes_GWO»

Ребро графа	Експ. № 1		Експ. № 2		Експ. № 3		Експ. № 4		Експ. № 5	
	x	y	x	y	x	y	x	y	x	y
$t_{1,2}$	2 085	1	1 967	1	2 300	1	2 132	1	1 781	1
$t_{2,3}$	1 533	1	2 425	0	2 195	1	2 447	0	2 144	1
$t_{2,5}$	1 939	0	1 886	1	1 581	1	2 046	1	1 647	1
$t_{3,4}$	1 994	1	1 944	1	2 417	0	2 226	1	1 633	1
$t_{4,5}$	2 091	1	1 790	1	2 393	1	1 874	1	1 714	0
$t_{5,6}$	1 515	1	2 012	1	2 081	0	2 084	1	2 062	1
$t_{5,8}$	1 711	1	1 514	1	2 087	1	2 099	0	1 985	1
$t_{5,11}$	1 973	1	2 330	1	2 046	1	2 249	1	2 054	1
$t_{5,14}$	2 332	0	2 060	0	2 002	1	1 669	1	1 800	1
$t_{5,17}$	2 003	1	2 066	1	1 994	1	2 293	1	2 278	0
$t_{6,7}$	2 343	1	2 297	0	1 635	1	2 344	1	2 456	0
$t_{7,8}$	1 784	0	2 229	1	2 399	1	1 840	1	1 791	1
$t_{8,9}$	2 169	1	1 841	1	2 317	1	1 892	1	1 988	1
$t_{10,11}$	2 330	1	1 626	1	2 162	1	2 150	1	1 757	1
$t_{11,12}$	1 664	1	1 550	1	1 825	1	2 308	1	1 760	1
$t_{12,13}$	1 535	1	2 334	1	2 159	1	1 868	1	2 090	0
$t_{13,14}$	2 033	0	1 645	1	2 313	0	2 443	0	1 823	1
$t_{14,15}$	2 001	1	1 894	1	2 158	1	1 815	0	1 738	1
$t_{15,16}$	1 835	1	2 500	0	2 365	0	1 900	1	2 266	1
$t_{16,17}$	1 577	1	2 144	1	2 338	1	2 213	1	2 054	1
$t_{17,18}$	1 755	1	1 978	1	1 599	1	1 709	1	2 003	1

Із таблиці видно, що всі отримані рішення на моделі «Routes_GWO» коректні. У якості прикладу на рис. 3–4 (ваги ребер – затримки на маршрутизаторах, мкс) показано експеримент № 5: МОД та результат, що отриманий на створеній програмній моделі «Routes_GWO», відповідно.

Висновки

Для визначення маршрутів передачі керуючих повідомлень в інформаційно-телекомунікаційній системі залізничного транспорту створено мовою Python програмну модель «Routes_GWO», на вхід якої подається масив затримок на маршрутизаторах; у якості результуючого вектора взято ознаки входження каналів зв'язку до відповідних маршрутів. Усі отримані результати коректні та близькі до аналогічних рішень, що отримані в [8] на основі нейронної мережі конфігурації «21-1-45-21» (21 – кількість нейронів першого шару; 1 – кількість прихованих шарів; 45 – кількість прихованих нейронів; 21 – кількість нейронів результуючого шару), але потребують для цього значно менший час.

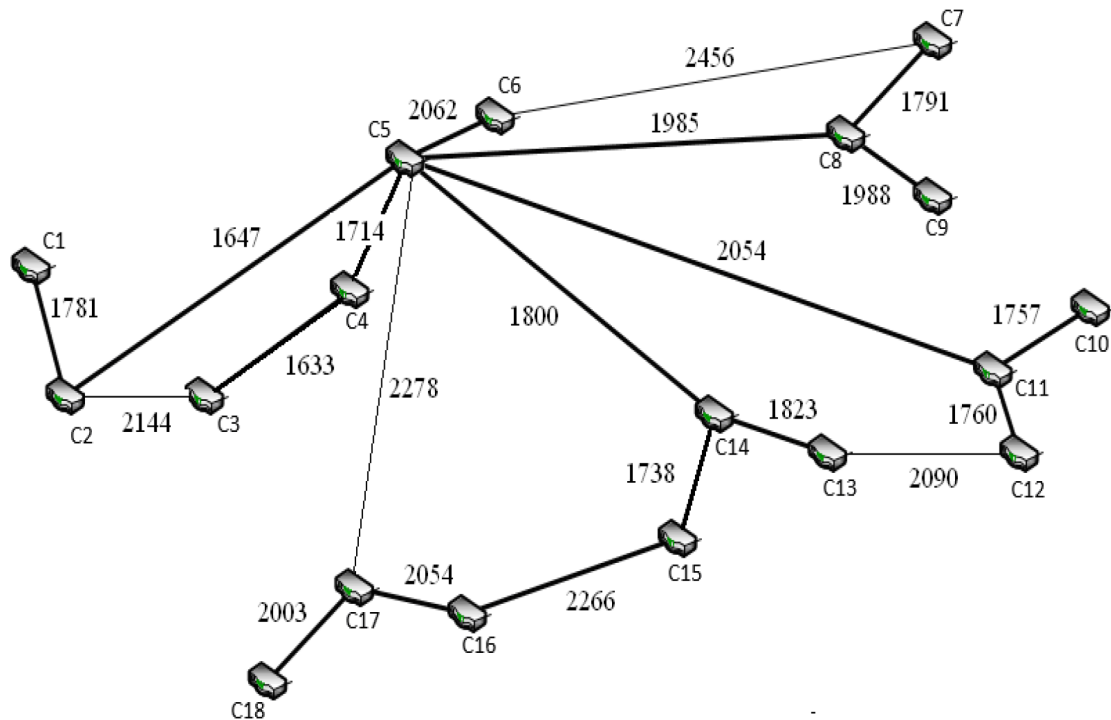

Рис. 3. Побудова МОД за алгоритмом Крускала

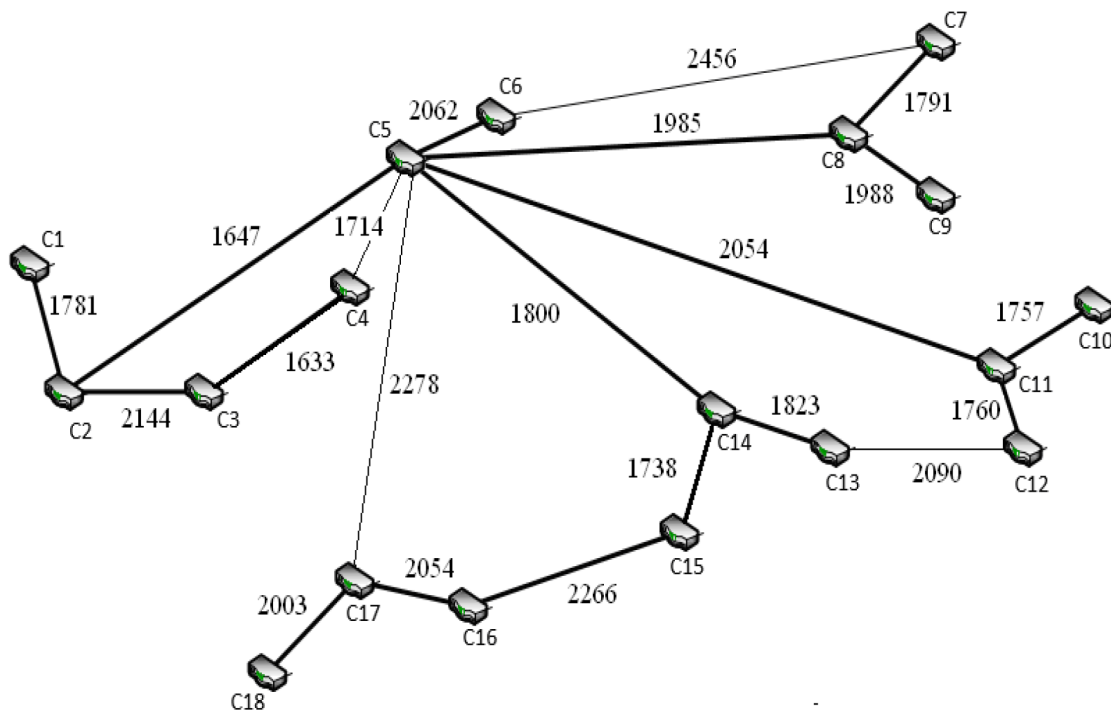

Рис. 4. Результат, що отриманий на програмній моделі «Routes_GWO»

Список використаної літератури

1. Бриндас А.М., Рожак П.І., Семенишин Н.О., Курка Р.Р. Реалізація задачі вибору оптимального авіамаршруту нейронною мережею Хопфілда. *Науковий вісник ХНТУ України: збірник науково-технічних праць*. Львів, 2016. Вип. 26.1. С. 357–363.
2. Колесніков К.В., Карапетян А.Р., Баган В.Ю. Аналіз результатів дослідження реалізації задачі маршрутизації на основі нейронних мереж та генетичних алгоритмів. *Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія: Технічні науки*. 2016. № 1. С. 28–34.

3. Пахомова В.М., Лепеха Р.О. Аналіз методів з природними механізмами визначення оптимального маршруту в комп'ютерній мережі Придніпровської залізниці. *Інформаційно-керуючі системи на залізничному транспорті*. 2014. № 4. С. 82–91.
4. Пахомова В.М., Опрятний А.О. Програмна модель для визначення оптимальних маршрутів у комп'ютерній мережі за двоколоніальним мурашиним алгоритмом. *Наука та прогрес транспорту*. 2021. № 3(93). С. 38–49. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2021/242046>
5. Пахомова В.М., Федоренко Ю.О. Рішення задачі маршрутизації в комп'ютерній мережі Придніпровської залізниці на основі нейронної моделі Хопфілда. *Інформаційно-керуючі системи на залізничному транспорті*. 2012. № 4. С. 76–84.
6. Long W., Cai S., Jiao J., Tang M. An efficient and robust grey wolf optimizer algorithm for large-scale numeration optimization. *Soft Computing*. 2020. No. 24(2). Vol. 24. pp. 997–1026. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00500-019-03939-y>
7. Mirjalili S., Mirjalili S.M., Lewis A. Grey Wolf Optimizer. *Advances in Engineering Software*. 2014. Vol. 69. pp. 46–61. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.advengsoft.2013.12.007>
8. Pakhomova V.M., Skaballanovich T.I., Bondareva V.S. Intelligent routing in the network of information and telecommunication system of railway transport. *Science and Transport Progress*. 2019. No. 2(80). pp. 77–90. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2019/166092>
9. Pakhomova V.M., Mandybura Y.S. Optimal route definition in the railway information network using neural-fuzzy models. *Science and Transport Progress*. 2019. No. 5(83). pp. 81–98. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2019/184385>
10. Pakhomova V.M., Tsykalo I.D. Optimal route definition in the network based on the multilayer neural model. *Science and Transport Progress*. 2018. No. 6(78). pp. 126–142. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2018/154443>

References

1. Bryndas A.M., Rozhak P.I., Semynshyn N.O., & Kurka R.R. (2016) Realizatsiia zadachi vyboru opty-malnoho aviamarshrutu neironnoi mrezehei Khopfilda. [Implementation of the optimal air route selection problem using a Hopfield neural network]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 26(1), 357–363 (in Ukrainian).
2. Kolesnikov K.V., Karapetian A.R., & Bahan V.Y. (2016) Analiz rezultativ doslidzhennia realizatsii zadachi marshrutyzatsii na osnovi neironnykh mrezezh ta henetychnykh alhorytmiv. [Analysis of the research on the implementation of the routing problem based on neural networks and genetic algorithms]. *Visnyk Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Tekhnichni nauky*, 1, 28–34 (in Ukrainian).
3. Pakhomova V.M., & Lepekha R.O. (2014) Analiz metodiv z pryrodnymy mekhanizmy vyznachennia optymalnoho marshrutu v komp'iuternii mrezezhi Prydniprovskoi zaliznytsi. [Analysis of methods with natural mechanisms for determining the optimal route in the computer network of the Pridneprovskaya Railway]. *Information and control systems at railway transport*, 4, 82–91 (in Ukrainian).
4. Pakhomova V.M., & Opriatnyi A.O. (2021) Prohamna model dlya vyznachennia optymal'nykh marshrutiv u kompyuternii mrezezhi za dvokolonial'nym alhorytmom. [Software model for determining the optimal routes in a computer network based on the two-colonial ant algorithm]. *Science and Transport Progress*, 3(93), 38–49. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2021/242046> (in Ukrainian).
5. Pakhomova V.M., & Fedorenko Y.O. (2012) Rishennia zadachi marshrutyzatsii v komp'iuternii mrezezhi Prydniprovskoi zaliznytsi na osnovi neironnoi modeli Khopfilda. [Solution of the routing problem in the computer network of the Pridneprovskaya Railway based on the Hopfield neural model]. *Information and control systems at railway transport*, 4, 76–84 (in Ukrainian).
6. Long W., Cai S., Jiao J., & Tang M. (2020) An efficient and robust grey wolf optimizer algorithm for large-scale numeration optimization. *Soft Computing*, 24(2), 24, 997–1026. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00500-019-03939-y> (in English).
7. Mirjalili S., Mirjalili S.M., & Lewis A. (2014) Grey Wolf Optimizer. *Advances in Engineering Software*, 69, 46–61. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.advengsoft.2013.12.007> (in English).
8. Pakhomova V.M., Skaballanovich T.I., & Bondareva V.S. (2019) Intelligent routing in the network of information and telecommunication system of railway transport. *Science and Transport Progress*, 2(80), 77–90. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2019/166092> (in English).
9. Pakhomova V.M., & Mandybura Y.S. (2019) Optimal route definition in the railway information network using neural-fuzzy models. *Science and Transport Progress*, 5 (83), 81–98. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2019/184385> (in English).
10. Pakhomova V.M., & Tsykalo I.D. (2018) Optimal route definition in the network based on the multilayer neural model. *Science and Transport Progress*, 6(78), 126–142. DOI: <https://doi.org/10.15802/stp2018/154443> (in English).

С. А. ПОЛОЖАЄНКО

доктор технічних наук, професор,
завідувач кафедри комп'ютеризованих систем та програмних технологій
Національний університет «Одеська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4082-8270

А. Ю. ПРОКОФЬЄВ

аспірант кафедри комп'ютеризованих систем та програмних технологій
Національний університет «Одеська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4520-4248

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ДОСТОВІРНОСТІ ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛЕЙ ДИНАМІЧНИХ СИСТЕМ, ЗАСНОВАНІ НА ЗАСТОСУВАННІ КОНТОЛЬНИХ АЛГОРИТМІВ

В роботі запропоновано методи контролю достовірності обчислювальної реалізації математичних моделей (ММ) динамічних систем в процесах їх моделювання та управління. Відмінною особливістю цих методів є побудова останніх із застосуванням процедур контрольних обчислень, причому алгоритм контрольних обчислень складає невід'ємну частину загального алгоритму певного методу. Перевірка достовірності виникає через необхідність усунення збоїв, які, з великою ймовірністю, з'являються при реалізації ММ динамічних систем в прикладних задачах моделювання та управління. Причому, актуальність перевірки достовірності розв'язування виразів, які складають ММ динамічних систем (суть – реалізації ММ), обумовлено включенням відповідних обчислювальних засобів безпосередньо в контур управління, а тому адекватність представлення ММ безпосередньо впливає, в кінцевому підсумку, на якість процесу управління. Організація контролю передбачає наявність еталонних величин, з якими порівнюються результати обчислень. В методах, що розглянуто в роботі, запропоновано, в якості еталонних величин, використовувати проконтрольовані результати попередніх обчислень або результати, при отриманні яких ймовірність збою мала. Виходячи з цього, очевидно є можливість організувати реалізацію ММ динамічних систем в процесах їх моделювання та управління зі зростаючою точністю обчислень, яка полягає у послідовному отриманні значення функції (або, іншими словами, вихідного сигналу динамічної системи, представленою відповідною ММ) на кроці обчислень з порядком точності локальної похибки, що збільшується. Крім метода зі зростаючою точністю, в роботі запропоновано екстраполяційний та інтерполяційний методи контролю, принципова відмінність яких полягає у тому, якого роду інформація використовується для контролю. В екстраполяційному методі для підвищення достовірності контролю на кроці обчислювального процесу, який контролюється, використовується інформація, вже проконтрольована на попередніх кроках обчислювального процесу. Інтерполяційний метод контролю, на відміну від екстраполяційного, враховує зміну розв'язку на кроці обчислень, який контролюється, що дозволяє здійснювати непрямий контроль обраної еталонної функції стану. Розв'язування тестових задач показало конструктивність запропонованих методів контролю достовірності обчислювальної реалізації ММ у випадках їх застосування до реальних динамічних систем.

Ключові слова: математична модель, контрольні обчислення, достовірність обчислень, еталонне значення, екстраполяція, інтерполяція.

S. A. POLOZHAENKO

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Head of the Department of Computerized Systems and Software Technologies
National University "Odesa Polytechnic"
ORCID: 0000-0002-4082-8270

A. YU. PROKOFIEV

Postgraduate Student at the Department of Computerized Systems
and Software Technologies
National University "Odesa Polytechnic"
ORCID: 0000-0002-4520-4248

METHODS FOR CONTROLLING THE RELIABILITY OF COMPUTATIONAL IMPLEMENTATION OF DYNAMIC SYSTEMS MODELS BASED ON THE APPLICATION OF CONTROL ALGORITHMS

The paper proposes methods for checking the reliability of computational implementation of mathematical models (MM) of dynamic systems in the processes of their modeling and control. A distinctive feature of these methods is the construction of the latter using control calculation procedures, and the algorithm of control calculations is an integral part of the general algorithm of a particular method. Reliability checking arises due to the need to eliminate failures that, with a high probability, appear when implementing MM of dynamic systems in applied modeling and control problems. Moreover, the relevance of checking the reliability of solving expressions that make up MM of dynamic systems (the essence is the implementation of MM) is due to the inclusion of appropriate computational tools directly in the control loop, and therefore the adequacy of the MM representation directly affects, ultimately, the quality of the control process. The organization of control assumes the presence of reference values with which the results of calculations are compared. In the methods considered in the work, it is proposed to use, as reference values, the controlled results of previous calculations or results, when obtaining which the probability of failure is small. Based on this, it is obvious to organize the implementation of MM of dynamic systems in the processes of their modeling and control with increasing accuracy of calculations, which consists in sequentially obtaining the value of the function (or, in other words, the output signal of the dynamic system, represented by the corresponding MM) at the calculation step with an increasing order of accuracy of the local error. In addition to the method with increasing accuracy, the work proposes extrapolation and interpolation control methods, the fundamental difference of which is the type of information used for control. In the extrapolation method, to increase the reliability of control at the step of the computational process that is being controlled, information that has already been controlled at the previous steps of the computational process is used. The interpolation control method, unlike the extrapolation method, takes into account the change in the solution at the step of the calculations that is being controlled, which allows for indirect control of the selected reference state function. Solving test problems showed the constructiveness of the proposed methods for controlling the reliability of the computational implementation of the MM in cases of their application to real dynamical systems.

Key words: mathematical model, control calculations, reliability of calculations, reference value, extrapolation, interpolation.

Постановка проблеми

Відмінною ознакою сучасних систем управління є переважне застосування різного роду обчислювальних засобів (алгоритмічних та програмних), які використовуються – в якості модельної підтримки – для реалізації ММ динамічних об'єктів, а також алгоритмів управління останніми – при здійсненні, наприклад, технологічних процесів. Тому якість функціонування систем моделювання та управління, у значній мірі, визначається характеристиками обчислювальних засобів, що використовуються. Проблема забезпечення якості функціонування, зокрема управляючих систем з обчислювальною машиною в контурі управління, є дуже складною як з технічної, так і математичної точок зору. При вирішенні цієї проблеми практика висунула на одне з перших місць науковий напрямок, пов'язаний із розробкою методів та засобів, що забезпечують надійність процесів обчислень та обробки інформації [1–4].

У реальних системах моделювання чи управління процеси обчислень неминуче супроводжуються різного роду *завадами та похибками*. Так, у разі числового аналізу рівнянь (або інших математичних залежностей) динаміки (що утворюють ММ динамічної системи) на цифровій машині, похибки розв'язування цих рівнянь, крім усього, можуть бути спричинені *збоями* та відмовами в роботі апаратури. При цьому під *збоями* розуміються [5] спотворення оброблюваної та управляючої інформації під впливом первинних причин, що самоусуваються (неправильне спрацювання двійкових елементів апаратури, завади, коливання напруги джерел живлення тощо). Причому більшість збоїв мають *випадковий характер*. Тому потрібен дієвий *поточний контроль*, що дозволяє виявити та усунути похибку до її поширення в контурі управління, що зумовлює *оперативність* як одну з основних характеристик засобів контролю похибок.

На тепер використовуються як *програмні* і *апаратні* методи контролю процесів моделювання (чи управління), так і різноманітні їх поєднання [6, 7]. Програмні методи контролю, своєю чергою, можна поділити на *тестові* та *програмно-логічні* [8–10]. Тестовий контроль [11–15] призначено для перевірки відмов обладнання або програмного забезпечення у момент, коли не розв'язується робоча задача на обчислювально-управляючому пристрої або допускається подача тестових сигналів у ході розв'язування задачі.

В цьому випадку необхідно контролювати обчислювальний процес у робочому режимі функціонування системи моделювання або управління, а основним об'єктом контролю є збіг обладнання. Більш раціональним вважаються програмно-логічні методи контролю, що дозволяють здійснювати контроль у процесі розв'язування задачі. Досить повний огляд існуючих методів програмно-логічного контролю (ПЛК) наведено у низці робіт [16–18]. Головним обмеженням застосування існуючих методів контролю числового розв'язування, зокрема, складних нелінійних диференціальних рівнянь (як основного математичного апарату, що описує динамічну поведінку

систем) у системах моделювання та управління є час, що відводиться на проведення контролю. Нижче, на прикладі диференціальних рівнянь, запропоновано методи контролю похибок, викликаних збоями при числовому розв'язуванні цих рівнянь (суть – ММ динамічних об'єктів) в часі, тобто, у темпі з реалізацією управляючого впливу в контурі управління.

Формулювання мети дослідження

Метою роботи є розробка методів, які забезпечують необхідні точність та достовірність розв'язків відповідних рівнянь як математичних моделей динамічних систем, а також виявлення збоїв (завад) в обчислювальному процесі.

Викладення основного матеріалу дослідження

Попередньо визначимо можливості контролю процедур та алгоритмів числового розв'язування математичних виразів, які складають ММ динамічних систем.

В основу числових методів реалізації ММ динамічних систем (в переважній більшості які представлено диференціальними рівняннями у повних або частинних похідних) покладено процедури *покрокового* отримання шуканої функції. При цьому обчислювальний процес природно розбивається на відносно постійні за часом частини, які відповідають визначенню шуканої функції на певному кроці інтегрування. Крім того, обчислювальний процес також розбивається всередині кроку інтегрування на постійні за часом частини, які обумовлено значеннями правої частини системи рівнянь ММ

$$\dot{Y} = f(Y, U, t), \quad Y(t_0) = Y_0, \quad (1)$$

де $Y = (y_1, y_2, \dots, y_n)^T$ – вектор змінних стану, $U = (u_1, u_2, \dots, u_m)^T$ – вектор сигналів управління, $f = (f_1, f_2, \dots, f_n)^T$ – вектор-функція, t – незалежний параметр часу.

При будь-якому з методів числового розв'язування рівнянь динаміки виду (1) контроль збоїв можна організувати шляхом послідовного порівняння результатів, отриманих на поточному та наступному кроках інтегрування.

Наявність чи відсутність збоїв визначається перевіркою умови

$$\xi = \rho(y_i, y_{i+1}) \in D, \quad (2)$$

де ξ – міра близькості значень y_i та y_{i+1} , D – область допустимих значень цієї міри.

Для контролю похибок, викликаних збоями та відмовами, можуть використовуватися методи контролю методичної похибки числового розв'язку на етапі інтегрування. Так, у методах прогнозу та корекції [19] по різниці $\xi = |y_f - y_c|$ між прогнозованим y_f і скорегованим y_c значеннями шуканої функції можна робити висновки про наявність збою у роботі апаратури. Однак, існуючий взаємозв'язок між значеннями y_f та y_c знімає достовірність контролю.

Метод зі зростаючою точністю обчислень. На відміну від методів прогнозу та корекції, що, як зазначено вище, не забезпечують гарантованих оцінок достовірності обчислень, запропонуємо метод *зі зростаючою точністю обчислень*, сутність якого буде полягати у послідовному отриманні значення функції на кроці інтегрування з порядком точності локальної похибки, що збільшується. Очевидно, що для довільного порядку точності r , можна записати:

$$y_{i+1}^{(r)} = y_i^{(r)} + \frac{h}{2} [f(y_i^{(r)}, u_i, t_i) + f(y_{i+1}, u_{i+1}, t_{i+1})], \quad (3)$$

$$y_{i+1}^{(r-1)} = y_i^{(r)} + hf(y_i^{(r)}, u_i, t_i), \quad (4)$$

де верхній індекс вказує на порядок локальної похибки наближеного значення. Порівнюючи значення $y_{i+1}^{(r-1)}$ та $y_{i+1}^{(r)}$ між собою можна зробити висновок щодо локальної похибки розв'язку. Цей самий прийом можна застосувати і для виявлення похибок від збоїв. Таким чином, якщо на попередньому кроці не було збою, то похибка при визначенні $y_{i+1}^{(r-1)}$ може відбутися тільки за умови реалізації виразу (4).

Інакше кажучи, на кожному кроці інтегрування маємо еталонне значення $y_{i+1}^{(r-1)}$, достовірність якого визначається ймовірністю збою при обчисленнях за формулою (4). І в цьому випадку величина $\xi = |y_{i+1}^{(r-1)} - y_{i+1}^{(r)}|$ визначається різницею залишкових членів і є малою величиною порядку $O(h^2)$. Якщо при визначенні $y_{i+1}^{(r-1)}$ відбувся збій та отримано значення з похибкою, то при визначенні $y_{i+1}^{(r)}$ буде використано значення похідної $\frac{\partial f(y + \Delta y, u, t_{i+1})}{\partial y}$, що може, в загальному випадку, знизити достовірність контролю, заснованого на порівнянні $y_{i+1}^{(r)}$ з $y_{i+1}^{(r-1)}$.

Алгоритм, що реалізує метод *зі зростаючою точністю обчислень* повинен відповідати наступним вимогам:

1. Процес обчислень на кроці інтегрування має починатися з визначення функції f в точці t_{i+1} . При цьому не обчислюється функція $f(y, u, t_{i+1})$, а використовується значення функції f , отримане та проконтрольоване при обчисленні найбільш точного значення розв'язку системи (1) на попередньому кроці інтегрування. Розрахункова формула для отримання першого наближеного значення $y(t_i + h)$ з локальною похибкою $O(h^2)$ має вигляд

$$y_{i+1}^{(2)} = y_i^{(r)} + hf(y_i^{(r-1)}, u_i, t_i),$$

де r – порядок локальної похибки наближеного значення розв'язку, $f(y_i^{(r-1)}, u_i, t_i)$ – оцінка похідної, яку використано при визначенні $y_i^{(r)}$.

2. Число розбиттів k (тобто число значень $y_{i+1}^{(r)}$, які отримано зі зростаючою точністю на відрізку $[t_i, t_{i+1}]$) можна обрати, виходячи з обмежень на величину $\xi = (y_{i+1}^{(l+1)} - y_{i+1}^{(l)})$. Однак, в практичних застосунках, доцільно, при синтезі алгоритму методу зі зростаючою точністю, обирати максимальне число розбиттів k , яке можливе для методу обраного порядку точності r .

Оцінимо головний член похибки, застосовуючи для цього правило Рунге [20]. Для деякої точки t відрізка $[t_0, t_N]$ методом k -го порядку точності послідовно можна отримати наближені значення функції y_{h_1} та y_{h_2} на кроках $h_1 \neq h_2$, відповідно.

Визначимо величину:

$$\xi(t) = \frac{y_{h_1} - y_{h_2}}{h_2^k - h_1^k}.$$

Тоді, з урахуванням величини головного члена похибки для кожного із значень $h = h_1$ і $h = h_2$

$$\xi_1 = h_1^k \frac{y_{h_1} - y_{h_2}}{h_2^k - h_1^k} \quad \text{та} \quad \xi_2 = h_2^k \frac{y_{h_1} - y_{h_2}}{h_2^k - h_1^k},$$

можна зробити висновок щодо точності обчислень.

При рівномірному кроці розбиття відрізка $[t_0, t_N]$, тобто, якщо $h_1 = h$, а $h_2 = 2h$, вираз для головного члена похибки набуде наступного вигляду:

$$\xi = y - y_h \approx \frac{y_h - y_{2h}}{2^k - 1}.$$

В залежності від обчисленої величини ξ , для отримання заданої точності, крок h слід або зменшувати, або збільшувати. Похибка, викликана збоєм та така, що перевищує допустиме значення оцінки головного члена похибки $\xi_{\text{доп}}$, буде виявлена та усунута шляхом перерахунку із зменшенням кроку h .

Основною перевагою запропонованого методу є простота алгоритму та незначний обсяг обчислень. Однак достовірність точного контролю може виявитися незадовільною через *взаємовплив величин*, на підставі порівняння яких робиться висновок щодо наявності похибок в процесі обчислень.

Екстраполяційний метод контролю. В низці прикладних задач, зокрема при оцінці достовірності отриманого розв'язку, домінуюче значення мають *час прогнозу* (тобто швидкодія у його отриманні) та *простота* задіяних *обчислювальних процедур*. Зокрема, такі вимоги можуть виникати при розв'язуванні задач управління швидкоплинними динамічними процесами (об'єктами), особливо в умовах багатоваріантної постановки, наприклад, оптимізаційних задач.

Запропонуємо спрощений метод контролю, проблему побудови якого сформулюємо наступним чином: для певного класу задач Q отримати процедуру та алгоритм розв'язування A_k , результат виконання яких Y , у застосуванні до розв'язування задачі $q \in Q$ співпадає з точністю до ε з результатом, отриманим по основному алгоритму A_b . При цьому витрати часу та обчислювальні витрати (зокрема, машинної пам'яті) на реалізацію алгоритму A_k мають перебувати у заданих межах.

В разі обчислення по основному алгоритму A_b для класу задач Q моделювання динаміки динамічних об'єктів (або управління ними) більша частина часу витрачається на обчислення правої частини системи (1). Час обчислення за алгоритмом A_k можна значно скоротити у порівнянні з алгоритмом A_b , якщо в ньому використовувати значення функції $f(Y, U, t)$, отримані по алгоритму A_b . Оскільки обчислювальний процес за алгоритмом A_b також наражається на збої, то відмова від обчислювання функції $f(Y, U, t)$ значно зменшить ймовірність похибок першого роду – α -похибок. В даному випадку можна досягнути підвищення достовірності контролю на кроці обчислювального процесу, який контролюється, якщо у контрольній процедурі (контрольному алгоритмі) використовувати інформацію, яку вже проконтрольовано на попередніх кроках, тобто використати для контролю ідею *екстраполяції*.

Тоді, контрольне значення функції на $(i + 1)$ -му кроці інтегрування, який контролюється, може визначатися за формулою

$$\bar{y}_{i+1} = \sum_{p=0}^{p_1} a_p y_{p-1} + h \sum_{s=1}^{s_1} b_s f(Y, U, t_{i-s}), \quad (5)$$

де $h = t_{i+1} - t_i$ – крок інтегрування, a_p, b_s – коефіцієнти.

У (5) використовуються тільки значення функції та її похідних, які проконтрольовано на попередніх кроках інтегрування. Верхні межі сум p_1 та s_1 обираються з умови потрібного порядку точності алгоритму, який

контролюється. Коефіцієнти a_p , b_s доцільно обирати, виходячи з умови мінімальної локальної похибки (тобто рівності нулю залишкового члена $r_i = 0$ між точним розв'язком та числовим розв'язком (5)).

Якщо при екстраполяції враховувати одну оцінку вказаних складових розв'язку (наприклад, похідної для диференціальних рівнянь динаміки), отриману за основним алгоритмом, то у виразі (5) додається один доданок:

$$\bar{y}_{i+1} = \sum_{p=0}^{p_1} a_p y_{p-1} + h \left[\sum_{s=1}^{s_1} b_s f(Y, U, t_{i-s}) + b_0 f(Y, U, t_{i+1}) \right], \quad (6)$$

де $f(Y, U, t)$ – оцінка складової (наприклад, похідної), b_0 – коефіцієнт.

Розглянемо отримання коефіцієнтів a_p та b_s для контрольної формули (6). Оскільки контрольна формула (6) являє собою по суті багатокроковий екстраполяційний метод розв'язування крайової задачі, то точний розв'язок $y = y(t)$ за умови, що на попередніх кроках обчислень отримано також «точний» розв'язок, буде визначатися наступним чином:

$$y(t_{i+1}) = \sum_{p=0}^{p_1} a_p y(t_{i-p}) + h \sum_{s=1}^{s_1} b_s f[Y(t_{i-s}), u_{i-s}, t_{i-s}] + h b_0 f[Y(t_{i+1}), u_{i+1}, t_{i+1}] + r_i, \quad (7)$$

де r_i – залишковий член.

Вибором коефіцієнтів a_p , $p = \overline{0, p_1}$ та b_s , $s = \overline{1, s_1}$ слід досягнути малості величини r_i , причому, для простоти вибору, можна припустити, що $r_i \rightarrow 0$ (або, навіть $r_i = 0$, якщо розв'язок $y = y(t)$ може являти собою алгебраїчний багаточлен високого ступеня). Тоді, задавшись початковими значеннями a_0 , b_0 , b_1 , визначається перше наближення для формули (7) та перевіряється умова

$$y(t) = y(t_{i+1}) + r_i \Big|_{r_i \rightarrow 0} \quad (8)$$

і, якщо (8) не виконується, тоді послідовним перебором значень коефіцієнтів a_p , $p = \overline{1, p_1}$ та b_s , $s = \overline{2, s_1}$ досягається зазначена вище умова. В результаті обираються ті значення a_p та b_s , які забезпечують найменшу величину r_i .

В якості прикладу наведемо контрольну формулу, орієнтовану на контроль результатів, отриманих за алгоритмом (6), якщо дискретизація вузлових точок виконується за виразом $t_{i+1} = t_i + \lambda h$, де $\lambda = 2/3$:

$$\bar{y}_{i+1} = y_i + h y_{i+\lambda}. \quad (9)$$

Для матричного рівняння (1) n -го порядку формула (6) набуває вигляду:

$$\bar{y}_{i+1} = \sum_{p=0}^{p_1} a_{j,p} y_{j,p-1} + h \left[\sum_{s=1}^{s_1} b_{j,s} f_j(Y, U, t_{i-s}) + b_{j,0} f_j(Y, U, t_{i+1}) \right], \quad j = \overline{1, n}.$$

Для прикладної задачі дослідження динаміки польоту літака на рис. 1 та рис. 2 показано залежність математичного очікування та середнього квадратичного відхилення величини

$$\xi = \sum_{j=1}^n \frac{|y_{j,i} - \bar{y}_{j,i}|}{\max_t |y_j|}, \quad j = \overline{1, 6},$$

від кроку h при числовому розв'язуванні рівняння (1).

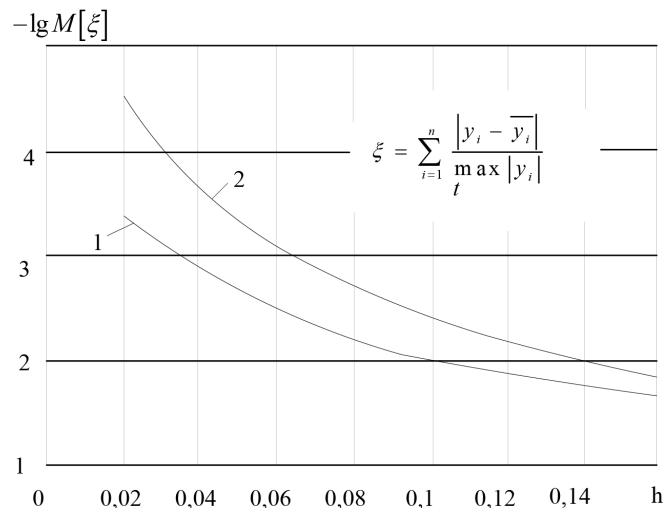
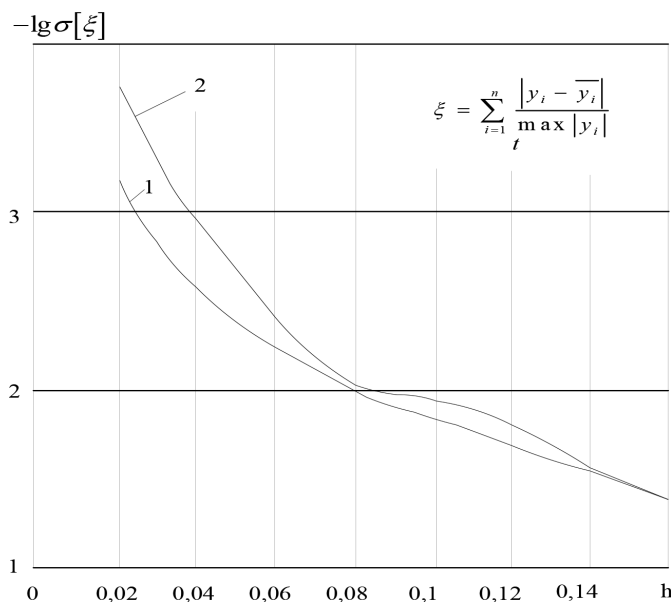
Криві (позначені цифрами 1 та 2) на рис. 1 і рис. 2 отримано при використанні для контролю виразу (9) з різними значеннями параметру λ .

Інтерполяційний метод контролю. При застосуванні для визначення достовірності екстраполяційного методу контролю є можливість виконувати корекцію розв'язку при похибках не повторними обчисленнями, а заміною y_{i+1} на $\bar{y}_{i+1}$, що є суттєвим при моделюванні та управлінні в реальному (або прискореному) масштабі часу. Однак точність контролю в даному випадку залежить від точності екстраполяції розв'язку за допомогою формули (6) і може виявитися незадовільною.

З цієї причини, з точки зору підвищення точності контролю, більшу перевагу, у порівнянні з екстраполяційним методом, слід вважати метод, заснований на ідеї *інтерполяції*. Зазначимо, що в інтерполяційних формулах контролю, на відміну від екстраполяційних, враховується зміна розв'язку на кроці обчислень, який контролюється, що веде до зменшення різниці між величинами y та $\bar{y}$, які є результатом застосування алгоритмів A_0 та A_k , відповідно. Підвищення точності інтерполяції можна отримати, залучаючи результати обчислень за основним алгоритмом A_b , отримані до кроку обчислень, який контролюється.

Зважаючи на вище наведене, запропонуємо контрольну багатокрокову інтерполяційну формулу, за допомогою якої можна здійснювати контроль процесу обчислень на $(i+1)$ -му кроці:

$$\bar{y}_i = \sum_{p=-1}^{p_1} a_p y_{i-p} + h \sum_{s=-1}^{s_1} b_s f(Y, U, t_{i-s}), \quad (10)$$

Рис. 1. Залежність математичного очікування $M[\xi]$ величини ξ від кроку h (екстраполяційний метод)Рис. 2. Залежність середнього квадратичного відхилення $\sigma[\xi]$ величини ξ від кроку h (екстраполяційний метод)

де a_p та b_s – дійсні коефіцієнти; $p \neq 0$ (це вироджений випадок, при якому $a_0 = 1$, а всі інші коефіцієнти дорівнюють нулю, причому виконується тотожність $\bar{y}_i \equiv y_i$).

Як і у випадку екстраполяційної формули (6) в (10) верхні границі підсумовування необхідно обирати у залежності від необхідного порядку точності контролю, а коефіцієнти a_p та b_s – з умови точності представлення поліномів відповідного ступеня. Таким чином, вираз (10) визначає процедуру *інтерполяційного методу* контролю обчислень.

Принципова відмінність інтерполяційного виразу (10) від екстраполяційного виразу (6), як контрольних алгоритмів, полягає в наступному. У разі екстраполяційних формул безпосередньо контролюваною величиною є значення функції, отримане за основним алгоритмом A_b на контрольованому кроці обчислень, а контрольне значення є результатом застосування виразу (6). У разі інтерполяційних формул контролю величина $\bar{y}_i$ обчислюється за виразом (10), а еталонним є значення функції, отримується за основним алгоритмом A_b на попередньому $(i - p)$ -ому кроці обчислення, тобто здійснюється, по суті, *непрямий* контроль.

На рис. 3 та рис. 4 показано залежності математичного очікування та середнього квадратичного відхилення величини

$$\xi_i = \left[\sum_{j=1}^p \left(\frac{y_{i,j} - \bar{y}_{i,j}}{\max_i |y_j|} \right)^2 \right]^{1/2}$$

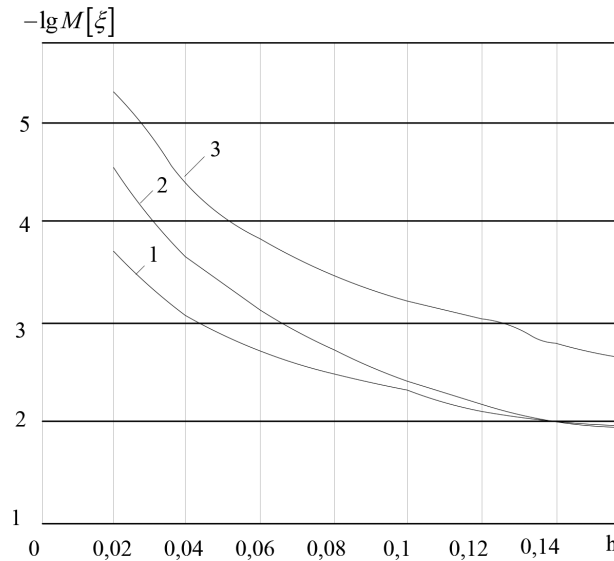

Рис. 3. Залежність математичного очікування $M[\xi]$ величини ξ від кроку h (інтерполяційний метод)

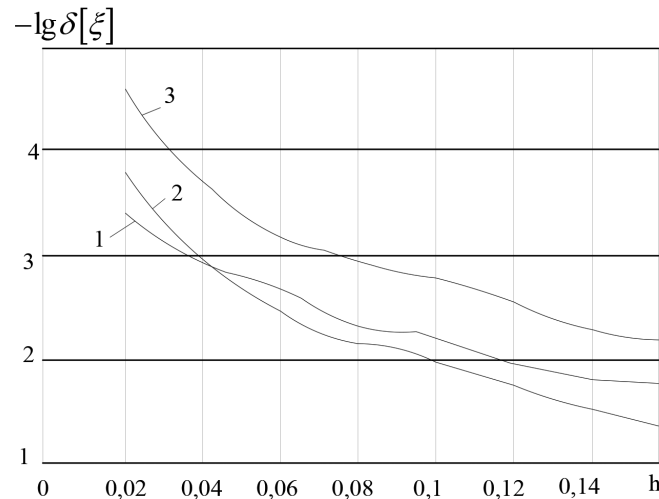

Рис. 4. Залежність середнього квадратичного відхилення $\sigma[\xi]$ величини ξ від кроку h (інтерполяційний метод)

від кроку дискретності h у рівнянні (1), що як і у випадку екстраполяційного методу, описує динаміку польоту літака.

Для порівняння наведено криву 3, яка відповідає застосуванню для контролю екстраполяційної формули

$$\bar{y}_{i+1} = y_i + h(2,25\dot{y}_{i-1} - 1,25\dot{y}_{i-2}).$$

Можна бачити, що зі збільшенням кроку дискретності h точність інтерполяційного методу контролю, порівняно з екстраполяційним методом, збільшується.

Висновки

Проведено аналіз та визначено можливості контролю достовірності обчислювальної реалізації ММ динамічних систем в процесах їх моделювання та управління. Запропоновано метод зі зростаючою точністю обчислень, який, у порівнянні з методами «прогноз-корекція», дозволяє отримувати значення шуканої функції стану динамічних систем з порядком точності локальної похибки, що збільшується, і який (порядок) може бути завдано попередньо, до інтегрування рівнянь ММ динамічної системи.

Для певних класів прикладних задач, що потребують підвищеного контролю достовірності реалізації ММ динамічних систем, запропоновано екстраполяційний та інтерполяційний методи контролю. Методи ґрунтуються на застосуванні контрольного алгоритму, який є вбудованим в основний алгоритм на етапі числового розв'язування поставленої задачі (моделювання динаміки чи управління), але такого, що простіший за основний. При цьому екстраполяційний

метод дозволяє досягнути підвищення достовірності обчислень за рахунок застосування в контрольному алгоритмі інформації, яку вже проконтрольовано на попередніх кроках основного алгоритму, а за допомогою інтерполяційного методу можна організувати неявний контроль безпосередньо на кроці обчислень, який виконується.

При цьому екстраполяційний метод дозволяє досягнути підвищення достовірності обчислень за рахунок застосування в контрольному алгоритмі інформації, яку вже проконтрольовано на попередніх кроках основного алгоритму, а за допомогою інтерполяційного методу можна організувати неявний контроль безпосередньо на кроці обчислень, який виконується.

Розв'язування тестових задач, на прикладах моделювання динаміки літальних апаратів, показало конструктивність запропонованих методів контролю достовірності обчислювальної реалізації ММ.

Список використаної літератури

1. Ляшенко Б. М., Кривонос О. М., Вакалюк Т. А. Методи обчислень. Житомир: Вид-во ЖДУ, 2014. 228 с.
2. Шевченко С. В., Гужва В. О., Малиш В. Д., Мorkва І. Ю. Обґрунтування попереднього вибору архітектури системи обробки даних з використанням нечіткої логіки. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Системний аналіз, управління та інформаційні технології*, 2019. № 2. С. 81–87. URL: <https://doi.org/10.20998/2079-0023.2019.02.14>
3. Парійський Є. Ю. Порівняльний аналіз математичних моделей і підходів до моделювання та аналізу безперервно-дискретних систем. *Диференціальні рівняння та процеси керування*, 1997. № 1. С. 36–52.
4. Кветний Р. Н., Богач І. В., Бойко О. Р. Комп'ютерне моделювання систем та процесів. Методи обчислень. Вінниця: ВНТУ, 2012. 193 с.
5. Костюшко І. А., Любашенко Н. Д., Третиник В. В. Методи обчислень. К. : НТТУ «КПІ ім. І. Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2021. 243 с.
6. Гліненко, Л. К., Гліненко А. В., Сухонос О. Г. Основи моделювання технічних систем. – Львів : Бескид Біт, 2003. 176 с.
7. Чабанюк Я. М., Яковина В. С., Федасюк Д. В. Побудова і дослідження моделі надійності програмного забезпечення з індексом величини проекту. *Інженерія програмного забезпечення*, 2010. Вип. 1. С. 1–6.
8. Яковина В., Смірнов В. Огляд основних підходів до аналізу надійності програмного забезпечення. *Комп'ютерні науки та інформаційні технології*, 2011 Вип. 719. С. 278–282.
9. Foidl H., Felderer M. Integrating software quality models into risk-based testing. *Software Quality Journal*, 2018. Vol. 26. P. 809–847.
10. Crispin L., Gregory J. Agile Testing: A Practical Guide for Testers and Agile Teams. New York : Addison-Wesley Signature Series (Cohn), 2010. 464 p.
11. Kaner K., Falk J., Nguyen H. Q. Testing Computer Software, Boston : International Thomson Publishing Press, 1999. 542 p.
12. Culbertson R., Brown C., Cobb G. Rapid Testing. Atlanta: Software Quality Institute Series, 2000. 374 p.
13. Катаєва Є. Ю., Одокієнко С. М., Люта М. В., Савченко Я. С. Практичний аналіз якості програмного забезпечення з відкритим кодом. *Управління розвитком складних систем*, 2020. № 44. С. 49–55. URL: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.44.49-55>
14. Говорущенко Т. О. Методологія оцінювання достатності інформації для визначення якості програмного забезпечення. Хмельницький: ХНУ, 2017. 310 с.
15. Галкін П. В., Ключник І. І. Програмування ПЛК в CODESYS. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 192 с.
16. Береза А. М. Основи створення інформаційних систем: 2 вид., перероб. і доп. К. : КНЕУ, 2001. 214 с.
17. Пупена О. М., Ельперін І. В., Луцька Н. М., Ладанюк А. П. Промислові мережі та інтеграційні технології в автоматизованих системах. К. : Ліра-К, 2011. 500с.
18. Hoffmann G. M., Rajnarayan D. G., Waslander S. L., Jang J. S. (2004) The Stanford Testbed of Autonomous Rotorcraft for Multi Agent Control (STARMAC-2004). *In the Proceedings of the 23rd Digital Avionics System Conference. Salt Lake City, UT*. P. 12–16.
19. Коссак О., Тумашова О. Методи наближених обчислень. Львів : Бак, 2003. 168 с.
20. Положаєнко С. А., Прокоф'єв А. Ю. Параметри методу Рунге-Кутти з різним порядком точності при інтегруванні рівнянь динаміки в задачах моделювання нестационарних систем. *Інформатика та математичні методи в моделюванні*, 2024. Т. 14. № 1–2. С. 85–96. URL: <https://doi.org/10.15276/imms.v14.no1-2.85>

References

1. Liashenko B. M., Kryvonos O. M., Vakaliuk T. A. (2014) Metody obchyslen [Calculation methods]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU. [in Ukrainian].
2. Shevchenko S. V., Huzhva V. O., Malyshev V. D., Morkva I. Yu. (2019) Obgruntuvannya poperednoho vyboru arkhitektury systemy obrobky danykh z vykorystanniam nechitkoi lohiky [Justification of the preliminary choice of data

processing system architecture using fuzzy logic]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriya: Systemnyi analiz, upravlinnia ta informatsiini tekhnolohii*, no. 2, pp. 81–87. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.20998/2079-0023.2019.02.14>

3. Pariiskii Ye. Yu. (1997) Porivnialnyi analiz matematychnykh modelei i pidkhodiv do modeliuvannia ta analizu bezperervno-dyskretnykh system [Comparative analysis of mathematical models and approaches to modeling and analysis of continuous-discrete systems]. *Dyferentsialni rivniannia ta protsesy keruvannia*, no 1, pp. 36–52. [in Ukrainian].

4. Kvietnyi R. N., Bohach I. V., Boiko O. R. (2012) Kompiuterne modeliuvannia system ta protsesiv. Metody obchyslen [Computer modelling of systems and processes. Computational methods]. Vinnizja: VNTU. [in Ukrainian].

5. Kostiusenko I. A., Liubashenko N. D., Tretynuk V. V. (2021) Metody obchyslen [Computational methods]. K. : NTTU “KPI im. I. Sikorskoho”, Vyd-vo “Politekhnik”. [in Ukrainian].

6. Hlinenko, L. K., Hlinenko A. V., Sukhonosov O. H. (2003) Osnovy modeliuvannia tekhnichnykh system [Fundamentals of modeling technical systems]. – Lviv : Beskyd Bit. [in Ukrainian].

7. Chabaniuk Ya. M., Yakovyna V. S., Fedasiuk D. V. (2010) Pobudova i doslidzhennia modeli nadiinosti prohrannoho zabezpechennia z indeksom velychyny proektu [Construction and research of a software reliability model with a project magnitude index]. *Inzheneriia prohrannoho zabezpechennia*, vol. 1, pp. 1–6. [in Ukrainian].

8. Yakovyna V., Smirnov V. (2011) Ohliad osnovnykh pidkhodiv do analizu nadiinosti prohrannoho zabezpechennia [Overview of the main approaches to software reliability analysis]. *Kompiuterni nauky ta informatsiini tekhnolohii*, vol. 719, pp. 278–282. [in Ukrainian].

9. Foidl H., Felderer M. (2018) Integrating software quality models into risk-based testing. *Software Quality Journal*, vol. 26, pp. 809–847.

10. Crispin L., Gregory J. (2010) Agile Testing: A Practical Guide for Testers and Agile Teams. New York : Addison-Wesley Signature Series (Cohn).

11. Kaner K., Falk J., Nguyen H. Q. (1999) Testing Computer Software, Boston: International Thomson Publishing Press.

12. Culbertson R., Brown C., Cobb G. (2000) Rapid Testing. Atlanta: Software Quality Institute Series.

13. Kataieva Ye. Yu., Odokiienko S. M., Liuta M. V., Savchenko Ya. S. (2024) Praktychnyi analiz yakosti prohrannoho zabezpechennia z vidkrytym kodom [Practical analysis of open source software quality]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, no 44, pp. 49–55. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.44.49-55>

14. Hovorushchenko T. O. (2017) Metodolohiia otsiniuvannia dostatnosti informatsii dlia vyznachennia yakosti prohrannoho zabezpechennia [Methodology for assessing the sufficiency of information to determine software quality]. Khmelnytskyi : KhNU. [in Ukrainian].

15. Halkin P. V., Kliuchnyk I. I. (2019) Prohramuvannia PLK v CODESYS [PLC programming in CODESYS]. Kharkiv : FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

16. Bereza A. M. (2001) Osnovy stvorennia informatsiinykh system: 2 vyd., pererob. i dop. [Fundamentals of creating information systems: 2nd ed., revised and supplemented]. K. : KNEU. [in Ukrainian].

17. Pupena O. M., Elperin I. V., Lutska N. M., Ladaniuk A. P. (2011) Promyslovi merezhi ta intehratsiini tekhnolohii v avtomatyzovanykh systemakh [Industrial networks and integration technologies in automated systems]. K. : Lira-K. [in Ukrainian].

18. Hoffmann G. M., Rajnarayan D. G., Waslander S. L., Jang J. S. (2004) The Stanford Testbed of Autonomous Rotorcraft for Multi Agent Control (STARMAC-2004). *In the Proceedings of the 23rd Digital Avionics System Conference. Salt Lake City, UT*. pp. 12–16.

19. Kossak O., Tumashova O. (2003) Metody nablyzhenykh obchyslen [Approximate calculation methods]. Lviv : Bak. [in Ukrainian].

20. Polozhaienko S. A., Prokofiev A. Yu. (2024) Parametry metodu Runhe-Kutty z riznym poriadkom tochnosti pry intehruiuvanni rivnian dynamiky v zadachakh modeliuvannia nestatsionarnykh system [Parameters of the Runge-Kutta method with different orders of accuracy when integrating dynamics equations in modeling problems of non-stationary systems]. *Informatyka ta matematychni metody v modeliuvanni*, vol. 14, no 1–2, pp. 85–96. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.15276/imms.v14.no1-2.85>

І. В. СЕГЕДА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0003-1958-4985

Д. О. КРИВДА

магістр кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0006-4525-9675

О. В. КРИВДА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0003-4398-6298

СИСТЕМА ПРОГНОЗУВАННЯ СПОЖИВАННЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА ОСНОВІ ТЕМПЕРАТУРНИХ ДАНИХ

В роботі розглянуті основні задачі системи оцінки залежності між споживанням електроенергії та температурою. Система оцінки залежності між споживанням електроенергії та температурою повинна забезпечувати комплексний підхід до аналізу даних, починаючи від збору інформації, її обробки та аналізу, і завершуючи прогнозуванням та візуалізацією результатів. Проведено аналіз різних сучасних підходів та методів до оцінки взаємозв'язку між температурою та споживанням електроенергії. В результаті проведених досліджень визначено ключові фактори, що впливають на енергоспоживання в залежності від температурних умов, а також виявлено переваги та недоліки різних методів та інструментів, що застосовуються в цьому напрямі. Реалізовано оцінку кореляції між температурними показниками та енергоспоживанням за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, що забезпечує високу точність у визначенні зв'язку між цими параметрами. Розроблено математичну модель прогнозування споживання електроенергії на основі даних про температуру, що дозволяє передбачати енергоспоживання з урахуванням змін температурних умов. Обґрунтовано вибір засобів і технологій для створення програмної системи, яка реалізує проведення аналізу даних з використанням бібліотек та інструментів для обробки, збереження та візуалізації інформації. Результати створюють основу для ефективного прогнозування енергоспоживання в міських умовах. Розроблено архітектуру системи, що забезпечує ефективну обробку даних і легке масштабування. Забезпечено інтеграцію з базою даних, що дозволяє ефективно зберігати та обробляти великі обсяги даних для аналізу та прогнозування. Проведено функціональну декомпозицію, яка визначає основні модулі та їхні взаємозв'язки, що сприяє чіткому виконанню кожної задачі. Результати роботи даної системи дозволяють прогнозувати рівень споживання електроенергії залежно від температурних умов. Це сприятиме кращому плануванню ресурсів та зниженню ризиків перевантаження енергосистеми під час температурних піків. Такий підхід дозволяє не лише оптимізувати енергетичні витрати, а й забезпечити стабільність і надійність енергопостачання для міста.

Ключові слова: кореляція, коефіцієнт кореляції Пірсона, лінійна регресія, математичні моделі, лінійні та нелінійні залежності, програмна система.

I. V. SEGEDA

PhD, Associate Professor at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0003-1958-4985

D. O. KRYVDA

Master's Degree at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0009-0006-4525-9675

O. V. KRYVDA

PhD, Associate Professor at the Department of Economics and Entrepreneurship
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0003-4398-6298

SYSTEM FOR FORECASTING ELECTRICITY CONSUMPTION BASED ON TEMPERATURE DATA

The paper examines the main tasks of a system for assessing the dependence between electricity consumption and temperature. This system is designed to provide a comprehensive approach to data analysis, starting from data collection, processing, and analysis, and concluding with forecasting and visualization of results. An analysis of various modern approaches and methods for evaluating the relationship between temperature and electricity consumption has been conducted. As a result of the study, key factors influencing energy consumption under varying temperature conditions have been identified, along with the advantages and disadvantages of different methods and tools applied in this field. The correlation between temperature indicators and energy consumption was evaluated using Pearson's correlation coefficient, ensuring high accuracy in determining the binding between these parameters. A mathematical model for forecasting electricity consumption based on temperature data has been developed, enabling predictions of energy usage while accounting for temperature variations. The selection of tools and technologies for creating a software system that performs data analysis using libraries and tools for processing, storing, and visualizing information is substantiated. The results form the basis for effective energy consumption forecasting in urban environments. The system's architecture has been developed to ensure efficient data processing and easy scalability. Integration with a database has been implemented, allowing efficient storage and processing of large data volumes for analysis and forecasting. Functional decomposition has been carried out, defining the main modules and their interactions, ensuring clear task execution. The results of the system's operation enable forecasting electricity consumption levels based on temperature conditions. This facilitates better resource planning and reduces the risk of overloading the energy system during temperature peaks. This approach not only optimizes energy expenditures but also ensures stability and reliability in urban energy supply.

Key words: correlation, Pearson's correlation coefficient, linear regression, mathematical models, linear and nonlinear dependencies, software system.

Постановка проблеми

Ефективне управління енергетичними ресурсами стає дедалі важливішим в умовах сучасного світу, де відбуваються постійні кліматичні зміни та зростає попит на енергію. Одним із ключових завдань енергетичної галузі є розуміння впливу зовнішніх факторів, зокрема температури, на рівень споживання електроенергії. Це дозволяє не тільки прогнозувати пікові навантаження на енергосистему, але й забезпечувати оптимальне управління ресурсами, знижуючи витрати та екологічний вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Багаторічні наукові дослідження задачі прогнозування споживання електроенергії проводить Інститут загальної енергетики Національної академії наук України. Ці питання в своїх дослідженнях розглядають Кулик М. М., Маляренко О. Є., Майстренко Н. Ю., Станиціна В. В., Куц Г. О. [1], Горський В. В., Тесленко О. І. [2]. Дослідження окремих аспектів цієї проблеми висвітлено у працях таких науковців та дослідників, як Екерт М., і Сміт К. [3], Степанов Ю. Г. [4] та інших. Актуальність дослідження цієї задачі є дуже важливим, особливо враховуючи поточну ситуацію з постійними ракетними обстрілами з боку РФ.

Формулювання мети дослідження

Метою дослідження є розробка методики для оцінки залежності між температурою повітря та споживанням електроенергії у місті. Та на основі методики створити систему, здатну забезпечити точний і оперативний прогноз споживання енергії в міських умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження

Оцінка залежності між температурою та споживанням електроенергії є важливою складовою для планування енергетичних потреб. У сучасній практиці використовуються різні методи для аналізу таких взаємозв'язків, кожен із яких має свої переваги та недоліки.

1. Статистичні методи оцінки є одними з основних інструментів для аналізу залежностей між змінними. Найчастіше використовуються коефіцієнт кореляції Пірсона, а також нелінійні методи аналізу, такі як коефіцієнти Спірмена та Кендалла. Вибір методу залежить від характеру даних і типу взаємозв'язків, які необхідно дослідити. Правильний вибір методу надає змогу визначити силу та напрямок зв'язку між змінними.

2. Регресійні моделі дозволяють створювати прогнозні моделі залежності між температурою та споживанням електроенергії.

3. Методи машинного навчання забезпечують нові можливості для точного прогнозування залежностей між змінними, зокрема між температурою та енергоспоживанням. Використання алгоритмів регресії, нейронних мереж і методів ансамблевого навчання дозволяє враховувати нелінійні взаємозв'язки та взаємодії між

Таблиця 1

Статистичні методи оцінки залежності			
Опис	Переваги	Недоліки	Приклад застосування
Коефіцієнт кореляції Пірсона			
Лінійний метод оцінки залежності між двома змінними (температура та енергоспоживання)	Простота розрахунку, швидкість аналізу	Працює тільки для лінійних залежностей, чутливість до аномалій	Аналіз споживання енергії в залежності від температури в холодних або теплих періодах
Коефіцієнт Спірмена			
Оцінка монотонних залежностей між змінними	Підходить для нелінійних залежностей, менш чутливий до викидів	Більш складний для інтерпретації, великі обчислювальні витрати	Аналіз впливу сезонних змін температури на споживання енергії
Коефіцієнт Кендалла			
Використовується для оцінки міцності залежності між змінними в нелінійних системах	Стійкий до аномальних даних, дозволяє виявляти нелінійні залежності	Вимагає більших обчислювальних ресурсів	Вивчення залежності між змінами клімату та енергоспоживанням

* Зведено авторами: на основі [5, 6].

Таблиця 2

Приклади регресійних моделей			
Опис	Переваги	Недоліки	Приклад застосування
Лінійна регресія			
Моделює лінійний зв'язок між змінними (температура та енергоспоживання)	Легкість використання та інтерпретації	Обмежена лише лінійними залежностями	Прогноз споживання енергії на основі температури в короткостроковій перспективі
Поліноміальна регресія			
Оцінка складних, нелінійних залежностей	Можливість моделювати складні залежності	Складність налаштування моделі, більші вимоги до обчислень	Прогноз зміни енергоспоживання на основі декількох кліматичних факторів

* Зведено авторами: на основі [7, 8].

Таблиця 3

Приклади використання методів машинного навчання			
Опис	Переваги	Недоліки	Приклад застосування
Рандомний ліс			
Метод на основі ансамблю дерев рішень для прогнозування складних взаємозв'язків	Висока точність, стійкість до шумів	Високі вимоги до обчислювальних ресурсів	Прогнозування споживання енергії на основі кліматичних умов
Нейронні мережі			
Метод на основі глибинного навчання для вивчення складних залежностей	Висока точність прогнозів при великих обсягах даних	Складність налаштування та інтерпретації	Автоматизоване прогнозування майбутнього споживання енергії

* Зведено авторами: на основі [9–11]

численними факторами. Це сприяє створенню більш адаптивних моделей, здатних коректно прогнозувати показники навіть у складних і динамічних умовах.

4. Використання великих даних (Big Data) Аналіз великих даних дозволяє отримувати більш точні прогнози та моделі залежності, враховуючи величезні обсяги інформації. Він сприяє виявленню прихованих закономірностей та тенденцій, що можуть бути недоступні при використанні традиційних методів обробки даних. Завдяки цьому вдається підвищити точність оцінки факторів, які впливають на енергоспоживання, та забезпечити адаптацію моделей під специфічні умови. Крім того, використання великих даних відкриває можливості для створення прогнозів у реальному часі, що є важливим для оперативного управління ресурсами.

Таблиця 4

Приклади використання великих даних (Big Data) [12]			
Опис	Переваги	Недоліки	Приклад застосування
Big Data-аналітика			
Застосування великих масивів даних для аналізу взаємозв'язків між змінними	Висока точність аналізу, швидкість обробки	Великі витрати на інфраструктуру та підтримку	Аналіз впливу кліматичних змін на споживання енергії в масштабах країни

5. Географічні інформаційні системи (ГІС) дозволяють не лише візуалізувати вплив кліматичних факторів на енергоспоживання в різних регіонах, але й проводити детальний аналіз змін у споживанні енергії залежно від сезонних і довгострокових кліматичних трендів. Це сприяє прийняттю обґрунтованих рішень щодо оптимізації

Таблиця 5

Використання географічних інформаційних систем [13]

Опис	Переваги	Недоліки	Приклад застосування
Геопросторовий аналіз			
Аналіз регіональних відмінностей клімату та енергоспоживання за геоданими	Детальний аналіз через просторову візуалізацію	Необхідність у спеціалізованому ПЗ та даних	Оцінка енергоспоживання в регіонах із різним кліматом
Системи глобального позиціонування			
Аналіз та візуалізація інформації про фізичні особливості та характеристики земної поверхні	Краще прийняття рішень; Покращення управління ресурсами; Підвищена ефективність	Аналіз геопросторових даних може вимагати значної інфраструктури та ресурсів	Інтерпретує складні географічні закономірності та взаємозв'язки, екологічні фактори, природні ресурси

енергетичних ресурсів і адаптації до змін клімату. Завдяки інтеграції ГІС із сучасними методами аналізу даних, можна ефективніше прогнозувати майбутні потреби в енергії, враховуючи локальні особливості клімату. Крім того, такі системи дозволяють ідентифікувати регіони з найбільшим потенціалом для використання відновлюваних джерел енергії. Це дає змогу розробляти стратегії сталого розвитку, що базуються на науково обґрунтованих даних. Використання ГІС також допомагає оцінити ефективність впроваджених заходів з енергоефективності та виявити області, які потребують додаткових інвестицій. У результаті це дозволяє створити більш адаптивну енергетичну інфраструктуру, стійку до кліматичних змін.

В результаті проведених досліджень визначено ключові фактори, що впливають на енергоспоживання в залежності від температурних умов, а також виявлено переваги та недоліки різних методів та інструментів, що застосовуються в цьому напрямку. Одержані результати створюють теоретичну базу для подальшої розробки ефективної системи прогнозування споживання електроенергії на основі температурних даних, що дозволить підвищити точність прогнозів та оптимізувати використання енергоресурсів.

Оцінка залежності між споживанням електроенергії та температурою є важливим етапом у дослідженні енергетичних систем і кліматичних впливів на енергоспоживання. Для того щоб забезпечити точний аналіз таких залежностей, необхідно використовувати ефективні математичні методи, моделі та інструменти, які дозволяють зібрати, обробити та проаналізувати великі масиви даних.

Коефіцієнт кореляції Пірсона є одним з найпоширеніших статистичних інструментів для вимірювання сили лінійної залежності між двома змінними [14]. У випадку аналізу залежності між споживанням електроенергії та температурою, цей метод дозволяє кількісно оцінити взаємозв'язок і виявити, чи існує кореляція між змінами температури та змінами в обсягах споживаної енергії. Отже розглянемо основні аспекти використання коефіцієнта Пірсона і приклади його практичного застосування.

Коефіцієнт кореляції Пірсона визначає силу та напрямок лінійної залежності між двома змінними (X та Y) і розраховується за такою формулою:

$$r = \frac{\sum (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (X_i - \bar{X})^2 \sum (Y_i - \bar{Y})^2}}, \quad (1.1)$$

де r – коефіцієнт кореляції Пірсона, X_i – значення змінної X (температура), Y_i – значення змінної Y (споживання електроенергії), $\bar{X}$ – середнє значення змінної X , $\bar{Y}$ – середнє значення змінної Y .

Значення коефіцієнта кореляції Пірсона знаходиться в діапазоні від -1 до $+1$:

- $r = +1$ – ідеальна позитивна кореляція: коли одна змінна збільшується, інша також збільшується;
- $r = -1$ – ідеальна негативна кореляція: коли одна змінна збільшується, інша зменшується;
- $r = 0$ – відсутність лінійної кореляції: зміни однієї змінної не впливають на іншу.

Цей метод ефективно використовується для лінійних залежностей між змінними, однак він має обмеження у випадках нелінійних взаємозв'язків [15].

Приклади застосування. Оцінка впливу температури на споживання електроенергії в холодний період року, де застосовується коефіцієнт кореляції Пірсона, формула (1.1).

У зимовий період, коли температура повітря значно знижується, споживання електроенергії може збільшуватися через потребу в опаленні. Використання коефіцієнта кореляції Пірсона дозволяє виміряти лінійну залежність між температурою та споживанням енергії протягом цього періоду. Якщо r наближається до -1 , це свідчить про сильну негативну кореляцію: зниження температури призводить до збільшення споживання енергії.

У літній період може спостерігатися зворотна ситуація, коли підвищення температури призводить до збільшення використання кондиціонерів і, як наслідок, до зростання енергоспоживання. У такому випадку коефіцієнт Пірсона може наближатися до $+1$, що вказує на позитивну кореляцію.

Аналіз споживання енергії в міському та сільському регіонах

Коефіцієнт Пірсона може бути застосований для аналізу залежності між температурою і споживанням енергії в різних регіонах. Наприклад, у містах з високою щільністю населення споживання енергії може бути більш залежним від температурних коливань через масове використання кондиціонерів і систем опалення. У сільських регіонах залежність може бути слабшою через інші фактори.

Планування енергетичних ресурсів на основі історичних даних

За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона можна аналізувати історичні дані щодо температури та споживання електроенергії, щоб передбачити майбутні потреби в енергії. Наприклад, якщо протягом кількох років спостерігається позитивна кореляція між зростанням температури та споживанням енергії влітку, це може бути використано для прогнозування пікових навантажень на енергосистему в майбутні періоди.

Математичне моделювання є важливою частиною аналізу залежності між змінними, зокрема між споживанням електроенергії та температурою. За допомогою математичних моделей можна не лише оцінити взаємозв'язок між змінними, але й будувати прогнози на майбутнє. Одним із найбільш поширених підходів до моделювання залежностей є використання лінійної регресії.

Лінійна регресія – це метод, який використовується для моделювання залежності між двома змінними, де одна змінна (незалежна) використовується для прогнозування іншої (залежної) [7]. У випадку аналізу залежності між температурою та споживанням електроенергії, незалежною змінною є температура, а залежною – споживання енергії.

Модель лінійної регресії описується рівнянням:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon, \quad (1.2)$$

де Y – прогнозоване значення споживання електроенергії, X – температура (незалежна змінна), β_0 – константа (вільний член рівняння), β_1 – коефіцієнт, який показує вплив температури на споживання енергії, ε – випадкова похибка моделі.

Основна мета лінійної регресії – мінімізувати різницю між прогнозованими значеннями Y і фактичними даними шляхом оптимізації коефіцієнтів β_0 та β_1 . Лінійна регресія ефективний інструмент для побудови прогнозних моделей, коли між змінними існує лінійний зв'язок, що відображає формула (1.2).

Метод найменших квадратів використовується для оцінки параметрів моделі, що мінімізує суму квадратів відхилень прогнозованих значень від фактичних. Цей метод дозволяє побудувати найкращу пряму лінію, яка описує залежність між змінними [14].

Приклади застосування математичної моделі на основі коефіцієнта Пірсона. Лінійна регресія на основі коефіцієнта кореляції Пірсона використовується у різних галузях для оцінки взаємозв'язків між двома змінними, що дозволяє ефективно прогнозувати поведінку залежної змінної за умови зміни незалежної. У нашому випадку йдеться про аналіз залежності між температурою і споживанням електроенергії. Розглянемо кілька більш детальних прикладів застосування цього підходу.

Прогнозування енергоспоживання на основі історичних даних

У цьому сценарії за допомогою історичних даних про споживання електроенергії та температурні показники ми можемо створити прогноз на майбутні періоди. Наприклад, розглядаючи дані за кілька років, можна побудувати модель лінійної регресії, яка дозволить передбачити споживання електроенергії на основі прогнозованих змін температури.

Процес побудови моделі може включати наступні кроки:

збір та обробка історичних даних про температури та енергоспоживання; обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона для визначення ступеня лінійної залежності між змінними; побудова регресійної моделі на основі отриманого коефіцієнта кореляції; використання регресійної моделі для прогнозування споживання електроенергії на основі очікуваних змін у температурі.

Наприклад, якщо виявлено значну кореляцію ($-0,8$) між зниженням температури взимку та збільшенням споживання електроенергії, можна прогнозувати, що з кожним падінням температури на 1°C споживання енергії зростатиме на 5% . Такий підхід допоможе енергетичним компаніям планувати ресурси на зимовий період.

Аналіз впливу кліматичних змін на енергоспоживання.

У контексті глобальних кліматичних змін, де середньорічні температури підвищуються, можна використовувати регресійну модель для довгострокових прогнозів. За допомогою даних про минулі температурні показники і споживання електроенергії можна оцінити, як змінюватиметься енергоспоживання у майбутньому.

У цьому випадку, моделювання показує, як зростання середніх температур у певному регіоні впливає на збільшення використання кондиціонерів і систем охолодження влітку. Якщо коефіцієнт Пірсона вказує на сильну позитивну кореляцію (наприклад, $+0,85$) між підвищенням температури влітку і споживанням електроенергії, лінійна регресійна модель може допомогти спрогнозувати, на скільки збільшиться споживання енергії у майбутні роки в результаті глобального потепління.

Моделювання попиту на енергію у різних кліматичних зонах

Лінійна регресія дозволяє створити моделі для різних кліматичних зон, аналізуючи залежність споживання енергії від температурних показників у кожному регіоні. Це може бути особливо корисно для великих країн, де різні регіони мають значні відмінності в кліматі. Наприклад, у північних регіонах зі значними зимовими морозами лінійна регресія може показати сильну негативну кореляцію між температурою і споживанням енергії, тоді як у південних регіонах, де переважають високі літні температури, кореляція може бути позитивною.

У цьому контексті регресійна модель допоможе визначити, як розподіляти енергетичні ресурси між регіонами у різні сезони. Наприклад, у північних регіонах взимку споживання електроенергії може збільшуватися на 10 % при кожному зниженні температури на 2 °C, тоді як у південних регіонах кожне підвищення температури на 3 °C влітку може призвести до збільшення споживання енергії на 8 %.

Вплив температури на пікові навантаження енергосистеми

Лінійна регресія також може бути використана для аналізу пікових навантажень на енергосистему, які зазвичай спостерігаються в періоди екстремальних температур. За допомогою історичних даних можна побудувати модель, яка прогнозуватиме пікові значення споживання електроенергії в залежності від температури.

Наприклад, під час аномальних літніх спеки споживання електроенергії через масове використання кондиціонерів може значно зростати. Якщо коефіцієнт кореляції Пірсона показує високу позитивну залежність (наприклад, +0,9), лінійна регресійна модель дозволить передбачити пікове навантаження на енергосистему і вчасно вжити заходів для уникнення перевантаження або дефіциту електроенергії.

Застосування регресійної моделі для планування інфраструктури

Енергетичні компанії можуть використовувати лінійні регресійні моделі для довгострокового планування розвитку енергетичної інфраструктури. Знаючи прогнозовані зміни у споживанні електроенергії в залежності від температури, вони можуть краще планувати розширення енергомереж, будівництво нових електростанцій або розробку стратегій енергоефективності. Наприклад, якщо модель показує, що у певному регіоні з кожним підвищенням температури на 1 °C споживання електроенергії збільшується на 5 %, енергетичні компанії можуть планувати збільшення потужностей або оптимізувати поточні ресурси для забезпечення стабільного енергопостачання у періоди високого попиту.

Програмна реалізація системи передбачає створення веб-додатка, який дозволяє взаємодіяти з користувачем, виконувати складні розрахунки та візуалізувати результати у вигляді графіків і таблиць. Для цього використовуються сучасні технології та підходи до розробки, такі як мова програмування Python, веб-фреймворк Flask, бібліотека для побудови графіків Chart.js, а також база даних SQLite.

Архітектура системи для оцінки залежності між споживанням електроенергії та температурою базується на принципах багаторівневої веб-архітектури і складається з таких основних компонентів:

Клієнтська частина (Frontend): Інтерфейс користувача (UI): інтерфейс реалізований за допомогою HTML, CSS та JavaScript. Він забезпечує інтуїтивно зрозумілу взаємодію з користувачем, відображаючи дані у вигляді таблиць і графіків, а також дозволяє користувачеві вводити дані для аналізу.

JavaScript та Chart.js: для інтерактивної побудови графіків використовується бібліотека Chart.js, яка динамічно відображає результати аналізу споживання електроенергії та температурних показників.

Серверна частина (Backend): Flask: реалізована на базі веб-фреймворку Flask. Flask забезпечує обробку HTTP-запитів від користувача, управління сесіями та взаємодію з базою даних. Крім того, через Flask реалізовані API-запити для динамічного отримання та оновлення даних.

Модулі обробки даних: у Flask інтегровані модулі для виконання основних математичних розрахунків, таких як обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона та побудова математичних моделей. Обробка даних здійснюється на стороні сервера, що гарантує швидкість і точність аналізу.

База даних (Data Layer): SQLite: для зберігання даних про споживання електроенергії та температури використовується файлова база даних SQLite. Вона є вбудованою базою даних, що зберігає всю інформацію у файлі та забезпечує доступ до даних через SQL-запити. SQLite дозволяє легко зберігати й обробляти великі обсяги інформації без потреби в окремому сервері баз даних.

Візуалізація даних (Visualization Layer): Chart.js: бібліотека JavaScript для побудови інтерактивних графіків. Вона використовується для відображення результатів аналізу у вигляді лінійних графіків, які показують залежність споживання електроенергії від температури. Chart.js забезпечує динамічну взаємодію з даними, що дозволяє користувачам аналізувати інформацію без перезавантаження сторінки. Архітектура системи представлена на рисунку 1.

В результаті, архітектура системи забезпечує надійність, гнучкість і зручність використання для користувачів, які прагнуть аналізувати взаємозв'язок між температурою та споживанням електроенергії.

В рамках системи розроблено нейронну мережу для прогнозування споживання електроенергії та температури на основі історичних даних. Ця модель використовує технології машинного навчання для аналізу залежностей у великих обсягах даних та генерації прогнозів для майбутніх періодів. Що дозволяє системі отримувати

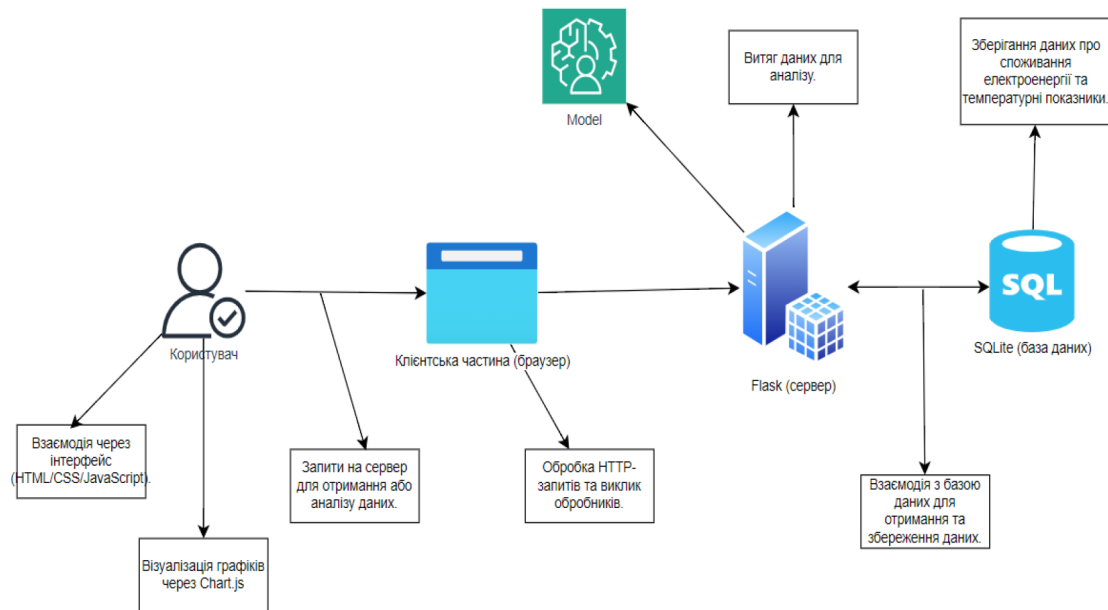

Рис. 1. Архітектура системи

Рис. 2. Алгоритм побудови регресії нейронною мережею

високоточні прогнози, що сприяє більш ефективному плануванню ресурсів та зниженню енергетичних витрат. Крім того, нейронна мережа адаптується до змінних умов, покращуючи точність прогнозів у міру накопичення нових даних, що робить її особливо корисною для довгострокового аналізу та оптимізації енергоспоживання. На рисунку 2 представлено алгоритм побудови регресії нейронною мережею.

Вхідний шар: отримує значення історичних даних по споживанню електроенергії та температурі.

Сховані шари: кілька схованих шарів з активаційними функціями для моделювання нелінійних залежностей.

Вихідний шар: генерує прогнозовані значення для споживання електроенергії та температури на майбутні періоди.

Реалізація нейронної мережі здійснена за допомогою бібліотек TensorFlow та Keras, які забезпечують ефективне навчання моделі та її подальше використання для прогнозування.

У контексті розробки системи була зроблена функціональна декомпозиція (Табл. 6).

Таблиця 6

Деталізація функціональних компонентів		
Функціональний модуль	Опис	Відповідальні функції/класи
Інтерфейс користувача	Відповідає за взаємодію з користувачем, прийом введених даних і виведення результатів	Маршрутизація Flask, шаблони HTML, JavaScript
Обробка запитів	Приймає запити від користувача, обробляє їх і передає дані для подальшого аналізу	Функції Flask для обробки запитів (наприклад, <code>date_range_analysis</code>)
База даних (SQLite)	Зберігання і отримання історичних даних про температуру та споживання енергії	Функції для взаємодії з SQLite (<code>load_data</code> , запити SQL)
Моделі машинного навчання	Створюють і використовують моделі для прогнозу значень енергії та температури	Лінійна регресія, модулі Scikit-learn (<code>train_models</code> , <code>predict_future</code>)
Візуалізація даних	Побудова графіків для відображення поточних і прогнозованих даних	Matplotlib, функції для створення графіків

Це допомогло структурувати процеси, розподілити відповідальності між компонентами та зробити код більш зрозумілим і масштабованим.

Інтерфейс для вибору періоду прогнозування: Користувач має можливість вибрати початковий і кінцевий роки для визначення періоду, на який буде здійснено прогноз. Демонстрація прогнозування майбутніх показників з застосуванням штучного інтелекту відображена на рисунку 3.

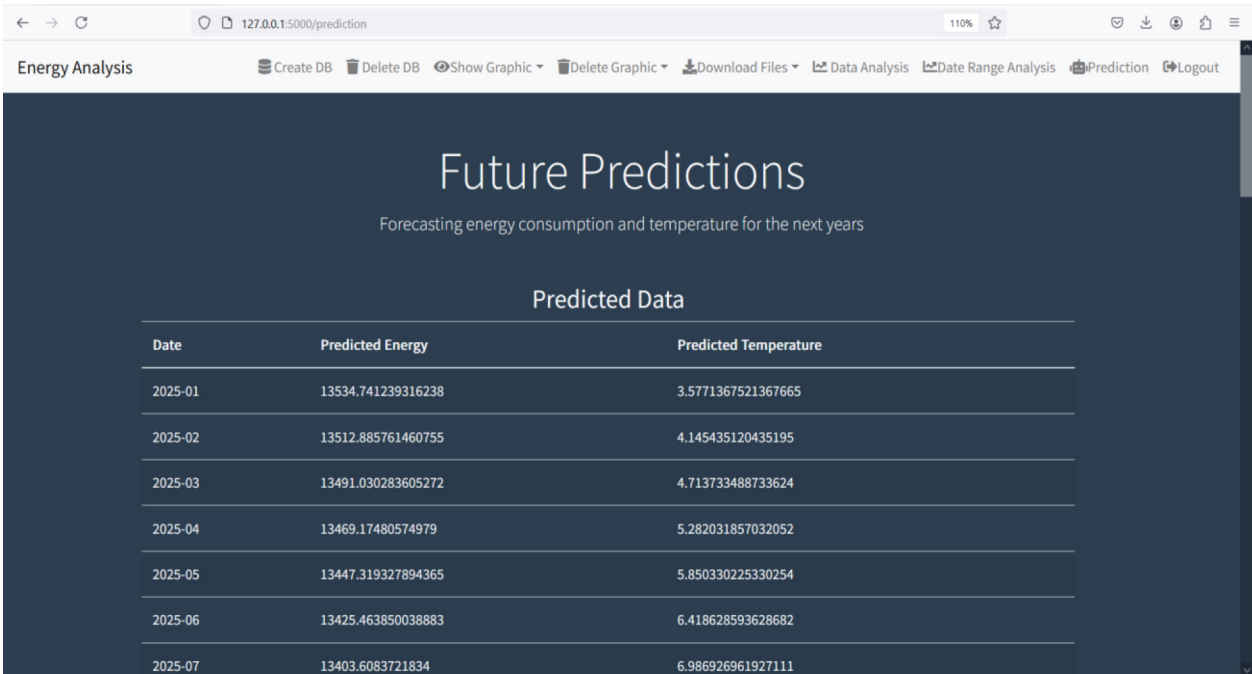

Рис. 3. Приклад роботи штучного інтелекту

Візуалізація прогнозованих даних: Після обробки вхідних даних система генерує графічні зображення, що відображають прогнозовані значення споживання енергії та температури на обраний період.

Висновки

В умовах глобальних кліматичних змін та підвищеного попиту на енергетичні ресурси в умовах війни, розроблена система стає необхідним інструментом для оптимізації енергоспоживання. Використання математичних методів, таких як коефіцієнт кореляції Пірсона та лінійна регресія, дозволяє здійснювати точний аналіз залежностей між температурою та споживанням електроенергії, що дає можливість прогнозувати майбутні потреби та уникати можливих енергетичних криз.

Практична цінність результатів полягає у можливості створення інструменту, що дозволяє прогнозувати рівень споживання електроенергії залежно від температурних умов. Це сприятиме кращому плануванню ресурсів та зниженню ризиків перевантаження енергосистеми під час температурних піків. Такий підхід дозволяє не лише оптимізувати енергетичні витрати, а й забезпечити стабільність і надійність енергопостачання в Україні.

Список використаної літератури

1. Кулик М. М., Маляренко О. Є., Майстренко Н. Ю., Станиціна В. В., Куц Г. О. Енергоефективність та прогнозування енергоспоживання на різних ієрархічних рівнях економіки: методологія, прогнозні оцінки до 2040 року. Київ, «Наукова думка», 2021. 234 с. ISBN 978-966-00-1739-9.
2. V. V. Horskyi, O. Ye. Maliarenko, N. Yu. Maistrenko, O. I. Teslenko, H. O. Kuts Modified three-stage model for forecasting the demand for energy resources at various hierarchy levels of the economy. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, Volume 1049, 3rd International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters Kryvyi Rih, Ukraine. Citation V V Horskyi et al 2022 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 1049 012054 URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1049/1/012054> (дата звернення: 05.02.2025)
3. Екерт, М., і Сміт, К. (2019). Прогнозування споживання енергії на основі кліматичних даних. Харків : Техноцентр. 240 с.
4. Степанов, Ю. Г. (2019). Аналіз залежностей між кліматом і енергоспоживанням. Харків : НТУ «ХПІ». 260 с.
5. Тарасенко, Н. І. (2019). Інформаційні технології в енергетиці. Одеса : Видавництво ОНУ. 300 с.
6. Перегуда О. В. (2022). Статистична обробка даних: навч. посіб. / О. В. Перегуда, О. А. Капустян, О. Б. Курилко. – Електронне видання. – 103 с.
7. Norman R. Draper, Harry Smith (2016). Applied Regression Analysis, 912 pages.
8. Літнарівич Р. М. (2011). Побудова і дослідження математичної моделі за джерелами експериментальних даних методами регресійного аналізу. Навчальний посібник, МЕНУ, Рівне. – 140 с.
9. Breiman L. (2001). Random forests / Breiman L. // Machine Learning. – Vol. 45, N 1. – P. 5–32.
10. Я. С. Моторна, Н. О. Красношлик, О. В. Піскун Реалізація та дослідження алгоритму random forest для розв'язування задач класифікації No. 1 (2020): Вісник черкаського університету: прикладна математика. інформатика URL: <https://ami-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4158> DOI 10.31651/2076-5886-2020-1-69-77 (дата звернення: 05.02.2025).
11. Катерина Мещерякова Нейромережа: що це, як працює, найкращі приклади [Електронний ресурс] : URL: <https://journal.gen.tech/post/sho-take-neiromerezh> (дата звернення: 05.02.2025)
12. Статистичні методи аналізу великих масивів даних. [Електронний ресурс] URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%9D%D1%83%D0%B6%D0%BD%D0%B0%20%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%B%D0%B2%D0%B8%D0%B9%202024/page8.html (дата звернення: 05.02.2025).
13. Совьяна Педада. Що таке геопросторовий аналіз? План перед реальним планом. [Електронний ресурс] URL: <https://mindthegraph.com/blog/uk/%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7/> (дата звернення: 05.02.2025).
14. Пашко А. О. Статистичний аналіз даних. [Електронний ресурс] https://csc.knu.ua/media/filer_public/19/d5/19d56780-269a-4eef-bb3b-48ec8da23859/intelektualnaobrobkadanih.pdf: 2019.-55 с. (дата звернення: 05.02.2025).
15. Фур'є-інтегральний метод ідентифікації детермінованих лінійних динамічних систем з зосередженими параметрами. [Електронний ресурс] URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/feem/1mokin_matmetody_identifikaciyi_dinamysystem/3-4.html (дата звернення: 05.02.2025).

References

1. Kulyk M. M., Malyarenko O. E., Maistrenko N. Y., Stanytsina V. V., Kuts G. O. (2021) Enerhoefektyvnist' ta prohnouzuvannya enerhospozhyvannya na riznykh iyerarkhichnykh rivnyakh ekonomiky: metodolohiya, prohnoznnyi otsinky do 2040 roku [Energy efficiency and forecasting of energy consumption at different hierarchical levels of the economy: methodology, forecast estimates until 2040]. Kyiv, Naukova Dumka. ISBN 978-966-00-1739-9. [in Ukrainian].
2. V. V. Horskyi, O. Ye. Maliarenko, N. Yu. Maistrenko, O. I. Teslenko, H. O. Kuts (2022) Modified three-stage model for forecasting the demand for energy resources at various hierarchy levels of the economy. IOP Conference Series:

Earth and Environmental Science, Volume 1049, 3rd International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters Kryvyi Rih, Ukraine. Citation V.V.Horskyi et al 2022 IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci. 1049 012054 Retrieved from: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/1049/1/012054> ((accessed 05.02.2025) [in Ukrainian].

3. Eckert, M., and Smith, K. (2019). Prohnozuvannya spozhyvannya enerhiyi na osnovi klimatychnykh danykh [Energy consumption forecasting based on climate data]. Kharkiv : Technocenter [in English]

4. Stepanov, Y. G. (2019). Analiz zalezhnostey mizh klimatom i enerhospozhyvanniam [Analysis of the relationship between climate and energy consumption]. Kharkiv: NTU “KHPI” [in Ukrainian].

5. Tarasenko, N. I. (2019). Informatsiyni tekhnolohiyi v enerhetytsi. [Information technologies in the energy sector]. Odesa : ONU Publishing House [in Ukrainian].

6. Perehuda O. V. (2022). Statystychna obrobka danykh: navch. posib. [Statistical data processing: textbook] [in Ukrainian].

7. Norman R. Draper, Harry Smith (2016). Applied regression analysis. 912 p. [in English].

8. Litnarovich R. M. (2011). Pobudova i doslidzhennya matematychnoyi modeli za dzherelamy eksperymental'nykh danykh metodamy rehresiynoho analizu. Navchal'nyy posibnyk. [Construction and research of a mathematical model based on experimental data sources by methods of regression analysis]. MEGU, Rivne [in Ukrainian].

9. Breiman L. (2001). Random forests. Machine Learning. Vol. 45, N 1. P. 5–32. [in English].

10. Y. S. Motorna, N. O. Krasnoshlyk, O. V. Piskun Realizatsiya ta doslidzhennya alhorytmu random forest dlya rozv'yazuvannya zadach klasyfikatsiyi No. 1 (2020) [Implementation and study of the random forest algorithm for solving classification problems No. 1 (2020)]. Visnyk cherkas'koho universytetu: prykladna matematika. informatyka. Retrieved from: <https://ami-ejournal.edu.ua/article/view/4158> DOI 10.31651/2076-5886-2020-1-69-77 (accessed 05.02.2025) [in Ukrainian].

11. Kateryna Meshcheryakova Neyromerezha: shcho tse, yak pratsyuje, naykrashchi przyklady [Neural network: what it is, how it works, best examples]. Retrieved from: <https://journal.gen.tech/post/sho-take-neiromerezhi> (дата звернення: 10.04.2024).

12. Statystychni metody analizu velykykh masyviv danykh [Statistical methods of analysis of large data sets]. Retrieved from: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/%D0%9D%D1%83%D0%B6%D0%BD%D0%B0%20%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%202024/page8.html (accessed 05.02.2025) [in Ukrainian].

13. Sovyana Pedada. Shcho take heoprostorovyy analiz? Plan pered real'nyim planom. [What is geospatial analysis? A plan before a real plan]. Retrieved from: <https://mindthegraph.com/blog/uk/%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9-%D0%B0%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D1%96%D0%B7/> (accessed 05.02.2025) [in Ukrainian].

14. Pashko A. O. Statystychnyy analiz danykh [Statistical analysis of data]. Retrieved from: https://csc.knu.ua/media/filer_public/19/d5/19d56780-269a-4cef-bb3b-48ec8da23859/intelektualnaobrobkadanikh.pdf: Electronic edition, -2019.-55 p. (accessed 05.02.2025) [in Ukrainian].

15. Fur'ye-intehral'nyy metod identyfikatsiyi determinovanykh liniynykh dynamichnykh system z zoseredzhenymy parametramy [Fourier-integral method for identification of deterministic linear dynamic systems with concentrated parameters]. Retrieved from: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/feeem/1mokin_matmetody_identifikatsiyi_dinamysystem/3-4.html (accessed 05.02.2025) [in Ukrainian].

В. В. СЕМЕРЕНСЬКА

аспірант кафедри автоматизації та проектування обчислювальної техніки

Харківський національний університет радіоелектроніки

ORCID: 0009-0008-2955-3676

КВАНТОВО-СТІЙКІ КРИПТОГРАФІЧНІ АЛГОРИТМИ ДЛЯ КРИТИЧНИХ ІНФРАСТРУКТУР

Стрімкий розвиток квантових обчислень створює загрозу для сучасних криптографічних механізмів, що використовуються для захисту конфіденційності, цілісності та автентифікації даних у цифрових системах. Це особливо актуально для критичних інфраструктур, таких як енергетичні, транспортні, фінансові та урядові інформаційні системи, де компрометація безпеки може мати катастрофічні наслідки. Враховуючи цей виклик, сучасні дослідження зосереджені на розробці та впровадженні постквантових криптографічних рішень, здатних протистояти атакам квантових комп'ютерів.

У даній роботі проводиться аналіз основних класів квантово-стійких криптографічних алгоритмів, включаючи кодові, решіткові, многочленні та хешеві схеми. Особливу увагу приділено їхньому порівнянню за ключовими параметрами продуктивності та безпеки, що є критично важливими для реального впровадження. Результати дослідження показують, що решіткові алгоритми, такі як Kyber та NTRU, демонструють оптимальне співвідношення між продуктивністю та стійкістю до атак квантових комп'ютерів, що робить їх найбільш перспективними кандидатами для стандартизації. Водночас кодові алгоритми, зокрема McEliece, забезпечують надзвичайно високий рівень захисту, проте їхній великий розмір ключів залишається серйозним обмеженням для широкого використання.

Розглянуто архітектурні рішення для інтеграції квантово-стійкої криптографії в критичні інформаційні системи. Запропоновано використання гібридних криптографічних механізмів, що поєднують традиційні та постквантові алгоритми для забезпечення безпеки в перехідний період. Також розглянуто необхідність адаптації сучасних протоколів, таких як TLS, IPsec та VPN, для підтримки нових алгоритмів, що сприятиме безболісному переходу до повноцінної квантово-стійкої криптографії.

Окрему увагу приділено викликам впровадження квантово-стійкої криптографії, включаючи високі обчислювальні вимоги, сумісність із наявними мережевими протоколами, відсутність єдиних стандартів та необхідність оновлення апаратного забезпечення. Наведені можливі шляхи подолання цих проблем, зокрема впровадження апаратних прискорювачів криптографічних операцій та оптимізація алгоритмів для зменшення навантаження на обчислювальні ресурси.

Загальні висновки дослідження вказують на неминучість поступового переходу на постквантову криптографію та необхідність стратегічного планування для її ефективного впровадження. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на оптимізацію алгоритмів, тестування їхньої безпеки в реальних умовах та розробку міжнародних стандартів, що забезпечать довготривалу захищеність цифрових інфраструктур.

Ключові слова: квантово-стійка криптографія, решіткові алгоритми, кодові алгоритми, хешеві підписи, McEliece, NTRU, Kyber, постквантова безпека, критичні інфраструктури, стандартизація.

V. V. SEMERENSKA

Postgraduate Student at the Department of Automation and Computer Engineering

Kharkiv National University of Radio Electronics

ORCID: 0009-0008-2955-3676

QUANTUM-RESISTANT CRYPTOGRAPHIC ALGORITHMS FOR CRITICAL INFRASTRUCTURES

The rapid development of quantum computing poses a significant threat to modern cryptographic mechanisms used to ensure the confidentiality, integrity, and authentication of data in digital systems. This issue is particularly critical for infrastructures such as energy, transportation, financial, and governmental information systems, where security breaches can lead to catastrophic consequences. In response to this challenge, current research focuses on the development and implementation of post-quantum cryptographic solutions capable of resisting quantum computer attacks.

This paper provides an analysis of the main classes of quantum-resistant cryptographic algorithms, including code-based, lattice-based, multivariate, and hash-based schemes. Special attention is given to their comparison based on key performance and security parameters, which are crucial for real-world deployment. The study's findings indicate that lattice-based algorithms, such as Kyber and NTRU, offer an optimal balance between computational efficiency and resistance to quantum attacks, making them the most promising candidates for standardization. Meanwhile, code-based schemes like McEliece provide exceptionally high security levels but suffer from excessive key sizes, limiting their broad adoption.

The study explores architectural solutions for integrating quantum-resistant cryptography into critical information systems. It proposes the use of hybrid cryptographic mechanisms that combine traditional and post-quantum algorithms to ensure security during the transition period. Additionally, the necessity of adapting current security protocols, such as TLS, IPsec, and VPN, to support new cryptographic algorithms is discussed, facilitating a smooth transition to full quantum-resistant encryption.

The challenges of implementing post-quantum cryptography are examined, including high computational requirements, compatibility issues with existing network protocols, the lack of unified standards, and the need for hardware upgrades. Potential solutions to these problems are suggested, including hardware accelerators for cryptographic operations and algorithm optimizations to reduce computational overhead.

The overall conclusions highlight the inevitability of a gradual transition to post-quantum cryptography and the need for strategic planning to ensure its effective deployment. Further research should focus on optimizing algorithms, testing their security in real-world conditions, and developing international standards to ensure the long-term protection of digital infrastructures.

Key words: *post-quantum cryptography, lattice-based algorithms, code-based encryption, hash-based signatures, McEliece, NTRU, Kyber, post-quantum security, critical infrastructures, standardization.*

Постановка проблеми

Стрімкий розвиток квантових обчислень становить серйозну загрозу для сучасних криптографічних методів, що широко застосовуються для забезпечення конфіденційності, цілісності та автентифікації даних. Класичні криптографічні алгоритми, такі як RSA, ECC та симетричні методи шифрування (AES), вважаються надійними у сучасних умовах, однак з появою потужних квантових комп'ютерів їх безпека може опинитися під загрозою.

Квантові обчислення створюють загрози традиційній криптографії через здатність квантових алгоритмів значно пришвидшувати розв'язання задач, на яких ґрунтується сучасна криптографія. Алгоритм Шора може ефективно факторизувати великі числа та розв'язувати проблему дискретного логарифмування, що унеможливило використання RSA та ECC для довгострокового захисту даних. Алгоритм Гровера забезпечує квадратичне прискорення пошуку в невідсортованих структурах даних, що значно знижує стійкість симетричних криптографічних схем та хеш-функцій.

Критичні інфраструктури, такі як енергетичні системи, транспортні мережі, фінансові установи та державні організації, особливо вразливі до потенційних квантових атак, оскільки їх функціонування напряму залежить від захисту даних та стійкості криптографічних механізмів. Втрата довіри до криптографічних систем може призвести до катастрофічних наслідків, зокрема до компрометації конфіденційної інформації, порушення комунікаційних каналів та збоїв у функціонуванні критичних систем.

З огляду на вищезазначене, виникає нагальна потреба у розробці та впровадженні квантово-стійких криптографічних алгоритмів, які зможуть забезпечити безпеку даних в умовах появи квантових комп'ютерів. У зв'язку з цим постає завдання аналізу існуючих постквантових криптографічних рішень та оцінки їх ефективності у контексті захисту критичних інфраструктур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

За останні роки дослідження у сфері квантово-стійкої криптографії набули значного розвитку. Наукова спільнота та міжнародні організації, такі як Національний інститут стандартів і технологій США (NIST), активно займаються стандартизацією постквантових криптографічних алгоритмів. У рамках ініціативи NIST PQC було проведено кілька раундів відбору криптографічних схем, серед яких особливу увагу привернули решіткові, кодові, многочленні та хешеві криптосистеми.

Значну увагу дослідники приділяють аналізу ефективності та безпеки цих алгоритмів у різних контекстах. Наприклад, Alkim et al. (2016) у своїй роботі «Post-Quantum Key Exchange—A New Hope» представили нову схему обміну ключами на основі решіткової криптографії, яка забезпечує стійкість до атак квантових комп'ютерів. Bernstein et al. (2017) дослідили можливість розширення RSA для постквантової криптографії, аналізуючи його переваги та недоліки.

Інші дослідження, такі як Bindel et al. (2019), розглядають можливість використання гібридних механізмів обміну ключами, що поєднують класичні та постквантові алгоритми для забезпечення стійкості перехідного періоду. Hoffstein et al. (1998) розробили алгоритм NTRU, який є однією з найбільш перспективних решіткових криптосистем для використання у критичних інфраструктурах. Schwabe et al. (2020) у своїй роботі «Post-Quantum TLS Without Handshake Signatures» запропонували способи інтеграції постквантової криптографії у протоколи TLS для захищеного з'єднання.

Дослідження також стосуються аспектів інтеграції постквантових алгоритмів у сучасні мережеві протоколи, включаючи TLS, VPN та захищені комунікаційні системи. Виявлено, що деякі алгоритми можуть створювати додаткові навантаження на обчислювальні потужності, що потребує оптимізації апаратного та програмного забезпечення.

Таким чином, аналіз останніх досліджень демонструє, що постквантова криптографія є активною сферою наукових досліджень, що включає як розробку нових алгоритмів, так і тестування їх стійкості та продуктивності

у різних умовах. Ці дослідження є критично важливими для майбутнього впровадження квантово-стійких рішень у критичні інфраструктури.

Формулювання мети дослідження

Метою цього дослідження є оцінка ефективності та придатності постквантових криптографічних алгоритмів для захисту критичних інфраструктур. Особливий акцент зроблено на аналізі сучасних підходів до квантово-стійкої криптографії, зокрема решіткових, кодових, многочленних та хешевих криптосистем, а також їх потенційного впровадження у реальні сценарії використання. Дослідження також спрямоване на ідентифікацію викликів та обмежень постквантових алгоритмів, включаючи їх продуктивність, безпеку та можливість інтеграції у наявні криптографічні протоколи. Основна мета – запропонувати рекомендації щодо впровадження квантово-стійких рішень у критичні інфраструктури, які забезпечать довготривалу безпеку у світі після появи квантових обчислень.

Викладення основного матеріалу дослідження

1. Класифікація квантово-стійких криптографічних алгоритмів

З появою квантових обчислень традиційні криптографічні методи опинилися під загрозою. Вразливість RSA, ECC та інших широко використовуваних алгоритмів викликала необхідність створення нових, квантово-стійких криптографічних рішень. Для забезпечення безпеки критичних систем досліджуються різні підходи, включаючи кодові, решіткові, многочленні та хешеві алгоритми (Ducas, Durmus, Lepoint, & Lyubashevsky, 2013).

Кодові криптосистеми, такі як McEliece, засновані на складності декодування випадкових лінійних кодів. Вони демонструють високу стійкість до атак квантових комп'ютерів, але їх використання ускладнене через великі розміри ключів, які можуть перевищувати 100 КБ. У реальних системах це створює проблеми зі збереженням та передачею ключової інформації.

Решіткові криптосистеми, зокрема NTRU та Kyber, базуються на складності знаходження найближчого вектора у ґратці. Вони мають високу ефективність обчислень та відносно невеликі розміри ключів (від 1 до 3 КБ) (Lyubashevsky, Peikert, & Regev, 2010). Завдяки цьому решіткові алгоритми активно впроваджуються в сучасні криптографічні стандарти.

Многочленні криптосистеми, такі як Rainbow, використовують багаторівневі нелінійні системи рівнянь. Вони забезпечують швидке створення цифрових підписів, проте значний розмір відкритих ключів (до 50 КБ) обмежує їхнє широке застосування.

Хешеві криптосистеми, представлені алгоритмами на кшталт SPHINCS+, забезпечують стійкість за рахунок криптографічних хеш-функцій. Вони уникають складних математичних припущень, однак швидкість генерації ключів залишається низькою порівняно з іншими постквантовими методами.

2. Порівняння продуктивності та стійкості існуючих рішень

Оцінка ефективності різних алгоритмів наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Оцінка ефективності криптографічних алгоритмів

Алгоритм	Тип	Розмір ключа (КБ)	Час генерації ключа (мс)	Стійкість до атак (кількість кубітів для злому)
McEliece	Кодова	100+	80–100	>1024
NTRU	Решіткова	2–3	7–12	>512
Kyber	Решіткова	1	4–6	>512
Rainbow	Многочленна	50	25–40	>768
SPHINCS+	Хешова	30	150–200	>1024

Проаналізувавши наведені дані, можна помітити, що кожен клас криптографічних алгоритмів має свої переваги і недоліки. Кодові алгоритми, як McEliece, демонструють найвищий рівень безпеки, однак їхні великі розміри ключів значно ускладнюють їх впровадження в системах з обмеженими ресурсами. Решіткові алгоритми, такі як NTRU та Kyber, є найбільш збалансованими щодо продуктивності та безпеки, що пояснює їх популярність у процесі стандартизації квантово-стійкої криптографії (Peikert, 2014).

Многочленні криптосистеми, зокрема Rainbow, забезпечують високу швидкість операцій підпису та перевірки, але мають значний розмір відкритих ключів, що ускладнює їх інтеграцію у вбудовані системи. Хешеві криптосистеми, такі як SPHINCS+, забезпечують гарантовану стійкість, оскільки не залежать від математичних припущень щодо складності задач. Однак вони демонструють нижчу продуктивність, оскільки операції підпису та перевірки вимагають значних обчислювальних ресурсів.

Основною причиною таких відмінностей є фундаментальні математичні принципи, на яких базуються різні криптографічні підходи. Наприклад, кодові криптосистеми забезпечують високу безпеку за рахунок великої ентропії ключів, що робить їх стійкими до атак, але призводить до значного збільшення вимог до пам'яті. Решіткові методи дозволяють отримати високу швидкість обчислень завдяки використанню спеціалізованих

операцій у векторному просторі, тоді як хешеві криптосистеми залежать від великої кількості обчислень, необхідних для створення багаторазових хеш-дерев.

Ці відмінності мають суттєвий вплив на вибір алгоритму для конкретного застосування. Наприклад, у мобільних пристроях і вбудованих системах найбільш прийнятними є решіткові алгоритми завдяки їхній ефективності та малому розміру ключів. У фінансових і державних системах, які потребують максимальної безпеки навіть за рахунок продуктивності, можуть бути доцільними кодові або хешеві криптосистеми. Таким чином, вибір алгоритму завжди залежить від конкретних вимог до безпеки, продуктивності та апаратних обмежень системи.

3. Архітектурні рішення для інтеграції квантово-стійкої криптографії у критичні системи

Інтеграція квантово-стійкої криптографії в існуючі інформаційні системи є складним завданням, що потребує як оновлення програмного забезпечення, так і змін у апаратних архітектурах. Одним із ключових підходів є впровадження гібридних криптографічних схем, які поєднують класичні алгоритми (RSA, ECC) із квантово-стійкими (Kyber, McEliece). Такий підхід дозволяє зберігати зворотну сумісність із існуючими системами безпеки, забезпечуючи плавний перехід до повністю постквантових технологій.

Для ефективної інтеграції квантово-стійкої криптографії у комунікаційні протоколи пропонується оновлення стандартів TLS та IPsec, включення нових криптографічних примітивів у механізми встановлення з'єднання та автентифікації. Наприклад, у протоколі TLS 1.3 можуть бути впроваджені квантово-стійкі схеми обміну ключами, такі як Kyber, що знижує ймовірність компрометації навіть у разі прориву традиційних криптографічних механізмів (Bos et al., 2015).

Ще одним важливим напрямком є використання апаратних криптографічних модулів (HSM, TPM), які дозволяють прискорити виконання операцій підпису та шифрування, знижуючи загальне навантаження на центральний процесор. Спеціалізовані апаратні прискорювачі можуть бути використані для оптимізації обчислень у кодових криптосистемах (McEliece), де обробка великих ключів є значною проблемою.

Для корпоративних та урядових мереж доцільним є створення ізованих сегментів із квантово-стійкими криптографічними рішеннями. Наприклад, захищені VPN-з'єднання можуть використовувати гібридну модель шифрування, де класичні AES-ключі доповнюються решітковими механізмами Kyber. Це підвищує стійкість системи до атак із боку квантових комп'ютерів без необхідності кардинального перепроєктування мережевої інфраструктури.

Таким чином, найбільш ефективними архітектурними рішеннями для інтеграції квантово-стійкої криптографії є гібридні моделі безпеки, адаптація існуючих протоколів зв'язку та впровадження апаратних прискорювачів. Це дозволяє зберегти продуктивність систем при підвищенні їхньої стійкості до майбутніх квантових атак.

4. Виклики впровадження

Перехід на квантово-стійку криптографію супроводжується низкою технічних та організаційних викликів, які необхідно враховувати під час впровадження нових криптографічних стандартів.

Одним із головних бар'єрів є високі обчислювальні витрати. Багато постквантових алгоритмів потребують значно більше ресурсів, ніж традиційні схеми шифрування. Наприклад, кодові криптосистеми вимагають великих обсягів пам'яті для збереження ключів, що ускладнює їхнє використання у вбудованих та мобільних пристроях.

Ще однією критичною проблемою є сумісність з існуючими системами. Більшість сучасних мережевих протоколів, таких як TLS, IPsec та SSH, не були спроектовані з урахуванням великих розмірів ключів і додаткових обчислювальних витрат, які необхідні для квантово-стійкої криптографії. Це означає, що перехід на нові стандарти потребує глибокої модифікації програмного забезпечення, що може зайняти роки.

Питання продуктивності також відіграє важливу роль. Алгоритми, які потребують великої кількості обчислень для генерації та перевірки підписів або обміну ключами, можуть стати вузьким місцем у системах реального часу, таких як фінансові транзакції або IoT-пристрої. Наприклад, SPHINCS+ забезпечує високий рівень безпеки, але його швидкість значно нижча порівняно з іншими рішеннями, що обмежує його застосування в деяких сценаріях.

Також існує проблема стандартизації. Хоча такі організації, як NIST, активно працюють над створенням єдиних стандартів постквантової криптографії, цей процес може зайняти ще кілька років. У цей перехідний період компаніям доведеться підтримувати гібридні системи безпеки, що поєднують традиційні алгоритми з квантово-стійкими (Chen et al., 2016).

Однією з основних проблем є високе навантаження на обчислювальні ресурси, що особливо відчутно у мобільних пристроях та IoT-системах. Оскільки багато квантово-стійких алгоритмів потребують значно більше пам'яті та обчислювальної потужності, інтеграція їх у пристрої з обмеженими ресурсами стає серйозним викликом.

Ще однією перешкодою є несумісність квантово-стійких алгоритмів із сучасними мережевими протоколами безпеки. Наприклад, існуючі стандарти TLS, IPsec та SSH не були розроблені з урахуванням особливостей нових криптографічних схем, що потребує глибоких змін у їх реалізації.

Відсутність загальноприйнятих стандартів також ускладнює впровадження. Організації, такі як NIST, працюють над їх розробкою, але процес гармонізації нових методів із поточними інфраструктурами може зайняти роки. Це змушує багато компаній використовувати тимчасові гібридні рішення, комбінуючи класичні та квантово-стійкі алгоритми.

Нарешті, ще одним важливим фактором є труднощі з адаптацією великих ключів у розподілених системах. Деякі криптографічні схеми, зокрема кодові, мають дуже великі відкриті ключі, що створює додаткові виклики для зберігання, передачі та управління ключовою інформацією в масштабних інфраструктурах.

З огляду на ці виклики, успішний перехід на квантово-стійку криптографію вимагатиме поступового впровадження змін, адаптації протоколів безпеки та використання гібридних криптографічних моделей, які дозволять зберегти зворотну сумісність із поточними стандартами безпеки.

Висновки

Аналіз сучасного стану квантово-стійкої криптографії демонструє, що найбільш перспективними підходами є решіткові та кодові алгоритми, які забезпечують оптимальний баланс між продуктивністю та безпекою. При цьому хешеві та многочленні криптосистеми можуть використовуватися у вузькоспеціалізованих сценаріях, де вимоги до швидкодії не є критичними.

Інтеграція квантово-стійкої криптографії в існуючі системи безпеки потребує комплексного підходу, включаючи гібридні моделі, оновлення комунікаційних протоколів та застосування апаратних прискорювачів. Попри значні виклики, такі як високі обчислювальні витрати, сумісність із чинними стандартами та необхідність стандартизації, поступовий перехід до нових криптографічних методів є неминучим для забезпечення довгострокової кібербезпеки.

Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на оптимізацію постквантових алгоритмів, розробку ефективних рішень для зниження навантаження на ресурси та вдосконалення механізмів інтеграції квантово-стійких технологій у масштабні інформаційні системи.

Список використаної літератури

1. Alkim, E., Ducas, L., Pöppelmann, T., & Schwabe, P. (2016). Post-quantum key exchange – a new hope. *USENIX Security 2016*, 327–343. <https://eprint.iacr.org/2015/1092>
2. Bernstein, D. J., Heninger, N., Lou, P., & Valenta, L. (2017). Post-quantum RSA. *У Post-Quantum cryptography* (с. 311–329). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59879-6_18
3. Bindel, N., Brendel, J., Fischlin, M., Goncalves, B., & Stebila, D. (2019). Hybrid key encapsulation mechanisms and authenticated key exchange. *У Post-Quantum cryptography* (с. 206–226). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-25510-7_12
4. Hoffstein, J., Pipher, J., & Silverman, J. H. (1998). NTRU: A ring-based public key cryptosystem. *У Lecture notes in computer science* (с. 267–288). Springer Berlin Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/bfb0054868>
5. Schwabe, P., Stebila, D., & Wiggers, T. (2020). Post-Quantum TLS without handshake signatures. *У CCS '20: 2020 ACM SIGSAC conference on computer and communications security*. ACM. <https://doi.org/10.1145/3372297.3423350>
6. Bos, J. W., Costello, C., Naehrig, M., & Stebila, D. (2015). Post-Quantum key exchange for the TLS protocol from the ring learning with errors problem. *У 2015 IEEE symposium on security and privacy (SP)*. IEEE. <https://doi.org/10.1109/sp.2015.40>
7. Lyubashevsky, V., Peikert, C., & Regev, O. (2013). On ideal lattices and learning with errors over rings. *Journal of the ACM*, 60(6), 1–35. <https://doi.org/10.1145/2535925>
8. Chen, L., Jordan, S., Liu, Y.-K., Moody, D., Peralta, R., Perlner, R., & Smith-Tone, D. (2016). Report on Post-Quantum Cryptography. National Institute of Standards and Technology. <https://doi.org/10.6028/nist.ir.8105>
9. Ducas, L., Durmus, A., Lepoint, T., & Lyubashevsky, V. (2013). Lattice signatures and bimodal gaussians. *У Advances in cryptology – CRYPTO 2013* (с. 40–56). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-40041-4_3
10. Peikert, C. (2014). Lattice cryptography for the internet. *У Post-Quantum cryptography* (с. 197–219). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11659-4_12

References

1. Alkim, E., Ducas, L., Pöppelmann, T., & Schwabe, P. (2016). Post-quantum key exchange – a new hope. *USENIX Security 2016*, 327–343. <https://eprint.iacr.org/2015/1092>
2. Bernstein, D. J., Heninger, N., Lou, P., & Valenta, L. (2017). Post-quantum RSA. *In Post-Quantum cryptography* (pp. 311–329). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59879-6_18
3. Bindel, N., Brendel, J., Fischlin, M., Goncalves, B., & Stebila, D. (2019). Hybrid key encapsulation mechanisms and authenticated key exchange. *In Post-Quantum cryptography* (pp. 206–226). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-25510-7_12
4. Hoffstein, J., Pipher, J., & Silverman, J. H. (1998). NTRU: A ring-based public key cryptosystem. *In Lecture notes in computer science* (pp. 267–288). Springer Berlin Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/bfb0054868>
5. Schwabe, P., Stebila, D., & Wiggers, T. (2020). Post-Quantum TLS without handshake signatures. *In CCS '20: 2020 ACM SIGSAC conference on computer and communications security*. ACM. <https://doi.org/10.1145/3372297.3423350>

6. Bos, J. W., Costello, C., Naehrig, M., & Stebila, D. (2015). Post-Quantum key exchange for the TLS protocol from the ring learning with errors problem. In 2015 IEEE symposium on security and privacy (SP). IEEE. <https://doi.org/10.1109/sp.2015.40>
7. Lyubashevsky, V., Peikert, C., & Regev, O. (2013). On ideal lattices and learning with errors over rings. *Journal of the ACM*, 60(6), 1–35. <https://doi.org/10.1145/2535925>
8. Chen, L., Jordan, S., Liu, Y.-K., Moody, D., Peralta, R., Perlner, R., & Smith-Tone, D. (2016). Report on Post-Quantum Cryptography. National Institute of Standards and Technology. <https://doi.org/10.6028/nist.ir.8105>
9. Ducas, L., Durmus, A., Lepoint, T., & Lyubashevsky, V. (2013). Lattice signatures and bimodal gaussians. In *Advances in cryptology – CRYPTO 2013* (pp. 40–56). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-40041-4_3
10. Peikert, C. (2014). Lattice cryptography for the internet. In *Post-Quantum cryptography* (pp. 197–219). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-11659-4_12

Н. О. СОЛОДКА

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційних систем
Український державний університет науки і технологій
ORCID: 0000-0002-7545-4969

О. В. ТРОЩИЛО

аспірант кафедри інформаційних систем
Український державний університет науки і технологій
ORCID: 0009-0004-6119-0220

ОПТИМАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ БАЗОВИХ СТАНЦІЙ МОБІЛЬНИХ МЕРЕЖ

Розвиток мобільних мереж є важливим напрямком наукових досліджень та технічного вдосконалення. Зростаюча кількість користувачів і необхідність якісного покриття створюють виклики для операторів зв'язку. Оптимальне проєктування базових станцій є ключовим аспектом ефективності мереж, адже дозволяє забезпечити максимальне покриття за мінімальних витрат. Визначення оптимального розташування базових станцій впливає на якість зв'язку, рівень завад, фінансові витрати та загальну продуктивність мережі.

У статті досліджено підходи до оптимального проєктування базових станцій мобільних мереж із використанням математичних моделей та сучасних алгоритмів. Розглянуто методи оптимізації, такі як лінійне програмування з цілочисловими змінними, жадібні алгоритми, генетичні алгоритми та метод симуляції відпаду. Проаналізовано їх ефективність у задачах покриття території та економічні аспекти проєктування.

Розроблено підхід, що враховує основні фінансові фактори, включаючи вартість обладнання, монтажу, експлуатації та обслуговування. Запропоновані методи дозволяють мінімізувати витрати, підвищити продуктивність мережі й забезпечити високу якість обслуговування користувачів мобільного зв'язку.

Отримані результати можуть бути використані для планування мобільних мереж різного масштабу, підвищення ефективності використання ресурсів і зменшення витрат на розгортання інфраструктури. Запропоновані рекомендації сприятимуть вдосконаленню проєктування базових станцій для забезпечення надійного, стабільного та доступного зв'язку у майбутньому.

Ключові слова: мобільні мережі, базові станції, оптимізація, бездротовий зв'язок, математичне моделювання, алгоритми оптимізації, покриття території, економічна ефективність, генетичні алгоритми, симуляція відпаду, лінійне програмування, інфраструктура зв'язку, витрати на розгортання, якість зв'язку, комунікаційні технології.

N. O. SOLODKA

PhD in Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Information Systems Department
Ukrainian State University of Science and Technologys
ORCID: 0000-0002-7545-4969

O. V. TROSHCHYLO

Postgraduate Student at the Information Systems Department
Ukrainian State University of Science and Technologys
ORCID: 0009-0004-6119-0220

OPTIMAL DESIGN OF MOBILE NETWORK BASE STATIONS

The development of mobile networks is a crucial area of scientific research and technological advancement. The increasing number of mobile communication users and the demand for high-quality coverage pose significant challenges for network operators. Optimal base station design is a key aspect of network efficiency, as it ensures maximum coverage with minimal costs. The placement of base stations significantly impacts connection quality, interference levels, financial expenses, and overall network performance.

This paper examines approaches to optimal base station placement in mobile networks using mathematical models and modern optimization algorithms. The study reviews optimization methods such as integer linear programming, greedy algorithms, genetic algorithms, and the simulated annealing method. The advantages and disadvantages of each approach, as well as their effectiveness in coverage optimization tasks, are analyzed.

A methodology is developed that considers key financial factors, including equipment costs, installation, operation, and maintenance expenses. The proposed methods help minimize costs, enhance network performance, and ensure high-quality mobile service for users.

The obtained results can be applied to the planning of mobile networks of various scales, improving resource utilization efficiency and reducing infrastructure deployment costs. The proposed recommendations contribute to refining base station design to provide reliable, stable, and accessible communication in the future.

Key words: mobile networks, base stations, optimization, wireless communication, mathematical modeling, optimization algorithms, coverage area, economic efficiency, genetic algorithms, simulated annealing, linear programming, communication infrastructure, deployment costs, connection quality, communication technologies.

Постановка проблеми

У сучасному світі розвиток мобільних мереж є важливою складовою науково-технічного прогресу. Постійне зростання кількості користувачів мобільного зв'язку та потреба у високоякісному покритті створюють нові виклики для операторів мобільних мереж. Збільшення навантаження на існуючу інфраструктуру призводить до необхідності удосконалення системи розміщення базових станцій [1], щоб забезпечити максимальне покриття при мінімальних фінансових витратах.

Одним із головних завдань оптимального проектування мобільних мереж є вибір місць для встановлення базових станцій, який має значний вплив на якість зв'язку, рівень завад та загальні витрати на розгортання інфраструктури. Традиційні методи розміщення базових станцій базуються на емпіричних моделях та простих алгоритмах [2, 3], проте вони не завжди дають змогу досягти найкращого балансу між якістю обслуговування та витратами.

Сучасні підходи до оптимізації мобільних мереж включають використання математичних моделей та алгоритмів штучного інтелекту [4], що дозволяють знаходити ефективні рішення з урахуванням технологічних, економічних та географічних обмежень. Однак, існує проблема вибору найкращого алгоритму оптимізації, що здатен забезпечити необхідний рівень якості покриття мобільного зв'язку.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки ефективних методів оптимального проектування базових станцій мобільних мереж, що дозволяють мінімізувати витрати та забезпечити високий рівень зв'язку [5]. Дослідження спрямоване на аналіз існуючих підходів, їх порівняльну характеристику та розробку практичних рекомендацій щодо покращення мобільних мереж.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Оптимізація розміщення базових станцій мобільних мереж є предметом досліджень багатьох науковців. У сучасних роботах приділяється значна увага математичним методам та алгоритмам штучного інтелекту для визначення оптимального розташування станцій. Зокрема, у дослідженні [2] розглядається використання математичного програмування для вирішення задач розміщення базових станцій. Аналогічно, в роботі автори [5] пропонують використання методів опуклої оптимізації для підвищення ефективності планування мобільних мереж.

Дослідження [6] аналізує сучасні стратегії проектування мобільних мереж, наголошуючи на важливості збалансованого підходу до планування інфраструктури. Водночас, в [7] представлено нові методи оптимізації, що використовують евристичні підходи для розташування базових станцій з урахуванням територіальних обмежень.

Значну увагу приділено застосуванню машинного навчання для розв'язання задач оптимізації мобільних мереж. Зокрема, у роботі [8] розглядаються алгоритми глибокого навчання для прогнозування ефективності розташування базових станцій; в роботі [4] досліджено можливості використання штучного інтелекту для автоматизованого налаштування мережевих параметрів.

Таким чином, аналіз наукових досліджень демонструє, що існує широкий спектр методів для оптимізації розміщення базових станцій мобільних мереж. Використання математичних моделей, алгоритмів штучного інтелекту та евристичних методів дає змогу підвищити ефективність проектування мереж, зменшити витрати та забезпечити якісне покриття територій.

Формулювання мети дослідження

Метою даного дослідження є розробка ефективних методів оптимізації розміщення базових станцій мобільних мереж, що забезпечують мінімізацію витрат на їх розгортання, максимізацію покриття території та покращення якості мобільного зв'язку. Дослідження спрямоване на порівняльний аналіз існуючих методів оптимізації, визначення їх переваг і недоліків, а також розробку підходу, що дозволяє інтегрувати сучасні математичні методи та алгоритми машинного навчання для вдосконалення мобільних мереж.

Основні завдання дослідження: аналіз існуючих підходів до розміщення базових станцій та їх оптимізації; визначення ключових факторів, що впливають на ефективність мобільних мереж; розробка математичних моделей та алгоритмів оптимізації розташування базових станцій; оцінка економічної ефективності запропонованих методів; проведення експериментальних досліджень та перевірка ефективності запропонованих рішень.

Викладення основного матеріалу дослідження

Актуальність теми обумовлена постійним зростанням кількості абонентів, яке в свою чергу призводить до значних фінансових витрат. Також, для вирішення задачі використовується оптимізація, як сучасний і ефективний інструмент.

Головною метою є покриття вказаної місцевості базовими станціями мобільного зв'язку. При цьому необхідно знайти координати нових станцій з урахуванням відстаней між існуючими та новими станціями, яке забезпечить повне покриття місцевості і зробить його максимально рівномірним. Крім того, повинна бути врахована вартість встановлення кожної нової станції, і зведена до мінімуму [6].

Задача формулюється як система квадратичних рівнянь, або квадратична оптимізаційна задача. Оптимізація охоплення описується формулами, які мінімізують кількість нових базових станцій [5]:

$$\min \sum_{i,j} \|x_i - x_j\|^2, \quad i = 1, \dots, m, \quad j = 1, \dots, k.$$

Координати нових станцій визначаються через булеві змінні z , які враховують можливі місця встановлення. Така модель дозволяє мінімізувати кількість базових станцій, що задовольняють заданим умовам, та визначити мінімальний кошторис.

Основні компоненти моделі, розділені на категорії:

Вхідні параметри:

m – кількість існуючих базових станцій,

k – кількість потенційних місць для розташування нових станцій,

x_i – координати i -ї існуючої станції,

d_{ij} – відстань між i -ю існуючою станцією та j -ю новою станцією,

C_j – вартість встановлення базової станції в місці j .

Змінні:

z_j – булева змінна яка визначає, чи встановлюється базова станція в місці j , або ні (приймає значення 1 або 0 відповідно).

Цільовою функцією є мінімізація загальних витрат на встановлення базових станцій:

$$\min \sum_{j=1}^k C_j z_j.$$

Вказана функція забезпечує мінімізацію кількості нових базових станцій із врахуванням їх вартості.

Для забезпечення покриття території кожна точка (або станція) повинна бути в зоні дії хоча б однієї базової станції, тобто утворювати мережу, в якій будь-яка станція має прямий або непрямий зв'язок з будь-якою іншою:

$$\sum_{j=1}^k z_j \cdot h(d_{ij}) \geq 1, \quad \forall i \in \{1, \dots, m\},$$

де $h(d_{ij})$ – функція, що визначає, чи покривається точка i -тою базовою станцією (наприклад, $h(d_{ij}) = 1$, якщо $d_{ij} \leq R$, де R – радіус дії станції).

Також, необхідно врахувати певне обмеження на кількість станцій, тому що не всі потенційні місця можуть використовуватися:

$$\sum_{j=1}^k z_j \leq k_{\max},$$

де $k_{\max}$ – максимальна кількість базових станцій, які можна встановити.

Також маємо булеві змінні $z_j \in \{0, 1\}$, $\forall j \in \{1, \dots, k\}$.

Для розв'язання задачі можливо використання методів комбінаторної оптимізації, таких як лінійне програмування з цілочисловими змінними (для фактичної реалізації існують стандартні оптимізаційні інструменти, наприклад PuLP для Python [6]; жадібний алгоритм, здатний шукати найближчі точки покриття, поступово додаючи станції; методи евристики, такі як генетичні алгоритми або симуляція відпалу для пошуку близького до оптимального рішення [7].

Лінійне програмування з цілочисловими змінними (Integer Linear Programming, ILP) – це метод оптимізації, у якому змінні можуть приймати лише цілі значення (наприклад, 0 або 1).

У випадку оптимального проєктування базових станцій мобільних мереж ILP використовується для: вибору оптимальних місць для розміщення базових станцій; мінімізації витрат на будівництво при забезпеченні повного покриття, гарантії, що кожна точка в мережі покрита хоча б однією станцією.

Жадібний алгоритм (Greedy Algorithm) – це алгоритм оптимізації, який приймає локально оптимальні рішення на кожному кроці, сподіваючись, що це призведе до глобально оптимального рішення.

Принцип роботи: на кожному кроці обирається найкраще можливе рішення, без врахування майбутніх наслідків. Жадібні алгоритми зазвичай працюють швидко, тому що не розглядають усі можливі комбінації. Однак вони не завжди дають оптимальний результат, особливо в складних задачах.

У задачах оптимізації, де класичні методи (як лінійне програмування) можуть працювати повільно або не давати точного рішення, використовують евристичні методи. Два популярних підходи: генетичні алгоритми (GA – Genetic Algorithms) та симуляція відпалу (SA – Simulated Annealing). Ці методи дозволяють знаходити наближене оптимальне рішення для складних задач, таких як розміщення базових станцій мобільних мереж [7]. Генетичні алгоритми імітують природний добір, де найкращі рішення «еволюціонують» з кожним поколінням [9]. Алгоритм має кілька основних етапів: генерація початкової популяції, в процесі якої створюється набір випадкових рішень (наприклад, розміщення базових станцій); оцінка (fitness function): кожне рішення оцінюється за критерієм, наприклад, мінімізація витрат на встановлення станцій, та/або максимальне покриття території; далі алгоритм вибирає найефективніші рішення, які йдуть у наступне покоління; схрещування (crossover) – це процес в якому обирається два хороших рішення та комбінуються, створюючи нові рішення; мутація (mutation) – випадково змінюємо частини рішення, щоб уникнути застрягання в локальному мінімумі (теоретично, цей крок можна інколи пропускати); в подальшому кроки повторюються, поки не буде знайдено оптимальне або майже оптимальне рішення.

Симуляція відпалу (Simulated Annealing, SA) – це алгоритм, який працює за аналогією із процесом охолодження металу: спочатку система має високу «температуру», тому може робити великі зміни в пошуку рішення; потім температура поступово знижується, і система стабілізується на оптимальному рішенні. Покроково це виглядає наступним чином: початковий стан – випадкове розміщення станцій; вибір сусіднього стану – робимо невелику зміну (наприклад, змінюємо розташування однієї станції); обчислення енергії (оцінка якості рішення) – якщо нове рішення краще, приймаємо його; ймовірність прийняття гіршого рішення – інколи приймаємо погані рішення, щоб уникнути локального мінімуму; поступове зниження температури – чим нижча температура, тим менше змін.

В якості практичної частини дослідження було створено програму на Python, яка вирішує спрощену оптимізаційну задачу з трьома існуючими станціями, і п'ятьма потенційними місцями для нових станцій. Радіус дії кожної станції є відомим і однаковим для всіх існуючих і нових станцій. При розробці програми використовувався метод лінійного програмування. По результатах обчислень вдалося досягти мінімальної кількості нових станцій для покриття всіх точок (з 5 можливих вистачило 3), також враховані обмеження на кількість і вартість станцій. При розробці програми використовувався метод лінійного програмування. Це пов'язано з невеликим обсягом даних. Теоретично, при суттєвому підвищенні кількості даних (наприклад, кількості станцій, або додаванню додаткових параметрів) лінійне програмування не буде здатне впоратися з задачею, а, відповідно, виникне необхідність застосування жадібного алгоритму або генетичних алгоритмів. Взагалі, використання генетичного алгоритму мало б універсальний характер, тобто така програма зможе впоратися з обчисленням легких, середньої складності, та складних задач. Проте, саме під легкі задачі використання генетичних алгоритмів не є доцільним, виходячи з низької швидкодії і складності програмної реалізації.

Висновки

У ході дослідження було проаналізовано сучасні підходи до оптимізації розміщення базових станцій мобільних мереж. Визначено, що математичне програмування, алгоритми машинного навчання та евристичні методи є найперспективнішими інструментами для вирішення цієї задачі. Серед розглянутих підходів особливу увагу приділено методам лінійного програмування, жадібним алгоритмам, генетичним алгоритмам і методу симуляції відпалу. Аналіз показав, що кожен із цих методів має свої переваги та обмеження залежно від параметрів задачі та масштабів розгортання мережі.

Здійснений аналіз продемонстрував, що оптимальне розташування базових станцій дозволяє не лише підвищити якість зв'язку та рівномірність покриття, але й значно зменшити фінансові витрати на розгортання інфраструктури. Впровадження сучасних підходів до оптимізації дозволяє операторам мобільного зв'язку підвищити ефективність використання мережевих ресурсів та покращити обслуговування користувачів. Зокрема, використання методів комбінаторної оптимізації дозволяє скоротити кількість необхідних базових станцій при збереженні якісного покриття території. Генетичні алгоритми та методи симуляції відпалу показують високий потенціал у вирішенні складних багатофакторних задач розміщення.

Практичне застосування запропонованих підходів підтвердило ефективність розробленої математичної моделі та алгоритмів. Використання лінійного програмування дозволило знайти оптимальну конфігурацію розташування базових станцій, що забезпечує мінімальні витрати на розгортання мережі. Було продемонстровано, що застосування евристичних алгоритмів є доцільним для великих мереж із великою кількістю параметрів і змінних.

Отримані результати можуть бути використані для планування мобільних мереж різного масштабу, що дозволить підвищити ефективність використання ресурсів і зменшити витрати на розгортання інфраструктури. Запропоновані рекомендації сприятимуть вдосконаленню проектування базових станцій для забезпечення надійного, стабільного та доступного зв'язку у майбутньому. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку гібридних алгоритмів, що поєднують переваги різних методів оптимізації для ще більш ефективного планування мобільних мереж. Крім того, перспективним напрямком є дослідження впливу змінних параметрів навколишнього середовища на результати оптимізації та розробка адаптивних алгоритмів, які можуть самостійно налаштовуватися під змінні умови експлуатації.

Список використаної літератури

1. Chen, X., & Yang, H. Optimization Methods for Wireless Networks. Springer, 2018. С. 5–8.
2. Fischetti, M., & Ljubić, I. Optimal Location of Wireless Facilities: A Mathematical Programming Approach, 2017. С. 12.
3. Bazaraa, M. S., Jarvis, J. J., & Sherali, H. D. Linear Programming and Network Flows. John Wiley & Sons, 2010. С. 121–127.
4. Ahmed, S., & Khan, M. Artificial Intelligence in Network Optimization. Elsevier, 2023. С. 34–35.
5. Boyd, S., & Vandenberghe, L. Convex Optimization. Cambridge University Press, 2004. С. 314–318.
6. Wang, J., & Li, X. Modern Wireless Network Planning: Strategies and Tools. Wiley, 2019. С. 56–57.
7. Zhou, P., & Huang, Y. Advanced Network Optimization Techniques. CRC Press, 2020. С. 14.
8. Kumar, A., & Singh, R. Machine Learning Applications in Wireless Networks. Elsevier, 2021. С. 121.
9. Li, H., & Zhao, L. Emerging Trends in Wireless Communication Systems. Springer, 2022. С. 4–5.
10. Косолап, А. І. Оптимізація спеціалізованих комп'ютерних систем. Дніпро : УДХТУ, 2020. С. 21–26.
11. Косолап, А. І. Методи та моделі оптимізації комп'ютерних систем. Дніпро : УДХТУ, 2021. С. 45–47.

References

1. Chen, X., & Yang, H. (2018). *Optimization methods for wireless networks* (pp. 5–8). Springer.
2. Fischetti, M., & Ljubić, I. (2017). *Optimal location of wireless facilities: A mathematical programming approach* (p. 12).
3. Bazaraa, M. S., Jarvis, J. J., & Sherali, H. D. (2010). *Linear programming and network flows* (pp. 121–127). John Wiley & Sons.
4. Ahmed, S., & Khan, M. (2023). *Artificial intelligence in network optimization* (pp. 34–35). Elsevier.
5. Boyd, S., & Vandenberghe, L. (2004). *Convex optimization* (pp. 314–318). Cambridge University Press.
6. Wang, J., & Li, X. (2019). *Modern wireless network planning: Strategies and tools* (pp. 56–57). Wiley.
7. Zhou, P., & Huang, Y. (2020). *Advanced network optimization techniques* (p. 14). CRC Press.
8. Kumar, A., & Singh, R. (2021). *Machine learning applications in wireless networks* (p. 121). Elsevier.
9. Li, H., & Zhao, L. (2022). *Emerging trends in wireless communication systems* (pp. 4–5). Springer.
10. Kosolap, A. I. (2020). *Optimization of specialized computer systems* (pp. 21–26). UDHTU.
11. Kosolap, A. I. (2021). *Methods and models of computer system optimization* (pp. 45–47). UDHTU.

А. В. СТЬОПКІН

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри математики, фізики та інформатики
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
ORCID: 0000-0002-6130-9920

РОЗПІЗНАВАННЯ ЗВ'ЯЗНИХ НЕОРІЄНТОВАНИХ ГРАФІВ МОБІЛЬНИМ АГЕНТОМ

Дослідження присвячено проблемі розпізнавання скінчених зв'язних неорієнтованих графів без петель та кратних ребер мобільним агентом. Метою роботи є побудова нового ефективного методу розпізнавання графів та алгоритму, що базується на цьому методі. В роботі запропоновано наступну методологію до досягнення поставленої мети. Використати мобільного агента, який може пересуватися по графу, зчитувати й залишати мітки на елементах графа. Також агент має скінчену на кожному кроці, але необмежено зростаючу внутрішню пам'ять (ємність пам'яті залежить від досліджуваного графа) та для розпізнавання графу використовує фарбу одного кольору. На основі даних, отриманих при переміщенні по графу, мобільний агент в своїй пам'яті поступово вибудовує представлення досліджуваного графа списком ребер і списком вершин. Алгоритм розпізнавання графа базується на методі обходу графа в глибину. У статті детально розглянуто режими роботи мобільного агента із зазначенням пріоритетності активації цих режимів в процесі роботи. Також в роботі проведено аналіз часової й ємнісної складностей побудованого алгоритму та проаналізовано кількість переходів по ребрах, які необхідно виконати мобільному агенту для повного розпізнавання досліджуваного графа. Науковою новизною є отримання нового більш ефективного методу та алгоритму розпізнавання графів, що базується на цьому методі, який дозволяє використовувати для розпізнавання графів лише одну фарбу та дає можливість в подальшому використати даний алгоритм як основу для роботи мультиагентної системи. Алгоритм має квадратичну часову й квадратичну ємнісну складності алгоритму розпізнавання, при цьому верхня оцінка числа переходів по ребрах, що здійснює мобільний агент оцінюється як $O(n^2)$.

Ключові слова: розпізнавання графа, неорієнтований граф, мобільний агент, складності розпізнавання, обхід графа в глибину.

A. V. STOPKIN

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Mathematics, Physics and Informatics
SHEI "Donbas State Pedagogical University"
ORCID: 0000-0002-6130-9920

GRAPH EXPLORATION OF CONNECTED UNDIRECTED GRAPHS BY A MOBILE AGENT

The research addresses the problem of exploring finite connected undirected graphs without loops and multiple edges by a mobile agent. The goal of the study is to develop a new efficient method for graph exploration and an algorithm based on this method. The proposed methodology involves the use of a mobile agent capable of traversing the graph, reading, and leaving markers on graph elements. The agent has finite memory at each step, but its capacity can grow unboundedly depending on the graph being explored. The exploration process is performed using a single color of paint. Based on the data collected during graph traversal, the mobile agent gradually constructs a representation of the explored graph in its memory in the form of an edge list and a node list. The graph exploration algorithm based on the depth-first traversal method. The article provides a detailed analysis of the operational modes of the mobile agent, highlighting the priority of activating these modes during the exploration process. Additionally, the study analyzes the time and space complexities of the proposed algorithm and evaluates the number of edge transitions required for the mobile agent to fully explore the graph. The scientific novelty lies in the development of a new efficient method and algorithm for graph exploration. This method requires only a single color of paint and serves as a foundation for the development of multi-agent systems in the future. The algorithm demonstrates quadratic time and quadratic memory complexities, while the upper bound of the number of edge transitions performed by the mobile agent is estimated as $O(n^2)$.

Key words: graph exploration, undirected graph, mobile agent, exploration complexities, depth-first traversal method.

Постановка проблеми

В наш час досить інтенсивно розвивається така прикладна наука як робототехніка. З'являються різного роду роботи, які автоматизують виконання тих чи інших робіт. Досить часто роботами замінюють працю людини у важкодоступних або небезпечних середовищах. Звісно, що роботизація процесів не обійшла й такий важливий напрямок як дослідження невідомих середовищ [1]. Одним з найвідоміших прикладів такого дослідження можна

вважати дослідження поверхні марса різноманітними марсоходами. Звісно, що недосліджені середовища є не тільки в космосі, але все ще залишаються й на поверхні Землі, що свідчить про актуальність вивчення проблеми розпізнавання середовищ засобами робототехніки. Як відомо більшість середовищ можна представити у вигляді графа, що в свою чергу робить актуальним вивчення проблеми розпізнавання графів мобільними агентами.

Сучасні дослідження в основному присвячені вивченню роботи колективів агентів на графах [2–6], але зрозуміло, що в оптимізації роботи колективу агентів велику роль відіграє оптимізація роботи кожного окремого агента [7]. А тому дослідження проблеми розпізнавання графів одним агентом залишається актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Початком досліджень в напрямі вивчення поведінки автоматів на графах прийнято вважати роботу 1951 року С. Е. Shannon [8], в якій розглядалась задача пошуку автоматом заданої цілі в лабіринті. Трохи пізніше у 1971 році з'являються роботи К. Дорр [9], присвячені обходу шахових лабіринтів скінченими автоматами. Після чого почали активно вивчати поведінку автоматів в лабіринтах, поступово розширюючи задачі автоматів. У 1993 році групою вчених на чолі з G. Dudek проводилися дослідження [10] в області аналізу властивостей невідомого середовища [11] при різних способах взаємодії автомата з операційним середовищем, а також при різній апріорній інформації про нього. Паралельно виходять роботи цих вчених з дослідження роботи роїв агентів [12, 13].

Серед основних проблем вирішенню яких приділялося багато уваги можна виокремити проблему самолокалізації агента, проблему контролю карти та проблему повного розпізнавання графів. Зупинимось більш детально на останній проблемі, вирішенню якої приділяється багато уваги. Визначено різноманітні підходи та запропоновано ряд алгоритмів переміщення агентів по графу, фарбування його елементів чи позначення каменями, які дозволяють розпізнати досліджуваний граф з точністю до ізоморфізму. Наприклад, в роботі [10] запропоновано метод, в якому агент, при переміщенні фарбує тільки інцидентори відвіданих ребер. Для розпізнавання ребер агент переходить по ним, після чого найкоротшим шляхом повертається в стартову вершину. При цьому запам'ятовує мітки відвіданих інциденторів, які дозволяють однозначно ідентифікувати вершину, в яку потрапив агент, здійснюючи перехід по досліджуваному ребру. В роботі запропоновано алгоритм розпізнавання графів, що оснований на стратегії пошуку в глибину [14]. При роботі алгоритму агент на кожному кроці володіє інформацією про кольори елементів з околу робочої вершини та при русі через вершини графа він створює неявну нумерацію відвіданих вершин. На основі цієї нумерації й відбувається розпізнавання графа. На основі даного дослідження, починаючи з 2009 року з'являються дослідження алгоритмів роботи колективів агентів по розпізнаванню графів [5, 6, 14–17].

Формулювання мети дослідження

Як можна бачити з публікацій, проблема розпізнавання графів досить інтенсивно вивчається та залишається актуальним проведення експериментів по створенню маршрутів руху агентів по невідомому графу, розмітки його елементів, збору та обробки локальної інформації щодо графу та способів побудови представлення графа за цією інформацією. Також не втрачають своєї актуальності задачі, направлені на пошук методів оптимізації витрат ресурсів, навантаження на канал зв'язку і т. д.

Метою роботи є створення ефективного методу розпізнавання графу та побудова алгоритму розпізнавання, що базується на даному методі, з подальшим визначенням часової, ємнісної складностей та кількості переходів по ребрах, які здійснює мобільний агент під час роботи алгоритму. Під ефективністю методу ми розуміємо покращення складностей чи зниження витрат ресурсів в порівнянні з раніше опублікованими роботами [5, 6, 15–17].

Викладення основного матеріалу дослідження

В роботі розглядаються скінчені, неорієнтовані графи без петель та кратних ребер. Нехай $G = (V, E)$ – граф, у якого V – множина вершин, E – множина ребер. Під ребрами ми будемо розуміти двоелементні підмножини (v, u) , де $u, v \in V$. Трійку $((v, u), u)$ будемо називати інцидентором ребра (v, u) та вершини u . Інцидентор p суті є точкою з'єднання ребра з вершиною. Множину інциденторів позначимо I . Множину $L = F \cup E \cup I$ назовемо множиною всіх елементів графа G . Функцією розфарбування графа G назовемо сюр'єктивне відображення $\mu: L \rightarrow \{w, b\}$, де w – білий колір, а b – чорний. Пара (G, μ) називається розфарбованим графом. Послідовність $u_1, u_2, \dots, u_k$ попарно суміжних вершин називається шляхом в графі G , а k – довжиною шляху. За умови $u_1 = u_k$ шлях називається циклом. Околом $Q(v)$ вершини v будемо називати множину елементів графа, що складається з вершини v , всіх вершин u суміжних з v , всіх ребер (v, u) та всіх інциденторів $((v, u), v), ((v, u), u)$. Потужність множин вершин V і ребер E позначимо через n і m відповідно. Зрозуміло, що $m \leq \frac{n(n-1)}{2}$. Ізоморфізмом графа G і графа H назовемо таку бієкцію: $\varphi: V_G \rightarrow V_H$, що $(v, u) \in E_G$ тоді й тільки тоді, коли $(\varphi(v), \varphi(u)) \in E_H$. Таким чином, ізоморфні графи рівні з точністю до позначення вершин і розфарбування їх елементів.

Для розпізнавання графів використовується один мобільний агент, який може рухатися по графу, зчитувати та змінювати відмітки на елементах графа, а також будувати представлення досліджуваного графа у вигляді списків вершин та ребер у своїй пам'яті. Мобільний агент має скінчену на кожному кроці, але необмежено зростаючу внутрішню пам'ять. Агент має одну чорну краску.

На початку роботи алгоритму агент розміщується в довільній вершині (називатимемо її стартовою вершиною) невідомого йому графа G та одразу фарбує її в чорний колір та додає у множину вершин V_H . Агент рухається по графу з вершини v в вершину u по ребру (v, u) , може змінювати колір вершин v, u , ребер (v, u) та інциденторів $((v, u), v)$, $((v, u), u)$. Знаходячись у вершині (називатимемо її поточною вершиною), мобільний агент може сприймати мітки всіх елементів околу $Q(v)$ і на основі цієї інформації визначає по якому ребру буде далі рухатись і як буде фарбувати елементи графа. Запропонований алгоритм базується на методі обходу графа в глибину [18].

Алгоритм роботи агента.

Природно, що до потрапляння агента на граф всі його елементи пофарбовані в білий колір. Таким чином при потраплянні мобільного агента на невідомий граф, тобто на початку роботи алгоритму чорною стане лише стартова вершина, так як агент фарбує першу вершину в чорний колір та додає її в список вершин одразу після потрапляння на граф. В процесі роботи агента на графі, елементи поступово будуть фарбуватися до того моменту поки весь граф не буде розпізнано, а всі елементи графа не будуть пофарбовані в чорний колір.

Розглянемо детально алгоритм функціонування мобільного агента. Одразу зазначимо, що функціонування агента можливо в двох режимах: звичайний режим роботи та режим розпізнавання зворотних ребер.

Звичайний режим роботи полягає в наступному. Попавши в довільну вершину на початку роботи мобільний агент одразу зафарбовує її в чорний колір і додає в список вершин у свій пам'яті. Далі агент рухається по білим вершинам, зафарбовуючи ці вершини, відвідані ребра і дальні інцидентори в чорний колір. На кожному кроці, агент додає нові вершини та ребра у відповідні списки в свій пам'яті. Якщо на своєму шляху мобільний агент зустрічає біле ребро з білими ближнім та дальніми інциденторами, яке веде в чорну вершину, тобто зустрічає зворотне ребро, то він перемикається в режим розпізнавання зворотних ребер до того моменту, поки не будуть розпізнані всі зворотні ребра з поточної вершини. Така робота продовжується до моменту поки в околі поточної вершини не стане білих вершин. В такому випадку агент починає рух назад, зафарбовуючи дальні інцидентори в чорний колір, в пошуках ще не розпізнаних вершин та ребер. Якщо при русі назад мобільний агент потрапляє в стартову вершину і в її околі також відсутні нерозпізнані вершини та ребра, то це означає, що весь граф розпізнано і мобільний агент завершує роботу. В цей момент в нього в пам'яті вже знаходяться повні списки ребер та вершин досліджуваного графа.

Режим розпізнавання зворотних ребер полягає в наступному. Після зміни режиму роботи мобільний агент фарбує в чорний колір ближні інцидентори всіх зворотних ребер, інцидентних поточній вершині, при цьому веде їх підрахунок. Завершивши фарбування інциденторів, мобільний агент починає рух назад по своєму шляху, ведучи підрахунок зроблених кроків, до виявлення вершини інцидентної позначеному та ще не розпізнаному зворотному ребру. Далі якщо кількість помічених зворотних ребер більше одного, мобільний агент здійснює перехід по цьому ребру, фарбуючи ближній інцидентор в чорний колір та додає це зворотне ребро в список ребер у свій пам'яті паралельно зменшуючи лічильник помічених зворотних ребер на одиницю. На наступному кроці мобільний агент повертається назад по пройденому на попередньому кроці ребру, фарбуючи його в чорний колір і продовжує рух назад в пошуках нерозпізнаних зворотних ребер. В момент, коли буде виявлено останнє зворотне ребро, помічене для розпізнавання (лічильник кількості помічених для розпізнавання ребер дорівнює одиниці) мобільний агент здійснює перехід по цьому ребру, фарбуючи ближній інцидентор та ребро в чорний колір та додає це зворотне ребро в список ребер у свій пам'яті паралельно зменшуючи лічильник помічених зворотних ребер на одиницю. Після чого агент обнуляє лічильник зроблених назад кроків і завершує роботу в режимі розпізнавання зворотних ребер та переключається в звичайний режим роботи. Слід зауважити, що лічильник помічених для розпізнавання зворотних ребер в цей момент вже дорівнює нулю, внаслідок його поступового зменшення при розпізнаванні зворотних ребер.

Алгоритм роботи мобільного агента.

Вхід: зв'язний неорієнтований граф G без петель та кратних ребер, невідомий агенту. Всі елементи графа білого кольору. Мобільний агент розміщений в довільній вершині v графа G .

Вихід: всі елементи графа G чорного кольору. Мобільний агент знаходиться в стартовій вершині v . Сформовано список вершин V_H та список ребер E_H графа H , ізоморфного графу G .

Дані: V_H, E_H списки вершин і ребер графа H . ct – лічильник, що використовується для підрахунку числа відвіданих мобільним агентом вершин графа G . NBE – змінна, що використовується для визначення кількості помічених для розпізнавання зворотних ребер. i – лічильник, що використовується для підрахунку кількості кроків зроблених назад мобільним агентом при розпізнаванні помічених зворотних ребер. $work(1), work(2), \dots, work(t)$ – список номерів вершин робочого шляху, де t – довжина цього списку.

Алгоритм:

1. $ct := 1, i := 0, E_H := \emptyset, t := 1, work(t) := ct, V_H := \{1\}, NBE := 0;$
2. begin
3. $\mu(v) := b;$
4. if $\exists (v, u) \in Q(v) \mid (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu(u) = \mu(v) = b)$ then do

```

5. EXPL_IE(v);
6. go to 4;
7. end do;
8. else if  $\exists (v, u) \in Q(v) \mid (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu(u) = w)$  then do
9. FORWARD (v);
10. go to 4;
11. end do;
12. else if  $\exists (v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = b) \text{ and } (\mu((v, u), u) = w)$  then do
13. BACK (v);
14. go to 8;
15. end do;
16. else STOP (v);
17. print  $V_H, E_H$ .
18. end.
EXPL_IE(v):
1. while  $\exists (v, u) \in Q(v) \mid (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu(v) = \mu(u) = b)$  do
2. агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu(v) = \mu(u) = b)$  та фарбує  $(\mu(v, u), v) := b$ ;
3.  $NBE := NBE + 1$ ;
4. end do;
5. if  $\exists (v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = b) \text{ and } (\mu(v, u) = b) \text{ and } (\mu((v, u), u) = w)$  then do
6. агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = b) \text{ and } (\mu(v, u) = b) \text{ and } (\mu((v, u), u) = w)$  та переходить по ньому
в вершину  $u$ ;
7.  $v := u$ ;
8.  $i := i + 1$ ;
9. if  $\exists (v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = w) \text{ and } (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu((v, u), u) = b)$  then do
10. if  $NBE > 1$  then do
11. агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = w) \text{ and } (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu((v, u), u) = b)$  та переходить по ньому
в вершину  $u$ , фарбуючи  $(\mu((v, u), v) := b)$ ;
12.  $v := u$ ;
13.  $NBE := NBE - 1$ ;
14.  $E_H := E_H \cup \{(work(t), work(t - i))\}$ ;
15. агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = b) \text{ and } (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu((v, u), u) = b)$  та переходить по ньому
в вершину  $u$ , фарбуючи  $(\mu(v, u) := b)$ ;
16. go to 5 даної процедури;
17. end do;
18. else do
19. агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = w) \text{ and } (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu((v, u), u) = b)$  та переходить по ньому
в вершину  $u$ , фарбуючи  $(\mu((v, u), v) := b)$  та  $(\mu(v, u) := b)$ ;
20.  $v := u$ ;
21.  $NBE := NBE - 1$ ;
22.  $E_H := E_H \cup \{(work(t), work(t - i))\}$ ;
23.  $i := 0$ ;
24. end do;
25. end do;
26. end do;
FORWARD(v):
1. Агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu(v, u) = w) \text{ and } (\mu(u) = w)$  та переходить по ньому в вершину  $u$ , фарбуючи
 $\mu(v, u) := b, \mu((v, u), u) := b, \mu(u) := b$ ;
2.  $v := u$ ;
3.  $ct := ct + 1$ ;
4.  $t := t + 1$ ;
5.  $work(t) := ct$ ;
6.  $V_H := V_H \cup (ct)$ ;
7.  $E_H := E_H \cup \{(work(t - 1), work(t))\}$ .
BACK(v):
1. Агент обирає  $(v, u) \in Q(v) \mid (\mu((v, u), v) = b) \text{ and } (\mu((v, u), u) = w)$  та переходить по ньому в вершину  $u$ , фар-
буючи  $\mu((v, u), u) := b$ ;

```

2. $v := u$;
3. `delete work(t)`;
4. $t := t - 1$.

STOP(v):

1. При виконанні процедури STOP(v), агент фарбує.

Властивості алгоритму розпізнавання.

Лема. Мобільний агент, виконавши алгоритм розпізнавання графа, однозначно розпізнає всі зворотні ребра.

Доведення. В запропонованому алгоритмі за розпізнавання зворотних ребер відповідає процедура EXPL_IE(v). Якщо в процесі руху вперед агент помічає зворотні ребра з поточної вершини, він мітить кожне зворотне ребро фарбуванням ближнього інцидентора в чорний колір паралельно підраховуючи їх кількість (рядки 1–4 процедури EXPL_IE(v)). Далі агент починає рух у зворотному напрямі, рахуючи кількість зроблених кроків (рядки 5–8 процедури EXPL_IE(v)). Якщо в якійсь вершині агент помічає біле ребро, дальній інцидентор якого пофарбований в чорний колір і це не останнє нерозпізнане зворотне ребро, то він переходить по цьому ребру, зафарбовуючи ближній інцидентор в чорний колір (рядок 11 процедури EXPL_IE(v)) та визначає раніше невідомий неявний номер другої вершини зворотного ребра. А так як агенту відомий неявний номер вершини, з якої помічались зворотні ребра, то ми додаємо зворотне ребро у множину ребер графа H . Потім агент повертається назад по зворотному ребру, фарбуючи його в чорний колір (рядок 15 процедури EXPL_IE(v)) та продовжує рух назад в пошуках нерозпізнаних зворотних ребер. Так продовжується до моменту поки не знайдеться останнє нерозпізнане зворотне ребро з даної вершини (рядок 18 процедури EXPL_IE(v)). В цьому випадку агент переходить по зворотному ребру фарбуючи ближній інцидентор і саме ребро в чорний колір, додаючи ребро в список ребер. Після чого обнуляє лічильник числа назад і перемикається в звичайний режим роботи.

Таким чином, мобільний агент для кожного зворотного ребра, інцидентного вершині з якої помічено зворотні ребра для розпізнавання, підраховує кількість переходів по вершинах робочого шляху, які необхідно здійснити для того, щоб дістатися до другої вершини інцидентної конкретному зворотному ребру та однозначно визначити її номер, що в свою чергу дозволяє однозначно визначити зворотне ребро та додати його у множину ребер E_H графа H . Що й треба було довести.

Теорема 1. Мобільний агент, виконавши алгоритм розпізнавання графа, розпізнає будь-який граф з точністю до ізоморфізму.

Доведення. Розглянемо детально процедури додавання вершин в список V_H . Процедура FORWARD(v) виконується при відвідуванні білих вершин досліджуваного графа G . Ця процедура за одне виконання створює в пам'яті агента одну нову вершину графа H та додає її до списку V_H . Таким чином, при виконанні алгоритму створюється неявна нумерація $\varphi: V_G \rightarrow V_H$, де рівність $\varphi(v) = ct$ встановлюється, коли вершина v фарбується в чорний колір. Ця нумерація є бієкцією, оскільки в зв'язному графі всі вершини досяжні, а отже будуть відвідані агентом-дослідником.

Так як запропонований алгоритм розпізнавання базується на методі обходу графа в глибину, то всі ребра досліджуваного графа G поділяються на ребра, що належать дереву та зворотні ребра. При виконанні процедури FORWARD(v) мобільний агент також розпізнає одне ребро дерева (v, u) і так нумерує вершину u , що ребру (v, u) графа G однозначно відповідає ребро ($\varphi(v), \varphi(u)$) графа H . При виконанні процедури EXPL_IE(v), агент розпізнає зворотні ребра (v, u) графа G та ставить їм в однозначну відповідність ребра ($\varphi(v), \varphi(u)$) графа H . Таким чином, відображення φ є ізоморфізмом графа G на граф H . Теорему доведено.

Підрахуємо часову та еміснну складності запропонованого алгоритму в рівномірній шкалі [19]. Також проведемо оцінку кількості переходів мобільного агента по ребрах досліджуваного графа, які йому необхідно здійснити для повного розпізнавання цього графа. З опису алгоритму видно, що на кожному кроці алгоритму робочий шлях – це простий шлях, що з'єднує стартову вершину v з номером $\varphi(v) = 1$ з вершиною u з номером $\varphi(u) = ct$. Таким чином можна зробити висновок, що довжина робочого шляху не перевищує n . Зазначимо, що на одноразове просування вперед чи назад (процедури FORWARD(v), BACK(v)) агент витрачає один крок та проходить одне ребро. При розпізнаванні всіх зворотних ребер з однієї вершини (процедура EXPL_IE(v)) агент проходить не більше $n - 2$ зворотних ребер і не більше $n - 1$ ребер робочого шляху. Розпізнаючи зворотні ребра, агент проходить цикл, що складається з одного ребра і деякого скінченного відрізка робочого шляху, що з'єднує вершини, інцидентні зворотному ребру.

При підрахунку часової складності алгоритму будемо вважати, що ініціалізація алгоритму та вибір однієї з можливих процедур займають деяку постійну кількість одиниць часу. Також вважатимемо, що перехід агента-дослідника з однієї вершини в іншу займає час, що дорівнює деякій константі. Очевидно, що загальний час аналізу околу $Q(v)$ робочої вершини v та вибір необхідних ребер оцінюється зверху як $O(n^2)$. Враховуючи сказане, співвідношення, що визначають часову складність алгоритму виглядають наступним чином:

1. Ініціалізація алгоритму виконується один раз і її асимптотична складність дорівнює $O(1)$.

2. Процедура FORWARD(v) виконується не більше $n - 1$ раз і загальний час її виконання оцінюється зверху як $O(n)$.

3. Процедура $BACK(v)$ виконується не більше ніж $n - 1$ раз та загальний час її виконання оцінюється як $O(n)$.
 4. Процедура $EXPL_IE(v)$ виконується не більше $n - 2$ раз, кожен з яких займає не більше $(n - 1) + 2 \cdot (n - 2)$ часу, тобто загальний час виконання процедури оцінюється як $((n - 1) + 2 \cdot (n - 2)) \cdot (n - 2)$, тобто $O(n^2)$.

5. Процедура $STOP(v)$ виконується один раз і її асимптотична складність дорівнює $O(1)$.

Таким чином загальна кількість числа переходів по ребрах, що здійснює агент-дослідник не перевищує $(n - 1) + (n - 1) + (((n - 1) + 2 \cdot (n - 2)) \cdot (n - 2))$, тобто верхня оцінка числа переходів по ребрах, які необхідно виконати мобільному агенту для повного розпізнавання досліджуваного графа задовольняє співвідношенню: $M(n) = O(n^2)$.

Загальна часова складність запропонованого алгоритму розпізнавання графів задовольняє співвідношення: $T(n) = O(n^2)$.

Ємнісна складність $S(n)$ запропонованого алгоритму визначається складністю списків V_H , E_H , $work(1), \dots, work(t)$, складність яких визначається відповідно величинами $O(n)$, $O(n^2)$, $O(n)$, а отже $S(n) = O(n^2)$.

Таким чином має місце наступна теорема.

Теорема. Часова й ємнісна складність алгоритму розпізнавання дорівнюють $O(n^2)$, верхня оцінка числа переходів по ребрах, що здійснює мобільний агент оцінюється як $O(n^2)$. При цьому алгоритм використовує одну фарбу.

Висновки

В роботі запропоновано новий алгоритм розпізнавання зв'язних скінчених неорієнтованих графів без петель та кратних ребер, що має квадратичні часову й ємнісну складності. Верхня оцінка числа переходів по ребрах, які необхідно виконати мобільному агенту для повного розпізнавання досліджуваного графа – $O(n^2)$. Мобільний агент має скінчену на кожному кроці, необмежено зростаючу внутрішню пам'ять, яка залежить від розмірності досліджуваного графа.

Список використаної літератури

1. Goth G. *Exploring new frontiers*. Communications of the ACM. 2009. 52(11). P. 21–23.
2. Dey, S.; Xu, H. Intelligent Distributed Swarm Control for Large-Scale Multi-UAV Systems: A Hierarchical Learning Approach. *Electronics* 2023, 12(1):89. <https://doi.org/10.3390/electronics12010089>
3. Dongyu Li, Shuzhi Sam Ge, Wei He, Guangfu Ma, Lihua Xie. Multilayer formation control of multi-agent systems. *Automatica*. V 109. 2019 <https://doi.org/10.1016/j.automatica.2019.108558>
4. Zhang T, Ma X, Li H, Wang Z, Xie S, Luo J. Ordered-Bipartite Consensus of Multi-Agent Systems under Finite Time Control. *Applied Sciences*. 2022; 12(23):12337. <https://doi.org/10.3390/app122312337>
5. Стопкін А.В. Алгоритм розпізнавання простих неорієнтованих графів колективом агентів. Вчені записки таврійського національного університету імені В.І.Вернадського Серія: Технічні науки. Київ, 2024. Т. 35(74) № 5. С. 303–309. <https://doi.org/10.32782/2663-5941/2024.5.1/43>
6. Стопкін А.В. Мультиагентна система розпізнавання неорієнтованих графів. *Інформаційні технології та суспільство*. Київ, 2024. Вип. 3(14). 38–43 с.
7. Stopkin A.V. Finite graph exploration by a mobile agent. *Mathematical Modeling and Computing*. 2025 Vol. 12, No. 1, pp. 75–82.
8. Shannon C.E. *Presentation of a maze-solving machine*. Cybernetics Trans, of the 8th Conf. of the JosiahMacy Jr. Found / Editor: H.Foerster. 1951. pp. 173–180.
9. Dopp K. *Automaten in labirinth*. Elektronische Informationsverarbeitung und Kybernetik. 1971. V. 7, № 2. pp. 79–94.
10. Dudek G., Jenkin M., Milios E., Wilkes D. *Map validation in a graphlike world*. Proceedings of the 13th International Joint Conference on Artificial Intelligence (Chambery, France, August 1993). San Fransisco: Morgan Kaufmann Publishers Inc., 1993. pp. 1648–1653.
11. Сапунов С.В., Сенченко А.С. Лингвистическое представление графов с помеченными вершинами. *Доповіді Національної академії наук України*, 2019. № 11. С. 17–24.
12. Dudek G., Jenkin M., Milios E., Wilkes D. *A taxonomy for swarm robots*. In IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems (IROS). Yokohama, Japan, 1993. pp. 441–447.
13. Dudek G., Jenkin M., Milios E., Wilkes D. *Topological exploration with multiple robots*. Proc. 7th International Symposium on Robotics with Application (ISORA). Anchorage, Alaska, USA, 1998.
14. Грунский И.С., Татаринев Е.А. Распознавание конечного графа блуждающим по нему агентом. *Вестник ДонНУ*, 2009, Вып.1. С. 492–497.
15. Грунский И.С., Стёпкин А.В. Распознавание конечного графа коллективом агентов. *Труды ИПММ НАН Украины*, 2009. Т.19. С. 43–52.
16. Стёпкин А.В. Распознавание конечных графов тремя агентами / А.В.Стёпкин // Искусственный интеллект. 2011. № 2. С. 84–93.

17. Stepkin A. Using a Collective of Agents for Exploration of Undirected Graphs. *Cybernetics and Systems Analysis*. 2015. V.51, № 2. pp. 223–233. <https://doi.org/10.1007/s10559-015-9715-z>
18. Cormen T., Leiserson Ch., Rivest R., Stein C. *Introduction to Algorithms*. Cambridge, 2009. 1292 p.
19. Aho, A. V., Hopcroft, J. E., Ullman, J. D. (1974). *The Design and Analysis of Computer Algorithms*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

References

1. Goth G. (2009). Exploring new frontiers. *Communications of the ACM*, 52(11), 21–23.
2. Dey, S.; Xu, H. (2023). Intelligent Distributed Swarm Control for Large-Scale Multi-UAV Systems: A Hierarchical Learning Approach. *Electronics*, 12(1):89. <https://doi.org/10.3390/electronics12010089>
3. Dongyu Li, Shuzhi Sam Ge, Wei He, Guangfu Ma, Lihua Xie. (2019) Multilayer formation control of multi-agent systems. *Automatica*. V. 109. <https://doi.org/10.1016/j.automatica.2019.108558>
4. Zhang T, Ma X, Li H, Wang Z, Xie S, Luo J. (2022). Ordered-Bipartite Consensus of Multi-Agent Systems under Finite Time Control. *Applied Sciences*, 12(23):12337. <https://doi.org/10.3390/app122312337>
5. Stepkin, A. V. (2024). Algorithm for recognizing simple undirected graphs by a team of agents. *Scientific Notes of the V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Technical Sciences*, 35(74), 303–309. <https://doi.org/10.32782/2663-5941/2024.5.1/43>
6. Stepkin, A. V. (2024). Multi-agent system for recognizing undirected graphs. *Information Technologies and Society*, 3(14), 38–43.
7. Stopkin, A. V. (2025). Finite graph exploration by a mobile agent. *Mathematical Modeling and Computing*, 12(1), 75–82.
8. Shannon, C. E. (1951). Presentation of a maze-solving machine. In H. Foerster (Ed.), *Cybernetics Trans, of the 8th Conf. of the Josiah Macy Jr. Foundation*. 173–180.
9. Dopp, K. (1971). Automaten in Labyrinthen. *Elektronische Informationsverarbeitung und Kybernetik*, 7(2), 79–94.
10. Dudek, G., Jenkin, M., Milios, E., & Wilkes, D. (1993). Map validation in a graph-like world. In *Proceedings of the 13th International Joint Conference on Artificial Intelligence* (Chambery, France, August 1993). San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers Inc., 1648–1653.
11. Sapunov, S. V., & Senchenko, A. S. (2019). Linguistic representation of graphs with labeled nodes. *Reports of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 17–24.
12. Dudek, G., Jenkin, M., Milios, E., & Wilkes, D. (1993). A taxonomy for swarm robots. In *IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems (IROS)*, Yokohama, Japan, 441–447.
13. Dudek, G., Jenkin, M., Milios, E., & Wilkes, D. (1998). Topological exploration with multiple robots. In *Proceedings of the 7th International Symposium on Robotics with Application (ISORA)*, Anchorage, Alaska, USA.
14. Grunsky, I. S., & Tatarinov, E. A. (2009). Recognition of a finite graph by a wandering agent. *Bulletin of Donetsk National University*, 1, 492–497.
15. Grunsky, I. S., & Stepkin, A. V. (2009). Exploration of a finite graph by a team of agents. *Proceedings of the Institute of Applied Mathematics and Mechanics of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 19, 43–52.
16. Stepkin, A. V. (2011). Exploration of finite graphs by three agents. *Artificial Intelligence*, 2, 84–93.
17. Stepkin, A. (2015). Using a collective of agents for exploration of undirected graphs. *Cybernetics and Systems Analysis*, 51(2), 223–233. <https://doi.org/10.1007/s10559-015-9715-z>
18. Cormen, T., Leiserson, C., Rivest, R., & Stein, C. (2009). *Introduction to algorithms*. Cambridge: MIT Press, 1292 p.
19. Aho, A. V., Hopcroft, J. E., & Ullman, J. D. (1974). *The design and analysis of computer algorithms*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

О. М. СУПРУН

кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри інтелектуальних кібернетичних систем
Державний університет «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-1196-5655

О. І. ОГІРКО

кандидат технічних наук,
доцент кафедри інформаційних технологій
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4645-7933

А. О. КРИМСЬКА

кандидат технічних наук,
доцент кафедри менеджменту, маркетингу і міжнародної логістики
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0001-6410-9476

РОЗРОБЛЕННЯ ГІБРИДНИХ НЕЙРОМЕРЕЖЕВИХ МОДЕЛЕЙ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМАХ

Досліджено проблему підвищення точності прогнозування в інтелектуальних системах шляхом інтеграції гібридних нейромережесих моделей. Актуальність роботи зумовлена необхідністю розроблення ефективних методів прогнозування, які забезпечують стабільність результатів та адаптивність до змінних умов. Метою дослідження є створення гібридної нейромережесих моделі прогнозування, що поєднує різні архітектури штучних нейронних мереж для підвищення точності аналізу даних, стійкості до шуму та гнучкості в умовах динамічних змін.

Методи дослідження базуються на математичному моделюванні, аналізі сучасних нейромережесих архітектур та порівняльному оцінюванні їх ефективності. Використано підходи глибокого навчання з комбінуванням згорткових і рекурентних нейронних мереж, а також алгоритми оптимізації для підвищення продуктивності та зменшення обчислювальних витрат. На основі проведеного аналізу запропоновано гібридну модель прогнозування, що інтегрує механізми уваги та адаптивні алгоритми налаштування параметрів, забезпечуючи вищу точність оброблення складних залежностей у даних.

Результати дослідження підтверджують, що запропонована модель забезпечує кращу узагальнювальну здатність порівняно з традиційними підходами. Доведено, що комбіноване використання згорткових і рекурентних архітектур у поєднанні з алгоритмами оптимізації підвищує точність прогнозування та сприяє зменшенню чутливості до змін у вхідних даних. Обґрунтовано необхідність застосування алгоритмів компресії та адаптивного налаштування параметрів для зниження обчислювального навантаження без втрати продуктивності.

Практична цінність роботи полягає у створенні рекомендацій щодо адаптації запропонованої гібридної моделі до реальних умов у фінансовому секторі, медичній діагностиці та системах кібербезпеки.

Перспективи подальших досліджень зосереджені на вдосконаленні механізмів адаптивного налаштування параметрів, підвищенні інтерпретованості результатів та оптимізації обчислювальних витрат, що сприятиме розширенню можливостей застосування гібридних нейромережесих моделей у складних аналітичних завданнях.

Ключові слова: машинне навчання, алгоритми оптимізації, адаптивні моделі, прогнозна аналітика, глибоке навчання, інтелектуальне оброблення даних.

О. М. SUPRUN

Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor at the Department of Intelligent Cybernetic Systems
State University "Kyiv Aviation Institute"
ORCID: 0000-0002-1196-5655

О. І. OHIRKO

PhD in Engineering,
Associate Professor at the Department of Information Technologies
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-4645-7933

A. O. KRYMSKA

PhD in Engineering,

Associate Professor at the Department of Management, Marketing
and International LogisticsChernivtsi Institute of Trade and Economics
of the State University of Trade and Economics

ORCID: 0000-0001-6410-9476

DEVELOPMENT OF HYBRID NEURAL NETWORK MODELS FOR FORECASTING IN INTELLIGENT SYSTEMS

The paper investigates the problem of improving forecasting accuracy in intelligent systems by integrating hybrid neural network models. The relevance of the work is due to the need to develop effective forecasting methods that ensure the stability of results and adaptability to changing conditions. The study aims to create a hybrid neural network forecasting model that combines different artificial neural network architectures to improve the accuracy of data analysis, noise resistance, and flexibility in the face of dynamic changes.

The research methods are based on mathematical modelling, analysis of modern neural network architectures and comparative evaluation of their effectiveness. Deep learning approaches with a combination of convolutional and recurrent neural networks and optimisation algorithms are used to improve performance and reduce computational costs. Based on the analysis, a hybrid forecasting model that integrates attention mechanisms and adaptive parameter tuning algorithms is proposed, providing higher accuracy in handling complex data dependencies.

The study's results confirm that the proposed model provides better generalisability than traditional approaches. It has been proved that combining convolutional and recurrent architectures with optimisation algorithms improves forecasting accuracy and helps reduce sensitivity to changes in input data. The necessity of applying compression algorithms and adaptive parameter tuning to reduce the computational load without losing performance is substantiated.

The practical value of the work lies in creating recommendations for adapting the proposed hybrid model to real conditions in the financial sector, medical diagnostics, and cybersecurity systems.

Prospects for further research are focused on improving the mechanisms of adaptive parameter tuning, increasing the interpretability of results and optimising computational costs, which will help expand the possibilities of using hybrid neural network models in complex analytical tasks.

Key words: machine learning, optimisation algorithms, adaptive models, predictive analytics, deep learning, intelligent data processing.

Постановка проблеми

Розвиток інтелектуальних систем супроводжується необхідністю підвищення точності прогнозування, що зумовлює актуальність дослідження гібридних нейромережових моделей. Традиційні методи машинного навчання мають обмежену ефективність у складних середовищах, де спостерігаються нелінійні залежності та значні обсяги неоднорідних даних. Використання класичних підходів у прогнозуванні часто супроводжується високою чутливістю до змін параметрів і нестабільністю результатів, що ускладнює прийняття рішень в автоматизованих системах. Гібридні моделі, що поєднують можливості глибокого навчання з адаптивними алгоритмами оптимізації, дозволяють підвищити продуктивність інтелектуальних систем завдяки ефективному опрацюванню багатовимірних даних, ідентифікації прихованих закономірностей та забезпеченню стійкості до шуму.

Застосування гібридних підходів у прогнозуванні є важливим науковим завданням, оскільки вимагає розроблення нових архітектур нейромереж, адаптованих до специфіки предметної області. Практична значущість дослідження полягає у створенні моделей, що можуть використовуватися у фінансовому аналізі, кібербезпеці, технічній діагностиці, медицині та інших сферах, де точність і швидкість прогнозування є критично важливими. Використання гібридних нейромережових структур дозволяє поєднувати сильні сторони різних алгоритмів, як-от згорткові та рекурентні нейронні мережі, баєсові методи та генетичні алгоритми, що забезпечує підвищену узагальнювальну здатність моделей. Ефективність прогнозування безпосередньо впливає на оптимізацію ресурсів, зниження витрат і мінімізацію ризиків, що визначає необхідність подальшого вдосконалення методологічних підходів до створення адаптивних нейромережових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукові дослідження підтверджують, що гібридні нейромережові моделі відіграють ключову роль у прогнозуванні в інтелектуальних системах, поєднуючи переваги різних методів машинного навчання для підвищення точності, адаптивності та швидкості оброблення даних. Основні напрями досліджень охоплюють розроблення архітектур гібридних систем, застосування в прогнозуванні складних процесів, інтеграцію в системи кібербезпеки та впровадження в інженерні розрахунки.

Перший напрям наукових розвідок спрямований на створення архітектурних рішень для гібридних нейромережових моделей. А. Кандел (A. Kandel) та Г. Ланггольц (G. Langholz) [1] аналізують загальні архітектурні принципи

гібридних інтелектуальних систем, які комбінують згорткові нейромережі (CNN), рекурентні нейромережі (RNN), нечітку логіку та генетичні алгоритми. Кс. Гуо (X. Guo), К. Чжао (Q. Zhao), Д. Чженг (D. Zheng), Ю. Нінг (Y. Ning), Ю. Гао (Y. Gao) [2] пропонують великомасштабну гібридну CNN-LSTM-модель для прогнозування енергетичних навантажень, що враховує зміни в режимах споживання та ринкові коливання цін. Т. С. Галбоуні (T. S. Halbouni), М. Г. Габеві (M. H. Nabaebi), М. Картіві (M. Kartiwi), Р. Ахмад (R. Ahmad) [3] досліджують CNN-LSTM-модель для виявлення мережевих загроз, яка поєднує можливості згорткових та рекурентних нейромереж для ефективного розпізнавання аномалій. А. А. Хопгуд (A. A. Hopgood) [4] аналізує застосування штучного інтелекту у створенні інтелектуальних систем, підкреслюючи значення комбінованих підходів у підвищенні ефективності обчислень. Подальші дослідження мають бути зосереджені на адаптації гібридних моделей до динамічно змінюваних середовищ.

Другий напрям досліджень присвячений інтеграції гібридних моделей у прогнозування складних процесів. К. С. Гаруд (K. S. Garud), С. Яарай (S. Jayaraj), М. Ю. Лі (M. Y. Lee) [5] аналізують використання гібридних нейромережевих моделей для моделювання фотоелектричних систем, наголошуючи на ефективності їх адаптивного навчання. А. Ю. Хак (A. U. Haq), Дж. П. Лі (J. P. Li), М. Г. Мемон (M. H. Memon), С. Назір (S. Nazir), Р. Сан (R. Sun) [6] пропонують гібридну інтелектуальну систему для прогнозування серцевих захворювань, яка поєднує машинне навчання та класичні статистичні методи. М. Купіаліпур (M. Koopialipoor), Д. Армаджхані (D. J. Armaghani), А. Гедаят (A. Hedayat) [7] застосовують гібридні нейромережеві системи для оцінювання стійкості схилів, що демонструє ефективність інтеграції нейронних мереж у складні геотехнічні розрахунки. Я. Кравчук, Д. Ніколаєнко, І. Воробйов [8] досліджують інноваційні методи інтеграції інтернету речей у комп'ютерні технології, які використовують гібридні підходи для забезпечення адаптивності та ефективності аналізу даних. Подальші дослідження повинні зосередитися на підвищенні точності прогнозування та вдосконаленні адаптивних алгоритмів.

Третій напрям стосується використання гібридних нейромереж у сфері кібербезпеки та аналізу інформаційних потоків. М. А. Кхан (M. A. Khan) [9] розробляє гібридну HCRNNIDS-модель для виявлення вторгнень у мережах, яка поєднує згорткові та рекурентні нейромережі для швидкого оброблення аномалій. К. Чижмар (K. Chyzhmar), О. Дніпров (O. Dniprov), О. Коротюк (O. Korotkiuk), Р. Шаповал (R. Shapoval), О. Сидоренко (O. Sydorenko) [10] розглядають проблеми державної інформаційної безпеки в контексті розвитку інформаційних технологій, підкреслюючи важливість використання інтелектуальних систем для автоматизованого аналізу загроз. Ю. Костюк [11] досліджує розроблення інтелектуальних компонентів інформаційних систем, що застосовують гібридні методи аналізу великих даних. Подальші дослідження можуть бути присвячені створенню самонавчальних гібридних систем кібербезпеки.

Четвертий напрям наукових праць пов'язаний із впровадженням гібридних нейромереж у складні інженерні розрахунки. Р. Дастрес (R. Dastres) та М. Сурі (M. Soori) [12] аналізують застосування штучних нейронних мереж у задачах прогнозування та розпізнавання образів, демонструючи їх ефективність у розв'язанні складних технічних проблем. Д. Деллерман (D. Dellermann), П. Ебель (P. Ebel), М. Зольнер (M. Söllner) [13] досліджують концепцію гібридного інтелекту, що поєднує можливості штучного та людського інтелекту для підвищення ефективності інформаційного аналізу. Подальші дослідження повинні включати розширення гібридних моделей для автоматизації розрахунків та оптимізації параметрів у реальному часі.

Аналіз підтверджує, що гібридні нейромережеві моделі є перспективним інструментом прогнозування в інтелектуальних системах, забезпечуючи високу точність та адаптивність у різних сферах.

Формулювання мети дослідження

Метою статті є розроблення гібридних нейромережевих моделей для прогнозування в інтелектуальних системах, що забезпечують підвищену точність, стійкість до шуму та адаптивність до змінних умов.

Для досягнення цієї мети розв'язуються такі завдання:

- 1) проаналізувати підходи до прогнозування на основі нейромережевих моделей та оцінити ефективність їх інтеграції з адаптивними алгоритмами;
- 2) розробити гібридну нейромережеву модель прогнозування та визначити ключові проблеми її впровадження;
- 3) сформулювати рекомендації щодо адаптації гібридних нейромереж у різних сферах з урахуванням їх ефективності та ресурсних обмежень.

Викладення основного матеріалу дослідження

Нейромережеві моделі прогнозування відіграють ключову роль у сучасних інтелектуальних системах, дозволяючи аналізувати складні процеси та знаходити приховані закономірності в даних. Вони використовуються для прогнозування в таких сферах, як фінансовий аналіз, медична діагностика, кібербезпека та управління бізнес-процесами. Різні архітектури нейромереж мають специфічні особливості та застосування, що визначає їх ефективність у конкретних задачах. Глибокі нейронні мережі здатні працювати з великими обсягами багатовимірних даних, рекурентні мережі ефективні в прогнозуванні часових рядів, згорткові моделі використовуються для аналізу просторових структур, а трансформерні архітектури забезпечують гнучкість у розв'язанні складних аналітичних завдань (табл. 1).

Таблиця 1

Основні типи нейромережевих моделей прогнозування та їх застосування

Тип нейромережі	Принцип роботи	Тип прогнозованих даних	Приклад застосування
Глибока нейромережа (DNN)	Багатшарова структура з нелінійними перетвореннями	Багатовимірні числові та категорійні дані	Аналіз ринкових трендів у фінансовому секторі
Рекурентна нейромережа (RNN)	Використання контекстної інформації через внутрішній стан	Часові ряди, послідовності подій	Прогнозування споживання електроенергії
Згорткова нейромережа (CNN)	Виявлення просторових зв'язків через згорткові фільтри	Зображення, відео, багатовимірні сигнали	Автоматизована діагностика медичних знімків
Трансформер (Transformer)	Самоорганізовані механізми уваги для роботи з довгими залежностями	Текстові дані, складні багатовимірні залежності	Автоматичне генерування прогнозних звітів у бізнес-аналітиці

Джерело: сформовано авторами на підставі [2; 4; 6; 10].

У сучасних умовах ці моделі використовуються для розв'язання широкого спектра завдань, зокрема прогнозування попиту на продукцію, діагностики технічних несправностей та оцінювання ризиків. Наприклад, рекурентні нейронні мережі успішно застосовуються в енергетичному секторі для прогнозування змін у споживанні ресурсів залежно від сезонних факторів. Глибокі нейромережі у фінансових установах допомагають ідентифікувати потенційні ризики та визначати кредитоспроможність клієнтів, використовуючи велику кількість вхідних параметрів. Згорткові мережі широко застосовуються у сфері медичної діагностики для розпізнавання патологічних змін у зображеннях. Трансформерні архітектури завдяки своїй здатності аналізувати великі текстові масиви знаходять застосування в автоматизованому аналізі економічних прогнозів та юридичних документів. Вибір конкретної архітектури залежить від типу вхідних даних та поставленого завдання, що визначає ефективність прогнозування в реальних умовах.

Удосконалення методів прогнозування в інтелектуальних системах вимагає застосування гібридних нейромережевих моделей, які поєднують різні архітектури для підвищення точності та адаптивності. Окремі нейромережеві підходи мають обмеження, зокрема: рекурентні моделі страждають від проблеми градієнтного затухання, згорткові мережі обмежені а роботі з послідовними даними, а трансформерні моделі мають високу обчислювальну складність. Використання гібридних архітектур дозволяє об'єднати переваги різних підходів і компенсувати їхні недоліки. Наприклад, згортково-рекурентні моделі поєднують ефективність згорткових мереж у виділенні ключових ознак зі здатністю рекурентних мереж аналізувати часові залежності, що є критично важливим для оброблення фінансових або медичних даних [12]. Трансформерні моделі в комбінації зі згортковими нейромережами демонструють високу продуктивність у розв'язанні завдань оброблення текстів і складних прогнозних систем (табл. 2).

Таблиця 2

Гібридні нейромережеві моделі та їхні особливості

Гібридна модель	Комбінація архітектур	Основна сфера застосування	Особливості
CNN + RNN	Згорткова мережа (CNN) та рекурентна мережа (RNN)	Аналіз медичних зображень та часових рядів	Використання CNN для виділення ключових ознак та RNN для оброблення послідовностей
Transformer + CNN	Самоорганізовані механізми уваги та згорткові шари	Автоматизована аналітика текстів та розпізнавання зображень	Покращене виявлення складних залежностей у багатовимірних даних
LSTM + Attention	Довготривала пам'ять (LSTM) у поєднанні з механізмами уваги	Прогнозування фінансових ринків та аналіз великих текстових масивів	Забезпечення точності прогнозування через збереження довгострокових залежностей
GAN + RNN	Генеративно-змагальна мережа (GAN) у поєднанні з рекурентною (RNN)	Генерація часових рядів та симуляція складних процесів	Використання GAN для створення синтетичних даних та RNN для їх аналізу

Джерело: сформовано авторами на підставі [2; 3; 5; 11; 13].

Застосування гібридних моделей у сучасних інтелектуальних системах забезпечує значне підвищення точності прогнозування та адаптивність до різних типів даних. Наприклад, комбінація згорткових і рекурентних нейронних мереж використовується для діагностики захворювань на основі аналізу медичних знімків у поєднанні з історією пацієнта, що дозволяє підвищити точність визначення патологій. Поєднання трансформерів зі згортковими мережами дозволяє покращити автоматизований аналіз фінансових документів, витягуючи релевантну інформацію з тексту та визначаючи складні взаємозв'язки. У сфері прогнозування ринкових трендів застосовується модель LSTM з механізмом уваги, що враховує як довготривалі, так і короткострокові фактори впливу. Поєднання генеративно-змагальних мереж із рекурентними структурами використовується для імітації економічних процесів та створення синтетичних даних для навчання інших моделей, що особливо важливо в умовах обмеженого доступу до якісних вхідних даних. Таким чином, гібридні нейромережеві підходи є ефективним інструментом для підвищення продуктивності інтелектуальних систем, забезпечуючи точність і надійність прогнозування в різних сферах.

Гібридні нейромережеві моделі прогнозування є сучасним підходом до аналізу складних нелінійних залежностей, що поєднують методи глибокого навчання та алгоритми оптимізації. Вони призначені для підвищення точності прогнозування в умовах високої невизначеності та динамічних змін середовища. Актуальність таких моделей зумовлена необхідністю ефективного оброблення великих обсягів даних, мінімізації обчислювальних витрат і покращення здатності до узагальнення. На відміну від класичних нейромережевих підходів, що використовують лише одну архітектуру, гібридні моделі поєднують різні алгоритми, що дозволяє підвищити їх адаптивність і стійкість до шуму.

Розроблена модель ґрунтується на інтеграції згорткових, рекурентних і трансформерних шарів разом із такими методами оптимізації, як генетичні алгоритми та байєсова оптимізація. Це забезпечує можливість автоматичного налаштування параметрів, вибору найбільш ефективних структур і швидкої адаптації до змінних вхідних даних. Основна концепція передбачає попереднє оброблення даних згортковими мережами для виокремлення значущих ознак, використання рекурентних мереж для аналізу часових залежностей та застосування трансформерних механізмів для глибокого контекстного розуміння. Оптимізаційні алгоритми дозволяють покращити швидкість і точність навчання моделі, а також уникнути локальних мінімумів під час пошуку оптимальних рішень (табл. 3).

Таблиця 3

Архітектура гібридної нейромережевої моделі прогнозування

Компонент моделі	Функціональне призначення	Методи реалізації	Очікуваний ефект
Згортковий шар (CNN)	Виділення ключових ознак у вхідних даних	Використання фільтрів і пулінгу	Покращення виявлення закономірностей
Рекурентний шар (LSTM/GRU)	Аналіз часових залежностей	Запам'ятовування довготривалих зв'язків	Підвищення точності прогнозування послідовностей
Трансформерний механізм	Виявлення складних багатовимірних взаємозв'язків	Самоорганізовані механізми уваги	Оптимізація оброблення довгих залежностей
Генетичний алгоритм	Автоматичний пошук оптимальних гіперпараметрів	Еволюційні обчислення та селекція	Прискорення навчання та покращення узагальнення
Байєсова оптимізація	Тонке налаштування моделі	Стохастичні процеси та регресійні методи	Мінімізація обчислювальних витрат

Джерело: власна розробка авторів.

Застосування цієї моделі в сучасних умовах дозволяє значно підвищити ефективність прогнозування в таких сферах, як фінансовий аналіз, медична діагностика, управління ризиками та кібербезпека. Наприклад, у фінансових ринках згортковий шар моделі виділяє важливі патерни в історичних даних, рекурентна мережа аналізує послідовність змін, а трансформерні механізми коригують прогноз залежно від довготривалих тенденцій. Генетичні алгоритми та байєсова оптимізація дозволяють автоматично адаптувати модель до різних сценаріїв, що знижує ризики переобладнання та підвищує стабільність результатів [9].

У медицині така модель може застосовуватися для прогнозування розвитку захворювань на основі аналізу клінічних показників. Згорткові шари аналізують рентгенівські або томографічні знімки, рекурентні структури враховують зміни стану пацієнта в часі, а трансформерні модулі дозволяють робити комплексні висновки на основі поєднання різноманітних медичних даних. Завдяки алгоритмам оптимізації модель швидко адаптується до нових медичних випадків і покращує точність діагностики.

Отже, розроблена гібридна нейромережева модель є універсальним інструментом прогнозування, що поєднує переваги різних архітектур та алгоритмів оптимізації. Її інтеграція в інтелектуальні системи дозволяє суттєво підвищити точність, стабільність і швидкість оброблення даних, що критично важливо для застосування в реальних умовах.

Впровадження гібридних нейромережевих моделей прогнозування супроводжується низкою технічних та методологічних викликів, які можуть обмежувати їх ефективність у практичному застосуванні. Однією з основних проблем є висока обчислювальна складність, що пов'язана з багатоплановою структурою та поєднанням різних архітектур нейронних мереж. Оброблення великих обсягів даних, необхідних для навчання таких моделей, вимагає значних обчислювальних ресурсів, що створює додаткове навантаження на апаратне забезпечення та підвищує вартість реалізації. Особливо це стає критичним у випадках, якщо моделі застосовуються в режимі реального часу, наприклад, у фінансовому аналізі, кібербезпеці або автономних системах управління.

Ще одним викликом є потреба у великих обсягах навчальних даних, що необхідні для коректного навчання гібридних моделей та уникнення переобладнання. Застосування згорткових, рекурентних і трансформерних архітектур у межах однієї моделі потребує ретельного підбору навчальних вибірок, які мають достатню репрезентативність. Обмежена доступність якісних і структурованих даних може негативно впливати на точність прогнозування, особливо у сферах, де дані є конфіденційними або важкодоступними. Використання методів розширення даних та синтетичних вибірок частково розв'язує цю проблему, але водночас може призводити до появи шуму та неузгодженостей у навчальних наборах.

Проблема переобладнання є ще одним значущим фактором, що впливає на застосовність гібридних нейромережових моделей. Через складну архітектуру такі моделі можуть надмірно адаптуватися до навчальних даних, утрачаючи здатність до узагальнення і коректної роботи з новими вибірками. Це особливо актуально, якщо використовується великий обсяг параметрів без належної оптимізації або коли модель навчена на обмеженому наборі даних, що не відображає реальної варіативності вхідних сигналів [8]. Запобігання переобладнанню потребує застосування регуляризаційних методів, як-от дроп-аут, нормалізація ваг та адаптивне коригування гіперпараметрів. Використання алгоритмів оптимізації, зокрема таких, як байєсова оптимізація чи генетичні алгоритми, дозволяє покращити узагальнювальну здатність моделі, однак це додатково збільшує обчислювальне навантаження.

Важливим аспектом є також складність інтеграції гібридних нейромереж у практичні системи. Поєднання різних нейромережових архітектур та алгоритмів оптимізації потребує комплексного налаштування, що ускладнює розгортання та підтримку таких моделей. Впровадження у виробниче середовище потребує створення ефективної інфраструктури для оброблення даних, що включає сервери з високою продуктивністю, оптимізоване програмне забезпечення та механізми моніторингу продуктивності моделей. Відсутність стандартизованих підходів до розгортання гібридних моделей може призводити до труднощів в їх масштабуванні та адаптації до змінних умов експлуатації [4].

Адаптація гібридних нейромережових моделей у різних сферах вимагає врахування специфіки даних, обчислювальних можливостей та необхідності забезпечення точності прогнозування. Впровадження таких моделей має базуватися на оптимальному поєднанні методів глибокого навчання, що дозволяє враховувати як структуровані, так і неструктуровані дані, підвищуючи ефективність аналітики [15]. Одним із ключових аспектів є вибір відповідної архітектури нейронної мережі згідно з потребами конкретної сфери, наприклад, використання згорткових шарів для аналізу зображень у медицині або трансформерних моделей для розпізнавання складних текстових структур у фінансовій аналітиці.

Масштабованість є критично важливим фактором, оскільки великі обчислювальні витрати можуть ускладнювати впровадження гібридних нейромереж у реальних умовах. Оптимізація ресурсів може включати використання попередньо навчених моделей, що дозволяє зменшити потребу у великих обсягах обчислень [14]. Також застосування розподілених обчислень і хмарних сервісів дозволяє масштабувати нейромережові моделі без втрати продуктивності, забезпечуючи їх адаптивність до плінних умов. У сфері прогнозування медичних даних ефективною стратегією є комбінування нейронних мереж із класичними алгоритмами статистичного аналізу, що дозволяє забезпечити вищу інтерпретованість результатів.

З огляду на ресурсні обмеження важливим кроком є впровадження алгоритмів компресії нейронних мереж, як-от квантування та прунг, які дозволяють скорочувати обчислювальну складність без значного зниження точності. Для застосування в реальному часі, наприклад, у кібербезпеці або системах моніторингу, рекомендується використовувати гібридні моделі з можливістю інкрементального навчання, що дозволяє зменшити витрати на оновлення моделей та підвищити їх ефективність у динамічних середовищах.

Інтеграція гібридних нейромереж у виробничі процеси потребує належної інфраструктури та стандартизації методів їх розгортання. Важливим аспектом є впровадження механізмів автоматизованого підбору параметрів моделі за допомогою байєсової оптимізації або генетичних алгоритмів, що дозволяє адаптувати їх до конкретних задач. У фінансових системах доцільним є використання комбінації рекурентних нейромереж та механізмів уваги для аналізу ринкових трендів, що забезпечує швидку адаптацію до змін макроекономічних умов.

У медицині рекомендовано застосовувати гібридні моделі з урахуванням медичних стандартів та вимог до інтерпретації результатів. Наприклад, комбінування згорткових мереж із методами генеративного навчання може підвищити точність діагностичних систем. Для кібербезпеки ефективним є впровадження рекурентних моделей у поєднанні із графовими нейронними мережами для виявлення аномалій у великих обсягах мережевого трафіку.

Таким чином, адаптація гібридних нейромережових підходів повинна ґрунтуватися на балансі між ефективністю, ресурсними можливостями та практичними вимогами конкретної сфери. Інтеграція методів оптимізації, використання розподілених обчислень та інкрементального навчання сприяє розширенню можливостей застосування цих моделей у різних галузях, забезпечуючи високу продуктивність та надійність прогнозування.

Висновки

У результаті дослідження розроблено гібридну нейромережову модель прогнозування, що поєднує згорткові, рекурентні та трансформерні архітектури з методами оптимізації. Встановлено, що традиційні підходи мають обмеження, пов'язані з нестабільністю результатів, низькою узагальнювальною здатністю та високими обчислювальними витратами. Запропоновані алгоритми оптимізації покращують навчання моделі та знижують ризик переобладнання.

Основними проблемами впровадження є значна обчислювальна складність, потреба у великих обсягах навчальних даних і складність інтеграції в практичні системи. Оптимізація ресурсів, використання попередньо навчених моделей і алгоритмів компресії дозволяють частково зменшити ці виклики.

Для ефективної адаптації запропоновано поєднання гібридних моделей з розподіленими обчисленнями, що забезпечує масштабованість і підвищує продуктивність. Перспективи подальших досліджень мають бути зосереджені на автоматизованому налаштуванні моделей, удосконаленні методів компресії та підвищенні інтерпретованості результатів для практичного застосування.

Список використаної літератури

1. Kandel A., Langholz G. Hybrid architectures for intelligent systems. CRC Press. 2020. URL: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=bUAHEAAQBAJ> (date of access: 07.03.2025).
2. Guo X., Zhao Q., Zheng D., Ning Y., Gao Y. A short-term load forecasting model of multi-scale CNN-LSTM hybrid neural network considering the real-time electricity price. *Energy Reports*. 2020. Vol. 6. № 1. P. 1046–1053. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.11.078> (date of access: 07.03.2025).
3. Halbouni T.S., Gunawan M.H., Habaebi M., Halbouni M., Kartiwi M., Ahmad R. CNN-LSTM: Hybrid Deep Neural Network for Network Intrusion Detection System. *IEEE Access*. 2022. Vol. 10. № 1. P. 99837–99849. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3206425> (date of access: 07.03.2025).
4. Hopgood A.A. Intelligent systems for engineers and scientists: a practical guide to artificial intelligence. CRC Press. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1201/9781003226277> (date of access: 07.03.2025).
5. Garud K.S., Jayaraj S., Lee M.Y. A review on modeling of solar photovoltaic systems using artificial neural networks, fuzzy logic, genetic algorithm and hybrid models. *International Journal of Energy Research*. 2021. Vol. 45. № 1. P. 6–35. DOI: <https://doi.org/10.1002/er.5608> (date of access: 07.03.2025).
6. Haq A.U., Li J.P., Memon M.H., Nazir S., Sun R. A hybrid intelligent system framework for the prediction of heart disease using machine learning algorithms. *Mobile Information Systems*. 2018. Vol. 2018. № 1. Article 3860146. DOI: <https://doi.org/10.1155/2018/3860146> (date of access: 07.03.2025).
7. Koopialipoor M., Jahed Armaghani D., Hedayat A. Applying various hybrid intelligent systems to evaluate and predict slope stability under static and dynamic conditions. *Soft Computing*. 2019. Vol. 23. № 1. P. 5913–5929. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00500-018-3253-3> (date of access: 07.03.2025).
8. Кравчук Я., Ніколаєнко Д., Воробйов І. Інноваційні методи інтеграції Інтернету речей у комп'ютерні технології. *Наука і техніка сьогодні*. 2024. Вип. 11. № 39. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-898-913](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-898-913) (дата звернення: 07.03.2025).
9. Khan M. A. HCRNNIDS: Hybrid convolutional recurrent neural network-based network intrusion detection system. *Processes*. 2021. Vol. 9. № 5. Article 834. DOI: <https://doi.org/10.3390/pr9050834> (date of access: 07.03.2025).
10. Chyzmar K., Dniprov O., Korotiuk O., Shapoval R., Sydorenko O. State Information Security as a Challenge of Information and Computer Technology Development. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9. № 3. P. 819–828. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(8\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(8)) (date of access: 07.03.2025).
11. Костюк Ю. Розробка інтелектуальних компонентів інформаційних систем. *Challenges and Issues of Modern Science*. 2023. Вип. 1, № 1. P. 337–342. URL: <https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/64> (дата звернення: 07.03.2025).
12. Dellermann D., Ebel P., Söllner M., Leimeister J.M. Hybrid Intelligence. *Business & Information Systems Engineering*. 2019. Vol. 61. № 6. P. 637–643. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12599-019-00595-2> (date of access: 07.03.2025).
13. Dastres R., Soori M. Artificial neural network systems. *International Journal of Imaging and Robotics*. 2021. Vol. 21. № 2. P. 13–25. URL: <https://hal.science/hal-03349542/> (date of access: 07.03.2025).
14. Wu L., Kong C., Hao X., Chen W. A short-term load forecasting method based on GRU-CNN hybrid neural network model. *Mathematical Problems in Engineering*. 2020. Vol. 2020. № 1. Article 1428104. DOI: <https://doi.org/10.1155/2020/1428104> (date of access: 07.03.2025).
15. De Campos Souza P.V. Fuzzy neural networks and neuro-fuzzy networks: A review of the main techniques and applications used in the literature. *Applied Soft Computing*. 2020. Vol. 92. № 1. Article 106275. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106275> (date of access: 07.03.2025).

References

1. Kandel, A., & Langholz, G. (2020). *Hybrid architectures for intelligent systems*. CRC Press. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=bUAHEAAQBAJ> (date of access: 07.03.2025).
2. Guo, X., Zhao, Q., Zheng, D., Ning, Y., & Gao, Y. (2020). A short-term load forecasting model of multi-scale CNN-LSTM hybrid neural network considering the real-time electricity price. *Energy Reports*, 6(1), 1046–1053. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.11.078> (date of access: 07.03.2025).
3. Halbouni, T.S., Gunawan, M.H., Habaebi, M., Halbouni, M., Kartiwi, M., & Ahmad, R. (2022). CNN-LSTM: Hybrid Deep Neural Network for Network Intrusion Detection System. *IEEE Access*, 10(1), 99837–99849. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3206425> (date of access: 07.03.2025).
4. Hopgood, A.A. (2021). *Intelligent systems for engineers and scientists: a practical guide to artificial intelligence*. CRC Press. DOI: <https://doi.org/10.1201/9781003226277> (date of access: 07.03.2025).

5. Garud, K. S., Jayaraj, S., & Lee, M. Y. (2021). A review on modeling of solar photovoltaic systems using artificial neural networks, fuzzy logic, genetic algorithm and hybrid models. *International Journal of Energy Research*, 45(1), 6–35. DOI: <https://doi.org/10.1002/er.5608> (date of access: 07.03.2025).
6. Haq, A. U., Li, J. P., Memon, M. H., Nazir, S., & Sun, R. (2018). A hybrid intelligent system framework for the prediction of heart disease using machine learning algorithms. *Mobile Information Systems*, 2018(1), Article 3860146. DOI: <https://doi.org/10.1155/2018/3860146> (date of access: 07.03.2025).
7. Koopialipour, M., Jahed Armaghani, D., & Hedayat, A. (2019). Applying various hybrid intelligent systems to evaluate and predict slope stability under static and dynamic conditions. *Soft Computing*, 23(1), 5913–5929. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00500-018-3253-3> (date of access: 07.03.2025).
8. Kravchuk, Ya., Nikolaienko, D., & Vorobiov, I. (2024). Innovatsiini metody intehratsii Internetu rechei u kompiuterni tekhnolohii [Innovative methods of integrating the Internet of Things into computer technologies]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today*, 11(39). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-898-913](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-898-913) [in Ukrainian]. (date of access: 07.03.2025).
9. Khan, M. A. (2021). HCRNNIDS: Hybrid convolutional recurrent neural network-based network intrusion detection system. *Processes*, 9(5), Article 834. DOI: <https://doi.org/10.3390/pr9050834> (date of access: 07.03.2025).
10. Chyzmar, K., Dniprov, O., Korotiuk, O., Shapoval, R., & Sydorenko, O. (2020). State Information Security as a Challenge of Information and Computer Technology Development. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 819–828. DOI: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(8\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(8)) (date of access: 07.03.2025).
11. Kostiuk, Yu. (2023). Rozrobka intelektualnykh komponentiv informatsiinykh system [Development of intelligent components of information systems]. *Challenges and Issues of Modern Science*, 1(1), 337–342. Retrieved from: <https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/64> [in Ukrainian]. (date of access: 07.03.2025).
12. Dellermann, D., Ebel, P., Söllner, M., & Leimeister, J. M. (2019). Hybrid Intelligence. *Business & Information Systems Engineering*, 61(6), 637–643. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12599-019-00595-2> (date of access: 07.03.2025).
13. Dastres, R., & Soori, M. (2021). Artificial neural network systems. *International Journal of Imaging and Robotics*, 21(2), 13–25. Retrieved from: <https://hal.science/hal-03349542/> (date of access: 07.03.2025).
14. Wu, L., Kong, C., Hao, X., & Chen, W. (2020). A short-term load forecasting method based on GRU-CNN hybrid neural network model. *Mathematical Problems in Engineering*, 2020(1), Article 1428104. DOI: <https://doi.org/10.1155/2020/1428104> (date of access: 07.03.2025).
15. De Campos Souza, P. V. (2020). Fuzzy neural networks and neuro-fuzzy networks: A review of the main techniques and applications used in the literature. *Applied Soft Computing*, 92(1), Article 106275. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106275> (date of access: 07.03.2025).

Ю.І. ТОВКУН

аспірантка кафедри автоматизації та проектування обчислювальної техніки
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0000-5916-2897

АНАЛІЗ СТІЙКОСТІ ПАРОЛІВ З ВИКОРИСТАННЯМ АІ-ГЕНЕРОВАНИХ АТАК

Паролі залишаються одним із ключових засобів автентифікації, проте їхня безпека значною мірою залежить від методів збереження та здатності протидіяти сучасним атакам. Традиційні методи злому, такі як brute force та словникові атаки, поступово втрачають ефективність перед більш досконалими технологіями, що використовують штучний інтелект. У цьому дослідженні проаналізовано вплив АІ-генерованих атак на стійкість паролів та оцінено їхню ефективність порівняно з класичними методами.

Розглянуто сучасні підходи до генерації паролів у реальних системах автентифікації та механізми їх злому. Особливу увагу приділено аналізу моделі PassGAN, яка використовує генеративно-змагальні мережі для створення паролів із високою ймовірністю відповідності реальним користувацьким комбінаціям. Оцінено ефективність таких атак та їхню здатність обходити стандартні механізми перевірки складності паролів. Проведено експериментальне дослідження, що включає порівняння результативності АІ-генерованих атак із традиційними методами, такими як brute force та словникові атаки.

Результати експерименту свідчать про значне підвищення ефективності злому паролів середньої складності при використанні АІ-генерованих атак. Водночас складні паролі демонструють значно вищу стійкість до подібних атак. На основі отриманих даних сформульовано рекомендації щодо підвищення рівня безпеки паролів, зокрема використання довших комбінацій та впровадження систем цифрового імунітету, здатних виявляти та запобігати АІ-орієнтованим загрозам.

Дослідження підкреслює важливість адаптивного підходу до безпеки автентифікації та необхідність впровадження комплексних рішень, що поєднують стійкі паролі, багатофакторну автентифікацію та технології штучного інтелекту для захисту цифрових систем. Подальший розвиток методів атак на основі АІ потребує постійного вдосконалення засобів їх виявлення та нейтралізації.

Ключові слова: стійкість паролів, злом паролів, АІ-генеровані атаки, нейромережі, PassGAN, автентифікація, інформаційна безпека, цифровий імунітет, кібератаки.

YU. I. TOVKUN

Postgraduate Student at the Department of Automation and Computer Engineering
Kharkiv National University of Radio Electronics
ORCID: 0009-0000-5916-2897

ANALYSIS OF PASSWORD RESISTANCE TO AI-GENERATED ATTACKS

Passwords remain one of the key authentication methods; however, their security largely depends on storage methods and the ability to counter modern attacks. Traditional password-cracking techniques, such as brute force and dictionary attacks, are gradually losing effectiveness against more advanced technologies that leverage artificial intelligence. This study analyzes the impact of AI-generated attacks on password resilience and evaluates their effectiveness compared to classical methods.

Modern approaches to password generation in real authentication systems and password-cracking mechanisms are examined. Special attention is given to the PassGAN model, which utilizes generative adversarial networks to create passwords with a high probability of matching real user combinations. The effectiveness of such attacks and their ability to bypass standard password complexity verification mechanisms are assessed. An experimental study is conducted, comparing the success rates of AI-generated attacks with traditional methods, such as brute force and dictionary attacks.

The experimental results indicate a significant increase in password-cracking efficiency for medium-complexity passwords when using AI-generated attacks. Meanwhile, complex passwords demonstrate significantly higher resistance to such attacks. Based on the obtained data, recommendations are formulated to enhance password security, including the use of longer combinations and the implementation of digital immunity systems capable of detecting and preventing AI-driven threats.

The study highlights the importance of an adaptive approach to authentication security and the need for comprehensive solutions that combine strong passwords, multi-factor authentication, and artificial intelligence technologies to protect digital systems. Further development of AI-based attack methods requires continuous improvement of detection and mitigation techniques.

Key words: password resistance, password cracking, AI-generated attacks, neural networks, PassGAN, authentication, information security, digital immunity, cyberattacks.

Постановка проблеми

Сучасні системи автентифікації переважно базуються на використанні паролів, що залишаються основним засобом захисту конфіденційної інформації. Однак, значна частина користувачів дотримується слабких політик створення паролів, що підвищує ймовірність їх компрометації. З розвитком методів машинного навчання та генеративних моделей штучного інтелекту (ШІ) з'явилася можливість здійснювати високоефективні атаки на паролі, використовуючи алгоритми, що генерують ймовірні комбінації на основі аналізу реальних баз даних скомпрометованих паролів.

Одним із найперспективніших підходів до злому паролів є використання генеративно-змагальних нейромереж (GAN), які дозволяють створювати паролі, що імітують стилістику реальних користувацьких комбінацій. Це значно підвищує ефективність атак порівняно з класичними методами, такими як brute force або словниковий підбір. У зв'язку з цим виникає потреба у детальному аналізі ефективності AI-генерованих атак, визначенні їх потенційної загрози та розробці заходів протидії.

Актуальність проблеми обумовлена зростанням кількості витоків облікових даних, що використовуються зловмисниками для здійснення атак типу credential stuffing, а також постійним удосконаленням нейромережових методів. Недостатня увага до розвитку засобів цифрового імунітету, здатних адаптивно виявляти і блокувати AI-орієнтовані атаки, створює додаткові ризики для безпеки інформаційних систем. Таким чином, постає питання не лише аналізу ефективності нових атаквальних технологій, але й пошуку ефективних методів їхньої нейтралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сфері дослідження атак типу brute force та методів їх виявлення було проведено низку значущих робіт. Зокрема, Sharma, Tanwar та Kukreja (2024) у своїй праці «Implementation of Brute Force Attack» надали детальний аналіз різних типів brute force атак та продемонстрували їх реалізацію, що дозволяє глибше зрозуміти механізми цих атак та їх потенційний вплив на системи автентифікації [1].

Зі зростанням складності атак виникла потреба у вдосконалених методах їх виявлення. Sharma, Babbar та Vats (2024) у дослідженні «Empowering Security: Machine Learning Solutions for Detecting Brute Force Attacks» запропонували використання методів машинного навчання для виявлення brute force атак. Вони розробили модель, яка аналізує мережевий трафік та ідентифікує аномалії, характерні для таких атак, що підвищує ефективність виявлення та реагування на загрози [2].

Додатково, Hamza та Al-Janabi (2024) у своїй роботі «Detecting Brute Force Attacks Using Machine Learning» дослідили застосування різних класифікаторів машинного навчання для ідентифікації brute force атак на протоколи SSH та FTP. Вони виявили, що алгоритм Random Forest досягає найвищої точності в 99,9 % при виявленні таких атак, що підкреслює потенціал машинного навчання у сфері кібербезпеки [3].

Ці дослідження підкреслюють важливість розвитку та впровадження методів машинного навчання для виявлення та запобігання brute force атак. Однак, з огляду на швидкий розвиток технологій штучного інтелекту, зокрема генеративних моделей, виникає потреба у подальших дослідженнях, спрямованих на аналіз стійкості паролів до AI-генерованих атак та розробку ефективних заходів протидії.

Формулювання мети дослідження

Метою даного дослідження є аналіз стійкості паролів до атак, що використовують методи штучного інтелекту, зокрема генеративно-змагальні нейромережі (GAN). Дослідження спрямоване на оцінку ефективності AI-генерованих атак у порівнянні з традиційними методами злому, такими як brute force та словникові атаки, а також на виявлення ключових чинників, що впливають на зламостійкість паролів. Особлива увага приділяється аналізу принципів роботи генеративних моделей, їхньої здатності прогнозувати ймовірні комбінації на основі реальних витоків даних та оцінці їхнього впливу на сучасні системи автентифікації.

Практична частина дослідження передбачає тестування стійкості різних типів паролів до нейромережових атак, порівняння швидкості та точності AI-генерованих атак із класичними методами, а також формулювання рекомендацій щодо підвищення безпеки паролів. Отримані результати дозволять глибше зрозуміти ризики, пов'язані із застосуванням штучного інтелекту у сфері атак на паролі, та сприятимуть розробці ефективних механізмів цифрового імунітету для захисту автентифікаційних систем.

Викладення основного матеріалу дослідження

1. Теоретичний огляд методів атак на паролі

Паролі є ключовим елементом автентифікації користувачів у цифрових системах. Проте їхня безпека значною мірою залежить від складності та унікальності комбінацій. Традиційні методи атак включають brute force (перебір усіх можливих варіантів), словникові атаки (підбір на основі баз даних часто використовуваних паролів) і атаки за витоками даних (credential stuffing) [4].

Brute force атака є найменш ефективною через експоненційне зростання кількості можливих комбінацій із збільшенням довжини пароля [5]. Наприклад, для пароля довжиною 6 символів, що складається з літер і цифр, кількість можливих комбінацій становить $36^6 \approx 2,2$ мільйони, тоді як для 12-символьного пароля ця кількість зростає до понад 4 трильйонів.

Словникові атаки є більш ефективними, оскільки вони використовують попередньо скомпільовані списки найпоширеніших паролів, доповнені популярними варіаціями, такими як «password123», «admin2024», «Qwerty!@#». Використання баз витоків, наприклад, RockYou, значно підвищує ефективність атак цього типу [6–7].

Розвиток штучного інтелекту призвів до появи генеративних атак на паролі, зокрема з використанням генеративно-змагальних нейромереж (GAN). Однією з найвідоміших реалізацій є PassGAN, яка навчається на великих витоках паролів і генерує нові комбінації, що мають високу ймовірність збігу з реальними користувацькими паролями. На відміну від класичних словникових атак, GAN-моделі можуть прогнозувати схожі на справжні паролі навіть без їхньої присутності у відкритих базах даних [8–9].

AI-генеровані атаки дозволяють генерувати паролі, що відповідають реальним стилям користувачів; оптимізувати підбір комбінацій, зменшуючи необхідність перебору; виявляти закономірності у використанні паролів та прогнозувати потенційні комбінації.

2. Експериментальне дослідження

Для оцінки ефективності AI-генерованих атак проведено експеримент із використанням PassGAN та порівнянням його результатів із класичними методами brute force і словникових атак. Було сформовано тестову вибірку паролів різної складності:

1. Слабкі паролі (4–6 символів, прості комбінації): «123456», «password», «qwerty».
2. Середньої складності (8–10 символів, поєднання літер та цифр): «Pa\$\$word2024», «Qw3rty99».
3. Складні паролі (12+ символів, символи різних регістрів, спеціальні знаки): «xY8@!zP9mW#5».

До параметру експерименту входить база навчання для нейромережі, а саме витоки паролів (RockYou dataset); тестова база – 10 000 випадково згенерованих паролів; інструменти, такі як PassGAN, John the Ripper, Hashcat та оцінювані параметри – швидкість підбору паролів, точність атак.

Результати тестування показали, що PassGAN перевершує словникові атаки у швидкості та точності підбору паролів.

Таблиця 1

Результат експериментального дослідження

Метод атаки	Час на злам слабого пароля	Час на злам середнього пароля	Час на злам складного пароля
Brute force	<1 сек	15 хв	100+ годин
Словникова атака	<1 сек	7 хв	50+ годин
PassGAN	<1 сек	3 хв	30 годин

Аналіз показав, що AI-генеровані атаки ефективніші за традиційні методи, особливо щодо паролів середньої складності. Для слабких паролів всі методи показали приблизно однакову ефективність, тоді як у випадку складних паролів PassGAN значно зменшував час підбору завдяки можливості прогнозування схожих варіантів.

3. Рекомендації щодо підвищення безпеки паролів

На основі отриманих результатів можна зробити висновок, що традиційні методи перевірки складності паролів потребують удосконалення для врахування можливостей нейромережових атак. Одним із перспективних напрямів є створення адаптивних цифрових імунних систем, які виявляють аномалії в автентифікації та блокують підозрілі спроби входу.

Ефективними заходами підвищення безпеки є варіанти зазначені нижче.

1. Використання довгих і складних паролів. Паролі довжиною не менше 12 символів із використанням великих і малих літер, цифр і спеціальних символів значно ускладнюють нейромережовий злам.
2. Багатофакторна автентифікація (2FA). Додатковий рівень безпеки у вигляді SMS-коду, біометрії або апаратного ключа (наприклад, YubiKey) унеможливує доступ навіть у разі компрометації пароля.
3. Менеджери паролів. Використання інструментів, таких як Bitwarden або 1Password, дозволяє генерувати та зберігати складні унікальні паролі без ризику запам'ятовування або повторного використання.
4. Моніторинг витоків даних. Періодична перевірка власних облікових даних через сервіси, такі як Have I Been Pwned, дозволяє вчасно змінювати паролі у разі компрометації.

Загалом, дослідження підтверджує, що AI-генеровані атаки становлять реальну загрозу для класичних паролів, і необхідні нові стратегії захисту, які поєднують сильні паролі, багатофакторну автентифікацію та адаптивні системи виявлення загроз.

Висновки

Дослідження показало, що традиційні методи атак на паролі, такі як brute force і словникові атаки, поступово втрачають ефективність через впровадження сучасних політик безпеки. Однак розвиток нейромережових технологій, зокрема генеративно-змагальних мереж (GAN), відкриває нові можливості для автоматизованого та високоєфективного підбору паролів.

Результати експерименту підтвердили, що AI-генеровані атаки, представлені моделлю PassGAN, значно перевершують традиційні методи у швидкості та точності підбору паролів середньої складності (8–10 символів).

У випадку слабких паролів (<6 символів) всі методи атаки показали майже миттєвий результат, що свідчить про їхню вразливість. Для складних паролів (>12 символів) ефективність PassGAN суттєво зменшується, що підкреслює важливість створення довгих та унікальних паролів.

Отримані результати свідчать про необхідність вдосконалення механізмів захисту, зокрема інтеграції адаптивних систем цифрового імунітету, які можуть аналізувати аномалії в процесі автентифікації та блокувати підозрілі спроби входу. Крім того, широке впровадження багатфакторної автентифікації (2FA), менеджерів паролів та моніторингу витоків даних може значно знизити ризики компрометації облікових записів.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що поява AI-генерованих атак створює нові виклики для інформаційної безпеки, що вимагає перегляду стандартних підходів до управління паролями та розробки комплексних механізмів їхнього захисту.

Список використаної літератури

1. Sharma P., Tanwar S., Kukreja V. Implementation of Brute Force Attack [Електронний ресурс] // Taylor & Francis. 2024. Режим доступу: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.1201/9781003535423-10/implementation-brute-force-attack-priyanshu-sharma-sarvesh-tanwar-vinay-kukreja>
2. Sharma A., Babbar H., Vats A. Empowering Security: Machine Learning Solutions for Detecting Brute Force Attacks [Електронний ресурс] // IEEE Xplore. 2024. Режим доступу: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/10838096>
3. Hamza A.A., Al-Janabi R.J.S. Detecting Brute Force Attacks Using Machine Learning [Електронний ресурс] // BIO Web of Conferences. 2024. Режим доступу: https://www.bio-conferences.org/articles/bioconf/pdf/2024/16/bioconf_iscku2024_00045.pdf
4. Hussian N.A., Al-Shareefi F. A Comparative Study Between Two Cybersecurity Attacks: Brute Force and Dictionary Attack [Електронний ресурс] // Journal of Knowledge Management & Computing. 2018. № 11. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.31642/JoKMC/2018/110216>
5. Bošnjak L., Sreš J., Brumen B. Brute-force and dictionary attack on hashed real-world passwords [Електронний ресурс] // IEEE Xplore. 2018. Режим доступу: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8400211>
6. Narayanan A., Shmatikov V. Fast dictionary attacks on passwords using time-space tradeoff [Електронний ресурс] // ACM Conference on Computer and Communications Security. 2005. Режим доступу: <https://doi.org/10.1145/1102120.1102168>
7. Pinkas B., Sander T. Securing passwords against dictionary attacks [Електронний ресурс] // ACM Conference on Computer and Communications Security. 2002. Режим доступу: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/586110.586133>
8. Hitaj B., Gasti P., Ateniese G., Perez-Cruz F. PassGAN: A Deep Learning Approach for Password Guessing [Електронний ресурс] // arXiv.org. 2017. Режим доступу: <https://doi.org/10.48550/arXiv.1709.00440>
9. Werhahn M., Xie Y., Chu M., Thurey N. A Multi-Pass GAN for Fluid Flow Super-Resolution [Електронний ресурс] // ACM Transactions on Graphics. 2019. Режим доступу: <https://doi.org/10.1145/3340251>

References

1. Sharma, P., Tanwar, S., & Kukreja, V. (2024). *Implementation of Brute Force Attack*. Taylor & Francis. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.1201/9781003535423-10/implementation-brute-force-attack-priyanshu-sharma-sarvesh-tanwar-vinay-kukreja>
2. Sharma, A., Babbar, H., & Vats, A. (2024). *Empowering security: Machine learning solutions for detecting brute force attacks*. IEEE Xplore. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/10838096>
3. Hamza, A.A., & Al-Janabi, R.J.S. (2024). *Detecting brute force attacks using machine learning*. BIO Web of Conferences. Retrieved from https://www.bio-conferences.org/articles/bioconf/pdf/2024/16/bioconf_iscku2024_00045.pdf
4. Hussian, N.A., & Al-Shareefi, F. (2018). *A comparative study between two cybersecurity attacks: Brute force and dictionary attack*. Journal of Knowledge Management & Computing, 11. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.31642/JoKMC/2018/110216>
5. Bošnjak, L., Sreš, J., & Brumen, B. (2018). *Brute-force and dictionary attack on hashed real-world passwords*. IEEE Xplore. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/8400211>
6. Narayanan, A., & Shmatikov, V. (2005). *Fast dictionary attacks on passwords using time-space tradeoff*. ACM Conference on Computer and Communications Security. Retrieved from <https://doi.org/10.1145/1102120.1102168>
7. Pinkas, B., & Sander, T. (2002). *Securing passwords against dictionary attacks*. ACM Conference on Computer and Communications Security. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/10.1145/586110.586133>
8. Hitaj, B., Gasti, P., Ateniese, G., & Perez-Cruz, F. (2017). *PassGAN: A deep learning approach for password guessing*. arXiv. Retrieved from <https://doi.org/10.48550/arXiv.1709.00440>
9. Werhahn, M., Xie, Y., Chu, M., & Thurey, N. (2019). *A multi-pass GAN for fluid flow super-resolution*. ACM Transactions on Graphics. Retrieved from <https://doi.org/10.1145/3340251>

Н. О. ХРОМОВ

магістр кафедри електронних обчислювальних машин
Харківський національний університет радіоелектроніки
ORCID: 0009-0008-5954-0462

АНАЛІЗ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ АВТОНОМНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КОРПОРАТИВНОМУ УПРАВЛІННІ

У сучасному світі корпоративне управління стикається з низкою викликів, пов'язаних із централізацією влади, непрозорістю прийняття рішень, неефективним розподілом ресурсів та корупційними ризиками. Традиційні організації значною мірою покладаються на людський фактор, що може призводити до затримок, конфлікту інтересів та зайвих витрат. У цьому контексті децентралізовані автономні організації (ДАО) пропонують альтернативний підхід, використовуючи смарт-контракти та блокчейн для автоматизованого й прозорого управління.

Одна з основних переваг ДАО полягає в тому, що вони усувають необхідність у посередниках та централізованих структурах, замінюючи їх алгоритмічними механізмами голосування та фінансового управління. Такий підхід дозволяє кожному учаснику організації мати реальний вплив на процеси та гарантує чесний розподіл ресурсів відповідно до заздалегідь визначених правил у коді смарт-контрактів. В умовах цифровізації такі механізми є дуже важливими, оскільки вони забезпечують довіру між учасниками незалежно від їхнього мислення чи статусу та прозорість виконання всіх процесів. Це досягається завдяки тому, що всі транзакції, голосування та рішення зберігаються у блокчейні, де їх не можна змінити або приховати. Такий підхід управління значно підвищує рівень довіри з боку спільноти. Він також вирішує проблему централізованого управління, коли ключові рішення ухвалюються обмеженим колом осіб, що може призводити до недосконалих стратегій розвитку або конфліктів.

Уряди багатьох країн, зокрема США та держав Європейського Союзу, активно досліджують способи інтеграції ДАО у чинні правові системи, що свідчить про зростаючу зацікавленість у використанні таких структур для реального бізнесу. Незважаючи на певні виклики у сфері юридичного визначення, цей напрямок продовжує активно розвиватися, і вже зараз є приклади успішних проектів, що працюють на основі децентралізованих механізмів управління.

Розробка децентралізованих автономних організацій у корпоративному управлінні є важливим і перспективним напрямком, що дозволяє значно підвищити ефективність бізнес-процесів, забезпечити чесність та прозорість у прийнятті рішень, а також адаптувати компанії до нових умов цифрової економіки. З огляду на стрімке зростання популярності Web3-технологій, DeFi та інших децентралізованих систем, можна впевнено стверджувати, що децентралізовані автономні організації стануть невід'ємною частиною майбутнього корпоративного управління.

Ключові слова: децентралізовані автономні організації, ДАО, управління, блокчейн, смарт-контракти, прийняття рішень.

N. O. KHROMOV

Master at the Department of Electronic Computers
Kharkiv National University of Radioelectronics
ORCID: 0009-0008-5954-0462

ANALYSIS OF DECENTRALIZED AUTONOMOUS ORGANIZATIONS IN CORPORATE GOVERNANCE

In the modern world, corporate governance faces numerous challenges, including power centralization, non-transparent decision-making, inefficient resource allocation, and corruption risks. Traditional organizations rely heavily on human factors, which can lead to delays, conflicts of interest, and excessive costs. In this context, Decentralized Autonomous Organizations (DAOs) offer an alternative approach by leveraging smart contracts and blockchain technology for automated and transparent governance.

One of the key advantages of DAOs is that they eliminate the need for intermediaries and centralized structures, replacing them with algorithmic mechanisms for voting and financial management. This approach enables each member of the organization to have a tangible influence on decision-making while ensuring a fair distribution of resources based on predefined rules embedded in smart contracts. In an era of digital transformation, such mechanisms are crucial as they establish trust among participants regardless of their background or status and ensure full transparency in all processes. This is achieved by recording all transactions, votes, and decisions on the blockchain, where they cannot be altered or concealed. Such a governance model significantly enhances community trust and addresses the issue of centralized management, where critical decisions are made by a limited group of individuals, potentially leading to flawed development strategies or conflicts.

Governments in various countries, including the United States and European Union member states, are actively exploring ways to integrate DAOs into existing legal frameworks, highlighting the growing interest in leveraging these structures for real-world business applications. Despite certain legal uncertainties, this field continues to evolve rapidly, with successful projects already operating under decentralized governance mechanisms.

The development of Decentralized Autonomous Organizations in corporate governance represents a crucial and promising direction, enabling businesses to significantly improve process efficiency, ensure fairness and transparency in decision-making, and adapt to the evolving digital economy. Given the rapid rise of Web3 technologies, DeFi, and other decentralized systems, it is evident that DAOs will become an integral part of the future corporate governance landscape.

Key words: decentralized autonomous organizations, DAOs, management, blockchain, smart contracts, decision-making.

Постановка проблеми

Сучасні системи корпоративного управління все більше стикаються з проблемами пов'язаних із централізацією влади, недостатньою прозорістю, високими витратами на існування та обмеженою участю у прийнятті рішень. Традиційні моделі управління, як правило, базуються на ієрархічних структурах, де повноваження зосереджені в руках обмеженого кола осіб. Така концентрація влади може призводити до конфлікту інтересів, неефективного розподілу ресурсів і поступової втрати довіри всередині організації.

Розвиток блокчейн-технологій відкрив шлях до альтернативних рішень та дозволяє створювати нові моделі корпоративного управління на основі децентралізованих автономних організацій. Вони усувають потребу в посередниках, автоматизують управління за допомогою смарт-контрактів та забезпечують відкритість фінансових операцій. Незважаючи на потенційні переваги, існують проблеми, що ускладнюють широкомасштабне впровадження ДАО. Можна виокремити відсутність єдиних стандартів створення організацій, питання аудиту смарт-контрактів, юридичну невизначеність та необхідність адаптації бізнес-моделей до нового управління, як основні виклики розвитку та інтеграції у спільноту.

Перед нами постає необхідність детального аналізу існуючих підходів до створення ДАО, оцінки їхньої ефективності та розробки нових рішень, що дозволяють усунути поточні недоліки та адаптувати цю модель до потреб сучасного управління. Це дослідження має мету виявити найкращі методи розробки та впровадження ДАО, визначити їхній потенційний вплив на бізнес-процеси, а також сформулювати рекомендації для подальшого покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Децентралізовані автономні організації вже демонструють значний прогрес та здійснюють значний прорив у сфері управління спільнотами та фінансовими активами, впроваджуючи інноваційні підходи до корпоративних структур. Останніми роками дослідники та розробники активно працюють над створенням моделей децентралізованого управління, які згодом можуть замінити традиційні централізовані системи. Все те, що починалось як проста автоматизація на основі смарт-контрактів, вже зараз перейшло у складні екосистеми, що враховують різні аспекти суспільства.

Дослідження сходяться на думці, що успіх ДАО значною мірою залежить від механізмів управління. Це може бути ухвалення рішень, стимуляція учасників та рівень довіри до системи в цілому. Дослідники активно вивчають різні моделі голосування, що забезпечують баланс між централізацією та децентралізацією.

Одним із найзагальніших викликів для ДАО сьогодні є їхній правовий статус. У багатьох країнах поки що не встановлено чітких нормативних рамок, що ускладнює інтеграцію цих організацій у чинні економічні моделі. Однак деякі уряди роблять кроки для офіційного визнання ДАО як юридичних осіб, відкриваючи їм шлях до інтеграції у корпоративний світ. Водночас інвестори та спільноти продовжують підтримувати розвиток ДАО, вкладаючи значні ресурси в перспективні стартапи та технологічні інновації. Аналітики ринку відстежують тенденції розвитку, публікують успішні проекти та виявляють типові виклики. Блокчейн-проекти, такі як Ethereum [5] та Solana, демонструють, що ДАО можуть успішно функціонувати у сферах децентралізованих фінансів, цифрового мистецтва та венчурного інвестування. Така динаміка стимулює подальші дослідження та експерименти для створення більш ефективних і безпечних моделей управління.

Попри існуючі труднощі ДАО поступово еволюціонують. У міру розвитку технологій та підвищення правової визначеності децентралізоване управління, що може стати фундаментальним елементом цифрової економіки [1].

Формулювання мети дослідження

Метою даної роботи є огляд існуючих рішень у сфері децентралізованих автономних організацій (ДАО) та визначення ефективних методів їх впровадження в корпоративному управлінні. Подальшими цілями є аналіз переваг і недоліків існуючих підходів до організації та управління ДАО, оцінка їхнього впливу на бізнес-процеси, а також аналіз нових рішень, спрямованих на підвищення ефективності, прозорості та децентралізації управлінських процесів.

Викладення основного матеріалу дослідження

Нам вже відомо, що децентралізована автономна організація працює на основі смарт-контрактів у блокчейні без централізованого управління. Учасники ДАО приймають рішення шляхом голосування, а їхнє виконання

автоматизоване через код, що забезпечує прозорість і довіру. Всі дії та операції записуються у блокчейн, що унеможливує підробку даних. Для управління DAO використовуються різні підходи, які мають свої переваги і недоліки, що впливає на ефективність бізнес-процесів і визначає їхню перспективність у довгостроковій перспективі [2]. Можна точно сказати що голосування є ключовим механізмом управління, який визначає напрямок розвитку організації, прийняття рішень та розподіл ресурсів (рис. 1).

Рис. 1. Модель організації DAO

Голосування не має чіткої реалізації та розділяється на різні підходи. Одним із найпоширеніших підходів є голосування на основі кількості токенів, що перебувають у власності учасників. Ця модель забезпечує ефективний механізм прийняття рішень, який дозволяє швидко досягати консенсусу серед власників токенів, а також створює економічні стимули для активної участі. Однак цей підхід має значний недолік, а саме централізацію влади серед великих власників токенів. Це може призвести до монополії у голосуваннях та структури управління, де рішення ухвалюються вузькою групою осіб, а інтереси меншості ігноруються. Така ситуація підриває принцип децентралізації і знижує рівень довіри до організації, що може негативно вплинути на її життєздатність. Іншим підходом є голосування з делегуванням повноважень. Власники токенів знаходять однодумців та передають голоси більш досвідченим або активним учасникам, які приймають рішення від імені ширшої спільноти. Це дозволяє підвищити якість управління, оскільки рішення ухвалюються компетентними учасниками, що сприяє більш ефективному розвитку DAO. Водночас цей підхід може мати негативні наслідки у вигляді формування впливових груп, де найбільш впливові учасники накопичують надмірну владу, що призводить до аналогічних проблем централізації, але це більш контрольований процес. Окремим напрямом є використання квадратичного голосування, яке дозволяє збалансувати вплив голосів та запобігти концентрації влади. В цій моделі вартість додаткових голосів зростає нелінійно, що сприяє рівномірному розподілу впливу між учасниками. Це дозволяє захистити інтереси меншості і сприяє більш демократичному процесу ухвалення рішень. Проте її впровадження значно ускладнює алгоритмічну реалізацію смарт-контрактів та потребує додаткових механізмів перевірки достовірності голосування, що може сповільнювати процес прийняття рішень та підвищити операційні витрати.

Ще одним з важливих інструментів DAO також можна виокремити автоматизоване управління фінансами через DAO-казначейства, де всі фінансові операції регулюються програмним кодом. Такий підхід усуває ризик корупції та неефективного використання коштів, забезпечуючи повну прозорість і прогнозованість витрат.

Прикладом доволі популярних та успішних проєктів може виокремити наступні DAO:

- MakerDAO. Учасники голосують за зміну процентних ставок для кредитування в стабільній криптовалюті DAI, а також за оновлення ризикових параметрів системи.
- FlamingoDAO. Спеціалізується на NFT, голосування використовується для ухвалення рішень щодо придбання нових цифрових активів або визначення стратегії розвитку колекції.
- MetaCartel DAO. Приймає рішення про фінансування перспективних стартапів у сфері Web3, і кожен учасник може голосувати за або проти інвестування в певний проєкт.

- Uniswap DAO. Управляє одним із найбільших децентралізованих бірж, голосування проводиться щодо впровадження нових оновлень протоколу та розподілу казначейських коштів.
- Aave DAO. Використовує голосування для делегування повноважень, де користувачі можуть обирати спеціальні модулі для моніторингу ризиків платформи.
- PleasrDAO. Визначає через голосування, які твори мистецтва або унікальні цифрові активи варто придбати, і за якою ціною.
- Compound DAO. Використовують голосування для внесення змін до смарт-контрактів, що дозволяє без участі централізованих розробників оновлювати правила платформи.
- Bitcoin DAO. Використовує механізми «квадратичного голосування», де кількість токенів не є єдиним вирішальним фактором, а вага голосу залежить від кількості окремих учасників, які підтримують пропозицію.

Для підвищення ефективності та прозорості управління DAO важко вибрати щось одне та потребує комбінованих підходів голосування або впровадження нових сил для регулювання процесів голосувань. На мою думку можна впровадити таке поняття як «Експертна група», яка може бути обрана для регуляції голосувань та буде блокувати рішення що можуть викликати сумніви для майбутнього розвитку організації. Спільнота повинна обрати нейтральну групу, яка не буде мати зв'язки з іншими користувачами та не буде ставати на якусь окрему сторону під час голосувань. Це допоможе регулювати сумнівні рішення та монополізацію організації, якщо це буде суперечити думки більшості. «Експертна група» може бути переобрана та замінена на іншу, якщо суспільство втратить довіру у нейтральність та логічність рішень (рис. 2).

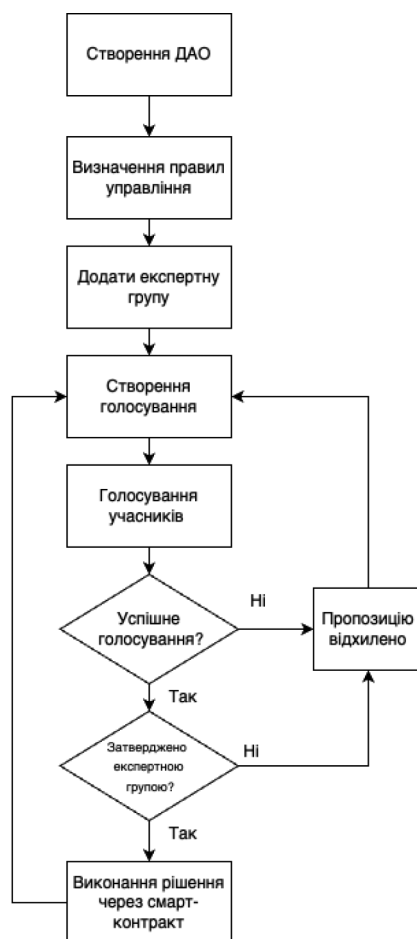

Рис. 2. Оновлена модель організації DAO з «Експертною групою»

Загалом DAO як концепція має потенціал для трансформації бізнес-процесів, усунення посередників та підвищення рівня прозорості. Однак вибір конкретної моделі управління має враховувати як переваги децентралізації, так і її обмеження, щоб уникнути надмірної централізації або управлінського хаосу. Подальший розвиток DAO залежатиме від удосконалення механізмів голосування, впровадження правових рамок та підвищення рівня безпеки смарт-контрактів.

Висновки

У цьому дослідженні проведено детальний аналіз децентралізованих автономних організацій, що представляють собою абсолютно нову концепцію управління, яка вже зараз змінює традиційні підходи до корпоративного

адміністрування та взаємодії між учасниками. ДАО дозволяють створити організацію нового типу, де ключові процеси автоматизовані, а управління здійснюється суспільством через алгоритмічні механізми, що мінімізує ризики корупції, централізованого впливу та неефективного адміністрування. Однак успішне впровадження та масштабування ДАО значною мірою залежить від здатності їхніх учасників не лише адаптуватися до нової моделі управління, а й ефективно вирішувати проблеми, що виникають на технічному, правовому та соціальному рівнях. Технічні аспекти включають необхідність забезпечення високого рівня безпеки смарт-контрактів, захисту від можливих атак і помилок у коді. Правові питання також вимагають пошуку підходів для їх інтеграції в існуючу нормативно-правову базу та забезпечення правового захисту учасників. Ефективність ДАО багато в чому визначається рівнем залученості та кваліфікації учасників, що впливає на якість прийнятих рішень, стійкість організації та її здатність до розвитку. Таким чином, ДАО є перспективною моделлю управління, яка здатна суттєво трансформувати традиційні корпоративні структури, підвищуючи їхню ефективність, прозорість та відкритість, але потребує великих викликів перед суспільством.

Список використаної літератури

1. Птащенко, О. (2023). ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ АВТОНОМНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ. *Науковий вісник Міжнародної асоціації науковців. Серія: економіка, управління, безпека, технології*, 2(2). <https://doi.org/10.56197/2786-5827/2023-2-2-6>
2. Faguet, J.-P. (2014). Decentralization and governance. *World Development*, 53, 2–13. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.01.002>
3. Binance Academy. (n.d.). Decentralized Autonomous Organizations (DAOs), explained: What, why, and how. Retrieved from <https://academy.binance.com/en/articles/decentralized-autonomous-organizations-daos-explained>
4. Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. Yale University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1njknw.10>
5. Dannen, C. (2017). *Introducing Ethereum and Solidity* (Vol. 1). Springer.
6. Cocco, L., Pinna, A., & Marchesi, M. (2017). Banking on blockchain: Cost savings thanks to blockchain technology. *Future Internet*, 9(3).
7. MakerDAO. (n.d.). MakerDAO whitepaper. Retrieved from <https://makerdao.com/en/whitepaper>
8. Chen, Y., & Bellavitis, C. (2020). Blockchain disruption and decentralized finance: The rise of decentralized business models. *Journal of Business Venturing Insights*, 13, e00151. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2019.e00151>

References

1. Ptaschenko, O. (2023). Peculiarities of the functioning of decentralized autonomous organizations. *Scientific Bulletin of the International Association of Scientists. Series: Economics, Management, Security, Technologies*, 2(2). <https://doi.org/10.56197/2786-5827/2023-2-2-6>
2. Faguet, J.-P. (2014). Decentralization and governance. *World Development*, 53, 2–13. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2013.01.002>
3. Binance Academy. (n.d.). Decentralized Autonomous Organizations (DAOs), explained: What, why, and how. Retrieved from <https://academy.binance.com/en/articles/decentralized-autonomous-organizations-daos-explained>
4. Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. Yale University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1njknw.10>
5. Dannen, C. (2017). *Introducing Ethereum and Solidity* (Vol. 1). Springer.
6. Cocco, L., Pinna, A., & Marchesi, M. (2017). Banking on blockchain: Cost savings thanks to blockchain technology. *Future Internet*, 9(3).
7. MakerDAO. (n.d.). MakerDAO whitepaper. Retrieved from <https://makerdao.com/en/whitepaper>
8. Chen, Y., & Bellavitis, C. (2020). Blockchain disruption and decentralized finance: The rise of decentralized business models. *Journal of Business Venturing Insights*, 13, e00151. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2019.e00151>

В. В. ЦИГАНOK

доктор технічних наук, професор,
завідувач відділу інтелектуальних технологій підтримки прийняття рішень
Інститут проблем реєстрації інформації
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0002-0821-4877

Я. О. ХРОЛЕНКО

аспірант відділу інтелектуальних технологій підтримки прийняття рішень
Інститут проблем реєстрації інформації
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0004-0641-827X

АВТОМАТИЗАЦІЯ ДОКУМЕНТООБІГУ КОНКУРСІВ НАУКОВИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ НА ОСНОВІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ GPT

У статті розглянуто проблему автоматизації документообігу конкурсів наукових робіт студентів у контексті цифрової трансформації освітніх процесів. Традиційні підходи до організації конкурсів базуються на ручній перевірці поданих матеріалів, що вимагає значних людських ресурсів, спричиняє затримки та може впливати на об'єктивність оцінювання. У зв'язку з цим актуальним є впровадження інтелектуальних технологій, які дозволяють автоматизувати процеси перевірки, оцінювання та управління конкурсними заявками.

У роботі запропоновано концепцію веб-платформи, яка використовує спеціалізовані генеративні попередньо навчені трансформери (GPTs) для виконання автоматизованого аналізу наукових робіт. Запропонований підхід забезпечує автоматичну перевірку відповідності формальним вимогам, академічної доброчесності, стилістичних характеристик тексту та правильності оформлення бібліографічних посилань. На відміну від універсальних моделей штучного інтелекту, використання лінійки спеціалізованих GPTs дозволяє досягти вищої точності аналізу за рахунок розподілу функціональності між окремими модулями системи.

Описано архітектуру веб-платформи, яка включає клієнтський рівень (інтерфейс користувача), серверний рівень (сервер застосунку та модулі управління), рівень даних (база даних для зберігання інформації про конкурсні роботи, користувачів та результати перевірок) та рівень інтеграції із зовнішніми сервісами (системи перевірки плагіату, платформи для надсилання повідомлень тощо).

Результати дослідження підтверджують ефективність автоматизованого підходу: впровадження спеціалізованих GPTs дозволяє зменшити час перевірки роботи на відповідність критеріям конкурсу, усуває можливість людських помилок при оцінюванні, що сприяє підвищенню об'єктивності.

Запропоновані підходи можуть бути використані для подальшого вдосконалення систем управління академічними конкурсами, сприяючи розвитку цифрової інфраструктури вищої освіти.

Ключові слова: автоматизація конкурсів, документообіг, штучний інтелект, GPT, цифрова освіта, перевірка наукових робіт.

V. V. TSYHANOK

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Head of the Department for Intelligent Technologies of Decision Support
Institute for Information Recording
of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-0821-4877

YA. O. KHROLENKO

Postgraduate Student at Department for Intelligent Technologies
of Decision Support
Institute for Information Recording
of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0004-0641-827X

AUTOMATION OF DOCUMENT MANAGEMENT FOR STUDENT SCIENTIFIC WORK COMPETITIONS BASED ON SPECIALIZED GPTS

The article examines the problem of automating the document workflow of student scientific work competitions in the context of the digital transformation of educational processes. Traditional approaches to organizing competitions rely on manual verification of submitted materials, which requires significant human resources, causes delays, and may affect the objectivity of evaluation. In this regard, the implementation of intelligent technologies that enable the automation of verification, assessment, and competition application management processes is highly relevant.

The study proposes the concept of a web platform that utilizes specialized Generative Pre-trained Transformers (GPTs) for automated analysis of scientific papers. The proposed approach ensures automatic verification of compliance with formal requirements, academic integrity, stylistic characteristics of the text, and the correctness of bibliographic references. Unlike general-purpose artificial intelligence models, the use of a set of specialized GPTs allows for higher accuracy of analysis by distributing functionality among separate system modules.

The architecture of the web platform is described, including the client level (user interface), server level (application server and management modules), data level (database for storing information about competition entries, users, and verification results), and integration level with external services (plagiarism detection systems, messaging platforms, etc.).

The research results confirm the effectiveness of the automated approach: the implementation of specialized GPTs reduces the time required to verify a paper's compliance with competition criteria, eliminates the possibility of human errors in evaluation, and enhances objectivity.

The proposed approaches can be used to further improve academic competition management systems, contributing to the development of the digital infrastructure of higher education.

Key words: competition automation, document workflow, artificial intelligence, GPT, digital education, scientific work checking.

Постановка проблеми

У сучасних умовах організація конкурсів наукових робіт студентів супроводжується значним обсягом адміністративної роботи, пов'язаної з документообігом. Однак поширені зараз методи організації таких заходів, що ґрунтуються на ручній обробці документів, перевірці робіт та оцінюванні робіт, є трудомісткими та схильними до помилок. Це призводить до неефективного використання часу організаторів, певних проблем комунікації між організаторами, учасниками та журі, затримок у проведенні конкурсів та недостатньої прозорості процесу оцінювання. У зв'язку з цим виникає потреба в цифровізації та автоматизації документообігу конкурсів наукових робіт студентів для підвищення ефективності організації таких заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Популярність конкурсів серед студентства та молоді останнім часом зростає у всьому світі. Такі заходи мають здатність задовольняти ключові потреби та амбіції молодого покоління [1]. Конкурси надають можливість реалізувати свій потенціал, показати свої знання та навички, що є важливим для самореалізації та отримання визнання. Вони пропонують стимули у вигляді грантів, стипендій, стажувань або кар'єрних можливостей. Крім того, участь у таких заходах дає змогу побудувати мережу корисних контактів з однодумцями, експертами та потенційними роботодавцями, що відкриває нові перспективи для професійного зростання. За даними [2] в довоєнні часи в Україні щорічно проводилося більше трьохсот різних міжнародних та всеукраїнських інтелектуальних змагань, таких як міжнародні олімпіади, міжнародні конкурси наукових робіт, міжнародні професійні творчі конкурси, міжнародні турніри, міжнародні конференції, всеукраїнські олімпіади. Цифровізація освіти є частиною глобального тренду на автоматизацію та використання сучасних цифрових технологій у всіх сферах життя [3]. Доступність конкурсів для участі, сучасні засоби комунікації, розширення спільноти учасників вимагають від організаторів конкурсів впровадження новітніх підходів для ефективного опрацювання великих обсягів даних, забезпечення прозорості та об'єктивності [4, 5]. Автоматизація процесів конкурсної процедури на базі використання інструментів ШІ дозволяє перетворити конкурси на сучасні, доступні та ефективні платформи для підтримки наукової діяльності студентів, що відповідає вимогам цифрової ери.

Формулювання мети дослідження

Метою роботи є проектування web-платформи для автоматизації документообігу конкурсу наукових робіт студентів на основі використання спеціалізованих Генеративних Попередньо Навчених Трансформерів (Generative Pre-trained Transformer, GPT).

Викладення основного матеріалу дослідження

Платформа для організації та проведення конкурсів наукових робіт студентів має задовольняти потреби основних груп користувачів: **студентів, експертів, організаторів та адміністраторів**. Кожна група має свої унікальні потреби, які необхідно врахувати при розробці системи.

Студенти, які є основними учасниками конкурсу, мають низку ключових потреб, які необхідно врахувати при розробці платформи. Насамперед, їм потрібен зручний механізм для подання своїх наукових робіт. Це включає можливість легко завантажувати файли, заповнювати необхідні дані, такі як назва роботи, ключові слова та

напрямок дослідження, а також отримувати підтвердження про успішне подання. Крім того, студенти потребують оперативного зворотного зв'язку щодо статусу своїх робіт. Вони повинні мати доступ до інформації про те, чи пройшла робота первинну перевірку, які результати оцінювання отримала, а також які рекомендації для покращення надали експерти. Прозорість оцінювання є ще однією важливою потребою: студенти повинні мати можливість переглядати деталі оцінювання, включаючи коментарі експертів та виставлені бали, щоб розуміти, на які аспекти їхньої роботи звернули увагу.

Експерти, які виконують роль журі в конкурсі, мають свої специфічні потреби, які необхідно врахувати для забезпечення ефективної роботи платформи. Насамперед, їм потрібен зручний інтерфейс для оцінювання робіт, який дозволяє легко переглядати призначені їм роботи, виставляти бали за встановленими критеріями та залишати детальні коментарі для студентів. Важливою є можливість опрацювання робіт, які вже пройшли первинну перевірку на відповідність формальним вимогам, що дозволяє експертам зосередитися на змістовному аналізі, а не на технічних аспектах. Крім того, експерти потребують інструментів для аналізу узгодженості оцінок, щоб бачити, як інші експерти оцінюють ті самі роботи. Це допомагає уникнути значних розбіжностей у оцінках і забезпечує більш об'єктивний підхід до оцінювання. Врахування цих потреб забезпечить експертам комфортну та ефективну роботу в рамках платформи.

Організатори конкурсу, які відповідають за загальне управління процесом проведення конкурсу, мають низку ключових потреб, що включають як адміністративні, так і технічні аспекти. Насамперед, їм необхідно мати зручний інструмент для створення та управління конкурсами. Це включає можливість встановлювати дедлайни для подання робіт, визначати критерії оцінювання, а також керувати списком учасників і експертів. Організатори також потребують механізму для контролю дедлайнів, щоб забезпечити своєчасне подання та оцінювання робіт. Однією з найважливіших потреб організаторів є автоматизація попередньої перевірки робіт на виконання формальних вимог конкурсу. Цей процес включає перевірку коректності оформлення супровідних документів, наявності ключових розділів у роботі, відповідності стилю академічного письма, а також правильності оформлення списку літератури. Автоматизація цього етапу дозволяє значно скоротити час, який організатори витрачають на ручну перевірку, та забезпечує, що до етапу оцінювання експертами допускаються лише роботи, які відповідають усім формальним вимогам. Крім того, організатори потребують доступу до детальної аналітики та статистики, яка дозволяє їм оцінювати загальну активність учасників, якість поданих робіт та результати оцінювання. Це включає генерацію звітів про середні оцінки, рівень унікальності робіт та загальну статистику по конкурсу. Також організаторам необхідний інструмент для масових розсилок для оперативного інформування всіх учасників про важливі оновлення, зміни в правилах конкурсу або результати оцінювання.

Адміністратори керують налаштуваннями платформи, включаючи параметри системи, правила конкурсів та інтеграцію з іншими сервісами. Вони контролюють користувачів: реєструють, видаляють, призначають ролі та блокують облікові записи. Адміністратори забезпечують стабільну роботу системи через моніторинг стану, виявлення помилок та аналіз логів. Вони також відповідають за безпеку платформи, налаштовуючи рівні доступу, захищаючи від кібератак та організовуючи резервне копіювання даних.

Перераховані потреби формують основу для розробки функціональності web-платформи, спрямованої на автоматизацію трудомістких етапів конкурсної процедури. Діаграма прецедентів системи представлена на рис.1.

Найбільш трудомістким етапом у процедурі організації та проведення конкурсів наукових робіт є первинна перевірка робіт, надісланих на конкурс.

Цей етап є критично важливим, оскільки оцінювання робіт експертами втрачає сенс, якщо робота не відповідає базовим вимогам конкурсу. Традиційно цей процес включає перевірку

- правильності оформлення супровідних документів;
- наявності ключових розділів вступ, об'єкт, предмет, мета, методологія, висновки, інш.;
- виконання вимог академічної доброчесності (перевірка на плагіат);
- обсягу тексту та відповідності стилю академічного письма;
- правильності оформлення списку літератури;
- верифікація джерел.

Виконання цих перевірок вимагає значного часу та людських ресурсів, що призводить до затримок та збільшення навантаження на організаторів.

Автоматизація попередньої перевірки робіт за допомогою спеціалізованих GPTs є ключовою особливістю створюваної технології. У контексті даної роботи спеціалізовані GPTs (кастомні GPTs) – це моделі, які навчені для виконання конкретних завдань. Досліджувались дві альтернативи: використовувати лінійку спеціалізованих GPTs чи єдиний універсальний GPTs для комплексної перевірки. Результати аналізу робіт [6, 7, 8] показали, що використання лінійки спеціалізованих GPTs, кожен з яких виконує конкретну вузьку задачу, є більш ефективним підходом порівняно з використанням одного універсального GPTs.

Цифрова платформа для організації та проведення конкурсів студентських наукових робіт є складною системою, яка забезпечує автоматизацію ключових процесів, таких як подання робіт, їх перевірка, оцінювання та

Рис. 1. Діаграма прецедентів системи організації та проведення конкурсів

генерація звітів. Для ефективного функціонування платформа розділена на кілька рівнів: клієнтський (frontend), серверний (backend), рівень даних (database) та зовнішні сервіси. Кожен рівень містить спеціалізовані компоненти, які взаємодіють між собою для забезпечення всіх функціональних можливостей системи.

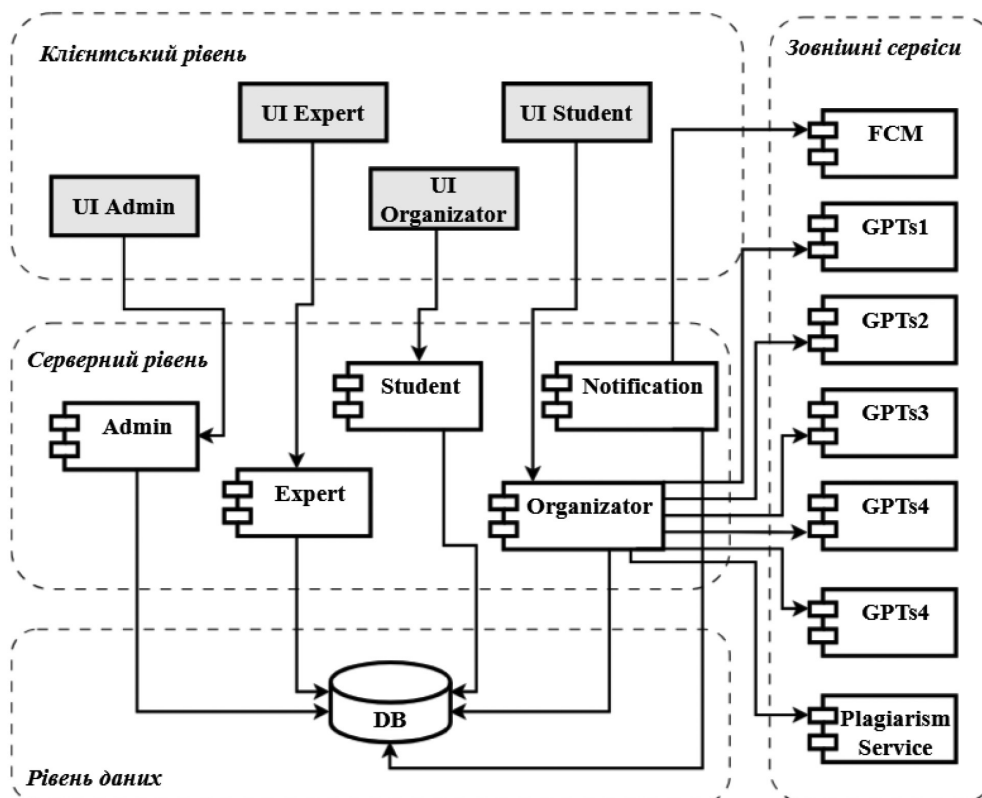

Рис. 2. Діаграма компонентів системи організації та проведення конкурсів

На клієнтському рівні реалізовані інтерфейси для різних груп користувачів: студентів, експертів, організаторів та адміністраторів. Кожен інтерфейс забезпечує доступ до відповідних функцій.

Серверний рівень містить модулі, які обробляють запити від клієнтів, та контролери, які відповідають за конкретні задачі, наприклад автентифікацію, оцінювання робіт, генерацію звітів. Ці компоненти взаємодіють із базою даних для зберігання та отримання інформації, а також із зовнішніми сервісами, такими як GPTs1 – GPTs6 для автоматизованої перевірки робіт та сервіс перевірки на плагіат, сервіс сповіщень, інші.

Рівень даних включає базу даних, яка зберігає всю необхідну інформацію про користувачів, конкурси, наукові роботи та оцінки, налаштування системи.

Зовнішні сервіси допомагають автоматизувати перевірку робіт на відповідність формальним вимогам, академічну доброчесність та унікальність текстів.

Наведена нижче діаграма компонентів демонструє структуру системи та взаємодію між її основними елементами (див. рис. 2).

Технологічний стек реалізації системи орієнтований на використання Python як основної мови програмування, що дозволяє ефективно інтегруватися з AI-інструментами.

На клієнтському рівні використовується бібліотека з відкритим кодом React. На серверному рівні основним інструментом є Django – потужний Python-фреймворк, який забезпечує швидку розробку серверної логіки, обробку запитів від клієнтів та взаємодію з базою даних. Для створення REST API використовується Django REST Framework, який дозволяє легко інтегрувати серверну частину з клієнтськими інтерфейсами та зовнішніми сервісами. Для обробки наукових робіт, оцінювання та генерації звітів створюються спеціалізовані API, які забезпечують зв'язок між клієнтським та серверним рівнями. Рівень даних базується на реляційній СУБД MySQL. Для інтеграції з AI-інструментами, використовуються Python-бібліотека openai, яка дозволяє легко інтегрувати GPT-моделі для вирішення задач автоматизованої перевірки наукових робіт. Для перевірки на плагіат буде використовуватися зовнішній сервіс. Наразі орієнтовно це Turnitin і iThenticate, що спеціалізується саме на аналізі академічних і наукових робіт, широко використовується університетами, видавництвами та дослідницькими установами для виявлення плагіату та перевірки цитувань. Для оперативного інформувати користувачів про важливі події, такі як результати оцінювання, дедлайни, оновлення правил, тощо використовується сервіс сповіщень Firebase Cloud Messaging.

На рис. 3 представлені головна сторінка, сторінки оцінювання роботи та сторінки статистики за ВНЗ для користувацького інтерфейсу Студент.

Рис. 3. Сторінки системи організації та проведення конкурсів

Висновки

Розробка веб-платформи для автоматизації документообігу конкурсів наукових робіт студентів на основі спеціалізованих GPTs дозволяє значно підвищити ефективність організації таких заходів. Платформа забезпечує зручний інтерфейс для студентів, експертів та організаторів, автоматизує трудомісткі процеси перевірки робіт, забезпечує прозорість оцінювання та генерує аналітичні звіти. Використання модульних спеціалізованих GPTs надає можливість автоматизації перевірки конкурсних робіт на відповідність формальним вимогам, академічну доброчесність та інші критерії, забезпечує точність, швидкість та гнучкість системи.

Список використаної літератури

1. Чижова, Н. В., Петренко, М. В., & Грабар, О. В. (2024). Розвиток особистісної мобільності студентів технічних вишів в позааудиторній діяльності. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5, Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 97, 149–154. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2024.97.31>

2. Заєць, С.В., & Юдіна, С.П. (2020). Організація інтелектуальних змагань студентів у закладах вищої освіти: форми проведення та напрями вдосконалення. *Статистика України*, 2–3, 78–88. [https://doi.org/10.31767/su.2-3\(89-90\)2020.02-03.09](https://doi.org/10.31767/su.2-3(89-90)2020.02-03.09)
3. Стойка, О.Я. (2024). Цифровізація системи освіти як трансдисциплінарний підхід до побудови освітньо-наукового середовища. In *Цифровізація вищої освіти та цифрова грамотність: матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації* (с. 259–263).
4. Tsyganok, V., Khrolenko, Y., & Domanetska, I. (2024, April). Information technology for student scientific works competitions. In *Proceedings of the 1st International Student Conference: Digital Generation, Astana, Kazakhstan* (pp. 310–315). Retrieved from <https://student-conference.astanait.edu.kz/>
5. Миколайчук, Р., & Миколайчук, А. (2024). Використання технологій штучного інтелекту для автоматизації процесу обробки документів. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*, 50(2), 111–117. <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2024-50-2-111-117>
6. Lin, C. C., Huang, A. Y. Q., & Yang, S. J. H. (2023). A review of AI-driven conversational chatbots implementation methodologies and challenges (1999–2022). *Sustainability*, 15(5). <https://doi.org/10.3390/su15054012>
7. Harnad, S. (2025). Language writ large: LLMs, ChatGPT, meaning, and understanding. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 7. <https://doi.org/10.3389/frai.2024.1490698>
8. McGee, R. (2023). Using ChatGPT to solve formatting problems on Word documents. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24743.52649>

References

1. Chizhova, N. V., Petrenko, M. V., & Hrabar, O. V. (2024). Development of personal mobility of students of technical universities in extracurricular activities. *Scientific Journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 5, Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives*, 97, 149–154. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2024.97.31>
2. Zaiets, S. V., & Yudina, S. P. (2020). Organization of intellectual competitions for students in higher education institutions: Forms of implementation and directions for improvement. *Statistics of Ukraine*, 2–3, 78–88. [https://doi.org/10.31767/su.2-3\(89-90\)2020.02-03.09](https://doi.org/10.31767/su.2-3(89-90)2020.02-03.09)
3. Stoika, O. Ya. (2024). Digitalization of the education system as a transdisciplinary approach to building an educational and scientific environment. In *Digitalization of Higher Education and Digital Literacy: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Pedagogical Advanced Training* (pp. 259–263).
4. Tsyganok, V., Khrolenko, Y., & Domanetska, I. (2024, April). Information technology for student scientific works competitions. In *Proceedings of the 1st International Student Conference: Digital Generation, Astana, Kazakhstan* (pp. 310–315). Retrieved from <https://student-conference.astanait.edu.kz/>
5. Mykolaichuk, R., & Mykolaichuk, A. (2024). Application of artificial intelligence technologies for automating document processing. *Modern Information Technologies in Security and Defense*, 50(2), 111–117. <https://doi.org/10.33099/2311-7249/2024-50-2-111-117>
6. Lin, C. C., Huang, A. Y. Q., & Yang, S. J. H. (2023). A review of AI-driven conversational chatbots implementation methodologies and challenges (1999–2022). *Sustainability*, 15(5). <https://doi.org/10.3390/su15054012>
7. Harnad, S. (2025). Language writ large: LLMs, ChatGPT, meaning, and understanding. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 7. <https://doi.org/10.3389/frai.2024.1490698>
8. McGee, R. (2023). Using ChatGPT to solve formatting problems on Word documents. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24743.52649>

УДК 681.5

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.34>

Д. Р. ЧАНКВЕТАДЗЕ

аспірант

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ORCID: 0009-0001-5958-1706

Л. І. ФЕШАНИЧ

кандидат технічних наук, доцент

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ORCID: 0000-0002-5156-2199

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ФОРМАЛЬНОЇ ВЕРИФІКАЦІЇ В КОНВЕЄРИ CI/CD: АНАЛІЗ ВИКЛИКІВ І ПЕРСПЕКТИВ

Інтеграція формальної верифікації в конвеєри безперервної інтеграції та доставки (CI/CD) є важливим етапом розвитку сучасних методологій розробки програмного забезпечення. У статті аналізуються концептуальні підходи до використання формальних методів для перевірки коректності програмного забезпечення на різних етапах CI/CD-процесів. Розглянуто інструменти та технології, що забезпечують інтеграцію формальної верифікації у цикли DevOps, із акцентом на автоматизації аналізу, масштабованості рішень та забезпеченні відповідності високим стандартам якості.

Також у статті детально висвітлено ключові виклики, включаючи складність інтеграції в існуючі інфраструктури, високу обчислювальну вартість формальної верифікації, обмежену доступність спеціалізованих інструментів та необхідність адаптації до специфіки CI/CD-конвеєрів. Особливу увагу приділено питанням забезпечення кібербезпеки, сумісності з розподіленими системами та інтеграції зі штучним інтелектом для підвищення ефективності процесів верифікації.

Представлено реальні кейси успішного впровадження формальної верифікації у CI/CD-конвеєри, зокрема у великих технологічних компаніях, таких як Amazon та Microsoft. Проаналізовано можливості поєднання формальних методів із традиційними тестуваннями або підходами, що базуються на машинному навчанні, для підвищення надійності програмного забезпечення.

Перспективи розвитку сфокусовано на автоматизації формальної верифікації, удосконаленні інструментарію для складних розподілених систем та розробці адаптивних рішень, що дозволяють масштабувати процеси верифікації в умовах високих обчислювальних навантажень. Окремо розглянуто значення відкритих інструментів і платформ для формальної верифікації, таких як Z3, SPIN і CBMC, що спрощують впровадження даних методів у розробку.

Представлені дослідження спрямовані на підвищення надійності, продуктивності та безпеки сучасних програмних систем, а також на досягнення відповідності міжнародним стандартам якості та кібербезпеки.

Ключові слова: формальна верифікація, CI/CD, DevOps, автоматизація, масштабованість, коректність програмного забезпечення, інструменти верифікації, кібербезпека, штучний інтелект, відкриті інструменти.

D. R. CHANKVETADZE

Postgraduate Student

Ivano-Frankivsk National University Technical University of Oil and Gas

ORCID: 0009-0001-5958-1706

L. I. FESHANICH

Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

Ivano-Frankivsk National University Technical University of Oil and Gas

ORCID: 0000-0002-5156-2199

METHODOLOGICAL ASPECTS OF INTEGRATING FORMAL VERIFICATION INTO CI/CD PIPELINES: ANALYSIS OF CHALLENGES AND PROSPECTS

The integration of formal verification into continuous integration and delivery (CI/CD) pipelines is an important stage in the development of modern software development methodologies. The article analyzes conceptual approaches to the use of formal methods to verify the correctness of software at different stages of CI/CD processes. The tools and technologies that ensure the integration of formal verification into DevOps cycles are considered, with an emphasis on automation of analysis, scalability of solutions and ensuring compliance with high quality standards.

The article also highlights in detail key challenges, including the complexity of integration into existing infrastructures, the high computational cost of formal verification, the limited availability of specialized tools and the need to adapt

to the specifics of CI/CD pipelines. Particular attention is paid to the issues of ensuring cybersecurity, compatibility with distributed systems and integration with artificial intelligence to increase the efficiency of verification processes.

Real-world cases of successful implementation of formal verification in CI/CD pipelines are presented, in particular in large technology companies such as Amazon and Microsoft. The possibilities of combining formal methods with traditional testing or machine learning-based approaches to increase software reliability are analyzed.

Development prospects are focused on the automation of formal verification, improving the toolkit for complex distributed systems, and developing adaptive solutions that allow scaling verification processes under high computational loads. The importance of open tools and platforms for formal verification, such as Z3, SPIN, and CBMC, which simplify the implementation of these methods in development, is separately considered.

The presented research is aimed at increasing the reliability, performance, and security of modern software systems, as well as achieving compliance with international quality and cybersecurity standards.

Key words: formal verification, CI/CD, DevOps, automation, scalability, software correctness, verification tools, cybersecurity, artificial intelligence, open tools.

Постановка проблеми

У сучасній розробці програмного забезпечення (ПЗ) спостерігається стрімке зростання складності систем, що вимагає підвищення якості, надійності та безпеки програмних рішень. При цьому інтеграція в CI/CD-конвеєри стає стандартом у практиці DevOps для забезпечення швидкого розгортання, тестування та постачання програмного забезпечення. Однак традиційні методи тестування не завжди забезпечують виявлення критичних помилок або уразливостей, особливо у складних, розподілених або безпеково чутливих системах.

Формальні методи верифікації пропонують строгий математичний підхід для аналізу коректності програмного забезпечення, що дозволяє довести відповідність системи специфікаціям. Незважаючи на їх потенціал, інтеграція формальної верифікації в CI/CD-конвеєри стикається з низкою обмежень, таких як висока обчислювальна складність, складність налаштування та інтеграції, а також відсутність масштабованих інструментів, сумісних із сучасними DevOps-процесами.

Інтеграція формальної верифікації у CI/CD-конвеєри має вирішальне значення як для наукових, так і для практичних завдань. З наукової точки зору, це сприяє розвитку нових алгоритмів, які дозволяють ефективно використовувати формальні методи в умовах реальних обмежень, таких як обчислювальні ресурси та динаміка розробки. Практичні аспекти стосуються покращення надійності систем критичного застосування, таких як авіаційна, медична або банківська сфери, де помилки можуть призвести до катастрофічних наслідків.

Крім того, розвиток автоматизованих інструментів формальної верифікації у контексті CI/CD сприяє прискоренню впровадження технологій DevSecOps, які інтегрують безпеку у всі етапи життєвого циклу програмного забезпечення. Вирішення цих завдань має вагомий вплив на підвищення рівня довіри до сучасного ПЗ, зменшення витрат на виправлення помилок після розгортання та забезпечення відповідності галузевим стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Останні наукові дослідження та технічні звіти демонструють зростаючий інтерес до інтеграції формальної верифікації в CI/CD-конвеєри, підкреслюючи її важливість для забезпечення надійності програмного забезпечення (ПЗ). Значна частина досліджень зосереджується на розробці та вдосконаленні методів автоматичної верифікації для застосування у складних програмних системах.

- Формальні методи та їх застосування

Формальні методи, такі як моделювання скінченних автоматів, перевірка моделей (model checking) і аналіз символічного виконання (symbolic execution), активно досліджуються як засоби забезпечення коректності ПЗ. Останні роботи демонструють вдосконалення цих методів з точки зору їх продуктивності, масштабованості та інтеграції в автоматизовані процеси [1, 2].

- Інтеграція формальної верифікації в CI/CD

Низка робіт акцентує увагу на викликах інтеграції формальних методів у CI/CD-конвеєри, таких як складність впровадження, необхідність адаптації існуючих інструментів та вплив на продуктивність DevOps-процесів (C. Baier et al., 2020). Такі дослідження підкреслюють важливість створення ефективних інтерфейсів та протоколів для інтеграції в CI/CD-інфраструктуру [3].

- Розвиток інструментів формальної верифікації

Останні розробки, такі як Z3 Solver, SPIN, CBMC, демонструють значний прогрес у забезпеченні сумісності з сучасними програмними інструментами та фреймворками (N. Bjørner et al., 2021). Особлива увага приділяється автоматизації процесу верифікації, зокрема через використання хмарних сервісів та технологій контейнеризації [4].

- Впровадження у промислових умовах

У промисловому секторі роботи таких компаній, як Microsoft, Google та Amazon, акцентують на інтеграції формальної верифікації для перевірки хмарних сервісів, безпеки даних та відповідності стандартам. Наприклад, Amazon Web Services використовує власний інструмент формальної верифікації TLA+ для моделювання та аналізу складних систем [5, 6].

- Виклики та перспективи

Незважаючи на досягнення, ключові виклики залишаються актуальними. Це обмеження обчислювальних ресурсів, потреба в кваліфікованих спеціалістах, а також висока вартість впровадження. У відповідь, дослідники пропонують рішення, такі як гібридні підходи, інтеграція технологій штучного інтелекту та розвиток хмарних платформ для підтримки верифікації.

Огляд останніх джерел свідчить, що інтеграція формальної верифікації у CI/CD-конвеєри перебуває на стадії активного розвитку. Існує значний прогрес у вдосконаленні методів, але їх практичне впровадження потребує подальших досліджень, спрямованих на оптимізацію обчислювальних ресурсів, підвищення автоматизації процесів та зменшення бар'єрів для інтеграції у сучасні DevOps-процеси.

Формулювання мети дослідження

Метою статті є дослідження інтеграції формальної верифікації у конвеєри безперервної інтеграції та доставки (CI/CD) з урахуванням сучасних вимог до забезпечення надійності, безпеки та якості програмного забезпечення. Зокрема, стаття спрямована на:

- Вивчення підходів

Проаналізувати сучасні підходи до інтеграції формальної верифікації в CI/CD-системи, включаючи використання інструментів перевірки моделей, аналізу символічного виконання та інших методів формальної логіки.

- Ідентифікацію викликів

Визначити основні технічні та організаційні виклики, пов'язані з впровадженням формальної верифікації у DevOps-конвеєри, такі як зростання витрат, обмеження обчислювальних ресурсів та необхідність адаптації інструментів.

- Визначення перспектив

Оцінити перспективи розвитку інструментів формальної верифікації, зокрема впровадження штучного інтелекту, хмарних технологій та автоматизації для підвищення ефективності процесів.

- Розробку рекомендацій

Розробити практичні рекомендації для інтеграції формальних методів у CI/CD, орієнтовані на досягнення балансу між надійністю, швидкістю доставки програмного забезпечення та витратами на реалізацію.

Таким чином, стаття має на меті не лише узагальнити сучасний стан досліджень у цій сфері, але й запропонувати інноваційні рішення для подолання існуючих бар'єрів та покращення процесу автоматизації верифікації у CI/CD-системах.

Викладення основного матеріалу дослідження

У сучасній практиці розробки програмного забезпечення спостерігається постійне ускладнення систем, що вимагає від розробників нових підходів до забезпечення надійності, безпеки та якості програмних рішень. Одним з основних інструментів для вирішення цих завдань є безперервна інтеграція та доставка (CI/CD), що стали стандартом у DevOps-процесах. Вони дозволяють забезпечити автоматизацію всіх етапів життєвого циклу програмного забезпечення – від розробки до тестування та розгортання. Однак, традиційні методи тестування, як правило, не завжди здатні ефективно виявляти критичні помилки, уразливості або недоліки у складних, розподілених чи безпеково чутливих системах.

В цьому контексті інтеграція формальних методів верифікації у CI/CD-конвеєри стає важливим завданням, яке має вирішальне значення для підвищення якості та надійності програмного забезпечення.

- **Формальні методи верифікації в контексті CI/CD**

Формальні методи верифікації забезпечують строгий математичний підхід до перевірки коректності програмного забезпечення, надаючи можливість довести, що система відповідає заданим специфікаціям. Серед найбільш розповсюджених методів – моделювання скінченних автоматів, перевірка моделей (model checking) та аналіз символічного виконання (symbolic execution). Дані методи дозволяють здійснити аналіз поведінки програмного забезпечення на ранніх етапах розробки, зменшуючи ризики виникнення критичних помилок на етапі експлуатації.

Проте, існує ряд проблем, пов'язаних з використанням цих методів. Зокрема, формальні методи верифікації зазвичай вимагають значних обчислювальних ресурсів та високої кваліфікації розробників. Інтеграція таких методів у процеси CI/CD може бути ускладнена через високу обчислювальну складність, складність налаштування інструментів та інтеграції з існуючими DevOps-процесами.

- **Важливість інтеграції формальної верифікації у CI/CD**

Інтеграція формальних методів верифікації у CI/CD-конвеєри має важливе значення як для наукових, так і для практичних завдань. З наукової точки зору це відкриває нові перспективи для розробки ефективних алгоритмів та інструментів, здатних виконувати верифікацію в реальних умовах розробки, враховуючи обмеження обчислювальних ресурсів та постійну динаміку розробки програмного забезпечення. З практичної точки зору, інтеграція формальних методів дозволяє забезпечити високу надійність та безпеку програмних рішень, особливо в сферах, де помилки можуть призвести до катастрофічних наслідків, таких як авіація, медицина або фінансові технології.

Особливо важливим є застосування формальних методів у контексті DevSecOps – стратегії інтеграції безпеки на всіх етапах життєвого циклу програмного забезпечення. Це дозволяє забезпечити не лише функціональну коректність систем, а й гарантувати відповідність вимогам безпеки, що є критично важливим для сучасних розподілених систем.

- **Проблеми інтеграції формальної верифікації в CI/CD**

Інтеграція формальних методів верифікації у CI/CD-конвеєри стикається з низкою технічних та організаційних викликів. Одним із основних є обмеження обчислювальних ресурсів, необхідних для виконання формальної верифікації складних систем. Для цього потрібні високопродуктивні обчислювальні потужності, які не завжди доступні в умовах обмеженого бюджету або в реальних умовах розробки.

Крім того, інтеграція формальних методів в існуючі CI/CD-інфраструктури вимагає значної адаптації інструментів та процесів. Багато традиційних інструментів тестування та верифікації не підтримують автоматичне масштабування або не забезпечують ефективну інтеграцію з популярними DevOps-інструментами, що значно ускладнює впровадження формальних методів.

- **Розвиток інструментів формальної верифікації**

В останні роки значний прогрес був досягнутий у розробці інструментів для формальної верифікації, таких як Z3 Solver, SPIN, CBMC, які активно використовуються для верифікації програмного забезпечення в різних сферах. Ці інструменти демонструють значне покращення в продуктивності, сумісності з існуючими інфраструктурами та можливості масштабування, що дозволяє ефективно використовувати їх у складі CI/CD-конвеєрів.

Однак, розвиток цих інструментів потребує подальших досліджень щодо підвищення автоматизації верифікації, зокрема через використання хмарних сервісів і контейнеризації, що дозволяє знижувати вимоги до обчислювальних ресурсів і забезпечити гнучкість при інтеграції з іншими етапами розробки [7].

- **Впровадження формальної верифікації в промисловості**

У промисловому секторі компанії, такі як Microsoft, Google, Amazon, активно впроваджують формальну верифікацію для перевірки коректності та безпеки своїх хмарних сервісів. Наприклад, Amazon Web Services використовує інструмент TLA+ для моделювання та аналізу складних систем, що дозволяє забезпечити надійність і безпеку їхніх хмарних платформ. Однак, широке впровадження формальної верифікації вимагає значних зусиль і ресурсів, що є однією з основних перешкод для її масового використання в промисловості [8].

- **Виклики та перспективи**

Ключові виклики, пов'язані з інтеграцією формальної верифікації в CI/CD-конвеєри, включають обмеження обчислювальних ресурсів, потребу в кваліфікованих спеціалістах та високу вартість впровадження. Відповідно, дослідники пропонують різні підходи для подолання цих проблем, такі як гібридні методи верифікації, інтеграція штучного інтелекту для автоматизації процесів та використання хмарних технологій для зниження витрат на обчислювальні ресурси.

У перспективі, розвиток цих напрямків може призвести до значного покращення ефективності та доступності формальної верифікації для CI/CD-конвеєрів, що дозволить забезпечити більш високу надійність, безпеку та якість програмного забезпечення при мінімальних витратах на впровадження.

Висновки

- Інтеграція формальної верифікації в CI/CD-конвеєри: значення і виклики.

Дослідження показало, що інтеграція формальних методів верифікації в CI/CD-конвеєри має велике значення для підвищення надійності, безпеки та якості програмного забезпечення. Формальні методи, такі як перевірка моделей, моделювання скінченних автоматів і символічне виконання, можуть значно знизити ризики виникнення критичних помилок у складних та безпечно чутливих системах. Проте процес інтеграції цих методів у CI/CD-конвеєри залишається складним через технічні та організаційні бар'єри, зокрема, через обмеження обчислювальних ресурсів та необхідність адаптації інструментів до існуючих процесів DevOps [9].

- Технічні та організаційні виклики.

Основними викликами є висока обчислювальна складність формальної верифікації, необхідність розробки нових алгоритмів для масштабування цих методів, а також потреба в кваліфікованих спеціалістах для впровадження та налаштування таких систем. Це вимагає значних витрат як у плані ресурсів, так і часу.

- Розвиток інструментів формальної верифікації.

Прогрес у розробці інструментів формальної верифікації, таких як Z3 Solver, SPIN, CBMC, дозволяє досягти значного зростання ефективності перевірок. Водночас, для інтеграції таких інструментів у CI/CD потрібна подальша оптимізація та автоматизація, що дозволить знижувати витрати на обчислювальні ресурси та зробити ці інструменти більш доступними для використання в реальних умовах розробки програмного забезпечення [10].

- Промислове застосування та перешкоди.

Впровадження формальної верифікації в промислових умовах, зокрема в таких компаніях, як Microsoft, Amazon і Google, продемонструвало її ефективність у перевірці хмарних сервісів та забезпеченні безпеки даних.

Однак висока вартість впровадження та складність інтеграції формальних методів у промислові процеси залишаються одними з головних перешкод для їх широкого застосування.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі:

- Оптимізація обчислювальних ресурсів.

Однією з основних перспектив є розробка більш ефективних алгоритмів та інструментів, які дозволять зменшити вимоги до обчислювальних ресурсів. Це може включати використання гібридних підходів, що поєднують формальні методи з іншими техніками, такими як статистичні або машинні методи для зниження навантаження на обчислювальні системи.

- Автоматизація процесів верифікації.

Подальше вдосконалення автоматизації формальної верифікації є важливим напрямом для забезпечення її практичного застосування в CI/CD-конвеєрах. Використання штучного інтелекту та технологій автоматичного налаштування може допомогти в оптимізації процесів верифікації, зробивши їх менш залежними від людського втручання і швидшими.

- Інтеграція хмарних технологій та контейнеризації.

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку хмарних платформ і контейнеризації, подальші дослідження можуть зосереджуватися на інтеграції формальної верифікації в хмарні сервіси для зниження витрат на обчислювальні ресурси. Використання хмарних інфраструктур для масштабування процесів верифікації відкриває нові можливості для їх впровадження в реальних умовах.

- Розвиток гнучких підходів для DevOps та DevSecOps.

Подальші дослідження повинні зосередитися на розробці гнучких методів інтеграції формальних методів у процеси DevOps та DevSecOps, щоб забезпечити баланс між швидкістю доставки ПЗ та високим рівнем безпеки і надійності. Це дозволить ефективно впроваджувати формальні методи верифікації без значного впливу на продуктивність розробки.

- Масштабування інструментів для промислового застосування.

Розробка інструментів формальної верифікації, які б забезпечували підтримку промислових стандартів та були сумісні з існуючими корпоративними платформами, є важливою задачею для майбутнього. Це може включати створення нових протоколів та інтерфейсів для інтеграції з існуючими DevOps-платформами, такими як Jenkins, GitLab або Kubernetes.

Список використаної літератури

1. Aichernig, B., Tretter, J., & Wolff, B. (2021). Formal methods in software engineering: Verification and validation approaches. *Journal of Software Engineering and Applications*, 14(6), 341–358 с.
2. Clarke, E., Grumberg, O., & Peled, D. (2022). *Model checking*. MIT Press.
3. Baier, C., Katoen, J., & Hähnle, R. (2020). Formal verification of software: Challenges and techniques. *Formal Methods in System Design*, 56(3), 248–272 с.
4. Bjørner, N., & Gurevich, Y. (2021). The role of formal methods in ensuring software correctness. *Formal Methods for Software Engineering*, 29(4), 185–203 с.
5. Microsoft Research. (2020). Formal verification of cloud services: Case studies and methods. *Proceedings of the ACM on Cloud Computing*, 11(2), 120–139 с.
6. Amazon Web Services (AWS). (2021). Using TLA+ for system modeling and verification. *AWS Architecture Blog*. Retrieved from <https://aws.amazon.com/architecture/>
- Використано в розділі «Впровадження у промислових умовах».
7. Bjørner, N., & Gurevich, Y. (2021). Using cloud technologies for scalable formal verification. *IEEE Transactions on Cloud Computing*, 9(7), 412–426 с.
8. Amazon Web Services. (2021). TLA+: Model checking for cloud systems. Retrieved from <https://aws.amazon.com/tla/>
9. Katoen, J., & Baier, C. (2020). Formal verification in DevOps environments: Challenges and potential solutions. *International Journal of Software Engineering and Knowledge Engineering*, 30(3), 250–271 с.
10. Ng, B., & Turner, S. (2020). Cloud-based formal verification tools for DevSecOps. *ACM Digital Library*. Retrieved from <https://dl.acm.org/>

References

1. Aichernig, B., Tretter, J., & Wolff, B. (2021). Formal methods in software engineering: Verification and validation approaches. *Journal of Software Engineering and Applications*, 14(6), 341–358.
2. Clarke, E., Grumberg, O., & Peled, D. (2022). *Model checking*. MIT Press.
3. Baier, C., Katoen, J., & Hähnle, R. (2020). Formal verification of software: Challenges and techniques. *Formal Methods in System Design*, 56(3), 248–272.

4. Bjørner, N., & Gurevich, Y. (2021). The role of formal methods in ensuring software correctness. *Formal Methods for Software Engineering*, 29(4), 185–203.
5. Microsoft Research. (2020). Formal verification of cloud services: Case studies and methods. *Proceedings of the ACM on Cloud Computing*, 11(2), 120–139.
6. Amazon Web Services (AWS). (2021). Using TLA+ for system modeling and verification. *AWS Architecture Blog*. Retrieved from <https://aws.amazon.com/architecture/>
7. Bjørner, N., & Gurevich, Y. (2021). Using cloud technologies for scalable formal verification. *IEEE Transactions on Cloud Computing*, 9(7), 412–426.
8. Amazon Web Services. (2021). TLA+: Model checking for cloud systems. Retrieved from <https://aws.amazon.com/tla/>
9. Katoen, J., & Baier, C. (2020). Formal verification in DevOps environments: Challenges and potential solutions. *International Journal of Software Engineering and Knowledge Engineering*, 30(3), 250–271.
10. Ng, B., & Turner, S. (2020). Cloud-based formal verification tools for DevSecOps. *ACM Digital Library*. Retrieved from <https://dl.acm.org/>

О. М. ШУШУРА

доктор технічних наук, доцент,
професор кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0003-3200-720X

О. С. ГЛАВАЦЬКИЙ

магістр кафедри цифрових технологій в енергетиці
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0002-5000-1397

УПРАВЛІННЯ ПРИЗЕМЛЕННЯМ КВАДРОКОПТЕРА НА ОСНОВІ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ ТА КОМП'ЮТЕРНОГО ЗОРУ

У статті розглянуто проблему автономного приземлення квадрокоптера у разі втрати зв'язку з оператором, що є важливим завданням для сучасних безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Основний акцент зроблено на використанні технологій комп'ютерного зору та нечіткої логіки для підвищення точності та надійності посадки в умовах високої невизначеності. Для обробки вхідних зображень використано модель YOLO, що забезпечує ефективне виявлення об'єктів у режимі реального часу та дозволяє ідентифікувати потенційно безпечні зони для приземлення дрону.

Інтеграція даних сенсорів і комп'ютерного зору дозволяє сформувати комплексну оцінку посадкової зони. Запропонований підхід включає алгоритми нечіткої логіки, які забезпечують адаптацію до динамічних умов та прийняття рішень у випадках неповних або шумових даних. Це особливо актуально для непередбачуваних ситуацій, таких як зміна погодних умов, наявність рухомих об'єктів або зниження якості сигналу сенсорів.

На основі дослідження було розроблено програмне забезпечення системи управління, що складається з контролера польоту та моделі обробки даних. Контролер активує автономний режим при втраті зв'язку з оператором, після чого система аналізує зображення місцевості та обирає оптимальну траєкторію для посадки. Для моделювання роботи системи використовувався симулятор LiftOff, що дозволило протестувати алгоритми у динамічних сценаріях та оптимізувати їх продуктивність.

Результати тестувань підтвердили високу точність і надійність роботи системи у різних умовах, що є важливим для застосувань у пошуково-рятувальних операціях, моніторингу територій та інших завданнях, які вимагають автономної роботи БПЛА. Запропонований підхід демонструє ефективність поєднання сучасних методів комп'ютерного зору та адаптивної нечіткої логіки для вирішення задач автономного управління квадрокоптерами.

Ключові слова: квадрокоптер, автономне управління, комп'ютерний зір, нечітка логіка, алгоритми, дрон, автономне приземлення.

O. M. SHUSHURA

Doctor of Technical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0000-0003-3200-720X

O. S. HLAVATSKYI

Master at the Department of Digital Technologies in Energy
National Technical University of Ukraine
“Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”
ORCID: 0009-0002-5000-1397

QUADCOPTER LANDING CONTROL BASED ON FUZZY LOGIC AND COMPUTER VISION

The article addresses the problem of autonomous quadcopter landing in the event of loss of connection with the operator, which is a crucial task for modern unmanned aerial vehicles (UAVs). The main focus is on using computer vision and fuzzy logic technologies to improve the accuracy and reliability of landing under conditions of high uncertainty. The YOLO model is used for processing input images, ensuring efficient real-time object detection and enabling the identification of potentially safe landing zones for the drone.

The integration of sensor data and computer vision allows for a comprehensive assessment of the landing area. The proposed approach includes fuzzy logic algorithms that adapt to dynamic conditions and enable decision-making in cases of incomplete or noisy data. This is particularly relevant for unpredictable situations such as changing weather conditions, the presence of moving objects, or reduced sensor signal quality.

Based on the study, software of autonomous control system was developed, consisting of a flight controller and a data processing model. The controller activates the autonomous mode upon loss of connection with the operator; after which the system analyzes the terrain images and selects the optimal landing trajectory. To simulate the system's operation, the LiftOff simulator was used, which allowed testing the algorithms in dynamic scenarios and optimizing their performance.

The test results confirmed the system's high accuracy and reliability under various conditions, which is important for applications in search and rescue operations, territory monitoring, and other tasks requiring autonomous UAV operation. The proposed approach demonstrates the effectiveness of combining modern computer vision methods with adaptive fuzzy logic to solve quadcopter autonomous control tasks.

Key words: quadcopter, autonomous control, computer vision, fuzzy logic, algorithms, drone, autonomous landing.

Постановка проблеми

Забезпечення безпечного приземлення квадрокоптера у разі втрати зв'язку з оператором є однією з ключових проблем сучасних безпілотних літальних апаратів (БПЛА). У випадку аварійного відключення каналу управління дрон повинен виконати автономну посадку, з мінімальним ризиком для навколишнього середовища, техніки та людей. Ця задача ускладнюється тим, що квадрокоптери часто працюють у динамічних або невідомих умовах, де немає попередньо визначених координат чи чітко позначених зон для посадки.

Основними викликами є адаптація до змінних середовищ, точна оцінка безпечної посадкової поверхні та прийняття рішень за умов невизначеності. Сенсори, які використовуються у квадрокоптерах, можуть надавати шумові або неповні дані, що створює додаткові ризики. У складних середовищах, таких як міські локації або лісові зони, забезпечення точності навігації стає ще більш проблематичним через велику кількість потенційних перешкод.

Крім того, вимоги до обчислювальних ресурсів та енергоспоживання дронів обмежують можливості використання складних алгоритмів вбудованого аналізу. Це підсилює необхідність пошуку ефективних підходів для автономного управління у таких сценаріях. Розв'язання цієї проблеми є критично важливим для підвищення надійності квадрокоптерів у пошукових операціях, моніторингу та інших сферах застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В останні роки об'єктна детекція в зображеннях з безпілотних літальних апаратів (БПЛА) стала важливою складовою багатьох досліджень. Проблеми, пов'язані з великими розмірами зображень, малими об'єктами для виявлення, їх щільним розташуванням і недостатнім освітленням, значно ускладнюють завдання. У досліджених статтях на дану тему пропонується метод Drone-YOLO, який є покращеною версією моделі YOLOv8 для детекції об'єктів у зображеннях з БПЛА [1–3]. Однією з основних інновацій є застосування триярусної структури RAFPN та спеціалізованої головки для детекції малих об'єктів. Це значно підвищує ефективність алгоритму у виявленні дрібних цілей, що є важливим для безпілотників, які працюють у складних умовах, наприклад, на великих висотах або у міських умовах [4–6].

Додатково було введено модуль сандвіч-об'єднання, який поєднує ознаки мережі з низькорівневими ознаками, що дозволяє краще обробляти просторову інформацію про об'єкти на різних етапах виявлення. Цей підхід значно покращує точність детекції, а також забезпечує більш ефективну обробку зображень без значних витрат на параметри [7]. Результати експериментів показують, що метод Drone-YOLO перевищує стандартні моделі YOLOv8 за точністю детекції, зокрема, на наборах даних VisDrone2019, де було досягнуто покращення на 13,4 % порівняно з базовими методами.

Крім того, у досліджених статтях що стосуються управління розглядається використання нечіткої логіки для управління квадрокоптерами, зокрема для контролю висоти та орієнтації [8; 10]. Це дозволяє дрону адаптуватися до змінних умов навколишнього середовища, таких як зміни заряду батареї та варіації сигналів від сенсорів. Нечітка логіка допомагає забезпечити стійкість польоту і забезпечує стабільність навіть у випадках непередбачуваних змін, таких як падіння напруги або коливання сигналів. Це важливий аспект для автономних систем, де можливість адаптації до різних умов є критичною для їх ефективності.

Нарешті, дослідження, що поєднують нейронні мережі та нечітку логіку, як у статті Design of Combined Neural Network and Fuzzy Logic Controller for Marine Rescue Drone Trajectory-Tracking [9], продовжують розвивати адаптивні системи для дронів, що працюють у складних умовах, таких як морські рятувальні операції. Система, яка комбінує нейронні мережі та нечітку логіку, показує високу стійкість до турбулентності та здатність ефективно слідувати заданій траєкторії в умовах сильного вітру та інших зовнішніх факторів.

Ці дослідження демонструють, як поєднання сучасних методів глибокого навчання, таких як YOLO, та адаптивних підходів, як нечітка логіка, може значно покращити автономне управління дронами в складних і непередбачуваних умовах, що є важливим для рятувальних місій, моніторингу навколишнього середовища та інших застосувань в реальному часі. Сучасні квадрокоптери, що використовуються для різних завдань, часто залежать

від надійного зв'язку з оператором для стабільного польоту та виконання місій. Проблема виникає у випадку втрати або переривання зв'язку з пультом керування через технічні несправності, радіоперешкоди чи обмежену дальність сигналу. Особливо важливо забезпечити стабільність польоту та перехід у режим автономного управління за допомогою інтелектуальних алгоритмів. В умовах невизначеності або збоїв сенсорів традиційні методи управління стають неефективними. Використання методів нечіткої логіки дозволяє адаптувати роботу контролера для прийняття зважених рішень у реальному часі на основі шумових чи неповних даних.

Формулювання мети дослідження

Метою даної роботи є розробка архітектури та програмного забезпечення системи автономного управління квадрокоптером для забезпечення його стабільного польоту та безпечної посадки у разі втрати зв'язку з оператором. Особлива увага приділяється використанню методів комп'ютерного зору та нечіткої логіки для адаптивного управління в умовах невизначеності та неповних даних від сенсорів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі:

1. Розробити архітектуру та алгоритм функціонування системи для контролера квадрокоптера, що забезпечуватиме стабільність польоту та автономне управління у разі втрати зв'язку з оператором.
2. Розробити нечіткої моделі управління, що дозволить адаптувати траєкторію польоту квадрокоптера на основі нечітких даних.
3. Сформувані функції належності для лінгвістичних змінних з урахуванням характеристик квадрокоптера, погодних умов та умов польоту.
4. Інтегрувати моделі YOLO для обробки зображень у реальному часі та виявлення безпечних зон для посадки квадрокоптера.
5. Розробити програмне забезпечення системи на основі інтеграції технологій Python, OpenCV, YOLO, FuzzyLogic, Matlab та PyvJoy для ефективної обробки даних та забезпечення точності управління в реальному часі.
6. Здійснити моделювання та тестування системи в симуляторі LiftOff для оптимізації алгоритмів управління та перевірки працездатності системи у різних умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження

Архітектура системи автономного управління квадрокоптером включає два основні компоненти: контролер квадрокоптера на основі нечіткої логіки та сенсорну модель для збору даних. Контролер аналізує вхідні дані та коригує траєкторію для забезпечення стабільності польоту. У разі втрати зв'язку з пультом, він автоматично переходить у режим автономного управління, забезпечуючи безпеку польоту. Для ідентифікації безпечних зон використовується модель YOLO (You Only Look Once) для аналізу відеопотоку у реальному часі, що дозволяє знаходити вільні ділянки для посадки. Узагальнений Алгоритм функціонування системи наведено на рисунку 1.

Як видно на рисунку 1, функціонування системи починається з запуску контролера та прийому команд від пульта. Якщо зв'язок з пультом перерваний, контролер активує автономне управління. Тоді камера фіксує зображення, яке передається на модель YOLO для аналізу. Після разі ідентифікації цілі відхилення траєкторії передаються до нечіткої моделі, яка аналізує відхилення на основі набору правил та визначають відповідні команди управління, які далі у вигляді сигналів на пропелери застосовуються для управління квадрокоптером.

Нечітка модель є важливим елементом цієї системи, оскільки на ній ґрунтується робота контролера. Вона дозволяє зменшити вплив неповних або шумових даних, що часто надходять від сенсорів. Класичні алгоритми, які працюють з чіткими даними, не здатні адекватно реагувати на умови, коли точність інформації є низькою або коли середовище змінюється.

На вхід нечіткої моделі надаються відхилення від бажаної траєкторії чи інформація від сенсорів, які не обов'язково мають бути чіткими, й можуть бути представлені як нечіткі множини. На основі цих нечітких даних генеруються відповідні команди на виході, що призначені для управління пропелерами та іншими системами квадрокоптера. Щоб досягти потрібної точності моделі здійснюється формування термів лінгвістичних змінних для кожного дрона в залежності від його характеристик, погодних умов, куту нахилу. Розглянемо формування термів на прикладі лінгвістичної змінної Throttle (ручки обертів). Одним з основних завдань було обрати тип функцій належності термів. Було проведено порівняльний аналіз трапецієподібних та гаусових функцій належності, результати якого наведено в таблиці 1.

Відповідно до результатів аналізу, наведених в таблиці 1, для термів нечіткої моделі було обрано гаусову функцію належності. У якості прикладу на рисунку 2 наведено терми та їх функції належності для лінгвістичної змінної Throttle (ручки обертів).

Використання гаусових функцій належності дозволяє забезпечити плавність реакцій системи та стабільне управління квадрокоптером, що є особливо важливим під час складних маневрів чи змін умов польоту при управлінні приземленням.

Виявлення безпечних зон для приземлення здійснює підсистема комп'ютерного зору. Для цього використовується камера квадрокоптера, яка в поєднанні з моделями комп'ютерного зору дозволяє аналізувати навколишнє середовище в реальному часі та ідентифікувати оптимальні посадкові ділянки. Модель YOLO забезпечує високу

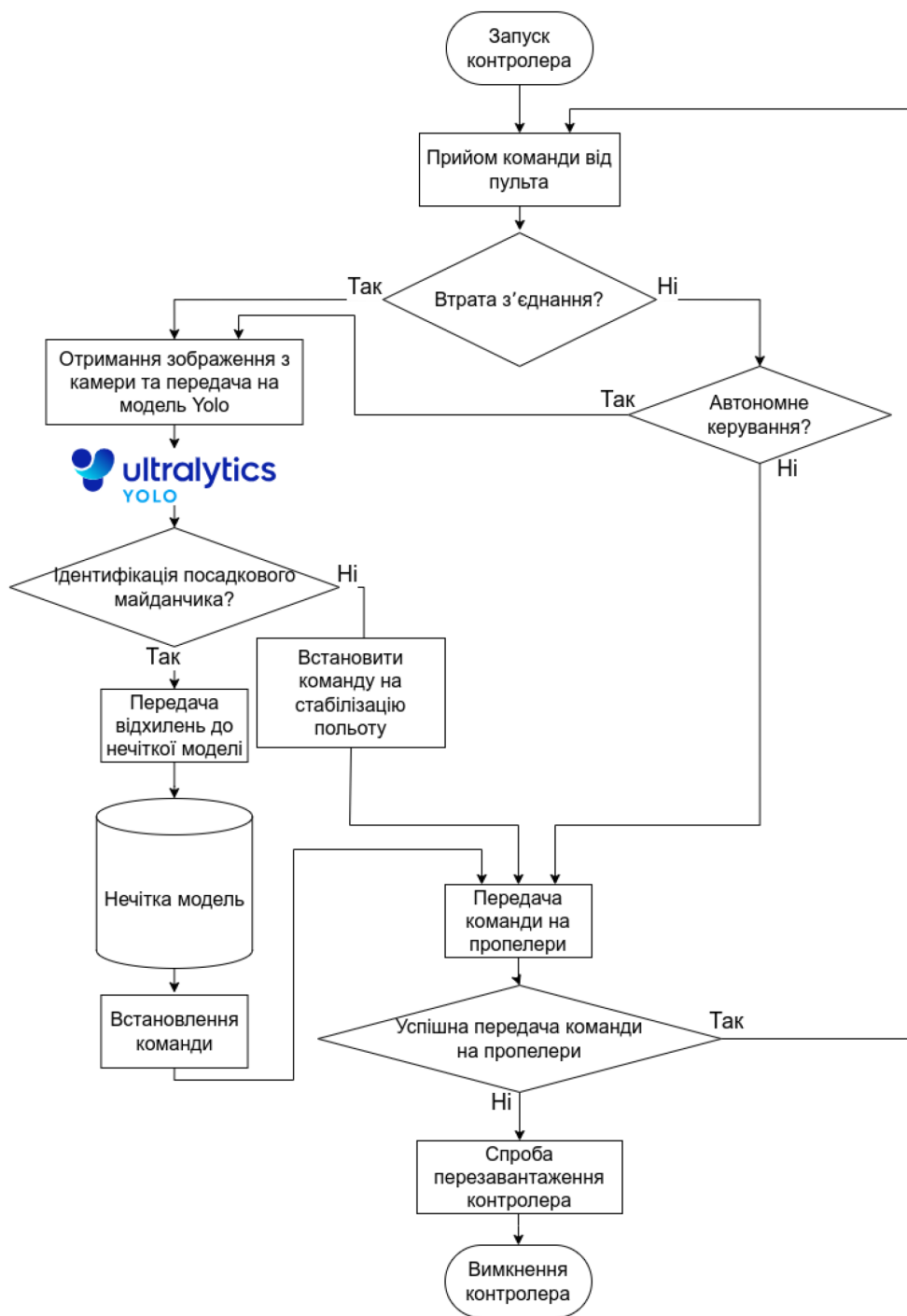

Рис. 1. Алгоритм роботи системи

Таблиця 1

Порівняння функцій належності термів

Критерій	Трапецієподібні функції	Гаусові функції
Простота реалізації	Легко задаються чотирма параметрами	Потребують складніших розрахунків
Обчислювальна швидкість	Висока	Нижча через експоненту
Плавність переходів	Різкі зміни на межах	Плавний перехід між термами
Гнучкість	Добре підходять для задач із чіткими межами	Обмежені для асиметричних або різких меж
Точність	Менша, ніж у гаусових функцій	Висока

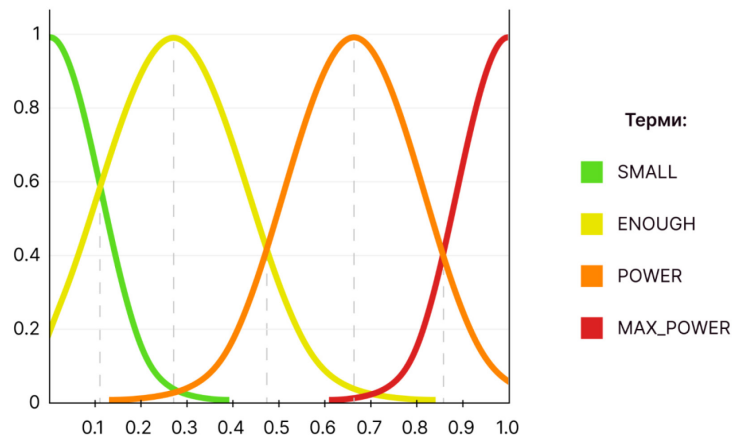

Рис. 2. Терми лінгвістичної змінної Throttle для дрону Borrum 180 X у стандартній комплектації без додаткового навантаження

швидкість і точність обробки зображень, дозволяючи квадрокоптеру швидко реагувати на зміни в навколишньому середовищі. Вона має кілька переваг, серед яких можна виділити здатність обробляти зображення з високою швидкістю, можливість одночасно працювати з кількома об'єктами та точність ідентифікації в складних умовах.

На основі вказаних моделей розроблено програмне забезпечення системи з використанням Python, OpenCV, YOLO, FuzzyLogic, Matlab та PyvJoy для забезпечення ефективного управління квадрокоптером в реальному часі. Технології Python та OpenCV обробляють відеопотік з камери квадрокоптера, виявляють об'єкти та перешкоди, забезпечуючи навігацію на основі візуальних даних. Модель YOLO інтегровано для швидкої та точної детекції об'єктів на зображеннях, таких як перешкоди чи посадкові зони, що дає можливість швидко ухвалювати рішення щодо траєкторії польоту. Засоби FuzzyLogic використовується для адаптивного коригування траєкторії квадрокоптера, коли сенсорні дані є нечіткими чи неповними, дозволяючи системі ефективно реагувати на змінні умови. Система Matlab забезпечувала тестування лінгвістичних змінних для налаштування нечіткої логіки та моделювання різних сценаріїв, що дозволяє покращити алгоритми перед їх інтеграцією у реальний процес. Засоби PyvJoy дозволяють інтегрувати систему з віртуальними джойстиками, забезпечуючи можливість тестування та симуляції поведінки квадрокоптера в різних умовах, що дає змогу протестувати програмне забезпечення перед використанням реального апарата.

Тестування даної системи в реальних умовах є складним та дорогим процесом, тому для перевірки алгоритмів та програмного забезпечення використовувалися симулятори, які дозволяють моделювати різні сценарії польоту. Симулятори, такі як LiftOff, надають можливість віртуально випробовувати алгоритми автономного управління в різних умовах, від міських ландшафтів до складних природних середовищ [11]. Приклад обробки зображення з симулятора LiftOff наведено на рисунку 3.

Рис. 3. Приклад обробленого зображення кадру у симуляторі Liftoff

Результати моделювання та тестування системи в симуляторі LiftOff дозволили покращити алгоритми управління та підтвердили готовність розробленого програмного забезпечення системи до апробації в реальних умовах.

Висновки

В роботі розглянуто застосування новітніх технологій штучного інтелекту для розробки системи автономного приземлення квадрокоптера, яка включає адаптивні підходи до управління польотом у складних умовах. Така система не тільки забезпечує високу точність навігації, але й гарантує стабільність та безпеку операцій, навіть за умов втрати зв'язку з оператором або нестабільної роботи сенсорних систем. Важливим аспектом є здатність системи приймати обґрунтовані рішення на основі нечітких та неповних даних, що дозволяє ефективно працювати в умовах невизначеності. Завдяки цьому квадрокоптер може стабільно виконувати завдання навіть в екстремальних умовах, де оточення змінюється або є складним. Результати тестувань підтвердили високу точність та надійність роботи системи у різних умовах. Запропонований підхід демонструє ефективність поєднання сучасних методів комп'ютерного зору та адаптивної нечіткої логіки для вирішення задач автономного управління квадрокоптерами.

Практична цінність результатів роботи полягає у можливості застосування розробленої системи в різних сферах, таких як моніторинг навколишнього середовища, пошуково-рятувальні місії, доставка вантажів та інші операції, де критично важливими є точність, безпека та ефективність роботи у реальному часі.

Під час подальших досліджень доцільно розглянути застосування кількох моделей комп'ютерного зору для різних погодних умов, інтеграцію в системі мультисенсорних даних, взаємодію кількох дронів у складі рою та оптимізацію траєкторій руху квадрокоптера з точки зору енергоефективності.

Список використаної літератури

1. Drone-YOLO: An Efficient Neural Network Method for Target Detection in Drone Images. *Drones* 2023, 7(8), 526. URL: <https://doi.org/10.1007/s00521-022-06960-9>
2. Vision-Based Navigation Techniques for Unmanned Aerial Vehicles: Review and Challenges. *Drones* 2023, 7(2), 89. URL: <https://doi.org/10.3390/drones7020089>
3. Enhancing LiDAR Mapping with YOLO-Based Potential Dynamic Object Removal in Autonomous Driving. *Sensors* 2024, 24(23), 7578. URL: <https://doi.org/10.3390/s24237578>
4. Improved YOLOv7 Algorithm for Small Object Detection in Unmanned Aerial Vehicle Image Scenarios. *Appl. Sci.* 2024, 14(4), 1664. URL: <https://doi.org/10.3390/app14041664>
5. An Evaluation of Image Slicing and YOLO Architectures for Object Detection in UAV Images. *Appl. Sci.* 2024, 14(23), 11293. URL: <https://doi.org/10.3390/app142311293>
6. Training-Based Methods for Comparison of Object Detection Methods for Visual Object Tracking. *Sensors* 2018, 18(11), 3994. URL: <https://doi.org/10.3390/s18113994>
7. A Comprehensive Review of YOLO Architectures in Computer Vision: From YOLOv1 to YOLOv8 and YOLO-NAS. *Mach. Learn. Knowl. Extr.* 2023, 5(4), 1680-1716. URL: <https://doi.org/10.3390/make5040083>
8. Control Of UAV Based On Fuzzy Logic In A Controlled Environment. *ARNP Journal of Engineering and Applied Sciences.* 2019, 14(24).
9. Design of Combined Neural Network and Fuzzy Logic Controller for Marine Rescue Drone Trajectory-Tracking. *J. Mar. Sci. Eng.* 2022, 10(11), 1716. URL: <https://doi.org/10.3390/jmse10111716>
10. Applications of Artificial Intelligence in Transport: An Overview. *Sustainability* 2019, 11(1), 189. URL: <https://doi.org/10.3390/su11010189>
11. Liftoff: FPV Drone Racing | LuGus. URL: <https://www.lugus-studios.be/portfolio/liftoff-fpv-drone-racing>

References

1. Zhang, Z. (2023). Drone-YOLO: An Efficient Neural Network Method for Target Detection in Drone Images. *Drones*, 7(8), 526. <https://doi.org/10.3390/drones7080526>
2. Arafat, M. Y., Alam, M. M., & Moh, S. (2023). Vision-Based Navigation Techniques for Unmanned Aerial Vehicles: Review and Challenges. *Drones*, 7(2), 89. <https://doi.org/10.3390/drones7020089>
3. Jeong, S., Shin, H., Kim, M. -J., Kang, D., Lee, S., & Oh, S. (2024). Enhancing LiDAR Mapping with YOLO-Based Potential Dynamic Object Removal in Autonomous Driving. *Sensors*, 24(23), 7578. <https://doi.org/10.3390/s24237578>
4. Li, X., Wei, Y., Li, J., Duan, W., Zhang, X., & Huang, Y. (2024). Improved YOLOv7 Algorithm for Small Object Detection in Unmanned Aerial Vehicle Image Scenarios. *Applied Sciences*, 14(4), 1664. <https://doi.org/10.3390/app14041664>
5. Telçeken, M., Akgun, D., & Kacar, S. (2024). An Evaluation of Image Slicing and YOLO Architectures for Object Detection in UAV Images. *Applied Sciences*, 14(23), 11293. <https://doi.org/10.3390/app142311293>

6. Delforouzi, A., Pamarthi, B., & Grzegorzec, M. (2018). Training-Based Methods for Comparison of Object Detection Methods for Visual Object Tracking. *Sensors*, 18(11), 3994. <https://doi.org/10.3390/s18113994>
7. Terven, J., Córdova-Esparza, D.-M., & Romero-González, J.-A. (2023). A Comprehensive Review of YOLO Architectures in Computer Vision: From YOLOv1 to YOLOv8 and YOLO-NAS. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 5(4), 1680–1716. <https://doi.org/10.3390/make5040083>
8. Control of UAV based on fuzzy logic in a controlled environment. (2019). *ARPN Journal of Engineering and Applied Sciences*, 14(24).
9. Pham, D.-A., & Han, S.-H. (2022). Design of Combined Neural Network and Fuzzy Logic Controller for Marine Rescue Drone Trajectory-Tracking. *Journal of Marine Science and Engineering*, 10(11), 1716. <https://doi.org/10.3390/jmse10111716>
10. Abduljabbar, R., Dia, H., Liyanage, S., & Bagloee, S.A. (2019). Applications of Artificial Intelligence in Transport: An Overview. *Sustainability*, 11(1), 189. <https://doi.org/10.3390/su11010189>
11. LuGus. (n.d.). Liftoff: FPV drone racing. LuGus Studios. Retrieved December 17, 2024, from <https://www.lugus-studios.be/portfolio/liftoff-fpv-drone-racing>

УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 338.1:658.1

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.36>

Ю. О. ДЖЕРЕЛЮК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту, маркетингу і туризму
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0000-0002-2213-8444

М. В. НОВІЦЬКИЙ

аспірант кафедри менеджменту, маркетингу і туризму
Херсонський національний технічний університет
ORCID: 0009-0001-1036-5922

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ДИНАМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті досліджено теоретичні аспекти прогнозування економічної стійкості підприємства. Обґрунтовано, що без використання ефективного прогнозування підприємство може не встигати своєчасно адаптуватися до динамічних змін у середовищі функціонування та може втратити можливість зайняти лідируючі позиції через недостатню підготовленість до динамічних змін. Визначено сутність прогнозування економічної стійкості та актуальність даного питання для покращення конкурентних позицій на ринку в умовах постійного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. Проаналізовано методи прогнозування та зазначено, що комбінований підхід дозволяє врахувати різні аспекти даних, що можуть бути не враховані одним методом, що дозволяє компенсувати недоліки одного методу іншим та зменшити ймовірність помилок, які можуть виникнути внаслідок особливостей конкретної моделі. Внаслідок цього, запропоновано використовувати інтегральний коефіцієнт вагомості під час обґрунтування вибору методу прогнозування економічної стійкості підприємства. Запропоновано визначати рівень економічної стійкості в умовах динамічного середовища функціонування підприємств на основі темпів росту показника економічної стійкості підприємства. Розглянуто три рівні економічної стійкості підприємств в умовах динамічного середовища функціонування: високий (динамічний), достатній, нестійкий. Обґрунтовано, що результати оцінювання рівня економічної стійкості підприємств є підґрунтям для прийняття ефективних управлінських рішень щодо вибору та обґрунтування стратегічних альтернатив стійкого розвитку підприємств в умовах динамічного середовища функціонування. Визначено взаємозв'язок стратегічного напрямку розвитку підприємства з прогнозованим рівнем економічної стійкості підприємства.

Ключові слова: економічна стійкість, методи прогнозування, динамічне середовище функціонування, оцінювання, коефіцієнти вагомості.

J. O. DZHERELIUK

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at the Department of Management, Marketing and Tourism
Kherson National Technical University
ORCID: 0000-0002-2213-8444

M. V. NOVITSKYI

Postgraduate Student at the Department of Management, Marketing and Tourism
Kherson National Technical university
ORCID: 0009-0001-1036-5922

THEORETICAL ASPECTS OF FORECASTING THE ECONOMIC SUSTAINABILITY OF THE ENTERPRISE UNDER THE CONDITIONS OF A DYNAMIC OPERATING ENVIRONMENT

The article examines the theoretical aspects of forecasting the economic sustainability of the enterprise. It is substantiated that without the use of effective forecasting, the enterprise may not have time to adapt to dynamic changes in the operating environment and may lose the opportunity to take a leading position due to insufficient preparation for dynamic changes. The essence of forecasting economic stability and the relevance of this issue for improving the competitive position on the market under the conditions of constant influence of external and internal factors have been determined. Forecasting

methods were analyzed and it was noted that the combined approach allows you to take into account various aspects of the data that may not be taken into account by one method, which allows you to compensate for the shortcomings of one method with another and reduce the likelihood of errors that may arise due to the specifics of a specific model. As a result, it is proposed to use the integral weighting factor when justifying the choice of the method of forecasting the economic sustainability of the enterprise. It is proposed to determine the level of economic stability in the conditions of the dynamic environment of the functioning of enterprises based on the growth rates of the indicator of the economic stability of the enterprise. Three levels of economic stability of enterprises in the conditions of a dynamic operating environment are considered: high (dynamic), sufficient, unstable. It is substantiated that the results of assessing the level of economic sustainability of enterprises are the basis for making effective management decisions regarding the choice and justification of strategic alternatives for the sustainable development of enterprises in the conditions of a dynamic operating environment. The relationship between the strategic direction of the enterprise's development and the projected level of the enterprise's economic sustainability is determined.

Key words: economic sustainability, forecasting methods, dynamic environment of functioning, evaluation, weighting factors.

Постановка проблеми

Постійна зміна сучасних умов господарювання, для яких характерні зростання динамізму, нестабільність і невизначеність умов зовнішнього середовища, спричиняє підвищену чутливість вітчизняних підприємств до цих процесів, що, у свою чергу, призводить до трансформації діяльності, а за значних збурень може дестабілізувати їхній стан і порушити їхню економічну стійкість. Для забезпечення економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування необхідно регулярно проводити аналіз і прогнозування внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на діяльність підприємства. Прогноз дозволяє підприємствам передбачати та враховувати поточні й майбутні зміни динамічного середовища функціонування, адаптувати свої стратегії та приймати обґрунтовані управлінські рішення, що забезпечує їхню економічну стійкість та конкурентоспроможність на ринку.

Відсутність налагодженої системи прогнозування економічної стійкості підприємства суттєво впливає на прийняття управлінських рішень, оскільки підприємство стає менш здатним передбачати майбутні ризики та можливості. Без використання ефективного прогнозування підприємство може не встигати своєчасно адаптуватися до динамічних змін у середовищі функціонування, відсутність точних даних щодо аналізу економічної стійкості призводить до прийняття рішень на основі неповної або застарілої інформації, невизначеність у майбутньому ускладнює розробку довгострокових стратегічних планів розвитку, підприємство може втратити можливість зайняти лідируючі позиції через недостатню підготовленість до динамічних змін, неправильне прогнозування може призвести до фінансових втрат, що впливають на економічну стійкість підприємства в цілому. Таким чином, налагоджена система прогнозування є ключовим елементом для підтримки економічної стійкості підприємства і забезпечення його успішного розвитку. Отже, виникає необхідність вивчення теоретичних аспектів до прогнозування економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання забезпечення економічної стійкості підприємств досліджувалися в працях О. В. Гереги, О. В. Маслюк, Т. В. Пономаренко, Д. С. Ревенка, О. В. Семененко, О. К. Скриль, О. М. Смолякової та ін. Дослідженню теоретичних аспектів прогнозування на підприємстві присвячено наукові праці К. В. Багацької, В. Б. Васюти [2], Г. Б. Веретенникової, М. П. Галушак, Б. С. Грабовецького, Л. І. Лозовської, В. П. Кічора, О. О. Рудь [3], С. Є. Хрупович, С. В. Юдіної [4] та ін. Вивчення опублікованих праць свідчать про недостатнє висвітлення принципово важливих питань, пов'язаних з прогнозуванням рівня економічної стійкості підприємств в умовах динамічного середовища функціонування.

Формулювання мети дослідження

Метою статті є дослідження теоретичних підходів та обґрунтування вибору методів прогнозування економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування.

Викладення основного матеріалу дослідження

Під методами прогнозування, що можуть застосовуватися при визначенні рівня економічної стійкості підприємства, будемо розуміти сукупність прийомів якісного і кількісного характеру, що дозволяють передбачати майбутні події, тенденції розвитку об'єкта прогнозування на основі аналізу минулих і поточних даних; ці методи сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень, допомагаючи підприємствам адаптуватися до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі з метою забезпечення економічної стійкості у довгочасній перспективі.

Аналіз найбільш поширених підходів показує, що в загальному вигляді «стійкість (економічної, виробничої системи, підприємства)» найчастіше розглядається з позиції здатності економічної системи не відхилятися від свого стану у ендогенному і екзогенному середовищі, збереження своїх властивостей при зміні внутрішніх і зовнішніх умов. Іншим же найбільш поширеним підходом є сприйняття стійкості з позиції властивості економічної системи відновлювати вихідний або близький до вихідного стан при малому його порушенні й продовжувати

нормальну роботу після різкого порушення режиму функціонування, зберігаючи попередній стан, що описується певною системою параметрів [1, с. 26]. У вищезазначених підходах були такі, що розглядають стійкість як здатність підприємства адаптуватися до змін; як здатність підприємства розвиватися та підходи до трактування цього поняття як здатності відроджуватися. Поняття економічної стійкості в умовах динамічного середовища функціонування є більш широке і комплексне. Підприємству недостатньо бути стійким, необхідно зберігати цей стан у довгостроковому періоді. Якщо економічна стійкість – комплексна характеристика, яка відображає здатність витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам, то економічна стійкість в умовах динамічного середовища функціонування – це комплексна характеристика, яка відображає здатність підприємства до утримання конкурентних позицій протягом певного, як правило, довгострокового відрізка часу. Отже, економічна стійкість підприємства в умовах динамічного середовища функціонування – це комплексна характеристика діяльності підприємства, яка відображає здатність підприємства зберігати у довгостроковому періоді поступове покращення конкурентних позицій на ринку в умовах постійного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

Реалізація завдання прогнозування рівня економічної стійкості залежить від точного та своєчасного застосування найбільш підходящих під конкретні умови діяльності підприємства методичних підходів. Основна мета прогнозування економічної стійкості на підприємстві полягає в забезпеченні покращення конкурентних позицій підприємства на ринку шляхом передбачення можливих змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі та своєчасного формування пріоритетних організаційно-економічних заходів з акцентами на слабких місцях діяльності підприємства.

Безліч методів вирішення завдань прогнозування має одну загальну ідею: виявлення екстраполяційних зав'язків між минулим і майбутнім, між інформацією про сучасний процес і характером його протікання надалі [2].

У роботі [3] представлено класифікацію методів прогнозування з розподіленням двох взаємопов'язаних понять: метод прогнозування та модель прогнозування; метод прогнозування є послідовністю дій, які потрібно виконати для отримання моделі прогнозування; модель прогнозування є функціональним представленням, яке адекватно описує досліджуваний процес і є основою для отримання його майбутніх значень.

За ступенем формалізації методи економічного прогнозування можна підрозділити на інтуїтивні та формалізовані. Інтуїтивні методи зазвичай використовуються, коли немає достатньої кількості даних або коли важливо врахувати думку експертів. Такі методи доцільно використовувати у поєднанні з формалізованими методами для підвищення точності прогнозів. Формалізовані методи спрямовані на побудову кількісних моделей та підходять для об'єктивного аналізу великих обсягів даних і отримання точних прогнозів. До формалізованих методів належать економіко-математичні моделі: включають використання математичних рівнянь для прогнозування майбутніх показників; статистичні методи: базуються на аналізі історичних даних для виявлення тенденцій і передбачення майбутніх змін; регресійний аналіз: використовується для визначення залежності між різними показниками та методи прогновної екстраполяції: передбачають продовження існуючих трендів у майбутнє на основі минулих даних [1–4].

У дослідженні [3] методи прогнозування часових рядів пропонується поділяти на статистичні, структурні та комбіновані моделі. Статистичні моделі прогнозування – це математичні моделі, які використовуються для прогнозування майбутніх значень на основі аналізу існуючих даних часових рядів і впливу зовнішніх чинників. Структурні моделі прогнозування – це математичні моделі, які використовуються для прогнозування майбутніх значень на основі структурних залежностей із заданою моделлю системи. Вони описують функціональну залежність між майбутніми значеннями і враховують вплив зовнішніх факторів, які моделюються структурно [3].

Екстраполяція полягає у вивченні ретроспективних даних з метою прогнозування майбутніх значень на основі тенденцій, що спостерігалися в минулому. Методи простої екстраполяції базуються на припущенні відносної стійкості в майбутньому абсолютних значень рівнів, середнього рівня ряду, середнього абсолютного приросту, середнього темпу зростання, дані методи цілком прийнятні для короткострокового прогнозування економічної стійкості підприємства. До недоліку середнього темпу зростання слід віднести неточність прогнозів у довгостроковій перспективі.

Іншим поширеним підходом до прогнозування економічної стійкості підприємства є використання трендових моделей. Основною ціллю трендових моделей є виявлення та кількісна оцінка основних тенденцій змін у часі певних показників. Це дозволяє продовжити ці тенденції в майбутнє для здійснення прогнозів. Ще одним поширеним підходом до прогнозування є використання інструментарію кореляційно-регресійного аналізу, основне завдання якого полягає в виявленні математичної залежності між досліджуваними ознаками і встановлення впливу чинників на показник економічної стійкості підприємства. Для підвищення якості прогнозів слід також застосовувати економіко-математичних моделі прогнозування показників стійкості на основі теорії нечіткої логіки, що значно підвищить якість прогнозів.

Важливість прогнозування на підприємстві полягає, по-перше, в тому, що за його допомогою можна робити розрахунки різноманітних варіантів розвитку подій, маючи можливість при цьому порівняти очікувані результати за кожним варіантом та вибрати найкращий [4]. По-друге, важливість прогнозування зумовлюється тим, що воно

дозволяє виявити проблемні моменти у забезпеченні економічної стійкості підприємства, які повинні підлягати негайному усуненню та подальшому найдетальнішому аналізу задля запобігання повторення подібних ситуацій у майбутньому.

Серед експертних методів найбільшого поширення набув метод прогнозування на основі побудови прогнозного сценарію. Прогнозування на основі написання сценарію ґрунтується на визначенні можливих варіантів розвитку подій у майбутньому за різних умов, найдоцільніше застосовувати цей метод для складання довгострокових прогнозів [2]. Основна мета цього підходу – підготовка до різних можливих ситуацій шляхом створення кількох сценаріїв, які охоплюють різні можливі напрямки змін (це може бути базовий (найвірогідніший), оптимістичний та песимістичний сценарії); аналіз потенційного впливу кожного сценарію на економічну стійкість підприємства; розробка управлінських заходів, які можуть бути реалізовані в залежності від розвитку подій за кожним зі сценаріїв. Такий підхід дозволяє підприємствам бути готовими до різних варіантів майбутнього, що підвищує їхню економічну стійкість до динамічних змін середовища функціонування.

Вибір методу прогнозування залежить від факторів, таких як: наявність та якість статистичних даних за необхідний період, рівень кваліфікації експертів, поставлені цілі прогнозування та рівень невизначеності середовища функціонування підприємства та час, необхідний для збору інформації.

Різні моделі прогнозування можна комбінувати, і тоді вони розглядатимуть кілька компонентів одночасно. Комбінований метод прогнозування – метод, який поєднує різні підходи до прогнозування, як інтуїтивні, так і формалізовані, для досягнення більш точних і надійних прогнозів. Цей метод використовує переваги кількох методів одночасно, щоб мінімізувати їхні недоліки. Переваги застосування комбінованого методу прогнозування: кількісні методи (наприклад, трендовий аналіз, регресійний аналіз) забезпечують об'єктивність і точність, тоді як якісні методи (наприклад, експертні оцінки, сценарне моделювання) враховують суб'єктивні чинники та досвід; дозволяє адаптувати прогноз до специфічних умов підприємства або галузі шляхом використання різних джерел інформації (як вихідні дані використовуються як експертна, так і статистична інформація); завдяки використанню різних методів прогнозування зменшується ймовірність помилок, які можуть виникнути при застосуванні лише одного методу; комбінований метод прогнозування дає змогу врахувати широкий спектр чинників впливу, що робить прогноз більш реалістичним і всебічним; поєднання методів прогнозування дозволяє враховувати як ретроспективні дані, так і експертні думки, що підвищує достовірність прогнозу.

Для розрахунку коефіцієнтів вагомості окремого методу прогнозування доцільно враховувати значення середнього коефіцієнту детермінації в різних прогнозних моделях та значення коефіцієнту варіації експертних оцінок. Величина коефіцієнтів детермінації та варіації є одними з критеріїв оцінки якості на надійності прогнозних результатів [1, с. 257]. Визначення коефіцієнтів вагомості методів прогнозування економічної стійкості підприємств з врахуванням величини коефіцієнтів детермінації та варіації наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Визначення коефіцієнтів вагомості методів прогнозування економічної стійкості підприємств

Показник	Методи прогнозування				Всього
	Прогноз на основі методу екстраполяції тренду (аналітичні криві росту)	Прогноз на основі методу експоненціального згладжування	Прогноз за основі методу середньої ковзної	Прогноз на основі методу експертних оцінок	
	Середнє значення коефіцієнту детермінації $\bar{R}^2$			Середній коефіцієнт варіації $(1 - \bar{V})$	
	0,778	0,862	1,000	0,028	
Коефіцієнт вагомості методу прогнозування	0,215	0,239	0,277	0,269	1,000

Для того щоб прогнозування економічної стійкості підприємства було ефективним, необхідно визначити, які критерії впливають на вибір методів прогнозування. Важливо врахувати складність упровадження вибраних методів у практику конкретного підприємства; достовірність; наявність та якість статистичних даних за необхідний період; витрати часу для збору та аналізу інформації і фінансові витрати на реалізацію методу прогнозування; простоту, чіткість та доступність процедури прогнозування кожного методу; рівень кваліфікації експертів, поставлені цілі прогнозування та рівень невизначеності середовища функціонування підприємства.

Алгоритм методу аналізу ієрархій має етапи, що опрацьовані та адаптовані до змісту та критеріїв оцінки методів прогнозування економічної стійкості підприємств при дотриманні вимог до застосування методу. Матрицю попарних порівнянь методів прогнозування економічної стійкості підприємств наведено у табл. 2.

Отже, серед методів прогнозування економічної стійкості підприємств найбільшу питому вагу має метод екстраполяції тренду (аналітичні криві росту) (0,446) та метод експертних оцінок (0,285).

Після завершення розрахунків згідно двох підходів до визначення коефіцієнтів вагомості методів прогнозування необхідно визначити інтегральний коефіцієнт вагомості, який можна визначити як корінь із добутку

Таблиця 2

Матриця попарних порівнянь методів прогнозування економічної стійкості підприємств

Номер	Методи прогнозування	Номер методу				Вектор пріоритету	Нормалізований вектор
		1	2	3	4		
1	Прогноз на основі методу експоненціального згладжування	1	1/3	1/2	2	0,758	0,164
2	Прогноз на основі методу екстраполяції тренду (аналітичні криві росту)	3	1	2	3	2,060	0,446
3	Прогноз на основі методу експертних оцінок	2	1/2	1	3	1,316	0,285
4	Прогноз за основі методу середньої ковзної	1/2	1/3	1/3	1	0,483	0,105
	Сума	6,5	2,16	3,83	9	4,617	1,000
$\lambda_{\max} = 6,5 \cdot 0,164 + 2,16 \cdot 0,446 + 3,83 \cdot 0,285 + 9 \cdot 0,105 = 4,064;$ $\text{Індекс узгодженості IV} = (4,064 - 4)/3 = 0,021;$ $\text{Відношення узгодженості BU (де } \alpha = 0,90) = 0,021/0,90 = 0,023 \text{ (або } 2,3 \%)$							

вагомостей по кожному підходу. Тобто інтегральний коефіцієнт вагомості свідчить про середню вагомість методу з урахуванням двох підходів.

Результати прогнозних значень показників рівня економічної стійкості аналізованих підприємств на період 2025 р., що розраховано за наведеними методами прогнозування, наведено в табл. 3. Ці підприємства є подібними за сукупністю параметрів формування економічної стійкості, що дозволяє роботи коректне порівняння.

Таблиця 3

Прогнозні значення показників рівня економічної стійкості підприємств у 2025 році

Підприємство	Методи прогнозування				Середньозважена оцінка прогнозу на 2025 р. (комбінований прогноз)
	Прогноз на основі методу екстраполяції тренду (аналітичні криві росту)	Прогноз на основі методу експоненціального згладжування	Прогноз на основі методу середньої ковзної	Прогноз на основі методу експертних оцінок	
Інтегральний коефіцієнт вагомості методу прогнозування	0,310	0,198	0,171	0,277	1,000
ТОВ «Добробут»	0,734	0,836	0,708	0,788	0,732
ТОВ «Дела Трейд Компані»	0,620	0,615	0,593	0,591	0,579
ТОВ «Майстер»	0,380	0,479	0,584	0,624	0,485
ТОВ «Помічник»	0,450	0,466	0,470	0,457	0,439

Як було зазначено, економічна стійкість в умовах динамічного середовища функціонування розглядається як комплексна характеристика діяльності підприємства, яка відображає здатність підприємства зберігати у довгостроковому періоді поступове покращення конкурентних позицій на ринку в умовах постійного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, тобто економічно стійким можемо вважати підприємство, якщо виконуються наступні умови:

$$\frac{EC^{\text{прогноз}}}{EC^3} \geq \frac{EC^3}{EC^6} \geq 1, \quad (1)$$

де EC^6 – базисне значення показника економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування; EC^3 – звітне значення показника економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування; $EC^{\text{прогноз}}$ – прогнозне значення показника економічної стійкості підприємства через певний період часу функціонування на ринку.

У табл. 4 наведено темпи росту показника економічної стійкості підприємства та відповідно *рівень економічної стійкості* в умовах динамічного середовища функціонування для аналізованих підприємств. Розглядається три рівні економічної стійкості підприємств в умовах динамічного середовища функціонування: високий (динамічний), достатній, нестійкий.

Таблиця 4

Темпи росту показника економічної стійкості підприємств в умовах динамічного середовища функціонування

Підприємство	$Y_{EC} = \frac{EC^{2024}}{EC^{2023}}$	$Y_{kc} = \frac{EC^{2025(\text{прогноз})}}{EC^{2024}}$	Умови	Рівень економічної стійкості
ТОВ «Добробут»	1,191	0,962	$Y_{EC^{\text{прог}}} < Y_{EC^{\text{факт}}}$	низький
ТОВ «Дела Трейд Компані»	0,986	1,258	$Y_{EC^{\text{прог}}} > Y_{EC^{\text{факт}}}$	високий
ТОВ «Майстер»	1,089	1,107	$Y_{EC^{\text{прог}}} = Y_{EC^{\text{факт}}}$	достатній
ТОВ «Помічник»	1,372	1,005	$Y_{EC^{\text{прог}}} < Y_{EC^{\text{факт}}}$	низький

Отримані результати оцінювання рівня економічної стійкості підприємств є підґрунтям для прийняття ефективних управлінських рішень щодо вибору та обґрунтування стратегічних альтернатив стійкого розвитку підприємств в умовах динамічного середовища функціонування.

На наступному етапі визначається взаємозв'язок стратегічного напрямку розвитку підприємства з прогнозованим рівнем економічної стійкості підприємства, що дозволить підприємству досягти довгострокових конкурентних позицій на ринку. Таким чином, пропонуємо застосовувати стратегію посилення як протидію негативним чинникам динамічного середовища, вона спрямована на проведення управлінських заходів щодо посилення одного із показників економічної стійкості підприємства, направлена на пристосування підприємства до змін середовища функціонування (інвестування в нові технології, розширення асортименту продукції, вихід на нові ринки, підвищення кваліфікації персоналу, підвищення ефективності управління). Стратегія підтримки можлива при наявності високого рівня економічної стійкості, дана стратегія направлена на збереження досягнутого рівня стійкості підприємства (оптимізація витрат, підтримка стабільного обсягу виробництва, забезпечення сталих ринкових позицій, моніторинг змін у зовнішньому середовищі та адаптація до них). Стратегію відновлення доцільно здійснювати за умов низького рівня економічної стійкості, стратегія спрямована на проведення управлінських заходів, направлених на досягнення цільового рівня економічної стійкості підприємства (реструктуризація бізнесу, оптимізація витрат, ліквідація нерентабельних підрозділів, залучення додаткового фінансування, розробка антикризових заходів).

Висновки

Таким чином, у складних динамічних умовах функціонування сучасних підприємств підвищилось значення прогнозування рівня їх економічної стійкості. Завдяки прогнозуванню підприємства можуть формувати стратегічні напрями розвитку, що сприяє зниженню невизначеності та дозволить підприємству досягти довгострокових конкурентних позицій на ринку. Поєднання різних методів прогнозування може суттєво підвищити точність результатів та дасть змогу отримати більш надійні та стабільні прогнози. Цей підхід дозволяє врахувати різні аспекти даних, що можуть бути не враховані одним методом, що дозволяє компенсувати недоліки одного методу іншим та зменшити ймовірність помилок, які можуть виникнути внаслідок особливостей конкретної моделі. Прогнозування – це динамічний процес, який потребує постійного вдосконалення, оскільки зміни у динамічному середовищі впливають на точність і ефективність прогнозів. Для досягнення успішного прогнозування необхідно регулярно переглядати та коригувати методи, також адаптувати їх до мінливих умов, враховувати актуальні тенденції і залучати новітні підходи до аналізу та оцінки майбутніх подій, що сприятиме підвищенню економічної стійкості підприємства. Подальші дослідження будуть присвячені оцінюванню ризику втрати економічної стійкості підприємства в умовах динамічного середовища функціонування.

Список використаної літератури

1. Джерелюк Ю.О. Антикризова стійкість підприємств у конкурентному середовищі: теорія, методологія та практика : монографія. Херсон : Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2018. 454 с.
2. Васюта В.Б., Срібна А.С. Теоретичні аспекти прогнозування розвитку підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. [Електронний ресурс]. 2017. Вип. 20. С. 255–259. URL: <http://surl.li/gqbhvv>
3. Рудь О.О. Прогнозування економічної діяльності підприємства в умовах обмеженості інформації. *Прийазовський економічний вісник*. 2024. Вип. 3(39). С. 34–40. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-4263/2024-3-6>
4. Юдіна С.В., Злобіна К.С. Роль економічних прогнозів на підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 33. Ч. 2. С. 134–138. URL: <https://doi.org/10.32782/2413-9971/2020-33-45>

References

1. Dzhereliuk J. O. (2018). Antykryzova stiiikist pidpriemstv u konkurentnomu sere dovnyshchi: teoriia, metodolohiia ta praktyka : monohrafiia [Anti-crisis sustainability of enterprises in a competitive environnme: theory, methodology and practice : monograph]. Kherson : Vyd-vo PP Vyshemyrskyi V. S., 454 p. [in Ukrainian].
2. Vasiuta V. B., Sribna A. S. (2017). Teoretychni aspekty prohnozuvannia rozvytku pidpriemstva. [Theoretical aspects of enterprise development forecasting]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. [Elektronnyi resurs]. Issue 20. pp. 255–259. [in Ukrainian].
3. Rud O. O. (2024). Prohnozuvannia ekonomichnoi diialnosti pidpriemstva v umovakh obmezhenosti informatsii. [Forecasting the economic activity of the enterprise in conditions of limited information]. *Pryazovskyy ekonomichnyi visnyk*. 2024. Issue 3(39). pp. 34–40. [in Ukrainian]
4. Yudina S. V., Zlobina K. S. (2020). Rol ekonomichnykh prohnoziv na pidpriemstvi. [The role of economic forecasts in the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Issue 33. Vol. 2. pp. 134–138. [in Ukrainian]

Я. І. МАНДРИК

доктор історичних наук,
професор кафедри суспільних наук
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0000-0001-6663-4880

Л. В. БІЛОУС

кандидат політичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0000-0002-1580-8745

СИСТЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ НАФТОГАЗОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ У 60-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкрито сучасні підходи до вивчення проблеми забезпечення управлінськими кадрами нафтогазового комплексу сучасної Української держави. Енергетика – основа національної безпеки кожної держави, особливо молодих держав, якої і є сучасна Україна. Ці проблеми яскраво актуалізувала сучасна російсько-українська війна. Підготовка таких кадрів – складний процес. Він вимагає ґрунтовної навчальної бази, кваліфікованих науково-педагогічних працівників. Таким високим вимогам відповідає Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Автори дослідження аналізують стан підготовки кадрів управлінців для нафтогазового комплексу сучасної Української держави, рівень їх кваліфікації як спеціалістів у галузі, так і менеджерів-управлінців. Сучасні підходи при їх підготовці вимагають удосконалення навчального процесу і високої кваліфікації безпосередньо викладачів вищої школи. Значні зміни відбулися у матеріально-технічній базі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, зокрема, у посиленні комп'ютеризації навчального процесу, використанні цифрових технологій. ІФНТУНГ є базовим вищим навчальним закладом в Україні в секторі підготовки кадрів управлінців для нафтогазового комплексу нашої держави. Важливо зазначити, що автори статті при дослідженні зазначеної проблематики опиралися на власні наукові дослідження. Детально вивчено архів ІФНТУНГ, річні звіти про його роботу, проаналізовано роботу навчально-методичного управління університету, дані відділу кадрів, роботу проректорів вишу. Особливе місце в науковому дослідженні займає аналіз роботи навчальних підрозділів університету, новостворених факультетів (в подальшому інститутів). Структура університету постійно вдосконалювалась. Важливу наукову базу для вивчення історії ІФНТУНГ має його науково-технічна бібліотека, вичислювальний цент, нові підрозділи, які займаються збором поточної інформації про роботу університету, зокрема, відділ із зв'язків з громадськістю та інші. Актуальний пласт інформації про роботу вишу знаходиться в базах даних громадських організацій – профспілок працівників та студентів, студентського парламенту. Особливу допомогу надали деканати факультетів (дирекції інститутів).

Ключові слова: університет, кадри управлінців, менеджмент, навчальний процес.

YA. I. MANDRYK

Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of Social Sciences
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0000-0001-6663-4880

L. V. BILOUS

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Sciences
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
ORCID: 0000-0002-1580-8745

SYSTEM OF ESTABLISHMENT AND ORGANIZATION OF TRAINING OF MANAGERIAL STAFF OF THE OIL AND GAS COMPLEX OF UKRAINE IN THE 60S OF THE 20TH CENTURY

The article reveals modern approaches to the study of the problem of providing management personnel for the oil and gas complex of the modern Ukrainian state. Energy is the basis of the national security of every state, especially young states, such as modern Ukraine. These problems were vividly actualized by the modern Russian-Ukrainian war. Training

such personnel is a complex process. It requires a thorough educational base, qualified scientific and pedagogical workers. Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas meets such high requirements. The authors of the study analyze the state of training of managers for the oil and gas complex of the modern Ukrainian state, the level of their qualifications as specialists in the field, and managers-managers. Modern approaches to their preparation require improvement of the educational process and high qualification of teachers of higher education. Significant changes have taken place in the material and technical base of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, in particular, in strengthening the computerization of the educational process, the use of digital technologies. IFNTUOG is a basic higher educational institution in Ukraine in the sector of training managers for the oil and gas complex of our country. It is important to note that the authors of the article relied on their own scientific research when researching the mentioned issues. The IFNTUOG archive, annual reports on its work, the work of the educational and methodological department of the university, the data of the personnel department, and the work of the university vice-chancellors were analyzed in detail. A special place in scientific research is the analysis of the work of the university's educational units, newly created faculties (hereinafter institutes). The structure of the university was constantly improved. An important scientific base for studying the history of IFNTUOG is its scientific and technical library, computer center, new units that collect current information about the work of the university, in particular, the public relations department and others. An up-to-date layer of information about the university's work can be found in the databases of public organizations – trade unions of employees and students, the student parliament. Special assistance was provided by deans of faculties (directorates of institutes).

Key words: university, managerial stuff, management, educational process.

Постановка проблеми

Професійна вища освіта в сучасних умовах підтверджує свій високий статус, оскільки саме вона буде сприяти переходу до інформаційного суспільства, а отже, і формуванню пріоритетів розвитку держави. Високоосвічена молодь – головний стратегічний резерв соціально-економічних реформ в Україні, без якого неможливий подальший розвиток суспільства. Нафтогазовий комплекс України, як і кожна галузь промисловості, не може розвиватись без кадрового забезпечення. Саме спеціалісти, фахівці своєї галузі, є основою розвитку індустрії, визначають її обличчя на даний час і на майбутнє. Усвідомлюючи це кожна політична влада, яка існувала в наших землях, намагалась вирішити питання підготовки кадрів для нафтової та газової індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Авторами статті наукове дослідження виконано на основі використання архівних документів Івано-Франківського обласного державного архіву та архіву ІФНТУНГ. Саме тому дана публікація базується в основному на авторських наукових дослідженнях.

Формування мети дослідження

Метою наукової статті є аналіз кадрового забезпечення управлінців нафтогазового комплексу України.

Викладення основного матеріалу дослідження

Особливе місце в системі підготовки кадрів для нафтогазового комплексу України займає формування фахівців вищої кваліфікації. Ця діяльність також має свою історію розвитку.

Розуміючи, що становлення промисловості в Австрійській імперії, вимагало на початку ще XIX ст. розвитку вищої технічної освіти в Галичині, Міністерство освіти імперії в 1811 році вирішило створити у Львові реальну школу. Її було відкрито 1817 року, а в 1825 році реорганізовано в підготовчу школу технічних і комерційних спеціальностей. У 1835 році цій школі було присвоєно статус Реальної торговельної академії, яку 4 листопада 1844 року було перетворено у Технічну академію.

Цю дату і вважають початком створення вищої технічної освіти в Галичині та днем заснування національного університету «Львівська політехніка».

У 1871 році академія отримала статус вищого навчального закладу. Першим ректором було обрано доктора Фелікса Стшелецького. У 1877 році технічній академії було присвоєно назву «Політехнічна школа».

Розвиток нафтодобувної та нафтопереробної галузей промисловості потребував кваліфікованих спеціалістів. Спочатку їх готували університети, які не мали відповідного технічного профілю. З цієї причини у Львівській політехнічній школі було введено спеціальність «Хімічна технологія». У 1872 році її виділили як одну зі спеціальностей новоствореного окремого факультету. З 1885 року для зазначеної спеціальності було введено окремий курс «Технологія нафти», який читав перший лектор курсу, професор Р. Залозецький. У 1891 році він став керівником створеної кафедри технології нафти. Уже в 1894 році на хіміко-технологічній спеціальності навчалося 40 студентів, в тому числі – 6 із-за кордону Австрійської імперії.

У 1891 році Р. Залозецький очолює науково-дослідну лабораторію нафти (відкрита в 1886 році). Під його керівництвом значно ширшого розвитку набували наукові дослідження з хімії та технології нафти.

У 1898 році у Політехнічній школі було запроваджено спочатку трирічний, а з 1909 року – дворічний підготовчий курс з нафтової справи для студентів гірничої спеціальності. У 1917 році у складі механічного факультету відкрили нафтовий відділ. 22 червня 1920 року Політехнічна школа перейменовується у Львівську політехніку.

Вже у 1922/1923 навчальних роках у ній відкрито кафедру буріння і видобування нафти; 1924 року – кафедру хімічної переробки нафти і газу; у 1939 році – кафедру нафтопромислової механіки.

У довоєнні роки у Львівській політехніці було підготовлено близько 200 інженерів-нафтовиків. Всі зазначені рішення і нововведення були здійснені завдяки зусиллям професорів Л. Сирочинського, Ю. Фабіанського, С. Парашчака, Р. Залозецького, С. Пілята та багатьох інших, стараннями яких було підготовлено і прочитано нові спеціальні курси, організовано профільні кафедри, відкрито нафтовий відділ на механічному факультеті.

У вересні 1939 року після приєднання Західної України до УРСР у складі СРСР Львівську Політехніку було реорганізовано у Львівський політехнічний інститут (ЛПІ) і взято на Державний бюджет СРСР.

У роки Другої Світової війни навчальний процес у ЛПІ практично було перервано. Після визволення території Західної України від фашистських окупантів рішенням уряду УРСР від 28 серпня 1944 року роботу ЛПІ було поновлено. У грудні цього року у структурі інституту було створено нафтовий факультет із спеціальностями: «Геологія та розвідка нафтових та газових родовищ»; «Геофізичні методи пошуків та розвідки корисних копалин»; «Буріння нафтових і газових свердловин»; «Машини та обладнання нафтових і газових промислів»; «Хімічна технологія переробки нафти і газу» і «Економіка та організація нафтової і газової промисловості».

У 1951/1952 навчальному році нафтовий факультет було поділено на три: гірничопромисловий, геологорозвідувальний і нафтовий. Така реорганізація, як показала практика, виявилась невиправданою і вже в 1953/1954 навчальному році гірничопромисловий факультет розформовують, повернувши кафедри і спеціальності на нафтовий факультет, а в 1958 році на цей факультет передають і нафтові спеціальності геологорозвідувального факультету.

На нафтовому факультеті було відкрито і здійснено перші набори студентів на спеціальності: 1959 рік – «Автоматизація виробничих процесів видобутку і транспорту нафти і газу»; 1961 рік – «Спорудження нафтогазопроводів, газосховищ і нафтобаз»; 1969 рік – «Проектування та експлуатація газопроводів, газосховищ і нафтобаз».

Отже, підготовку інженерних кадрів з усіх нафтогазових спеціальностей було зосереджено на нафтовому факультеті ЛПІ, деканами якого в різні часи були доценти Т. Ю. Єременко, Г. Д. Савенков, професор В. І. Кузнецов, доцент С. І. Восанчук. На цьому факультеті працювали відомі вчені: академіки АН України В. О. Сельський, В. Б. Порфир'єв, С. І. Субботін, професори В. Б. Бородин, Б. С. Гриненко, І. М. Кухтін та ін.

У 1963 році нафтовий факультет перебазували зі Львова до Івано-Франківська. Роком створення ІФНТУНГ вважається 1967 р., коли наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти (МВ ССО) УРСР за № 1 від 2 січня 1967 р. був створений ІФІНГ на базі Івано-Франківського філіалу Львівського політехнічного інституту (ЛПІ). До цієї дати в Івано-Франківську уже 6 років велось навчання студентів на технічних спеціальностях. Навчання було розпочато згідно наказів МВ ССО СРСР № 115 від 29 січня 1960 року і МВ ССО УРСР № 84 від 11 березня 1960 року. У великих населених пунктах України, де не було технічних вузів, відкрили 25 нових загальнотехнічних факультетів, в тому числі Станіславський загальнотехнічний факультет Львівського політехнічного інституту. Створення цих факультетів мало на меті покращити якість підготовки спеціалістів, що отримують вищу освіту без відриву від виробництва, шляхом наближення заочного навчання до місця роботи і проживання студентів-заочників, що дозволяло систематично на протязі всього навчального року проводити лекції, практичні заняття, консультації, співбесіди, виконувати лабораторні та інші види навчальних робіт [2. арк. 1].

Станіславський філіал (СФ) ЛПІ оголосив свою діяльність 18 травня 1960 р. (Розпорядження по СФ ЛПІ № 1 від 18.05.1960р.). Рішенням Станіславського облвиконкому від 9 серпня 1960 року на баланс ЛПІ для організації Станіславського загальнотехнічного факультету (СЗТФ) була передана триповерхова споруда по вулиці Радянській, буд. 17, загальною площею 2837 кв. м., зайнята різними обласними організаціями. Виселення закладів із споруди виявилось нелегкою справою, так як у місті зовсім не було вільних приміщень, і здійснювалось поступово. Передана споруда вимагала великої реконструкції і капітального ремонту, аж до заміни перекриття в третині приміщень, повної заміни електричних комунікацій, підведенні води, каналізації і газу. Основний об'єм ремонтних робіт був завершений до 10 січня 1961 року. Паралельно з проведенням ремонту виготовлялись меблі, завозилось обладнання. До кінця навчального року були створені і обладнані сучасним устаткуванням лабораторії хімії, фізики, технології металів, опору металів, загальної теплотехніки, загальної електротехніки і механіки. В кабінеті креслення розміщувалось 100 креслярських дощок та креслярське приладдя. Цього ж року була облаштована роздягалка на 450 місць і здійснена автоматизація дзвінків. За сприяння ЛПІ була організована бібліотека і читальний зал. Бібліотека факультету нараховувала 9369 томів навчальної літератури і забезпечувала студентів навчальною та методичною літературою на 30–40 % [2. арк. 35–39].

На 1 жовтня 1960 р. на Станіславському загальнотехнічному факультеті навчалось 554 студенти. Із них на І курсі – 301 студент, на II курсі – 181 студент, на III курсі – 72 студенти. Було прийнято на перший курс – 214 осіб, решта 340 були переведені із інших вузів. У 1960/1961 н. р. на факультеті функціонувало тільки заочне відділення з вечірньою формою навчання і заочне відділення з заочною формою навчання. Термін навчання становив три роки. Після закінчення перших трьох курсів на загальнотехнічному факультеті студенти-заочники переводились

на четвертий курс ЛПІ чи іншого вузу за своєю спеціальністю. На вечірньому відділенні студенти другий етап навчання продовжували у СЗТФ, навчаючись ще 3 роки.

У 1961/1962 н.р. було введено навчання на стаціонарному денному відділенні з відривом від виробництва. Студенти, які мали дворічний стаж роботи із спеціальності, навчалися 4 роки 10 місяців, а студенти без стажу – навчалися 5 років 10 місяців. Уже на цей навчальний рік кількість студентів зросла більш ніж удвічі. Станом на 20 вересня 1961р. на факультеті навчалось 1022 студенти заочного та вечірнього відділень і 150 студентів – денного відділення. Заняття з студентами заочної форми навчання проводились у неділю в приміщенні факультету. Заняття із студентами вечірньої форми навчання проводились 4 рази на тиждень по 4 години. Загальна успішність становила 50,8 %. На протязі року з різних причин із СЗТФ було відраховано 33 студенти.

У 1960–1961 н. р. викладацький колектив нараховував 11 штатних викладачів і 12 викладачів з погодинною оплатою праці. Два викладачі систематично приїжджали зі Львівської політехніки. У 1962/63 н. р. кількість професорсько-викладацького складу збільшилась до 47 осіб [3. арк. 7].

У 1961/62 н. р. в період першого року роботи факультету викладацький склад не мав можливості розгорнути науково-дослідну роботу. Все ж частина викладачів займалась проблемами дослідницької роботи, головним чином держбюджетної тематики. У січні 1961 року на факультеті було проведено науково-теоретичну конференцію з питань автоматизації буріння і нафтовидобування у Західних районах України.

Починаючи з 1961 і до 1966 року колектив факультету проводив науково-дослідну роботу на тему «Геологічна будова і закономірності розташування родовищ нафти і газу Карпатсько-Кавказької нафтогазоносною провінції» [4. арк. 2]. 19 грудня 1960 року були створені 4 циклові комісії: соціально-економічна, математична, енергетична, механічна. Наказом по ЛПІ № 428 від 06.09.61р. у Станіславському ЗТФ ЛПІ ці циклові комісії було реорганізовано у 5 кафедр: соціально-економічних наук, вищої математики і механіки, фізики та енергетики, хімії, загально-інженерних дисциплін.

16 листопада 1962 року наказом по ЛПІ перейменовано Станіславський ЗТФ у Івано-Франківський ЗТФ у зв'язку з перейменуванням міста. У 1962/1963 н. р. більшість кабінетів і лабораторій були переведені в нові лабораторні корпуси: по вулиці Шопена, 1 і вулиці Дністровській, 28. Міськвиконком передав факультету і новий будинок для гуртожитку. Студенти проживали у 2 гуртожитках на 240 місць кожний. У третьому начальному році чисельність студентів зросла до 1628 осіб. З них на заочному факультеті навчалось 1078, на стаціонарному без відриву від виробництва – 306, на стаціонарному з відривом від виробництва – 104, на вечірньому – 146 студентів [3. арк. 12].

У новоствореному Станіславському загально-технічному факультеті у 1960–1963 роках поступово налагоджувався навчальний процес, зростав рівень професорсько-викладацького складу, удосконалювалась матеріально-технічна база, збільшувалась кількість студентів. Таким чином, СЗТФ став базою для створення Івано-Франківського інституту нафти і газу.

На початку 60-х років ХХ ст. з ініціативи та за безпосередньої участі професора Т.Ю. Єременка у ЛПІ було створено з провідних учених робочу групу для підготовки концепції поступового перетворення нафтового факультету на самостійний вищий навчальний заклад нафтогазового профілю. З цієї метою передбачалось спорудження у Львові окремого навчального корпусу та гуртожитків. Коли задум наблизився до здійснення, дещо змінилась державна політика стосовно вищої технічної освіти, яка задля покращення підготовки спеціалістів передбачала зближення навчальних закладів із навчально-виробничою базою. Так появився наказ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР № 401 від 9 липня 1963 року про створення з 1 серпня 1963 року на базі Івано-Франківського загальнотехнічного факультету Івано-Франківського філіалу Львівського політехнічного інституту. Відповідний наказ було прийнято по ЛПІ 24 листопада 1963 року, № 675. У філіалі створювалися такі факультети: нафтової і газової промисловості; загальнотехнічний. На факультетах організовувались кафедри: соціально-економічних наук; вищої математики; фізики; хімії; нарисної геометрії та графіки; механіки; загально-інженерні дисципліни; технології машинобудування; іноземних мов (6, сп. 60, 1963 рік, ст. 1–4).

Таким чином прагнення обласної адміністрації мати в Івано-Франківську вищий навчальний технічний заклад та зацікавленість ректорату Львівського політехнічного інституту у вивільненні навчальних площ стали реальними. Підтвердженням цього є наказ по ЛПІ № 765 від 29 серпня 1963 року, яким оголошено наказ МВ і ССО УРСР від 24 серпня 1963 року № 465 «Про перевід нафтового факультету ЛПІ в Івано-Франківський філіал з 1 вересня 1963 року». З 1 вересня цього року у філіалі було організовано ще й механічний факультет із кафедрами: електротехніки, автоматизації і фізвиховання. Із ЛПІ переводились такі кафедри: загальної геології, мінералогії та петрографії; геофізичних методів пошуків і розвідки корисних копалин; геології та розвідки нафтових і газових родовищ; буріння нафтових і газових свердловин; експлуатація нафтових і газових родовищ і машин та обладнання нафтових і газових промислів; економіки і організації нафтової і газової промисловості (7, сп. 63, 1963 рік, ст. 81).

Інформація про переведення нафтового факультету до Івано-Франківська була сприйнята колективом ЛПІ неоднозначно. Частина професорського складу з різних об'єктивних причин відмовилась від переїзду, що певним чином негативно позначилось на науковому потенціалі факультету.

Незважаючи на складність і невизначеність ситуації протягом 1963/1964 навчального року факультет разом із студентами, кафедрами, лабораторіями, обладнанням, устаткуванням і геологічним музеєм переїхав до Івано-Франківська, де з 1 вересня 1963 року розпочався навчальний процес перших-третіх, а з 1 вересня 1964 року – усіх п'яти курсів.

На цьому закінчився 19-річний Львівський період функціонування нафтового факультету, протягом якого було підготовлено 3348 інженерів нафтовиків, а саме: 590 геологів, 435 геофізиків, 571 буровик, 305 експлуатаційників, 438 механіків, 725 технологів з переробки нафти і газу, 20 – з автоматизації виробничих процесів, 246 економістів (8, с. 19).

Не перериваючи навчального процесу, підготовку спеціалістів для нафтогазового комплексу України продовжила Івано-Франківська філія ЛПІ. 28 квітня 1964 року наказом Львівської політехніки № 418 оголошено наказ Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР за № 194 від 15 квітня 1964 року «Про реорганізацію кафедр і факультетів Івано-Франківського філіалу ЛПІ». З 1 вересня 1964 року факультет нафтової і газової промисловості розділено на два факультети: георозвідувальний; газонафтопромисловий (9, сп. 60, 1963 рік, с. 1–4).

Значно збільшилась чисельність студентів, які навчалися на факультетах філії: на 1 вересня 1964 року на денній формі навчалось 2045 студентів, із них на геологорозвідувальному факультеті – 418, на газонафтопромисловому – 891, на механічному – 736 студентів.

Без відриву від виробництва на загальнотехнічному факультеті навчалось 2409 студентів, із них на вечірній формі навчання – 1202, на заочній формі – 1207 студентів.

Всього навчалось у філії 4454 студенти. Для порівняння – на 1 липня 1964 року у філії було 3299 студентів (10, ф. Р – 2065, оп. – 1, спр. 68, арк. 8–9). Тобто, ми бачимо зростання чисельності осіб на 1155 студентів. У гуртожитках проживало 1180 студентів. Професорсько-викладацький склад на 1 червня 1965 року нараховував 190 осіб.

Професорсько-викладацький склад на 1.06.1965р.

	Стаж роботи				
	К-сть	до 5	5-10	10-20	більше 20
Професорів д.т.н.	3			1	2
Професорів	1				1
Докторів к.т.н.	16	3	3	6	4
Доцентів к.т.н.	7	3	2	2	
Доцентів без к.т.н.	12	4	2	5	1
Старших викладачів к.т.н.	3	2		1	
Старших викладачів	33	25	6	3	
Асистентів + викладачів	144	102	8	4	
Всього	190				

У 1964/1965 навчальному році у філії працювали підготовчі курси, на яких навчалось 664 слухачі, в тому числі – у м. Івано-Франківську – 260, Долині – 179, Калуші – 146, Коломиї – 53, Надвірній – 26 слухачів.

Протягом цих років практично всі кафедри проводили науково-дослідну роботу. Зокрема, на Вченій раді ЛПІ було затверджено 56 наукових тем філії, з них 9 докторських і 17 кандидатських дисертацій (11, ф. Р – 2065 оп. – 1, спр. 34, ст. 14–17).

У 1966/1967 навчальному році запрацював факультет автоматизації та економіки. Збільшився набір студентів на всі спеціальності та відділення.

Таким чином, на початку 1960-х років Івано-Франківська філія Львівського політехнічного інституту розвивалась динамічно, зростала чисельність та якість підготовки спеціалістів нафтогазового комплексу України.

Список використаної літератури

- Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Київ, 2007р.
- Нафта і газ Прикарпаття. Краків. Київ, 2004р.
- Держаний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2065, оп.1, спр2.
- Держаний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2065, оп.1, спр19.
- Держаний архів Івано-Франківської області, ф. Р-2065, оп.1, спр12.
- Архів ІФНТУНГ, справа 60, 1963 р., ст. 1–4.
- Архів ІФНТУНГ, справа 63, 1963р., ст. 81.
- Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників. Київ, 2007 р.
- Архів ІФНТУНГ, справа 60, 1963р., ст. 1–4.
- Державний архів Івано-Франківської області. Фонд Р – 2065, опис 1, справа 68.
- Державний архів Івано-Франківської області: фонд Р – 2065, опис 1, справа 34.

References

1. Ivano-Frankivskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet nafty i hazu. Kyiv, 2007.
2. Nafta i haz Prykarpattia. Krakiv. Kyiv, 2004.
3. Derzhanyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, f. R-2065, op.1, spr2.
4. Derzhanyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, f. R-2065, op.1, spr19.
5. Derzhanyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, f. R-2065, op.1, spr12.
6. Arkhiv IFNTUNH, sprava 60, 1963., st. 1-4.
7. Arkhiv IFNTUNH, sprava 63, 1963., st. 81.
8. Ivano-Frankivskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet nafty i hazu. Imena slavnnykh suchasnykiv. Kyiv, 2007.
9. Arkhiv IFNTUNH, sprava 60, 1963., st. 1-4.
10. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti. Fond R – 2065, opys 1, sprava 68.
11. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti: fond R – 2065, opys 1, sprava 34.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 351.85

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.38>

О. Є. ВОЙТИК

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри публічного врядування

Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0000-0002-2070-4932

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті досліджено сутність та особливості нормативно-правового забезпечення державного управління у сфері державно-приватного партнерства. Наголошено, що сучасні виклики створюють перешкоди для залучення інвестицій та ефективного використання ресурсів у рамках державно-приватного партнерства, що потребує ретельного аналізу чинного законодавства, виявлення його недоліків та розробки рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення державного управління у сфері державно-приватного партнерства.

Визначено, що державно-приватне партнерство – це форма співпраці державного та приватного секторів, спрямована на реалізацію соціально значущих проектів на взаємовигідних умовах. Стверджується, що державно-приватне партнерство в сучасних умовах стає ефективним інструментом реалізації стратегічних завдань розвитку інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності економіки та забезпечення суспільних потреб.

Підкреслено роль та роль державного управління у забезпеченні сприятливих умов для реалізації проектів державно-приватного партнерства та відзначено основні завдання держави у цьому контексті. Зазначається, що світова практика показує, що країни з розвинутою нормативно-правовою базою досягають більшої ефективності в реалізації проектів державно-приватного партнерства. Розглянуто нормативно-правову базу державно-приватного партнерства в Україні, яка сформована на основі низки законів, підзаконних актів, міжнародних договорів та рекомендацій. Як основні нормативно-правові акти в досліджуваній сфері виділено Закон України «Про державно-приватне партнерство», Цивільний та Господарський кодекси.

Проаналізовано основні проблеми нормативно-правового забезпечення державного управління у сфері державно-приватного партнерства. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності державного управління у сфері державно-приватного партнерства. Зроблено висновок, що створення ефективної законодавчої бази стане важливим кроком до зміцнення партнерства між державою та бізнесом, що позитивно вплине на соціально-економічне благополуччя країни.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, публічне управління, нормативно-правове забезпечення, закони, держава.

O. YE. VOITYK

Candidate of Public Administration,

Associate Professor at the Department of Public Governance

Institute of Administration, Public Administration and Professional Development

of the National University "Lviv Polytechnic"

ORCID: 0000-0002-2070-4932

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE FIELD OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

The article examines the essence and features of the regulatory and legal support of public administration in the field of public-private partnership. It is emphasized that modern challenges create obstacles to attracting investments and effective use of resources within the framework of public-private partnership, which requires a thorough analysis of current legislation, identifying its weaknesses and developing recommendations for improving the regulatory and legal support of public administration in the field of public-private partnership.

It is determined that public-private partnership is a form of cooperation between the public and private sectors, aimed at implementing socially significant projects on mutually beneficial terms. It is argued that public-private partnership in modern conditions is becoming an effective tool for implementing strategic objectives of infrastructure development, increasing the competitiveness of the economy and ensuring public needs.

The role and role of public administration in ensuring favorable conditions for the implementation of public-private partnership projects is emphasized and the main tasks of the state in this context are noted. It is noted that world practice

shows that countries with a developed regulatory and legal framework achieve greater efficiency in the implementation of public-private partnership projects. The legal framework of public-private partnership in Ukraine is considered, which is formed on the basis of a number of laws, by-laws, international agreements and recommendations. The Law of Ukraine "On Public-Private Partnership", the Civil and Commercial Codes are emphasized as the main regulatory acts in the studied area.

The main problems of regulatory and legal support of public administration in the field of public-private partnership are analyzed. The directions of increasing the efficiency of public administration in the field of public-private partnership are substantiated. It is concluded that the creation of an effective legal framework will be an important step towards strengthening the partnership between the state and business, which will have a positive impact on the socio-economic well-being of the country.

Key words: *public-private partnership, public administration, regulatory and legal support, laws, state.*

Постановка проблеми

Державно-приватне партнерство (ДПП) виступає одним із ключових механізмів залучення приватного капіталу до вирішення суспільно значущих завдань. Це сприяє розвитку інфраструктури, підвищенню ефективності управління ресурсами та впровадженню інноваційних підходів у різні сектори економіки. Проте реалізація проєктів у сфері ДПП в Україні супроводжується низкою проблем, які значною мірою пов'язані з нормативно-правовим регулюванням.

В сучасних умовах основними проблемами є недостатня узгодженість законодавчої бази, що регулює діяльність у сфері ДПП; прогалини у правовому забезпеченні прозорості та ефективності укладення договорів між державою та приватними партнерами; відсутність чітких механізмів контролю за виконанням зобов'язань сторонами; правові колізії, що ускладнюють практичну реалізацію проєктів ДПП; недосконалість нормативних актів, які регулюють розподіл ризиків та відповідальності між партнерами. Такі виклики створюють перешкоди для залучення інвестицій та ефективного використання ресурсів у рамках ДПП. Це потребує проведення ґрунтовного аналізу чинного законодавства, виявлення його слабких місць та розробки рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері ДПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Особливості ДДП досліджує значна кількість вчених, зокрема, таких як Гаріфуллін М. [2], Дегтярьов А. [3], Клименко С. [1], Козар Ю. [2], Косач І. [3], Криничко Л. [4], Криничко Ф. [4], Лашкул З. [1], Мотовиця Н. [1], Петрик С. [4], Савченко В. [5], Стойка С. [5], Стойка В. [5], Ярова Л. [1] та інші. У своїх працях дослідники розглядають окремі аспекти інституту державно-приватного партнерства в Україні, зокрема, як основи фінансово-економічної стабільності держави, піднімають питання сучасного стану реалізації договорів державно-приватного партнерства та державних інвестиційних проєктів у сфері охорони здоров'я, вивчають особливості розвитку державно-приватного партнерства в умовах децентралізації влади в Україні.

Проте в основі розвитку ДДП лежить наявність відповідного нормативно-правового забезпечення, яке відповідає сучасним викликам і здатне врегульовувати питання у даній сфері. Тому дослідження, що стосується нормативно-правового забезпечення ДДП в Україні є актуальним і зумовило вибір теми даного дослідження.

Формулювання мети дослідження

Формулювання цілей статті полягає в дослідженні особливостей нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері державно-приватного партнерства та обґрунтуванні напрямів його покращення.

Викладення основного матеріалу дослідження

Державно-приватне партнерство (ДПП) є важливим інструментом для вирішення суспільно значущих завдань шляхом залучення приватних інвестицій, підвищення ефективності управління та розвитку економіки. ДПП визначається як форма співпраці між публічним і приватним секторами, спрямована на реалізацію суспільно значущих проєктів на взаємовигідних умовах. Важливою характеристикою ДПП є розподіл ризиків, обов'язків та вигод між партнерами, що вимагає відповідного правового регулювання.

ДПП в сучасних умовах стає ефективним інструментом реалізації стратегічних завдань розвитку інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності економіки та забезпечення суспільних потреб. Проте успішна реалізація проєктів у цій сфері вимагає належного нормативно-правового забезпечення, яке створює правові основи для взаємодії держави та бізнесу, тобто визначає механізми взаємодії між державою та приватним сектором.

Публічне управління відіграє ключову роль у забезпеченні сприятливих умов для реалізації проєктів ДПП. Основними завданнями держави у цьому контексті є створення правової бази, що стимулює інвесторів; організація прозорих та конкурентних процедур відбору приватних партнерів; контроль за виконанням зобов'язань сторонами договору та забезпечення балансу між публічними і приватними інтересами.

Світова практика свідчить, що країни з розвиненою нормативно-правовою базою досягають більшої ефективності у реалізації проєктів ДПП. Наприклад, у країнах ЄС діє чітко врегульоване законодавство, яке передбачає прозорі процедури відбору партнерів, розподіл ризиків, доступ до фінансування та відповідальність сторін. Україна може врахувати ці підходи для адаптації кращих практик до національних умов.

Нормативно-правова база державно-приватного партнерства в Україні формується на основі низки законів, підзаконних актів, міжнародних договорів та рекомендацій. Основу становлять:

- Закон України «Про державно-приватне партнерство» [6] від 2010 року, який визначає загальні принципи, форми ДПП, порядок підготовки та реалізації проєктів;
- Цивільний [7] та Господарський [8] кодекси України, що регулюють договірні відносини та питання відповідальності сторін;
- Закони у галузі будівництва, інвестиційної діяльності, концесії та інших секторів, які деталізують аспекти реалізації ДПП у певних сферах.

В Україні основним законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про державно-приватне партнерство» [6], який визначає загальні принципи, форми та процедури співпраці. Він визначає загальні принципи, форми партнерства, сфери застосування та порядок реалізації проєктів. Закон спрямований на створення сприятливих умов для залучення приватних інвестицій у розвиток інфраструктури, житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, енергетики та інших важливих секторів економіки. Водночас ефективність його реалізації залежить від узгодженості із суміжними правовими актами, зокрема у сферах фінансування, земельного законодавства, публічних закупівель та управління державною власністю.

Однією з ключових особливостей Закону є визначення чітких етапів реалізації проєктів ДПП: ініціювання, підготовка, конкурсна процедура відбору партнера, укладення договору та реалізація проєкту. Закон також регламентує форми партнерства, серед яких найпоширенішими є концесія, спільна діяльність, управління об'єктами державної чи комунальної власності. Крім того, він передбачає основні вимоги до договорів ДПП, включаючи положення щодо розподілу ризиків між сторонами.

Водночас, Закон потребує вдосконалення через наявність певних прогалин та колізій. Наприклад, у ньому недостатньо деталізовано механізми моніторингу виконання проєктів, критерії оцінки їх ефективності та порядок вирішення можливих конфліктів між сторонами. Крім того, уніфікація цього Закону з іншими нормативно-правовими актами, такими як закони про концесію та інвестиційну діяльність, є необхідною для підвищення прозорості та ефективності реалізації проєктів ДПП в Україні.

Цивільний кодекс України є фундаментальним нормативно-правовим актом, який регулює майнові та особисті немайнові відносини між фізичними, юридичними особами та державою. У контексті ДПП Цивільний кодекс України визначає загальні положення щодо укладення, виконання та розірвання договорів між сторонами. Особлива увага приділяється питанням договірного регулювання, зокрема правам та обов'язкам сторін, а також порядку відшкодування збитків у разі порушення умов договору.

Цивільний кодекс України також забезпечує правову базу для взаємодії партнерів у межах ДПП, регулюючи питання власності, інвестиційної діяльності, управління спільними активами та захисту прав учасників. Важливою частиною Кодексу є положення про зобов'язання, які є основою для врегулювання відносин у межах договірних форм партнерства, таких як концесії чи управління об'єктами. Таким чином, Цивільний кодекс України створює правовий фундамент для забезпечення стабільності та захисту інтересів сторін у межах державно-приватного співробітництва.

Господарський кодекс України регулює господарські відносини, що виникають у процесі економічної діяльності між суб'єктами господарювання та органами державної влади. У сфері ДПП Господарський кодекс України відіграє важливу роль, оскільки встановлює принципи організації господарської діяльності, порядок укладення господарських договорів, а також умови створення спільних підприємств. Кодекс також передбачає механізми відповідальності за порушення господарських зобов'язань, що має важливе значення для забезпечення ефективного партнерства між державою та бізнесом.

Окрему увагу в Господарському кодексі України приділено регулюванню відносин власності, інвестицій та інноваційної діяльності, які є ключовими аспектами у реалізації проєктів ДПП. Положення Кодексу сприяють формуванню прозорих умов для здійснення інвестиційної діяльності, зокрема шляхом захисту прав інвесторів, визначення порядку користування державним майном та врегулювання спільної діяльності. Таким чином, Господарський кодекс України забезпечує нормативно-правову основу для функціонування ДПП у межах економічної діяльності.

Закони у сфері будівництва, інвестиційної діяльності та концесії є важливими елементами нормативно-правового забезпечення, що деталізують окремі аспекти реалізації проєктів ДПП. Зокрема, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» встановлює правила планування та забудови територій, порядок отримання дозвільної документації, а також вимоги до інфраструктурних об'єктів, що створюються в рамках ДПП. У свою чергу, Закон України «Про інвестиційну діяльність» регулює процес залучення інвестицій, захист прав інвесторів, а також порядок реалізації інвестиційних проєктів, які можуть включати участь державного та приватного секторів.

Окремо варто виділити Закон України «Про концесію», який регулює механізми передачі об'єктів державної та комунальної власності в довгострокове управління приватним партнерам. Цей Закон визначає процедуру

укладення концесійних договорів, розподіл прав та обов'язків сторін, а також специфіку фінансування та реалізації таких проєктів. Крім того, галузеві закони, такі як закони у сфері транспорту, енергетики, освіти чи охорони здоров'я, містять додаткові норми, що регламентують умови реалізації проєктів ДПП у цих секторах. Усі ці нормативні акти сприяють створенню правової основи для ефективного впровадження державно-приватного партнерства в різних галузях економіки.

Попри наявність базового законодавства у сфері ДПП, в Україні зберігаються суттєві проблеми, які перешкоджають ефективній реалізації таких проєктів. Однією з основних проблем є недостатня узгодженість нормативно-правової бази. Закони, що регулюють діяльність у межах ДПП, часто суперечать один одному або містять правові прогалини. Наприклад, положення Закону України «Про державно-приватне партнерство» не завжди гармонійно співвідносяться із законодавством про концесію, будівництво та інвестиційну діяльність. Це створює правову невизначеність та ускладнює процес підготовки, укладення й реалізації договорів між державою та приватними партнерами.

Ще однією значною проблемою є недосконалість процедурного регулювання. Складність бюрократичних процедур, непрозорість конкурсних відборів приватних партнерів та відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності проєктів ДПП знижують їх привабливість для інвесторів. Крім того, у законодавстві недостатньо врегульовані питання розподілу ризиків, що часто призводить до нерівномірного розподілу відповідальності між сторонами. Відсутність ефективних механізмів моніторингу та контролю реалізації проєктів також є суттєвим недоліком, який ускладнює забезпечення якості та досягнення визначених цілей. Усі ці проблеми потребують комплексного вирішення для створення сприятливого середовища для розвитку ДПП в Україні.

Крім того, важливим викликом залишається недостатній рівень інституційної спроможності органів державної влади, які відповідають за управління проєктами ДПП. Брак кваліфікованих кадрів, обмежений доступ до експертної підтримки та сучасних інструментів управління часто ускладнюють процес підготовки та реалізації проєктів. Особливо це помітно на місцевому рівні, де органи самоврядування не завжди мають необхідні ресурси й знання для ефективного впровадження партнерських ініціатив. Водночас, слабка інформаційна підтримка та недостатнє розуміння потенційних переваг ДПП серед державних службовців і бізнесу обмежують популяризацію цього інструменту в Україні.

Отже, серед основних проблем у нормативно-правовому забезпеченні публічного управління у сфері ДПП можна виділити ті, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні проблеми нормативно-правового забезпечення публічного управління у сфері ДПП

Проблеми	Їх пояснення
Недостатня узгодженість законодавства	Різні нормативно-правові акти часто суперечать один одному, що створює правову невизначеність
Фрагментарність нормативної бази	Законодавство не забезпечує повної правової визначеності щодо процедур підготовки, укладення та реалізації договорів ДПП
Складність процедур	Підготовка та реалізація проєктів ДПП супроводжуються тривалими бюрократичними процедурами, що знижує інтерес приватного сектору до участі в партнерстві
Недостатня прозорість механізмів фінансування	Інвестори часто стикаються із правовими ризиками, пов'язаними із фінансовими зобов'язаннями держави
Недоліки у розподілі ризиків	Законодавство недостатньо регулює питання розподілу фінансових, технічних та юридичних ризиків між державою та приватними партнерами
Відсутність механізмів контролю	Не передбачено чітких механізмів моніторингу та оцінки ефективності реалізації проєктів
Обмежена адаптація до міжнародних стандартів	Законодавча база України потребує гармонізації з європейськими нормами, що є особливо важливим в умовах євроінтеграції

Джерело: власні узагальнення

Загалом, існуюча нормативна база потребує вдосконалення для створення більш сприятливих умов для партнерства між державою та приватним сектором. Для підвищення ефективності публічного управління у сфері ДПП необхідно:

1. Гармонізація законодавства. Забезпечення узгодженості між законами, які регулюють ДПП, концесію, інвестиційну діяльність, бюджетне фінансування, земельні питання, публічні закупівлі та інші суміжні сфери. Слід враховувати рекомендації міжнародних організацій, зокрема ОЕСР та ЄБРР, щодо правового забезпечення ДПП.

2. Оптимізація процедур. Спрощення та стандартизація процедур підготовки, затвердження та реалізації проєктів. Варто впровадити стандарти відкритості та підзвітності на всіх етапах реалізації проєктів ДПП, зокрема через цифровізацію процесів.

3. Визначення чітких критеріїв розподілу ризиків. Розробка нормативних актів, які б деталізували механізми розподілу ризиків між державою та бізнесом.

4. Посилення контролю та моніторингу. Впровадження ефективних інструментів оцінки результатів ДПП, зокрема через створення спеціальних незалежних органів або комісій.

5. Розвиток інституційної спроможності. Підвищення кваліфікації державних службовців, залучених до управління проектами ДПП, а також створення експертних платформ для підтримки реалізації проєктів. Важливо створити навчальні програми та тренінги для працівників публічного сектору, залучених до реалізації проєктів ДПП.

У підсумку варто зазначити, що нормативно-правове забезпечення ДПП в Україні потребує комплексного перегляду з метою усунення існуючих недоліків та створення умов для ефективної реалізації проєктів. Удосконалення законодавчої бази, гармонізація з міжнародними стандартами та посилення ролі публічного управління сприятимуть підвищенню інвестиційної привабливості країни та ефективності використання державних ресурсів.

Висновки

Отже, нормативно-правове забезпечення публічного управління у сфері державно-приватного партнерства є ключовим фактором успішної реалізації проєктів, спрямованих на розвиток інфраструктури та економіки. Воно є фундаментом для ефективного залучення приватного капіталу до вирішення суспільно важливих завдань.

Аналіз сучасного стану законодавства України вказує на наявність низки проблем, які стримують розвиток ДПП, зокрема: складність процедур, недостатня узгодженість законодавчої бази, прогалини в регулюванні розподілу ризиків та відсутність чітких механізмів контролю. Для подолання цих проблем і створення сприятливого середовища для розвитку ДПП необхідно: гармонізувати нормативно-правову базу шляхом усунення колізій та суперечностей між чинними актами; спростувати процедури підготовки, реалізації та моніторингу проєктів; запровадити чіткі правила розподілу ризиків між державою та приватними партнерами; посилити механізми контролю та моніторингу реалізації проєктів; адаптувати кращі міжнародні практики до національного законодавства.

Удосконалення законодавчої бази, гармонізація процедур, впровадження сучасних механізмів контролю та адаптація міжнародного досвіду дозволять Україні створити сприятливе середовище для партнерства між державою та бізнесом. Створення дієвої нормативно-правової бази стане важливим кроком на шляху до посилення партнерства між державою та бізнесом, що матиме позитивний вплив на добробут країни.

Перспективами подальших наукових досліджень є дослідження особливостей організаційного забезпечення публічного управління у сфері державно-приватного партнерства в умовах сучасних викликів.

Список використаної літератури

1. Клименко С.Є., Лашкул З.В., Мотовиця Н.Я., Ярова Л.Д. Сучасний стан реалізації договорів державно-приватного партнерства та державних інвестиційних проєктів у сфері охорони здоров'я. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 68–74.
2. Козар Ю., Гаріфуллін М. Інститут державно-приватного партнерства в Україні: окремі аспекти. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 4. С. 173–179. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-4-173-179>
3. Косач І.А., Дегтярьов А.В. Розвиток державно-приватного партнерства в умовах децентралізації влади в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1589> (дата звернення: 12.01.2027) DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.3.2>
4. Криничко Л.Р., Петрик С.М., Криничко Ф.Р. Удосконалення правового механізму реалізації державно-приватного партнерства як інвестиційного проєкту у сфері охорони здоров'я. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 23. С. 131–137. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.23.131>
5. Савченко В.Ф., Стойка С.О., Стойка В.О. Державно-приватне партнерство як основа фінансово-економічної стабільності держави. Інфраструктура ринку. Випуск 56. 2021. С.45–53. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastructure56-8>
6. Про державно-приватне партнерство: Закон України № 2404-VI від 01.07.2010р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 13.01.2025).
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 40–44, ст. 356.
8. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, ст. 144.

References

1. Klymenko, S. Ye., Lashkul, Z. V., Motovytsia, N. Ya., Yarova, L. D. (2022), Suchasnyy stan realizatsiyi dohovoriv derzhavno-pryvatnoho partnerstva ta derzhavnykh investytsiynykh proyektiv u sferi okhorony zdorov'ya [Current status of implementation of public-private partnership agreements and public investment projects in the healthcare sector]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 2. pp. 68–74.
2. Kozar, Yu., Garrifullin, M. (2021). Instytut derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini: okremi aspekty [Institute of public-private partnership in Ukraine: some aspects]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav*, no 4. pp. 173–179.

3. Kosach, I., Degtiarov, A. (2020), Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v umovakh detsentralizatsiyi vlady v Ukraini [Development of public-private partnership in conditions of government decentralization in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, no. 3, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1589>.
4. Krynychko, L. R., Petryk, S. M., Krynychko, F. R. (2020). Udoskonalennya pravovoho mekhanizmu realizatsiyi derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak investytsiynoho proektu u sferi okhorony zdorov'ya [Improvement of the legal mechanism for the implementation of public-private partnership as an investment project in the field of health care]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no. 23. pp. 131–137.
5. Savchenko, V., Stoika, S., Stoika, V. (2021). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak osnova finansovo-ekonomichnoyi stabil'nosti derzhavy [Public and private partnership as the basis of financial and economic stability of the state]. *Infrastruktura rynku*, no. 56, pp. 45–53.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012). Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo [On public-private partnership], *The Law of Ukraine*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (Accessed 13 January 2025).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine], *The Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 40–44, p. 356.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Hospodars'kyi kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine], *The Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 18, p. 144.

С. М. КОЛОНТАЙ

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: 0000-0001-8699-7320

М. Д. ФЛАКЕЙ

старший викладач кафедри соціальних та загально-технічних дисциплін
Первомайський навчально-науковий інститут
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID: 0009-0007-6816-8757

В. О. СОКОЛОВСЬКА

старший викладач кафедри публічного управління
та адміністрування
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID: 0009-0005-0451-1603

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ФІНАНСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті аналізується сучасний стан державного регулювання та фінансування фізичного виховання в Україні. Розглядаються основні проблеми та виклики, що стоять перед галуззю, зокрема недостатнє фінансування, недосконалість нормативно-правової бази та низький рівень мотивації населення до занять фізичною культурою та спортом. Проблема недостатнього фінансування фізичного виховання є актуальною для України. Обсяги фінансування часто не відповідають потребам галузі, що негативно впливає на її розвиток. Значна частина фінансування фізичного виховання залежить від державного бюджету, що робить галузь вразливою до економічних коливань та політичних рішень. Активізація роботи з залучення позабюджетних коштів, таких як спонсорство та гранти, є важливим напрямком розвитку системи фінансування фізичного виховання. В роботі представлено аналіз змін в обсягах державних витрат на фізичну культуру і спорт за останні п'ять років (2020–2024). Також розглянуто ключові напрямки фінансування цієї галузі, передбачені в Державному бюджеті України на 2025 рік. Розглянуто ключові проблеми, які перешкоджають ефективному розвитку фізичного виховання, проаналізовано вплив воєнного стану на фінансування та організацію фізичного виховання, запропоновано перспективні напрями удосконалення державної політики у сфері фізичного виховання, зокрема оптимізація системи фінансування з урахуванням сучасних потреб та викликів; розробка та впровадження системи контролю за витратами бюджетних коштів; посилення пропаганди здорового способу життя та популяризація фізичної культури серед населення; створення сприятливих умов для розвитку спортивної інфраструктури та забезпечення доступності спортивних послуг для всіх верств населення.

Ключові слова: фінансування, фізичне виховання, державне регулювання, спорт, державні видатки, державний бюджет, державна політика.

S. M. KOLONTAI

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Management and Administration
Odesa I. I. Mechnikov National University
ORCID: 0000-0001-8699-7320

M. D. FLAKEI

Senior Lecturer at the Department of Social and General Technical Disciplines
Pervomaik Educational and Scientific Institute
of Admiral Makarov National University of Shipbuilding
ORCID: 0009-0007-6816-8757

V. O. SOKOLOVSKA

Senior Lecturer at the Department of Public Management and Administration
Odesa I. I. Mechnikov National University
ORCID: 0009-0005-0451-1603

STATE REGULATION AND FINANCING OF PHYSICAL EDUCATION: STATUS AND PROSPECTS

The article analyzes the current state of state regulation and financing of physical education in Ukraine. The main problems and challenges facing the industry are considered, in particular, insufficient funding, imperfect regulatory framework, and low level of motivation of the population to engage in physical culture and sports. The problem of insufficient funding of physical education is relevant for Ukraine. The volume of funding often does not meet the needs of the industry, which negatively affects its development. A significant part of the financing of physical education depends on the state budget, which makes the industry vulnerable to economic fluctuations and political decisions. Intensification of work on attracting extra budgetary funds, such as sponsorship and grants, is an important direction in the development of the system of financing physical education. The paper presents an analysis of changes in the volume of state spending on physical culture and sports over the past five years (2020–2024). It also examines the key areas of financing for this sector, as provided for in the State Budget of Ukraine for 2025. The key problems that hinder the effective development of physical education are considered, the impact of martial law on the financing and organization of physical education is analyzed, and promising directions for improving state policy in the field of physical education are proposed. The article proposes promising directions for improving state policy in the field of physical education, in particular, optimizing the financing system taking into account modern needs and challenges; developing and implementing effective mechanisms for controlling the use of budget funds; intensifying the promotion of a healthy lifestyle and popularizing physical culture among the population; creating favorable conditions for the development of sports infrastructure and ensuring the availability of sports services for all segments of the population.

Key words: state regulation, financing, physical education, sport, state expenditures, state budget, state policy.

Постановка проблеми

Державне регулювання та фінансування фізичного виховання є основним фактором для забезпечення здоров'я нації, соціального благополуччя та соціально-економічного розвитку держави. Інвестиції в фізичне виховання можуть зменшити витрати на лікування захворювань, пов'язаних з недостатньою фізичною активністю. В умовах сучасних викликів, таких як пандемія, воєнний стан, зростання захворюваності та зниження ступеня фізичної активності, державне регулювання та фінансування фізичного виховання набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Необхідність фізичного виховання для добробуту суспільства та економічної стабільності країни важко переоцінити. Саме тому питання економічної значущості фізичного виховання, особливостей його регулювання, розвитку та державної підтримки все частіше стають предметом наукових досліджень. Державне регулювання та фінансові аспекти розвитку фізичної культури і спорту в Україні досліджувало багато науковців, зокрема Романенко С. С. [1], Іванова О. В. [2], Борецька Н. О. [3], Харчук Т. В., Вареник О. М., Хіленко О. О. [4], Гуца І. О., Крупко Н. В. [5].

Формулювання мети дослідження

Дослідження спрямоване на виявлення та аналіз ключових проблем і перспектив, пов'язаних з державним регулюванням та фінансуванням фізичного виховання в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження

Важливими напрямками Державної політики в Україні є фізичне виховання та спорт, які розглядаються як ключові інструменти для популяризації здорового способу життя та зміцнення фізичного стану нації. Розвиток спорту сприяє активізації населення, популяризації здорових звичок та досягненню високих результатів на міжнародній арені.

В умовах воєнного стану, коли пріоритетом є національна безпека та оборона, гостро постає питання збереження, відновлення та розвитку спортивної інфраструктури. Це стосується не тільки загальнонаціональних об'єктів, але й спортивних баз в закладах освіти, а також центрів підготовки олімпійців, паралімпійців.

Розвиток спортивної інфраструктури є стратегічно важливим, навіть в умовах війни. Йдеться про створення нових сучасних об'єктів, які будуть відповідати міжнародним стандартам. Увага повинна бути приділена спортивним базам в різних закладах освіти.

Для ефективного розвитку фізичної культури і спорту в Україні, необхідно проаналізувати сильні та слабкі сторони, можливості та загрози системи державного регулювання та фінансування (таблиця 1). Згідно з результатами SWOT-аналізу, для досягнення ефективного розвитку галузі фізичної культури і спорту потрібно максимально використати наявні можливості, мінімізувати вплив загроз та усунути недоліки.

Російські війська систематично обстрілюють цивільну та критичну інфраструктуру, а також спортивні об'єкти. Це є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права та воєнним злочином. Російські обстріли знищують стадіони, спортивні зали, басейни та інші спортивні об'єкти по всій Україні. Це не лише завдає матеріальних збитків, але й позбавляє українців можливості займатися спортом. Війна завдала величезної шкоди українському спорту, змусивши багатьох спортсменів покинути свої домівки та припинити тренування. Українські спортивні змагання були скасовані або перенесені, а участь українських спортсменів у міжнародних змаганнях стала надзвичайно складною.

Таблиця 1

SWOT-аналіз системи державного регулювання та фінансування фізичного виховання в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
• Наявність законодавчої бази (ЗУ «Про фізичну культуру і спорт» [6]) • Діяльність Міністерства молоді та спорту України [7] • Розвиток спортивної інфраструктури • Підготовка висококваліфікованих спортсменів • Кваліфіковані кадри • Наявні можливості для розвитку фізичного виховання та спорту можуть сприяти зміцненню здоров'я нації та підвищенню міжнародного іміджу країни	• Недостатнє фінансування для забезпечення повноцінного розвитку галузі • Неефективне використання коштів, виділених на фізичне виховання та спорт • Недосконалість нормативно-правової бази, що потребує оновлення та удосконалення • Низька мотивація населення до занять фізичним вихованням • Недостатня кількість кваліфікованих тренерів та фахівців, здатних забезпечити якісний навчально-тренувальний процес • Застаріла інфраструктура, яка потребує модернізації або капітального ремонту • Відсутність єдиної стратегії в області фізичного виховання та спорту, що зумовлює неефективну діяльність
Можливості	Загрози
• Залучення інвестицій • Розвиток державно-приватного партнерства для реалізації спільних проєктів • Підвищення мотивації до здорового способу життя за допомогою проведення інформаційних кампаній та заходів • Впровадження сучасних технологій у навчально-тренувальний процес • Розвиток спортивного туризму може стати додатковим джерелом фінансування та сприяти популяризації фізичного виховання • Міжнародне співробітництво може сприяти обміну досвідом та залученню кращих практик	• Через війну та економічну кризу існує ризик зменшення фінансування сфери фізичної культури і спорту, що може загальмувати її розвиток • Демографічна криза може • Недостатня увага з боку держави до сфери фізичного виховання • Поширення шкідливих звичок, таких як куріння та зловживання алкоголем • Недооцінка фізичного виховання в освітніх установах

Станом на літо 2024 року від початку війни постраждало більше 500 об'єктів спортивної інфраструктури, а саме 174 – спортивні зали; 102 – спортивні бази та спортивні школи; 77 – стадіони; 61 – спортивні майданчики; 52 – спортивні комплекси; 15 – плавальні басейни; 6 – льодові арени/палаці; 5 – яхт-клуби; 3 – стрілецькі тири; 2 – веслувальні бази; 2 – велокомплекси; 1 – кінно-спортивна база; 1 – лижна/біатлонна база. З більше ніж 500 постраждалих об'єктів, 101 об'єкт було пошкоджено частково або зруйнована повністю. Спортивна інфраструктура України зазнала нищівних ударів: від локальних спортзалів до великих стадіонів.

Такі цифри підкреслюють величезний масштаб руйнувань, завданих російською агресією українській спортивній та молодіжній інфраструктурі. На відновлення спортивних об'єктів потрібно вже 300 мільйонів доларів. Це колосальна сума, яка продовжує зростати.

До цього ще потрібно додати 135 мільйонів гривень збитків молодіжній інфраструктурі. Окупація 62 об'єктів молодіжної інфраструктури – це втрата можливостей для молоді.

За виключенням прямих обстрілів, спортивні об'єкти страждають від техногенних катастроф, спричинених діями окупантів. Так, стадіон «Енергія» опинився під водою після підриву Каховської ГЕС.

Реальна картина руйнувань значно ширша, адже численні спортивні споруди перебувають під окупацією або в зоні активних бойових дій [4,8].

Фінансування фізичного виховання та спорту – це постійний процес, який зазнає змін під впливом різних обставин, таких як пандемія, війна та міжнародні події. Державні інвестиції в цю галузь є ключовим фактором досягнення спортивних вершин та відіграє вирішальну роль у зміцненні здоров'я та активізації суспільства [5].

Розглянемо джерела фінансування фізичного виховання в Україні:

- державний бюджет – один з основних джерел підтримки фізичного виховання, з якого кошти виділяються на програми розвитку спорту, підготовку спортсменів, утримання спортивних об'єктів та проведення змагань;
- місцеві бюджети можуть виділяти кошти на підтримку спортивних шкіл, клубів, будівництво та утримання спортивних майданчиків;
- позабюджетні кошти, як додаткове джерело фінансування, це можуть бути кошти спонсорів, гранти, а також кошти, отримані від проведення спортивних заходів та надання платних послуг.

В таблиці 2 надано динаміку видатків Державного бюджету України на фізичну культуру та спорт в Україні за 2019–2024 роки. Цей аналіз досліджує зміни у фінансуванні фізичної культури та спорту з державного бюджету України протягом 5-ти років.

Проаналізуємо, як економічні зміни, політичні рішення та соціальні тенденції впливають на фінансування сфери фізичної культури і спорту.

У довоєнний період, за умов відносно стабільного фінансування, пріоритетними напрямками витрат у сфері фізичної культури і спорту були спорт вищих досягнень, міжнародні спортивні заходи та підтримка спортивних інфраструктури.

Таблиця 2

Динаміка видатків Державного бюджету України на фізичну культуру та спорт в Україні за 2020–2024 роки

Рік	Видатки Державного бюджету України на фізичну культуру та спорт, млрд. грн.	Абсолютний приріст, млрд. грн.		Темп росту, %	
		Ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний
2020	1,565	–	0,0	–	100,00
2021	2,799	1,234	1,234	178,85	178,85
2022	2,6	–0,199	1,035	92,89	166,13
2023	2,498	–0,102	0,933	96,08	159,62
2024	4,2557	1,7577	2,6907	170,36	271,93

Початок пандемії COVID-19 вплинув на всі сфери життя, включаючи спорт. Відбулося деяке скорочення видатків, пов'язане з обмеженнями на проведення спортивних заходів та загальним економічним спадом. 2021 рік – рік відновлення спорту після пандемії, збільшення видатків на підготовку до Олімпійських ігор та інших міжнародних змагань.

Фінансування фізичної культури та спорту в Україні, включаючи спорт вищих досягнень та резервний, збільшилося з 1,565 мільярда гривень у 2020 році до 2,799 мільярда гривень у 2021 році, що демонструє зростання на 78,85 % [9].

У 2021 році з державного бюджету на потреби Міністерства молоді та спорту було виділено 7,76 мільярда гривень.

Порівняно з 2021 роком, у 2022 році державне фінансування Міністерства молоді та спорту зросло на 5,3 % і склало 8,2 мільярда гривень. Найбільші статті витрат припали на розвиток спортивних об'єктів (2,7 мільярда гривень) та фінансування фізичної культури і спорту вищих досягнень (2,6 мільярда гривень).

Військові дії спричинили скорочення фінансування спортивної галузі, що є відображенням загальних змін у бюджетній політиці держави.

2022 рік був роком початку повномасштабної війни, що суттєво вплинуло на бюджетні видатки. Пріоритетом стало фінансування оборони.

У 2023 році фінансування Міністерства молоді та спорту в Україні скоротилося на 4,6 мільярда гривень порівняно з 2022 роком (8,3 млрд. грн.), досягнувши 3,7 мільярда гривень. Це сталося через військові дії.

Згідно з джерелами [10,11], у 2024 році бюджетні кошти, виділені на спорт, склали 7,512 мільярда гривень, що на 3,8 мільярда гривень перевищує показник 2023 року. Основні статті видатків за ці два роки представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Основні статті видатків з Державного бюджету на спорт за сферами за 2023–2024 роки

	Видатки, млрд. грн.		Доля статті від загальної суми бюджету, %	
	2023 рік	2024 рік	2023 рік	2024 рік
Державний бюджет на спорт, всього 3 з них на:	3,7	7,512	100,0	100,0
розвиток фізичної культури, спорту вищих досягнень та резервного спорту	2,498	4,2557	67,5	56,7
підготовка та участь у Паралімпійських та Дефлімпійських іграх	0,147	1,0969	4,0	14,6
розвиток спорту серед осіб з інвалідністю та їх фізкультурно-спортивна реабілітація	0,683	0,989	18,5	13,2
підготовка та участь в літніх Олімпійських іграх-2024 та зимових Юнацьких Олімпійських іграх-2024	0,178	0,777	4,8	10,3
Інші статті видатків	0,195	0,393	5,3	5,2

Рисунки 1 та 2 наглядно демонструють, що найбільшу долю в видатках Державного бюджету на спорт в 2023-му та 2024-му роках займає розвиток фізичної культури, спорту вищих досягнень та резервного спорту.

У 2025 році на підтримку молоді та спорту буде виділено 5,858 мільярда гривень. Розподіл коштів передбачає: 3,1919 мільярда гривень на розвиток фізичної культури та спорту, 727 мільйонів гривень на спорт для осіб з інвалідністю та їх реабілітацію, 894 мільйони гривень на міжнародні змагання, 250,7 мільйона гривень на молодіжний спорт, 10,9 мільйона гривень на науку та інші статті витрат [12].

Військовий стан в Україні суттєво ускладнює фінансування, загострюючи наявні проблеми в цій галузі.

На рис. 3 представлено ключові проблеми, які перешкоджають ефективному розвитку фізичного виховання.

На основі проведеного аналізу, можна запропонувати перспективні напрями удосконалення державної політики у сфері фізичного виховання, зокрема:

Рис. 1. Структура видатків Державного бюджету України на спорт в 2023 році

Рис. 2. Структура видатків Державного бюджету України на спорт в 2024 році

- оптимізація системи фінансування з урахуванням сучасних потреб та викликів;
- запровадження та застосування ефективних процедур контролю за витратами бюджетних коштів;
- популяризація фізичної культури серед населення;
- формування можливостей для розвитку спортивної інфраструктури та забезпечення доступності спортивних послуг для всіх верств населення.

Забезпеченням сталого розвитку фізичної культури та спорту можуть стати додаткові джерела фінансування, такі як:

- приватний бізнес (спонсорство спортивних заходів, інвестиції у будівництво спортивних споруд, створення корпоративних спортивних програм);
- громадські організації (залучення грантів, проведення благодійних акцій, волонтерська діяльність);
- міжнародні організації (участь у міжнародних проектах, отримання грантів від міжнародних фондів);
- платні послуги (розширення платних послуг у спортивних закладах, організація платних спортивних секцій).

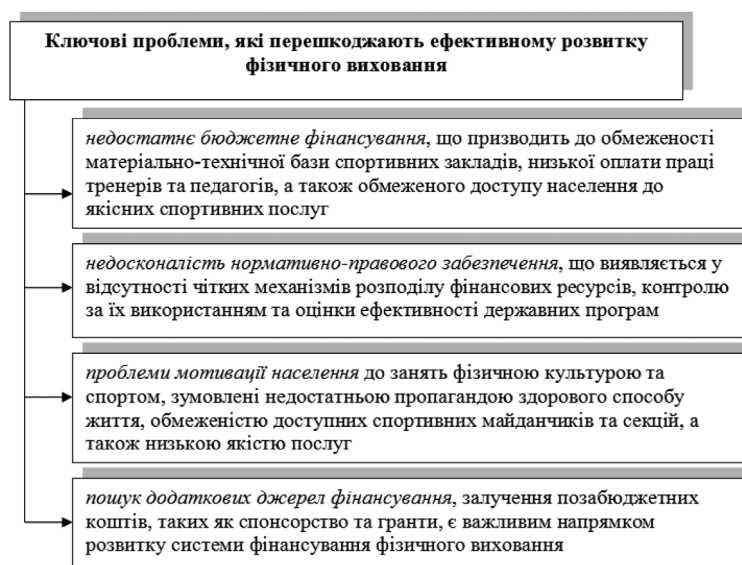

Рис. 3. Ключові проблеми, які перешкоджають ефективному розвитку фізичного виховання

Висновки

Аналіз сучасного стану державного регулювання та фінансування фізичного виховання в Україні виявив значні проблеми, проте також окреслив перспективи для розвитку галузі. Оптимізація фінансування, удосконалення нормативно-правової бази та активізація пропаганди здорового способу життя є ключовими напрямками для досягнення позитивних змін. Військовий стан вимагає посиленої уваги до підтримки фізичного та психологічного здоров'я населення. Тому держава повинна зосередити зусилля на створенні доступних та безпечних умов для спорту, а також на підтримці спортивних організацій та ініціатив. Реалізація цих перспективних напрямів дасть можливість Україні створити дієву систему фізичного виховання, яка сприятиме формуванню здорового та сильного суспільства. У післявоєнний час спорт має стати важливим інструментом для відновлення суспільства та залучення молоді до активного способу життя. Необхідно створювати умови для занять різними видами спорту, щоб кожен міг знайти себе та реалізувати свій потенціал. Це також допоможе виховати нове покоління спортсменів, які зможуть гідно представити Україну на світовій арені.

Список використаної літератури

1. Романенко С. С. Фінансово-економічні аспекти розвитку спортивно- оздоровчої сфери в Україні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. № 3. С. 330–335.
2. Іванова О. В. Сутність та характеристика фінансового механізму державного управління у сфері фізичної культури і спорту. *Університетські наукові записки*. 2020. № 6. С. 112–121.
3. Борецька Н. О. Фізична культура і спорт як один із пріоритетних напрямків державної політики. *Молодий вчений*. 2018. № 11(2). С. 530–533.
4. Харчук Т. В., Вареник О. М., Хіленко О. О. Актуальні проблеми фінансування розвитку фізичної культури та спорту в Україні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 3. С. 177–182. URL: <http://ujae.org.ua/aktualni-problemy-finansuvannya-rozvytku-fizychnoyi-kultury-ta-sportu-v-ukrayini/> (дата звернення 15.02.2025).
5. Гуца І. О., Крупко Н. В. Особливості фінансування фізичної культури і спорту в Україні в умовах воєнного часу. *Ефективна економіка*. № 3. 2024. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/3350/3386> (дата звернення 23.02.2025).
6. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (Відомості ВР України, 1994, № 14, ст.80). URL: <https://tavr.osv.org.ua/zakon-ukraini-pro-fizichnu-kulturu-i-sport-11-25-16-17-06-2020/> (дата звернення 15.01.2025).
7. Міністерство молоді та спорту України. Офіційний вебпортал. URL: <https://mms.gov.ua/> (дата звернення 5.01.2025).
8. База знищених російськими військами об'єктів України. URL: https://ua.tribuna.com/uk/blogs/crazygenius/3063694-znyshheni-sportyvni-obyekty/?utm_source=copy (дата звернення 21.02.2025).
9. Скільки коштів витратила Україна на фізкультуру та спорт за останні 14 років. URL: [https://www.slovoidilo.ua/2021/02/11/infografika/finansy/skilky-koshtiv-vytratyla-ukrayina-fizkulturu-ta-sport-ostanni-14-rokiv#:~:text=\(дата звернення 20.02.2025\).](https://www.slovoidilo.ua/2021/02/11/infografika/finansy/skilky-koshtiv-vytratyla-ukrayina-fizkulturu-ta-sport-ostanni-14-rokiv#:~:text=(дата звернення 20.02.2025).)

10. Уряд схвалив проєкт державного бюджету на 2024 рік: від бюджету війни до економіки перемоги. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/uriad_skhvaliv_proekt_derzhavnogo_biudzhetu_na_2024_rik_vid_biudzhetu_viini_do_ekonomiki_peremogi-4189 (дата звернення 24.02.2025).

11. У Державному бюджеті на 2024 рік збільшено вдвічі видатки на реалізацію державної політики у сферах молоді та спорту. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/243579.html (дата звернення 17.02.2025).

12. Уряд схвалив проєкт державного бюджету на 2025 рік та направив його до Верховної Ради України. URL: <https://mms.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-proiekt-derzhavnoho-biudzhetu-na-2025-rik-ta-napravyv-ioho-do-verkhovnoi-rady-ukrainy> (дата звернення 23.02.2025).

References

1. Romanenko S.S. (2021) Finansovo-ekonomichni aspekty rozvytku sportyvno- ozdorovchoji sfery v Ukraini [Financial and economic aspects of the development of the sports and recreation sector in Ukraine]. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. no. 3. pp. 330–335.

2. Ivanova O.V. (2020) Sutnistj ta kharakterystyka finansovogho mekhanizmu derzhavnogho upravlinnja u sferi fizychnoji kuljturny i sportu [The essence and characteristics of the financial mechanism of state management in the sphere of physical culture and sports]. University scientific notes. no. 6. pp. 112–121.

3. Boretska N.O. (2018) Fizychna kuljtura i sport jak odyin iz priorytetnykh naprjamkiv derzhavnoji polityky [Physical culture and sports as one of the priority areas of state policy]. Young scientist. no. 11(2). pp. 530–533.

4. Kharchuk T.V., Varenik O.M., Khilenko O.O. (2023) Aktualni problemy finansuvannia rozvytku fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini [Current problems of financing the development of physical culture and sports in Ukraine]. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. vol. 8. no. 3. pp. 177–182. Retrieved from: <http://ujae.org.ua/aktualni-problemy-finansuvannia-rozvytku-fizychnoyi-kultury-ta-sportu-v-ukrayini/> (accessed 15 February 2025).

5. Gushcha I.O., Krupko N.V. (2024) Osoblyvosti finansuvannia fizychnoi kultury i sportu v Ukraini v umovakh voiennoho chasu [Peculiarities of financing physical culture and sports in Ukraine in wartime]. Effective Economy. no. 3. Retrieved from: <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3350/3386> (accessed 23 February 2025).

6. Zakon Ukrainy “Pro fizychnu kulturu i sport” [Law of Ukraine “On Physical Culture and Sports”] (Vidomosti VR Ukrainy, 1994, No. 14, p. 80) Retrieved from: <https://tavr.osv.org.ua/zakon-ukraini-pro-fizychnu-kulturu-i-sport-11-25-16-17-06-2020/> (accessed 15 January 2025).

7. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy [Ministry of Youth and Sports of Ukraine]. Official website. Retrieved from: <https://mms.gov.ua/> (accessed 5 January 2025)

8. Baza znyshchenykh rosiieiu sportyvnykh obiektiv Ukrainy [Database of Ukrainian sports facilities destroyed by Russia]. Retrieved from: https://ua.tribuna.com/uk/blogs/crazygenius/3063694-znyshheni-sportyvni-obyekty/?utm_source=copy (accessed 21 February 2025).

9. Skilky koshtiv vytratyla Ukraina na fizkulturu ta sport za ostanni 14 rokiv [How much money has Ukraine spent on physical education and sports over the last 14 years]. Retrieved from: [https://www.slovoidilo.ua/2021/02/11/infografika/finansy/skilky-koshtiv-vytratyla-ukrayina-fizkulturu-ta-sport-ostanni-14-rokiv#:~:text=\(accessed 20 February 2025\).](https://www.slovoidilo.ua/2021/02/11/infografika/finansy/skilky-koshtiv-vytratyla-ukrayina-fizkulturu-ta-sport-ostanni-14-rokiv#:~:text=(accessed 20 February 2025).)

10. Uriad skhvalyv proekt derzhavnoho biudzhetu na 2024 rik: vid biudzhetu viiny do ekonomiky peremohy [The government approved the draft state budget for 2024: from a war budget to an economy of victory]. Retrieved from: https://mof.gov.ua/uk/news/uriad_skhvaliv_proekt_derzhavnogo_biudzhetu_na_2024_rik_vid_biudzhetu_viini_do_ekonomiki_peremogi-4189 (accessed 24 February 2025).

11. U Derzhavnomu biudzheti na 2024 rik zbilsheno vdvichi vydatky na realizatsiiu derzhavnoi polityky u sferakh molodi ta sportu [The State Budget for 2024 doubled expenditures for the implementation of state policy in the areas of youth and sports]. Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/243579.html (accessed 17 January 2025).

12. Uriad skhvalyv proiekt derzhavnoho biudzhetu na 2025 rik ta napraviv yoho do Verkhovnoi Rady Ukrainy [The government approved the draft state budget for 2025 and sent it to the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://mms.gov.ua/news/uriad-skhvalyv-proiekt-derzhavnoho-biudzhetu-na-2025-rik-ta-napravyv-ioho-do-verkhovnoi-rady-ukrainy> (accessed 23 February 2025).

В. В. КОЦАН

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0009-2378-266X

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВЛАДИ

У статті розкрито особливості міжнародного досвіду регулювання питання правової освіти в діяльності органів влади. В сучасних умовах важливим є питання адаптації міжнародного досвіду до національних реалій, що вимагає ґрунтовного аналізу успішних моделей регулювання правової освіти. Тому актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки оптимальних механізмів державного регулювання правової освіти з урахуванням світових практик. Вивчення міжнародного досвіду дозволить виокремити ефективні стратегії, що сприятимуть підвищенню правової культури громадян та покращенню взаємодії між державою та суспільством у цій сфері.

Метою статті є дослідження міжнародного досвіду регулювання питання правової освіти в діяльності органів влади у напрямі вивчення можливостей його застосування в Україні.

В статті зазначено, що міжнародний досвід правової освіти у діяльності органів влади є важливим напрямом дослідження, що сприяє підвищенню правової культури населення, забезпеченню верховенства права та ефективному функціонуванню державного апарату. Сучасні тенденції у світовій практиці демонструють різні моделі правового навчання державних службовців та громадян, що впливає на формування демократичних інститутів та соціальної стабільності. Відзначено, що органи влади у багатьох країнах зобов'язані проходити спеціалізовані тренінги та навчання, що дозволяє їм краще розуміти законодавчі норми та відповідально виконувати свої обов'язки. Акцентовано увагу на тому, що Європейський Союз активно підтримує розвиток правової освіти через інституційні програми, такі як «Erasmus+», спрямовані на підвищення кваліфікації державних службовців. Підсумовано, що міжнародний досвід свідчить про важливість комплексного підходу до правової освіти, що включає законодавче врегулювання, створення спеціалізованих навчальних програм та співпрацю з освітніми установами. Для України актуальним є впровадження ефективних механізмів правового навчання державних службовців та широке залучення громадськості до освітніх ініціатив, що сприятиме утвердженню правової держави та громадянського суспільства.

Результати дослідження показали, що впровадження найкращих світових практик у національну правову систему дозволить не лише підвищити рівень компетентності державних службовців, а й зміцнити довіру громадян до державних інституцій. Тому удосконалення механізмів правової освіти має стати одним із пріоритетних завдань державної політики в сфері управління та правозастосування.

Ключові слова: *правова освіта, органи влади, державна політика, державні інституції, державні службовці, правове навчання.*

V. V. KOTSAN

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0009-2378-266X

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN REGULATING THE ISSUES OF LEGAL EDUCATION IN THE ACTIVITIES OF GOVERNMENT BODIES

The article reveals the features of international experience in regulating the issue of legal education in the activities of government bodies. In modern conditions, the issue of adapting international experience to national realities is important, which requires a thorough analysis of successful models of regulating legal education. Therefore, the relevance of the study is due to the need to develop optimal mechanisms for state regulation of legal education, taking into account world practices. The study of international experience will allow us to identify effective strategies that will contribute to improving the legal culture of citizens and improving interaction between the state and society in this area.

The purpose of the article is to study international experience in regulating the issue of legal education in the activities of government bodies in order to study the possibilities of its application in Ukraine.

The article states that international experience in legal education in the activities of government bodies is an important area of research that contributes to improving the legal culture of the population, ensuring the rule of law and the effective functioning of the state apparatus. Modern trends in world practice demonstrate different models of legal education of civil servants and citizens, which affect the formation of democratic institutions and social stability. It is noted that authorities

in many countries are required to undergo specialized training and education, which allows them to better understand legislative norms and responsibly fulfill their duties. Attention is focused on the fact that the European Union actively supports the development of legal education through institutional programs, such as "Erasmus +", aimed at improving the skills of civil servants. It is concluded that international experience demonstrates the importance of a comprehensive approach to legal education, which includes legislative regulation, the creation of specialized training programs and cooperation with educational institutions. For Ukraine, the implementation of effective mechanisms for legal education of civil servants and broad involvement of the public in educational initiatives is relevant, which will contribute to the establishment of a legal state and civil society. The results of the study showed that the introduction of best international practices into the national legal system will not only increase the level of competence of civil servants, but also strengthen citizens' trust in state institutions. Therefore, improving legal education mechanisms should become one of the priority tasks of state policy in the field of management and law enforcement.

Key words: legal education, authorities, public policy, public institutions, public servants, legal training.

Постановка проблеми

У сучасному світі правова освіта є важливим інструментом формування правової культури громадян, що безпосередньо впливає на рівень правосвідомості та дотримання правових норм у суспільстві. Органи державної влади відіграють ключову роль у забезпеченні доступу до якісної правової освіти, що є необхідною умовою для створення ефективної системи правової просвіти населення. Проте механізми регулювання цього процесу значно відрізняються в різних країнах світу, що зумовлює необхідність вивчення міжнародного досвіду.

Незважаючи на значні досягнення у сфері правової освіти, багато країн стикаються з проблемами її ефективного впровадження, зокрема через відсутність єдиних стандартів, недостатню координацію між державними органами та громадськими організаціями, а також нерівномірний доступ до правових знань серед різних соціальних груп. Важливим є також питання адаптації міжнародного досвіду до національних реалій, що вимагає ґрунтовного аналізу успішних моделей регулювання правової освіти.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки оптимальних механізмів державного регулювання правової освіти з урахуванням світових практик. Вивчення міжнародного досвіду дозволить виокремити ефективні стратегії, що сприятимуть підвищенню правової культури громадян та покращенню взаємодії між державою та суспільством у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми розвитку правової освіти та особливості публічного управління процесами, що відбуваються у правоосвітній сфері, досліджуються багатьма провідними науковцями. Зокрема, варто згадати таких як Бевз С. [1], Грабовський Г. [4], Кононенко С. [2], Макаренко Л. [3], Мушенко В. [4], Нестеренко О. [5], Полякова О. [6; 10] Поступна О. [7], Соколова С. [8], Хаварівська Г. [9], Хожило І. [10] та багато інших. Разом з тим, сучасний розвиток суспільства потребує глибоких наукових досліджень у сфері міжнародного досвіду правової освіти у діяльності управлінських кадрів, зважаючи на реформаційні процеси, які відбуваються в системі публічного управління. Ці аспекти зумовили вибір теми даного дослідження.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в дослідженні міжнародного досвіду регулювання питання правової освіти в діяльності органів влади у напрямі вивчення можливостей його застосування в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження

Міжнародний досвід правової освіти у діяльності органів влади є важливим напрямом дослідження, що сприяє підвищенню правової культури населення, забезпеченню верховенства права та ефективному функціонуванню державного апарату. Сучасні тенденції у світовій практиці демонструють різні моделі правового навчання державних службовців та громадян, що впливає на формування демократичних інститутів та соціальної стабільності.

В умовах глобалізації правова освіта набуває стратегічного значення. Вона забезпечує не лише якісну підготовку кадрів для державного управління, але й сприяє формуванню правової держави, де громадяни знають свої права і обов'язки. Уряди різних країн докладають значних зусиль для створення систематизованої та ефективної системи правової освіти, орієнтованої на реальні виклики суспільства.

Правова освіта є важливим компонентом державної політики у багатьох країнах світу. Вона спрямована на формування у громадян правової свідомості, а у державних службовців – належного рівня правової компетентності. Регулювання цього питання здійснюється через законодавчі акти, урядові програми та освітні ініціативи.

Ефективна правова освіта сприяє зниженню рівня правопорушень, підвищенню довіри громадян до державних інституцій та покращенню якості прийняття управлінських рішень. Органи влади у багатьох країнах зобов'язані проходити спеціалізовані тренінги та навчання, що дозволяє їм краще розуміти законодавчі норми та відповідально виконувати свої обов'язки.

Європейський Союз активно підтримує розвиток правової освіти через інституційні програми, такі як «Erasmus+», спрямовані на підвищення кваліфікації державних службовців [11]. У країнах ЄС запроваджено

системи безперервного правового навчання, які охоплюють як професійну підготовку, так і громадянську освіту. Наприклад, у Німеччині та Франції державні службовці проходять обов'язкові курси правової грамотності.

У США права освіта є частиною загальної політики відкритості та доступу до правосуддя. Федеральний уряд та місцеві адміністрації реалізують освітні програми для громадян, включаючи онлайн-курси та тренінги. Особливу увагу приділяють підготовці суддів, адвокатів та державних службовців через спеціалізовані школи права та курси підвищення кваліфікації [12].

У Канаді діють державні ініціативи з правового просвітництва, зокрема через діяльність спеціалізованих центрів правової інформації. Громадяни мають широкий доступ до консультаційних послуг, що надаються як державними органами, так і незалежними організаціями. Крім того, уряд Канади активно впроваджує програми правового навчання у навчальних закладах [12].

У Великій Британії працюють спеціалізовані юридичні клініки, які сприяють підвищенню рівня правових знань населення, а також проводяться регулярні лекції та семінари у співпраці з університетами. У Скандинавських країнах особливу увагу приділяють цифровим платформам для дистанційного навчання державних службовців [13].

Країни Азії, такі як Японія та Китай, приділяють значну увагу правовій освіті в межах реформування державного управління. У Японії правові курси є частиною обов'язкової підготовки для чиновників, а в Китаї впроваджуються державні програми підвищення правової грамотності населення через систему навчальних закладів і медіа.

У Південній Кореї активно розвиваються ініціативи з правового просвітництва серед молоді, що допомагає формувати суспільну свідомість ще на етапі шкільного навчання. В Індії діє широка мережа громадських правових клінік, які допомагають населенню отримати базові знання про свої права та способи їх захисту [14].

Організація Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, ОБСЄ та Рада Європи реалізують глобальні ініціативи з правової освіти. Вони спрямовані на забезпечення рівного доступу до правових знань, розробку універсальних освітніх програм та підтримку країн у впровадженні правового навчання. Наприклад, ООН впроваджує програми з прав людини, які допомагають країнам покращувати навчальні матеріали для державних службовців. ОБСЄ активно працює над правовим просвітництвом у сфері виборчих прав та боротьби з корупцією [14].

Міжнародний досвід свідчить про важливість комплексного підходу до правової освіти, що включає законодавче врегулювання, створення спеціалізованих навчальних програм та співпрацю з освітніми установами. Для України актуальним є впровадження ефективних механізмів правового навчання державних службовців та широке залучення громадськості до освітніх ініціатив, що сприятиме утвердженню правової держави та громадянського суспільства.

Загалом, права освіта управлінських кадрів є фундаментальним фактором, що визначає якість їхньої професійної діяльності. Управлінці, які мають високий рівень правової освіти, здатні приймати рішення, що відповідають вимогам законодавства і етичним стандартам, сприяючи розвитку правової держави і стабільності в суспільстві. Систематичне підвищення рівня правової освіти є ключовим завданням для забезпечення ефективного управління в умовах сучасної правової реальності.

Для подальшого розвитку цієї сфери в Україні доцільно розширювати програми підвищення кваліфікації державних службовців, впроваджувати електронні платформи для дистанційного навчання та співпрацювати з міжнародними організаціями для обміну передовим досвідом. Вдосконалення правової освіти управлінських кадрів є складним, але необхідним процесом, що включає підвищення якості освіти, розвиток етичних стандартів, безперервне навчання та впровадження систем заохочень правомірної поведінки. Ці заходи дозволять створити ефективну правову культуру в організаціях, підвищити відповідальність управлінців за свої дії і, в результаті, забезпечити стабільність та розвиток правової держави.

Висновки

Досвід зарубіжних країн свідчить про важливість системного підходу до правової освіти у діяльності органів влади. Ефективне правове навчання державних службовців сприяє підвищенню правової культури, запобіганню корупції та забезпеченню верховенства права. Аналіз міжнародних практик демонструє, що успішне регулювання цього питання ґрунтується на таких ключових аспектах: законодавчому закріпленні обов'язкової правової освіти, запровадженні спеціалізованих навчальних програм, використанні інноваційних методів навчання та співпраці з освітніми установами й громадськими організаціями.

Впровадження найкращих світових практик у національну правову систему дозволить не лише підвищити рівень компетентності державних службовців, а й зміцнити довіру громадян до державних інституцій. Таким чином, удосконалення механізмів правової освіти має стати одним із пріоритетних завдань державної політики в сфері управління та правозастосування.

Список використаної літератури

1. Бевз С. Правосвідомість у правовому регулюванні державного управління у сфері господарської діяльності. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 8. С. 64–68.

2. Кононенко С.В. Структура семантичного поля поняття «правова свідомість». Теорія і практика сучасної психології. 2019. № 1, т. 1. С. 183–187.
3. Макаренко Л.О. Правова культура: теоретико-методологічні основи дослідження. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 574 с.
4. Мушенюк В.В., Грабовський Г.М. Формування правової культури і правової свідомості державних службовців. Вісник Національної Академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2019. № 3. С. 43–46.
5. Нестеренко О. Підвищення рівня правової та етичної культури державних управлінців як один із пріоритетів правового виховання в умовах соціальної мобільності. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 6. С. 230–234.
6. Полякова О. Модель як опис системи публічного управління правовою освітою населення. Науковий вісник «Демократичне врядування». 2018. Вип. 21. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26683/151089-article-text-326523-1-10-20181214.pdf> (дата звернення 14.02.2025).
7. Поступна О.В. Механізм правового регулювання процесу публічного управління освітою. Наукові перспективи. № 1(7). 2021. С. 239–250 [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1\(7\)-239-250](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1(7)-239-250)
8. Соколова С.В. Розвиток правової культури та правового виховання в педагогічній теорії. Інноваційна педагогіка. 2019. № 18, т. 2. С. 94–97.
9. Хаварівська Г.С. Правове виховання в управлінській діяльності // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 2(63) : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.63.2020.212638>
10. Хожило І.І., Полякова О.С. Сучасний стан функціонування системи правової освіти в Україні: публічно-управлінський аспект. Наукові перспективи. № 2(8). 2021. С. 280–292. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-2\(8\)-280-292](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-2(8)-280-292)
11. Національний Еразмус+ офіс в Україні. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти України. 2019. URL: <https://erasmusplus.org.ua/?s=> (дата звернення 15.02.2025).
12. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. Київ, 2018. 168 с.
13. Гостева О.М. Європейський досвід взаємодії органів державної влади та громадських організацій // Державне управління: удосконалення та розвиток, № 9, 2017. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1124> (дата звернення 15.02.2025).
14. Державна служба якості освіти України. Аналіз діяльності місцевих органів управління освітою. 2025. URL: https://sqe.gov.ua/en/diyalnist-en-translation/analysis-of-the-local-education-authorities-activities/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 15.02.2025).

References

1. Bezv S. (2019). Pravosvidomist' u pravovomu rehulyuvanni derzhavnoho upravlinnya u sferi hospodars'koyi diyal'nosti [Legal consciousness in the legal regulation of public administration in the sphere of economic activity]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 8, pp. 64–68.
2. Kononenko S.V. (2019). Struktura semantichnoho polya ponyattya “pravova svidomist’”. [The structure of the semantic field of the concept of «legal consciousness»]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi*, no. 1, vol. 1, pp. 183–187.
3. Makarenko L.O. (2019). Pravova kul'tura: teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennya [Legal culture: theoretical and methodological foundations of research]. Kyiv : Parlament's'ke vydavnytstvo, 574 p.
4. Mushenok V.V., Hrabovs'kyi H.M. (2019). Formuvannya pravovoyi kul'tury i pravovoyi svidomosti derzhavnykh sluzhbovtiv [Formation of legal culture and legal awareness of civil servants]. *Visnyk Natsional'noyi Akademiyi kerivnykh kadrov kul'tury i mystetstv*, no. 3, pp. 43–46.
5. Nesterenko O. (2019). Pidvyshchennya rivnya pravovoyi ta etychnoyi kul'tury derzhavnykh upravlintsiv yak odyin iz priorytetiv pravovoho vykhovannya v umovakh sotsial'noyi mobil'nosti [Raising the level of legal and ethical culture of state managers as one of the priorities of legal education in conditions of social mobility]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 6, pp. 230–234.
6. Polyakova O. (2018). Model' yak opys systemy publicnoho upravlinnya pravovoyu osvitoyu naselennya [Model as a description of the system of public management of legal education of the population]. *Naukovyy visnyk “Demokratychnе vryaduvannya”*, no. 21. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26683/151089-article-text-326523-1-10-20181214.pdf>
7. Postupna O.V. (2021). Mekhanizm pravovoho rehulyuvannya protsesu publicnoho upravlinnya osvitoyu [The mechanism of legal regulation of the process of public management of education]. *Naukovi perspektivy*, no. 1(7). pp. 239–250 [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1\(7\)-239-250](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1(7)-239-250)
8. Sokolova S.V. (2019). Rozvytok pravovoyi kul'tury ta pravovoho vykhovannya v pedahohichniy teorii [Development of legal culture and legal education in pedagogical theory]. *Innovatsiyna pedahohika*, no. 18, t. 2. pp. 94–97.

9. Khavariys'ka H.S. (2020). Pravove vykhovannya v upravlins'kiy diyal'nosti [Legal education in managerial activity]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya: zb. nauk. pr. Vyp. 2(63): u 2 ch. CH. 1 / za zah. red. chl.-kor. NAN Ukrainy V.S.Zahors'koho, dots. A.V.Lipentseva. L'viv : LRIDU NADU. pp. 48–59. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.63.2020.212638>*
10. Khozhylo I.I., Polyakova O.S. (2021). Suchasnyy stan funktsionuvannya systemy pravovoyi osvity v Ukraini: publichno-upravlins'kyi aspekt [The current state of functioning of the legal education system in Ukraine: public and administrative aspect]. *Naukovi perspektyvy*, no. 2(8). pp. 280–292. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-2\(8\)-280-292](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-2(8)-280-292)
11. Natsional'nyy Erasmus+ ofis v Ukraini (2019). Rozvytok systemy zabezpechennya yakosti vyshchoyi osvity Ukrainy [Development of the Quality Assurance System in Higher Education of Ukraine]. Retrieved from: <https://erasmusplus.org.ua/?s=>
12. Shumilo I.A. (2018). Mizhnarodna systema zakhystu prav lyudyny [The International System for the Protection of Human Rights]: navchal'nyy posibnyk. Kyiv, 168 p.
13. Hostyeva O.M. (2017). Yevropeys'kyi dosvid vzayemodiyi orhaniv derzhavnoyi vlady ta hromads'kykh orhanizatsiy [European experience of interaction between state authorities and public organizations]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, no. 9. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1124>
14. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy (2025). Analiz diyal'nosti mistsevykh orhaniv upravlinnya osvitoyu [Analysis of the activities of local education authorities]. Retrieved from: https://sqe.gov.ua/en/diyalnist-en-translation/analysis-of-the-local-education-authorities-activities/?utm_source=chatgpt.com

В. Л. МАРИНЮК

аспірант кафедри публічного врядування

Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0008-8022-1298

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ ТА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НИМ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена пріоритетам розвитку ринку праці та публічного управління ним у поствоєнний період в Україні. Відмічено, що воєнні дії призводять до масштабних змін у структурі зайнятості, міграційних процесах, рівні безробіття, а також до необхідності переорієнтації економічних секторів. Відповідно, важливими проблемами є руйнування підприємств, зменшення кількості робочих місць, професійна невідповідність частини населення до нових економічних реалій, а також потреба у швидкій адаптації публічних управлінських механізмів до нових викликів. Зважаючи на це, держава має створювати стимули для розвитку бізнесу, залучення інвестицій та формування ефективних політик соціального захисту та зайнятості. Тому мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетів розвитку ринку праці та публічного управління ним у поствоєнний період.

В статті зазначено, що після війни країна стикається з масштабними соціально-економічними викликами, які потребують швидких та ефективних рішень у сфері ринку праці. Підкреслено, що основними завданнями державної політики стають створення робочих місць, відновлення підприємств, адаптація трудового потенціалу до нових умов та забезпечення соціального захисту громадян в цілому. Розглянуто основні проблеми на ринку праці, спричинені воєнними діями в Україні. Наголошено на тому, що держава має відігравати ключову роль у стабілізації ринку праці шляхом ефективного публічного управління, здатного адекватно реагувати на виклики сьогодення. Виділено дії, які включає публічне управління в кризових умовах. Обґрунтовано основні стратегічні пріоритети розвитку ринку праці України у поствоєнний період.

Результати дослідження показали, що післявоєнне відновлення ринку праці потребує комплексного підходу, що включає стимулювання економіки, реінтеграцію трудових ресурсів, розвиток освіти та підтримку підприємництва. Підкреслено, що успішна реалізація зазначених заходів сприятиме не лише стабілізації кризової ситуації на ринку праці, а й забезпечить швидке економічне зростання, соціальну стабільність та підвищення якості життя населення в цілому, тобто сталий розвиток економіки в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: публічне управління, ринок праці, поствоєнний період, пріоритети, розвиток, зайнятість, держава, населення.

V. L. MARYNYUK

Postgraduate Student at the Department of Public Administration

Institute of Administration, Public Administration and Professional Development

of Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0009-0008-8022-1298

PRIORITIES OF LABOR MARKET DEVELOPMENT AND PUBLIC MANAGEMENT IN THE POST-WAR PERIOD

The article is devoted to the priorities of the development of the labor market and its public management in the post-war period in Ukraine. It is noted that military actions lead to large-scale changes in the employment structure, migration processes, unemployment levels, as well as the need to reorient economic sectors. Accordingly, important problems are the destruction of enterprises, a decrease in the number of jobs, professional unpreparedness of part of the population to new economic realities, as well as the need for rapid adaptation of public management mechanisms to new challenges. Given this, the state should create incentives for business development, attracting investments and forming effective social protection and employment policies. Therefore, the purpose of the article is to substantiate the priorities of the development of the labor market and its public management in the post-war period.

The article states that after the war, the country is facing large-scale socio-economic challenges that require quick and effective solutions in the labor market. It is emphasized that the main tasks of state policy are the creation of jobs, the restoration of enterprises, the adaptation of labor potential to new conditions and the provision of social protection for citizens in general. The main problems in the labor market caused by military actions in Ukraine are considered. It is emphasized that the state should play a key role in stabilizing the labor market through effective public administration, capable of adequately responding to the challenges of today. The actions that public administration in crisis conditions includes are highlighted. The main strategic priorities for the development of the labor market of Ukraine in the post-war period are substantiated.

The results of the study showed that the post-war restoration of the labor market requires a comprehensive approach, including stimulating the economy, reintegration of labor resources, development of education and support for entrepreneurship. It is emphasized that the successful implementation of these measures will contribute not only to the stabilization of the crisis situation in the labor market, but also to ensure rapid economic growth, social stability and an increase in the quality of life of the population as a whole, that is, sustainable development of the economy in the long term.

Key words: public administration, labor market, post-war period, priorities, development, employment, state, population.

Постановка проблеми

Поствоєнний період характеризується значними соціально-економічними викликами, серед яких особливе місце займає відновлення ринку праці та ефективне публічне управління ним. Воєнні дії призводять до масштабних змін у структурі зайнятості, міграційних процесах, рівні безробіття, а також до необхідності переорієнтації економічних секторів.

Важливими проблемами є руйнування підприємств, зменшення кількості робочих місць, професійна невідповідність частини населення до нових економічних реалій, а також потреба у швидкій адаптації публічних управлінських механізмів до нових викликів. Держава має створювати стимули для розвитку бізнесу, залучення інвестицій та формування ефективних політик соціального захисту та зайнятості.

Отже, постає питання визначення пріоритетних напрямів розвитку ринку праці та ефективного державного управління ним у поствоєнний період, що є ключовим фактором стабілізації та подальшого економічного зростання країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Особливості функціонування ринку праці в сучасних умовах цікавлять багатьох дослідників. Зокрема, серед провідних науковців, які займаються цією проблематикою, варто виділити таких як О. Василенко [2], О. Войтик [1], Р. Войтович [4], М. Дяченко [2], К. Дубич [4], Л. Коцан [3], Н. Мазій [1], Н. Павліха [3], А. Савчук [3], К. Супрун [5], І. Цимбалюк [3], О. Уніга [3] та багато інших.

У своїх публікаціях вони піднімають питання функціонування ринку праці в кризових умовах та напрямків удосконалення його державного регулювання, вивчають державне управління зайнятості населення регіону, розглядають особливості розвитку ринку праці в контексті економіки добробуту, зокрема, регулювання доходів населення, аналізують публічне управління у сфері зайнятості в Україні у контексті євроінтеграції, оцінюють механізми публічного управління інноваційним розвитком сфери зайнятості населення України.

Проте воєнні дії на території України та потреба обґрунтування пріоритетів публічного управління ринку праці в поствоєнний період передбачають потребу глибоких наукових досліджень у цьому напрямку, що зумовило вибір теми статті.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетів розвитку ринку праці та публічного управління ним у поствоєнний період.

Викладення основного матеріалу дослідження

Поствоєнний період для будь-якої країни характеризується складними соціально-економічними трансформаціями. Значна частина працездатного населення або змінила місце проживання, або втратила роботу через руйнування підприємств, інфраструктури та скорочення бізнес-активності. Ринок праці зазнає структурних змін: зростає попит на робітничі спеціальності у сфері відбудови, але водночас відбувається перевантаження секторів, що залишилися незмінними.

Після війни країна стикається з масштабними соціально-економічними викликами, які потребують швидких та ефективних рішень у сфері ринку праці. Основними завданнями державної політики стають створення робочих місць, відновлення підприємств, адаптація трудового потенціалу до нових умов та забезпечення соціального захисту громадян в цілому.

В Україні воєнні дії спричинили такі основні проблеми на ринку праці:

- значне зростання рівня безробіття, особливо серед внутрішньо переміщених осіб та в регіонах, що зазнали найбільших руйнувань;
- дефіцит кваліфікованих кадрів через еміграцію спеціалістів, особливо у сфері медицини, ІТ, освіти та інженерії;
- зміна структури зайнятості, що потребує адаптації освітньої системи та програм перекваліфікації;
- скорочення малого та середнього бізнесу, що є основним джерелом створення робочих місць.

Держава має відігравати ключову роль у стабілізації ринку праці шляхом ефективного публічного управління, здатного адекватно реагувати на виклики сьогодення. Публічне управління в кризових умовах включає наступні дії:

- розробку та реалізацію в державі комплексної стратегії працевлаштування;
- реформування Державної служби зайнятості для більшої ефективності;
- забезпечення прозорості ринку праці та боротьба з тіньовою зайнятістю;
- залучення міжнародних інвестицій у створення нових робочих місць на ринку.

Успішна реалізація зазначених заходів сприятиме не лише стабілізації кризової ситуації на ринку праці, а й забезпечить в цілому сталий розвиток економіки в довгостроковій перспективі. Тому для відновлення української економіки необхідно визначити основні стратегічні пріоритети розвитку ринку праці у поствоєнний період, серед яких варто виділити ті, які представлені на рис. 1.

Масштабне відновлення інфраструктури та створення нових робочих місць передбачає реалізацію державних програм з реконструкції зруйнованих міст та підприємств дасть змогу забезпечити значну кількість робочих місць. Будівельна сфера стане одним із локомотивів економіки, що сприятиме як працевлаштуванню, так і розвитку суміжних галузей.

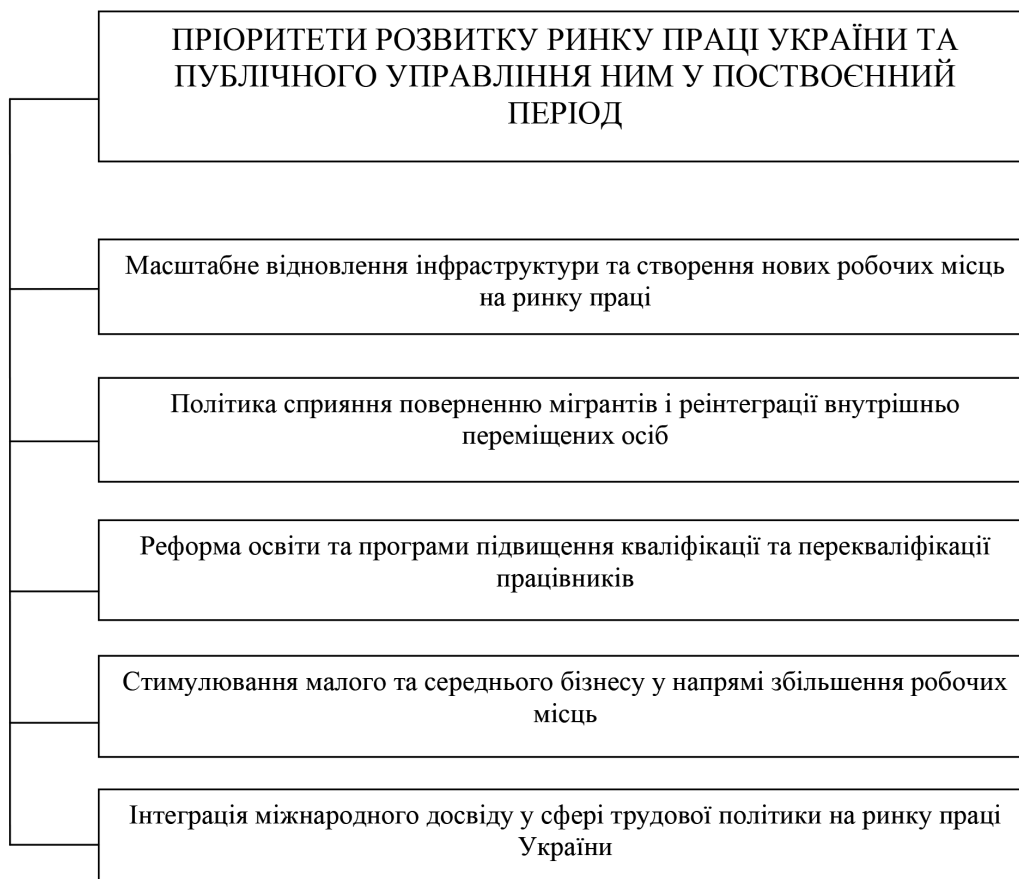

Рис. 1. Пріоритети розвитку ринку праці та публічного управління ним у поствоєнний період

Джерело: власні узагальнення

Одним із найголовніших пріоритетів є фізичне відновлення країни, яке сприятиме створенню тисяч нових робочих місць у будівельній галузі, сфері виробництва будівельних матеріалів, логістики та транспорту. З цією метою потрібно забезпечити:

- 1) будівельний бум (необхідність відбудови житлових будинків, доріг, мостів, комунальних об'єктів та промислових підприємств);
- 2) залучення інвесторів у відбудову (сприяння приходу приватного капіталу та міжнародних донорів для фінансування великих інфраструктурних проєктів);
- 3) створення державних програм з працевлаштування (забезпечення робочими місцями найбільш вразливих категорій населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб та ветеранів).

Політика сприяння поверненню мігрантів і реінтеграції внутрішньо переміщених осіб спрямована на створення умов для повернення кваліфікованих працівників, зокрема через податкові стимули, державні гранти та забезпечення житлом, для зменшення кадрового дефіциту. Через війну значна кількість працездатного населення виїхала за кордон або змінила місце проживання в межах країни. Для ефективного відновлення економіки необхідно створити умови для повернення кваліфікованих працівників та їхньої інтеграції у ринок праці, зокрема, шляхом:

- 1) програми заохочення повернення фахівців: податкові стимули, компенсація витрат на житло та допомога у відкритті власного бізнесу;

2) забезпечення робочими місцями внутрішньо переміщених осіб: адаптація регіональних ринків праці до потреб внутрішньо переміщених осіб та створення нових економічних можливостей у приймаючих громадах;

3) залучення досвіду мігрантів: використання знань та зв'язків українців, які працювали за кордоном, для розвитку експорту, інновацій та підприємництва.

Реформа освіти та програми перекваліфікації означає те, що після війни змінюється структура економіки, що вимагає адаптації освітньої системи до нових умов. Велика кількість спеціалістів втратила роботу через руйнування підприємств або зміну економічних пріоритетів, тому потрібно розвивати механізми швидкої перекваліфікації. Впровадження програм швидкої перекваліфікації допоможе людям швидко знаходити роботу в нових умовах. В цьому контексті потрібно забезпечити наступне:

1) оновлення професійної освіти (розширення мережі центрів професійної підготовки та впровадження сучасних навчальних програм);

2) державні програми перекваліфікації для ветеранів і внутрішньо переміщених осіб (створення курсів для швидкого освоєння затребуваних професій);

3) розвиток дуальної освіти (тісна співпраця між закладами освіти та бізнесом для підготовки кадрів, що відповідають потребам ринку);

4) популяризацію технічних професій (сприяння розвитку робітничих спеціальностей (будівництво, машинобудування, інженерія) через державні гранти та інформаційні кампанії).

Стимулювання малого та середнього бізнесу є важливим пріоритетом, зважаючи на те, що ця сфера відіграє ключову роль у створенні нових робочих місць і є основою економічного відновлення, адже саме він створює найбільшу кількість робочих місць. Однак під час війни багато підприємств закрилося або зазнало значних втрат. Для його підтримки необхідно:

1) спрощення регуляторних процедур: зменшення податкового навантаження на малий та середній бізнес та скорочення бюрократичних бар'єрів;

2) доступ до фінансування: державні та міжнародні програми кредитування і грантової підтримки підприємств;

3) розвиток бізнес-інкубаторів та стартап-екосистем: сприяння розвитку інноваційних підприємств та підтримка технологічних рішень;

4) перенесення бізнесу в безпечні регіони: створення умов для релокації підприємств із зони бойових дій та надання пільг для відновлення виробництва.

Інтеграція міжнародного досвіду у сфері трудової політики передбачає співпрацю з міжнародними партнерами, що допоможе впровадити ефективні моделі регулювання ринку праці, які застосовувалися в інших країнах після військових конфліктів. Досвід відбудови економіки після воєнних конфліктів у різних країнах (Німеччина, Японія, Хорватія, Південна Корея) показує, що успішна політика ринку праці повинна базуватися на підтримці зайнятості та стимулюванні економічного зростання. Тому в даному контексті потрібно забезпечити наступне:

1) залучення іноземних інвестицій (створення привабливих умов для міжнародних компаній та розвитку нових галузей);

2) розвиток публічно-приватного партнерства (співпраця держави, бізнесу та міжнародних організацій у сфері працевлаштування);

3) перенесення європейських стандартів трудової політики (впровадження найкращих практик у сфері соціального захисту, колективних договорів та контролю за дотриманням прав працівників).

Для того щоб усі зазначені ініціативи були реалізовані ефективно, необхідно реформувати систему публічного управління у сфері зайнятості. Для цього потрібно забезпечити:

1. Оновлення Державної служби зайнятості шляхом перетворення її з бюрократичної установи на сучасний центр кар'єрного розвитку.

2. Боротьбу з тіньовою зайнятістю, тобто створення стимулів для легального працевлаштування, зниження податкового тиску на зарплати та впровадження системи мотивації для бізнесу.

3. Цифровізацію державних послуг за рахунок створення єдиної електронної платформи для працевлаштування, онлайн-курсів, видачі грантів та реєстрації підприємств.

4. Дію програм підтримки молоді та ветеранів у вигляді спеціальних грантів, стажування та можливості розвитку кар'єри для найбільш вразливих категорій населення.

Висновки

Післявоєнне відновлення ринку праці потребує комплексного підходу, що включає стимулювання економіки, реінтеграцію трудових ресурсів, розвиток освіти та підтримку підприємництва. Ключову роль відіграє ефективне державне управління, міжнародне партнерство та впровадження найкращих практик регулювання зайнятості. Успішна реалізація цих заходів сприятиме швидкому економічному зростанню, соціальній стабільності та підвищенню якості життя населення.

Список використаної літератури

1. Войтик О.Є., Мазій Н.Г. Ринок праці в кризових умовах та напрямки удосконалення його державного регулювання. *Демократичне врядування*. Вип. 2 (30). 2022. С. 144–157. DOI: <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.144>
2. Дяченко М.І., Василенко О.П. Державне управління зайнятості населення регіону. *Державне управління, удосконалення та розвиток*. 2018. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1183> (дата звернення 08.02.2025).
3. Економіка добробуту: регулювання доходів населення та розвиток ринку праці [Текст]: монографія / Наталія Володимирівна Павліха, Ірина Олександрівна Цимбалюк, Олег Вікторович Уніга, Лілія Миколаївна Коцан, Анастасія Юріївна Савчук. Луцьк : ВежаДрук, 2022. 212 с.
4. Публічне управління у сфері зайнятості в Україні у контексті євроінтеграції: проблеми, ефективність, інноваційність, результативність: колективна монографія / за наук. ред. д. держ. упр. Р.В.Войтович та К.В.Дубич. Київ, 2020. 480 с.
5. Супрун К. В. Механізми публічного управління інноваційним розвитком сфери зайнятості населення України. *Вісник післядипломної освіти*. Вип. 17(46) «Серія «Соціальні та поведінкові науки» (психол. 053, економічні 051, держ. управління 281). 2021. С. 236–266.

References

1. Voytyk O.YE., Mazyi N.H. (2022). Rynok pratsi v kryzovykh umovakh ta napryamky udoskonalennya yoho derzhavnoho rehulyuvannya [The labor market in crisis conditions and directions for improving its state regulation]. *Demokratychnе vryaduvannya*. no. 2 (30). pp. 144–157. DOI: <https://doi.org/10.23939/dg2022.02.144>
2. Dyachenko M.I., Vasylenko O.P. (2018). Derzhavne upravlinnya zaynyatosti naselelnya rehionu [State Department of Employment of the Population of the Region]. *Derzhavne upravlinnya, udoskonalennya ta rozvytok*. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1183>
3. Ekonomika dobrobutu: rehulyuvannya dokhodiv naselelnya ta rozvytok rynku pratsi (2022). [Welfare economics: regulation of population incomes and development of the labor market]: monohrafiya / Nataliya Volodymyrivna Pavlikha, Iryna Oleksandrivna Tsymbalyuk, Oleh Viktorovych Uniha, Liliya Mykolayivna Kotsan, Anastasiya Yuriyivna Savchuk. Luts'k: VezhaDruk, 212 p.
4. Publichne upravlinnya u sferi zaynyatosti v Ukrayini u konteksti yevrointehratsiyi: problemy, efektyvnist', innovatsiynist', rezul'tatyvnist' (2020) [Public administration in the field of employment in Ukraine in the context of European integration]: kolektyvna monohrafiya / za nauk. red. d. derzh. upr. R.V.Voytovych ta K.V.Dubych. Kyiv, 480 p.
5. Suprun K.V. (2021). Mekhanizmy publichnoho upravlinnya innovatsiynym rozvytkom sfery zaynyatosti naselelnya Ukrayiny [Mechanisms of public management of innovative development of the sphere of employment of the population of Ukraine]. *Visnyk pislyadyplomnoyi osvity*. Vyp. 17(46) "Seriya "Sotsial'ni ta povedinkovi nauky" (psykhol. 053, ekonomichni 051, derzh. upravlinnya 281). pp. 236–266.

С. В. МОСЕЙЧУК

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0002-0238-5410

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена особливостям державної політики у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період. В сучасних умовах гостро постає питання ефективності державної політики у сфері запобігання та протидії корупції, її адаптації до нових реалій, а також відповідності міжнародним стандартам. Актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу державної політики боротьби з корупцією у поствоєнний період, оцінки її ефективності та розробки рекомендацій щодо підвищення прозорості та підзвітності державних інституцій.

Мета статті полягає в представленні пропозицій для реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період.

В статті визначено, що державна антикорупційна політика є складовою загальної системи державного управління, яка спрямована на формування ефективних механізмів запобігання, виявлення та подолання корупційних проявів. Розглянуто основні елементи цієї політики та проаналізовано діяльність органів влади, покликаних врегульовувати питання, пов'язані з антикорупційною політикою в Україні. Наголошено на тому, що повномасштабна війна суттєво змінила антикорупційний ландшафт України, та представлено основні виклики, що поставили перед державою. Обґрунтовано реформи державної політики, які необхідно здійснити у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період. Окремо виділено рекомендації щодо створення ефективної та незалежної антикорупційної системи, здатної гнучко та результативно реагувати на виклики поствоєнного суспільства.

Результати дослідження показали, що поствоєнний період відкриває можливості для перезавантаження антикорупційної політики в Україні і ключовими завданнями є реформування правоохоронних органів, розширення цифрових інструментів боротьби з корупцією, забезпечення незалежного судочинства та громадського контролю. Підкреслено, що впровадження комплексного підходу до боротьби з корупцією сприятиме не лише економічному розвитку України, але й її успішній інтеграції до Європейського Союзу.

Ключові слова: державна політика, корупція, антикорупційна політика, держава, поствоєнний період, реформування.

S. V. MOSEICHUK

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0002-0238-5410

STATE POLICY IN THE SPHERE OF PREVENTION AND COUNTERACTION OF CORRUPTION IN UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

The article is devoted to the peculiarities of state policy in the field of preventing and combating corruption in Ukraine in the post-war period. In modern conditions, the issue of the effectiveness of state policy in the field of preventing and combating corruption, its adaptation to new realities, as well as compliance with international standards, is acute. The relevance of the study is determined by the need for a comprehensive analysis of the state policy of combating corruption in the post-war period, assessment of its effectiveness and development of recommendations for increasing the transparency and accountability of state institutions.

The purpose of the article is to present proposals for the implementation of state policy in the field of preventing and combating corruption in Ukraine in the post-war period.

The article determines that state anti-corruption policy is a component of the general system of public administration, which is aimed at forming effective mechanisms for preventing, detecting and overcoming corruption manifestations. The main elements of this policy are considered and the activities of government bodies called upon to regulate issues related to anti-corruption policy in Ukraine are analyzed. It is emphasized that the full-scale war significantly changed the anti-corruption landscape of Ukraine, and the main challenges facing the state are presented. The state policy reforms that need to be implemented in the field of preventing and combating corruption in Ukraine in the post-war period are substantiated. Recommendations are separately highlighted for the creation of an effective and independent anti-corruption system that is able to flexibly and effectively respond to the challenges of post-war society.

The results of the study showed that the post-war period opens up opportunities for a reboot of anti-corruption policy in Ukraine and the key tasks are the reform of law enforcement agencies, the expansion of digital tools for combating corruption, ensuring independent judiciary and public control. It is emphasized that the implementation of a comprehensive approach to combating corruption will contribute not only to the economic development of Ukraine, but also to its successful integration into the European Union.

Key words: public policy, corruption, anti-corruption policy, state, post-war period, reform.

Постановка проблеми

Корупція залишається однією з найгостріших проблем в Україні, особливо у контексті поствоєнного відновлення. Війна значно вплинула на функціонування державних інституцій, механізмів контролю та розподілу ресурсів, що створило нові виклики у сфері запобігання та протидії корупції. Послаблення державного управління у воєнний період, масштабне залучення міжнародної допомоги та необхідність швидкого відновлення інфраструктури підвищують ризики корупційних зловживань.

Водночас боротьба з корупцією є ключовим чинником для міжнародних партнерів України, які ставлять антикорупційні реформи серед пріоритетних умов подальшої фінансової та політичної підтримки. У зв'язку з цим постає питання ефективності державної політики у сфері запобігання та протидії корупції, її адаптації до нових реалій, а також відповідності міжнародним стандартам.

Таким чином, актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу державної політики боротьби з корупцією у поствоєнний період, оцінки її ефективності та розробки рекомендацій щодо підвищення прозорості та підзвітності державних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Корупційна проблематика є предметом дослідження багатьох науковців. Так, варто згадати таких дослідників як Альмужна А. [1], Батиргарєєва В. [2], Войтик О. [4], Кустова Т. [3], Ліпенцев А. [4], Мазій Н. [4], Паутов В. [5] та інші. Проте у напрямі протидії корупційним зловживанням важливим є акцент на забезпеченні державної політики у поствоєнний період, здатної ефективно боротися з цим явищем. Недостатнє вивчення цього питання потребує глибоких наукових досліджень у даному напрямку.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в представленні пропозицій для реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження

Державна антикорупційна політика є складовою загальної системи державного управління, яка спрямована на формування ефективних механізмів запобігання, виявлення та подолання корупційних проявів. Основними елементами такої політики є:

- нормативно-правова база, що включає антикорупційне законодавство, міжнародні стандарти та національні стратегії;
- інституційна структура, яка представлена органами, відповідальними за боротьбу з корупцією (НАБУ, НАЗК, САП, ДБР тощо);
- механізми контролю та громадського нагляду, що включають прозорість державних процесів, відкриті реєстри, антикорупційні програми та участь громадянського суспільства.

У світовій практиці ефективна антикорупційна політика ґрунтується на принципах верховенства права, доброчесності, підзвітності та незалежності антикорупційних органів. В Україні функціонує низка органів влади, покликаних врегульовувати питання, пов'язані з антикорупційною політикою. В пергу чергу варто згадати Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), специфікою діяльності якого є розслідування корупційних правопорушень, скоєних високопосадовцями, такими як керівники органів влади та місцевого самоврядування, прокурори, судді, народні депутати, міністри та навіть колишні президенти. НАБУ діє на підставі Закону України «Про Національне антикорупційне бюро» [6], який передбачає обов'язок державних органів та органів місцевого самоврядування розглядати пропозиції і рекомендації НАБУ щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню корупційних злочинів.

У структурі Офісу Генерального прокурора функціонує Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), яка є самостійним підрозділом, відповідальним за нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукових заходів і досудового розслідування кримінальних правопорушень, що здійснюються НАБУ [7].

Варто також згадати про Національну раду з питань антикорупційної політики, створену в 2014 році при Адміністрації Президента України, яка є частиною системи антикорупційних органів. Цей орган має консультативно-дорадчий характер і не виконує правоохоронних функцій [8].

У вересні 2019 року, відповідно до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», в Україні було створено ще один спеціалізований орган для боротьби з корупцією – Вищий антикорупційний суд [9]. Його утворення стало однією з основних вимог Міжнародного валютного фонду для продовження співпраці з Україною. Основне

завдання цього суду – розгляд справ високопосадовців, що вчинили корупційні злочини, розслідувані НАБУ та САП [9].

Отже, аналіз діяльності державних органів, відповідальних за антикорупційну політику, показує, що в Україні створено достатню інституційну базу для протидії корупції. Проте повномасштабна війна суттєво змінила антикорупційний ландшафт України. Основні виклики, що постали перед державою, включають:

- 1) зростання обсягів державних видатків та міжнародної допомоги, що створює ризики зловживань через складність контролю;
- 2) послаблення державного контролю в умовах воєнного стану, що обмежує можливості перевірок та аудитів;
- 3) економічні труднощі, які можуть підштовхувати чиновників та посадовців до корупційних схем;
- 4) реформатування державних органів у зв'язку з безпековими викликами та необхідністю швидкого прийняття рішень.

У відповідь на ці виклики уряд України адаптував антикорупційні заходи, запроваджуючи нові механізми контролю та цифровізації державних послуг.

Після завершення активної фази бойових дій перед Україною стоятиме завдання системної модернізації антикорупційної політики. Ключові напрямки реформ представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Реформи державної політики у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період

№ п/п	Реформи	Їх пояснення
1	Інституційні зміни та посилення незалежності антикорупційних органів	Очікується реформування та кадрове оновлення антикорупційних органів, посилення їх незалежності від політичного впливу, вдосконалення механізмів призначення керівників
2	Прозорість та цифровізація	Розширення використання цифрових технологій (наприклад, «Дія» та відкриті реєстри) для мінімізації контактів громадян із посадовцями та забезпечення прозорості державних процесів
3	Відновлення роботи антикорупційної інфраструктури	Відновлення роботи НАБУ, НАЗК, САП та ДБР у повному обсязі, забезпечення належного фінансування та незалежності цих структур.
4	Посилення громадського контролю	Збільшення ролі громадянського суспільства та журналістських розслідувань у боротьбі з корупцією. Запровадження механізмів ефективного громадського моніторингу витрат на відбудову країни.

Джерело: власні узагальнення.

Зважаючи на масштабні виклики, перед Україною стоїть завдання створення дійсно ефективної та незалежної антикорупційної системи. Серед ключових рекомендацій можна виділити:

1. озвиток цифрових антикорупційних інструментів, що зменшують людський фактор у прийнятті рішень.
2. Запровадження незалежного міжнародного контролю за розподілом міжнародної фінансової допомоги.
3. Посилення відповідальності посадовців за корупційні злочини, включаючи конфіскацію незаконно набутого майна.
4. Створення нових механізмів захисту викривачів корупції, що сприятиме виявленню зловживань.

Однією з головних перспектив у сфері антикорупційної політики є подальше наближення до стандартів Європейського Союзу. Україна, яка отримала статус кандидата в ЄС, має виконати низку вимог щодо зміцнення незалежності антикорупційних органів, підвищення ефективності судової системи та забезпечення прозорості державного управління. З цією метою необхідно забезпечити гармонізацію національного законодавства з Директивою ЄС про боротьбу з корупцією; впровадження рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO) та Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та посилення міжнародного контролю за реалізацією антикорупційних реформ.

Україна вже має потужні цифрові інструменти для боротьби з корупцією, такі як система електронних закупівель ProZorro, портал державних послуг «Дія» та Єдиний державний реєстр декларацій. У поствоєнний період важливо розширити цифровізацію державних послуг для мінімізації впливу чиновників на ухвалення рішень, автоматизувати процеси надання державної допомоги та розподілу міжнародних коштів, запровадивши публічні реєстри отримувачів фінансування та посилити механізми моніторингу і контролю електронних декларацій, зокрема через впровадження штучного інтелекту для виявлення невідповідностей у статках посадовців.

Після війни постане питання оновлення системи правоохоронних органів та забезпечення їхньої незалежності. Для цього необхідно посилити спроможність НАБУ, НАЗК, САП та ДБР у розслідуванні корупційних злочинів, створити механізми захисту від політичного втручання в діяльність цих органів та підвищити рівень підзвітності силових структур через незалежні громадські ради та наглядові комісії.

Поствоєнна відбудова передбачає залучення значних міжнародних інвестицій та грантів. Важливим завданням стане запобігання нецільовому використанню цих коштів. Тому необхідно створити незалежний антикорупційний механізм контролю за розподілом коштів від міжнародних партнерів, забезпечити прозорість будівельних

тендерів та державних контрактів через електронні платформи та запровадити міжнародний аудит фінансової допомоги для запобігання можливим корупційним схемам.

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у боротьбі з корупцією. У поствоєнний період важливо створити постійні антикорупційні громадські ради при органах влади, розширити можливості журналістських розслідувань шляхом надання доступу до відкритих баз даних та розробити механізми захисту викривачів корупції, щоб стимулювати повідомлення про зловживання.

Окремо слід зробити наголос на потребі реформи судової системи, адже без незалежного правосуддя боротьба з корупцією не буде ефективною. Для цього необхідно оновити кадровий склад суддівського корпусу через відкриті конкурси, посилити відповідальність суддів за прийняття необґрунтованих рішень та впровадити антикорупційну перевірку суддів через незалежні міжнародні комісії.

У напрямі вдосконалення антикорупційного законодавства, зважаючи на те, що чинне антикорупційне законодавство потребує удосконалення, важливо забезпечити реалізацію наступних заходів. Перш за все, потрібно усунути законодавчі прогалини, що дозволяють уникати відповідальності за корупційні злочини. Необхідно запровадити конфіскацію незаконно набутого майна чиновників без необхідності доведення їхньої провини у кримінальному порядку (цивільна конфіскація), а також слід розширити механізми декларування доходів і витрат посадовців та їхніх родичів.

Запровадження незалежного контролю за фінансами посадовців також є важливою рекомендацією покращення державної політики у сфері запобігання та протидії корупції в Україні у поствоєнний період. Для цього необхідно вдосконалити механізми фінансового контролю шляхом розширення можливостей моніторингу банківських рахунків та витрат посадових осіб, автоматизованої перевірки відповідності рівня життя доходом державних службовців та запровадження механізму незалежної перевірки джерел доходів політиків.

Поряд із цим варто наголосити на важливості створення незалежного органу моніторингу державних закупівель. Так, корупційні ризики у сфері публічних закупівель можна зменшити через створення незалежного моніторингового комітету для аналізу державних тендерів, впровадження автоматизованого аналізу ризиків у тендерних процедурах та залучення міжнародних експертів для контролю великих державних контрактів.

Загалом, успішна реалізація антикорупційної політики у поствоєнний період стане одним із ключових факторів стабільного розвитку України, її європейської інтеграції та залучення міжнародних інвестицій.

Висновки

Поствоєнний період відкриває можливості для перезавантаження антикорупційної політики в Україні. Ключовими завданнями є реформування правоохоронних органів, розширення цифрових інструментів боротьби з корупцією, забезпечення незалежного судочинства та громадського контролю. Впровадження комплексного підходу до боротьби з корупцією сприятиме не лише економічному розвитку України, але й її успішній інтеграції до Європейського Союзу.

Список використаної літератури

1. Альмужна А. С. Корупція як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса : Фенікс, 2022. С. 142–144.
2. Батиргарєєва В. С. Щодо правових, інституційних та наукових складових протидії корупції в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. Випуск 40. 2020. С. 23–32.
3. Кустова Т. Формування й реалізація антикорупційної політики в системі державної служби України: сучасний стан та шляхи вдосконалення. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2019, вип. 3(42). С 137–143.
4. Ліпенцев А., Войтик О., Мазій Н. Протидія корупції в митних органах у контексті забезпечення ефективності публічного управління. *Ефективність державного управління*, (66), 2021. С. 11–21. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.66.2021.233437>
5. Паутов В. О. Явище корупції та роль органів із протидії корупції. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 3(22), 2019. С. 261–266.
6. Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051.
7. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: затв. Наказом Генерального прокурора від 5 березня 2020 р. № 125. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text)
8. Положення про Національну раду з питань антикорупційної політики: затв. Указом Президента України від 14 жовтня 2014 р. № 808/2014. Офіційний вісник України. 2014. № 84. Ст. 2370.
9. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 р. № 2447-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 24. Ст. 212.

References

1. Al'muzhna A. S. (2022). Koruptsiya yak nehatyvnyy faktor v diyal'nosti pravookhoronnykh orhaniv [Corruption as a negative factor in the activity of law enforcement agencies]. *Ukrainian society in the conditions of martial law: modern challenges and directions of development: materials of Vseukr. of science conf. of young scientists* (Odesa, June 6, 2022) / edited by: Yu. D. Batan, V. S. Kucheryavenko, L. S. Bondarchuk and others; under the editorship M. R. Arakelyan, K. I. Spasova. Odesa: Phoenix. pp. 142–144.
2. Batoryhareyeva V. S. (2020). Shchodo pravovykh, instytutsiynykh ta naukovykh skladovykh protydyi koruptsiyi v Ukraini [Regarding the legal, institutional and scientific components of combating corruption in Ukraine]. *Pytannya borot'by zi zlochynnistyu*, no. 40. pp. 23–32.
3. Kustova T. (2019). Formuvannya y realizatsiya antykoruptsiynoyi polityky v systemi derzhavnoyi sluzhby Ukrainy: suchasnyy stan ta shlyakhy vdoskonalennya [Formation and implementation of anti-corruption policy in the civil service system of Ukraine: current state and ways of improvement]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*, no. 3(42). pp. 137–143.
4. Lipentsev A., Voytyk O., Mazy N. (2021). Prottydiya koruptsiyi v mytnykh orhanakh u konteksti zabezpechennya efektyvnosti publichnoho upravlinnya [Anti-corruption in customs authorities in the context of ensuring the efficiency of public administration]. *Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya*, no. (66). pp. 11–21. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.66.2021.233437>
5. Pautov V. O. (2019). Yavyshche koruptsiyi ta rol' orhaniv iz protydyi koruptsiyi [The phenomenon of corruption and the role of anti-corruption bodies]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya*, no. 3(22), pp. 261–266.
6. Pro Natsional'ne antykoruptsiyne byuro [About the National Anti-Corruption Bureau]: *Law of Ukraine*, dated October 14, 2014 no. 1698-VII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2014. №. 47. Art. 2051.
7. Polozhennya pro Spetsializovanu antykoruptsiynu prokuraturu Ofisu Heneral'noho prokurora [Regulations on the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office of the Office of the Prosecutor General]: approved. By order of the Prosecutor General of March 5, 2020 №. 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text>
8. Polozhennya pro Natsional'nu radu z pytan' antykoruptsiynoyi polityky [Regulations on the National Council on Anti-corruption Policy]: zatv. Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 14 zhovtnya 2014 r. № 808/2014. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy. 2014. № 84. St. 2370.
9. Pro Vyshchyy antykoruptsiynyy sud [About the High Anti-Corruption Court]: *Law of Ukraine*, dated June 7, 2018 № 2447-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2018. № 24. Art. 212.

Б. І. ПАНЧИШИН

аспірант кафедри регіонального та місцевого розвитку
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0001-0754-0443

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ФІНАНСУВАННЯМ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У даній роботі розглянуто пропозиції щодо підвищення ефективності публічного управління фінансування розвитку територіальних громад. В статті визначено, що на практиці існує низка проблем, що ускладнюють процес фінансування розвитку територіальних громад, серед яких можна виділити недостатню прозорість розподілу бюджетних коштів, обмеженість фінансових ресурсів, низьку ефективність механізмів залучення інвестицій, слабку координацію між державними та місцевими органами влади, а також недосконалість правового регулювання у сфері фінансової децентралізації. Тому дослідження питань підвищення ефективності публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад є надзвичайно важливим.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей публічного управління фінансування розвитку територіальних громад та обґрунтуванні пропозицій щодо підвищення його ефективності в сучасних умовах.

У статті визначено, що управління фінансуванням розвитку територіальних громад є одним із ключових аспектів забезпечення їх стійкого економічного зростання та соціального добробуту. Підкреслено, що ефективність цього процесу значною мірою залежить від впровадження сучасних механізмів публічного управління, залучення інноваційних фінансових інструментів та раціонального використання бюджетних коштів. Наголошено на тому, що бюджет територіальної громади є ключовим інструментом для фінансового планування та реалізації місцевих програм. Розглянуто основні моделі фінансування розвитку територіальних громад в розвинених країнах. Обґрунтовано основні напрями використання інструментів фінансового менеджменту в контексті підвищення ефективності публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад.

Результати дослідження показали, що підвищення ефективності публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад є важливим завданням для забезпечення їхнього сталого розвитку. Оптимізація бюджетного планування, диверсифікація джерел фінансування, використання сучасних фінансових інструментів та міжмуніципальне співробітництво є ключовими напрямками покращення фінансової політики місцевого самоврядування. Впровадження зазначених заходів сприятиме підвищенню фінансової спроможності громад та реалізації стратегічних програм їхнього розвитку.

Ключові слова: ефективність, публічне управління, дорожнє фінансування розвитку територіальних громад, держава.

B. I. PANCHYSHYN

Postgraduate Student at the Regional and Local Development
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0001-0754-0443

IMPROVING THE EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION OF FINANCING THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

This paper examines proposals for improving the efficiency of public management of financing for the development of territorial communities. The article identifies that in practice there are a number of problems that complicate the process of financing the development of territorial communities, including insufficient transparency in the distribution of budget funds, limited financial resources, low efficiency of investment attraction mechanisms, weak coordination between state and local authorities, as well as imperfect legal regulation in the field of financial decentralization. Therefore, research into issues of improving the efficiency of public management of financing for the development of territorial communities is extremely important.

The purpose of the article is to study the features of public management of financing for the development of territorial communities and to substantiate proposals for improving its efficiency in modern conditions.

The article identifies that the management of financing for the development of territorial communities is one of the key aspects of ensuring their sustainable economic growth and social well-being. It is emphasized that the effectiveness of this process largely depends on the implementation of modern public management mechanisms, the involvement of innovative financial instruments and the rational use of budget funds. It is emphasized that the budget of a territorial community is a key tool for financial planning and implementation of local programs. The main models of financing the development

of territorial communities in developed countries are considered. The main directions of using financial management tools in the context of increasing the efficiency of public management of financing the development of territorial communities are substantiated.

The results of the study showed that increasing the efficiency of public management of financing the development of territorial communities is an important task for ensuring their sustainable development. Optimization of budget planning, diversification of funding sources, use of modern financial instruments and intermunicipal cooperation are key areas for improving the financial policy of local self-government. The implementation of these measures will contribute to increasing the financial capacity of communities and the implementation of strategic programs for their development.

Key words: *efficiency, public administration, road financing for the development of territorial communities, state.*

Постановка проблеми

В умовах децентралізації та реформування системи місцевого самоврядування в Україні питання ефективного публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад набуває особливої актуальності. Сучасні виклики, зокрема наслідки військових дій, необхідність відновлення критичної інфраструктури, адаптація бюджетної політики до змін у державних та міжнародних фінансових потоках, а також посилення цифровізації фінансового управління, потребують нових підходів до фінансування розвитку територіальних громад. Водночас забезпечення сталого соціально-економічного розвитку громад вимагає ефективного використання бюджетних ресурсів, залучення додаткових фінансових джерел та оптимізації механізмів фінансового управління.

Однак на практиці існує низка проблем, що ускладнюють процес фінансування розвитку територіальних громад. Серед основних можна виділити недостатню прозорість розподілу бюджетних коштів, обмеженість фінансових ресурсів, низьку ефективність механізмів залучення інвестицій, слабку координацію між державними та місцевими органами влади, а також недосконалість правового регулювання у сфері фінансової децентралізації. Крім того, рівень фінансової самостійності багатьох громад залишається низьким, що обмежує їх можливості щодо реалізації стратегічних проєктів розвитку.

З огляду на це, дослідження шляхів підвищення ефективності публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад є надзвичайно важливим. Це дозволить розробити рекомендації щодо вдосконалення фінансового менеджменту на місцевому рівні, запровадження інноваційних механізмів фінансування, покращення контролю за використанням бюджетних коштів та підвищення фінансової стійкості громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Особливості фінансового забезпечення територіальних громад вивчає багато науковців, зокрема, Богач М. [6], Варцаба В. [7], Галько І. [1], Дегтяр А. [2], Качула С. [3], Коробчук Т. [4], Лисяк Л. [3], Подзізей О. [4], Сенищ П. [5], Синявська Л. [6], Соболь Р. [2], Фугело П. [5], Шолудько О. [6] та інші. Їх наукові публікації присвячені дослідженню теоретичних аспектів цієї проблематики в умовах децентралізації, вивченню особливостей фінансового забезпечення відновлення конкурентоспроможності територіальних громад в Україні, розгляду економічних передумов й аналізу стану фінансової децентралізації, фінансово-бюджетної підтримки соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах війни. Водночас, для ефективного фінансування розвитку територіальних громад надзвичайно важливе значення має підвищення ефективності публічного управління, що актуалізує необхідність проведення глибоких наукових досліджень у даному напрямі.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в дослідженні особливостей публічного управління фінансування розвитку територіальних громад та обґрунтуванні пропозицій щодо підвищення його ефективності в сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження

Управління фінансуванням розвитку територіальних громад є одним із ключових аспектів забезпечення їх стійкого економічного зростання та соціального добробуту. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від впровадження сучасних механізмів публічного управління, залучення інноваційних фінансових інструментів та раціонального використання бюджетних коштів.

Бюджет територіальної громади є ключовим інструментом для фінансового планування та реалізації місцевих програм. Станом на 2024 рік, більшість територіальних громад України стикаються з проблемою недостатності власних доходів. За даними Державної служби статистики України, податкові надходження громад становлять приблизно 60 % їхнього загального бюджету, а інші 40 % – це державні трансфери (субвенції та дотації). Найбільшу частку власних надходжень складають податки на доходи фізичних осіб (ПДФО) – 62–65 % місцевих бюджетів [7].

Розглянемо основні моделі фінансування розвитку територіальних громад в розвинених країнах [8]:

1. Бюджетне фінансування.

У багатьох країнах значну роль у фінансуванні розвитку територіальних громад відіграють державні бюджети. Зокрема, в країнах ЄС значна частина коштів надходить з фондів Європейського Союзу, які спрямовані на розвиток інфраструктури, покращення екологічної ситуації та підтримку малого і середнього бізнесу. Наприклад, у Польщі значна частина фінансування розвитку громад забезпечується за рахунок дотацій з європейських структурних і інвестиційних фондів.

2. Місцеві бюджети.

У ряді країн місцеві бюджети формуються за рахунок податкових надходжень, зборів та інших доходів, що дозволяє громадам самостійно розпоряджатися фінансовими ресурсами. Важливим аспектом є ефективність використання цих коштів та їх прозорість, що підвищує довіру населення до місцевої влади. У Швеції, наприклад, громади мають високий рівень автономії у фінансових питаннях, що дозволяє їм ефективно планувати та реалізовувати місцеві проекти.

3. Приватні інвестиції.

Приватні інвестиції є ще одним важливим джерелом фінансування розвитку територіальних громад. Інвестори можуть бути залучені до фінансування інфраструктурних проектів, будівництва житлових та комерційних об'єктів, розвитку туризму та інших галузей. Прикладом успішного залучення приватних інвестицій є практика публічно-приватного партнерства у Великобританії, де приватні компанії беруть участь у фінансуванні та управлінні інфраструктурними проектами.

4. Міжнародні фінансові інституції.

Міжнародні фінансові інституції, такі як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та інші, надають фінансову підтримку для розвитку територіальних громад через кредити, гранти та технічну допомогу. Так, у Бразилії проекти розвитку місцевих громад часто фінансуються за рахунок кредитів Світового банку, що дозволяє реалізовувати великі інфраструктурні проекти.

Ресурси, що надаються місцевим органам влади в багатьох європейських країнах, відіграють важливу роль, оскільки забезпечують їх фінансову незалежність. У скандинавських і балтійських країнах, Німеччині та Польщі існує чотири основні категорії надходжень до місцевих бюджетів:

- податкові надходження,
- неподаткові надходження,
- доходи від операцій з капіталом,
- трансферти.

Однак основними джерелами залишаються податкові доходи та дотації і субвенції.

Бюджетна залежність від державних трансфертів означає, що громади мають обмежену фінансову автономію. У сільських громадах частка субвенцій сягає 70–80 % бюджету, що робить їх надзвичайно вразливими до змін у державній фінансовій політиці. Це підкреслює важливість збалансованого планування і пошуку нових джерел фінансування. Ефективне фінансування розвитку територіальних громад вимагає запровадження сучасних методів бюджетного планування, зокрема програмно-цільового методу. Його застосування дозволяє забезпечити більш раціональний розподіл бюджетних ресурсів та їх використання відповідно до стратегічних пріоритетів громади.

Основні заходи, що реалізуються в межах програмно-цільового методу, включають:

- запровадження середньострокового бюджетного планування;
- автоматизація процесів обліку та контролю фінансових потоків;
- удосконалення механізму громадського контролю за виконанням місцевих бюджетів.

Зменшення залежності громад від державних субвенцій та трансфертів сприяє їх фінансовій незалежності та гнучкості у реалізації власних проектів розвитку. Для цього важливо розширювати джерела фінансування шляхом:

- залучення інвестицій, у тому числі через державно-приватне партнерство;
- використання грантових програм та міжнародної технічної допомоги;
- розвитку місцевого бізнесу та розширення бази місцевого оподаткування.

Загалом, диверсифікація джерел фінансування дозволяє територіальним громадам забезпечити стабільність доходів і зменшити фінансові ризики. Одним із перспективних напрямів є використання механізмів партисипативного фінансування, що передбачає активну участь громади у процесі залучення коштів через краудфандингові платформи та добровільні внески. Також слід розглядати можливості впровадження муніципальних облігацій як інструменту залучення додаткового капіталу на реалізацію важливих інфраструктурних проектів. Важливим аспектом є розвиток місцевого самозабезпечення через підтримку малого та середнього підприємництва, що сприятиме наповненню місцевого бюджету та створенню нових робочих місць.

Для підвищення ефективності фінансового управління доцільно застосовувати інструменти фінансового аналізу та прогнозування, а також впроваджувати цифрові рішення, які дозволяють автоматизувати бюджетні процеси.

Основні напрями використання інструментів фінансового менеджменту представлені в табл. 1.

Об'єднання ресурсів кількох територіальних громад для спільного фінансування інфраструктурних або соціальних проектів сприяє оптимізації витрат та підвищенню ефективності реалізації місцевих ініціатив. Форми такого співробітництва можуть включати:

- спільне фінансування інвестиційних проектів;
- створення міжмуніципальних підприємств;
- координацію зусиль у сфері залучення міжнародної допомоги.

Таблиця 1

Основні напрями використання інструментів фінансового менеджменту

Напрями	Їх опис
Фінансовий аналіз та прогнозування	Використання аналітичних методів та моделей для оцінки фінансового стану громади, прогнозування доходів та витрат, що дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення
Автоматизація фінансових процесів	Впровадження електронних систем управління бюджетом сприяє підвищенню прозорості фінансових операцій та зменшенню впливу людського фактора на прийняття рішень
Системи моніторингу та оцінки ефективності використання коштів	Запровадження механізмів контролю за ефективністю бюджетних витрат дозволяє запобігти фінансовим зловживанням та забезпечити результативне використання ресурсів
Стратегічне фінансове планування	Розробка довгострокових фінансових стратегій сприяє забезпеченню стабільності бюджету громади та досягненню її соціально-економічних цілей
Фінансовий контроль та аудит	Регулярний внутрішній та зовнішній аудит фінансових операцій дозволяє виявляти ризики, запобігати корупції та підвищувати довіру до місцевої влади
Цифровізація управління фінансами	Використання технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект та великі дані, забезпечує ефективний контроль за фінансовими потоками та підвищує рівень фінансової безпеки громад

Джерело: власні узагальнення.

Висновки

Отже, підвищення ефективності публічного управління фінансуванням розвитку територіальних громад є важливим завданням для забезпечення їхнього сталого розвитку. Оптимізація бюджетного планування, диверсифікація джерел фінансування, використання сучасних фінансових інструментів та міжмуніципальне співробітництво є ключовими напрямками покращення фінансової політики місцевого самоврядування. Впровадження зазначених заходів сприятиме підвищенню фінансової спроможності громад та реалізації стратегічних програм їхнього розвитку.

Список використаної літератури

1. Галько І.М. Теоретичні аспекти фінансового забезпечення розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Випуск 6 (128). 2017. С. 127–131.
2. Дегтяр А.О., Соболев Р.Г. Фінансове забезпечення розвитку ОТГ. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2019. № 1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Ttpdu_2019_1_40 (дата звернення 18.02.2025).
3. Лисяк Л.В., Качула С.В. Фінансове забезпечення розвитку територій в умовах децентралізації. Теоретичні та практичні питання узгодження інтересів розвитку територіальної системи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (31 жовтня 2020 року). Харків. 2020. С. 147–149.
4. Подзізей О.О., Коробчук Т.І. Фінансове забезпечення відновлення конкурентоспроможності територіальних громад в Україні. Економіка та суспільство. Випуск 48/2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2188> (дата звернення 18.02.2025). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-11>
5. Сенищ П., Фугело П. Фінансово-бюджетна підтримка соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. № 39. С. 45–52.
6. Синявська Л., Шолудько О., Богач М. Фінансова децентралізація: економічні передумови та сучасний стан. Вісник ЛНАУ. Економіка АПК, 2021. 28. С. 57–62.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 14.02.2025 р.).
8. Robert H. Pittman, Rhonda Phillips, Amanda Sutt. Rebooting Local Economies: Howto Build Prosperous Communities. Publisher by Business Expert Press. 2022. 164 p.

References

1. Hal'ko I. M. (2017). Teoretychni aspekty finansovoho zabezpechennya rozvytku terytorial'nykh hromad v umovakh detsentralizatsiyi [Theoretical aspects of financial support for the development of territorial communities in conditions of decentralization]. *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny*. Issue 6 (128). pp. 127–131.
2. Dyehtyar A. O., Sobol' R. H. (2019). Finansove zabezpechennya rozvytku OTH [Financial support for the development of OTG]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya*. no. 1. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Ttpdu_2019_1_40.
3. Lysyak L. V., Kachula S. V. (2020). Finansove zabezpechennya rozvytku terytoriy v umovakh detsentralizatsiyi [Financial support for the development of territories in conditions of decentralization]. *Teoretychni ta praktychni pytannya*

uz·hodzhennya interesiv rozvytku terytorial'noyi systemy. Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi (31 zhovtnya 2020 roku). Kharkiv. pp. 147–149.

4. Podzizey O.O., Korobchuk T.I. (2023). Finansove zabezpechennya vidnovlennya konkurentospromozhnosti terytorial'nykh hromad v Ukrayini [Financial support for restoring the competitiveness of territorial communities in Ukraine.]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Issue 48. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2188> DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-11>

5. Senyshch P., Fuhelo P. (2022). Finansovo-byudzhetna pidtrymka sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku terytorial'nykh hromad v umovakh viyny [Financial and budgetary support for the socio-economic development of territorial communities in the conditions of war]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. no. 39. pp. 45–52.

6. Sinyavska L., Sholudko O., Bogach M. (2021). Finansova detsentralizatsiya: ekonomichni peredumovy ta suchasnyy stan. Visnyk LNAU [Financial decentralization: economic prerequisites and current state]. *Bulletin of LNAU. Economy of agro-industrial complex*. no. 28. pp. 57–62.

7. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Robert H. Pittman, Rhonda Phillips, Amanda Sutt. Rebooting Local Economies: Howto Build Prosperous Communities. Publisher by Business Expert Press. 2022. 164 p.

М. М. ПІНТОХА

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0002-5539-9015

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються пріоритети державної політики у банківській сфері та безпекові аспекти, пов'язані з ними. Стверджено, що в сучасних умовах існує нагальна потреба у вдосконаленні механізмів державної політики у банківській сфері саме з урахуванням безпекового аспекту, що включає розробку нових регуляторних стратегій, посилення фінансового моніторингу, впровадження сучасних технологій у сфері кібербезпеки та формування ефективної системи кризового реагування. Тому визначення пріоритетів державної політики у банківському секторі з точки зору безпеки є актуальним завданням, яке потребує комплексного аналізу та системного підходу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетів державної політики у банківській сфері з позиції безпекових аспектів.

В статті наголошено на тому, що з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну багато сфер зазнали незворотних змін у своїй діяльності, тому щоб гарантувати належний безпековий рівень, банки зосереджуються на зміцненні власної банківської безпеки. Проаналізовано основні показники банківського сектору України. Дано оцінку загроз для банківської сфери України в сучасних умовах, які здійснюють значний негативний вплив на банківську систему. Підкреслено, що усвідомлення внутрішніх та зовнішніх загроз дозволяє створити надійну систему забезпечення безпеки банку, спрямовану на ефективне виконання поставлених завдань, і при цьому система безпеки банку повинна перебувати у постійному розвитку та адаптуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Обґрунтовано основні пріоритети державної політики у банківській сфері з безпекової позиції.

Результати дослідження показали, що державна політика у банківській сфері має бути орієнтована на забезпечення її стабільності та безпеки. Підсумовано, що стійкість банківської системи залежить від здатності банків оперативно реагувати на виклики, адаптувати свою діяльність до нових реалій та підтримувати фінансову інфраструктуру країни. Наголошено на тому, що врахування сучасних загроз і викликів дозволить підвищити довіру до фінансових установ та сприятиме зміцненню економічної безпеки країни.

Ключові слова: пріоритети, державна політика, банківська сфера, безпека, воєнний стан, банки.

М. М. PINTOKHA

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0002-5539-9015

PRIORITIES OF STATE POLICY IN THE BANKING SECTOR: SECURITY ASPECT

The article examines the priorities of state policy in the banking sector and the security aspects associated with them. It is argued that in modern conditions there is an urgent need to improve the mechanisms of state policy in the banking sector, taking into account the security aspect, which includes the development of new regulatory strategies, strengthening financial monitoring, introducing modern technologies in the field of cybersecurity and forming an effective crisis response system. Therefore, determining the priorities of state policy in the banking sector from the point of view of security is an urgent task that requires a comprehensive analysis and a systematic approach.

The purpose of the article is to substantiate the priorities of state policy in the banking sector from the point of view of security aspects.

The article emphasizes that with the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine, many areas have undergone irreversible changes in their activities, therefore, in order to guarantee the proper level of security, banks are focusing on strengthening their own banking security. The main indicators of the banking sector of Ukraine are analyzed. The article provides an assessment of threats to the banking sector of Ukraine in modern conditions, which have a significant negative impact on the banking system. It is emphasized that awareness of internal and external threats allows creating a reliable system for ensuring bank security, aimed at effectively fulfilling the tasks set, and at the same time, the bank security system must be in constant development and adapt to changes in the external and internal environment. The main priorities of state policy in the banking sector from a security perspective are substantiated.

The results of the study showed that state policy in the banking sector should be focused on ensuring its stability and security. It is concluded that the stability of the banking system depends on the ability of banks to promptly respond

to challenges, adapt their activities to new realities and support the country's financial infrastructure. It is emphasized that taking into account modern threats and challenges will increase trust in financial institutions and contribute to strengthening the country's economic security.

Key words: *priorities, state policy, banking sector, security, martial law, banks.*

Постановка проблеми

У сучасних умовах глобалізації та зростаючих фінансових ризиків питання забезпечення безпеки банківської системи набуває критичного значення для стійкості національної економіки. Банківський сектор є стратегічно важливою складовою фінансової системи держави, а його стабільність безпосередньо впливає на економічне зростання, інвестиційний клімат та довіру громадян до фінансових інститутів. З одного боку, банки повинні відповісти викликам кіберзагроз, фінансового шахрайства та економічної нестабільності. З іншого боку, необхідно враховувати геополітичні фактори, що посилюють ризики зовнішнього втручання, санкційного тиску та макро-економічної турбулентності.

Незважаючи на численні заходи, що вживаються державними регуляторами, існує нагальна потреба у вдосконаленні механізмів державної політики у банківській сфері саме з урахуванням безпекового аспекту. Це включає розробку нових регуляторних стратегій, посилення фінансового моніторингу, впровадження сучасних технологій у сфері кібербезпеки та формування ефективної системи кризового реагування. Отже, визначення пріоритетів державної політики у банківському секторі з точки зору безпеки є актуальним завданням, яке потребує комплексного аналізу та системного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У науковій літературі існує значна кількість публікацій, присвячених особливостям функціонування банківського сектору. Зокрема, варто згадати таких дослідників як Еркес О. [1], Калита О. [1], Кириченко К. [4], Котік Б. [2], Крилова О. [4], Мирончук В. [3; 4], Мирошніченко Ю. [4], Прокопенко Н. [3], Смолінська С. [2], Сундук Т. [1], Тимошик Н. [4], Халімон Т. [5], Шепель І. [3] та багато інших.

Проте велика кількість статей, у яких вивчається проблематика функціонування банківського сектору, зокрема, в умовах дії воєнного стану в Україні, все ж не є свідченням вирішення проблеми оптимальності, достатності та якості публічного управління безпекою банківської сфери України, що вимагає глибоких наукових досліджень у даному напрямку. Зокрема, мова йде про потребу дослідження пріоритетів державної політики у сфері діяльності банків України з позиції безпекових аспектів.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетів державної політики у банківській сфері з позиції безпекових аспектів.

Викладення основного матеріалу дослідження

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну багато сфер зазнали незворотних змін у своїй діяльності. Щоб гарантувати належний безпековий рівень, банки зосереджуються на зміцненні власної банківської безпеки.

Важливо відзначити, що банківський сектор показав високі результати функціонування протягом 2022 року, незважаючи на виклики воєнного часу. Детальніше дані щодо динаміки функціонування банківських установ в Україні протягом 2019–2022 рр. можна побачити в таблиці 1.

Інформація, представлена у таблиці 1, вказує на те, що в цілому, банківському сектору вдалося зберегти стабільні позиції на ринку, незважаючи на значні трансформації, викликані нестабільною ситуацією в країні, пандемічними тенденціями та активними воєнними діями. Враховуючи можливий довготривалий ефект воєнного стану, банківському сектору важливо розуміти, як ефективно діяти в майбутньому, враховуючи очевидні та потенційні ризики такого середовища.

У сучасних умовах ведення воєнних дій банківська система України зазнає значного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз, найпоширенішим з яких є ті, які здійснюють значний негативний вплив на банківську систему (рис. 1).

Поряд із тими, які вказані на рис. 1, найбільшою загрозою сьогодення є війна. Усвідомлення внутрішніх та зовнішніх загроз дозволяє створити надійну систему забезпечення безпеки банку, спрямовану на ефективне виконання поставлених завдань. При цьому система безпеки банку повинна перебувати у постійному розвитку та адаптуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Це необхідно для підвищення конкурентоспроможності вітчизняного банківського сектора, стійкості та стабільності роботи якого визначають фінансову рівновагу в країні та забезпечують перехід до інноваційної моделі зростання національної економіки.

Отже, узагальнюючи сказане і враховуючи сучасний стан українського суспільства, спотворений війною, до ключових викликів у банківській сфері можна віднести:

1. Кіберзагрози та фінансове шахрайство. Зростання кількості хакерських атак, фішингових схем і незаконних фінансових операцій ставить під загрозу безпеку банківських установ. Основні типи кіберзагроз включають:

Таблиця 1

Основні показники банківського сектору України протягом 2019–2022 рр.

Показники	2019р.	2020р.	2021р.	2022р.	2022р. в % до 2019р.
Кількість діючих банків	75	73	71	67	89,3
Загальні балансові показники (млрд грн)					
Загальні активи	1 982	2 206	2 358	2 717	137,1
у т. ч. в іноземній валюті	718	746	679	819	114,1
Чисті активи	1 493	1 823	2 053	2 354	157,7
у т. ч. в іноземній валюті	492	585	583	731	14,6
Валові кредити суб'єктам господарювання	822	749	796	801	97,4
у т. ч. в іноземній валюті	381	332	292	281	73,8
Чисті кредити суб'єктам господарювання	415	432	540	529	127,5
Валові кредити фізичним особам	207	200	243	210	101,4
у т. ч. в іноземній валюті	38	31	21	13	34,2
Чисті кредити фізичним особам	143	149	200	134	93,7
Кошти суб'єктів господарювання	525	681	800	943	179,6
у т. ч. в іноземній валюті	191	233	233	317	166,0
Кошти фізичних осіб	552	682	727	934	169,2
у т. ч. в іноземній валюті	238	285	270	340	142,9
Фінансові результати (млрд. грн)					
Чисті процентні доходи	78.9	84.8	117.6	151.6	192,1
Чисті комісійні доходи	44.0	46.5	58.0	50.1	113,9
Відрахування в резерви	10.7	31.0	3.4	118.8	1110,3
Чистий прибуток/збиток	58.4	39.7	77.4	24.7	42,3

Джерело: [6].

- фішинг та соціальна інженерія. Шахраї використовують підроблені електронні листи, сайти та телефонні дзвінки для отримання конфіденційних даних клієнтів;
- зловмисне програмне забезпечення. Віруси, трояни та програми-вимагачі можуть паралізувати роботу банківських систем, вимагаючи викуп за розблокування доступу;
- DDoS-атаки. Хакери перевантажують сервери банків, унеможливаючи надання послуг клієнтам;
- злом внутрішніх систем. Недостатній рівень захисту внутрішніх мереж дозволяє зловмисникам отримати доступ до критично важливих фінансових даних.

Рис. 1. Загрози для банківської сфери України в сучасних умовах

Джерело: власні узагальнення

2. Макроекономічна нестабільність. Інфляційні процеси, коливання валютного курсу та боргові кризи можуть спричинити серйозні фінансові потрясіння. Основні фактори макроекономічної нестабільності в сучасних умовах:

- різкі зміни валютних курсів. Девальвація або ревальвація національної валюти може суттєво впливати на фінансові показники банків;

- інфляція. Високий рівень інфляції знижує купівельну спроможність населення та зменшує обсяги депозитів;
- банківські кризи. Недостатність ліквідності, паніка серед вкладників та проблеми з капіталізацією можуть спричинити банкрутство банківських установ.

3. Геополітичні ризики. Санкційний тиск, економічні блокади та міжнародні конфлікти безпосередньо впливають на діяльність банківських установ. Основні аспекти геополітичних викликів можна охарактеризувати наступним чином:

- санкції проти фінансових установ. Обмеження на міжнародні транзакції можуть ускладнити діяльність банків;
- політична нестабільність. Конфлікти та політичні зміни можуть призводити до посилення регуляторного контролю та обмеження доступу до міжнародних фінансових ринків;
- торгова війна та економічні блокади. Обмеження на торгівлю та фінансові операції можуть призвести до значних фінансових втрат.

4. Регуляторні виклики. Постійне оновлення законодавства та посилення вимог щодо фінансового моніторингу вимагають від банків швидкої адаптації до нових умов. До регуляторних викликів можна віднести наступні:

- зміни у податковій політиці. Нові податки та збори можуть впливати на прибутковість банківської діяльності;

- посилення вимог до звітності. Регулятори впроваджують нові стандарти звітності, що ускладнює роботу банків;

- боротьба з відмиванням грошей. Збільшення контролю за фінансовими операціями потребує значних інвестицій у системи моніторингу та відповідності міжнародним нормам.

Для забезпечення стабільності банківської системи необхідно чітко визначення державних пріоритетів. Основні пріоритети державної політики в цій сфері включають ті, що показані в табл. 2.

Таблиця 2

Основні пріоритети державної політики у банківській сфері з безпекової позиції

Пріоритети	Їх характеристики
Посилення фінансового моніторингу та контролю	Регулятори повинні вдосконалювати механізми виявлення та запобігання незаконним фінансовим операціям, зокрема щодо відмивання коштів та фінансування тероризму
Розвиток кібербезпеки	Впровадження сучасних технологій захисту інформації, підвищення рівня цифрової грамотності працівників банківського сектору та створення спеціалізованих центрів реагування на кіберзагрози
Підвищення стійкості банків до економічних шоків	Створення механізмів швидкого реагування на фінансові кризи, посилення вимог до капіталізації банків та диверсифікація їхніх активів
Міжнародна співпраця	Взаємодія з міжнародними фінансовими інституціями, обмін досвідом у сфері регулювання банківського сектору та впровадження міжнародних стандартів безпеки

Джерело: власні узагальнення.

Для ефективного впровадження державної політики у банківській сфері необхідні такі заходи:

- посилення контролю за діяльністю банків через незалежні аудитори та державні органи;
- створення механізмів підтримки фінансових установ у разі кризових ситуацій;
- інвестиції у новітні технології для підвищення безпеки банківських операцій;
- посилення санкцій за порушення у фінансовій сфері та вдосконалення механізмів їхнього розслідування.

Отже, державна політика у банківській сфері має бути орієнтована на забезпечення її стабільності та безпеки. Врахування сучасних загроз і викликів дозволить підвищити довіру до фінансових установ та сприятиме зміцненню економічної безпеки країни.

Висновки

Отже, пріоритети державної політики у банківській сфері набули особливої значущості для забезпечення фінансової безпеки держави. Державні банки відіграють ключову роль у підтримці економічної стабільності та захисті прав громадян, забезпечуючи безперервність банківських послуг, кредитування стратегічно важливих секторів економіки та соціальну підтримку населення. Окрім цього, банківські установи активно працюють над впровадженням нових стандартів безпеки, включаючи фізичну безпеку працівників та клієнтів, а також захист інформаційних і технологічних систем.

Стійкість банківської системи залежить від здатності банків оперативного реагувати на виклики, адаптувати свою діяльність до нових реалій та підтримувати фінансову інфраструктуру країни. Успішна реалізація стратегічних цілей банків не тільки сприяє короткостроковій стабілізації, але й створює основу для майбутнього економічного відновлення в повоєнний період.

Список використаної літератури

1. Еркес О., Калита О., Сундук Т. Банківська система України в умовах війни. *Scientia·Fructuosa* (Вісник Київського національного торговельно-економічного університету), 2022, 144(4), С. 122–133.
2. Котік Б. С., Смолінська С. Д. Функціонування банківського сектору України в період воєнного стану. *Молодий вчений*, № 10(122), 2023. С. 213–217. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-42>
3. Прокопенко Н. С., Мирончук В. М., Шепель І. В. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. Випуск 41. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1556/1497> (дата звернення: 25. 09.2024).
4. Тимошик Н., Крилова О., Мирошниченко Ю., Кириченко К., Мирончук В. Дилеми та шляхи вирішення функціонування банківської системи України в умовах воєнного стану. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2022, 5(46), 40–53. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.46.2022.3905> (дата звернення: 25. 09.2024).
5. Халімон Т. М. Принципи (засади) організації та здійснення банківської діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 4(25). Т 3. С. 231–239.
6. Огляд банківського сектору. Лютий 2023. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4) (дата звернення: 14.02.2025).

References

1. Erkes O., Kalyta O., Sunduk T. (2022). Bankivs'ka systema Ukrainy v umovakh viyny [The banking system of Ukraine in the conditions of war]. *Scientia·Fructuosa (Visnyk Kyivskoho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu)*. no. 144(4), pp. 122–133.
2. Kotik B. S., Smolins'ka S. D. (2023). Funktsionuvannya bankivs'koho sektoru Ukrainy v period voyennoho stanu [The functioning of the banking sector of Ukraine during the period of martial law]. *Molodyy vchenyy*, no. № 10(122). pp. 213–217. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-42>
3. Prokopenko N. S., Myronchuk V. M., Shepel' I. V. (2022). Pryntsypy funktsionuvannya bankivs'koyi systemy Ukrainy v umovakh viyny [The principles of functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of war]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vypusk 41. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/1556/1497>
4. Tymoshyk N., Krylova O., Myroshnychenko YU., Kyrychenko K., Myronchuk V. (2022). Dylemy ta shlyakhy vyrishennya funktsionuvannya bankivs'koyi systemy Ukrainy v umovakh voyennoho stanu [Dilemmas and ways to solve the functioning of the banking system of Ukraine in the conditions of martial law]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, no. 5(46), pp. 40–53. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.5.46.2022.3905>
5. Khalimon T. M. (2018). Pryntsypy (zasady) orhanizatsiyi ta zdiysnennya bankivs'koyi diyal'nosti [Principles (fundamentals) of the organization and implementation of banking activities]. *Prykarpat's'kyi yurydychnyy visnyk*. Vyp. 4(25). T. 3. pp. 231–239.
6. Ohlyad bankivs'koho sektoru [Banking Sector Review]. Lyuty 2023. Retrieved from: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4](https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2023-02.pdf?v=4)

І. І. ПРОКОПІВ

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0006-8517-2072

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДОРОЖНІМ ГОСПОДАРСТВОМ

У даній роботі розглянуто нормативне забезпечення публічного управління дорожнім господарством в Україні. В статті визначено, що у сфері публічного управління дорожнім господарством існує низка проблем, зокрема недостатня нормативно-правова база, що регламентує планування, фінансування, утримання та контроль за станом автомобільних доріг. Незважаючи на наявність законодавчих актів та державних програм, нормативне забезпечення дорожнього господарства залишається фрагментарним і не завжди відповідає сучасним викликам, що підвищує актуальність досліджень у даному напрямку. Відповідно до цього метою статті є дослідження особливостей нормативного забезпечення публічного управління дорожнім господарством в сучасних умовах.

В статті відзначено, що нормативно-правова база, що регулює сферу дорожнього господарства, складається з Конституції України, законів, урядових постанов, державних програм, нормативних актів органів місцевого самоврядування та галузевих стандартів. Основними законодавчими актами є Закон України «Про автомобільні дороги», Закон «Про джерела фінансування дорожнього господарства», Бюджетний кодекс України та інші нормативно-правові документи. Проаналізовано основні проблеми нормативного забезпечення, які існують на даний час у сфері дорожнього господарства. Обґрунтовано шляхи, які потрібні для покращення нормативно-правового регулювання у сфері дорожнього господарства.

Результати дослідження показали, що для вдосконалення нормативного забезпечення необхідно забезпечити реформування законодавства, посилення фінансової підтримки, розвиток державно-приватного партнерства, цифровізацію процесів управління та підвищення ролі місцевого самоврядування. Підкреслено, що реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності управління дорожнім господарством, покращенню якості доріг та забезпеченню стабільного розвитку транспортної інфраструктури України. Узагальнено, що удосконалення нормативно-правової бази дорожнього господарства є невід'ємною складовою сталого економічного розвитку країни та підвищення рівня безпеки й комфорту учасників дорожнього руху.

Ключові слова: нормативне забезпечення, публічне управління, дорожнє господарство, законодавство, нормативні документи, держава.

І. І. PROKOPIV

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0006-8517-2072

REGULATORY SUPPORT FOR PUBLIC ROAD MANAGEMENT

This paper examines the regulatory framework for public road management in Ukraine. The article identifies that there are a number of problems in the field of public road management, in particular, an insufficient regulatory framework that regulates planning, financing, maintenance and control over the condition of roads. Despite the existence of legislative acts and state programs, the regulatory framework for road management remains fragmentary and does not always meet modern challenges, which increases the relevance of research in this area. Accordingly, the purpose of the article is to study the features of the regulatory framework for public road management in modern conditions. The article notes that the regulatory framework governing the road management sector consists of the Constitution of Ukraine, laws, government resolutions, state programs, regulatory acts of local governments and industry standards. The main legislative acts are the Law of Ukraine "On Highways", the Law "On Sources of Financing of Road Management", the Budget Code of Ukraine and other regulatory documents. The main problems of regulatory support that currently exist in the field of road management are analyzed. The ways that are needed to improve regulatory and legal regulation in the field of road management are substantiated.

The results of the study showed that in order to improve regulatory support, it is necessary to ensure the reform of legislation, strengthen financial support, develop public-private partnerships, digitalize management processes and increase the role of local government. It is emphasized that the implementation of these measures will contribute to increasing the efficiency of road management, improving the quality of roads and ensuring the stable development of the transport infrastructure of Ukraine. It is summarized that improving the regulatory and legal framework of road

management is an integral part of the country's sustainable economic development and increasing the level of safety and comfort of road users.

Key words: *regulatory support, public administration, road management, legislation, regulatory documents, state.*

Постановка проблеми

Ефективне функціонування дорожнього господарства є ключовим чинником соціально-економічного розвитку держави, оскільки транспортна інфраструктура забезпечує мобільність населення, розвиток бізнесу та інтеграцію регіонів. Однак у сфері публічного управління дорожнім господарством існує низка проблем, зокрема недостатня нормативно-правова база, що регламентує планування, фінансування, утримання та контроль за станом автомобільних доріг.

Незважаючи на наявність законодавчих актів та державних програм, нормативне забезпечення дорожнього господарства залишається фрагментарним і не завжди відповідає сучасним викликам. Серед основних проблем можна виокремити відсутність узгодженості між державними та місцевими органами влади, неефективний механізм фінансування, недостатню правову базу для державно-приватного партнерства, а також неврегульованість питань щодо цифровізації управлінських процесів у галузі.

Зважаючи на важливість дорожнього господарства для економічного розвитку країни, дослідження нормативного забезпечення публічного управління в цій сфері є актуальним і необхідним для вдосконалення правових механізмів та підвищення ефективності управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання публічного управління сферою дорожнього будівництва досліджується у працях багатьох науковців. Зокрема, варто згадати таких вчених як Безуглий А. [1], Захарова Т. [1], Іванченко В. [1], Іщенко Н. [4; 6], Краснюк В. [2], Непомнящий О. [3], Новаковська І. [4], Серeda Ю. [5], Стасюк Б. [1], Стецюк М. [6], Янчук М. [1] та багато інших. Вони розглядають багатоаспектність даної проблематики, зважаючи на невідомий розвиток дорожнього господарства в сучасних умовах.

Проте залишаються актуальними дослідження, пов'язані із нормативним забезпеченням досліджуваної сфери, зважаючи на мінливість законодавства та колізії між різними нормативними документами, що зумовило вибір напрямку та теми даної статті.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в дослідженні особливостей нормативного забезпечення публічного управління дорожнім господарством в сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження

Нормативно-правова база, що регулює сферу дорожнього господарства, складається з Конституції України, законів, урядових постанов, державних програм, нормативних актів органів місцевого самоврядування та галузевих стандартів. Основними законодавчими актами є Закон України «Про автомобільні дороги», Закон «Про джерела фінансування дорожнього господарства», Бюджетний кодекс України та інші нормативно-правові документи.

Закон України «Про автомобільні дороги» є основним нормативно-правовим актом, що регулює правові, економічні та організаційні засади функціонування дорожньої інфраструктури в Україні [7]. Він був прийнятий 8 вересня 2005 року і визначає принципи будівництва, ремонту, фінансування та експлуатації автомобільних доріг загального користування.

Закон поділяє автомобільні дороги на такі категорії [7]:

- дороги загального користування (державного та місцевого значення);
- відомчі (внутрішньогосподарські) дороги;
- вулиці та дороги в населених пунктах.

Автомобільні дороги повинні відповідати державним стандартам та забезпечувати безпеку руху. Забороняється самовільне будівництво та використання доріг без відповідної сертифікації. Організацію будівництва, реконструкції, ремонту та утримання доріг здійснюють центральні та місцеві органи виконавчої влади. Державний контроль за дотриманням стандартів у сфері дорожнього господарства здійснюють спеціально уповноважені органи [7].

Джерелами фінансування є Державний дорожній фонд, місцеві бюджети, інвестиції та кошти міжнародних фінансових організацій. Передбачена можливість залучення приватних інвесторів через механізми державно-приватного партнерства. Закон передбачає адміністративну та кримінальну відповідальність за псування доріг, порушення правил їх експлуатації та неналежне виконання ремонтних робіт [7].

Цей Закон є ключовим нормативним актом у сфері дорожнього господарства, що забезпечує правові підстави для розвитку дорожньої інфраструктури України. Його реалізація сприяє підвищенню якості автомобільних доріг, безпеки дорожнього руху та ефективності управління дорожнім сектором.

Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» № 1562-XII від 18 вересня 1991 року [8] є одним із ключових нормативно-правових актів, що регулює фінансування будівництва, ремонту та

утримання автомобільних доріг. Він визначає основні джерела надходжень коштів та механізми їх розподілу між дорожніми фондами різного рівня.

Відповідно до Закону фінансування галузі здійснюється за рахунок:

- державного та місцевих бюджетів;
- державного дорожнього фонду;
- акцизного податку на паливо та транспортні засоби;
- надходжень від користувачів доріг (плата за проїзд, концесії);
- інвестицій, кредитів та грантів міжнародних організацій;
- коштів від штрафів за порушення правил експлуатації доріг.

Державний дорожній фонд використовується для утримання та розвитку доріг державного значення. Місцеві дорожні фонди спрямовують кошти на дороги місцевого значення. Передбачено можливість державно-приватного партнерства у будівництві та експлуатації доріг. Витрачання коштів контролюють державні органи, включаючи Рахункову палату України та Державну службу України з безпеки на транспорті [8].

Цей Закон є основою для фінансового забезпечення дорожньої інфраструктури України. Він забезпечує стабільність і прозорість фінансування галузі, сприяє модернізації доріг та підвищенню їхньої якості. Однак існує потреба в удосконаленні механізму розподілу коштів, посиленні контролю за ефективністю використання фінансових ресурсів та розширенні джерел надходжень для забезпечення сталого розвитку дорожньої мережі.

Бюджетний кодекс України є фундаментом для управління державними фінансами [9]. Він забезпечує прозорість, стабільність та ефективність бюджетного процесу. Його положення мають особливе значення для фінансування дорожньої інфраструктури, оскільки визначають порядок розподілу коштів на утримання та розвиток автомобільних доріг.

Кодекс був ухвалений 8 липня 2010 року (№ 2456-VI) та діє з урахуванням численних змін і доповнень. Він визначає механізм розподілу бюджетних коштів між державним і місцевими бюджетами, включаючи дотації, субвенції та трансферти. Кодекс передбачає створення Державного дорожнього фонду, кошти якого спрямовуються на розвиток та утримання автомобільних доріг [9].

Виконання бюджетів контролюється Рахунковою палатою України, Державною аудиторською службою та органами місцевого самоврядування. Кодекс передбачає відповідальність за порушення бюджетного законодавства, зокрема за нецільове використання бюджетних коштів [9].

Однак існуюча нормативна система залишається недостатньо ефективною через фрагментарність законодавчих положень, наявність застарілих норм і невизначеність відповідальності за виконання управлінських функцій.

Основними проблемами нормативного забезпечення є:

- низький рівень координації між державними та місцевими органами влади у сфері управління дорожнім господарством;
- недостатня врегульованість питань державно-приватного партнерства для розвитку дорожньої інфраструктури;
- відсутність єдиного механізму оцінки ефективності використання бюджетних коштів на утримання та будівництво доріг;
- обмежене застосування цифрових технологій у процесі управління дорожнім господарством;
- недостатнє фінансування ремонтних та будівельних робіт через обмеженість державного і місцевих бюджетів.

Для покращення нормативно-правового регулювання у сфері дорожнього господарства необхідно:

1. Реформувати законодавчу базу шляхом усунення суперечностей у нормативних актах та запровадження чітких механізмів контролю за використанням коштів.
2. осилити фінансове забезпечення дорожньої галузі, розширивши джерела фінансування за рахунок державно-приватного партнерства та інвестиційних програм.
3. Удосконалити систему управління через створення єдиної електронної бази даних щодо стану дорожньої інфраструктури, цифровізацію процесів прийняття управлінських рішень та використання автоматизованих систем моніторингу.
4. Розвивати місцеве самоврядування, передавши більшу частину функцій управління дорожнім господарством на рівень регіонів із відповідним фінансовим забезпеченням.
5. Запровадити індикатори ефективності для оцінки якості дорожніх робіт та ефективності управлінських рішень.

Центральні органи мають забезпечувати нормативно-правове регулювання, визначати єдині стандарти і контроль якості, а місцеві органи повинні безпосередньо відповідати за реалізацію інфраструктурних проєктів на своїй території. Ефективною може бути розробка єдиної платформи або методики, яка б включала стандарти для всіх етапів управління дорожніми проєктами: від планування та проєктування до реалізації та моніторингу.

Також доцільно створити регіональні центри підтримки місцевих органів управління дорожнім господарством, які надаватимуть методичну та технічну допомогу, організовуватимуть тренінги та консалтингові послуги для покращення компетентності місцевих фахівців.

Контроль якості є важливою частиною системи управління дорожнім господарством. Впровадження незалежного моніторингу, залучення громадськості та експертів для проведення аудиту та оцінки ефективності є важливим для підвищення прозорості та запобігання корупції. Окремо варто виділити важливість регулярної звітності перед громадою та встановлення системи зворотного зв'язку для моніторингу задоволеності мешканців якістю доріг.

Регулярні аудити та оцінка ефективності дозволяють швидко виявляти та усувати недоліки, що сприяє підвищенню якості інфраструктури. Системи автоматичного збору даних і цифрові платформи можуть значно спростити процес контролю, дозволяючи оперативно виявляти проблеми та коригувати хід проектів.

Загалом, нормативне забезпечення публічного управління дорожнім господарством потребує комплексного вдосконалення. Створення сучасної, прозорої та ефективної системи управління цією сферою сприятиме покращенню якості доріг, оптимізації витрат та підвищенню рівня безпеки дорожнього руху.

Висновки

Дослідження нормативного забезпечення публічного управління дорожнім господарством дозволило виявити низку ключових проблем, які стримують ефективний розвиток дорожньої інфраструктури. Основними серед них є фрагментарність законодавчої бази, недостатня координація між державними та місцевими органами влади, проблеми фінансування, відсутність єдиного механізму оцінки ефективності управлінських рішень, а також недостатнє використання цифрових технологій.

Для вдосконалення нормативного забезпечення запропоновано реформування законодавства, посилення фінансової підтримки, розвиток державно-приватного партнерства, цифровізацію процесів управління та підвищення ролі місцевого самоврядування. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності управління дорожнім господарством, покращенню якості доріг та забезпеченню стабільного розвитку транспортної інфраструктури України.

Таким чином, удосконалення нормативно-правової бази дорожнього господарства є невід'ємною складовою сталого економічного розвитку країни та підвищення рівня безпеки й комфорту учасників дорожнього руху.

Список використаної літератури

1. Безуглий А.О., Янчук М.Б., Іванченко В.О., Стасюк Б.О., Захарова Т.В. Комплексна оцінка показників ефективності інвестицій будівництва, реконструкції та ремонтів автомобільних доріг: науково-методичний аспект. *Дороги і мости*. Київ, 2022. Вип. 25. С. 17–30.
2. Краснюк В. Актуальність впровадження європейського досвіду управління безпекою автомобільних доріг в системі публічного управління України. *Наукові перспективи*. 2021. № 12(18). С. 63–77
3. Непомнящий О.М. Управління безпекою автомобільних доріг: міжнародний досвід та вітчизняна практика. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Т. 32(71). № 5. С. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/02>
4. Новаковська І.О., Іщенко Н.Ф., Стецюк М.П. Еколого-економічні засади землекористування автомобільного транспорту та дорожнього господарства: монографія. Київ : НАУ, 2020. С. 232.
5. Середа Ю.В. Особливості державного управління дорожнім будівництвом. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 197–202. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.29>
6. Стецюк М.П., Іщенко Н.Ф. Еколого-економічні аспекти зміни правового статусу земель для потреб автомобільного транспорту. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2019. № 1. С. 30–40. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.01.04>
7. Про автомобільні дороги: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2862-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 51. Ст. 556. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15> (дата звернення: 10.02.2025).
8. Проджерелафінансування дорожнього господарства України: Закон України від 18 вересня 1991 р. № 1562-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 47. Ст. 648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12> (дата звернення: 10.02.2025).
9. Бюджетний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2010, № 50–51, ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

References

1. Bezuglyi A., Yanchuk M., Ivanchenko V., Stasiuk B., Zakharova T. (2022). Kompleksna otsinka pokaznykiv efektyvnosti investytsiy budivnytstva, rekonstruktsiyi ta remontiv avtomobilnyh dorog: naukovometodychnyy aspekt [Comprehensive evaluation of investment efficiency indicators of construction, reconstruction and repairing of roads: scientific-methodical aspect]. *Dorogi i mosti*. Kyiv. no. 25. pp. 17–30.

2. Krasnyuk V. (2021). Aktualnist vprovadzennya yevropeyskogo dosvidu upravlinnya bezpekoyu avtomobilnyh dorig v systemi publichnogo upravlinnya Ukrainy [The relevance of implementing the European experience of road safety management in the public administration system of Ukraine]. *Naukovi perspektyvy*. no. 12(18). pp. 63–77.
3. Nepomnyaschyy O.M. (2021). Upravlinnya bezprkoyu avtomobilnyh dorig: miznarodnyy dosvid ta vitchyznyana praktyka [Road safety management: international experience and domestic practice]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Vernadskogo. Seriya: Derzavne upravlinnya*. T. 32(71). no. 5. pp. 7–12. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/02>
4. Novakovska I.O., Ishchenko N.F., Stetsyuk M.P. (2020). Ekologo-ekonomichni zasady zemlekorystuvannya avtomobilnogo transporty ta doroznyogo gospodarstva [Ecological and economic principles of land use for road transport and road management]. Monograph. Kyiv: NAU. 232.
5. Sereda Yu. (2022). Osoblyvosti derzavnogo upravlinnya doroznim budivnytstvom [The peculiarities of the state management of road construction]. *Pravo ta derzavne upravlinnya*. no. 1. pp. 197–202. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.29>
6. Stetsyuk M. P., Ishchenko N. F. (2019). Ekologo-ekonomichni aspekty zminy pravovogo statusu zemel dlya potreb avtomobilnogo transporty [Ecologist-economic aspects of changing the legal status of land for the needs of road transport]. *Zemleustriy, radastr i monitoring zemel*. no. 1. pp. 30–40. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2019.01.04>
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). *On Automobile Roads: Law of Ukraine No. 2862-IV of September 8, 2005*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-15>
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *On the Sources of Financing for Road Management in Ukraine: Law of Ukraine No. 1562-XII of September 18, 1991*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1562-12>
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 50–51*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

О. А. ПУШКАР

кандидат юридичних наук, адвокат

ORCID: 0000-0003-2660-0568

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Досліджено та запропоновано визначення наукових категорій «державні інформаційні ресурси» та «право-ве регулювання державних інформаційних ресурсів», що мають науково-методологічне значення для розвитку та вдосконалення доктринального розуміння проблеми державної політики захисту інформаційних ресурсів. Запропоновано закріпити законодавчо положення, що регулюють порядок організації документообігу, документування інформації та електронного документообігу, а також формування та використання інформаційних ресурсів. Розроблено пропозиції щодо визначення поняттям «документ», «документована інформація», «матеріальний носій документованої інформації», «електронний документ» та «інформаційні ресурси», усунувши неточність формулювань, наявних у законодавчій базі. Запропоновано змінити законодавчо закріплений порядок документування інформації, створення документів та електронних документів та надання їм юридичної сили. Запропоновано уточнити список власників інформації, закріпити порядок формування та використання державних та муніципальних інформаційних ресурсів, у тому числі у вигляді викупу. Запропоновано впорядкувати список інформації обмеженого доступу, закріпивши його законодавчо, що дозволить уникнути подвійного тлумачення понять «інформація обмеженого доступу» та «конфіденційна інформація».

Зазначено, що законодавча база в цілому вирішує багато спірних питань, пов'язаних з обігом інформації, інформаційними технологіями та правами громадян на доступ до інформації. Однак не дано поняття інформаційних ресурсів та не визначено порядок їх правового регулювання та захисту. У зв'язку з цим сформульовано пропозиції, які необхідно внести до законодавчої бази для здійснення повноцінного правового регулювання об'єкта інформаційних правовідносин – державних інформаційних ресурсів.

Розглянуто основні теоретичні поняття правового регулювання державних інформаційних ресурсів. Правове регулювання – фундаментальне поняття юридичної науки та практики. У гносеологічному плані можливості цієї категорії дозволяють сконцентрувати увагу на специфічних юридичних засобах та механізмах регулювання людської поведінки. Правове регулювання є одним із видів соціального регулювання, без якого суспільство існувати не може. Його особливості пов'язані зі специфікою права як особливого соціального явища: це нормативне регулювання, в основі якого лежать ідеї свободи і справедливості.

Ключові слова: державна інформаційна політика, інформаційні ресурси, законодавча база.

О. А. PUSHKAR

Candidate of Law, Attorney at Law

ORCID: 0000-0003-2660-0568

STATE POLICY FOR THE PROTECTION OF INFORMATION RESOURCES

The definition of the scientific categories “state information resources” and “legal regulation of state information resources” has been studied and proposed, which have scientific and methodological significance for the development and improvement of the doctrinal understanding of the problem of state policy on the protection of information resources. It is proposed to fix in law the provisions regulating the procedure for organizing document flow, documenting information and electronic document flow, as well as the formation and use of information resources. Proposals have been developed to define the concepts of “document”, “documented information”, “material carrier of documented information”, “electronic document” and “information resources”, eliminating the inaccuracy of the formulations available in the legislative framework. It is proposed to change the legally established procedure for documenting information, creating documents and electronic documents and giving them legal force. It is proposed to clarify the list of information owners, fix the procedure for forming and using state and municipal information resources, including in the form of redemption. It is proposed to streamline the list of restricted access information, fixing it in law, which will avoid double interpretation of the concepts of “restricted access information” and “confidential information”.

It is noted that the legislative framework as a whole resolves many controversial issues related to the circulation of information, information technologies and citizens' rights to access information. However, the concept of information resources is not given and the procedure for their legal regulation and protection is not determined. In this regard, proposals are formulated that need to be included in the legislative framework for the implementation of full-fledged legal regulation of the object of information legal relations – state information resources.

The main theoretical concepts of legal regulation of state information resources are considered. Legal regulation is a fundamental concept of legal science and practice. In the epistemological plan, the capabilities of this category allow us to focus attention on specific legal means and mechanisms for regulating human behavior. Legal regulation is one

of the types of social regulation, without which society cannot exist. Its features are associated with the specifics of law as a special social phenomenon: it is a normative regulation based on the ideas of freedom and justice.

Key words: state information policy, information resources, legislative framework.

Постановка проблеми

XXI століття, що почалося, називають століттям інформації та інформатизації. Це твердження можна вважати цілком справедливим, оскільки кількість інформації, виробленої і споживаної людством, зростає постійно. Україна, як і інші провідні держави світу, вступила в епоху інформаційного суспільства, що було підтверджено Хартією інформаційного суспільства. В інформаційному суспільстві особливого значення набувають інформаційні ресурси, що накопичуються та використовуються в різних країнах. Інформаційні ресурси є основою знання, вони акумулюють у собі досвід людства та визначають подальший вектор його розвитку. За допомогою інформаційних ресурсів індивідуальні знання перетворюються на колективні, що дозволяє вважати інформаційні ресурси основою системи освіти та науки, основою держави. Створювані на основі інформаційних ресурсів інформаційні продукти та послуги стали одним із основних товарів на сучасному ринку.

Питання визначення місця інформаційних ресурсів у системі ресурсів країни, правове регулювання обігу інформації в інформаційних ресурсах, формування інфраструктури для повноцінного використання інформаційних ресурсів є актуальними на сучасному етапі. Важливими проблемами є питання організації використання інформаційних ресурсів, збереження культурної та історичної спадщини країни, забезпечення, з одного боку, збереження інформаційних ресурсів, з другого боку – їх доступності.

Державні інформаційні ресурси є невід'ємною частиною інформаційних ресурсів України та відіграють визначальну роль у загальному обсязі інформаційних ресурсів. Це з історичними особливостями формування інформаційних ресурсів нашої країни, і з особливою роллю держави у процесі формування та використання. Незважаючи на досить велику частку приватних інформаційних ресурсів, що з'явилися останнім часом, державні інформаційні ресурси є найбільшими, найдоступнішими та найбільш організованими. Відповідно в міру зростання ролі інформаційних ресурсів у житті країни зростає роль держави у встановленні зрозумілих та прозорих механізмів створення та використання інформаційних ресурсів.

У зв'язку з цим особливо зростає роль правового регулювання в інформаційній сфері, встановлення правового режиму інформаційних ресурсів. Причому встановлення правового режиму особливо актуальне саме для державних інформаційних ресурсів відкритого доступу, зважаючи на їхню доступність усьому населенню країни та об'єднуючу роль, яку вони відіграють у всьому інформаційному просторі України.

Аналіз останніх джерел і публікацій

Ступінь наукової розробленості теми дослідження визначається з урахуванням проведеного аналізу джерел та літератури щодо цієї проблематики [1, 2, 3]. Аналіз значної кількості джерел літератури, присвяченої інформаційним ресурсам України, дозволяє констатувати, що проблема встановлення правового режиму державних інформаційних ресурсів є маловивченою, у зв'язку з чим потребує окремого опрацювання. Наукові роботи, присвячені інформаційним ресурсам та правовому регулюванню у сфері їх формування та використання, лише частково стосуються проблеми правового режиму інформаційних ресурсів загалом і, зокрема, правового режиму державних інформаційних ресурсів. Публікації, які включають розгляд питань регулювання сфери, що вивчається, зачіпають лише загальні проблеми без необхідної конкретизації. Низка проблем даного напрямку розкрита в окремих публікаціях, які вимагають систематизування та ретельного вивчення. У літературі існують роботи, присвячені окремим аспектам правового регулювання відносин в інформаційній сфері (насамперед з питань інформаційної безпеки та правового режиму інформації обмеженого доступу), виходять навчальні посібники з інформаційного права. Водночас проблеми встановлення правового режиму державних інформаційних ресурсів загалом та відкритого доступу, зокрема, предметом окремого дослідження дотепер не ставали.

Формулювання мети дослідження

Розробити напрями розвитку державної політики захисту інформаційних ресурсів.

Викладення основного матеріалу дослідження

У сучасній системі українського права питання правового регулювання та охорони відносин, пов'язаних з державними інформаційними ресурсами набувають особливої наукової та практичної актуальності як підвищення ефективності державного управління суспільними процесами в умовах модернізації суспільства і держави. Серед теоретичних положень дослідження державних інформаційних ресурсів як об'єкт інформаційного права важливе значення має понятійний апарат (дослідження), що задає логічну основу єдності категорій, понять та термінології, центральне місце серед яких займає поняття «інформаційні ресурси».

Автор визначає поняття «інформаційних ресурсів» як об'єкта інформаційних правовідносин на основі аналізу понять, що становлять його зміст, «ресурс (ресурси)» та «інформація», а також на основі аналізу наукових праць учених [1] показує, що «інформаційні ресурси» в цілому та «державні інформаційні ресурси» зокрема є об'єктом державної інформаційної політики.

Аналізуючи думку вчених [2], автор виділяє три групи інформаційних ресурсів України. Перша група інформаційних ресурсів України складається із п'яти основних державних інформаційних систем України: бібліотечна мережа України, архівний фонд, державна система статистики, державна система науково-технічної інформації, державна система правової інформації. Вони мають міжвідомчий універсальний характер і майже повністю відносяться до державних ресурсів. Дана група є основою інформаційних ресурсів України і не має собі рівних за обсягом інформаційних ресурсів та кількістю населення, що обслуговується. Майже всі інформаційні ресурси, що входять до першої групи, мають відкритий характер, і лише невелика їхня частина відноситься до інформаційних ресурсів обмеженого доступу.

Друга група інформаційних ресурсів, що включає довідкові інформаційні ресурси масового використання, має переважно локальний характер і належить комерційним організаціям. Однак окремі елементи даної групи інформаційних ресурсів належать державним організаціям, комунальним підприємствам. Так, бази даних державних підприємств, які забезпечують населення у сфері житлово-комунального господарства, належать даним підприємствам та, відповідно, комунальному господарству.

Третя група інформаційних ресурсів України, що об'єднує власні інформаційні ресурси органів державної влади, організацій та підприємств, має локальний характер і належить окремим суб'єктам господарювання. Цими суб'єктами є органи у структурі державної влади, організації та підприємства, як державні, так і комунальні чи приватні. Особливе місце у цій групі інформаційних ресурсів займають інформаційні ресурси міністерств та відомств. В основному вони призначені для забезпечення потреб самих міністерств, мають «внутрішній» характер та належать до інформаційних ресурсів обмеженого доступу.

Автор зазначає, що значна частина інформаційних ресурсів України створена за бюджетні кошти та належить до державних інформаційних ресурсів відкритого доступу. Розглядаючи склад державних інформаційних ресурсів, автор виявляє їхнє місце в інформаційних ресурсах України. За різними оцінками частка державних інформаційних ресурсів у інформаційних ресурсах України не перевищує 30 %. Причому недержавні інформаційні ресурси значною мірою дублюють державні чи беруть інформацію їх за основу.

Інформаційні ресурси є соціально-значущим об'єктом правовідносин і вимагають особливої уваги держави. У цьому необхідно виявити, який політики дотримується Україна щодо інформаційних ресурсів, які основні напрями цієї політики. Оскільки інформаційні ресурси є об'єктом інформаційного права, необхідно виявити державну політику щодо всієї інформаційної сфери. Задля реалізації державної політики використовується правова політика.

Аналізуючи думку вчених про правову політику [3], автор дійшов висновку, що правова політика має бути заснована на існуючому законодавстві, підпорядкована Конституції України, відповідати інтересам особистості, суспільства та держави. Вона має спиратися на примусову силу держави, владний вплив якої здійснюється виключно з урахуванням права. Правова політика має реалізовуватися за допомогою таких форм: правотворчої, правозастосовчої, право інтерпретаційної, доктринальної та право навчальної.

Правова політика України у сфері державних інформаційних ресурсів формувалася у три етапи. На першому етапі було визначено основні пріоритети держави в інформаційній сфері, які закріпили правовий режим інформаційних ресурсів. На другому етапі було сформовано правову політику в галузі інформаційної безпеки, яка нерозривно пов'язана з державними інформаційними ресурсами. На третьому етапі було прийнято концептуальні документи, які визначають загальний напрямок розвитку державних інформаційних ресурсів та основні положення державної політики у цій галузі. На даний момент відбувається конкретизація та реалізація правової політики України по відношенню до окремих питань формування та використання державних інформаційних ресурсів.

Автор зазначає, що законодавча база в цілому вирішує багато спірних питань, пов'язаних з обігом інформації, інформаційними технологіями та правами громадян на доступ до інформації. Однак не дано поняття інформаційних ресурсів та не визначено порядок їх правового регулювання та захисту. У зв'язку з цим автор формулює пропозиції, які необхідно внести до законодавчої бази для здійснення повноцінного правового регулювання об'єкта інформаційних правовідносин – державних інформаційних ресурсів.

Автором розглядаються основні теоретичні поняття правового регулювання державних інформаційних ресурсів. Правове регулювання – фундаментальне поняття юридичної науки та практики. У гносеологічному плані можливості цієї категорії дозволяють сконцентрувати увагу на специфічних юридичних засобах та механізмах регулювання людської поведінки. Правове регулювання є одним із видів соціального регулювання, без якого суспільство існувати не може. Його особливості пов'язані зі специфікою права як особливого соціального явища: це нормативне регулювання, в основі якого лежать ідеї свободи і справедливості.

Основою правового регулювання інформаційних ресурсів є документування інформації. Незалежно від виду інформаційних ресурсів, їх формування починається з надання інформації форми документа, що дозволяє включити її до складу інформаційних ресурсів.

Автор розглядає склад та характеристики документа. Будь-який документ складається з трьох елементів: змісту інформації, форми подання інформації та носія інформації. Змістова характеристика документа передбачає оцінку енергетичного потенціалу корисності, інтелектуального, цільового призначення документа чи його

комплексу. Це ставить проблему формулювання змісту та мети його використання, призначення (корисності) у часі та просторі на перший план при створенні документа. Автор пропонує закріпити законодавчо поняття «матеріальний носій» та «документ», усунувши прогалини, які є у законодавчій базі. Крім того, автор пропонує розділити поняття «документ» та «документована інформація», а також змінити поняття «документована інформація».

Однією з форм матеріального носія документованої інформації може бути електронні носії. Документована інформація, подана на електронних носіях, активно поширюється. Однак цей процес призвів до того, що інформація, подана в електронному вигляді, часто не визнається достовірною. Це пов'язано з тим, що не уточнено статусу електронного документа, не вирішено проблем його ідентифікації, не визначено статус інформаційних ресурсів, представлених в електронному вигляді.

Проблема ідентифікації електронних документів насамперед стосується державних інформаційних ресурсів, що становлять третю групу. До цієї групи входять інформаційні ресурси державних органів влади, інформаційні ресурси населення, інформаційні ресурси галузей матеріального виробництва, інформаційні ресурси про природні явища та процесах, інформаційні ресурси у сфері фінансів та зовнішньоекономічної діяльності. Саме в цій групі інформаційних ресурсів найбільшого поширення набув обмін інформацією в електронному вигляді. Цей обмін висуває особливі вимоги до ідентифікації справжності документів, особливо у сфері фінансів та зовнішньоекономічної діяльності.

Автор пропонує нове поняття електронного документа. На основі запропонованих понять «документ», «електронний документ», «документована інформація» автор пропонує законодавчо закріпити поняття «інформаційні ресурси».

Другим елементом правового регулювання інформаційних ресурсів є право власності на окремі документи та окремі масиви документів, документи та масиви документів в інформаційних системах. Стосовно розглянутої проблеми правового регулювання державних інформаційних ресурсів автор показує необхідність визначення порядку набуття державою права власності на інформаційні ресурси. Автор зазначає, що це питання є одним із найактуальніших в інформаційному праві, оскільки величезна кількість суб'єктів мають інформаційні ресурси. Відповідно вони зацікавлені у встановленні правил використання даних ресурсів та відповідальності за порушення зазначених правил. Складність правового регулювання права власності на інформаційні ресурси полягає у необхідності правильного застосування інститутів конституційного та цивільного права з одного боку та інститутів адміністративного права з іншого боку. Автор розглядає права та обов'язки власника інформації, закріплені законодавчо, аналізує їх склад та пропонує змінити права та обов'язки власника інформації. Причому основний акцент робиться на права держави для формування, зберігання, використання та захисту державних інформаційних ресурсів.

Третім елементом правового регулювання інформаційних ресурсів є встановлення категорії інформації за рівнем доступу до неї. Автор вважає, що необхідно встановлювати категорію інформації за рівнем доступу, що міститься в інформаційних ресурсах, до здійснення з нею будь-яких дій та включення її до інформаційних ресурсів. Особлива увага приділяється ролі держави як гаранта дотримання конфіденційності інформації, що міститься в інформаційних ресурсах, у тому числі державних. Автор аналізує склад інформації обмеженого доступу та пропонує закріпити цей склад законодавчо.

Четвертим елементом правового регулювання інформаційних ресурсів є їхній правовий захист. Оскільки правовий захист є механізмом регулювання обороту інформації, вона природно є частиною правового регулювання державних інформаційних ресурсів.

Висновки

Автор зазначає, що порядок захисту однаковий всім об'єктам правовідносин, зокрема інформації. Однак у зв'язку із специфічними властивостями інформації порядок її правового захисту має деякі особливості. Розрізняють юрисдикційний та неюрисдикційний порядок захисту. Юрисдикційний порядок захисту – це діяльність державного органу, спрямована на відновлення права та припинення дій, що порушують право. Юрисдикційний порядок ділиться, своєю чергою на – судовий та адміністративний. Неюрисдикційний порядок має місце при самозахисті та при застосуванні заходів оперативного впливу. Автор аналізує питання захисту інформації, що міститься в державних інформаційних ресурсах, законодавчо закріплені цілі та засоби захисту. Розглядаються основні види відповідальності за порушення встановленого порядку формування, зберігання, використання та захисту державних інформаційних ресурсів.

Список використаної літератури

1. Виноградова Г. В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні. К. : Видавництво «Юстиніан», 2006. 176 с.
2. Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: К. : Генеза, 2004. 208 с.
3. Колбеч Г. К. Політика. К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. 127 с.

References

1. Vynogradova G. V. (2006) Pravove rehulyuvannya informatsiynykh vidnosyn v Ukrayini [Legal Regulation of Information Relations in Ukraine]. Kyiv : Vydavnytstvo “Yustynian”. [in Ukrainian].
2. Dubas O. P. (2004) Informatsiynyy rozvytok suchasnoyi Ukrayiny u svitovomu konteksti [Information development of modern Ukraine in the world context]. Kyiv : Heneza. [in Ukrainian].
3. Kolbech G. K. (2004) Polityka [Politics]. Kyiv : Vydavnychyy dim “KM Akademiya”. [in Ukrainian].

А. М. ХАРЧУН

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0004-7309-2804

МЕХАНІЗМИ УНІФІКАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

У даній роботі розглянуто механізми уніфікації публічного управління в Україні з позиції євроінтеграційного контексту. В статті визначено, що попри значні зусилля, реалізація реформ у сфері публічного управління в Україні стикається з низкою викликів, серед яких відсутність єдиних механізмів імплементації європейських норм, недостатня інституційна спроможність, бюрократична інертність, а також опір змінам з боку окремих управлінських структур. Відповідно до цього, актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування єдиних механізмів уніфікації публічного управління, що сприятиме ефективному реформуванню державного сектору, покращенню якості управлінських рішень та досягненню стратегічних цілей європейської інтеграції України.

Мета статті полягає в оцінці механізмів уніфікації публічного управління в Україні з позиції євроінтеграційного контексту.

В статті відзначено, що Європейський Союз виробив систему стандартів публічного управління, яка включає принципи верховенства права, підзвітності, відкритості, інклюзивності та ефективності. Розглянуто ключові аспекти європейського досвіду уніфікації публічного управління. Здійснено оцінку реформ, спрямованих на адаптацію публічного управління до європейських стандартів. Проаналізовано низку викликів у процесі уніфікації публічного управління, з якими стикається Україна. Обґрунтовано кроки, які необхідно здійснити Україні для подальшої адаптації європейського досвіду у сфері публічного управління у напрямі його уніфікації. Наголошено на тому, що адаптація європейського досвіду в Україні є тривалим і комплексним процесом, що потребує системних змін.

Результати дослідження показали, що уніфікація механізмів публічного управління в Україні в контексті європейської інтеграції є необхідною умовою для побудови ефективної, прозорої та підзвітної державної системи. Проведені реформи у сфері державного управління, зокрема децентралізація, цифровізація, реформування державної служби та антикорупційні заходи, створюють передумови для гармонізації управлінських процесів із європейськими стандартами.

Ключові слова: механізми, публічне управління, євроінтеграція, уніфікація, держава.

A. M. KHARCHUN

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0004-7309-2804

MECHANISMS OF UNIFICATION OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE: EUROPEAN INTEGRATION CONTEXT

This paper examines the mechanisms of unification of public administration in Ukraine from the perspective of the European integration context. The article determines that despite significant efforts, the implementation of reforms in the field of public administration in Ukraine faces a number of challenges, including the lack of unified mechanisms for the implementation of European norms, insufficient institutional capacity, bureaucratic inertia, as well as resistance to changes on the part of individual management structures. Accordingly, the relevance of the study is due to the need to form unified mechanisms for the unification of public administration, which will contribute to the effective reform of the public sector; improving the quality of management decisions and achieving the strategic goals of Ukraine's European integration.

The purpose of the article is to assess the mechanisms of unification of public administration in Ukraine from the perspective of the European integration context.

The article notes that the European Union has developed a system of public administration standards, which includes the principles of the rule of law, accountability, openness, inclusiveness and efficiency. The key aspects of the European experience of unification of public administration are considered. The reforms aimed at adapting public administration to European standards are assessed. A number of challenges in the process of unification of public administration that Ukraine faces are analyzed. The steps that Ukraine needs to take to further adapt European experience in the field of public administration in the direction of its unification are substantiated. It is emphasized that the adaptation of European experience in Ukraine is a long and complex process that requires systemic changes.

The results of the study showed that the unification of public administration mechanisms in Ukraine in the context of European integration is a necessary condition for building an effective, transparent and accountable state system. The reforms carried out in the field of public administration, in particular decentralization, digitalization, civil service reform and anti-corruption measures, create the prerequisites for harmonizing management processes with European standards.

Key words: mechanisms, public administration, European integration, unification, state.

Постановка проблеми

У сучасних умовах інтеграції України до європейського простору особливого значення набуває питання уніфікації механізмів публічного управління відповідно до європейських стандартів. Європейський Союз висуває чіткі вимоги щодо прозорості, ефективності, підзвітності та інклюзивності управлінських процесів, що зумовлює необхідність адаптації української системи державного управління до цих стандартів.

Попри значні зусилля, реалізація реформ у сфері публічного управління в Україні стикається з низкою викликів, серед яких відсутність єдиних механізмів імплементації європейських норм, недостатня інституційна спроможність, бюрократична інертність, а також опір змінам з боку окремих управлінських структур. Крім того, складність полягає в узгодженні національних традицій управління із загальноприйнятими європейськими підходами.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю формування єдиних механізмів уніфікації публічного управління, що сприятиме ефективному реформуванню державного сектору, покращенню якості управлінських рішень та досягненню стратегічних цілей європейської інтеграції України. У зв'язку з цим постає потреба у комплексному аналізі існуючих механізмів уніфікації публічного управління, визначенні перешкод їх ефективного впровадження та розробці рекомендацій щодо подальшої гармонізації державного управління України з європейськими стандартами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання публічного управління в євроінтеграційному контексті представлені у працях вчених, які внесли важливий здобуток в науку державного управління, зокрема: Боклаг В. [6], Віхорт Ю. [6], Воронова О. [1], Галич О. [2], Галунець Н. [1], Демидкін О. [2], Ковальчук С. [3], Красівський О. [4], Масик Р. [5], Мерзляк А. [6], Пастух К. [7], Пивовар М. [3] та інші визначні українські науковці. Зусилля теоретиків та практиків зосереджені на розробці універсальної парадигми публічного управління, яка передбачає адаптацію світових концепцій до українських реалій, вдосконалення невдалого досвіду реформ та застосування нових ідей для покращення адміністративної діяльності.

Разом з тим, існує низка механізмів, які супроводжують процеси реформування та уніфікації публічного управління, тому важливо дослідити їх в контексті європейської інтеграції української держави.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в оцінці механізмів уніфікації публічного управління в Україні з позиції євроінтеграційного контексту.

Викладення основного матеріалу дослідження

Уніфікація публічного управління передбачає впровадження єдиних стандартів, методик та підходів, що забезпечують ефективне функціонування державних інститутів відповідно до міжнародних вимог. Вона спрямована на оптимізацію процесів управління, підвищення їхньої прозорості та адаптацію до змінних соціально-економічних умов.

Європейський Союз виробив систему стандартів публічного управління, яка включає принципи верховенства права, підзвітності, відкритості, інклюзивності та ефективності. Важливим документом, що регулює ці підходи, є Принципи державного управління SIGMA [8], розроблені спільно ОЕСР та ЄС для країн, що проходять процес євроінтеграції.

Країни Центральної та Східної Європи, що стали членами ЄС, пройшли складний шлях реформування публічного управління. Наприклад, Польща здійснила масштабну децентралізацію, запровадивши місцеве самоврядування за європейською моделлю, а Естонія зробила акцент на цифровізації адміністративних послуг.

Розглянемо ключові аспекти європейського досвіду уніфікації публічного управління [9]:

1. Адміністративна реформа та професіоналізація державної служби:

- країни ЄС запровадили чітку систему відбору державних службовців на конкурсній основі, що забезпечує високий рівень професіоналізму;
- у Польщі та Литві державна служба реформована за моделлю країн Західної Європи, де ключову роль відіграють незалежні комісії з відбору кадрів;
- в Естонії особлива увага приділена цифровізації державного управління, що дозволило суттєво скоротити бюрократичні процедури.

2. Децентралізація та розвиток місцевого самоврядування:

- Польща стала однією з передових країн у сфері децентралізації, передавши значні повноваження органам місцевого самоврядування. Це сприяло підвищенню ефективності управлінських процесів на регіональному рівні;
- Чехія та Словаччина запровадили механізми фінансової автономії місцевих громад, що стимулювало економічний розвиток регіонів.

3. Цифровізація публічного управління:

- Естонія є лідером у сфері електронного врядування, запровадивши такі інновації, як система X-Road, що забезпечує швидкий і безпечний обмін даними між державними установами;
- у Латвії та Фінляндії широко використовуються електронні ідентифікаційні картки для доступу до державних послуг.

4. Антикорупційні заходи та підзвітність влади:

- у країнах ЄС діє система незалежних антикорупційних агентств, які здійснюють контроль за діяльністю державних службовців і публічних інституцій;
- в Італії та Франції впроваджено механізми прозорості ухвалення рішень, зокрема обов'язкове декларування доходів посадовців та громадський контроль за витратами бюджету.

Україна вже впровадила низку реформ, що наближають її систему публічного управління до європейських стандартів. Серед ключових напрямів адаптації можна виділити ті, що зазначені в табл. 1.

Таблиця 1

Реформи, спрямовані на адаптацію публічного управління до європейських стандартів

Реформи	Їх опис
Реформа державної служби	– ухвалення Закону «Про державну службу» (2016 р.), що передбачає прозорий конкурсний відбір, професіоналізацію та деполітизацію державних службовців. Воно заклало основу для професіоналізації та деполітизації державного апарату; – впроваджено конкурсний відбір на державні посади, що відповідає європейським принципам прозорості
Децентралізація влади	– Україна перейняла польську модель децентралізації, надавши більше повноважень територіальним громадам; – передача повноважень на місцевий рівень, що сприяє посиленню місцевого самоврядування та наближенню управлінських процесів до громадян; – завдяки фінансовій децентралізації місцеві бюджети значно зросли, що дозволило громадам самостійно вирішувати соціально-економічні питання
Електронне врядування	– запуск порталу «Дія» є важливим кроком у цифровізації державних послуг за прикладом Естонії; – впроваджуються відкриті державні реєстри, що забезпечують прозорість і доступність адміністративних послуг, зменшують корупційні ризики та покращують доступ громадян до адміністративних послуг
Антикорупційна реформа	– створення Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро України та Вищого антикорупційного суду – ухвалення закону про декларування доходів посадовців забезпечує громадський контроль за діяльністю державних органів

Джерело: власні узагальнення.

Незважаючи на прогрес, Україна стикається з низкою викликів у процесі уніфікації публічного управління:

- недостатня інституційна спроможність – потребує зміцнення механізмів координації між органами влади;
- опір бюрократичної системи – гальмує ефективне впровадження реформ;
- політичні ризики – нестабільність політичного середовища може впливати на довгострокову реалізацію реформ.

Для подальшої адаптації європейського досвіду у сфері публічного управління у напрямі його уніфікації Україні необхідно здійснити наступні кроки:

1. Створити єдину національну стратегію уніфікації публічного управління з урахуванням європейських стандартів.

2. Поглибити співпрацю з ЄС та міжнародними організаціями у сфері публічного управління щодо обміну досвідом та отримати експертну підтримку для реформування держапарату.

3. Розширити цифровізацію адміністративних процесів для підвищення ефективності та прозорості управлінських процесів, щоб мінімізувати вплив людського фактора та бюрократії.

4. Зміцнити систему професійного розвитку державних службовців, запроваджуючи навчальні програми за підтримки європейських партнерів.

5. Розвивати громадський контроль, залучаючи громадянське суспільство до процесів ухвалення рішень.

6. Посилити механізми моніторингу та оцінки впровадження реформ у сфері державного управління.

Таким чином, адаптація європейського досвіду в Україні є тривалим і комплексним процесом, що потребує системних змін. Продовження реформ та впровадження найкращих практик країн ЄС сприятиме побудові ефективної, прозорої та відповідальної системи публічного управління, що відповідатиме вимогам європейської інтеграції.

Висновки

Уніфікація механізмів публічного управління в Україні в контексті європейської інтеграції є необхідною умовою для побудови ефективної, прозорої та підзвітної державної системи. Проведені реформи у сфері державного управління, зокрема децентралізація, цифровізація, реформування державної служби та антикорупційні заходи, створюють передумови для гармонізації управлінських процесів із європейськими стандартами.

Водночас існують суттєві виклики, такі як інституційна слабкість, бюрократична інертність, недостатня кадрова спроможність та політичні ризики. Для ефективного подолання цих проблем необхідно впроваджувати

комплексні механізми уніфікації, що включають: подальшу імплементацію принципів державного управління SIGMA, удосконалення правового та інституційного середовища, розширення використання цифрових технологій, зміцнення системи професійного розвитку державних службовців, залучення громадянського суспільства до процесу ухвалення рішень. Результатом успішного впровадження цих заходів стане формування якісно нової моделі публічного управління в Україні, що відповідатиме найкращим європейським практикам та сприятиме ефективному державному управлінню в умовах євроінтеграції.

Список використаної літератури

1. Воронова О.В., Галунець Н.І. Європейська інтеграція як чинник демократичної трансформації України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 11. 2024. С. 230–235. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.11.230>
2. Галич О.А., Демидкін О.С. Особливості інформаційних систем й технологій публічного управління та адміністрування в контексті євроінтеграційних процесів. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 2. С. 151–166. doi: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2021-2-11>
3. Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 173–178. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/259521/256101>
4. Красівський О.Я. Особливості залучення громадськості та цифровізації послуг при реформуванні публічного управління під час війни. *Демократичне врядування*. 2023. Вип. 1(31). С. 12–23.
5. Масик Р.І. Вплив євроінтеграційних процесів на сферу публічного управління: загальні аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 34(73). № 2. 2023. С.77–83.
6. Мерзляк А.В., Боклаг В.А., Віхорт Ю.В. Зарубіжний досвід розвитку системи електронних публічних послуг в умовах розбудови інформаційного суспільства. *Держава та регіони*. 2021. № 1(71). С. 136–142.
7. Пастух К.В. Стратегічне публічне управління в умовах євроінтеграції. *Публічне управління та митне адміністрування, Спецвипуск*. 2022. С. 99–103.
8. SIGMA. Принципи державного управління / SIGMA, ОЕСР, Європейський Союз. 2017. URL: <https://www.sigmaweb.org>.
9. Меркотун Г. Економічне врядування в ЄС: досвід та уроки для України. *Аспекти публічного управління*, 2023. № 11(2), С. 47–56.

References

1. Voronova O.V., Halunets' N.I. (2024). Yevropeys'ka intehratsiya yak chynnyk demokratychnoyi transformatsiyi Ukrayiny [European integration as a factor of democratic transformation of Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no 11, pp. 230–235. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.11.230>
2. Halych O.A., Demydkin O.S. (2021). Osoblyvosti informatsiynykh system y tekhnolohiy publichnoho upravlinnya ta administruvannya v konteksti yevrointehratsiynykh protsesiv [Peculiarities of information systems and technologies of public management and administration in the context of European integration processes]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky*, no. 2, pp. 151–166. doi: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2021-2-11>
3. Koval'chuk S., Pyvovar M. (2022). Napryamky reformuvannya hromadyans'koho suspil'stva ta orhaniv publichnoyi vlady v umovakh viyny v Ukrayini [Directions for reforming civil society and public authorities in the context of war in Ukraine]. *Elektronne naukove vydannya "Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo"*, pp. 173–178. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/259521/256101>
4. Krasivs'kyi O.Ya. (2023). Osoblyvosti zaluchennya hromads'kosti ta tsyfrovizatsiyi posluh pry reformuvanni publichnoho upravlinnya pid chas viyny [Peculiarities of public involvement and digitalization of services in the reform of public administration during the war]. *Demokratychnе vryaduvannya*, no. 1(31), pp. 12–23.
5. Masyk R.I. (2023). Vplyv yevrointehratsiynykh protsesiv na sferu publichnoho upravlinnya: zahal'ni aspekty [The impact of European integration processes on the sphere of public administration: general aspects]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya*, Tom 34(73), no 2, pp. 77–83.
6. Merzlyak A.V., Boklah V.A., Vikhort Yu.V. (2021). Zarubizhnyy dosvid rozvytku systemy elektronnykh publichnykh posluh v umovakh rozbudovy informatsiynoho suspil'stva [Foreign experience in developing a system of electronic public services in the context of building an information society]. *Derzhava ta rehiony*, no. 1(71), pp. 136–142.
7. Pastukh K.V. (2022). Stratehichne publichne upravlinnya v umovakh yevrointehratsiyi [Strategic public management in the context of European integration]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya, Spetsvypusk*, pp. 99–103.
8. SIGMA. (2017). *The principles of public administration*. OECD, European Union. Retrieved from: <https://www.sigmaweb.org>.
9. Merkoton H. (2023). Ekonomichne vryaduvannya v YES: dosvid ta uroky dlya Ukrayiny [Economic Governance in the EU: Experience and Lessons for Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnya*, no. 11(2), pp. 47–56.

Н. В. ЦЮК

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0006-72025-6419

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД

У даній роботі розглянуто перспективи розвитку публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України у поствоєнний період. Визначено, що в сучасних умовах виникає необхідність наукового аналізу перспектив розвитку публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України. Зазначено, що це дозволить визначити оптимальні моделі управління, знайти ефективні механізми фінансування та залучення громадськості, а також створити дієву нормативно-правову базу для відновлення та збереження історико-культурних цінностей України у поствоєнний період.

В статті стверджено, що російська агресія завдала значної шкоди культурним цінностям України: сотні об'єктів культурної спадщини зруйновані або пошкоджені, серед яких музеї, історичні пам'ятки, храми та архітектурні ансамблі. Виділено ключові виклики, які виникли у сфері збереження історико-культурної спадщини в Україні в останні роки. Обґрунтовано основні напрямки реформування, ефективного відновлення та захисту історико-культурної спадщини в Україні. Підкреслено, що у поствоєнний період перед Україною стоїть завдання не лише відновлення втраченого, але й модернізації підходів до публічного управління культурною спадщиною, зробивши їх більш ефективними та прозорими.

Результати дослідження показали, що реформа публічного управління у сфері охорони та відновлення історико-культурної спадщини є необхідною умовою для її збереження та сталого розвитку у майбутньому. Наголошено, що важливо, щоб цей процес відбувався комплексно, з урахуванням кращих міжнародних практик та активної участі всіх зацікавлених сторін. Узагальнено, що модернізація законодавства, залучення міжнародних партнерів, цифровізація процесів та розширення ролі місцевих громад є ключовими напрямками, що забезпечать сталий розвиток цієї сфери. Підкреслено, що створення сучасної, інтегрованої та інноваційної системи управління дозволить не тільки зберегти історико-культурну спадщину України, а й зробити її частиною сталого економічного та соціального розвитку країни в поствоєнний період.

Ключові слова: публічне управління, історико-культурна спадщина, поствоєнний період, реформування, охорона, захист, відновлення.

N. V. TSIUK

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0006-72025-6419

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF PROTECTION OF THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

This paper examines the prospects for the development of public administration in the field of protection of the historical and cultural heritage of Ukraine in the post-war period. It is determined that in modern conditions there is a need for a scientific analysis of the prospects for the development of public administration in the field of protection of the historical and cultural heritage of Ukraine. It is noted that this will allow determining optimal management models, finding effective mechanisms for financing and involving the public, as well as creating an effective regulatory framework for the restoration and preservation of historical and cultural values of Ukraine in the post-war period. The article argues that Russian aggression has caused significant damage to the cultural values of Ukraine: hundreds of cultural heritage sites have been destroyed or damaged, including museums, historical monuments, temples and architectural ensembles. The key challenges that have arisen in the field of preservation of historical and cultural heritage in Ukraine in recent years are highlighted. The main directions of reform, effective restoration and protection of historical and cultural heritage in Ukraine are substantiated. It is emphasized that in the post-war period, Ukraine faces the task not only of restoring what was lost, but also of modernizing approaches to public management of cultural heritage, making them more effective and transparent.

The results of the study showed that public management reform in the field of protection and restoration of historical and cultural heritage is a necessary condition for its preservation and sustainable development in the future. It is emphasized that it is important that this process takes place comprehensively, taking into account best international practices and the active participation of all stakeholders. It is summarized that modernization of legislation, involvement of international partners, digitalization of processes and expansion of the role of local communities are key areas that will ensure sustainable development of this area. It is emphasized that the creation of a modern, integrated and innovative management system will allow not only to preserve the historical and cultural heritage of Ukraine, but also to make it part of the sustainable economic and social development of the country in the post-war period.

Key words: public administration, historical and cultural heritage, post-war period, reform, protection, defense, restoration.

Постановка проблеми

Війна, яка триває в Україні, завдала значної шкоди історико-культурній спадщині країни. Руйнування пам'яток архітектури, музеїв, архівів та інших об'єктів культурного значення створює серйозні виклики для їхнього відновлення та збереження. У поствоєнний період постає завдання не лише фізичної реставрації зруйнованих об'єктів, а й формування ефективної системи публічного управління, яка забезпечить стійкий розвиток сфери захисту культурної спадщини.

Наразі відсутня цілісна стратегія відновлення історико-культурних пам'яток у післявоєнний час, що ускладнює координацію зусиль державних органів, місцевого самоврядування, громадських організацій та міжнародних партнерів. Недостатнє фінансування, проблеми із законодавчим регулюванням, а також недостатня цифровізація управлінських процесів ускладнюють реалізацію політики у цій сфері.

Таким чином, виникає необхідність наукового аналізу перспектив розвитку публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України. Це дозволить визначити оптимальні моделі управління, знайти ефективні механізми фінансування та залучення громадськості, а також створити дієву нормативно-правову базу для відновлення та збереження культурних цінностей у поствоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання збереження та захисту історико-культурної спадщини та публічне управління процесами у цій сфері є предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, мова йде про таких науковців як Є. Архипова [1], О. Валецький [2], О. Клевчук [1], Н. Корчак [3], О. Литвиненко [4], Т. Мазур [5], А. Мерзляк [6], Є. Огнєв [6], Н. Підбережник [7], К. Чорновол [8] та багато інших, які вивчають особливості державного регулювання у сфері охорони культурної спадщини України, представляють історико- й теоретико-правові дослідження охорони культурної спадщини в Україні, досліджують вітчизняний і зарубіжний досвід управління процесами у сфері історико-культурної спадщини, обґрунтовують напрями вдосконалення правових та інституційних механізмів збереження культурної спадщини, вивчають те, яким чином Україна захищає свою культурну спадщину від посягань росії.

В той же час сучасні умови розвитку українського суспільства свідчать про існування великих небезпек для історико-культурної спадщини українського народу у поствоєнний період, що зумовлює потребу розвитку проблематики організаційно-правових засад публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України після закінчення війни.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в обґрунтуванні перспектив розвитку публічного управління у сфері захисту історико-культурної спадщини України у поствоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження

Російська агресія завдала значної шкоди культурним цінностям України. За даними Міністерства культури та інформаційної політики [9], сотні об'єктів культурної спадщини зруйновані або пошкоджені, серед яких музеї, історичні пам'ятки, храми та архітектурні ансамблі. Особливо постраждали регіони, що були в зоні активних бойових дій, зокрема Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області.

Серед ключових викликів, що виникли у сфері збереження історико-культурної спадщини в Україні в останні роки, можна виділити наступні моменти:

- фізичне руйнування та пошкодження культурних об'єктів;
- незаконне вивезення та знищення артефактів;
- недостатність ресурсів для проведення консерваційних та реставраційних робіт;
- брак скоординованої стратегії відновлення культурної спадщини.

Наразі в Україні функціонує багаторівнева система публічного управління у сфері охорони культурної спадщини, яка включає державні органи (Міністерство культури та інформаційної політики, Державну службу з питань охорони культурної спадщини), органи місцевого самоврядування та неурядові організації. Однак війна виявила низку проблем, які існують на даний час у цій сфері:

- слабка координація та взаємодія між державними та місцевими структурами;
- недосконала нормативно-правова база, що не враховує виклики війни та поствоєнного відновлення;

- недостатнє використання цифрових технологій у сфері управління культурною спадщиною;
- обмежене фінансування та відсутність сталих джерел залучення інвестицій.

Для ефективного відновлення та захисту історико-культурної спадщини в Україні необхідна модернізація підходів до публічного управління. Основними напрямками реформування можуть бути ті, які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні напрямки реформування, ефективного відновлення та захисту історико-культурної спадщини в Україні

№ п/п	Напрямки	Їх класифікація
1	Створення єдиної державної програми відновлення історико-культурної спадщини	– визначення пріоритетних об'єктів для відновлення; – розробка механізмів залучення міжнародної допомоги та інвестицій; – впровадження єдиних стандартів реставраційних робіт
2	Посилення міжвідомчої координації	– налагодження ефективної взаємодії між державними органами, місцевими громадами та міжнародними партнерами; – створення спеціалізованого координаційного центру з відновлення культурної спадщини
3	Реформа законодавчої бази	– адаптація нормативно-правових актів до сучасних викликів; – впровадження дієвих механізмів покарання за незаконне руйнування культурних пам'яток; – гармонізація українського законодавства з 4 міжнародними стандартами у сфері захисту спадщини
4	Залучення громадськості та цифровізація процесів	– використання сучасних цифрових технологій для моніторингу стану культурних пам'яток (наприклад, 3D-сканування та GIS-картографія); – створення відкритих реєстрів та онлайн-платформ для громадського контролю за станом та відновленням пам'яток; – активне залучення громадських організацій та волонтерів до процесів збереження та відбудови культурних об'єктів
5	Фінансування та залучення міжнародних партнерів	– розробка механізмів грантової підтримки; – пошук інвесторів та меценатів, які готові вкладати кошти у відновлення культурних об'єктів; – використання моделей державно-приватного партнерства у сфері культурної спадщини

Джерело: власні узагальнення.

У поствоєнний період перед Україною стоїть унікальне завдання – не лише відновити втрачене, але й модернізувати підходи до публічного управління культурною спадщиною, зробивши їх більш ефективними та прозорими. Важливо створити ефективну модель управління, що забезпечить довгострокову стійкість, прозорість та інклюзивність процесів відбудови й збереження історико-культурних пам'яток. Впровадження сучасних технологій, зміцнення нормативної бази, створення міжнародних партнерств та залучення громадянського суспільства стануть ключовими факторами успіху.

Одним із перспективних напрямків є адаптація законодавства до сучасних викликів, пов'язаних із відновленням культурної спадщини. З цією метою необхідно здійснити наступне:

- розробити новий комплексний закон про охорону культурної спадщини, який врахує специфіку поствоєнного періоду та міжнародні зобов'язання України;
- удосконалити механізми кримінальної та адміністративної відповідальності за руйнування пам'яток та незаконне переміщення культурних цінностей;
- гармонізувати законодавство з європейськими та міжнародними стандартами, зокрема враховуючи Конвенцію ЮНЕСКО 1972 року та Гаазьку конвенцію 1954 року.

Фінансування відновлення історико-культурної спадщини України залишається сьогодні однією з ключових проблем. Для її вирішення варто розвивати:

- грантові програми та міжнародну фінансову допомогу – активне залучення коштів від ЮНЕСКО, ЄС, Світового банку та інших міжнародних організацій;
- механізми державно-приватного партнерства – створення стимулів для бізнесу, що готовий інвестувати у відбудову пам'яток (податкові пільги, державні гарантії, субсидії);
- Фонд відновлення культурної спадщини – централізований механізм акумулювання фінансів для реставрації та підтримки культурних об'єктів.

Використання цифрових технологій здатне значно підвищити ефективність публічного управління історико-культурною спадщиною. До перспективних ініціатив можна віднести:

- створення єдиного національного реєстру культурної спадщини, який міститиме інформацію про всі об'єкти, їхній стан та необхідні заходи з відновлення;
- використання 3D-сканування та доповненої реальності для документування та відтворення зруйнованих пам'яток;
- застосування GIS-технологій для картографування культурної спадщини та моніторингу її стану в режимі реального часу;
- розвиток онлайн-платформ для залучення громадськості до процесів відбудови та збору благодійних внесків.

Громадські ініціативи та міжнародні партнерства відіграють важливу роль у збереженні історико-культурної спадщини. Тому перспективними є такі напрямки:

- розширення громадського контролю за станом та відновленням пам'яток через ініціативи відкритих даних та інтерактивні карти;
- створення волонтерських програм для участі у реставраційних роботах та заходах з популяризації культурної спадщини;
- міжнародні партнерства з провідними культурними установами світу для обміну досвідом та залучення технологій відновлення.

Одним із важливих трендів у сфері публічного управління є передача повноважень місцевим громадам, що дозволить більш оперативно реагувати на потреби збереження історико-культурної спадщини. Серед ключових кроків можна виділити наступні:

- створення муніципальних програм охорони культурної спадщини, що передбачатимуть фінансування та планування реставраційних робіт на місцевому рівні;
- залучення місцевих підприємців та громади до процесів управління об'єктами культурної спадщини, зокрема через механізми соціального підприємництва;
- розширення повноважень місцевих органів влади у питаннях охорони культурної спадщини та запровадження прозорих механізмів прийняття рішень.

Таким чином, реформа публічного управління у сфері охорони історико-культурної спадщини є необхідною умовою для її збереження та сталого розвитку у майбутньому. Важливо, щоб цей процес відбувався комплексно, з урахуванням кращих міжнародних практик та активної участі всіх зацікавлених сторін.

Висновки

Поствоєнне відновлення культурної спадщини України потребує не тільки фінансових ресурсів, але й ефективного публічного управління. Модернізація законодавства, залучення міжнародних партнерів, цифровізація процесів та розширення ролі місцевих громад є ключовими напрямками, що забезпечать сталий розвиток цієї сфери.

Створення сучасної, інтегрованої та інноваційної системи управління дозволить не тільки зберегти культурну спадщину України, а й зробити її частиною сталого економічного та соціального розвитку країни в поствоєнний період.

Список використаної літератури

1. Архипова Є.О., Клевчук О.О. Державне регулювання у сфері охорони культурної спадщини України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13–14. С. 51–57. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.51>
2. Валецький О.Л. Актуальність розвитку державно-приватного партнерства у сфері культурної політики. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 28.10.2020. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualnist-rozvitku-derzhavno-privatnogo-partnerstva-u-sferi> (дата звернення: 09.02.2025).
3. Корчак Н.М. Антикорупційні цифрові рішення в сфері публічного управління та адміністрування та їх вплив на охорону культурної спадщини України. *Наукові перспективи*. № 11(41) 2023. С. 166–180. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-)
4. Литвиненко О.М. Напрями вдосконалення правових та інституційних механізмів збереження культурної спадщини. *Національний інститут стратегічних досліджень*, 15.04.2020. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/napryami-vdoskonalennya-pravovikh-ta-instituciynikh-mekhanizmiv> (дата звернення: 09.02.2025).
5. Мазур Т.В. Охорона культурної спадщини в Україні: історико- й теоретико-правове дослідження: дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.01 / Національна академія внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Київ, 2021. 423 с.
6. Мерзляк А.В., Огнатьов Є.С. Державне управління сферою культури: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 1 (17). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_1_4 (дата звернення: 09.02.2025).
7. Підбережник Н.П. Роль неурядових організацій у збереженні історико-культурної спадщини України в умовах війни. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 11(17) 2023. С. 413–425. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-)
8. Чорновол К. Війна за історію: як Україна захищає свою культурну спадщину від посягань Росії. *Аностроф*. TV. 2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/kyiv/cultura/2022-06-27/voyna-za-istoriyu-kak-ukraina-zaschischaetsvoe-kulturnoe-nasledie-ot-posyagatelstv-rossii/272822> (дата звернення: 09.02.2025).
9. Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України. URL: <https://www.mcip.gov.ua/> (дата звернення: 09.02.2025)

References

1. Arkhypova YE.O., Klevchuk O.O. (2021). Derzhavne rehulyuvannya u sferi okhorony kul'turnoyi spadshchyny Ukrainy [State regulation in the field of cultural heritage protection of Ukraine]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. no. 13–14. pp. 51–57. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.13-14.51
2. Valevs'kyi O.L. Aktual'nist' rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi kul'turnoyi polityky [The relevance of the development of public-private partnership in the field of cultural policy]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. 28.10.2020. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualnist-rozvitku-derzhavno-privatnogo-partnerstva-u-sferi>
3. Korchak N.M. (2023). Antykoruptsiyni tsyfrovi rishennya v sferi publichnoho upravlinnya ta administruvannya ta yikh vplyv na okhoronu kul'turnoyi spadshchyny Ukrainy [Anti-corruption digital solutions in the field of public management and administration and their impact on the protection of the cultural heritage of Ukraine]. *Naukovi perspektyvy*. no. 11(41). pp. 166–180.
4. Lytvynenko O.M. Napryamy vdoskonalennya pravovykh ta instyutsiynykh mekhanizmv zberezheniya kul'turnoyi spadshchyny [Directions for improvement of legal and institutional mechanisms of preservation of cultural heritage]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'*. 15.04.2020. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/napryami-vdoskonalennya-pravovykh-ta-instituciynykh-mekhanizmv>
5. Mazur T.V. (2021). Okhorona kul'turnoyi spadshchyny v Ukraini: istoryko- y teoretyko-pravove doslidzhennya [Protection of cultural heritage in Ukraine: historical, theoretical and legal research]: dys. ... d-ra yur. nauk: 12.00.01 / Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv. 423 p.
6. Merzlyak A.V., Ohnar'ov YE.S. (2017). Derzhavne upravlinnya sferoyu kul'tury: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid [State management of the sphere of culture: domestic and foreign experience]. *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka*. Vyp. 1(17). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_1_4
7. Pidberezhenyuk N.P. (2023). Rol' neuryadovykh orhanizatsiy u zberezheni istoryko-kul'turnoyi spadshchyny Ukrainy v umovakh viyny [The role of non-governmental organizations in preserving the historical and cultural heritage of Ukraine during the war]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi*. no. 11(17). pp. 413–425. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-)
8. Chornovol K. (2022). Viyna za istoriyu: yak Ukrayina zakhyschaye svoyu kul'turnu spadshchynu vid posyahan' Rosiyi [War for History: How Ukraine Protects Its Cultural Heritage from Russian Encroachments]. *Apostrof*. TV. Retrieved from: <https://apostrophe.ua/ua/news/kyiv/cultura/2022-06-27/voyna-za-istoriyu-kak-ukraina-zaschischaetsvoe-kulturnoe-nasledie-ot-posyagatelstv-rossii/272822>
9. Ofitsiynyy sayt Ministerstva kul'tury ta informatsiynoyi polityky Ukrainy [Official website of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.mcip.gov.ua/>

Р. І. ЧЕРНІХОВСЬКИЙ

аспірант кафедри публічного врядування
Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0002-8925-8384.

НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У даній роботі розглянуто напрями покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я України в сучасних умовах. В статті визначено, що незважаючи на значний прогрес у сфері децентралізації, розвитку медичних інформаційних систем та реорганізації фінансування, залишаються невирішеними питання підвищення прозорості управлінських рішень, забезпечення якості медичних послуг та кадрового потенціалу системи охорони здоров'я. У цьому контексті актуальним є дослідження напрямів покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я, що дозволить підвищити ефективність діяльності медичних закладів, сприяти раціональному використанню бюджетних коштів та покращити якість життя громадян. Тому метою статті є обґрунтування напрямів покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я.

В статті аргументовано, що на сьогодні система охорони здоров'я України перебуває в процесі трансформації, що спрямована на підвищення ефективності медичних послуг, фінансової стійкості та доступності медичної допомоги. Проаналізовано основні показники системи охорони здоров'я протягом останніх років. Відмічено, що незважаючи на зусилля щодо покращення доступності медичних послуг, існують регіональні диспропорції у забезпеченні медичними кадрами та фінансуванні. Зауважено, що попри досягнення, публічне управління сферою охорони здоров'я стикається з рядом викликів, і розглянуто ключові проблеми у цій сфері. Акцентовано увагу на необхідності подальшого покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я. Обґрунтовано основні напрями покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я України в сучасних умовах.

Результати дослідження показали, що ефективне публічне управління у сфері охорони здоров'я є ключовим фактором забезпечення якісних медичних послуг, оптимального використання ресурсів та підвищення рівня здоров'я населення. Підкреслено, що впровадження сучасних управлінських підходів, цифрових технологій та фінансових механізмів дозволить значно підвищити ефективність діяльності медичних закладів та створити більш стійку систему охорони здоров'я в Україні.

Ключові слова: публічне управління, сфера охорони здоров'я, медичні послуги, здоров'я, населення, медицина.

R. I. CHERNIKHOVS'KYY

Postgraduate Student at the Department of Public Administration
Institute of Administration, Public Administration and Professional Development
of Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0009-0002-8925-8384

DIRECTIONS FOR IMPROVING PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF HEALTH CARE

This paper examines the directions of improving public administration in the healthcare sector of Ukraine in modern conditions. The article determines that despite significant progress in the field of decentralization, development of medical information systems and reorganization of financing, the issues of increasing the transparency of management decisions, ensuring the quality of medical services and human resource potential of the healthcare system remain unresolved. In this context, it is relevant to study the directions of improving public administration in the healthcare sector, which will allow to increase the efficiency of medical institutions, promote the rational use of budget funds and improve the quality of life of citizens. Therefore, the purpose of the article is to substantiate the directions of improving public administration in the healthcare sector. The article argues that today the healthcare system of Ukraine is in the process of transformation, aimed at increasing the efficiency of medical services, financial sustainability and accessibility of medical care. The main indicators of the healthcare system in recent years are analyzed. It is noted that despite efforts to improve the accessibility of medical services, there are regional disparities in the provision of medical personnel and financing. It is noted that despite the achievements, public management in the healthcare sector faces a number of challenges, and key problems in this area are considered. Attention is focused on the need for further improvement of public management in the healthcare sector. The main directions for improving public management in the healthcare sector of Ukraine in modern conditions are substantiated.

The results of the study showed that effective public management in the healthcare sector is a key factor in ensuring quality medical services, optimal use of resources and improving the health of the population. It is emphasized that the introduction of modern management approaches, digital technologies and financial mechanisms will significantly increase the efficiency of medical institutions and create a more sustainable healthcare system in Ukraine.

Key words: public administration, healthcare, medical services, health, population, medicine.

Постановка проблеми

Система охорони здоров'я відіграє ключову роль у забезпеченні добробуту населення та соціально-економічного розвитку країни. Водночас ефективність публічного управління у цій сфері часто стикається з низкою викликів, серед яких недостатнє фінансування, неефективний розподіл ресурсів, бюрократизація управлінських процесів, низький рівень цифровізації та недостатня координація між різними рівнями влади.

Реформування системи охорони здоров'я в Україні передбачає впровадження нових механізмів управління, підвищення якості медичних послуг, оптимізацію державних витрат та покращення доступу населення до медичних послуг. Важливою складовою цих процесів є розробка та впровадження ефективних інструментів публічного управління, що дозволять покращити регулювання, контроль та координацію діяльності в сфері охорони здоров'я.

Незважаючи на значний прогрес у сфері децентралізації, розвитку медичних інформаційних систем та реорганізації фінансування, залишаються невирішеними питання підвищення прозорості управлінських рішень, забезпечення якості медичних послуг та кадрового потенціалу системи охорони здоров'я. У цьому контексті актуальним є дослідження напрямів покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я, що дозволить підвищити ефективність діяльності медичних закладів, сприяти раціональному використанню бюджетних коштів та покращити якість життя громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання, пов'язані із публічним управлінням сфери охорони здоров'я, піднімаються в працях багатьох науковців, таких як Бондар В. [2], Бутковська Н. [4], Карлаш В. [1], Мельник І. [3], Ніколюк О. [2], Цветкова Н. [2], Чурпій І. [3], Чурпій Н. [3], Шевченко С. [4], Шелеміна Н. [5] та інші. Вони вивчають теоретико-правові аспекти реформування системи охорони здоров'я, розглядають особливості реформування системи охорони здоров'я України в умовах децентралізації та особливості фінансування системи охорони здоров'я з позицій вітчизняного та закордонного досвіду, досліджують механізми державного регулювання охорони здоров'я населення України, обґрунтовують напрями удосконалення системи публічного управління розвитком у сфері охорони здоров'я України.

Проте медичне обслуговування в кризових умовах, в яких перебуває на даний час Україна потребує глибоких і ґрунтовних наукових досліджень з метою вирішення нагальних проблем досліджуваної сфери. Важливість даного питання вимагає постійних досліджень у зазначеній сфері.

Формулювання мети дослідження

Мета статті полягає в обґрунтуванні напрямів покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я України в сучасних умовах.

Викладення основного матеріалу дослідження

На сьогодні система охорони здоров'я України перебуває в процесі трансформації, що спрямована на підвищення ефективності медичних послуг, фінансової стійкості та доступності медичної допомоги. У 2017 році було розпочато реформу медичної галузі, основними аспектами якої стали впровадження страхової моделі фінансування через Національну службу здоров'я України, автономізація закладів охорони здоров'я та розвиток електронних систем управління медичною інформацією.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, бюджет відомства на 2023 рік становив приблизно 174 мільярди гривень [6]. За інформацією Центру медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України [7], станом на останні доступні дані, в Україні працює значна кількість медичних працівників різних спеціальностей (табл. 1).

Дані табл. 1 свідчать про те, що по усіх основних показниках, які характеризують сферу охорони здоров'я України, протягом п'яти останніх років спостерігалось зменшення. Так, у 2022 році кількість лікарів усіх спеціальностей в країні зменшилася на 23 тисячі порівняно з 2018 роком, кількість середнього медичного персоналу скоротилася на 77 тисяч, кількість лікарняних закладів стала меншою у минулому році порівняно з 2018 роком на

Таблиця 1

Основні показники охорони здоров'я, тис. одиниць

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022р. від 2018р., +/-
Кількість лікарняних закладів	1,7	1,6	1,6	1,2	1,4	-0,3
Кількість лікарів усіх спеціальностей	186	185	180	144	163	-23
Кількість лікарняних ліжок	302	295	275	245	252	-50
Кількість середнього медичного персоналу	345	330	309	261	268	-77
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	10,5	10,6	10,6	8,2	9,5	-1,0
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, відвідувань за зміну	926	920	929	831	853	-73

Джерело: за даними Центру медичної статистики МОЗ України [7].

0,3 тисячі, кількість лікарняних ліжок скоротилася на 50 тисяч, кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів зменшилася на 1 тисячу, а планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів, відвідувань за зміну у 2022 році стала меншою порівняно з 2018 роком на 73 тисячі.

Впровадження електронної системи охорони здоров'я eHealth є ключовим напрямом цифровізації галузі. Станом на останні дані, значна кількість медичних закладів підключена до системи, що дозволяє покращити облік пацієнтів та оптимізувати управлінські процеси.

Незважаючи на зусилля щодо покращення доступності медичних послуг, існують регіональні диспропорції у забезпеченні медичними кадрами та фінансуванні. За даними Центру громадського здоров'я [8], деякі регіони стикаються з дефіцитом медичних працівників, що впливає на якість та доступність медичних послуг.

Попри досягнення, публічне управління сферою охорони здоров'я стикається з рядом викликів. До ключових проблем у цій сфері можна віднести:

- нерівномірний доступ населення до медичних послуг через регіональні диспропорції у фінансуванні та кадровому забезпеченні;
- недостатній рівень цифровізації та інтеграції медичних інформаційних систем;
- низька ефективність управлінських рішень через бюрократизацію та недостатню прозорість процесів;
- обмеженість бюджетного фінансування та відсутність дієвих механізмів контролю за витратами.

З огляду на це, подальше покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я є нагальною необхідністю. Тому доцільно детально розглянути основні напрями покращення публічного управління в сфері охорони здоров'я:

1. Оптимізація фінансування та ресурсного забезпечення. Для підвищення ефективності використання фінансових ресурсів необхідно:

- розширити механізми державно-приватного партнерства для залучення інвестицій у медичну сферу;
- вдосконалити систему медичного страхування, забезпечивши її сталість та фінансову ефективність;
- впровадити більш прозорі механізми розподілу державних коштів на основі результатів діяльності медичних закладів (принцип «гроші йдуть за пацієнтом»).

2. Цифровізація управлінських процесів. Інформаційні технології можуть значно підвищити ефективність публічного управління, забезпечуючи автоматизацію процесів, облік витрат та контроль за якістю послуг. У цьому напрямі доцільним є:

- розширення функціоналу електронної системи охорони здоров'я ehealth, забезпечивши її інтеграцію з іншими державними реєстрами;
- впровадження аналітичних платформ для моніторингу ефективності медичних закладів та їх фінансового стану;
- розвиток телемедицини для покращення доступу до медичних послуг у віддалених регіонах.

3. Підвищення прозорості та ефективності управління. Підвищення рівня прозорості управлінських процесів сприятиме зменшенню корупційних ризиків та більш ефективному використанню державних коштів. Основними заходами в цьому напрямі є:

- відкритий доступ до інформації про закупівлі, фінансування медичних закладів та їхні результати діяльності;
- розвиток механізмів громадського контролю за управлінськими рішеннями у сфері охорони здоров'я;
- впровадження системи оцінювання якості медичних послуг та управлінської діяльності на основі показників ефективності.

4. Управління кадровим потенціалом у медичній сфері. Забезпечення якісної роботи медичних закладів неможливе без достатньої кількості висококваліфікованих кадрів. Для цього необхідно:

- впровадити ефективні механізми стимулювання медичних працівників, зокрема через підвищення заробітних плат та соціального захисту;
- покращити систему підготовки та перепідготовки кадрів, орієнтуючи її на сучасні потреби медицини;
- вдосконалити кадрову політику, враховуючи регіональні особливості та дефіцит фахівців у певних сферах медицини.

Виходячи із розглянутих напрямів, можна аргументувати очікувані результати покращення публічного управління у сфері охорони здоров'я України в сучасних умовах. Зокрема, впровадження зазначених заходів дозволить:

- підвищити якість, ефективність та доступність медичних послуг для населення;
- оптимізувати витрати державного бюджету на охорону здоров'я в країні;
- покращити управлінську ефективність і прозорість у сфері медицини;
- забезпечити більш справедливий розподіл ресурсів та кадрового потенціалу;
- розширити використання інноваційних технологій у сфері охорони здоров'я.

Таким чином, ефективне публічне управління у сфері охорони здоров'я є важливою складовою забезпечення якісних медичних послуг та підвищення рівня здоров'я населення. Впровадження сучасних управлінських

підходів, цифрових технологій та фінансових механізмів дозволить значно підвищити ефективність діяльності медичних закладів та створити більш стійку систему охорони здоров'я в Україні.

Висновки

Ефективне публічне управління у сфері охорони здоров'я є ключовим фактором забезпечення якісних медичних послуг, оптимального використання ресурсів та підвищення рівня здоров'я населення. Аналіз сучасного стану системи охорони здоров'я в Україні виявив низку проблем, серед яких фінансова нестабільність, нерівномірний розподіл ресурсів, кадровий дефіцит, недостатній рівень цифровізації та низька прозорість управлінських рішень.

Визначені напрями покращення публічного управління дозволяють окреслити шляхи реформування медичної сфери, зокрема:

- оптимізація фінансування та ресурсного забезпечення – розширення механізмів державно-приватного партнерства, вдосконалення системи медичного страхування та підвищення прозорості розподілу державних коштів;

- цифровізація управлінських процесів – інтеграція інформаційних систем, впровадження аналітичних платформ та розвиток телемедицини сприятимуть підвищенню ефективності управління та контролю за медичними послугами;

- підвищення прозорості та ефективності управлінських рішень – відкритий доступ до фінансової інформації медичних закладів, залучення громадськості до контролю та впровадження системи оцінки якості медичних послуг;

- управління кадровим потенціалом – підвищення рівня заробітних плат, створення стимулюючих умов для медичних працівників, модернізація освітніх програм для підготовки кадрів.

Впровадження цих заходів дозволить забезпечити стійкий розвиток системи охорони здоров'я, підвищити якість та доступність медичних послуг, а також створити більш ефективну та прозору модель управління.

Загалом, подальший розвиток публічного управління в сфері охорони здоров'я має базуватися на принципах прозорості, інноваційності, орієнтації на пацієнта та ефективного використання ресурсів. Це дозволить не лише поліпшити медичне обслуговування, а й сприятиме підвищенню рівня життя населення та соціально-економічному розвитку країни.

Список використаної літератури

1. Карлаш В. В. Механізми державного регулювання охорони здоров'я населення України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2020. С. 102

2. Ніколюк, О., Бондар, В., Цветкова, Н. Напрями удосконалення системи публічного управління розвитком у сфері охорони здоров'я України. *Food Industry Economics*. 2021.13(3). URL: <https://doi.org/10.15673/fie.v13i3.2137> (дата звернення 11.02.2025р.)

3. Чурпій І. К., Мельник І. В., Чурпій Н. В. Теоретико-правові аспекти реформування системи охорони здоров'я. *Art of Medicine*. 1(13) січень – березень, 2020. С. 179–174.

4. Шевченко С. О., Бутковська Н. М. Особливості реформування системи охорони здоров'я України в умовах децентралізації. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: виклики та колізії*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. ДДУВС, 15.05.2020. С. 284–288.

5. Шелеміна Н. Особливості фінансування системи охорони здоров'я: вітчизняний та закордонний досвід. *Економіка та суспільство*, 2023, № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-80>

6. Міністерство охорони здоров'я України. Офіційний сайт. URL: <https://moz.gov.ua/> (дата звернення 11.02.2025р.).

7. Центр медичної статистики Міністерства охорони здоров'я України. Офіційний сайт. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdan.html> (дата звернення 11.02.2025р.).

8. Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України. Офіційний сайт. URL: <https://www.phc.org.ua/> (дата звернення 11.02.2025р.).

References

1. Karlash V. V. (2020). *Mekhanizmy derzhavnoho rehulyuvannya okhorony zdorov'ya naselennya Ukrayiny* [Mechanisms of state regulation of health care of the population of Ukraine]. *Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata nauk z derzhavnoho upravlinnya za spetsial'nisty 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya*. Natsional'nyy universytet tsyvil'noho zakhystu Ukrayiny, Kharkiv. pp. 102

2. Nikolyuk, O., Bondar, V., Tsvyetskova, N. (2021). *Napryamy udoskonalennya systemy publichnoho upravlinnya rozvytkom u sferi okhorony zdorov'ya Ukrayiny* [Directions for improving the system of public management of development in the sphere of health care of Ukraine]. *Food Industry Economics*. no. 13(3). Retrieved from: <https://doi.org/10.15673/fie.v13i3.2137>

3. Churpiy I. K., Mel'nyk I. V., Churpiy N. V. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty reformuvannya systemy okhorony zdorov'ya [Theoretical and legal aspects of reforming the health care system]. *Art of Medicine*. no. 1(13) sichen' – berezen', pp. 179–174.
4. Shevchenko S. O., Butkovs'ka N. M. Osoblyvosti reformuvannya systemy okhorony zdorov'ya Ukrainy v umovakh detsentralizatsiyi [Peculiarities of reforming the health care system of Ukraine in conditions of decentralization]. *Problemy formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini: vyklyky ta koliziyi*. Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. DDUVS, 15.05.2020. pp. 284–288.
5. Shelyemina N. (2023), Osoblyvosti finansuvannya systemy okhorony zdorov'ya: vitchyznyanyy ta zakordonnyy dosvid [Peculiarities of financing the health care system: domestic and foreign experience]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. no. 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-80>
6. Ministerstvo ohorony zdorov'ya Ukrainy [Ministry of Health of Ukraine]. Official site. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/>
7. Tsentri medychnoyi statystyky Ministerstva okhorony zdorov'ya Ukrainy [Center for Medical Statistics of the Ministry of Health of Ukraine]. Official site. Retrieved from: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdan.html>
8. Tsentri hromads'koho zdorov'ya Ministerstva okhorony zdorov'ya Ukrainy [Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine]. Official site. Retrieved from: <https://www.phc.org.ua/>

СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ

УДК 004.9; 338.48

DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.1.2.50>

Т. С. КУКЛІНА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0003-1637-3509

С. М. ЦВІЛИЙ

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0002-1720-6238

С. М. ЖУРАВЛЬОВА

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туристичного, готельного та ресторанного бізнесу
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0003-4493-5775

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ

Стаття присвячена дослідженню використання штучного інтелекту в туристичній галузі. Інновації, пов'язані з штучним інтелектом, забезпечують високу швидкість обробки даних і прийняття рішень, що є критично важливим для галузі, орієнтованої на клієнтів. Штучний інтелект в туризмі охоплює такі основні напрямки як обслуговування клієнтів, аналіз обсягів даних, асистування, автоматизація процесів тощо. Штучний інтелект в туризмі сприяє підвищенню ефективності, покращенню досвіду клієнтів та розвитку нових інноваційних послуг в індустрії. За допомогою штучного інтелекту відбувається оптимізація внутрішніх процесів підприємств. Технології штучного інтелекту використовуються для автоматизації завдань, таких як управління бронюваннями, логістика та аналіз ринкових трендів. Здійснено аналіз новітніх технологій штучного інтелекту в обслуговуванні клієнтів, оптимізації діяльності туристичних підприємств та поліпшення досвіду мандрівників. Сервіси Google Maps, Waze, Citymapper, Locus Map, TripAdvisor активно використовують інтелектуальні технології для того, щоб зробити процес навігації і планування подорожей зручнішим, ефективнішим та адаптованим до потреб конкретного туриста. Google Earth, Layar, CityMaps2Go, Viar360 – ці додатки надають можливість інтерактивно взаємодіяти з інформацією про міста та місця, роблячи подорожі більш захопливими та зручними завдяки інтеграції карт, доповненої реальності та віртуальних турів. Додатки, які використовують потужні алгоритми інтелекту, щоб запропонувати оптимальні маршрути, враховуючи особисті вподобання користувачів, доступний час, бюджет та інші параметри (Rome2Rio, TripIt, Culture Trip). Елементи штучного інтелекту активно впроваджується у ресторанну галузь, яка є невід'ємною частиною туристичного бізнесу. Головними лідерами, які вже на повну використовують можливості штучного інтелекту в організації туристичного бізнесу є Китай, Японія та США.

Ключові слова: штучний інтелект, туристичний бізнес, технології, сервіс, інновація, споживач.

T. S. KUKLINA

Candidate of Economics Sciences,
Associate Professor at the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business
National University "Zaporizhzhian Polytechnic"
ORCID: 0000-0003-1637-3509

S. M. TSVILIY

Candidate of Economics Sciences,
Associate Professor at the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business
National University "Zaporizhzhian Polytechnic"
ORCID: 0000-0002-1720-6238

S. M. ZHURAVLOVA

Candidate of Economics Sciences,

Associate Professor at the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business

National University "Zaporizhzhian Polytechnic"

ORCID: 0000-0003-4493-5775

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE TOURISM BUSINESS

The article is devoted to the study of the use of artificial intelligence in the tourism industry. Innovations related to artificial intelligence ensure high-speed data processing and decision-making, which is critically important for a customer-oriented industry. Artificial intelligence in tourism encompasses key areas such as customer service, data volume analysis, assistance, process automation, and more. Artificial intelligence in tourism contributes to increased efficiency, improved customer experience, and the development of new innovative services within the industry. It facilitates the optimization of internal business processes, with AI technologies being utilized for task automation such as booking management, logistics, and market trend analysis. The study analyzes the latest AI technologies in customer service, the optimization of tourism enterprise operations, and the enhancement of traveler experiences. Services like Google Maps, Waze, Citymapper, Locust Map, and TripAdvisor actively leverage intelligent technologies to make navigation and travel planning more convenient, efficient, and tailored to individual tourist needs. Applications such as Google Earth, Layar, CityMaps2Go, and Viar360 enable interactive engagement with information about cities and destinations, making travel more exciting and user-friendly through the integration of maps, augmented reality, and virtual tours. Apps powered by advanced AI algorithms, such as Rome2Rio, TripIt, and Culture Trip, provide optimal route suggestions based on user preferences, available time, budget, and other parameters. Elements of artificial intelligence are also being actively implemented in the restaurant industry, an integral part of the tourism business. The leading countries that have fully embraced the potential of artificial intelligence in organizing tourism businesses are China, Japan, and the United States.

Key words: artificial intelligence, tourism business, technologies, service, innovation, consumer.

Постановка проблеми

Туристичний бізнес стало змінюється під впливом цифровізації, що охоплює процеси бронювання, обслуговування та зв'язок з клієнтами. Штучний інтелект (ШІ) стає невід'ємною частиною цих змін, поновлюючи підходи до сервісу та оптимізації ресурсів. У контексті глобальної конкуренції застосування ШІ дозволяє компаніям бути більш адаптивними до потреб клієнтів. Інновації, пов'язані з ШІ, забезпечують високу швидкість обробки даних і прийняття рішень, що є критично важливим для галузі, орієнтованої на клієнтів. Зростаюча доступність технологій також відкриває можливості для малих і середніх підприємств у туристичному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Процеси дослідження використання ШІ в туризмі знаходяться у центрі уваги ряду вчених. Зокрема, дослідження М. Маріані стосуються технологій для досягнення конкурентних переваг [13]. Крім того, Городиська Н. [2] аналізує вплив інтелектуальних систем на задоволення клієнтів, а С. Іванов [11] досліджує питання автоматизації сервісів у туристичному бізнесі. Таким чином, актуальність вивчення ШІ у туризмі обумовлена не лише зростаючою роллю технологій, але й необхідністю адаптації до змінюваних умов ринку.

Формулювання мети дослідження

Метою дослідження є вивчення можливостей застосування штучного інтелекту для підвищення ефективності роботи туристичних підприємств, покращення клієнтського досвіду та оптимізації бізнес-процесів у галузі туризму.

У роботі використано методи аналізу, синтезу, порівняння та систематизації. Аналізувалися наукові публікації, звіти та кейси застосування ШІ в туристичному бізнесі. Проведено огляд сучасних технологічних рішень та їх впливу на ефективність галузі.

Викладення основного матеріалу дослідження

Штучний інтелект (ШІ) в галузі туризму – це використання технологій штучного інтелекту для автоматизації, оптимізації та вдосконалення процесів у туристичній індустрії [1]. Згідно з науковими визначеннями, ШІ в туризмі охоплює такі основні напрямки як обслуговування клієнтів, аналіз обсягів даних, асистування, автоматизація процесів тощо (табл. 1).

Штучний інтелект в туризмі сприяє підвищенню ефективності, покращенню досвіду клієнтів та розвитку нових інноваційних послуг в індустрії. Якщо розглядати більш детально, то ШІ у клієнтоорієнтованих сервісах сприяє персоналізації туристичних послуг шляхом аналізу великих обсягів даних про клієнтів. Чат-боти, віртуальні помічники та системи рекомендацій дозволяють швидко реагувати на запити та надавати індивідуальні пропозиції. Інтеграція ШІ у системи бронювання допомагає автоматично підбирати варіанти, враховуючи попередні уподобання користувачів, їх бюджет і мету подорожі. Такі сервіси, як Google Travel або Expedia, уже активно застосовують ці технології, забезпечуючи точність і зручність для користувачів [3].

Таблиця 1

Напрями використання штучного інтелекту в галузі туризму

Напрямок використання	Опис
Персоналізація обслуговування клієнтів	ШІ аналізує дані про уподобання, поведінку та історію подорожей туристів для створення індивідуальних пропозицій, покращуючи досвід клієнтів. Наприклад, це може бути рекомендація щодо туристичних напрямків, готелів або активностей
Аналіз великих даних	ШІ допомагає аналізувати великі обсяги даних (Big Data), зібраних від користувачів (відгуки, пошукові запити, соціальні мережі), щоб зробити прогнози про попит, тенденції та уподобання туристів
Чат-боти та віртуальні асистенти	Використання чат-ботів на основі ШІ для надання консультацій, організації подорожей та підтримки клієнтів у реальному часі
Інтелектуальні системи рекомендацій	ШІ здатен створювати системи рекомендацій для туристичних компаній, використовуючи алгоритми машинного навчання для аналізу історії пошуку, уподобань та відгуків клієнтів
Прогнозування та оптимізація цін	Використання алгоритмів ШІ для прогнозування змін у цінах на готелі, авіаквитки та інші туристичні послуги, а також для оптимізації цінової політики
Роботизація та автоматизація процесів	Включає роботів для обслуговування клієнтів у готелях або аеропортах, а також автоматизацію процесів бронювання та управління подорожами
Удосконалення процесів безпеки	ШІ може використовуватися для покращення заходів безпеки в туризмі, зокрема для аналізу загроз, відстеження змін у ситуації та запобігання ризикам

Джерело: узагальнено за даними [1, 8, 14]

ШІ також сприяє розвитку маркетингу у туристичній галузі. Завдяки аналізу поведінкових даних, компанії можуть запускати таргетовані рекламні кампанії, досягаючи максимальної ефективності. Аналіз соціальних мереж дозволяє визначити потенційних клієнтів і пропонувати їм персоналізовані пропозиції.

За допомогою ШІ відбувається оптимізація внутрішніх процесів підприємств. Технології ШІ використовуються для автоматизації завдань, таких як управління бронюваннями, логістика та аналіз ринкових трендів. Це дозволяє зменшити витрати та підвищити продуктивність. Сучасні інструменти, такі як системи управління доходами (Revenue Management Systems), дозволяють аналізувати попит і пропозицію в реальному часі, коригуючи ціни відповідно до ринкових умов [12].

Автоматизація також торкається обслуговування клієнтів. Віртуальні помічники на основі ШІ, такі як Alexa або Siri, допомагають у пошуку інформації, бронюванні номерів чи квитків, а також вирішують загальні питання клієнтів. Завдяки цьому персонал може зосередитися на більш складних і творчих завданнях [10]. Особливої уваги заслуговує використання ШІ для поліпшення досвіду мандрівників. Інтелектуальні системи навігації, перекладачі та доповнена реальність створюють нові можливості для туристів (табл. 2).

Всі ці системи створюють комфортні умови для туристів, дозволяючи їм максимально використовувати свої можливості під час подорожі, зберігаючи час і гроші, а також знижуючи рівень стресу через складні маршрути чи незнайомі міста.

ШІ також допомагає у забезпеченні безпеки туристів. Системи моніторингу та прогнозування на основі ШІ можуть попереджати про можливі ризики, такі як несприятливі погодні умови або епідеміологічна ситуація в регіоні. Завдяки цьому туристи можуть планувати свої поїздки більш обдуманно [2, 9].

ШІ активно впроваджується у ресторанну галузь, яка є невід'ємною частиною туристичного бізнесу. Приклади застосування включають: персоналізацію обслуговування клієнтів (системи аналізу уподобань клієнтів пропонують індивідуальні рекомендації щодо меню), автоматизацію прийому замовлень (інтерактивні кіоски та мобільні додатки дозволяють робити замовлення без участі персоналу), чат-боти (вони використовуються для бронювання столиків і відповіді на запитання клієнтів), оптимізацію роботи кухні (системи прогнозування допомагають уникати перевитрат продуктів), роботи-офіціанти (автоматизують доставку страв до столів), підтримка дієтичних потреб (додатки з ШІ допомагають клієнтам вибирати страви відповідно до їхніх обмежень або уподобань), аналіз відгуків клієнтів (системи обробки текстів виявляють проблеми та покращують обслуговування), динамічне ціноутворення (ШІ коригує ціни на страви залежно від попиту).

Ці інновації не лише покращують досвід клієнтів, але й підвищують ефективність ресторанного бізнесу, створюючи додаткові конкурентні переваги.

Головними лідерами, які вже на повну використовують ШІ в організації туристичного бізнесу є Китай, Японія та США [10]. У Японії технології ШІ активно впроваджуються у готелях, таких як Henn-na Hotel, де роботи виконують роль рецепціоністів та обслуговують гостей. Також системи ШІ використовуються у транспортній сфері, зокрема в залізничних станціях для оптимізації розкладів і навігації для туристів. Китай є одним із лідерів у використанні ШІ в туризмі. Онлайн-платформи, такі як Ctrip, використовують алгоритми для персоналізації рекомендацій і прогнозування попиту. ШІ також інтегрований у системи розпізнавання обличчя для швидшої реєстрації в готелях та аеропортах. У США компанії, як-от Airbnb та Booking.com, активно впроваджують ШІ для вдосконалення систем бронювання і створення індивідуальних пропозицій. У готелях використовуються голосові помічники, такі як Amazon Echo, для забезпечення зручного сервісу гостям.

Таблиця 2

Інтелектуальні системи навігації для туристів

Назва системи	Характеристика системи	Приклад використання
Навігаційні додатки на основі ШІ	Ці програми використовують алгоритми ШІ для розрахунку оптимальних маршрутів, враховуючи дорожні умови, погоду, час доби, інтереси туриста, а також пропонують альтернативні шляхи, якщо відбуваються зміни на маршруті (затори, перекриття доріг тощо)	Google Maps, Waze, Citymapper, Komoot, Maps.me, TouristEye (TripAdvisor), Locus Map, Navmii
Інтерактивні карти та віртуальні гідів	Використання доповненої реальності (AR) та віртуальних гідів для навігації у реальному часі. Туристи можуть використовувати смартфони або окуляри для отримання візуальних підказок прямо в реальному світі, що полегшує орієнтацію в новому середовищі	Google Earth, Layar, Arloopa, CityMaps2Go, TripAdvisor, ** izi. TRAVEL**, Mapillary, Visit A City, Viar360, The PocketGuide
Персоналізація маршрутів	Інтелектуальні системи можуть аналізувати поведінку туриста, його уподобання та історію подорожей для створення персоналізованих рекомендацій щодо маршрутів, зупинок, цікавих місць, ресторанів, магазинів або культурних об'єктів	Google Maps, TripIt, Sygic Travel, Visit A City, Rome2Rio, Komoot, Roadtrippers, Musement, Utrip, Culture Trip
Розпізнавання об'єктів та місць	ШІ-системи можуть використовувати технології комп'ютерного зору для розпізнавання об'єктів або пам'яток через камеру смартфона чи інші пристрої, що дозволяє туристам отримувати додаткову інформацію про навколишні об'єкти в реальному часі	Google Lens, SnapTravel (через Snapchat), Vivino, Seek by iNaturalist, PlantSnap, Google Arts & Culture, Blippar, Wikitude, Smartify, CamFind, Replika AI
Навігація для слабозорих та людей з обмеженими можливостями	Інтелектуальні системи можуть включати голосові підказки та адаптовані навігаційні рішення для людей з обмеженими можливостями, полегшуючи їх пересування в новому середовищі	Be My Eyes, Seeing AI, Aira, Lazarillo, BlindSquare, NaviLens, GoodMaps Explore, RightHear, Soundscape, WayAround
Адаптивність до умов навколишнього середовища	Системи можуть автоматично враховувати зміни погодних умов, природні катастрофи, переповненість туристичних місць або сезонні зміни в інфраструктурі для коригування маршрутів або запропонування альтернатив	Weather Underground, Dark Sky (Apple Weather), Google Maps, Komoot, Windy, AccuWeather AllTrails, CalTopo
Інтеграція з іншими сервісами	Інтелектуальні навігаційні системи можуть бути інтегровані з іншими туристичними сервісами, такими як бронювання готелів, оренда автомобілів, пропозиції щодо місцевих заходів та подій, дозволяючи туристам планувати свою подорож більш зручно та ефективно	Expedia

Джерело: власна розробка.

Попри численні переваги, використання ШІ у туристичному бізнесі супроводжується певними викликами. Одним із них є висока вартість впровадження технологій, що може бути недоступним для невеликих компаній. Крім того, виникають питання щодо захисту даних клієнтів, які активно збираються і аналізуються системами ШІ. Згідно з дослідженнями, близько 65 % клієнтів занепокоєні тим, як їхні персональні дані використовуються туристичними компаніями.

Іншою проблемою є необхідність адаптації співробітників до нових технологій. Впровадження ШІ вимагає навчання персоналу, що може займати час і потребувати додаткових ресурсів. Таким чином, для успішного використання ШІ необхідно забезпечити баланс між технологічними інноваціями та людським фактором.

Висновки

Основні результати дослідження включають персоналізацію клієнтських послуг за допомогою чат-ботів, віртуальних помічників та систем рекомендацій, що дозволяють ефективно реагувати на запити користувачів і пропонувати індивідуальні варіанти. Оптимізація бізнес-процесів як використання ШІ в автоматизації управління бронюваннями, ціноутворенням та логістикою, що дозволяє зменшити витрати і підвищити продуктивність. ШІ допомагає створювати нові можливості для туристів через інтерактивні карти, доповнену реальність, навігацію для людей з обмеженими можливостями та адаптивні додатки, що веде до розвитку інноваційних послуг. Для визначення тенденцій на ринку, прогнозування попиту та запуску ефективних рекламних кампаній ШІ використовують як аналіз великих даних. Це призводить до покращення обслуговування та безпеки через інтеграцію систем моніторингу та прогнозування ризиків (погода, епідеміологічні ситуації).

Перспективами подальших досліджень є вивчення більш детального впливу роботизації на туристичну індустрію, зокрема на робочі місця в туристичних компаніях, а також розробка нових інструментів для підвищення ефективності використання ШІ в управлінні туристичними потоками та забезпеченні безпеки подорожей. Крім того, є необхідність досліджувати етичні питання, пов'язані з впровадженням ШІ в туристичний бізнес, а також його вплив на приватність даних клієнтів.

Список використаної літератури

1. Баранова К. А., Яровий В. Ф. Використання платформ на базі штучного інтелекту у сфері туризму. Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. *Сучасний стан та потенціал розвитку індустрії гостинності в Україні* (м. Херсон, 25 квітня 2023 р.) Херсон : ХДАЕУ, 2023. 172 с. С. 67–69.

2. Городиська Н., Махно А. Використання штучного інтелекту у туристичній діяльності. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів. *Філософські виміри техніки* (PDT-2022). С. 69–71.
3. Ільницька-Гикавчук Г.Я. Роль цифрових платформ в зростанні туристичного бізнесу. 2022. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/01/en-2021-6t1-38.pdf>
4. Карпенко Ю., Кириченко Ю. Напрями використання штучного інтелекту в туризмі. Матеріали всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, Миколаївський національний аграрний університет, 2024. С. 107–109.
5. Мельник О.В., Ковальчук О.І. Використання штучного інтелекту в управлінні туристичними потоками. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2022. 38(2). С. 78–86.
6. Миронюк Т., Круль В., Хмельницький О. Сучасні тренди, реалії і перспективи розвитку туристичного бізнесу. *Сучасні тренди, реалії і перспективи розвитку туризму та готельно-ресторанної справи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Хмельницький – Меджибіж, 23–24 травня 2024 року). Хмельницький – Меджибіж : Хмельницький національний університет, 2024. С. 13–15.
7. Мендела І.Я. Стратегії онлайн-продажу готельного продукту. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Вип. 17. Т. 2. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2021. С. 195–203.
8. Штучний інтелект змінить сферу туризму раз і назавжди. 2019. URL: <https://www.imena.ua/blog/ai-change-tourism/>
9. Del Vecchio P., Mele G. AI in Smart Tourism Destinations: A Review of Applications and Challenges. *Information Technology & Tourism*. 2022. 24(2). P. 125–145. <https://doi.org/10.1007/s40558-022-00217-1>
10. Gursoy D., & Chi C. G. Impacts of AI and Robots on the Tourism Workforce: Future Directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*. 2023. 32(4). P. 320–335. <https://doi.org/10.1080/19368623.2023.2165673>
11. Ivanov S.H., Webster C. Robots in Tourism: Theoretical Perspectives on their Adoption and Impacts. *Tourism Economics*. 2020. 26(7). P. 1146–1163. <https://doi.org/10.1177/1354816620946541>
12. Li J., Zhang, H., & Wang Y. (2021). The Impact of Artificial Intelligence on Customer Experience in Tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. 2021. 12(2), P. 253–270. <https://doi.org/10.1108/JHTT-09-2020-0206>
13. Mariani M. M. Big Data and AI in Tourism: Opportunities and Challenges for Competitive Advantage. *Journal of Tourism Futures*. 2021. 7(3). P. 239–253. <https://doi.org/10.1108/JTF-12-2019-0143>
14. Savchuk B., Pantyuk T., Kotenko R., Tkachivska I., Vysochan L., Pustovit H., Bilawicz J., Bilavych H., Fedchyshyn N. The Usage of Coaching Technology in the Formation of Emotional Intelligence of Future Tourism Managers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9 No. 8. P. 202–210.
15. Skyscanner introduces AI tool to personalise search results for travelers. URL: <https://bwhotelier.com/article/skyscanner-introduces-ai-tool-to-personalise-search-results-for-travellers-494943>
16. Use these 5 AI-powered tools to plan your summer travel. URL: <https://blog.google/products/maps/google-ai-summer-travel-planning/>

References

1. Baranova, K. A., & Yarovy, V. F. (2023). *Vykorystannya platform na bazi shchuchnoho intelektu u sferi turizmu*. In *Materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "Current State and Development Potential of the Hospitality Industry in Ukraine"* (pp. 67–69). Kherson : KhDAEU.
2. Horodys'ka, N., & Makhno, A. (2022). *Vykorystannya shchuchnoho intelektu u turystychniy diyal'nosti*. In *Materials of the III International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students "Philosophical Dimensions of Technology"* (PDT-2022) (pp. 69–71).
3. Il'nyts'ka-Hykavchuk, G. Ya. (2022). *Rol' tsyfrovyykh platform v zrostanni turystychnoho biznesu*. *Kherson State University Journal*. Retrieved from <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/01/en-2021-6t1-38.pdf>
4. Karpenko, Yu., & Kyrychenko, Yu. (2024). *Napryamy vykorystannya shchuchnoho intelektu v turizmi*. In *Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference*, Mykolaiv National Agrarian University (pp. 107–109).
5. Mel'nyk, O. V., & Koval'chuk, O. I. (2022). *Vykorystannya shchuchnoho intelektu v upravlinni turystychnykh potokamy*. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 38(2), 78–86.
6. Myroniuk, T., Krul, V., & Khmel'nyts'kyi, O. (2024). *Suchasni trendy, realii i perspektivy rozvytku turystychnoho biznesu*. In *Modern Trends, Realities, and Prospects for Tourism and Hospitality Development: Abstracts of the International Scientific and Practical Internet Conference* (pp. 13–15). Khmel'nyts'kyi : Khmel'nyts'kyi National University.
7. Mendela, I. Ya. (2021). *Stratehii onlayn-prodaazhu hotel'noho produkta*. *Actual Issues of Regional Economic Development*, 17(2), 195–203. Ivano-Frankivsk: Prykarpats'kyi National University.
8. *Shchuchnyy intelekt zminyt' sferu turizmu raz i nazavzhdy* (2019). Retrieved from <https://www.imena.ua/blog/ai-change-tourism/>

9. Del Vecchio, P., & Mele, G. (2022). AI in smart tourism destinations: A review of applications and challenges. *Information Technology & Tourism*, 24(2), 125–145. <https://doi.org/10.1007/s40558-022-00217-1>
10. Gursoy, D., & Chi, C. G. (2023). Impacts of AI and robots on the tourism workforce: Future directions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 32(4), 320–335. <https://doi.org/10.1080/19368623.2023.2165673>
11. Ivanov, S. H., & Webster, C. (2020). Robots in tourism: Theoretical perspectives on their adoption and impacts. *Tourism Economics*, 26(7), 1146–1163. <https://doi.org/10.1177/1354816620946541>
12. Li, J., Zhang, H., & Wang, Y. (2021). The impact of artificial intelligence on customer experience in tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 12(2), 253–270. <https://doi.org/10.1108/JHTT-09-2020-0206>
13. Mariani, M. M. (2021). Big data and AI in tourism: Opportunities and challenges for competitive advantage. *Journal of Tourism Futures*, 7(3), 239–253. <https://doi.org/10.1108/JTF-12-2019-0143>
14. Savchuk, V., Pantyuk, T., Kotenko, R., Tkachivska, I., Vysochan, L., Pustovit, N., Bilawicz, J., Bilavych, N., & Fedchyshyn, N. (2020). The usage of coaching technology in the formation of emotional intelligence of future tourism managers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(8), 202–210.
15. Skyscanner introduces AI tool to personalise search results for travelers. (n.d.). Retrieved from <https://bwhotelier.com/article/skyscanner-introduces-ai-tool-to-personalise-search-results-for-travellers-494943>
16. Use these 5 AI-powered tools to plan your summer travel. (2022). Retrieved from <https://blog.google/products/maps/google-ai-summer-travel-planning/>

ВІСНИК

Херсонського національного технічного університету

Відповідальний за випуск	головний редактор Литвиненко В.І. д.т.н., професор, завідувач кафедри інформатики і комп'ютерних наук, заслужений діяч науки і техніки України
Комп'ютерна верстка	Клименко Т.О.
Відповідальний секретар	Лур'є І.А. к.т.н., доцент, начальник навчально-методичного відділу, доцент кафедри інформатики і комп'ютерних наук

Підписано до друку 26.02.2025.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 39,29. Замов. № 0425/322. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.